

Caius Sollius Modestus
ídonius Apollínaris
levelei

Fordította:
T. Horváth Ágnes

Szeged
2022

Caius Sollius Modestus Sidonius Apollinaris levelei

T. Horváth Ágnes

Tanulmányok a Sidonius-levélgyűjteményhez

Originalveröffentlichung: T. Horváth Ágnes, Caius Sollius Modestus Sidonius Apollinaris
levelei, Szeged 2022; Online-Veröffentlichung auf Propylaeum-DOK (2025),
DOI: <https://doi.org/10.11588/propylaeumdok.00006779>

CAIUS SOLLIUS MODESTUS
SIDONIUS APOLLINARIS LEVELEI

FORDÍTOTTA:
T. HORVÁTH ÁGNES

T. HORVÁTH ÁGNES

TANULMÁNYOK A SIDONIUS-
LEVÉLGYŰJTEMÉNYHEZ

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Szeged, 2022

CAIUS SOLLIUS MODESTUS SIDONIUS APOLLINARIS

LEVELEI

FORDÍTOTTA, A JEGYZETEKET, MELLÉKLETEKET KÉSZÍTETTE:

T. HORVÁTH ÁGNES

(Az Ep. II, 8; II, 10; VIII, 9. versbetéteit Diószegi Szabó Pál fordította. Az Ep. IX, 16.
versbetétét Kárpáty Csilla fordításában közöljük)

T. HORVÁTH ÁGNES

TANULMÁNYOK A SIDONIUS-LEVÉLGYŰJTEMÉNYHEZ

Lektor:

Hoffmann Zsuzsanna

Kiadó:

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

Felelős kiadó:

Forró Lajos

Borítóterv:

T. Horváth Ágnes

ISBN 978-615-5946-71-4 (nyomtatott)

ISBN 978-615-5946-72-1 (pdf)

© T. Horváth Ágnes, 2022

© Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2022

TARTALOM

Caius Sollius Modestus Sidonius Apollinaris leveleinek kilenc könyve	11
A Sidonius-fordítás elé	13
Első könyv (Epistulae I)	15
Sidonius, Epistulae I. 1.	15
Sidonius, Epistulae I. 2.	17
Sidonius, Epistulae I. 3.	20
Sidonius, Epistulae I. 4.	21
Sidonius, Epistulae I. 5.	22
Sidonius, Epistulae I. 6.	27
Sidonius, Epistulae I. 7.	28
Sidonius, Epistulae I. 8.	33
Sidonius, Epistulae I. 9.	35
Sidonius, Epistulae I. 10.	37
Sidonius, Epistulae I. 11.	38
Második könyv (Epistulae II)	44
Sidonius, Epistulae II. 1.	44
Sidonius, Epistulae II. 2.	45
Sidonius, Epistulae II. 3.	52
Sidonius, Epistulae II. 4.	53
Sidonius, Epistulae II. 5.	54
Sidonius, Epistulae II. 6.	54
Sidonius, Epistulae II. 7.	55
Sidonius, Epistulae II. 8.	55
Sidonius, Epistulae II. 9.	57
Sidonius, Epistulae II. 10.	60
Sidonius, Epistulae II. 11.	63
Sidonius, Epistulae II. 12.	64
Sidonius, Epistulae II. 13.	65
Sidonius, Epistulae II. 14.	67
Harmadik könyv (Epistulae III)	69
Sidonius, Epistulae III. 1.	69
Sidonius, Epistulae III. 2.	70
Sidonius, Epistulae III. 3.	71
Sidonius, Epistulae III. 4.	74
Sidonius, Epistulae III. 5.	74
Sidonius, Epistulae III. 6.	75
Sidonius, Epistulae III. 7.	76
Sidonius, Epistulae III. 8.	77
Sidonius, Epistulae III. 9.	78
Sidonius, Epistulae III. 10.	78

Sidonius, Epistulae III. 11.....	79
Sidonius, Epistulae III. 12.....	80
Sidonius, Epistulae III. 13.....	82
Sidonius, Epistulae III. 14.....	85
Negyedik könyv (Epistulae IV)	86
Sidonius, Epistulae IV. 1.....	86
Sidonius, Epistulae IV. 2.....	87
Sidonius, Epistulae IV. 3.....	89
Sidonius, Epistulae IV. 4.....	93
Sidonius, Epistulae IV. 5.....	94
Sidonius, Epistulae IV. 6.....	94
Sidonius, Epistulae IV. 7.....	95
Sidonius, Epistulae IV. 8.....	96
Sidonius, Epistulae IV. 9.....	98
Sidonius, Epistulae IV. 10.....	99
Sidonius, Epistulae IV. 11.....	100
Sidonius, Epistulae IV. 12.....	102
Sidonius, Epistulae IV. 13.....	103
Sidonius, Epistulae IV. 14.....	104
Sidonius, Epistulae IV. 15.....	105
Sidonius, Epistulae IV. 16.....	106
Sidonius, Epistulae IV. 17.....	107
Sidonius, Epistulae IV. 18.....	108
Sidonius, Epistulae IV. 19.....	110
Sidonius, Epistulae IV. 20.....	110
Sidonius, Epistulae IV. 21.....	111
Sidonius, Epistulae IV. 22.....	112
Sidonius, Epistulae IV. 23.....	114
Sidonius, Epistulae IV. 24.....	115
Sidonius, Epistulae IV. 25.....	117
Ötödik könyv (Epistulae V)	119
Sidonius, Epistulae V. 1.....	119
Sidonius, Epistulae V. 2.....	120
Sidonius, Epistulae V. 3.....	120
Sidonius, Epistulae V. 4.....	121
Sidonius, Epistulae V. 5.....	122
Sidonius, Epistulae V. 6.....	123
Sidonius, Epistulae V. 7.....	123
Sidonius, Epistulae V. 8.....	126
Sidonius, Epistulae V. 9.....	128
Sidonius, Epistulae V. 10.....	129
Sidonius, Epistulae V. 11.....	130
Sidonius, Epistulae V. 12.....	131
Sidonius, Epistulae V. 13.....	132

Sidonius, Epistulae V. 14.....	133
Sidonius, Epistulae V. 15.....	134
Sidonius, Epistulae V. 16.....	134
Sidonius, Epistulae V. 17.....	135
Sidonius, Epistulae V. 18.....	138
Sidonius, Epistulae V. 19.....	139
Sidonius, Epistulae V. 20.....	140
Sidonius, Epistulae V. 21.....	141
Hatodik könyv (Epistulae VI).....	142
Sidonius, Epistulae VI. 1.	142
Sidonius, Epistulae VI. 2.	144
Sidonius, Epistulae VI. 3.	145
Sidonius, Epistulae VI. 4.	146
Sidonius, Epistulae VI. 5.	147
Sidonius, Epistulae VI. 6.	147
Sidonius, Epistulae VI. 7.	148
Sidonius, Epistulae VI. 8.	148
Sidonius, Epistulae VI. 9.....	149
Sidonius, Epistulae VI. 10.....	150
Sidonius, Epistulae VI. 11.....	151
Sidonius, Epistulae VI. 12.....	151
Hetedik könyv (Epistulae VII)	154
Sidonius, Epistulae VII. 1.....	154
Sidonius, Epistulae VII. 2.....	156
Sidonius, Epistulae VII. 3.....	159
Sidonius, Epistulae VII. 4.....	160
Sidonius, Epistulae VII. 5.....	161
Sidonius, Epistulae VII. 6.....	163
Sidonius, Epistulae VII. 7.....	166
Sidonius, Epistulae VII. 8.....	168
Sidonius, Epistulae VII. 9.....	169
Sidonius, Epistulae VII. 10.....	174
Sidonius, Epistulae VII. 10 (11)	175
Sidonius, Epistulae VII. 12.	176
Sidonius, Epistulae VII. 13.	177
Sidonius, Epistulae VII. 14.	178
Sidonius, Epistulae VII. 15.	181
Sidonius, Epistulae VII. 16.	181
Sidonius, Epistulae VII. 17.	182
Sidonius, Epistulae VII. 18.	184
Nyolcadik könyv (Epistulae VIII)	186
Sidonius, Epistulae VIII. 1.....	186
Sidonius, Epistulae VIII. 2.....	187

Sidonius, Epistulae VIII. 3.....	187
Sidonius, Epistulae VIII. 4.....	189
Sidonius, Epistulae VIII. 5.....	190
Sidonius, Epistulae VIII. 6.....	191
Sidonius, Epistulae VIII. 7.....	195
Sidonius, Epistulae VIII. 8.....	196
Sidonius, Epistulae VIII. 9.....	197
Sidonius, Epistulae VIII. 10.	200
Sidonius, Epistulae VIII. 11.	202
Sidonius, Epistulae VIII. 12.	208
Sidonius, Epistulae VIII. 13.	210
Sidonius, Epistulae VIII. 14.	211
Sidonius, Epistulae VIII. 15.	213
Sidonius, Epistulae VIII. 16.	213
Kilencedik könyv (Epistulae IX).....	215
Sidonius, Epistulae IX. 1.	215
Sidonius, Epistulae IX. 2.	216
Sidonius, Epistulae IX. 3.....	217
Sidonius, Epistulae IX. 4.....	219
Sidonius, Epistulae IX. 5.....	219
Sidonius, Epistulae IX. 6.....	220
Sidonius, Epistulae IX. 7.....	221
Sidonius, Epistulae IX. 8.....	222
Sidonius, Epistulae IX. 9.....	222
Sidonius, Epistulae IX. 10.....	227
Sidonius, Epistulae IX. 11.....	227
Sidonius, Epistulae IX. 12.....	229
Sidonius, Epistulae IX. 13.....	230
Sidonius, Epistulae IX. 14.....	234
Sidonius, Epistulae IX. 15.....	237
Sidonius, Epistulae IX. 16.....	239
Tanulmányok a Sidonius-levélgyűjteményhez	243
Sidonius élete és pályája.....	245
Egy hipotetikus családtörténet Sidonius származásáról	246
Neve	246
Caius	246
Modestus	246
Sidonius	247
Apollinaris.....	248
Sollus	248
Az adatolható családtörténet	257
Nagyapja	258
Apja	259

Anyja.....	260
Születése	260
Ifjúkora, iskolái és műveltsége	260
Felesége	263
Gyermekei.....	264
Apósa	265
Hivatali pályája	265
Irodalmi tevékenysége.....	270
Sidonius és magyarországi ismertsége	274
A középkor: műfaji példa	274
A reneszánsz	277
Florilegium	277
Carminák.....	277
Epistolák	279
A panegyricusok és Janus Pannonius	280
Sidonius stílushatása: De arte versificandi	281
Sidonius műfaji hatása	282
A speculum regisből személyiségrajz	282
Propemptikon	283
Epithalamium	283
Fordítás és allúziók.....	284
Sidonius olvasásának kiszélesedése, citátumok	285
Pázmány Péter és a jezsuiták	286
A reformátusok	287
Listius László és a kötelező olvasmányok	288
Bél Mátyás	289
Költői exemplumból történelmi forrás	289
Hunok.....	290
Catalaunum.....	291
Aquincum: „Martia pollet Acincus”.....	291
Szászok	292
Numizmatika.....	292
Sidonius visszatérése az irodalomba: az őseposz, a történelmi regény és a regényes történelem.....	293
A magyar őstörténet.....	293
Dugonics	293
Az őseposz felé	294
Thierry	294
Arany.....	295
Vajda.....	295
Primer forrás.....	295
A frenológia forrása	296
Sidonius a ponyván	297
A magyar Sidonius-kutatás története.....	298

Mellékletek.....	300
Családfák	300
Sidonius-prosopographia	304
Bibliográfia.....	318
Rövidítések	318
Források	319
Klasszikus szerzők, rövidítések	319
Szövegkiadások	323
Feldolgozások	325
Mutató.....	336

CAIUS SOLLIUS MODESTUS
SIDONIUS APOLLINARIS
LEVELEINEK KILENC
KÖNYVE

Fordította, a jegyzeteket készítette

T. Horváth Ágnes

A SIDONIUS-FORDÍTÁS ELÉ

Jó ideje annak, a latin érettségi bizonyítványomon még meg sem száradt a tinta, amikor az ifjúság meggondolatlanságával arról győzködtem néhai tanáromat, Czúth Bélát, hogy ókortörténész szeretnék lenni. Gyermeki hittel úgy véltem, a gimnáziumban felvételiződtém annyi tudással, hogy képes vagyok bármivel megbirkózni, ami latinul van. Ő jellegzetes mosolyával a kezembe nyomott két könyvet. Az egyik Hatvany Lajosnak a Tudni nem érdemes dolgok tudománya,¹ a másik Loyen Sidonius-kiadásának egy kötete volt. Azzal bocsátott el, hogy olvassam el az elsőt, és fordítsak le a másiból egy *caputot*. És utána, ha még mindig szeretnék ókorász lenni, tárgyalhatunk a dologról. Elolvastam, lefordítottam. A két munka mindenesetre elgondolkodtatott. Sidonius rávezetett, hogy nem is tudok latinul. A filológia mára már más szempontú tudomány, mint volt Hatvany korában, de ez a két szerző mutatta meg azt, hogy a tudományok felé mérhetetlen alázattal kell közeledni. Mégis belevágtam az ókor tanulmányozásába és a fordításba is. Sidonius mindenkinek nehéz. Hol veretes, hol mesterkélt, hol kelta, hol latin logikájú, ritmikus mondatai még ma is bonyolultnak, néha teljesen felfejthetetlennek tűnnek. Először latinul kezdtem érezni, majd kicsit később érteni is. Ma már élvezem is nyakatekert mondatainak játékoságát. A fordításelméletek legnagyobb problémája, hogy nincs két azonos nyelvi logika, két azonos szókészlet, amellyel egy mű egyszerűen átültethető egyik nyelvről a másikra. A magyar pedig erősen rugdalozik a latin tömörsége, mondatrövidítő szerkezetei ellen. És hol teremne annyi igekötő, mint a latinban, amellyel játszadózhat Sidonius, és hogyan mutassuk ezt meg a magyar közönségnek? Több mint negyven év után – talán – értem Sidonius, de az általam magyarított szerző szövegében igazán csak latinul lehet gyönyörködni. Ez a magyarázata annak, hogy oly sok éven át újra és újra belekezdtem, és abbahagytam fordítását. Olyan ez a szöveg, mint a rómaiak falernumi bora: hagyni kell megérni.

Azért, hogy ez a munka végül mégis elkészülhetett, már a kezdetektől sokaknak tartoztam, tartozom hálával és köszönettel. Mindenekelőtt családomnak, férjemnek, aki többször is biztatott a megkezdett munka befejezésére, és szelíd türelemmel viselte nyelvi küzdelmeimet, megértőn fogadta gyakori kétségbeesésemet egy-egy összegabalyodott mondat kapcsán.

Hálával tartozom latin nyelvi ismereteimért tanárainknak, dr. Hock Miklósné Bajtai Mártának, aki varázslatos egyéniségével középiskolás éveim alatt szeretettette meg velem nemcsak a nyelvet, de a római kultúrtörténetet is. Karácsonyi Bélának, aki könyörtelen alaposágával elmélyítette grammatikai tudásom, és Czúth Bélának, aki merőben más módszerrel arra tanított, hogy értsem, és ne szolgáian fordítsam Sidonius. Hálás vagyok neki, amiért – annak ellenére, hogy más témát szánt nekem – szabad kezdet adott kutatásaimban, és semmivel sem korlátozta önfejű ragaszkodásomat Sidoniushoz és levelezési kapcsolataimhoz. Első térképeimet, amelyet a Sidonius-levelezés területi kiterjedéséhez rajzoltam, fejszóvalva nézte, de mint új módszert értékelte. Akkor nem is gondoltuk, hogy topográfiai alapokon a szociális-háló kutatásának alapjait hagyta, hogy a magam módján megvessem.

¹ HATVANY 1908.

Ugyancsak hálás köszönettel tartozom lektoromnak, Hoffmann Zsuzsannának, aki vállalkozott arra a hatalmas munkára, hogy átnézzze, kigyomlálja és tanácsaival valóban gördülékennyé tegye a magyarra átültetett szöveget.

És végül hálás vagyok Joop van Waardennek (Radboud University, Nijmegen), aki az *Edinburgh Companion to Sidonius*² előkészítő munkálatai alatt megtalált engem, és tudományos pályám kitérői után megérlelte bennem az elhatározást: a Sidonius-fordítást mindenképp be kell fejeznem. Így a sokáig kísértő – „*coeperam scribere; sed operis arrepti fasce perspecto taeduit inchoasse*”³ – mára már nem igaz, és az olvasók szíves jóindulatába ajánlhatom Sidonius Apollinaris leveleinek magyar fordítását.

T. Horváth Ágnes

² *Edinburgh Companion to Sidonius* 2020. 564, 580, 614–615, 763.

³ Sid. *Ep.* VIII. 15. 2. „Elkezdtam az írást, de amint az elvállalt feladat súlyát átláttam, szégyellem, hogy bekezdtem.” (Ford. T. Horváth Á)

ELSŐ KÖNYV (EPISTULAE I)

SIDONIUS, EPISTULAE I. 1.

Kelt⁴ Lugdunumban,⁵ 469–470 elején

SIDONIUS CONSTANTIUSÁNAK⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI⁷

1 A rád jellemző meggyőző erővel és óvatos tanáccsal régóta sürgetsz már,⁸ nagyságos uram,⁹ hogy leveleimet – melyeket különböző alkalmakkor alig csiszoltan küldtem el, aszerint, ahogy azokat az ok, személy, vagy az idő tollamból előcsalta, a másolatokat most újra átdolgozva és finomítva – egy kötetbe¹⁰ foglaljam. Ebben a munkában merészen nyomon akarom követni Quintus Symmachus¹¹ gördülékenységet,¹² valamint Gaius Plinius¹³ kiérlelt tudását.¹⁴

⁴ A Sidonius-levelek datálásához és a könyvek kiadásához legújabban ld. MATHISEN 2013; KELLY 2020.

⁵ *Lugdunum*: az Arar (Saône) és a Rhodanus (Rhône) összefolyásánál létrejött kikötő, majd fontos kereskedelmi központ. Kr. e. 27-től *Gallia Lugdunensis* fővárosa és a három gall provincia birodalmi székvárosa („*Caput Galliarum*”). Az V. században Gallia szellemi központja. Császári székhely. Ma: Lyon.

⁶ *Constantius*: Lugdunumi (Lyon) *presbyter*. Ld. Névmutató.

⁷ A levél részletes elemzéséhez ld. VAN WAARDEN 2021. A levélgyűjtemény nyitó darabját Plinius *Ep.* 1, 1; 1, 2; 1, 5-tel veti össze. Legújabb felfedezése, hogy a sidoniusi életmű humorát és iróniáját a Plin. *Ep.* 1, 5-ben megjelenő Cicero-képpel magyarázza. Így a Sidonius-nyitólevél intertextuális jelentése: az irónia Sidonius szerkesztői alapelveinek egyik alapeleme. A prózai intertextualitás mind asszociatív, mind kombinatív értelemben működik. VAN WAARDEN 2021. 19.

⁸ *Diu praecipis*: Mindkét szó Plinius *minor* kedvence, akit Sidonius mintájával választott. A fogalmazás hasonlóságát vö. Plin. *Ep.* I, 1. Emellett a *‘diu’* Seneca, Apuleius és Florus gyakori szava. A *‘praecipio’* már a Vulgata és Augustinus hatását is mutathatja.

⁹ *domine maior*: Ez a tiszteletteljes megszólítás Sidonius kedvelt megszólítási formája, csak nála találhatjuk meg nyolc esetben. (Vö.: Sid. *Ep.* I, 11, 17; II, 3, 1; III, 6, 3; IV, 3, 1; IV, 17, 1; VIII, 4, 1) Vö. O'BRIAN 1930. 109. A melléknév középfokának, különösen a *maior*, *prior* és *senior* alakoknak a használata a címzésekben abból ered, hogy a középfokot néha – különösen a korai beszélt latin nyelvben – gyakran használták a felsőfok helyett. A *dominus* szó megtisztelő címként való használatára ld. *Thesaurus Linguae Latinae* „*dominus*”. vol. V. 1911–1935. Magyarra fordítására a nagyságos szót a történelmi szóhasználatban kialakult ’előkelő nemes származású’ (Csokonai, Arany), és ’méltóságot kifejező, fenséges érzést keltő’ (Ady) értelemben használtam.

¹⁰ *uno volumine*: A *volumen* a teljes könyvet jelenti és nem annak egy tekercsét, vagy egy levélköteget. Vö. Cic. *Fam.* 3, 7, 2.

¹¹ *Symmachus*, Quintus Aurelius Eusebius: 370-től Valentinianus császárral Galliában tevékenykedett. 384–85-ben *praefectus Urbi Romae*, *princeps senatus*. Pogány volt. Ld. Névmutató.

¹² *rotunditas*: nem pusztán a stílus gördülékenysége, hanem amint Mratschek minősítette, „harmonikus egyensúlyára” utal. MRATSCHEK 2016. 313. Ez a szó közel áll a rövidség fogalmához is. VAN WAARDEN 2021. 8. not. 19.

¹³ *Caius Plinius Caecilius Secundus* (Kr. u. 61/62–113): Plinius Minor. Plinius Maior unokaöccse, Traianus császár barátja. Cicero mintájára szerkesztett, terjedelmes levélgyűjteményt hagyott ránk.

¹⁴ *disciplina maturitasque*: a *rotunditas*szal szemben a formai összetettséget és gazdagságot jelenti. Vö. VAN WAARDEN 2021. 8.

2 Mert úgy gondolom, Marcus Tullius¹⁵ levélírói stílusáról jobb hallgatni,¹⁶ ahogy Julius Titianusról¹⁷ is, aki az előkelő asszonyok nevében írt leveleiben szolgai módon követte Cicero levélírói stílusát,¹⁸ amiért a többiek, különösen pedig Fronto¹⁹ féltékenyen vetekedő²⁰ követői, mint utánzót becsmérelték, s mert a régies beszédet imitálta, szónokok majmolójának nevezték.²¹ Még elmondani is szörnyű,²² hogy – még saját véleményem szerint is – mindig mennyire mindezek mögé soroltam magam, de ugyanakkor mindegyre azt véltem, hogy a magam részéről lépést kell tartanom korunk és tehetségünk adta lehetőségekkel.²³

3 Engedelmeskedem hát neked, és ítéletedre bízom leveleimet, nem azért, hogy átolvasd, ez ugyanis kevés lenne, hanem – amint mondani szokták –, hogy átcsiszold és kifényezd őket,²⁴ mert tudom, hogy nemcsak az irodalomnak, hanem az íróknak is nagy pártfogója vagy. Ezért is ösztököltél, minden habozásom ellenére, hogy nyomban bontsak vitorlát a hírnév tengerén.²⁵

4 Korábbi írásaimról, úgy vélem, jobb végképp hallgatnom, és meg kell elégednem költeményeim inkább a szerencse, mint saját hozzáértésem által kiváltott kedvező fogadtatásával. Az rosszindulatú szóbeszéd²⁶ Scylláin²⁷ ezek segítségével áthajózva már régen elégendő elismerést kaptam, és horgonyt vetettem a közvélemény kikötőjében. De ha az ostobaság malomkövei nem kezdik ki leveleimet sem,²⁸ tüstént növekedni fog a neked ajánlott, fecsegő beszélgetésekkel áradó könyveim száma. Éljj boldogul!

¹⁵ Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43): író, politikus, Róma egyik legnagyobb szónoka. Szokatlan párt alkot Titianussal.

¹⁶ Vö. Sal. Jug. 19.2: „*nam de Carthagine silere melius puto quam parum dicere*”.

¹⁷ Julius Titianus: Két ilyen nevű író van: apa és fia. Itt nyilvánvalóan az idősebbre utal, aki méltán érdemelte ki a majom, majmoló csúfnevet.

¹⁸ Vö. Plin. Ep. V, 16, 9: „*patrem mira similitudine exscripsit*”.

¹⁹ Marcus Cornelius Fronto (kb. 100–170): rhétor, jogász és tanár.

²⁰ *aemulari*: a szó jelentheti: 'féltékenykedni, féltékenyen vetélkedni, ellenségeskedni, leszólni'. Benne van az a magatartás, hogy féltékenységekben egymással vetekedve leszólják mások írásait. A kifejezés használata igen ritka, Pliniusnál és Sidoniusnál fordul elő a leggyakrabban.

²¹ *oratorum simiam*: Vö. Plin. Ep. I, 5: „*Stoicorum Simiam*”. A kifejezéshez ld. HANAGHAN 2017a. 254–256; HANAGHAN 2017a. 5–8.

²² *immane dictu est quantum*: Sidonius távolságtartása az elődök nagyságától ezzel a kifejezéssel már-már komikus színezetet kap. Ez az affektált álserénység jellemző rá, azt kívánja elérni vele, hogy olvasóiban épp ennek ellenkezőjét erősítse: az ő nagysága igenis hozzámérhető koruk legnagyobbjaihoz.

²³ Vö. Symm. Ep. I, 77: „*enī... iuris praerogativa servanda est*”.

²⁴ A kötet ilyen szerkesztői átnézése szokás lehetett. Ez a program-levél előfutára lehet az Sid. Ep. IV, 2. és 3. levélnek. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy kölcsönösen átnézték egymás műveit, és esetleg belejavítottak a munkába.

²⁵ A hasonlatra ld. Plin. Ep. IX, 26, Verg. Ed. VIII. A hasonlat értelmezéséhez ld. HANAGHAN 2017a. 258–261. Sidonius kedveli a tenger és a hajózás hasonlatait.

²⁶ *lividum*: Gyakran előkerülő panasz Sidoniusnál irigyeinek rosszindulata. Tanító céllal érzékelteti, hogy ő ezek fölött áll. Vö. Cic. Tusc. 4, 12, 28; Hor. Ep. 2, 1, 89. A szó mögöttes értelme Ovidiusnál: feledékenység, amely megfosztja az embert az őt megillető dicsérettől. Ovid. Fasti 1, 74. Mindkét jelentésében használhatta.

²⁷ Scylla [Szkeilla]: A görög mitológia egyik szörnye. Phorküsz lánya volt, akit Kírké szerelemfáltásból megmérgezett és kutyák nőttek ki a dereka körül. Kharübidisszel együtt egy veszélyes sziklazátony és tengeri örvény jelképei, ahol gyakorta hajótörést szenvedtek az átutazók. Nem tudjuk, hogy Sidonius milyen szóbeszédre gondolt, de bármire is, az kora politikájával volt összefüggésben.

²⁸ *deliramentis*: Sidoniusnál is csak egyszer előforduló, ritka kifejezés. Plaut. Amph. 2, 2, 64: „*deliramente loquitur*”.

SIDONIUS, EPISTULAE I. 2.

Kelt Tolosában,²⁹ 455 körül³⁰

SIDONIUS AGRICOLÁJÁNAK³¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Mivel elismerő hírek keringtek Theoderich³² gót király államférfiúi képességeiről, már nemegyszer kértél, hogy írjam le neked külsejét és életmódját.³³ Amennyire ehhez egy levél elegendő, szívesen járok kedvedben dicsérve nemes előrelátásod,³⁴ mely az efféle dolgok megismerésére késztet. Nos, hát ő olyan ember, akit érdemes azoknak is megismerni, akik kevésbé meghitt kapcsolatban állnak vele: személyét az isteni gondviselés és a természet egyaránt elhalmozta a legkegyesebb adományával. Jelleme pedig olyan, hogy még a királyokkal szembeni irigység sem tagadhatja meg tőle a dicsérő szavakat.³⁵

2 Ha alakjáról kérdezel: termete arányos, alacsonyabb a nagyon magasaknál, de magasabb és kimagaslóbb a középtermetűeknél. Koponyája kerek és sima, homlokáról hátrafelé göndörödik a haja.³⁶ Nyakát nem rútítják el inak. Szemeit bozontos szemöldökök szorúzzák. Ha pedig leereszti a szemhéját, szempilláinak széle csaknem orcája közepéig ér. Fülcimpáját, népe szokásai szerint, varkocsban leomló haja borítja. Orra igen kellemesen hajlott. Ajkai finomak, és szájsarkai felé szélesednek. Ha fogsora megjelenik, a hó fehérségét villantja meg. Bajuszát naponta lenyírja.³⁷ Szakála a halántékánál bozontos, de arcának alsó részein a szorgalmas borbély gyökerestől kitepi. Álla, torka és nyaka nem hájas, de telt; bőre tejfehér, melyen közletről az ifjak pirulása látszik, de ez a pír nem a haragból, hanem az önmérsékletből ered.

3 Kerek vállak, erős izmok, kemény karok, széles tenyerek, lapos hasa felett kidomborodó mell. Hátát bordáinak boltozatai között alacsonyabban fekvő hátgerince választja szét. Mindkét oldalán duzzadó izmok emelkednek ki. Jól felővezett ágyékán életerő uralkodik. Combja kemény, mint a somfa, térdének ízületei valóban izmosak, ez legfőbb éke a sima térdének. Lábszárait duzzadó lábikrák támasztják meg, és a lába, mely a szálás végtagokat tartja, közepes nagyságú.

²⁹ Tolosa: a *tectosages* nép fővárosa volt Gallia Narbonensisben a Garumna (Garonne) partján. Később a nyugati gótok székhelye. Ma: Toulouse.

³⁰ A levél datálása vitatott, mégis minden valószínűség szerint Theoderich uralkodásának kezdetén íródott. A 9. *caput* azt mutatja, hogy Sidonius a gót udvarban tartózkodott, amikor ezt írta. Dalton 454-re datálta. Nem íródhatott 455 után. Megjelentetése azonban későbbi, és lehet, hogy a királyról alkotott kép tudatosan átirat.

³¹ *Agricola: Vir illustris*. Papianillának, Sidonius feleségének testvére, Eparchius Avitus fia. Valószínűleg *praefectus praetorio Galliarum* is volt, végül belépett a papi rendbe. Ld. Névmutató.

³² II. Theoderich (453–466) nyugati gót király. Ld. Névmutató.

³³ Sidonius portréja a későbbiekben rendkívül népszerű lett, a levél-corpusból kiemelve, önállóan is terjesztették, és a reneszánsz portrék egyik mintájául szolgált. Gualandri kimutatta, hogy a fizikai leírás toposzai mellett a *románitas* kap hangsúlyt benne, amellyel Sidonius a királlyal való együttműködést, barátságot kívánta megszerezni. GUALANDRI 1979. 67–72. Az egész portré, a Rómában ismeretlen vizigót király bemutatása azt a célt szolgálta, hogy alátámassza vele Avitus szövetségi politikáját. Vö. STEVENS 1933. 23–24; LOYEN 1970. 245; FURBETTA 2014–2015. 139. A levél később jelent meg, mint íródott, nagyjából 468/69-ben. Ekkor már Avitus is és II. Theoderich is halott volt. Sidonius hitét, miszerint a gótok továbbra is felhasználható szövetségesei Rómának a vandálokkal szemben, ez a levél is erősíti. FURBETTA 2014–2015. 140.

³⁴ *sollicitudinis*: a szó eredeti értelme szorongás. Itt átvitt értelemben használja, mint ahogy a késő latinban előfordul (Amm. Marcell. XIV, 8, 13), de benne van a szóban szorongás keltette bizalmatlanság és óvatosság is.

³⁵ *defrudet invidia*: Toposszá vált kifejezés: vö. Sen. *De ira* III.

³⁶ Vö. Lucan. *Phars.* X, 132: „*refugosque gerens a fronte capillos*”.

³⁷ Vö. Juv. *Sat.* IX, 15: „*fruti cante pilo*”.

4 Ha pedig a nyilvánosság előtti mindennapos tevékenységéről³⁸ érdeklődsz: Már napkeltekor misére megy néhány papja kíséretében,³⁹ s nagy odaadással imádkozik, mégis – ha titokban marad a szavam⁴⁰ – megfigyelhető, hogy inkább megszokásból, mint vallásos meggyőződésből buzgólkodik.⁴¹ A reggel hátralevő részét királysága kormányzásának gondja köti le. Bírói székét⁴² fegyveres kísérők állják körül; bőrökbe öltözött testőrségét,⁴³ hogy kéznél legyen, közelébe engedik, de hogy ne zavarják őt, ezek a bejárat előtt zajonganak, a függönyön kívül, de a korlátokon belül.⁴⁴ Köztük fogadja a különböző népek követeit, hosszasan hallgatja őket, és röviden válaszol nekik. Ha bármit vitatnak, késlelteti, de ha már valamit elintéztek, sietteti a tárgyalást. Amikor a második óra eljön,⁴⁵ felkel a trónjáról, hogy szabad idejében szemlét tartson kincstárában, vagy istállóiban.

5 Ha megjelenik a meghirdetett vadászaton, királyi méltóságán alulinak tartja, hogy fja az oldalán függjön, de ha a véletlen vadászatkor vagy utazás közben vadat vagy madarat hoz elébe, a kísérő fiú a király hátranyújtott kezébe teszi a lógó húru íjat, mert a király gyermekesnek tartja az íjat állandóan készenlétben tartani, továbbá nőiesnek, hogy felajzva kapja meg azt. Az átvett íjat vagy a végeire összpontosítva, behajlítva feszíti meg, vagy pedig az íj szabad végét bokájához fordítva, ujját a szabadon lógó húron futtatja⁴⁶ és úgy ajzza fel. Ezután nyílvesszőt vesz elő, betölti és kiröpi, vagy előbb felszólít, hogy válaszd ki, mit kívánsz, hogy lelőjön; te kiválsztod, hogy mit ejtsen el, s amire a választásod esett, azt ő leteríti. Ha kettőtök közül valamelyik téved, ritkábban hibázik az íjász lövése, mint társának tekintete.

6 Ha lakomára érkezel, ha nincs ünnep, asztala hasonlít a közemberekére, a lihegő szolga nem rakja meg nála a roskadó asztalt kékes ezüst edények kusza halmazával; a legnagyobb súlya a szavaknak van, vagy komoly dolgokról beszélnek, vagy pedig semmiről. A falak és a heverők⁴⁷ vagy bíborszín selyemmel, vagy házi vászonnal vannak borítva. Az ételek művészi

³⁸ A királyi jellemének és tevékenységének bemutatásakor Sidonius a *mos maiorum* köréből, azaz római szemszögből ábrázolja. Megtalálható a következőkben a *civilitas*, az önmérséklet (*temperantia*), a serénység (*antelucanos*), a szigorúság és hatékonyság (*auditi plurima, pauca respondit*), az erkölcsi nemesség.

³⁹ *Sacerdotum suorunr*. 'az ő papjai', utalás arra, hogy Theoderich arianus volt, szemben Sidoniusszal.

⁴⁰ *quamquam, si sermo secretus*: Sidonius szándéka épp az ellenkező, szeretné, ha megismernék a véleményét.

⁴¹ *pro consuetudine potius quam pro ratione reverentiam*. Rendkívüli tolerancia Theoderich arianizmusával szemben. Sidonius mintegy felmenti vallási tévelygése alól. Ez politikai álláspont: még az eretnekségét is megbocsájta a rómaiakkal való együttműködés (*foedus*) miatt. Propaganda ízü beállítás: el akarja fogadtatni a gótokat a velük szemben averziókat táplálókkal. ld. 1. caput.

⁴² *sellam*: A *sella* a rómaiaknál a legfontosabb hivatalok attribútuma. Theoderich idejében nincs még más megkülönböztető uralkodói szék, trónus, feltehetően a rómaiaktól átvett *sella curulist* használták ők is.

⁴³ *pellitorum*: a bőrbe öltözött itt nem a rómaiak barbárokat lekicsinylő megjegyzése, hanem utalás a szkítákra, akikről a gótok származtatták magukat.

⁴⁴ A római tribunalok elrendezése is hasonló volt, a bíraskodási teret függönyök (*vela*) zárták el, és korlátok (*cancelli*) választották el a *basilica* vagy egyéb bírósági terület profán terétől. E két választófal között tartózkodott a testőrség, hogy könnyen az uralkodó segítségére siessen a függönyt félrehajtva, de ne legyen részese a tárgyalásnak.

⁴⁵ A rómaiak a napot két tizenkét órás időszakra bontották. Ezek kezdete a napfelkeltehez és a napnyugtához igazodik, ezért az órák hossza évszakonként és napszakonként változott. Nem tudjuk, melyik évszakban született a levél, a nap második órája, évszaktól függően, háromnegyed hat és háromnegyed nyolc között kezdődött.

⁴⁶ A kompozit íj felajzásának különböző módszerei arra utalnak, hogy annak ellenére, hogy a római hadseregben is alkalmazták, Sidonius számára nem volt ismerős a fegyver, és megpróbálta leírni annak használatát.

⁴⁷ *torematum peripasmatumque*. A *toreuma* fém dísztárgy, díszített váza vagy csésze. Sirmond valószínűleg helyesen gondolja, hogy Sidonius Prudentiushoz (*Psychom.* 370) és Salvianushoz (*Ad Ead.* IV. 33) hasonlóan összekapcsolja a szót a *torummal*. Sirmond itt heverő-terítőre gondol, de ez nem felel meg a *sericatum* jelzőnek, „selyemmel van fődve.” Az általa a II. és IX. könyvből idézett helyek „*Rutilium toreum abyss*” kifejezés emellett

elkészítésük és nem drágaságuk miatt tetszenek, a tálak pedig külsejük finomsága és nem súlyuk miatt. A serlegeket és ivótálakat oly ritkán töltik meg, hogy inkább kell szomjúságra panaszkodni, mint a részegségtől tartani.⁴⁸ Hogy rövidre fogjam:⁴⁹ egyaránt megtalálhatod ott a görög ízlést, a gall bőséget, az itáliai leleményességet, az állam fényűzését és a magánember takarékoságát, és a királyok ősi szokásait. Az ünnepi⁵⁰ lakomáik fényéről főleg beszámolnom, hiszen az nem lehet titok az őt nem ismerők⁵¹ előtt sem. Azonban térjünk vissza ahhoz, amibe belekezdünk.⁵²

7 Az ebédet befejezve, gyakran előfordul, hogy nem tart sziesztát, vagy csak nagyon rövid idejűt. Amikor táblajátékhoz⁵³ van kedve, a kockákat gyorsan összegyűjti, figyelmesen megvizsgálja, ravaszul pörgeti, szenvedélyesen dobja; tréfálkozva játszik és türelmesen⁵⁴ várja az eredményt. Ha jót dob, hallgat, ha rosszat, nevet; egyik dobásnál sem mérgelődik, hanem mindig bölcsen viselkedik.⁵⁵ A második dobástól⁵⁶ félni, vagy ilyet tenni egyaránt megveti, az erre kínálgató alkalmat elkerüli. Szemrebbenés nélkül játszik tovább, anélkül, hogy abba-hagyná.⁵⁷ Azt gondolhatnád, fegyveres stratégiát űz, egyedül a győzelemre van gondja.

8 Amíg játszik, a királyi komolyságot félreteszi, és a felszabadult, közös játékra bízgat. Hogy azt mondjam, amit érzek, ő a félelemtől fél. Sőt felvidítja a vesztes méltatlankodása, és csak akkor hiszi el, hogy társa nem engedte át neki a játékot, ha a másik bosszúsága hiteti el a királlyal győzelmét. És amin csodálkozni fogsz: gyakran ezek az apró dolgok miatti örökök a legjobb alkalmak, hogy jelentős ügyeket segítsenek sikerre. Ilyenkor az olyan kérelmek, melyek beadványaik hajótörése miatt régen hányódtak, hirtelen révbe érnek. Akkor,

szólnak, bár egyáltalán nem zárják ki a másik értelmezést sem. A szót – feltehetően – úgy tekint Sidonius, mint egy dísz a *torus* helyettesítésére. A *torus*: kerevet, vagy pontosabban ágybetét a kereveten, amelyet leterítették (*peristroma*). A *torul* 'ágytakaró' helyett használja. *Peripetasma*: függöny, szőnyeg, terítő, amely lelóg. Itt ez valószínűleg a *peristromata*-ra vonatkozik, mely gyakran hosszasan lecsüng a heverő oldalán. A „*forematum peripasmatumque*” kifejezést *hendyadis*-nak tekinthetjük. Vö: MIGNE PL LVIII col. 447.

⁴⁸ A catói szigorú életmód és a római erények szembeállítását korának életmódjával, amely nem feltétlenül a barbárokra vonatkozik.

⁴⁹ *Quid plura?* A frázist 'hogy rövidre fogjam' értelemben használta Cicero is. Sidoniusnál két változatban találkozunk vele: *Quid plura*, és *quid multis*. A kifejezés gyakori és jellemző eleme a történeti munkáknak, nálunk Anonymusnál is megtalálható.

⁵⁰ *sabbatario*: bibliai utalás az Úr által elrendelt ünnepre, a zsidó sabbathra. Mivel Theoderich arianus, így Sidonius különbséget tett a katolikus és a nem katolikus ünnep között.

⁵¹ *Latentes... latere*, magyarra fordíthatatlan szójáték. A „*lateo*” ige rejtőzködött, de leleskedőt is jelent. Így Sidonius egyszerre sugallja a gótok elől elrejtőzők és az utánuk leleskedők jelentéstartalmát.

⁵² A történetírók fordulatainak parafrázisa, amellyel a kitérőket a fő időszálhoz kötik. Gyakran a *quid plurá*-val együtt fordul elő.

⁵³ *Tabula*: jelentése itt: táblajáték. A szót Sidonius itt „*tabula lusoria*” értelemben használja, ami egy sajátos táblajáték neve. A játékot AUSTIN 1934. 77–79-ben írja le. Olyan játék, amelyben két kockát vetnek és pénzdarabot használnak, feltehetően a „*duodecim scriptum*”-hoz hasonló, a mai backgammon valamiféle elődje lehetett.

⁵⁴ *pacienter*: A kitartás (Cic. *Lael.* 91.) mellett.

⁵⁵ Ez nem a jellem ereje, hanem a diplomáciai jártasság, mondhatni „pókerarc”, ahogyan a játékban viselkedik.

⁵⁶ *secundas...oppositas*: Nem tudunk eleget a játékról, hogy ezt megértsük. A *secundae* itt nyilván technikai terminus. Valószínűleg a játékos bizonyos helyzetekben szabadon választhat egy második dobást, amelyek közül a jobbat veszik figyelembe. Ezt, mint rontott lépés javításának lehetőségét, Theoderich megveti.

⁵⁷ *Sine motu evaditur, sine colludio evadit*: A szabályok ismerete nélkül szintén nehéz lefordítani. Lehet, hogy a parti végét jelenti, és az ellenfeleket állítaná fel.

amikor valamiért könyörögni akarok, én is szerencsésnek tartom, ha legyőz a király, mert azért veszítettem el a játszmat,⁵⁸ hogy ügyemet megnyerjem.⁵⁹

9 A kilencedik óra⁶⁰ körül királyi teendőinek terhei újra kezdődnek. Ismét jönnek, akiket kidobtak, s azok is, akik kidobták őket; zsong a civakodó szőszaporítás; ez egészen estig elhúzódik, és csak akkor szűnik meg lassan, amikor a királyi vacsora megszakítja. A kérelmezők ezután – akik egész a lefekvés esti idejéig akarnak várakozni – szétszélednek az őket támogató udvaroncokhoz. Néha, igen ritkán, beengedik a *mimus*-táncosokat, hogy ők ízesítsék meg a vacsorát, és ne a vendégek csípős nyelvű megjegyzései; de ott sem víziorgona, sem énektanító előtt tanult énekesek kórusa nem szól; sem lantos, sem fuvolás, sem előtáncos, sem tamburinoslány, sem citerásnő nem lépnek fel, mivel a király csak a húros hangszereket kedveli, melyek nem kevésbé üdítik fel a lelket, mint az énekszó.

10 Akkor áll fel a vacsorától, amikor kezdetét veszi az udvari kincstárnál az éjszakai őrség; a királyi ház bejárataihoz fegyveresek állnak, akik az első álom órájáig őrködnek. De ez már nem tartozik rám, aki nem azt ígértem, hogy hosszadalmasan írok neked a királyságról, hanem, hogy röviden beszámolok a királyról? Most már illik letenni a tollam is, mivel nem akartál többet, mint megismerni ennek a férfinak a személyiségét, én pedig nem történelmet, hanem levelet igyekeztem írni. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE I. 3.

Kelt Rómában⁶¹ vagy Lugdunumban, 467 végén

SIDONIUS PHILOMATHIUSÁNAK⁶² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Menj, és ments ki engem a *senatus*-nál a hivatal-keresés vádja alól,⁶³ hiszen miért is törekednék olyan örökös méltóság elnyerésére, amelynek betöltése álmatlan éjszakák súlyával nehezedik rám, akinek atyja,⁶⁴ apósa,⁶⁵ nagyapja,⁶⁶ és szépapja, mint *praefectus Urbi* és *praefectus praetorio* magas udvari és katonai tisztségekben tündököltek.⁶⁷

⁵⁸ *tabula*: itt egy parti lehet, annak ellenére, hogy a kommentárok valószínűnek tartják, hogy ez összefoglaló neve a játéktárgyaknak.

⁵⁹ A *pereo ... salvo* 'haszontalanul elfecsérel' és 'megment' vallási értelmű szójáték is. A '*perire*' a játékban általában 'kiütni', 'kiesni' jelentésű, Sidonius itt felhasználja ezt a jelentést az ügy megmentését sugalló jelentéstartalom mellett. A mondat többrétű jelentéstartalma ezen a helyen magyarul visszaadhatatlan. A dicshimnuszunk tűnő levélben egy rejtett kritika Theoderichkel szemben, aki befolyásolható, a játékban Sidonius családja – veszt, hogy a király nyerjen – nem rá, hanem a gót uralkodóra vet rossz fényt. Hanaghan egyenesen Sidonius játékszerének minősíti a királyt. HANAGHAN 2019. 102.

⁶⁰ Nagyjából 13 óra, 13,30 körül.

⁶¹ Róma: A Római Birodalom fővárosa.

⁶² *Philomathius*: Lugdunumi (Lyon) előkelő. Ld. Névmutató.

⁶³ Utalás a *lex Acilia Calpurniára*, amely bünteti azokat, akik megvesztegetéssel jutottak hivatalukhoz.

⁶⁴ Sidonius apja. *Vir illustris*, de 448-ban és 449-ben *praefectus praetorio Galliarum* volt. Ld. Névmutató: Alcimus (?)

⁶⁵ Eparchius *Aritus*, aki 455–456-ban nyugati *augustus* volt. Ld. Névmutató: Aritus 2.

⁶⁶ *Apollinaris*: 408/409-ben *praefectus praetorio Galliarum*. Ld. Névmutató: Apollinaris 1.

⁶⁷ A *Palatinis magisteriis* cím nehezen értelmezhető. Nem tudunk ugyanis arról, hogy Sidonius családjában valaki *magister officiorum*, vagy *magister scriniorum* lett volna (vö: GIBBON 1901. 29). Nincs más bizonyítékunk arra, hogy Sidonius nagyapja vagy szépapja valami ilyen közhivatalt töltött volna be, vagy valamelyik rokona viselte volna a *praefectus Urbi Romae* címet.

2 És íme, Gaudentiusom⁶⁸ is, aki eddig *tribunus* volt csak, a *vicarius*⁶⁹ méltóság elnyerésével túllépett társai hanyag lustaságán. Ifjaink, akiket meghaladt ezzel a nemeslelkűséggel, most morognak ugyan, de csak az jut előre az öröm által, aki átlép a becsmérőlkön. Tehát most csodálják őt, akit idáig megvetettek, és a váratlan szerencse ajándékain ámuldozva tekintenek fel rá, amikor hivatali székén ül fölöttük, ámbár amikor köztük ült, lenézték őt. Horkoló irigyeit a kikiáltó rekedt hangjával ébreszti fel, s azokat, akik vele szemben ellenséges érzülettel viseltettek, most a barátok számára fenntartott székekre ülteti.

3 Ezért neked is el kell foglalni a *praefectus praetorio* tanácsosai⁷⁰ között azt a helyet, amelyet felkínáltak számodra, hogy gyorsan helyre hozd a visszautasított tisztség miatti veszteséget, hogy, ha tanácskozni jössz ide *consiliariusi* rang nélkül, nehogy csupán a *vicarius* helyettesének tekintsenek. Élj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE I. 4.

Kelt Lugdunumban vagy Rómában, 467 végén⁷¹

SIDONIUS GAUDENTIUSÁNAK⁷² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Légy üdvözölve, mélyen tisztelt barátom,⁷³ aki érdemeid jutalmaként megkaptad a hatalom jelvényeit. Hogy e magas méltóságokat elnyerd, nem az anyai jövedelmet, nem nagyapád kegyadományát, nem feleséged ékszereit és nem apád pénzét használtad fel, hanem ellenkezőleg, a császár udvarában tanúsított becsületességed, az ott bizonyított szolgálatkészséged, valamint egyszerű közvetlenséged szolgáltak érdemként. Ő, „háromszorosan, négyszeresen boldog vagy te”,⁷⁴ akinek felemelkedése barátaidnak öröm, irigyeidnek büntetés, és az utódok dicsőségére szolgál, valamint példaként áll a törekvők és lelkesek előtt, ugyanakkor ösztönzés a restek és lomhák számára. És ha van olyan, aki ezután, bármilyen szándékkal, törekedni fog téged utolérni, sikereit talán saját magának köszönheti, de kétségtelenül hálaival tartozik majd neked, mert téged követett.

2 A derék emberektől elnézést kérve, magam előtt látom azokat az irigyeidet, akik büszkék tunyaságukra, és akik a közszolgálattal szemben ellenszenvvel viseltetnek, valamint,

⁶⁸ Gaudentius: Származása bizonytalan, *vir spectabilis*, valamikor *tribunus et notarius*, majd 476 végén *vicarius septem provinciarum*. Ld. Névmutató.

⁶⁹ *Vicarius septem provinciarum per Gallias* (vö: GIBBON 1901. 23) A *diocoes*ekbe foglalt provinciák adminisztrációs vezetője volt.

⁷⁰ *consiliorum praefecturae*. A *vicarius* tanácsosa. A *praefectus praetorio* tanácsosai (*consiliarii*), vagy ügynökei (*adessores*) igen komoly tisztségek voltak. Hivatali évük letelte után bizonyos privilégiumokat és *vicariusi* rangot kaptak. A *concilium septem provinciarum Vienensis, Narbonensis I és Narbonensis II, Novempopulana, Aquitania I és II, Alpes Maritinae* előkelőinek tanácsa volt. 418-ban szervezték meg. Arelatében (Arles) ülésezett évenként. Közérdekű kérdéseket vitatott meg és ajánlásokat terjesztett az uralkodó elé.

⁷¹ Mathisen legújabbán 456/466-ra datálja.

⁷² Gaudentius: Ld. Sid. Ep. I, 3. 2; Névmutató.

⁷³ *vir amplissimus*: Az *ordo amplissimus* a *senatori* rend megnevezése volt, de Sidonius általában már különbséget tesz a rendhez tartozók csoportjai között. Itt is lehet rangjelző, a *senatori* rendhez tartozót jelöli, vagy csak annyit tesz: 'a legbecsületesebb', 'leginkább tiszteletre méltó'. Nem tudjuk, milyen hivatal elnyerésére céloz Sidonius.

⁷⁴ Verg. *Aen.* I, 94.

amikor ők ivás közben egyre felemelkedésük reménytelenségén filozofálnak, és bűnös tunyaságból, nem pedig a tökéletességre való törekvés miatt dicsőítik azok szabad idejét, akik nem viselnek közhivatalokat...⁷⁵

3 ...törekvés, ahogy mint a gyerekek szokása mostanában, akik lenézik az ősök véleményét.⁷⁶ Így ők az ifjak kis szónoki gyakorlatait szótteshez hasonlítva úgy vélekedtek, hogy az ifjak rövid beszédeit bajosabb megnyújtani, mint a hosszú szöveget megrövidíteni. De erről itt eleget írtam már. Arra kérek még, őrizd meg engem emlékezetedben, akinek legfőbb vágyam kölcsönös barátságunk fenntartása, feltéve, ha egészségben megtart az igaz tetteket helyeslő Isten, és hazavezet. Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE I. 5.

Kelt Rómában, 467 novemberében vagy decemberében

SIDONIUS HERONIUSÁNAK⁷⁷ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Miután berendezkedtem Rómában, megkaptam leveledet, melyben aggódva érdeklődsz, hogy vajon az utazásomat a közös tervünket követve⁷⁸ sikerült-e megvalósítani. Továbbá, hogy melyik úton és hogyan utaztam, és hogy mely költők⁷⁹ által megénekelt folyót, vagy melyik messze földön híres város falait, vagy az istenek állítólagos ottani tartózkodása miatt nevezetes hegyek közül melyeket láttam, vagy mely figyelemre méltó csatamezőket⁸⁰ jártam be; mivel sokkal inkább gyönyörködtet, ha szemtanúktól kapsz beszámolót azokról a dolgokról, melyeket könyvekből ismertél meg. Boldog vagyok, hogy ilyen lelkesen szeretnéd megismerni utazásom, hiszen az efféle törekvés igazi szenvedélyből fakad. Mindamellet, hogy⁸¹ út közben kellemetlenségeim is voltak, Isten segítségével mégis kellemes élményeim leírásával fogom kezdeni beszámolómat, mint ahogy ősünk is saját balfogásaikból bontják ki a kedvező dolgokat is.⁸²

⁷⁵ Ennek a levélnek a vége és a következő eleje, melynek végét a 3. *caput*nak tekintjük, és az I, 4-hez csatoltuk, elveszett.

⁷⁶ A 2–3. *caput* erős bírálata a gallo-római arisztokráciának, akik inkább távol maradtak a közügyektől, mintsem – Sidonius szerint – teljesítették volna azokat az elvárásokat, amelyet arisztokrata voltak a *mos maiorum*, vagy a gall hazafiság nevében elvárt volna tőlük. A politikai passzivitás és fásultság a korabeli eseményekkel van összefüggésben.

⁷⁷ *Heronius*: Feltehetően lugdunumi (Lyon) költő. Ld. Névmutató.

⁷⁸ Alighanem az utazás céljáról volt szó, és nem arról, hogy közösen jelölték volna ki az útvonalat. Sidonius utazásának valódi okát azonban ez a levél sem árulja el. Sivan amellet érvet, hogy utazásának célja az arvernumiak kérésére Arvandust felmentetni a felségárulás vádja alól. (SIVAN 1989).

⁷⁹ Ez a látszólag ártatlan csevegés utalás arra, hogy útirajzában költőkre fog hivatkozni, akiken keresztül saját gondolatait fogja közvetíteni. Ez Sidonius „rejtett intertextualitásának” egyik jele.

⁸⁰ *campos proeliorum*: a felsorolásból kilógó utalás. Eddig csak egy útirajz átlagos elemeit sorolta fel, a harcmezők általában nem tartoztak a látnivalók közé, tehát ez az olvasó figyelmének felkeltése, hogy a későbbiekben, a szavak mögött erről is szó lesz.

⁸¹ *Illicet*: vö. Sid. *Carm.* 2, 332. A szó értelmét ’rögtön’ jelentéssel is lehet fordítani, de ez nem megfelelő folytatása az előzményeknek. Ezt a szót Sidonius sajátosan használja, s levelei néhány helyén (9–10 esetben) ’olyan, akkor, azután’ szóval, néha értelemszerűen ’röviden’-nel lehet fordítani. Vö. MOHR 1886. ANDERSON 1936. 353. A levelek szóhasználatja sajátos, ugyanis a Sidonius-versekben az *illicet* értelmezése többnyire szabályos.

⁸² Sidonius itt is figyelmeztet arra, hogy a pozitív dolgok mögött a kedvezőtleneket kell figyelni.

2 Amikor Rhodanosziánk⁸³ falait elhagytam – mivel császári idézés⁸⁴ alapján utaztam – rendelkezésemre állt az állami posta, és ezen kívül barátaim és rokonaim háza is nyitva álltak előttem. Ezért utamat nem a postalovak hiánya késleltette, hanem a barátok sokasága, akik sűrű ölelések között versengve kívántak nekem szerencsés utat és visszatérést. Így közelítem meg az Alpok gerincét, ahová gyorsan és könnyen feljutottam; a rémítő hegyszakadékok között, mindkét oldalon, hóban kitaposott ösvény könnyítette meg az utat.

3 A hajózhatatlan folyókon is könnyen találtam kényelmes gázlókat, vagy biztosan járható hidakat, melyeket őseink a hídlábaktól egészen a kikövezett úttestig feszülő boltívekre építettek. Ticinumban⁸⁵ szálltam gyorshajóra⁸⁶ (így nevezik a postahajót), mellyel rövid idő alatt lehajóztam az Eridanusra.⁸⁷ Utközben sokat nevetgéltem Phaeton nővérei és a gyantává változott könnyek kedélyesen megénekelte történetén.⁸⁸

4 Kissé felhajóztam és megtekintettem a liguriai⁸⁹ és euganei⁹⁰ hegyekből eredő kákás Lambrus,⁹¹ a mélykék Adua,⁹² a sebes Athesis⁹³ és a lomha Mincius⁹⁴ torkolatának vidékét is.⁹⁵ Partjaik mentén a dombokat körös-körül tölgy- és juharligetek borítják. Itt a madarak édes éneke visszhangzik; fészkeik hol az üreges nád, hol a szúrós sás, avagy a gyékény sima levelei közé építve ringatóznak; mindezek a növények sűrűn nőnek a folyó partjai felett, a vízigényüket kielégítő nedvdús talajban.

5 Út közben Cremonába⁹⁶ érkeztem, melynek közelsége után a mantuai Tityrus⁹⁷ egykor annyira sóhajtozott. Azután, éppen csak annyi időre, hogy a távozó venét evezősokeket

⁸³ *Rhodansia*: Lugdunum költői neve, a város a Rhodanus (Rhône) és az Arar (Saône) összefolyásánál fekszik.

⁸⁴ A *sacer* ritka értelmű használata: Vö. Sid. *Ep.* 6, 8: „*Augusti apices*”.

⁸⁵ *Ticinur. municipium Gallia Cisalpinában* a Ticinus-folyó bal partján. Stratégiai fontosságú katonai bázis. 452-ben Attila foglalta el. Ma: Pavia.

⁸⁶ *cursorium*: ti. *cursorium navis*, így nevezték a császári postaszolgálatra (*cursus publicus*) alkalmazott hajót.

⁸⁷ *Eridanus*: a görög mitológiában Eridanosz. Ókeánosz és Téthüsz fia, folyóisten. Partjain borostyánt találnak. A történelem során több folyóval is azonosították, így a Dunával és a Póval (Padus) is. Sidonius itt a Padus költői neveként használja. Claud. XXVIII. 205–209. Sidonius folyókatalógusa itt Claudianus panegyricusával von egyenes párhuzamot. Ld. következő jegyzet.

⁸⁸ *Phaeton*: A legenda szerint Phaethont Zeusz villáma az Eridanusba vetette, és amikor elégett, nővérei összegyűjtötték maradványait és fájdalmukban a Pó partjain nyárfává változtak, könnyeik pedig borostyánkővé. Hyg. *Fab.* 152, 154; Verg. *Ed.* VI, 62, *Aen.* X, 190; Ovid. *Met.* I, 755. Itt a Claudianus panegyricus párhuzamaként – ott Alarichot figyelmezteti, hogy Rómát veszélyes megtámadnia –, itt némiképp homályosan egy másik Rómát bírni akaró barbárra, Ricimerre utal. Vö. HANAGHAN 2017b. 638.

⁸⁹ *Liguria*: a Rhône-től az Arnóig terjedő történelmi régió, a ligurok törzsterülete. Ma: Riviéra.

⁹⁰ *Euganei*: alig ismert *tribus* Gallia Cisalpinában az Adige-folyó, a Comói-tó és az Adriai-tenger közötti területen. Nem tartoztak a gall törzsek közé, nevüket Sztrabón a 'jól születettek' szóból eredezteti. Szállásterületüket a Colli Euganei neve őrzi.

⁹¹ *Lambrus*: Folyó *Gallia Cisalpinában*. Sidonius megjegyzése azt az etimológiai megoldást erősíti, miszerint a név a gall 'lam', 'mocsár' töből ered. Ma: Lambro.

⁹² *Adua*: A Pó mellékfolyója. Az Alpokban ered, átfolyik a Comói-tavon. Ma: Adda.

⁹³ *Athesis*: Olaszország második legnagyobb folyója. Dél-Tirolban ered az Alpokban. Ma: Adige.

⁹⁴ *Mincius*: A Pó mellékfolyója, a Garda-tó levezető csatornája. Ma: Mincio.

⁹⁵ A jelzőket Sidonius Vergiliustól (*Aen.* 7, 516–7) és Claudius Claudianustól kölcsönözte. A vergíliusi folyók egy készülődő háború előérzetét vetítik előre.

⁹⁶ *Cremona*: Város a Pó-folyó mentén Mediolanum (Milánó) és Mantua (Mantova) között. A gallok alapították, fontos kereskedelmi központ volt.

⁹⁷ „*Vare, tuom nomen, superet modo Mantuanobis, / Mantuana emiserae nimium uicina Cremonae, / cantante sublime ferent ad sidera cym:*” (Verg. *Ed.* IX, 28, 26–29 „Ó Város, ha nekünk fölsüt még Mantua napja - / Mantua, jaj, mezeid minek érik az árva Cremónát! -, / Égig emelnék éneklő hatyúk hied akkor.” Ford. Lakatos István). Ezeket a szavakat Moeris idézi Tityrustól. Sidonius Varusszal a perusiai háborúra (polgárháború) utalt.

felváltsák az aemiliai hajóslegények, betértünk Brixillum⁹⁸ városába, majd hamarosan be-
futottunk a jobb partra épült Ravenna⁹⁹ alá. Azon vitatkozhatnánk, hogy a *Via Caesaris*,¹⁰⁰
amely a régi város és az új kikötő között épült, elválasztja, vagy összeköti ezeket.¹⁰¹ A város
felett a Padus kettéválk, egyik ága a városon folyik keresztül és két részre osztja azt. Egykor
ugyanis a Padus eredeti folyóágyát rőzsekötegekkel eltorlaszolták és a folyót két ágra osztot-
ták, úgy, hogy az egyik ág a várost körülfolyma biztosítsa annak védelmét, a másik ága pedig,
átfolyma a városon, elősegítse a kereskedelmét.

6 Minden szükséges dolog adott a kereskedelem számára – különösen sok élelmiszert
gyűjtenek itt össze – kivéve, hogy mi a hullámok között szomjajztunk. Ugyanis a város kapuit
itt a tenger sós hullamai verdesik, ott pedig a keresztülfutó szállítóhajók kavarják fel a csator-
nák szennyes tajtékát,¹⁰² és az amúgy is lomha folyók állott vizét a hajósok csáklói a feneket
is felszaggatva teszik mocskossá. Ráadásul sem egészséges vezetékes víz, sem könnyen meg-
tisztítható ciszterna, sem működő forrás, sem iszaptalan kút nincsen sehol.

7 Innen tovább haladva a Rubicóhoz¹⁰³ érkezünk. A folyó kavicsainak élenkvörös szí-
néről¹⁰⁴ kölcsönözte a nevét. Itt volt egykor *Gallia Cisalpina*¹⁰⁵ és a régi Itália határa, amikor
még az Adriai-tenger városai megoszlottak a két nép között. Innen Arminiumba¹⁰⁶ és Fa-
numba¹⁰⁷ érkeztem; az Julius Caesar¹⁰⁸ felkelése¹⁰⁹ révén, ez pedig Hasdrubal vérrel be-
mocskolt holtteste¹¹⁰ miatt emlékezetes. Ugyanis itt folyik a Metaurus,¹¹¹ melynek egyetlen
nap alatt megszerzett dicsősége oly hosszú ideig fennmaradt, mintha ennek a folyónak a
vérszínű árja még most is hullákat hordana¹¹² a Dalmát-tengerbe.¹¹³

⁹⁸ *Brixillum*: virágzó *colonia* a Pó mellett. A kereskedelem és a Pó forgalmának felügyelete miatt stratégiai fontossága volt. Ma: Brescello.

⁹⁹ *Ravenna*: római flottabázis Aemiliában az Adriai-tengernél. Mocsaras helyen épült, közvetlenül a tengernél. Nagy Theodorich birodalmi fővárossá tette, 402-ben Honorius ide költözött a császári udvarral.

¹⁰⁰ *Via Caesaris*: Az Augustus által építtetett új kikötő és a várost összekötő csatorna, a *fossa Augusti* melletti út.

¹⁰¹ *Via Caesaris*... *concedat an separe*: utalás a birodalmi főváros szerepére, miszerint a császáron keresztül megőrződik-e a birodalom, vagy szétesik. Az első rejtett kétely, amely arra utal, hogy a jelenlegi uralkodó alkalmasságát Sidonius megkérdőjelezi.

¹⁰² A város szennyes vizeiről az *Sid. Ep.* I, 8, 2-ben is ír. Ennek az élcelődésnek az alapja *Mart.* III, 56. és 57. Átvitt értelmében azonban más: Ravenna magát a császári udvart jelképezi.

¹⁰³ *Rubico*: aprócska folyó Ariminum és Caesena között. Itália és *Gallia Cisalpina* határfolyója volt. Kr. e. 49-ben ezen a folyón átkelve indította meg Caesar polgárháborúját Pompeius ellen. Ma: Rubicone.

¹⁰⁴ *glarearum colore puniceo mutuabatur*: a mai napig használt irodalmi toposz, „átlépni a Rubiconon”, amely a vörössel együtt egy véres háborút vizionál. Vö. *Lucan. Pharsalia* 1, 212–6; *Cic. Phil.* 6, 3, 5; *Suet. Jul.* 31.

¹⁰⁵ *Gallia Cisalpina*: Az ’Alpokon inneni Gallia’, megkülönböztetésül a másik Galliától. A központja Mutina (Modena) volt.

¹⁰⁶ *Ariminum*: A Via Flaminia és a Via Aemilia kereszteződésében fekszik, ma: Rimini.

¹⁰⁷ *Fanum Fortunae*: umbriai város a Metaurus torkolatához közel. Nevét a Hasdrubal feletti győzelem emlékére emelt Fortuna-szentélyről kapta. Ma: Fano.

¹⁰⁸ *Caius Julius Caesar* (Kr. e. 100–44): A hadvezér, *triumvir*, *dictator*.

¹⁰⁹ A Rubicón való átkelés után *Caesar* elsőként Ariminumot (Rimini) foglalta el.

¹¹⁰ Hasdrubal vereségének (Kr. e. 207) pontos helyét nem ismerjük, de valószínű, hogy a folyó torkolatához közel lehetett.

¹¹¹ *Metaurus*: Folyó Közép-Itáliában. Ma: Metauro.

¹¹² A hulláktól felduzzadt folyó költői képe már Homérosznál is megtalálható (*Il.* 21, 218; 21, 235–6). Konkrétan itt Horatius allúziója is fellelhető a *decolorare* és *gurgis* szó használatával (2, 1, 33–36). Vergiliusnál sokkal hátborzongatóbb a vértől habzó Tiberis: „*bella, horrida bella / et Thybrim multo spumantem sanguine cerno*”. (*Aen.* 6, 85–86). Az Eridanustól induló látomássor a Rubico baljós említése után itt ér csúcspontjára: egy véres háború vízójához. Vö. HANAGHAN 2017b. 642.

¹¹³ Az Adriai-tenger.

8 Flaminia többi városába éppen csak benéztem, így mentem át a folyó bal oldalán fekvő Picenumon¹¹⁴ és a jobb oldalon Umbrián¹¹⁵ is. Itt vagy a calabriai Atabulus,¹¹⁶ vagy Etruria egészségtelen¹¹⁷ vidéke, egész testemet megfertőzte, ugyanis a levegő mérgező fuvalatokkal volt telítve, s a forró és a hideg szél váltogatták egymást. Láz és szomjúság emésztette szívem egész belsejét, és szárította velőmet, azonban a szomjúságomat nemcsak a források kellemes, de a kutak mélyen elrejtett vize sem tudta csillapítani.¹¹⁸ Jóllehet mindezek ígéretesek voltak, de nem enyhítették mohó vágyamat sem a mellettünk, sem a szemben lévő folyók sem, mint a kristálytisza Velinus,¹¹⁹ a jéghideg Clitumnus,¹²⁰ az égbék Anio,¹²¹ a kénes Nar,¹²² a tiszta Fabaris,¹²³ és a zavaros Tiberis,¹²⁴ mert a félelem¹²⁵ elnyomta szomjúságomat.

9 Ilyen gyötrelmek között tárult fel előttem Róma. Úgy éreztem, hogy nemcsak a város vízvezetékeit, hanem a tengeri csaták bemutatására épített medencéket is ki tudnám inni. De még mielőtt a városhatárt a diadalkapuknál¹²⁶ elértem volna, az apostolok templomainak¹²⁷ küszöbeihez borulva tüstént úgy éreztem, hogy gyenge testemből eltűnt minden fáradtság.

¹¹⁴ *Picenum*: Tartomány Közép-Itáliában, az ötödik augustusi *regio*. Ma: Ascoli Piceno.

¹¹⁵ *Umbria*: Közép-Itáliai régió. A Metaurus utáni említése a Trasimenus-tó vidékére való célzással visszautal a pun háborúra.

¹¹⁶ *Atabulus*: Délkeleti forró szél, eredetileg Apuliában fúj, Sidonius kicsit téved, itt csak költői hasonlat. Vö. Hor. *Sat.* I, 5, 78.

¹¹⁷ A *pestilens* nemcsak 'dögvészes, pestises', hanem 'egészségtelen fertőzött' jelentéssel is bír. Feltehetően a mocsarak terjesztette betegségekről, lázról van szó. Vö. „*Est sane gravis et pestilens ora Tuscorum, quae per litus extenditur.*” Plin. *Ep.* V, 6.

¹¹⁸ Tüneteinek leírása alapján feltehetően maláriás lázat kapott. Az *Ep.* I, 8, 2-ben a betegség forrását is megnevezi: a szűnyogokat.

¹¹⁹ *Velinus*: a Nar mellékfolyója. Ma: Velino. MATHISEN 2020. 165. a *Velinus lacusszal* (Lago delle Marmore) azonosítja, de Sidoniusnál a felsorolásban folyók szerepeltek, így nem valószínű, hogy belekevert volna egy tavat. Vö: Verg. *Aen.* VII, 517: „*fontes Velini*”.

¹²⁰ *Clitumnus*: Folyó Umbriában. Ma: Clitunno.

¹²¹ *Anio*: A Tiberis mellékfolyója, Róma felett folynak egybe. Ma: Aniene.

¹²² *Nar*: folyó Umbriában. Ma: Nera.

¹²³ *Fabaris*: Másik neve Farfalus. Kis szabin folyó, a Tiberis mellékfolyója. A folyó nevét valószínűleg szintén Vergiliustól kölcsönözte (*Aen.* VII, 715). Ma: Farfa.

¹²⁴ *Tiberis*: folyó Közép-Olaszországban. Róma folyója. Ma: Tevere. A folyók jelzői itt is Vergiliustól és Claudius Claudianustól valók.

¹²⁵ *metur*: nem a láz enyhítésére való vizektől való félelem, hanem a korábbi folyókkal való háborús asszociációk alkotta, kimondott vélemény, azaz minél jobban közeledik Rómához, annál inkább nő a szorongása.

¹²⁶ *triumphalibus*: általában a Porta Triumphalist azonosítják vele, de akkor a többes szám nem indokolt. Lehet, hogy az egymástól nem túl messze lévő három városkapura gondolt, a Porta Triumphalis mellett a Porta Carmentalis és a fölötté lévő Porta Pandana (Porta Saturnalis) jöhet itt szóba. A szövegkontextus itt is jelképes erejű: a győztes, miután már megjárta a hannibáli háborúk harcmezéjét, átkelt a Rubicón, azaz a külső és belső ellenséggel egyaránt megküzdött, diadalmasan megérkezett Rómába.

¹²⁷ *apostolorum*: Ha északról közelítette meg a várost, akkor a szöveg alapján legvalószínűbb templom, az apostolok ereklyéit sokáig őrző Basilica apostolorum (Basilica San Sebastiano) nem jöhet szóba, ugyanis az a Via Appián állt, és Diocletianus alatt Szt. Sebestyénnek szentelték. Ezt I. Constantinus építtette, eredetileg Szt. Péter és Pál apostoloknak. A városfalon kívülük közül így a Szt. Péter és Szt. Pál templomok jöhetnek szóba. Mindkettőt Constantinus császár építtette. A Szt. Péter templomot 326-ban szentelték fel. Ebben az időben még a városfalon kívül állt, csak IV. Leo pápa (847–855) idején vált a város részévé. Szt. Pál bazilikáját (San Paolo Fuori le Mura) 386-ban építtették, és szintén kívül állt a városfalakon, az Ostia felé vezető úton. Az utóbbi szintén kerülőt jelentett volna a városba igyekvőnek, de mint a régi Szt. Péter templomnál nagyobb bazilika, mint zarándoktemplom, amelyet Prudentius fenségesnek írt le, minden bizonnyal vonzották Sidonius. Ezeknek az említése is arra indította Solert, hogy egy lelki utazás állomásait vélje felfedezni Sidonius ezen levelében. Vö. SOLER 2005.

Miután megtapasztaltam az égi hatalmak támogatásának hatásosságát, elfoglaltam előre bérelt lakásomat, ahol most heverészve írogatok, ugyanis ügyeim intézését a pihenés miatt kissé későbbre halasztottam.

10 Eddig még nem mutatkoztam sem a császár, sem az udvaroncok zajos ajtóinál. Ugyanis éppen Ricimer¹²⁸ *patricius*¹²⁹ házasságkötésének időpontjában érkeztem ide, aki az állam biztonságának reményében házasságot kötött¹³⁰ halhatatlan császáruk¹³¹ lányával.¹³² Így most a te Alpokon túlról jött barátod¹³³ azt tartja leginkább célszerűnek, ha elrejtőzik ebben az általános boldogságban, amely nemcsak az egyes személyeket tölti el, hanem a rendeket és pártokat is. Ugyanis éppen akkor, mikor ezeket a sorokat írom, minden színház, vásárcsarnok,¹³⁴ *praetori forum*,¹³⁵ templom és iskola visszhangzik a *fescenniusi*¹³⁶ „*Thalassio*”¹³⁷ kiáltásoktól; másrészt még a pártharcok¹³⁸ is lecsillapodtak, elcsendesedtek a közügyek, pihen a törvénykezés, elnapolták a követségek fogadását, nincs most álláshajszka sem, és a színészek bohóckodásai¹³⁹ között minden hivatalos dolog későbbre halasztódik.

11 Bár már átadták a menyasszonyt, és a vőlegény már letette a koszorút, a *consularis* levetette a pálmákkal hímzett *tunicát*, a nászasszony a köntöst, a tisztviselő a *togát*, a közember is a köpenyt, a lakodalmi pompának még mindig nem volt vége, mivel az új feleség még nem költözött be a férje házába. Ha ezek az ünnepségek véget érnek, ha majd egyszer befejeződik ez az egész várost lefoglaló, kimerítő ünnepségsorozat,¹⁴⁰ be fogok majd számolni neked erőfeszítéseim többi nehézségeiről is. Éljen boldogul!

¹²⁸ Ricimer: 456-ban *comes rei militaris*, 456–57-ben *magister militum* nyugaton. 457–472 között *comes et magister utriusque militiae, patricius*. 459-ben *consul*. Ariánus volt. Ld. Névmutató.

¹²⁹ A köztársaság kori megnevezéssel szemben a *patricius* az V. században már nem társadalmi réteget jelölt, hanem megtisztelő cím volt. I. Constantinus vezette be újra, általában a császárokat támogatók kapták meg. Egy-két ember birtokolta csak, általában a *magister militum*ok. (Stilicho, III. Constantius, Aëtius, Bonifatius és Ricimer)

¹³⁰ *Augusti in spem publicae*: A *foedus concordiae*, a dinasztikus kapcsolat a késő antikvitás bevett szokásaihoz tartozott. Nemcsak a római, de a barbár népek is éltek vele, mint Gillett rámutatott, maga Ricimer is a svév–gót jóviszony záloga volt. GILLETT 1995. 380. Anthemius és Ricimer szövetsége feltehetően Leo támogatásával jött létre, de Sidonius jól látta, hogy nem fogja megoldani a birodalomrészt problémáit.

¹³¹ *Anthemius* (467–472): a Nyugatrómai Birodalom császára. Ld. Névmutató.

¹³² *Ahyia*: Anthemius lánya, Ricimer felesége. Ld. Névmutató.

¹³³ Sidonius itt mint büszke gallo-római jelenik meg, nem a Caesar által alávetett provincia gyermeke, hanem olyan valaki, aki elhatárolódik a Rómában uralkodó káosztól.

¹³⁴ *macellum*: ez volt a neve azoknak a vásártereknek, ahol hús-, hal- és zöldségpiac is működött. Az első az Argiletum kereskedőnegyede mentén épült a Forum Romanum tőszomszédságában. (Vö. T. HORVÁTH 2011. 385–386) A legnagyobb, a *Macellum Magnum* a Caeliuson volt, ebből épült meg a mai San Stefano Rotondo templom.

¹³⁵ Nem tudni pontosan mire gondolt Sidonius. A *praetorok* a *forum*okon és a *basilicákban* bíráskodtak, a *Forum Romanum*, a *Forum Augustum* és a *Forum Traianum* volt a legismertebb színtere működésüknek. Lehet, hogy ezekre, de lehet, hogy a polgári *forum*okra gondolt, beleértve a *Forum Romanumot* és a császárforumokat is.

¹³⁶ *Fescennina carmina*. A korai latin költészet emlékei. Eleinte falusi ünnepek és mulatságok kísérői, vallásos szertartások dalai. Kezdetben teljesen ártalmatlanok, a későbbiekben sok durva, trágár szöveg került beléjük, ezért tiltották őket. Az esküvői *fescenninus* versek mintájára született Manlius *epithalmiuma* (Catull. 61), és Claudianus is írt ilyet Honorius és Maria egybekelésének ünnepére. (Claud. X)

¹³⁷ Egy sajátos rikkantás, amellyel a fiatal párt köszöntötték, mikor új otthonába tért. Eredete bizonytalan. Livius (I, 9, 11) érdekes, de korántsem biztos magyarázatot ad rá.

¹³⁸ *studia*: A szó lehetséges fordításai: 'iskolai tanítás', vagy 'politikai harcok', az adott szövegkörnyezetbe mindkettő beilleszthető.

¹³⁹ A gondolatpárhuzam, amellyel az állam hivatali működését és az esküvői ünnepségeket társítja, Sidonius burkolt kritikája az államvezetéssel szemben, amely ebben a káoszban és zűrzavarban működik. Hanaghan olvasatában: a Rómában uralkodó zűrzavar és káosz a Birodalom Ricimer és Anthemius általi destabilizációja. A levél ennek a helyzetnek okos kritikája. Hanaghan 2017b. 643.

¹⁴⁰ A házasság egy politikai szövetség kezdete volt. Ennek kaotikus leírása arra utal, hogy Sidonius nem bízott

SIDONIUS, EPISTULAE I. 6.

Kelt Rómában, 467-ben¹⁴¹SIDONIUS EUTROPIUSÁNAK¹⁴² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Bizony már régen szerettem volna neked levelet írni, de most, amikor Krisztus védelme alatt úton vagyok a Városba, mindennél nagyobb a késztetésem az írásra. Ennek egyedüli, vagy legfőbb oka az, hogy kiragadva otthonod értelmetlen visszavonultságából, rábíralak a császári udvarban betöltendő szolgálat elfogadására.

2 Ehhez tegyük hozzá még azt is, hogy Isten kegyelméből tested és szellemed egyaránt romlatlan, továbbá jól el vagy látva lovakkal, fegyverekkel, ruhákkal, anyagiakkal és szolgálkával, és ha nem csalódom, csak attól rettegsz, hogy elvállald. Habár otthon eltökélt vagy, de az amiatti kétségbeesés, hogy rászánd magad az idegen földre utazásra,¹⁴³ szorongóvá tesz. Mégis azt a *senatori* nemzetségből származó férfit,¹⁴⁴ aki nap, mint nap szembesül ősei bíborsávos *togába*¹⁴⁵ öltöztetett képmásaival,¹⁴⁶ joggal nevezhetjük világlátottnak még akkor is, ha ifjú korában csak egyetlen egyszer látta a törvények székhelyét, az irodalom iskoláját, a *senatus* tanácskozó helyének méltóságát, a világ koronáját, a szabadság szülőföldjét, az egész földkerekség egyetlen olyan városát,¹⁴⁷ ahol csupán a barbárok és a rabszolgák számítanak idegennek.¹⁴⁸

3 És most milyen szégyen lenne, ha megmaradnál a falusi gulyások és horkoló¹⁴⁹ kanászok között. Mert hiszen ma az jelenti számodra a kívánságod szerinti legnagyobb üdvöt,¹⁵⁰ ha a dülöngélő ekeszarvával felszántod a mezőt, vagy, ha mint hajladozó földműves, görbe sarlóval megfosztod a rétet virágzó gazdagságától, vagy, ha föld fölé görnyedve többágú kapával forgatod a szőlőtől súlyos venyigék földjét. Miért ne ébrednél fel inkább, és miért ne emelkedne magasztosabb dolgok felé üres és dologtalan élettől tehetetlenné vált és

tartósságában vagy eredményességében. A Nyugatrómai Birodalomnak szüksége volt a kormányzat stabilitására, ami csak akkor valószínűsíthető, ha Ricimer támogatja a császárt, hogy együtt tudják kezelni a növekvő számú külső fenyegetést. Sidonius megérzései nem csaltak, Alypia és Ricimer házassága nem biztosította ezt a stabilitást. Vö. HANAGHAN 2017b. 649.

¹⁴¹ A levelet 455-re, 459 végére, vagy 460-ra is datálták,

¹⁴² *Eutropius*: Sidoniusszal együtt viseltek valamikor hivatalt. 470-ben (?) *praefectus praetorio Galliarum*. Ld. Névmutató: Eutropius 2.

¹⁴³ Itt a Galliából Rómába való utazásra utal.

¹⁴⁴ Sabinus egyik őse Antonius Caecina Sabinus, a 316-év *consul* volt.

¹⁴⁵ A *trabea* eredetileg a *senatori* rend megkülönböztető viseletét jelöli. Jelentése a késői íróknál vitatott, valószínűleg *tunica palmarum* jelent. Vö: Auson. *Idyll*. IV, 92: „ut trabeam pictamque togam, mea paemia, consul induerem” Tehát a szó a *consul* öltözet megjelölésére szolgált. Sidonius a *Carm.* VII. 384-ben a *dictator* öltözetének jelölésére használja, a *Carm.* XXIII.174-ben pedig a hivatali öltözetek értelemben. Itt, feltehetően az eredeti értelme jelenik meg, ugyanis Sabinus ősei között inkább csak a *senatori* rangúak, és nem a *consulok* lehettek többen.

¹⁴⁶ *Imagines*: A *ius imaginum* a *curialis magistratus* viselt családok joga. Az *atriumban* kiállíthaták ősiek viaszképmásait.

¹⁴⁷ Sidonius nosztalgiaja első római utazásának szöveg, a régi római aranykornak, amelyet a levél keletkezésekor – Anthemius idején – felváltott a káosz és tehetetlenség. Anthemiusszal szembeni ellenérzéseire ld. HANAGHAN 2017c.

¹⁴⁸ A római polgárjoggal rendelkezők nem számítottak Rómában idegennek. Sidonius magyarra lefordíthatatlan költői játékot űz a *peregrinor*, 'idegen helyen van, idegen', ugyanakkor 'világot lát' jelentésű igével.

¹⁴⁹ A *roncho* 1 ige Sidonius saját alkotása, csak nála, és csak itt fordul elő. Jelentése, 'horkol, alvás közben különös zajt csap'.

¹⁵⁰ A *beatitudo* szót Cicero alkotta és használta a *De natura Deorum*-ban (1, 34). Nem pusztán boldogságot, hanem filozófiaiilag annál árnyaltabb jelentést hordoz: a felmagasztosultak, az istenektől megáldottak boldogsága.

elerőtlenedett lelked? Az olyan előkelő családból való férfinak, mint te, nem kevésbé fontos gondosan művelni saját személyét, mint birtokát.

4 Végül, minthogy te az ifjúkori buzgó katonai gyakorlatozásra hivatkozol: nemde a veteránok pihenése az, ha erejét vesztett kezükben a rozsdás kardot felcserélik az ültetőkapával? Tegyük fel, hogy szőlőskertjeidben bőséggel ömlik a habzó must, hogy csűrjeid roskadnak a beléjük gyűjtött, megszámlálhatatlan kéve gabonától, hogy tolongó, telttőgyű kövér nyájad pásztor hajtja fejésre a karámba: de mire jó az örökségedet efféle kicsinyes takarékoság révén növelni, és nemcsak ezek között a dolgok között, hanem, ami igazán szégyenletes dolog, éppen ezekért a dolgokért, rejtőzködve élni? Vajon nem alacsonyítana le az, ha téged a gyűlés idején az ott ülő és tanácskozó fiatalok mögött álló és rejtőzködő öreget, mint dicstelen parasztot, egy nálad szegényebb, de magasabb állású ember véleménye szorítana háttérbe? Méltatlan lenne, ha olyanokat látnál magad elé kerülni, akik arra sem érdemesek, hogy nyomodba lépjenek.

5 De mit mondjak még? Amennyiben nem állsz ellen a biztatásomnak, törekvéseidben szövetségesed, segítőd, útmutató társad leszek. Ha viszont a gyönyörök csábító hálóiba gabalyodva, inkább akarsz kitartani – mint mondani szokták – Epikuros¹⁵¹ tanai mellett, aki minden férfiúhoz tartozó erényt elutasít és a legfőbb jónak egyedül a testi gyönyöröket tekinti, őseink legyenek a tanúm, és tanúul hívom utódainkat is, hogy ebben a bűnben nincs részem.¹⁵² Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE I. 7.

Kelt Lugdunumban, 469 elején

SIDONIUS VINCENTIUSÁNAK¹⁵³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Nyugtalanít engem Arvandus ügye,¹⁵⁴ nem is titkolom, hogy mennyire aggódok. Ugyanis császáruk érdemeit az is tetézi, hogy nyíltan lehet rokonszenvezni akár a halálraítéltekkel is.¹⁵⁵ Barátja voltam ennek az embernek azon felül is, amennyire erkölcsi könnyelműsége és állhatatlansága alapján kellett volna; bizonyítja ezt az is, hogy a minap a gyűlölet lángját szították ellenem miatta, amelynek a tüzénél én, a meggondolatlan, kissé megperzselődtem.¹⁵⁶

¹⁵¹ *Epikuros* [Epikuros] (Kr. e. 341–Kr. e. 270): görög filozófus, a róla elnevezett filozófiai iskola alapítója. Tanai a demokritoszi atomista filozófián alapulnak, és az egyéniséget az *ataraxia*, az örök nyugalom állapotába kívánata eljuttatni.

¹⁵² A rábeszélés végül eredményes lett. Ld. *Sid. Ep.* III, 6.

¹⁵³ *Vincentius*: 465?–473 között a vizigótok alatt *dux* és *magister militum*. Ld. Névmutató.

¹⁵⁴ *Arvandus* 461–465-ben *praefectus praetorio Galliarum* volt, s olyan kiválóan látta el a hivatalát, hogy 467-ben újabb öt évre megválasztották. Ezután követte el azokat a tetteket, amelyek miatt a *concilium septem provinciarum* rendeletére letartóztatták és Rómába küldték. Galliából három küldött ment vele, a vád bizonyítékaival, vagyis azokkal az Eurich nyugati gót királyhoz írott leveleivel, amelyekben az Anthemiuszal történő szakításra akarta rávenni, továbbá a bretonok kiszorítására, Galliának a burgundok és a nyugati gótok között való felosztására. Sidonius kínos helyzetbe került, mert nemcsak Arvandusszal, hanem a három galliai követel is barátságban, és ezen túlmenően, feltehetően rokonságban is volt. Néhány más barátjával együtt mindent megtett, amit lehetett, de tanácsait Arvandus visszautasította. Sidonius ekkor elhagyta a várost. Arvandust halálra ítélték, de az ítéletet száműzetésre változtatták. Ld. Névmutató.

¹⁵⁵ Inkább szarkasztikus mint dicsérő szavak.

¹⁵⁶ Sidoniusnak ez a megjegyzése támasztja alá azt, hogy ez a per volt az, ami miatt elhagyta a *praefectus Urbi Romae*

2 De hogy barátságunk¹⁵⁷ fennmaradt, ez rajtam múltott, ugyanis az ő jelleméből hiányzott az állhatatosság. Én őszintén, és nem is rosszindulatból panaszkodom: Arvandus kevésre becsülte hűséges barátainak tanácsait, s minden tekintetben a szerencse játékszere volt. Végül nem is annyira azon csodálkozom, hogy most elbukott, hanem azon, hogy ily sokáig tartotta magát. Ő, hányszor kérkedett, miközben szembesült saját balsorsával; mégis, mikor a legmélyebben szánjuk szerencsétlenségének tragikus voltát, hogy ez egyszer vakmerősége miatt el kellett buknia, meg kell állapítanunk, hogy nem az a szerencsés, akit gyakran, hanem az, akit mindig szerencsésnek tarthatunk.¹⁵⁸

3 Te azonban sürgetve követeled elítélésének történetét. Az ügyet röviden fogom előadni, mert őrizzük meg a barátság iránti kötelezettségünket, még ha elbukott is a barát. Amikor először volt *praefectus*, nagy népszerűséggel kormányzott, másodszor viszont a legnagyobb harácsolással. Egyformán nehezedett rá az adósságok terhe és a hitelezőitől való félelem, továbbá irigykedve versenyzett azokkal az arisztokratákkal, akik utódai lehettek volna. Minden tanácsot kikagagott, a javaslatokon csodálkozott, a kötelességekkel nem törődött; a ritka látogatás gyanakvóná tette, a gyakoritól undorodott. Végül a tömeg gyűlöletétől körülsáncolva, előbb kötözte meg az órség, mint hatalma alól feloldozták volna. Letartóztatták és megbilincselve Rómába vitték, a helyszínen pöffeszkedve jelentette ki, hogy kedvező széllel¹⁵⁹ elhajózhatott volna Tuscia¹⁶⁰ viharos partjairól, mintha jó lelkiismerete miatt az elemek is neki szolgálnának.

4 A Capitoliumon vendégbarátja, Flavius Asellus¹⁶¹ *comes largitionum*¹⁶² őrizte,¹⁶³ aki mindeztidáig igen tisztelte őt a minap kizsarolt, de csak félig letöltött *praefectus*i méltósága miatt. Eközben Gallia provincia küldöttei – a *praefectus*ságot viselt Tonantius Ferreolus,¹⁶⁴

hivatalát és tért vissza Galliából.

¹⁵⁷ *amicitia*: nem egyszerűen barátságról van szó, hanem fontos kapcsolatrendszeréről. Az V. századi Galliában az *amicitián* alapuló szociális háló fenntartása nemcsak a személyes kapcsolatok, de a karrier – legyen az világi vagy egyházi – szempontjából is elengedhetetlen volt. Ennek megsértése vagy elvesztése saját helyzetének megrendüléséhez is vezethetett. Sidonius ezért hangoztatja gyakran a barátságot, és kerüli el, mint Arvandus pere esetében, vagy Mamertus Claudianus és Faustus vitájában (Sid. *Ep.* IV. 3.) a nyílt állásfoglalást egyik vagy másik fél mellett. Sidonius leveleiben 39 alkalommal hivatkozott a régi barátságra, vagy új barátság kiépítésének szükségességére. Az *amicitia* fontosságára ld. WOOD 1992. 9–10.

¹⁵⁸ A megjegyzés Hérodotosz történetére is utal, ahol Szolón Kroiszosznak fejt ki a boldogság mibenlétét (I, 30. sqq.), és párhuzamba állítható az Sid. *Ep.* II, 13-ban a szerencse forgandóságáról szóló Damocles-történettel.

¹⁵⁹ *prospero cursu*: nemcsak a szélre lehet érteni, de 'virágzó karriernek' is. Rejtett utalás is lehet arra, hogy Arvandus szándéka saját pályafutásának legfőbb gyümölcsét learatni.

¹⁶⁰ Etruria. Ritkán használt megjelölése a területnek. A sidoniusi szóhasználatban talán épp azért nem direkt Tyrrhenia szerepelt, hogy ne utaljon egyenesen az etruszk kalózokra, és így csak homályos célzással utaljon arra, hogy Arvandus valóban meg akarta szerezni a császári hatalmat. A kibontott vitorlával való hajózás Sidonius egyik kedvelt metaforája a sikeres karrierrel és a társadalmi megbecsüléséről.

¹⁶¹ *Flavius Ingenius Asellus: Comes sacrarum largitionum*. Ld. Névmutató.

¹⁶² *comes sacrarum largitionum*: A késő ókor négy legmagasabb rangú tisztviselője közül rangban a harmadik helyen állt. A császár összes nemesfémbevételének- és kiadásának kezelője. Felügyelte az adókat, külkereskedelmet, pénzverést, a gypjú- és lencsövetet készítő, bíborfestő állami üzemeket. Ő folyósította a katonáknak a rendkívüli juttatásokat. Amolyan pénzügyminiszteri tisztséget viselt.

¹⁶³ Gyakran előfordult, hogy egy személyt, akit saját vallomása alapján ítélték el, az ítélet meghozatala előtt börtönben tartottak. Arvandusszal enyhébben bántak a megszokottnál, és bebörtönzés helyett néhány személyre bízták, akiknek felelősséget kellett vállalni érte a tárgyalás ideje alatt.

¹⁶⁴ *Tonantius Ferreolus*: 451–52/3-ban *praefectus praetorio Galliarum*. 469-ben a gallok követségét vitte Rómába. Ld. Névmutató: Ferreolus, Tonantius.

aki a *consul*ságot viselt Afranius Syagrius¹⁶⁵ leányági unokája, és Thaumastus,¹⁶⁶ valamint Petronius¹⁶⁷ – hazánk¹⁶⁸ legkiemelkedőbb, közügyekben és szónoklásban nagy tudással felruházott férfiúi, hivatalos határozat alapján¹⁶⁹ követték Arvandust, hogy vádlói legyenek a provincia ügyében.

5 Ők a provincia lakóinak megbízásából, vádjaik között beszámoltak arról az elfogott levélről is, melyről Arvandus őrnöke azt vallotta, hogy ura diktálta. Ezt a levelet láthatóan a gótok királyához¹⁷⁰ küldték. Ebben lebeszéli őt a görög uralkodóval¹⁷¹ kötendő békéről, követelik, hogy támadják meg a Liger¹⁷² felett megtelepedett bretonokat,¹⁷³ és bizonygatják, hogy Galliát a nemzetközi jog alapján a gótok és a burgundok között kellene felosztani. Még több ehhez hasonló őrültség is volt a levélben, melyek a vad királyban¹⁷⁴ dacos bátorságot, a szelíd uralkodóban¹⁷⁵ bátortalanyságot ébresztettek volna.¹⁷⁶ Ez a levél a jogtudósok értelmezése szerint szikrázott a felségsértéstől.

6 Elöttem, és Auxanius,¹⁷⁷ az igen kiváló férfiú előtt nem maradt rejtve ez tárgyalás, de mi, akik valamiképpen belekeveredtünk Arvandus baráti körébe, becstelenségnek, barbárságnak és gyávaságnak tartottuk volna, ha éppen balsorsában igyekszünk elkerülni és leszámolunk vele. Fürgén hírlal vittük tehát a semmi hasonlótól nem félő Arvandusnak az egész mesterkedést, amit az éles eszű és heves férfiak a tárgyalásra készülve a legnagyobb igyekezettel titokban kívántak tartani. Ugyanis arra készültek, hogy a vigyázatlan és barátai tanácsait visszautasító, a magában szerfelett bízó ellenfelüket kérdésekkel valomásra bírják. Elmondtuk tehát neki, hogy mi, bizalmas barátai, mit tartottunk a legbiztonságosabbnak. Tanácsoltuk, hogy semmit se valljon be, még akkor se, ha ellenfelei a dolgot jelentéktelennek próbálják feltüntetni: éppen ez a színlelés lesz a leginkább végzetes, mert azok könnyen a hamis biztonságérzet meggyőződését kelthetik.

7 Amikor ezt felfogta, előrohant és hirtelen szidalmakban tört ki, és így szólt: „távozzatok, alávalók, ti *praetors*ágot viselt atyáitokhoz méltatlanok, távozzatok ezzel a felesleges, zavart félelmekkel; mivel az egészből semmit sem értetek, az ügynek ezt a részét nekem kell elintéznem. Arvandus számára elegendő a saját tetteinek ismerete. Azt is alig tartom

¹⁶⁵ *Afranius Syagrius*: lugdunumi (Lyon) arisztokrata. 381-ben *consul*. Ld. Névmutató: Syagrius 1.

¹⁶⁶ *Thaumastus*: Sidonius apai nagybátyja. 469-ben a gall provinciák küldöttségét vezette Rómába (*legatus provinciae*). Ld. Névmutató: Thaumastus 1.

¹⁶⁷ *Petronius*: Arelatei előkelő, kiemelkedő ügyvéd, 469-ben Gallia *legatus*a, ő is az Arvandus elleni per vádlói között van. Sidonius barátja, neki ajánlja leveleinek VIII. könyvét. Ld. Névmutató.

¹⁶⁸ Ti. Gallia.

¹⁶⁹ Utalás a *concilium septem provinciarum* rendeletére.

¹⁷⁰ *Eurich* (466–484) nyugati gót király. Ld. Névmutató.

¹⁷¹ *Graeco imperatore*: Anthemius császár (467. ápr. 12–472. júl. 11). Constantinopolisban született, ezért nevezik görögnek. Ld. Névmutató. A jelző nem dicsérőleg hangzik el, jelzi, hogy Sidonius maga sem bízott a keleti uralkodó által Rómába küldött császárban. Feltehetően ő maga sem tartotta alkalmasnak arra, hogy Gallia ügyét felkarolja. Vö. O'FLYNN 1991. 123.

¹⁷² *Liger*: Loire.

¹⁷³ *Britannos*: Itt az aremorica bretonokra utal. Eurich Arvandus tanácsa alapján járt el. Az V. században a Britannos szót ritkán használták még *Aremorica* lakóinak jelölésére (Sid. *Ep.* III, 9, 2; I, 5, 5), és még nem volt meg a szónak a pontos értelme. Aremoricába ugyanis ezekben az években költöztek be a britanniai római uralom utolsó éveiben kitört zavargások miatt azok, akik később a terület névadói (Bretagne) lettek.

¹⁷⁴ Ti. Eurich.

¹⁷⁵ Ti. Anthemius.

¹⁷⁶ Sidonius újabb rejtett kritikája Anthemiusszal szemben: Eurich vadsága rosszabb-e Róma és konkrétan Gallia számára, vagy Anthemiúsé, aki tétlen és bátortalan.

¹⁷⁷ *Auxanius*: Apja *praefectus praetorio Galliarum* vagy *praefectus Urbis Romae* volt. Ld. Névmutató.

magamhoz méltónak, hogy megengedjem, miszerint a zsarolási ügyben tartott tárgyaláson engem ügyvédek védelmezzenek.” Mi lehangoltan távoztunk, és nem annyira az igazságtalanság, mint a bánat miatt összezavarodottan; ugyanis az orvosok közül ki ne indulna fel, amikor a kétségbeesett beteget elragadja az őrület?

8 Eközben megvádolt barátunk *toga*-ba öltözöttén az *area Capitolinán*¹⁷⁸ járkált, hogy egyszer az álnokok üdvözléseiben gyönyörködjön, máskor pedig, hogy séta közben nézelődve elégültlen meghallgassa a csúszó-mászó hízelgések szét pattanó buborékait. Majd a selymeket és drágaköveket és a trapezusi kereskedők drága takaróit apróra megnézegetni, és mint aki vásárolni szándékozik, megfogdosni, ócsárolva kibontani, és közben sokat panaszkodni a törvényekre, körülményekre, a *senatus*-ra és a császárra,¹⁷⁹ amiért rajta – még mielőtt hivatali éve lejárt volna¹⁸⁰ – bosszút álltak.

9 Néhány nap múlva a *senatus* összeült az üléstermében¹⁸¹ (mindezt később jutott tudomásomra, mert közben én eltávoztam a városból),¹⁸² a mi Arvandusunk kevésbé az ülés előtt érkezett meg az épülethez, frissen borotválva és kinyalva, miközben vádlói csaknem gyászruhában és borostásan vártak a bírók hírnökeire,¹⁸³ és szándékos elhanyagoltságukkal az előítélet miatt megfosztották a vádlottat a gyászruhát viselők iránti szánalomtól. Bebocsátották a megidézetteket; a felek szokás szerint egymással szemközt foglaltak helyet. A *praefectus* rangúaknak joguk van ülni a vádbeszéd alatt: Arvandus már ekkor is szerencsétlenséget hozó arcátlanysággal, gyors léptekkel, kis híján a bírák *togar*-ancái közé telepedett le. Ferreolus¹⁸⁴ a másik oldalon az őt körülvevő *collegái* közé, szerényen és finoman a legalacsonyabb padosor végére ült le, így emlékeztetve arra, hogy nemcsak a provincia követe, hanem *senator* is; a későbbiekben ezért még inkább dicsérték és nagyra becsülték.

10 Közben megérkeztek azok az előkelők is, akik eddig hosszasan magára hagyva őt, távol voltak: a felek felálltak, és a követek előadták vádjait. A provincia lakóinak megbízásából nyilvánosságra hozták az előbb említett levelet is; és miközben lassan felolvasták azt, Arvandus, bár nem kérdezték, hangosan bekiabálta, hogy ő diktálta. A követek – jöllehet elhamarkodottan megerősítve – azt felelték, hogy nyilvánvalóan ő diktálta. De amikor Arvandus dühöngve és megfélekedve arról, hogy mibe keveredett, kétszer-háromszor megismételt vallomásával csapást mért önmagára, felkiáltottak a vádlók és a bírókkal együtt egyszerre harsogták, hogy beigazolódott a felsegértés vádja. Ezért, amint azt számtalan bírói ítélet tanúsítja, halálbüntetés jár.

¹⁷⁸ Az *area Capitolina* a Jupiter-templom előtti tér, amelynek délkeleti oldalán a meredek Tarpeia-szikla (*saxum Tarpejum* vagy *rupes Tarpeia*) áll. Számos emlékművel gazdagították, épületek, szobrok, *aediculák*, győzelmi oszlopok és szökőkutak szövevénye borította. 455. után a vandál pusztítások nyomát viselő romhalmaz lett, de a megmaradt építmények között az árusok továbbra is ugyanúgy kínálták a portékájukat.

¹⁷⁹ *Anthemius* (467–472): a Nyugatrómai Birodalom császára. Ld. Névmutató.

¹⁸⁰ A római törvények szerint *magistratus* annak hivatali ideje lejártá előtt nem lehetett bíróság elé állítani.

¹⁸¹ A *tractatorium* szó Sidonius saját alkotása, csak ebben a levelében szerepel, topográfiailag így nem tudjuk behatárolni. A DU CANGE 1883–1887, t. 8, col. 143 szócikke a *secretarium senatus* helyiségét sugallja, de ez a hely ugyanúgy lehetett maga a Curia is, vagy bármely olyan *templum*ként felszentelt hely, ahol a *senatus* tanácskozn szokott. A per természetéből fakadóan feltehető, hogy valahol a városközpontban, a Forum Romanumon vagy annak közvetlen környezetében lehetett.

¹⁸² A tárgyalást Sidoniusnak kellett volna vezetnie, aki ekkor *praefectus Urbi Romae* volt. De ő inkább lemondott, és elhagyta a várost.

¹⁸³ A *decemviri soberirentur*: A büntetőeljárás *senator*okkal szemben ebben az időben szabályosan egy öttagú *senatori* bizottság feladata volt, akik a *praefectus Urbis* elnöksége alatt ültek össze. A bírói testület tagjai számának ez a meghatározása nyilván nem érvényesült hazaárulási perek esetén. Ekkor a számuk több volt ötnél (*decemviri*).

¹⁸⁴ *Tonantius Ferreolus*: Ld. Névmutató: Ferreolus, Tonantius.

11 Azt mondják, hogy ekkor – ámbár későn – a saját fecsegése miatti megbánástól lesújtva, a felzaklatott Arvandus mégis rájött, hogy bár személy szerint nem pályázott a császári bíborra, mégis elítélhetik felségsértésért.¹⁸⁵ Azonnal megfosztották a kétszeri *praefecturával* járó kiváltságoktól – melyek őt korábban öt éven át megillették – és a *plebeiusok* közé sorolták, nem visszaminősítették, hanem lefokozták;¹⁸⁶ ezután állami börtönre ítélték.¹⁸⁷ Az valóban a leginkább fájdalmas dolog lehetett – ahogy azok beszélik, akik látták –, hogy mivel ő a gyászba öltözött vádlói előtt felpiperézve és felékesítve járult bírái elé, és amikor kevéssel utóbb, mint elítéltet elvezették, szerencsétlen volt és nem szájalomra méltó.¹⁸⁸ Ugyan ki hatódna meg túlságosan, ha olyan embert lát, akit nagy gonddal ápoltan vezetnek a *lautumiába*,¹⁸⁹ vagy az *ergastulumba*?¹⁹⁰

12 Alig két hétig húzták el az Arvandus feletti ítélet meghozatalát, és ekkor halálra ítélték, és az epidaurusi kígyók szigetére vitték¹⁹¹ őt, minden ékességétől megfosztva, hogy még ellenfelei is szánakoztak volna rajta. Az emberek közül kirekesztve, az álnok szerencsétől

¹⁸⁵ *rerum maiestatis pronuntiari*. Arvandus az ő jogi gyakorlatával többet megértett az eljárásból, mint ahogy Sidonius leírja. Meghökkenőt magabiztossága mögött az állhatott, hogy Ricimer támogatta, vagy éppen ő vette rá ezekre a tervekre és Arvandus számított arra, hogy Ricimer mellé fog állni és megvédelmezi. vö: STEVENS 1933. 106.; HODGKIN 1892. 464. Sidonius úgy állítja be a dolgot, hogy maga Arvandus nem akart császár lenni, de Cassiodorus szerint – „*Arabundus imperium temptans iussu Anthemii exilio deportatur*” (*Chron.* 1287. a. 469) – igen. Valamelyik fél téved. Ha figyelembe vesszük, hogy Ricimer sikeresen kreált császárokat, nem lehetetlen, hogy egyik császárjelöltje Arvandus lett volna. Azonban éppen Avitus példája mutatja, hogy egy provinciális császár nem kaphatott elegendő támogatást Rómában, hatalma megszilárdításához kevés volt Ricimer támogatása, ezért feltehető, hogy az ötlet nem Riciméré, hanem Arvandusé lehetett. Erre utal pökhendi magabiztossága, amely azt sugallja, magát a törvények fölöttinek érezte.

¹⁸⁶ *plebeius familiae*. Itt egyértelműen arról van szó, hogy minden olyan kiváltságától megfosztották, amely egy *senatori* rangú férfit, viseljen bármilyen állami hivatalt, megilletett.

¹⁸⁷ *carcer publicus*. Korábban nem tartották fogva, most viszont elvesztette azt a kiváltságot, hogy kezeség mellett szabad maradjon, és bezárták. Rómának négy börtöne volt: a *Tullianum*, a *carcer publicus Lautumiarum*, a *carcer centumviralis* és a *carcer Mamertinus*. A *carcer publicus Lautumiarum* a bányamunkára ítélték börtöne, ahol addig tartózkodtak, amíg el nem szállították őket kényszermunkájuk helyére. Rómában nem volt igazi börtönbüntetés, általában csak addig tartották börtönbe zárva az embereket, ameddig meg nem született az ítélet.

¹⁸⁸ Ovid. *Ibis* 117: „*Sisque miser semper, nec sis miserabilis ulli.*”

¹⁸⁹ A *carcer publicus Lautumiarum*, vagy *Lautumiae* a Capitolinus oldalában lévő börtön volt. A *Basilica Porcia* épült rá a későbbiekben. Előtte kőbánya volt. Nevét a syrakusai kőbányáról (*latumia*) kapta (Thuküdidész 7, 86–87. ld. Cic. *Verr.* I, 5, 55. Livius, 26, 27; 32, 26), ezért gyakran azonosították a *carcer Mamertinus*-vel. Börtönként nem használták, de ehhez a helyhez közel épült meg a *carcer*, s nem lehetetlen, hogy a kőbányában eredetileg rabokkal dolgoztattak. Feltehetően innen bányásztak követ a római építkezésekhez, és a helyén, a bányaregben volt Róma egyik börtöne. Nevét a *Clivus Lautumiarum* őrzi, amit PLATNER a későbbi *Clivus Argentarius*-szal azonosított. Vö. T. HORVÁTH 2011, 235. n. 1035.

¹⁹⁰ *ergastulla inferri*. *Ergastulum* volt a rabszolga börtönök, dologházak neve, ahol a rabszolgákat keményen dolgoztat-ták, s gyakran büntetésből tartották itt őket. Sokszor éjszakára, de még munka közben is megláncolták őket. A császárkorban az *ergastulum* már olyan börtönök neve volt, ahová rabszolgákat és szabad embereket egyaránt küldtek. A börtönök nevei itt vagy írói stilisztikai szinonimák, vagy azért nem nevezi meg konkrétan őket, mert nem tudta pontosan, hogy hol tartották Arvandust addig, amíg az ítélet meg nem született.

¹⁹¹ *insulam serpentis Epidauri*: Az *insula Tiberina* csak Sidonius által használt költői neve. Itt állt Aesculapius temploma. A legenda szerint, Aesculapius kígyója, amit Kr. e. 292-ben az isten szobra helyett vittek Rómába, elhagyta a hajót és itt úszott partra. Ezért szentelték neki a szigetet. Az isten tiszteletére itt kígyókat tartottak és ápoltak, innen a név. Nem tudunk arról, hogy halálra ítélteteket őriztek volna itt, vagy kivégzések helyszíne lett volna. A szigetet a gyógyításnak szentelték, lehet, hogy Arvandus belebetegedett saját kudarcába.

megundorodva,¹⁹² ide vetve, most egy Tiberius korabeli *senatusi* határozat¹⁹³ alapján még harminc napig húzza az életét, minden napon rettegve a kampótól, a Gemoniaetől¹⁹⁴ és a kegyetlen¹⁹⁵ hóhér kötelétől, a halál órájától.

13 Mi pedig, legyünk bár közel vagy távol, amennyire tőlünk telik, fogadalmakat teszünk és megkértszerezünk imáinkat és könyörgéseinket, hogy kegyelmezzen meg a császár Arvandusnak, akire a felette lebegő pallos már szinte lesújtott,¹⁹⁶ ajándékozza meg őt a vagyonelkobzással, vagy száműzetéssel. De nincs nagyobb szerencsétlenség számára – akár remél még valamit sorsától, akár belenyugodott már végzetébe – mint az, ha annyi rásütött gyalázat után most jobban fél attól, hogy tovább kell élnie.¹⁹⁷ Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE I. 8.

Kelt Rómában, 467 végén

SIDONIUS CANDIDIANUSÁNAK¹⁹⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Rómában való tartózkodásomhoz szerencsét kívánsz, de mintha csipkelődéssel és a kötekedés sójával vegyitenéd ezt,¹⁹⁹ mert azt mondd, örülsz, hogy végre-valahára nézhetem a napot, amit eddig ritkán láthattam, hiszen az Arar²⁰⁰ vizét ittam. Szemrehányást teszel nekem a mi lugdunumi²⁰¹ ködös időjárásunkért, és siránkozol, hogy nálunk a reggeli ködöt a dél melege is alig oszlatja el.

2 Te fecsegsz nekem, te caesenai,²⁰² amit sokkal inkább nevezhetünk sütőkemencének, mint városnak²⁰³ Az ítéletet szülőfölded kellemességéről és bájosságáról – amit magad is éreztél –, akkor mondtad ki, amikor elhatároztad, hogy elköltözel onnan. És most, amikor

¹⁹² Ld. a 2. caput kommentárját.

¹⁹³ Tiberius alatt ez az idő 10 nap volt, (Dio 57, 20, 4; 58, 27, 5; Suet. *Tib.* 75; Tac. *Ann.* 3, 51). Theodosius egyik törvénye lehetővé tette, hogy a halálbüntetést 30 napra felfüggeszessék, s valószínűleg ezt alkalmazták a hazatérési ügyek esetében is.

¹⁹⁴ *Gemonias*: A *Scalae Gemoniae* a Capitolium lejtőjén található lépcső, amely a *Carcer* mellett vezetett, de ma pontos helyét nem tudjuk meghatározni, feltehetően azonos a *centum gradus*szal. Ezt látni lehetett a *forum*ról, ezért elrettentésül ide tették ki közszemlére a kivégzettek holttesteit, ahonnan néhány nap múlva egy kampóval a Tiberisbe vetették őket. (Tac. *Ann.* 6, 19; Suet. *Vit.* 17).

¹⁹⁵ *turbulentus*: Sidonius a szót *trulentus* értelemben használja.

¹⁹⁶ Ld. a 2. caput kommentárját. Utalás a Damocles-történetre.

¹⁹⁷ Ez a homályos célzás mondja csak ki, hogy Arvandust valóban nem végezték ki.

¹⁹⁸ *Candidianus*: Sidonius barátja. Caesenai előkelő, de háza volt Ravennában is. Ld. Névmutató.

¹⁹⁹ *fatigationum salibus admixtis*: Sidonius utal arra az intertextuális gyakorlatra, hogy mást kell érteni az elmondott szavak mögött.

²⁰⁰ *Arar*: A Rhodanus (Rhône) jobboldali mellékfolyója. Ma: Saône.

²⁰¹ *Lugdunum*: Lyon. A levél Sidonius szellemes visszavágása az itáliai barát bírálatára, amelyben megvédi saját szülőföldjét.

²⁰² *Caesena*: A *Via Aemilián* fekszik Ariminumtól (Rimini) 20 mérföldre. Ma: Cesena.

²⁰³ Az ókorból nincsenek időjárási adataink, de az elmúlt száz év adatai szerint a legmelegebb hónap Lyonban a július, amikor is 22,1 C° az átlaghőmérséklet, és évi 60 napnyi köddel lehet számolni. Ebből adódóan úgy tűnne, hogy reális értesülésként kell elfogadnunk Candidianus csipkelődését. Cesenában viszont alig több, 22,6 C° a júliusi átlaghőmérséklet, így már nem tűnik a dolog igaznak. A legmagasabb mért hőmérsékletek átlaga azonban már közelebb hoz bennünket Sidonius véleményéhez: Cesenában 28,3, Lyonban 27,7 C°, és mintegy 10 mm-rel több a csapadék is. A két város éghajlati szembeállítása így is költői túlzás. Az incselkedő, kedves ugratás Itália és Gallia szembeállítása sem nélkülöz némi politikai iróniát.

oly boldogan száműzted magad Ravennába,²⁰⁴ miközben a Padus szűnyogjai csipkedik a füledet, körülugrál a város békáinak brekegő²⁰⁵ kórusa. Abban a mocsárban szüntelenül a fejük tetejére állnak a természet törvényei: a falak ledőlnek, a vizek megállnak, a tornyok úsznak, a hajók vesztegelnek, a betegek járkálnak, az orvosok ágyak dőlnek, a fürdőben megfagysz, a lakásokban viszont forróság van. Az élők szomjaznak, a holtak vízben úsznak, a tolvajok őriséget állnak, a város őrei pedig alusznak, a papok uzoráskodnak,²⁰⁶ a szírek²⁰⁷ viszont zsoldárokat énekelnek, a kereskedők katonáskodnak,²⁰⁸ a katonák viszont kereskednek. Az öregek labdázni, a fiatalok pedig kockázni szeretnek, az eunuchok fegyvereket viselnek és az iratokkal a szövetséges csapatok²⁰⁹ katonái foglalkoznak.

3 Látod, ilyen az a város, ahová te a családi isteneket²¹⁰ átköltöztetted, melynek inkább csak határa van, de nincs földje. Vigyázz hát, ne sértegesd Gallia ártatlan lakóit, akik elégedettek saját éghajlatukkal, és nem magasztalják fel, még ha szülőföldjük éghajlatát – a rosszabbakkal összehasonlítva – dicsérhetnék is. Élj boldogul!

²⁰⁴ *Ravenna*: római flottabázis az Adriai-tengernél. Mocsaras helyen épült, közvetlenül a tengernél.

²⁰⁵ A ravennai békákat Martialis a III, 93, 8-ban említi. Az itteni leíráshoz hasonló az Sid. *Ep.* I, 5, 6. Kétségtelen, hogy az egész költői túlzásként szembeállított ellentét.

²⁰⁶ *Clerici*syri: A kánonjog tiltotta az egyházi személyeknek az uzoráskodást. A szíriaiak kiemelkedő szerepet játszottak az egész birodalomban a kereskedelmi és a pénzügyi élet területén. Lehetséges, hogy ebben az időben – legalábbis Galliában – a „szíriai” uzorást, vagy pénzembert jelent. Vö: FRIEDLÄNDER 1922. 378, ahol arról van szó, hogy a középkorban a „lombard” szónak volt hasonló értelme.

²⁰⁷ HODGKIN 1892. 861. javasolja, hogy ezt a passzust össze kell vetni azzal a hagyománnyal, mely szerint az első négy században Ravenna minden püspöke szíriai származású volt. Ez ezen a helyen azért nem áll meg, mert Sidonius a feje tetejére állított világ ellentéteit sorolja, és ha elfogadjuk, hogy a püspökök szír származásúak, akkor nincs értelme az ellentétnek.

²⁰⁸ *negotiantur*: A késő császárkorban a kereskedőnek nem volt joga a hadseregben szolgálni, vagy polgári tisztségeket betölteni. Másrészt zsoldos nem foglalkozhatott kereskedelemmel. A mondatban szereplő „*militant miles*” egyértelműen katonáskodás, és nem, mint ebben a korban szokás: közszolgálat vagy polgári tisztség betöltését jelenti. A „*miles*” olvasat helyett néhány kézirat „*monachi*” olvasatot ad, ennek azonban szintén nem volna semmi értelme a mondatban.

²⁰⁹ *Foederati*: jelentése itt valószínűleg: a helyőrség szövetséges csapatai. A „*foederati*” a régi *cliens* népek utódai voltak, akik ütközőállamokat képeztek a határ mentén. A *foederatus* nép uralkodója évi támogatást kapott, ami elvileg a zsoldos szolgálatért járó bér volt. Amikor a szükség rákényszerítette a rómaiakat, hogy ezeket a népeket a birodalom határain belül engedjék megtelepedni, a római földbirtokosok, mint újonnan megtelepülteknek, átengedték birtokaik bizonyos részét, általában egyharmadát. Vö. LOT 1928.

²¹⁰ *Lares familiares*: a család védőszellemei, és bár a családi kultusz középpontjában álltak, inkább a házhoz kötődtek. Szemben a *penatesszel*, nem költöztették el a családdal együtt, a *lararium* a házban maradt. Sidonius a *Lares*t az otthonnal, a családi házzal, a családdal azonosítja.

SIDONIUS, EPISTULAE I. 9.

Kelt Rómában, 468-ban

SIDONIUS HERONIUSÁNAK²¹¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ricimer *patricius*²¹² házasságkötése – azaz a két birodalom²¹³ pénzének szélbe szórása után²¹⁴ – végre visszatért a közéletbe a komolyság, kaput nyitottak és teret engedtek a hivatalos ügyek intézése számára. Közben Paulus,²¹⁵ az egykori *praefectus* befogadott mind műveltsége, mind erkölcsi tisztasága miatt tiszteletre méltó otthonába, s nyájas és kellemes vendégszeretettel állt szolgálatomra. Nincs ember, aki az ő tudományokban való jártasságát felülmúlhatná. Édes Istenem, miként vezeti elő a kérdést, milyen a véleményének formája, milyen jól tagoltak körmondatai, és hogyan gesztikulál! Minden tudományban való jártasságának csúcsa mégis az, hogy műveltségét felülmúlja lelkiismeretessége. Átala puhatólózta tehát először, hogy van-e valamiféle kedvező módja, hogy bejussak az udvari kihallgatásra, vele vitattam meg, hogy az előkelők közül kitől remélhetnénk segítséget ügyünkben.

2 És bizony nem sokat haboztunk, mivel kevesen vannak, akinek támogatásában nem kételkedhetnénk. Voltak a *senatus*-ban többen is, akik vagyonuk, műveltségük és származásuk révén kiemelkedtek, koruknál fogva tapasztaltak, rangos tisztségeket betöltő, és jelentős érdemeket szerzett férfiak, de anélkül, hogy a többiek érdemeit kisebbiteném, két *consul*-ságot viselt *senator* volt a legnagyobb befolyású: Gennadius Avienus²¹⁶ és Caecina Basilius.²¹⁷ Ha a magas rangú katonai parancsnokoktól eltekintünk, ők voltak a bíbort viselő császár után az elsők a legmagasabb rangúak²¹⁸ között. De ha ezt a két férfit összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy jellemük különböző, és egymáshoz inkább csak velük született képességeikben, mint hajlamaikban hasonlítanak. Jegyezzünk meg néhány dolgot róluk röviden.

3 Avienus a *consulatus* szerencsével, Basilius pedig erényei révén nyerte el. Így tehát Avienus esetében a méltóságok elérésének örömdetes gyorsasága, Basilius esetében pedig lassú felemelkedése dicséretes. Ha házukból kiléptek, az előzetesen ott várakozó *cliensek* hada vette körül mindkettőjüket; és bár ők egymáshoz sok mindenben hasonlítottak, barátaik törekvései és lelki alkata igen különböző volt. Avienus, amennyire csak tudott, fiai és atyafiai sorsának előre mozdításán fáradozott, mivel állandóan a családjához tartozó jelöltek ügyeinek intézésével²¹⁹ volt elfoglalva, így az idegen álláskeresőket már kevesebb hatékonysággal tudta támogatni.

²¹¹ *Heronius*: Feltehetően lugdunumi (Lyon) költő. Ld. Névmutató.

²¹² *Ricimer*: 456–57-ben *magister militum* nyugaton. 457–472 között *comes et magister utriusque militiae, patricius*. 459-ben *consul*. Ld. Névmutató.

²¹³ A kettéosztott Római Birodalom két része.

²¹⁴ Sidonius rosszalló kritikája, amely az állam anyagi stabilitását veszélyeztető, látszaton alapuló szövetségkötést bírálja.

²¹⁵ Az egyetlen *praefectus Urbi Romae*, aki szóba jöhet, Flavius Synesius Gennadius Paulus. 438-ban volt *praefectus*, ott volt azon a *senatusi* ülésen, ahol elfogadták a Codex Theodosianust. Ld. Névmutató: Paulus 3.

²¹⁶ *Gennadius Avienus*: 450-ben *consul* volt, 452-ben elkísérte I. Leo pápát és Trygetiust Attilához. Ld. Névmutató.

²¹⁷ Flavius *Caecina Decius Maximus* 458-ban majd 463–465-ben *praefectus praetorio Italiae* volt. 463-ban *consul*. Ld. Névmutató Basilius 3.

²¹⁸ *amplissimo ordine*: Ez nemcsak Ricimer személyes túlsúlyára utal, hanem arra is vonatkozik, hogy az ő uralma alatt a hadsereg kiemelkedő szerepet játszott és felülmúlta a polgári állami méltóságokat. Például, egy *exconsul*, aki a hadsereghez tartozott, rangban megelőzte a *senator*-i rangú többi *exconsulokat*. Vö. STEIN 1928. 563.

²¹⁹ *destringeretur*: a szó jelentése sokrétűbb, mintsem lefordítható lenne: levakar, megtisztít, kiránt. Eszerint a rokonokat ki kellett húzni a csávából, és/vagy ki kellett kaparni nekik a gesztenyét.

4 A Deciusok családja a Corvinusokat abban is felülmúlta, hogy azokat a hivatalokat, amelyeket Avienus legközelebbi hozzátartozóinak eszközölt ki, Basilius a távoli idegeneknek engedte át.²²⁰ Avienus a lelkét mindenki előtt és azonnal kiöntötte, de rendszerint eredménytelenül, Basilius viszont csak keveseknek és későn, azonban rendszerint sikerrel nyílt meg. Egyikükhöz sem nehéz közel kerülni, de egyikük sem pazarló; ha közel kerülsz hozzájuk, Avienusnál a barátságot, Basiliusnál a pártfogást szerezheted meg könnyebben.

5 A kölcsönös tárgyalásokat mindkét részről hosszasan mérlegelve, arra az eredményre jutottam, hogy megőrizve tiszteletemet az idős, *consuls*ágot viselt férfiú iránt, akinek házába gyakorta eljárógattam, inkább Basilius gyakori látogatóihoz csatlakozok. De míg mi ennek a nagytekintélyű férfiúnak közreműködésével az arvernumi követség²²¹ ügyében bizonyos dolgokat elintéztünk, közeledett a január elseje is, amikor arra vártunk, hogy császáruink nevét újra felírják a *consul*-listára.

6 Rajta, gyerünk, Solliusom – mondta akkor patrónusom – bár vállalt kötelességed súlyos teherrel nehezedik rád, szeretném, ha előhívnád régi Múzsádat, és az új *consul* tiszteletére – még ha rögtönözve²²² pengeted is lantod – ünnepi éneket szereznél.²²³ Én majd bevezetlek, hogy elmondhasd, bátorítalak, mikor felolvasod, s megkezdem a tapsot, mikor befejezted. Ha hiszel nekem, a tapasztalt embernek, meglátod, sok komoly ügyedet előmozdítja majd ez a kis szórakozás. Követtem utasításait, és Basilius – mivel engedelmeskedtem neki – támogatott engem, elkötelezett odaadásom viszonzásaképpen ellenállhatatlan közreműködésével elérte, hogy *consulom*²²⁴ engem tett meg a *senatus praefectus*ává.²²⁵

7 De ha nem csalódom, te megunva levelem terjengősségét, nagyobb gyönyörűséget fogsz találni most ama kis művecske verssorainak újbóli átolvasásában.²²⁶ Megértelek, s éppen ezért fecsegő levellel együtt elküldtem neked ezt a verset is, hogy csevegjen veled helyettem néhány napig, míg én meg nem érkezem. Ha megvizsgálod és kedved leled benne, annak éppen úgy fogok örülni, mintha a népgyűlésen vagy a szónoki emelvényen zajos tetszésnyilvánítással hallgatnák beszédemet nemcsak a *senatorok*, hanem a földhözragadtak is. Mindenesetre figyelmeztetek, és jó előre szólok, hogy szedett-vedett soraimat ne hasonlítsd Múzsád, Clio,²²⁷ *hexameter*eihez. Hiszen ha verseimet a tieddel összevetem, bizony azok nem a hősök dicsőítéséhez, hanem a sírfelirat gyártók gyászdalaihoz hasonlítanak.

²²⁰ Sidonius játszik a *cinctus*, 'hozzákötött, szoros' és a *discinctus* 'kioldott, megeresztett, azaz laza', magyarrá nehezen fordítható jelentésekkel. A szójáték értelme: a szoros, vérszerinti köteléket jelentő család és a távoli ismerősök megjelölése a 'hozzákötött' és 'laza kötelékkel kapcsolódó' igenevek által.

²²¹ A szövegből arra lehetett következtetni, hogy Sidonius nem csupán egyike a követeknek, hanem ő volt a követség vezetője. Zeller kettős szerepet tulajdonít neki, részben Arvernum megbízásából ment Rómába, részben *concilium septem provinciarum* képviselőjeként. ZELLER 1905. 15. Ez talán hihető, mert ha csak az utóbbi küldte volna, az *Arvernorum* helyett *Arelatéra* kellett volna hivatkoznia. Jellemző Sidonius óvatosságára, hogy a levélben csak utal küldetésük céljára, de konkrétan nem beszél róla.

²²² Sidonius híres volt rögtönzései gyorsaságáról, és erre ő is szerfelelt büszke volt.

²²³ Az Avitusszal szembeni averzió feloldása: nem azért írt panegyricust, mert elismerte az uralkodó érdemeit, hanem mert Basilius megkérte rá. Az, hogy ez mennyire hasznos volt számára, ismét inkább a hízelgésnek teret adó Anthemius érdemeit csökkentti.

²²⁴ Ti. Anthemius császár.

²²⁵ *Praefectum senatui* a *praefectus Urbi Romaet* jelenti. Nem lehetetlen, hogy Basilius tanácsa és Sidonius mesterkedése arra irányult, hogy tekintélyes hivatalt szerezzen és ennek révén intézzék el a követség dolgát.

²²⁶ Sid. *Carm.* II, az Anthemiusnak írt *panegyricus*.

²²⁷ *Clio* [Kleió]: a történetírás és a hősköltészet Múzsája. Az eposzok *hexameter*ben íródtak, ezért hivatkozik így rá Sidonius. Az Anthemius-*panegyricus* is *hexameteres*.

8 De mégis örülj, mert ez a *panegyricus*,²²⁸ ha a kritikusoknál nem is, de a gyakorlatban, jó szerencsével, sikert aratott. Ezért, ha szabad komoly dolgokat tréfával vegyíteni, Thrasót²²⁹ és Plautus Pyrgopolinicesét²³⁰ utánozva akarom befejezni leveletem. Tehát amikor Krisztus segítségével megkaptam a *praefectus*i méltóságot, elnyert tisztségemnél fogva elrendeltem, hogy mindenki, akinek tetszik a versem, az egekig magasztalja ékesszólásom, akinek pedig nem tetszik, az engem magasztaljon szerencsés sorsom miatt.²³¹ Nekem úgy tűnik, hogy nevetesz, és úgy találsz, hogy hetvenkedésem nagyon hasonlít a vígjátékbeli katonáéhoz. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE I. 10.

Kelt Rómában, 468-ban

SIDONIUS CAMPANIANUSÁNAK²³² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Róma élelmezési felügyelője²³³ átadta nekem a leveledet, melyben őt, régi barátodat, nekem, az új bírónak²³⁴ ajánlod. Hálás vagyok neki, de még inkább neked, amiért barátságomat²³⁵ szilárdnak hittétek és állhatatosnak gondoltátok. En pedig örömmel ismerkedem meg és barátkozom ezzel a férfival, és felkarolom őt, mert ezzel az új ismeretsséggel bizonyára elnyerem azt a kegyet, hogy ezzel kölcsönös barátságunkat erősítem.

2 De te is bízz rá engem, azaz hírnevemet és tekintélyemet az ő éberségére. Félek ugyanis, hogy a színházi nézőtér a római nép éhségét visszhangozza,²³⁶ és az általános éhezéért, szerencsétlenségemre, engem okolnak. Mindenesetre őt magát nyomban a kikötőbe fogom küldeni, mivel megtudtam, hogy Brundisium²³⁷ felől őt hajórakomány búza és méz érte el a tiberisi kikötő torkolatát. Ha valóban van serénység benne, ezeknek a hajóknak a szállítmányával gyorsan ki fogja elégíteni a nép várakozását, s ezzel a legjobb ajánlást adja önmagáról nekem, rólam a népnek, s mindkettőnkről neked. Éljen boldogul!

²²⁸ Sid. *Carm.* 2.

²²⁹ *Thraso*: Terentius *Eunuchus*ának katonája.

²³⁰ Plautus *Miles gloriosus*ára utal. Thraso és Pyrgopolinices a latin vígjáték dicsekvő, nagyot mondó katonái.

²³¹ Sidonius tisztában volt azzal, hogy a vers nem őszinte. Kritikusai valószínűleg a pozíciószerezés módját kritizálták, nem a költeményt.

²³² *Campanianus*: *Praefectus annonae*, és feltehetően *senator*i rangú. Ld. Névmutató.

²³³ A *praefectus annonae* ekkor már a *praefectus Urbi Romae* alárendeltje volt, a város gabonaellátásáért volt felelős.

²³⁴ A *iudici novo* valószínűleg kettős értelemben is használatos. Egyrészt Sidonius mint *praefectus Urbi Romae*: új bíró. Másrészt meghívták megítélni a *praefectus annonae* munkáját.

²³⁵ *amicitia*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

²³⁶ A közismert „*Panem et circenses*” jelszóra utal. Ekkor a nyugati gótok a hispaniai, a vandálok az afrikai gabonaszállítmányokra tették rá a kezüket, és Róma gabonaellátása erősen akadozott.

²³⁷ *Brundisium*: Hadászatilag is fontos kikötő Calabriában a meghosszabbított Via Appia mellett. Itt halt meg Vergilius. Ma: Brindisi. Kereskedelme főként a görög és a közel-keleti áruk forgalmát továbbította Róma felé. A gabonakereskedelem túlnyomórészt constantinopolisi központú ebben a térségben, feltehetően innen kaphattak segélyszállítmányt.

SIDONIUS, EPISTULAE I. 11.

Kelt Lugdunumban, 469-ben

SIDONIUS MONTIUSÁNAK²³⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Azt kéred tőlem, igen ékesszóló barátom, hogy még mielőtt elutaznál *sequannusaid*hoz, küldjek el hozzád egy bizonyos szatírát, ha azt valóban én írtam.²³⁹ Én bizony csodálkozom a kéréseden, mert nem igazságos dolog az, ha barátod jelleméről elhamarkodottan és helytelenül vélekedsz. Most – amikor már visszavonultam, amikor már ilyen szép kort megértem²⁴⁰ – kezdjek el azon fáradozni, amit fiatal koromban, miközben az államot szolgáltam, vakmerőségnek tartottam volna megírni, és veszélyesnek nyilvánosságra hozni? Mert van-e iskolás, aki ne ismerné a calabriai költő szavait:

„*ha ki gyalázó dalt ír bárkire, arra a bíróság és per vár*”²⁴¹

2 Ám, hogy ezentúl barátodról ne higgy mást, csak ami valóban megtörtént, részletesen és elejétől fogva leírom itt neked, hogyan szállt rám ennek a baljóslatú hiedelemnek a moraja²⁴² és füstje. Maorianus császár alatt²⁴³ közkézen forgott egy címoldal nélküli könyv, tele maró, szatirikus vesszorokkal, amelyek a tényleges hibákat felhasználva, meglehetősen mocskolódó módon, több embert is ócsároltak. Eközben Arelate²⁴⁴ lakói – ahol a dolgok történtek – zúgolódtak, és keresték, hogy ki lehet az a költő, akire közös dühük mérgét kiönthetnék, a lehangosabban azok az írók, akiket az ismeretlen szerző félreismerhetetlen szégyenbéllyel teljesen felingerelt.

3 Az történt ugyanis, hogy ekkor érkezett oda Arvernumból a fényességes²⁴⁵ Catullinus,²⁴⁶ akivel én mindig, különösen közös szolgálatunk²⁴⁷ óta, jó barátságban voltam. Mert a barátságot csak erősíti, ha az idegenben²⁴⁸ születik. Paeonius²⁴⁹ és Bigerrus²⁵⁰ elhatározták, hogy kelepécét állítanak mit sem sejtő barátomnak, aki semmiről sem tudott, amikor többek

²³⁸ *Montius*: Máshonnan ismeretlen. Sidonius szerint: „*vir disertissimus*”, azaz szakember, amit leginkább a jogászokra értettek. Ld. Névmutató.

²³⁹ *perscripta*: értelmét a levél 8. *caputja* magyarázza meg.

²⁴⁰ Ha 430 körül született, 39 éves, azaz még el sem érte a *cursus honorum*ban hagyományos életkort, amikor *consulá* lehetett valakit kinevezni. Feltehetően nem az öregségről, hanem a karrierjéről van szó. A szöveg alapján visszavonult a közéletől, de az állam szolgálatára való utalás még Sidonius hiányérzetét tükrözi.

²⁴¹ Hor. *Sat.* II, 1, 82. Ford. Horváth István Károly.

²⁴² A *numor* 'moraj, robaj' értelme mellett 'kőszá hírt, szöbeszédet' is jelent. Metaforikus kép. Fordíthatnánk úgy is, hogy „miként kormozott be e baljóslatú hiedelem pletykája.”

²⁴³ *temporibus Augusti Maoriani*: meszeszerű kezdése a történetnek: „egyszer régen, Maorianus idején”.

²⁴⁴ *Arelate*: Rhodanus (Rhône) bal partján alapították Gallia Narbonensisben. I. Constantinus székvárosa. Később a burgundok székhelye. Ma: Arles

²⁴⁵ *vir illustris*: megszólításként 'fényességes'. A *senatori* rendűek *clarissimus* rangjához kapcsolódó kiegészítő rang volt. A birodalomrészek 14–14 legfontosabb tisztviselőjét illette meg.

²⁴⁶ *Catullinus*: Arvernumi előkelő. Ld. Névmutató.

²⁴⁷ Ez arra utal, hogy Sidonius és Catullinus 459-ben vagy 460-ban együtt töltöttek be valamilyen polgári hivatalt. A mondat szövege ellentmond annak a kutatói vélekedésnek, hogy mindez Avitus császársága alatt történt volna.

²⁴⁸ *peregrinatio*: Ha egy galliai lakos Rómába költözött, a *peregrinor* igét alkalmazták ennek meghatározására. Az „idegenben” tehát nem a külföldöt, hanem a nem szülőföldjén lévőnt jelenti. Vö: Sid. *Ep.* I, 6, 2.

²⁴⁹ *Paeonius*: 456–457-ben, az Avitus és Maorianus közötti időszakban megüresedett *praefectus* posztot megszerezve *praefectus praetorio Galliarum* volt. Nem volt előkelő származású, talán *curialis*, csak jó házassága révén jutott előbbre. Ld. Névmutató.

²⁵⁰ *Bigerrus*: a levél tartalmán kívül semmit sem tudunk róla. Ld. Névmutató.

jelenlétében arról érdeklődtek, hogy vajon ismeri-e az új verset. „Majd ha elmondjátok” – válaszolta. Mire azok csalódva, mintegy tréfaként, bőséggel előadtak különböző részleteket, Catullinus pedig nevetett és kikiáltotta rosszul időzített véleményét, miszerint a költemény méltó arra, hogy arany lapokra írják, és a Rostrán²⁵¹ vagy a Capitoliumon²⁵² őrizték.

4 Paeonius haragra gyulladt, mert a szatíráró a tüzes fognál is jobban megmarta őt, és így szólt a körülötte ülő naplopókhoz: „megtaláltam a bűnöst, aki mindnyájunkat megsértett. Látjátok, hogy dől Catullinus a nevetéstől, világos, hogy ismert dolgokat juttatunk eszébe. Ugyan mi készíthette volna őt, hogy ily elhirtelkenedve nyilvánítsa ki a véleményét, hacsak nem az, hogy az egész mű ismeretében ítél a részletről. Sidonius most Arvernumban van: amiből az következik, hogy Sidonius a szerzője, Catullinus pedig a hallgatója volt ennek a műnek.” Paeonius tovább dühöngött s rágalmazott engem, a mit sem sejtő, ártatlan távollévőt. Nem maradt ott a lelkiismeretnek, a bizalomnak, a becsületes kivizsgálásnak semmi helye. Így könnyű a hiszékeny embereket, ha azok is akarják, egy népszerű embernek megtevesztetni.

5 Mert ez a Paeonius egészen a tömegnek élt, és *tribunusi* beszédeivel gyakran hatalmas vihart kavart. Egyébként, ha többet szeretnél tudni róla: „S kik vagytok? mi hazátok?”,²⁵³ ő nem származott kiemelkedő családból, vidéki város szülötte, s pályája kezdetén inkább mostohaapja, mint apja híre miatt ismerték, később törvényes és törvénytelen eszközöket egyaránt felhasznált előrejutásához, vagyont szűkmarkú kapzsisággal gyarapította, de vesztegetésekre szórta szét. Ugyanis kétségtelenül igen tisztességes lánya férjhez adása révén akart bekerülni egy magas rangú családba, ennek érdekében a városban szokásos erkölcsi szigorúsággal szemben, mint mondják, ez a mi Chremesünk ragyogó hozományt ígért az ő Pamphilusának²⁵⁴.

6 Később, mikor kifőzték a Marcellinus-féle összeesküvést,²⁵⁵ – hogy megszerezzék a királyi diadémot – az előkelő ifjúság csoportjának zászlóvivőjeként mutatkozott. Habár öreg

²⁵¹ A szónoki emelvény a *Forum Romanum*on. Szokás volt tiszteleti szobrokat, oszlopokat állítani rajta, de nem tudunk róla, hogy bármilyen írásos emléket, *Fastit* vagy határozatot itt őriztek volna. Ezeket inkább a *Regia* vagy a *basilicák* falán tették közszemlére.

²⁵² A mondat arra utal, hogy Nero a verseit arany lapokra vésetve ajánlotta fel a capitoliumi Iuppiternek (vö: Suet. *Nero* 10). Ez a szokás azonban már Nero előtt is megvolt (Tac. *Ann.* III, 57, 59.; *Thesaurus Linguae Latinae* vol. II. 1489–1492). A görögöknél is volt egy hagyomány, miszerint Kylon (Külön) mondásait aranylapokra írták fel és Delphoiban őrizték. (Plin. *Nat. hist.* VII, 119)

²⁵³ „*Qui genus, de domo?*”: Verg. *Aen.* VIII, 114. elrontott idézete: „*qui genus? unde domo?*” (Ford. Lakatos István). Ez a rontott idézet, amely magyarul a „ki fia borja” kifejezéssel adható leginkább vissza, Sidonius lekicsinylő és lenéző véleménye Paeoniusról. A politikai jöttment iránti megvetését leplezetlenül tárja elénk, s aligha lehetett a valódi oka a kettejük közötti feszültségnek az, hogy Paeoniuszt egy szatírában becsmérelték, és ő épp Sidoniuszt tartotta szerzőnek. Ha pedig igen, akkor korábbi elmégesedett kapcsolatuk állhat amögött, hogy az ő szerzőségét valószínűsíti.

²⁵⁴ Ter. *An.* 950. Pamphilus elvette feleségül Chremes lányát. A hozomány 10 *talentum* volt.

²⁵⁵ *Coniuratio Marcelliniana*: Avitus halála és Maiorianus trónra lépése közötti interregnum egy bizonytalan, leginkább Sidoniusztól ismert története. Az összeesküvés vezetője Marcellinus vagy Marcellus. Ld. Névmutató: Marcellus. A név a kéziratokban elég romlott formában maradt fenn. A kérdésre ld. MAX 1979; CZÚTH 1983. Egészen más véleményen van Mathisen, aki Hydatius alapján arra a következtetésre jut, hogy ez a 456 végén vagy 457 elején történt esemény nem valami ismeretlent, hanem a még életben lévő Avitust kívánta ismét trónra ültetni, akit Galliában és Hispaniában legitim uralkodóként ismertek el, és a gótok nem kívántak az itáliai uralkodók hatalma alá kerülni. MATHISEN 1985. 333 sqq. Sidonius szóhasználata arra utal, hogy bizonyos távolságot tartott a történésekkel szemben, ami azonban, ha valóban az apósát akarták rehabilitálni, kissé érthetetlen. Ha viszont benne volt a szervezkedésben, ezzel a megjegyzéssel tisztázza magát, mint akinek nem volt része a történésekben. A levél tárgya: egy szatíra, ami lehet, hogy Sidonius parabolisztikus célzása az események

kora ellenére még *homo novus*²⁵⁶ volt, végre-valahára, szerencsés vakmerősége eredményeképpen, alacsony származása ellenére is némi fénysugár esett rá az *interregnum* tátongó hasadékaiból. Mert, mikor megüresedett a császári méltóság, s az államban úrrá lett a fejtelenség, egyedül ő volt az, aki elsőként kapaszkodott Gallia ügyei intézésének tisztségéért, mielőtt még a kinevezéséről a császári rendeletet kiadták volna. Az *illustris*²⁵⁷ címet ez a tekintetes *praefectus*²⁵⁸ csak hónapok múlva kapta meg, így szinte egész hivatali évét *honoratus*ként²⁵⁹ töltötte be, s úgy emelkedett a ranglétrán, mint a *numerariusok*,²⁶⁰ vagy inkább a jogi tanácsadók, akik akkor kapják meg méltóságukat, amikor tevékenységük már véget ér.

7 Így jutott tehát ez az ember a *praefectus*i és *senatori* méltósághoz, szokásait teljes mértékben csak azért nem teregetem ki, mert tiszteletben tartom a sógorát. Sokakban gyűlöletet keltett ellenem azzal – persze legkevésbé a jó szándékúakban, hiszen jelleme mibenlétét még nem ismertem, még mindig a barátja voltam –, mintha én lettem volna akkoriban az egyedüli, aki verset tud írni. Mit sem sejtve érkeztem Arelatéba (ugyan honnan is sejthettem volna bármit?), jóllehet ellenségeim nem is gondolták, hogy másnap meglátogatom a császárt, amikor szokásom szerint végig sétáltam a *forumon*. Ahogy ott megláttak, ő azon nyomban megremült, és így szólt: „lázádst nem kezdtek még bátrabban”.²⁶¹ Egyesek közben illetlen módon a lábaim elé borultak, mások viszont, hogy ne kelljen köszönniük, a szobrok mögé futottak, és elrejtőztek az oszlopok mögött, voltak olyanok is, akik szomorúan és komor arckifejezéssel mentek el mellettem.

8 Ekkor én csodálkozva elgondolkodtam azon, hogy vajon mit jelenthet ezeknél a mértéktelen nagyképűség, amazoknál pedig a túlságos megalázkodás, ám mégsem kérdezhettem meg ennek az okát, mert megjelent előttem híveinek egyik megbízottja, hogy köszöntsön. Ahogy beszélgetni kezdtünk, így szólt: „Látod ezeket?” „Látom” – válaszoltam – „és viselkedésük számomra inkább meglepő, mint csodálatra méltó.” Erre a mi közvetítőnk így folytatta: „mint szatíráírókat átkoznak, vagy visszaborzadnak tőled.” „Honnan? Miért? Mikor?” – válaszoltam. „Ki talált engem vétkesnek? Ki jelentett fel? Ki vizsgálta ki?” – majd mosolyogva hozzá tettem: „Folytasd barátom, ha nem terhes számodra, és ha azok, akik megharagudtak rám, méltónak tartanak arra, hogy tanácskozz velem. Vajon feljelentő, vagy besúgó az, aki azt a vádat koholta, miszerint én szatírárt írtam, és aki ezt kieszelte, az fel is jelenthetett engem, ha ezt végiggondolja, talán helyesebbnek találja majd, hogy felhagyjanak azzal, hogy megvetést tanúsítanak irántam.”

9 Mihelyt hírvívőjük mindezt elmondta nekik, hamarosan nem is szerényen, egyesével, hanem sietve és csapatosan jobbjukat nyújtották és megcsókolták. Egyedül az én Curióm

menetének ironikus voltára.

²⁵⁶ A *homo novus*, az 'új ember' az az első generációs politikus, aki a családjából először jut be a *senatus*ba.

²⁵⁷ *illustris*: a *senatori* renden belül nem öröklődő, hivatalhoz kötött rang. Ld. következő jegyzet.

²⁵⁸ *spectabilis praefectus*: a *praefectus praetorio* az *illustris* címet viselte, de kinevezése rendezéséig Paonius megmaradt *vir spectabilis*nek. A *spectabilis* az *illustris*nál alacsonyabb, a *clarissimus*nál magasabb rang volt. Mivel a *vicariusok* viselték a *spectabilis* címet, Paonius valószínűleg ezt a tisztséget viselte *praefectura*ja előtt.

²⁵⁹ *honoratus*: tiszteletbeli kinevezés.

²⁶⁰ *Numeriorum more*: A *numerariusok* a *praefectus praetorio* pénztárnokai. Ezek számíthattak arra, hogy megkapják a *tribunus*i rangot. A *praefectus* mellett tevékenykedő jogászok a császári tanácsadók közé emelkedhettek.

²⁶¹ *nil fortiter ausa seditio*: Lucan. *Phars.* V, 322.

kelt ki az ellenséghez átpártoltak hűtlensége ellen,²⁶² és midőn már alkonyodott, gyaloghintójába ült és szolgálai – akik csúfabbak voltak, mint a hullaszállítók – megragadták és hazavitték.²⁶³

10 Másnap a császár²⁶⁴ megparancsolta, hogy vegyek részt a cirkuszi játékok alkalmából rendezett ünnepi lakomáján. Az asztal bal szárnyán az első helyet²⁶⁵ Severinus,²⁶⁶ a *consul ordinarius*²⁶⁷ foglalta el, ez a férfi a császárok rendkívüli váltakozásai és az állam bizonytalan helyzetében változatlanul megőrizte befolyását. Mellette Magnus,²⁶⁸ az egykori *praefectus* – az előző évi *consul* – aki mindkét tisztségében megbecsült személy volt, mögötte Camillus²⁶⁹ hevert, Magnus testvérének fia, aki maga is betöltötte már a két legmagasabb hivatalt, és atyja *proconsul*ságának és nagybátyja *consul*ságának egyaránt díszére vált. Utána Paeonius, majd Athenius²⁷⁰ következett, akit nem hagytak nyugodni a perek és a kor viszontagságai. Őt Gratianensis²⁷¹ követte, akit rossz híre miatt legjobb kerülni, és aki bár rangban Severinus mögött állt, de kiváltságban megelőzte. Ezen az oldalon én voltam az utolsó, az asztal jobb szárnyán a császár volt a szomszédom.

11 Az étkezést már csaknem befejeztük, mikor a császár tömören néhány szót váltott a *consul*al, utána az előző évi *consul*hoz fordult, akivel már hosszasan beszélt, mert irodalomról volt szó köztük. Majd az alkalom úgy hozta, hogy a *vir illustris* Camillushoz fordult, és azt mondta neki a császár: „valóban olyan nagybátyád van, kedves Camillusom, akinek boldogan juttattam a családomban egy *consul*ságot.” Akkor Camillus, aki szintén valami hasonlóra törekedett, így válaszolt: „Nem egyet, uram császárom, hanem az első.” Ezt a választ olyan zajos helyesléssel fogadták, hogy annak még a császár iránti tisztelet sem tudott az útjába állni.

12 Ezután a császár Atheniustól kérdezett valamit, s hogy véletlenül, vagy készakarva, nem tudom, de elkerülte a soron következő Paeoniust. Ezt a csúfságot Paeonius nem tudta volna elviselni, s ami még illetlenebb volt, ő válaszolt, mielőtt a kérdezett megszólalhatott

²⁶² *Curio transfugurum*: Oximoron, tömör ironia az árulók ellen magából kikelt Paeonius. Célzás G. Scribonius Curióra, aki Kr. e. 50-ben volt népröbök és Tacitus szerint Caesar lefizette, hogy támogatójává tegye. Vö: Lucan. *Phars.* I, 268, 71.; IV, 799, 801. Dio, *Hist. Rom.* XI, 59–60. Apja és ifjan ő is következetes Caesar ellenes volt. Ez a célzás a politikai hűtlenség és korrupció vádjával arra célozhat, hogy Paeonius korábban (*coniuratio Marcelliniana*) már elpártolt a gall hazafiaktól, és most Sidoniust vette célba, hogy saját hűségét bizonyítsa Maorianus előtt.

²⁶³ A szóhasználat itt is meglehetősen kemény: egy politikai hullát megragadnak és eltávolítanak.

²⁶⁴ Maorianus, Flavius Iulius Valerius: 457–461 között *augustus* Nyugaton. Ld. Névmutató.

²⁶⁵ A lakomák kerekete ekkor már félkör alakú volt (*sigma* vagy *stibadium*), ami körbefogta a kerek asztalt. Az ültetési rend kissé eltért a *triclinium*ok gyakorlatától. A bal szélén (szarvánál) vagy a házigazda, vagy a legelőkelőbb személy helye volt. A jobb szélén hevert a rangban legelőkelőbb és bal felé csökkenő társadalmi státuszuk szerint helyezték el a vendégeket. Itt kissé felborult a rend, jobb szélén feküdt a vendég Maorianus, vele szemben az asztal bal szarvánál a *consul*. Sidonius a császár mellett kapott helyet, holott ő volt a legalacsonyabb rangú, tehát a *consul* mellett kellett volna elhelyezni.

²⁶⁶ *Flavius Severinus*: 461-ben volt *consul*. Ld. Névmutató.

²⁶⁷ A *principatus* idején a *consul*okat a császár nevezte ki, az év nevét a két *consul ordinarius* adta, akik január 1-jén léptek hivatalba, őket váltották/válthatták fel az év során a *consul suffectus*ok. 461-ben csak két *consul*ról tudunk, Flavius Severinusról és Flavius Dagalaifusról, így a *consul ordinarius* megjelölés itt legfeljebb hivatalba lépésének idejét jelölheti.

²⁶⁸ *Magnus*: Narbói *vir illustris*. 458–459-ben *praefectus praetorio Galliarum*, 460-ban *consul*. Ld. Névmutató: Magnus 1.

²⁶⁹ *Camillus*: Magnus Felix unokaöccse, 457 előtt *praefectus praetorio*. Ld. Névmutató.

²⁷⁰ *Athenius*: *Vir illustris*. Ld. Névmutató.

²⁷¹ *Gratianensis*: *Vir illustris*. Ld. Névmutató.

volna.²⁷² Az *augustus* kuncogott, de megőrizte méltóságát, miközben átengedte magát a tréfálkozó, vidám hangulatnak. Ez a nevetés nagyobb elégtételt szolgáltatott Atheniusnak, mint amit Paonius sértése okozott neki. Így aztán az igen furfangos öreg összeszedte magát, és minthogy belülről még mindig marta a szégyen – amiért Paonius elébe tolakodott – így szólt: „Nem csodálom, *augustusom*, ha az asztalnál készen áll kivenni a számból a szót az, aki a te szavadba vágni sem szégyell.”

13 A *vir illustris* Gratianensis így vágott közbe: „Ez a szóváltás tág teret nyit a szatirikusoknak.” Ekkor az *imperator* felém biccentve, így, ezzel fordult hozzám: „Hallom, Sidonius barátom,²⁷³ te szatírárt írsz.” Mire én: „Én is ezt hallom, fenséges uram.” Akkor ő, de mosolyogva: „Kímélj legalább minket!” Én viszont: „Magamat kímélem azzal, hogy távol tartom magam a tiltott dolgoktól.” Ezek után a császár így folytatta: „És mit csináljunk azokkal, akik téged zaklatnak?” Én pedig: „Bárki is az, uram, vádoljon meg engem nyilvánosan, ha megdönthetetlenül rám bizonyítja, s elítélnék, el fogom viselni a kijáró büntetéseket; ha ellenben sikeresen védem magam a felhozott vádakkal szemben, kérem – hogy a te engedelmekkel, a jog megsértése nélkül – megírhassem a vádlóm ellen azt, amit csak akarok.”

14 Erre ő Paoniusra nézett, várva, hogy az fejbőlintással jelezze, tetszik-e neki a javaslat. De mert az zavartan hallgatott, a *princeps*, látva, hogy elvörösödött, így szólt hozzám: „Helyt adok javaslatodnak, ha itt nyomban versben terjeszted elő kérelmedet.” „Legyen” – válaszoltam, s hátra fordultam, hogy vizet kérjek, hogy megmossam a kezem, csak annyi időre, ameddig a félkör alakú pamlagot körbe járják a gyors szolgák, majd újra elhelyezkedtem a pamlagon. A császár újra hozzám szólt: „Azt ígérted, hogy rögtönzött versben fogsz engedélyt kérni a szatíráírásra.” Mire én:

„Szatírárt írni ki vádolt, rendeld, ó nagy császár,
igazolni, vagy félni előttem?”²⁷⁴

15 Ha nem dicsekvés, amit mondok, legalább akkora helyeslő moraj követte szavaimat, mint korábban a Camilluséit, amelyet nem annyira versem csiszoltsága, mint születésének röpke ideje váltott ki. A *princeps* így válaszolt nekem: „Esküszöm az Istenre és az államra, soha nem fogom megakadályozni, hogy azt írj, amit akarsz. Ugyanis semmiképpen sem lehet helyeselni, hogy megpróbáltak bűnbe keverni, másrészt nagyon igazságtalan a bíbort viselő császár véleményét személyes ellenségeskedés érdekében felhasználni, hogy egy ártatlan és mit sem sejtő előkelőt a biztos gyűlölet miatt bizonytalan váddal meghurcoljanak.” Ezért a kijelentésért szerényen fejet hajtva mondtam köszönetet, az én népszónokom arca viszont sápadni kezdett, majd a harag és a szomorúság váltakozott rajta, és majdnem úgy megdermedt, mintha nyakát parancsra a kivont penge alá kellett volna nyújtania.

²⁷² *vir illustris*: a címek kiemelése arra utal, hogy a jelenlévők nemcsak *senatori* rangú előkelők, hanem olyan hivatali is viseltek, amely ezzel a kiegészítő címmel járt. Szűrás Paonius felé, akiről Sidonius már elmesélte, hogy tisztséget ugyan szerzett, de a vele járó címet csak később kapta meg. Maorianus átnézett rajta, ez a rangbeli alacsonyágát is jelenthette a szigorú protokoll szerint, és nem pusztán a jellemére utalt.

²⁷³ *comes Sidoni*: A hely értelmezése problémás. Vannak olyan kutatók, akik arra következtetnek ebből, hogy Sidonius *comes civitatum Arvernorum* lett volna, de erre nincs más adatunk. (ANDERSON 1956. 408. not. 1.) Sokkal inkább valószínű az archaizáló használata a szónak, amikor a helytartók környezetében lévő tanácsadókat, vagy még korábban egy politikus elvbarátait, politikai támogatóit (*amicus*) jelölte. Ebben az esetben a *comes* itt pusztán megtisztelő cím lenne, bár sírfeliratából tudjuk, hogy viselt közhivatalt, *rector militiae* („*rector militiae forique iudex*”), és *vir spectabilis* rangú. Vö. STEVENS 1933. 52.

²⁷⁴ A vers *disztichon*, amelynek pontos formáját nem kívántam visszaadni (T. Horváth Ágnes).

16 Ezek után hamarosan felkerekedtünk. Épp hogy elvonultunk az *imperator* előtt, alig vettük fel köpenyeinket, mikor a *consul* keblemre borult, a volt *praefectusok* kezeimet szorongatták, maga Paeonius – bűnös barátom – pedig a többi siránkozóval együtt csüggedten és többször is megalázkodott előttem, hogy már attól féltem, hogy könyörgésével nehogy nagyobb gyűlöletet szítson ellenem, mint amit vádaskodásával elért. Végül is az összesereglett előkelőségek könyörgésétől a végsőig sanyargatva azt mondtam neki, hogy nem fogok vádaskodásaira verssel válaszolni, ha a jövőben tetteimet megkíméli a rágalmaitól. Mindenesetre el kell viselnie, hogy ez a szatíra nekem jó hírnevet szerzett, neki pedig gyalázatot hozott.

17 Összegezve, nagyságos uram,²⁷⁵ egy hamis rágalmazást suttogva terjesztő, nem pedig egy engem törvény előtt vádoló ember felett győzedelmeskedtem. De olyan elégtételt kaptam, annyi hatalmas és előkelő ember hajtotta meg fejét előttem az ő bűnéért, hogy bevallom, ez a sértés, mely számomra kezdetben kellemetlenül kezdődött, a végén dicsőséget szerzett nekem.²⁷⁶ Éljen boldogul!

²⁷⁵ *domine maior*. Ld. Sid. *Ep.* I, 1, 1.

²⁷⁶ Sidonius Maorianus-képe egy kompetens, bölcs és szellemes uralkodót ábrázol. Az előzmények ismeretében, mivel feltételezik, hogy szerepe lehetett Avitus elmozdításában, ez kissé meglepő. Éppen ezért Hanaghan feltételezi, hogy a császárnak nem lehetett köze Sidonius apósának bukásában. HANAGHAN 2019. 112. Ez azonban, ismerve Sidonius diplomáciai rugalmasságát, nem ilyen egyszerű. Feltehető az is, hogy bár benne maradt a tüske, de Gallia és a saját érdekében alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez, felismerve azt, hogy Maorianus alkalmas a nyugati birodalomrészt vezetésére, és képes lesz hatékonyan szembe szállni a barbár veszéllyel. Vö. T. HORVÁTH 1994.

MÁSODIK KÖNYV (EPISTULAE II)

SIDONIUS, EPISTULAE II. 1.

Kelt Augustonemetumban,²⁷⁷ 470 elején

SIDONIUS ECDICIUSÁNAK²⁷⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Most egyszerre két szerencsétlenséget is el kell viselnie arvernumi honfitársaidnak. Kérded, hogy miket? Seronatus²⁷⁹ jelenlétét és a te távollétet. Seronatusét, mondom, akinek már a neve is beszédes,²⁸⁰ úgy érzem, mintha a jövődöt előre ismerő sors játéka lenne, éppúgy, mint amikor őseink az egymás elleni csatározásokat, amelyeknél semmi sem csúfabb, háborúnak mondták,²⁸¹ és a balsorsot hasonló következetlenséggel – mivel nem kímél minket – Párkákknak²⁸² nevezték. A minap tért vissza hozzánk Aturresből²⁸³ ez a mi korunk Catilinája,²⁸⁴ hogy a szerencsétlen lakosok vérét és szerencsésjét, amit amott csak részben pusztított el, itt egészen a bőrükig megkopassza.

2 Tudjátok meg, napról napra láthatóbbá lesz sokáig titkolt, vak szenvedéllyel átítatott lelkiülete: nyíltan irigykedik, aljasul hazudozik, szolgálai módon büszkélkedik, parancsolgat, mint egy úr, követelőzik, mint egy zsarnok, bíróként ítélkezik, a törvényszék előtt barbár módra ármánykodik. A félelem miatt egész nap fegyverben van, pénzéhes, kapzsisága rettentet; kivagyiságból kegyetlen, nem késlekedik egyazon időben egyrészt büntetni, másrészt elkövetni a lopásokat; nyilvánosan, az összehívottak nevetésétől kísérve a polgároknak a háborúról beszél, a barbároknak az irodalomról.

3 Amit testestül-lelkestül kíván megszerezni, azt mintha meg akarná vásárolni, leszólja, pénzt nem ad érte, és mintha szégyellené, nem fogad el róla szerződést. A gyűlésen²⁸⁵ parancsolgat, a tanácskozáson hallgat, a templomban tréfálgozik, a lakomán prédikál, a hálószyobában ítélkezik, a tárgyaláson alszik. Minden nap megtölti az erdőt szökevényekkel, falusi

²⁷⁷ Augustonemetum: Az *arvernus*ok fővárosa. A várost a rómaiak alapították. Ma Clermont-Ferrand.

²⁷⁸ *Ecdicius*: Arvernumi előkelő. Sidonius Apollinaris sógora. Ld. Névmutató.

²⁷⁹ *Seronatus*: 469-ben feltehetően *vicarius septem provinciarum*, vagy *rationalis quinque provinciarum* lehetett. Komoly adókat vetett ki. Jó kapcsolatokat ápolott a vizigótokkal. Végül árulással vádolták, és mivel nem kapott támogatást, mint Arvandus, 471-ben kivégezték. Ld. Névmutató. Személyére Sidonius az egyetlen forrásunk, leveleinek utalásai megosztják a kutatókat személyét illetően. Vö. GOFFART 1980. 245–248; MATHISEN–SIVAN 30–33, HANAGHAN 2019. 93–95.

²⁸⁰ *Sero + natus*: 'későn született'. Ebben benne van a római jog kétes jogképességet takaró gondolata, valamint, mint a magyarban is: a 'nem időre született', azaz nem tökéletes, rossz. Mindkettő népies etimológia.

²⁸¹ *A bellum iustum et pium* elve alapján a rómaiak csak igazságos háborúkat vívtak. Ez azt jelentette, hogy csak az őket ért sérelem miatt ragadtak fegyvert.

²⁸² *Párkák*: Sorsistennők (Moirák), akik fonják, kímérik és elvágják az élet fonalát.

²⁸³ *Aturres*: Feltehetően Civitas Aturensium, Atura, *Vicus Iulii* (CANBY 1984), ma: Aire-sur-l'Adour (*Dictionnaire national* 1984). A vizigót udvar székhelye, az V. századtól püspökség. Nevét a folyóról kapta.

²⁸⁴ *Lucius Sergius Catilina* (Kr. e. 108–62): *senator*, hadvezér, Cicero politikai ellenlábas. Sikertelen *consul* pályázata után összeesküvést szőtt a hatalom erőszakkal való megszerzése érdekében. Cicero leplezte le. A politikai kalandor, a műveletlen akarnok ironikus ábrázolása.

²⁸⁵ Ti. a *Concilium septem provinciarum* gyűlésén.

birtokait idegen telepésekkel,²⁸⁶ az oltár menedékhelyeit vádlottakkal,²⁸⁷ a börtönöket pedig papokkal. Ujjong a gótok előtt és kigúnyolja a rómaiakat, a számvevőkkel összejátszva csúfot űz a *praefectusokból*, lábbal tiporja Theodosius törvényeit,²⁸⁸ előtérbe helyezi Theoderich²⁸⁹ törvénykönyvét,²⁹⁰ régi mulasztások és új adótartozások után tudakozódik.

4 Ezért gyorsan tisztázd és hozd rendbe, bármi legyen is az, ami távol tart téged. Te vagy a vergődő polgárok utolsó reménysége. A remény és a kétségbeesés közepette úgy hisszük, hogy neked kell vezetned minket. Ha a birodalomtól már semmi támogatást, semmiféle hadsereget nem várhatunk, ha – mint híre járja – Anthemius²⁹¹ császárnak nincsenek katonai erőforrásai,²⁹² legjobbaink elhatározták, hogy vezetésed alatt vagy szülőföldjüket hagyják el, vagy a hajuktól válnak meg.²⁹³ Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 2.

Kelt Avitacumban,²⁹⁴ 465 körül június végén

SIDONIUS DOMITIUSÁNAK²⁹⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI²⁹⁶

1 Panaszkodsz, mert falun vagyok, pedig inkább nekem volna jogom siránkozni, hogy téged viszont a város tart fogva. A tavasz már átengedte helyét a nyárnak, a nap elért pályája legmagasabb pontjára, és innen küldi egészen az északi tengerig²⁹⁷ az ott ismeretlen sugarait. Azonban mit emlegetem itt vidékünk időjárását? Az isteni gondviselés úgy rendezte területünket, hogy főleg a nyugati hőségnek vagyunk kitéve. Mit mondjak többet? Izzik a világ: az Alpok hava elolvad, és a szárazság tátongó repedések kanyarulataival rajzolja tele a földeket. A gázlók csupa kavicssal, a folyók a meder fenekére leszálló híg iszappal, a mezők porral

²⁸⁶ Arra a szokásra utal, hogy az elnéptelenedett birtokokra barbár népeket, jelen esetben gótokat telepítettek be. Itt a *hospes* szó egyaránt jelent idegent, de meghívottat, vendéget is. Jellemző nyelvi játék Sidoniusnál, hogy egy szó pozitív és negatív jelentéstartalmát kettős értelemben használja.

²⁸⁷ Az igaztalanul vádoltak, vagy oltalomkeresők a templomba menekültek, ahonnan nem jöhettek ki, azaz mintegy börtönné alakította a templomokat, miközben a papokat valóban börtönbe juttatta.

²⁸⁸ *Codex Theodosianus*: Az I. Constantinustól (306–337) II. Theodosiusig (401–450) terjedő időszak törvényeinek gyűjteménye. 439-ben lépett életbe. Különösen közjogi szempontból jelentős, sok benne a büntetőjogi törvény.

²⁸⁹ II. Theoderich (453–466) nyugati gót király. Ld. Névmutató.

²⁹⁰ *Edictum Theodorici*: Az Eurich alatt összefoglalt gót szokásjogi gyűjteményben (*Codex Euricianus*, vagy *Leges Visigothorum*, 469–476) maradt fenn.

²⁹¹ Anthemius (467–472): a Nyugatrómai Birodalom császára. Ld. Névmutató.

²⁹² Sidonius kifakadása mögött ott látjuk az Sid. *Ep.* I, 5-ben és Sid. *Ep.* I, 9-ben leírt állami pazarlást, amellyel Anthemius és Ricimer politikai szövetsége Alypiával kötött házassága révén jött létre. A két levél hangvétele alapján már akkor is látszott, hogy a Birodalom akkori helyzetében Sidonius esztelennek tartja a pénz elpazarlását egy világra szóló lakodalomra.

²⁹³ A szöveg arra utal, hogy klerikusnak állnak, tonzúrárt vágatnak és az egyház védelme alatt fognak élni. A gótrómai arisztokrácia nem kívánt a gótokkal harcolni, inkább száműzetésbe vonult, vagy az egyház szolgálatába állt, a papok ugyanis mentesültek a katonai szolgálat alól.

²⁹⁴ *Avitacum*. Villa, 19 km-re fekszik Augustonemetumtól (Clermont-Ferrand) az Aydat-tó partján. Ma: Aydat.

²⁹⁵ *Domitius*: Augustonemetumban (Clermont-Ferrand) és Narbóban (Narbonne) élt. *Grammaticát* tanított. Ld. Névmutató.

²⁹⁶ A leírás Plin. *Ep.* II, 17; V, 6. párdarabja. A levél elemzéséhez ld. VISSER 2014.

²⁹⁷ *Scythicum*. Szkíthia. Lehetséges, hogy Sidoniusra itt is Lucanus hatott: „*Astringit Scythicum laciali frigore pontum*”. (*Phars.* 1, 1), de Cicerónál is megtaláljuk (Cic. *Tusc.* 5, 90).

vannak tele; a víz pedig bármennyire kitartóan folyik is áramló hömpölygéssel, lelassul, és már nemcsak fő, hanem süt is.

2 És most, miközben az egyik ember finom vászonban, a másik selyemben izzad, te felül gyapjúköpenyben, és alatta is bepólyálva; mindennek a tetejébe öblös ameriai székbe²⁹⁸ préselődve, ásitozva fejtegeted a nem annyira a melegtől, mint inkább az izgalomtól sápadt tanulóknak: „számszói nő volt az anyám”.²⁹⁹ Ha szíveden viseled egészségedet, miért nem hagyod el inkább gyorsan te is a levegőtlen, szűk várost, és örömet csatlakozva a mi lakótársaságunkhoz, mért nem csapod be a kellemetlen kánikulát a legkellemesebb visszavonulással?

3 Hallgasd meg hát – ha úgy tetszik – milyen is annak a földnek a fekvése, ahová hívlak.³⁰⁰ Avitacumban³⁰¹ élünk: így hívják a birtokot, ami, mert a feleségemé,³⁰² kedvesebb nekem atyai örökségemnél is,³⁰³ Isten segítségével ilyen az összhang az enyéimmel, hacsak te nem tartasz valami gonosz varázslattól. Nyugaton van egy hegy, amely bár nem sziklás,³⁰⁴ mégis meredek: két oldalról beleolvad a nálánál alacsonyabb dombokba, amelyek körülbelül négy *ingerumnyi*³⁰⁵ szélességűek. Átellenben, ahol a térség annyira megnyílik, hogy alkalmas helyet adjon a lakóház előcsarnokának, a középső völgyet a domboldal egyenes vonalban elkíséri egészen a villa széléig, amelynek homlokzata észak–déli³⁰⁶ tájolású.

4 A fürdő a délnyugati,³⁰⁷ erdős szikla aljához tapad, és ha a fákat a hegytetőn kidöntik, a levágott szálfák szinte maguktól hullnak halomba a kemence nyílásához. Itt a víz egy égetett téglából épített fülkébe folyik bele,³⁰⁸ amelynek mérete az utána következő kenőszobáéval³⁰⁹

²⁹⁸ Az *Amerini* olvasat problémás. Ha elfogadjuk, akkor sem valószínű, hogy a címzett Ameriában volt, hanem vagy St. John-Mildmay Camerini olvasata lehet jó, amely a modern Camargue-ra utal, azaz a címzett Galliában volt. ST. JOHN-MILDMAY 1899. 434. Ha az *Amerini* változatot fogadjuk el, akkor inkább az Anderson adta magyarázat lehet a valós, miszerint fűzfából font székben ült, amiről Ameria híres volt. Emellett megfontolandó lehet a DUCANGE féle magyarázat is a *camarinice*, amely szerint a szó az Éden szentéletű öregeit jelenti. Glossar. vet. ex Cod. reg. 7613. Ebben az esetben az iskolára, mint a Paradicsomra emlékezik a szövegkörnyezet szatirikus hangján. Ekkor az *insuper et concava municipis (C) Amerini sede* a bölcsék katedrára emelt *sellá*ját jelenti. A kép a *praetori* bíróság büntetőhatalmának párhuzamaként is értelmezhető.

²⁹⁹ Ter. *Enn.* 107.

³⁰⁰ A villa leírásához és elemzéséhez ld. VISSER 2014; A témához ld. HINDERMANN 2020. A leírás alapján ez a birtok nemcsak római módra épült, de követi a vitruviusi szabályokat is. Ez a leírás, amelynek ugyan vannak előzményei (Sen. *Carm.* 1, 17; 2, 13; 3, 16, 29; 4, 11., Stat. *Silv.* 1 *prae*f. 29–31 és 1, 5, Horat. 3.58, 4.64, 10.30, Plin. *Ep.* 2.17 és 5.6.), nem irodalmi toposz, hanem egyetlen bizonyítéka annak, hogy Sidonius milyen gazdag lehetett. A vitruviusi szabálykövetés is Sidonius intertextualitásából fakad, a fürdővel való büszkélkedésen túl nem mondja ki: ez még római mértékkel mérve is csodálatra méltó, viszont Vitruviusszal utal rá. És bizonyíték arra is, hogy a gazdagság mértéke az Avitusoknál nagyobb volt mint Sidonius saját családjánál.

³⁰¹ *Avitacum*. Aydat.

³⁰² *Papianilla*. Avitus császár lánya, 452-től Sidonius Apollinaris felesége. Ld. Névmutató.

³⁰³ Sidonius ezzel valószínűleg saját családjá szerényebb körülményeit próbálja elhallgatni. Egyértelmű az *Sid. Ep.* II, 9. leírásából, ahol Ferreolus és Apollinaris birtokait mutatja be. Avitacum egy teljes, fürdővel és számos szobával rendelkező villa, amely egy virágzó gazdaság központja. Ferreolus és Apollinaris birtokán még csak épült a fürdő, és ki kellett ugrasztani a vendéglátót az ágyából, ha a vendég pihenni kívánt.

³⁰⁴ *terrenus*: nem termőföldet jelent, hanem szikla nélkülít.

³⁰⁵ Római területmérték, 2523,34 m².

³⁰⁶ *Boras*: az északi szél, *Auster*: a déli szél, átvitt értelemben maga az égtáj.

³⁰⁷ *Africa*: forró, délnyugati szél.

³⁰⁸ Ez lehet a *caldarium*, a forróvizes fürdő. A *cotilis* égetett téglát jelent. Vö. Varro, R. R. 1, 14; Plin. *Nat. hist.* VII, 56, 57, 193; Curt. 5, 1, 25; Ovid. *Met.* 4, 58.

³⁰⁹ A Sidonius által használt *unguentarium* apró, kenőcsök és illatos olajok tárolására használt edényt, tégelyt jelent. A fürdőkben volt *unctarium*, azaz kenőszoba, ahol olajokkal bekenték és megmasszírozták a fürdeni kívánót, majd ezt – a kosszal együtt – *strigilis*szel lekapták magukról. Lényegében a szappanozás műveletét jelentette,

egyezik meg, annyi különbséggel, hogy az a tágas, félkör alakú medencéhez csatlakozik, ahol is a falat áttörő lyukon keresztül, az összekötött kanyargós ólomcsöveken át a gőz erejével átnyomott forró víz gurgulázva tör elő. Az alulról fűtött szobába³¹⁰ egész nap rengeteg fény jut be, és a szemérmes ember sem gondolja magát egészen meztelennek.

5 Ezután a *frigidarium*³¹¹ következik, amelyet talán nem szemtelenség az állami pénzen felépített fürdőkhöz hasonlítani. Először is a mennyezet kúp alakban csúcsosodik ki, a sarkokból kiindulva a gerincek négy oldalról futnak össze, amelyek közt a tetőt öblös csepepekkel fedték be. A szolgák számára pedig, hogy ne akadályozzák egymást szolgálatuk közben, annyi székeknek biztosít helyet, ahány személyt a patkó alakú fürdőmedence be szokott fogadni.³¹² Az építőmester a függő boltozat alsó széléhez igazítva egymással szemben két ablakot helyezett el, hogy a felnéző emberek előtt a remekbe készült kazettás mennyezet feltáruljon. A belső falakat hófehér márványporral kevert simára csiszolt stukkó³¹³ borítja.

6 Itt nincs a festett test meztelen szépségét hivalkodóan mutogató illetlen történet,³¹⁴ amely díszére van ugyan a művészetnek, de csúffá teszi a művészt. Hiányoznak a nevetséges ruházati és arcukon sokszínű festékekkel, Philistio³¹⁵ kellékeivel pózoló színészek. Könnyen és gyorsan elhajló öklölvívók sincsenek, sem összeakaszkodó birkózók, akiknek még a valódi mérkőzését is – ha szabálytalanul kapaszkodnak össze – a *gymnasiumi* előljárók³¹⁶ tiszta pálcája³¹⁷ tüstént megszakítja.

7 Mit mondjak még? Ezeken a lapokon sem lehet a szövegben semmit találni, ami tiszteletre méltóbb volna az ott látottaknál. Néhány kis versike mégis fel fogja tartóztatni a jövővenyt, de egyáltalán nem mértéktartó illetlenségével, hanem mert el nem olvasni ke-

ez volt a tisztító művelet. Az *unditorium* mellett a nagyobb fürdőkben volt *unctuarium* is, egy helyiség, ahol kisebb-nagyobb polcokon tartották a kenőcsöket és olajokat. Sidonius ezt a kettőt vonhatta össze, feltehetően ebben a szobában tartották a kenőcsöket és itt kenekedtek, tisztálkodtak. A szöveg alapján aprócska helyiség lehetett, de a magánházakban ritkán használták többen egyszerre a fürdőt. Vö. Varro, *L. L.* 8, 30, 117; Sen. *Ep.* 108, 4; Suet. *Aug.* 4; Plin. *Nat. hist.* XXXVI, 8, 12, 60.

³¹⁰ A *sudatorium*, a gőzfürdő kamrája lehet.

³¹¹ *frigidarium*: A római fürdők hidegvízes medencéjű része.

³¹² Vö. Vitruv. VI, 6, 1 és 3; V, 10. A leírás alapján az építőmester a tökéletesen harmonikus arányok kialakítására törekedett, ami megegyezik a vitruviusi kívánalmaknak.

³¹³ Vitruviusnál a rossz minőségű márványt, vagy a márványfaragók szerszáma alól kihulló márványszilánkot porrá őrölték, és ezt keverték a vakolathoz: „*caementa marmore aesia assulae*.” Vitruv. 7, 6, 1. Ezáltal márványcsillogású fehér felületet nyertek.

³¹⁴ *turpis historia*: elsősorban erkölcsileg ítéli el a pogány mitológia történeteit. Vö. Cic. *Cat.* II, 8.

³¹⁵ *Philistio mimographus*. Görög színjátékíró (*mimus*), aki Augustus idején Rómába látogatott. Suet. *De viris illustribus* XXXI; Hier. *in Eusebius, Chron. Olymp.* 196, 3; Mart. II, 4, 15.

³¹⁶ A testgyakorló iskola (*gymnasium*) vezetője Athénban. Cic. *Verr.* II, 4, 42, 92; Val. Max. 9, 10, 2.

³¹⁷ *Casta*: a mai szóhasználatban sportszerűséget jelentene. A játékok tisztaságára ügyelők pálcát tartottak a kezükben, és a szabálytalanságok esetén ezzel választották szét, illetve büntették a küzdő feleket, hogy biztosítsák a „tisztá küzdelmet”, amit a görögöknél *agón*nak neveztek.

véltség lenne, viszont felolvasni már nem óhajtják. Ha pedig márványt keresel, nem helyeztek el itt Paros,³¹⁸ Carystos³¹⁹ és Proconnesos,³²⁰ meg a frígek,³²¹ a numidiaiak³²² és a spártaiak³²³ különböző színű szilánkaiból mozaikot, és az etióp szírtek elpusztult³²⁴ bíbor-színű kagylói³²⁵ sem festik át a követ, hogy korpás gránit³²⁶ hatását keltse.³²⁷ Bár semmi merev, külföldi márvány nem gazdagít engem, a viskóm, vagy nevezd kunyhónak, mégis állja az itteni hideget. Kérlek, inkább arra figyelj, amim van, s ne arra, amim nincs.³²⁸

8 Ehhez az oszlopcsarnokos díszépülethez kívülről, keleten, toldalékként egy fürdő-medence³²⁹ csatlakozik, de ha görögösen akarod hívni, mondhatod *baptisterium*nak³³⁰ is, mely körülbelül húszezer véka³³¹ befogadóképességű. A meleg fürdő után ide kijövő ember előtt a fal középső részén íves árkádokkal elválasztott hármás bejárat tárul fel. Középen³³² nem

³¹⁸ *Paros*: Hófehér márvány, egyike a legjobb szobormárványoknak. Ovid. *Met.* 7, 465; Vö.: „*Olearon niveamque Paron*”. Verg. *Aen.* 3, 126.

³¹⁹ *Marmor Carystium* (*Marmor Styrium*). Euboiából (Carystos) származik. Szürke alapszínű, erősen erezett, sötét erezzel, néha barnásvörös színezéssel. Metszésétől függően többféle mintázatot mutatott: a szeletelt hagymára emlékeztette a rómaiakat, ezért cipollinónak is nevezték. Plin. *Nat. hist.* IV, 12, 21, 64; Livius, XXXII, 17.

³²⁰ A Márvány-tenger szigetéről származik. Fehér márvány volt, jó minőségű, néha szürke erezzel. Plin. *Nat. hist.* V, 5, 32, 44, 151.

³²¹ Ma *docimium*nak nevezik (*marmor phrygium*, v. *synnadicum*, v. *docimenium*). Finom kristályszerkezetű, selyemfényű, vörös kőzet. Augustus fedezte fel, *forum*ának építésekor használták először Rómában.

³²² *Marmor numidicum*, giallo antico vagy numidiai sárga márvány. A Chemtou barlangban bányászták, Kr. e. 78-ban jelent meg először Rómában. Sárga kristályokkal, vörös, fekete, sárga és rózsaszín erezzel rendelkező kőzet, igen népszerű volt a középipítkezéseken. Plin. *Nat. hist.* X, 48, 67, 132.

³²³ Két márványfajta is lehetséges: az első a *Krokaetis Lithos*, *Lapis Lacedemonius* volt, amelyet ma serpentinónak vagy zöld porfirnak (porphyrt) nevezünk, és a Kr. u. I. századtól kerül Rómába Spártából. Épületelemek, de ritkán szobrok is készültek belőle. A második a *Marmor Taenarium*, a *rosso antico*. A Peloponnészoszon, a Capo Metapan és Tenariumi-öböl környékén bányászták. Burgundi vörös színe már a rómaiakat is a borra emlékeztette, Bacchus szobrok is készültek belőle.

³²⁴ *scopulus... abrupta*: magyarrá nehezen fordítható szójáték a partok félelmetes szirtjei és a hatalomjelző gazdagságért elpusztított élet kifejezésére. A bíbor azt is jelentette, hogy aki viseli, az élet-halál ura.

³²⁵ A bíborfestékre utal, amelynek alapanyaga a *Bolinus brandaris* (*Murex brandaris*), a bíborcsiga. Ez a faj, bár a földközi-tengeri változata volt a legismertebb (türoszi), a nyugat-afrikai partok mentén is elterjedt, így Etiópiából is importálhatták. A festék előállítása igen drága volt, nagyjából tízezer csiga kellett egy gramm festék előállításához, így csak a császárok számára volt fenntartva.

³²⁶ *Lapis pyrrhopoecilus* vagy *gyenitbes lithos*. Az asszuáni gránit, amelynek halvány rózsaszíntől a sötétvörösig terjedő színskálán látható szemcsézete volt. Apró szemcséi valóban hasonlítanak a korpához. Rendkívül dekoratív, leginkább a monumentális monolit oszlopszarakhoz alkalmazták, például a Pantheon vagy a Traianus-*forum* esetében.

³²⁷ Sidonius rendkívüli tájékozottsága a római építőkövekben római utazására utal, ahol a császári hatalom nagyságának kifejezéséként az állami középületeken a birodalom különböző részeiből származó márványokat alkalmazták. Ez a lista megfélemlíthető a császár-*forum*okon használt építőköveknek, tehát ezzel is bizonyítható, hogy közvetlen tapasztalatokon nyugvó ismeretekkel is rendelkezett ezen a téren. A kövek provinciális használatra ugyanis sokkal szűkebb skálán mozgott.

³²⁸ Az egész leírás szerkesztési alapja a negatív festés: leírja mindazt, amit a nagy császári fürdőkben lehet megtalálni, majd el-elhelyez egy-egy mondatot arról, ami viszont van. És ezen a ponton külön kiemeli, hogy a pozitív dolgokra, a „van”-ra kell figyelni.

³²⁹ *Piscina*: eredeti értelme: halastó, de nyilvános fürdőmedencét is jelent.

³³⁰ *Baptisterium*: fürdőkád, fürdőmedence.

³³¹ 164660 liter, azaz 164,66 m³.

³³² A hármás bejárat íveit tartó oszlopokról van szó. Feltehetően a két szélső oldalon pilaszter, középen pedig a porfir oszlopok tartják a boltív súlyát.

pilaszterek,³³³ hanem oszlopok állnak, melyet az építészethez jobban értő mesterek porfir³³⁴ oszlopnak neveznek. Ebbe a medencébe hat oroszlánfej önti a hegy magaslatáról lehozott,³³⁵ és az uszoda külső oldalain meghajlított csövekben körülvezetett vizet, a mit sem sejtő belépő az oroszlánfejekre igazi fogsort, dühös szemeket, és valódi sörényt vél látni.

9 Ha a házigazdát itt akár a háznép, akár pedig a vendégek tömege állja körül, a hallgatóság egymás füléhez hajolva folytat eszmecsserét, mivel a folyó vízesésének zúgása miatt egymás beszédét alig hallják; így az idegen zajtól elnyomott társalgás helyett neveléses módon inkább a magány után áhítoznak. Mikor innen kilépünk, a nők ebédlőjének homlokzata tárul a szemünk elé, amely a szövőműhelyhez csatlakozik, amitől csak egy földfal³³⁶ választja el az éléskamrát.

10 Kelet felől egy oszlopcsarnok tekint a tóra, amely inkább egyszerű, lekerekített pillérekkel³³⁷ van megtámasztva, és nem válthat ki irigységet egy tömbből faragott³³⁸ oszlopaival. A belső oldalról hosszú, fedett előtér tárul elénk, közbülső falak nem tagolják, és mivel semmi kilátást nem nyújt, jöllehet nem *hippodromos*,³³⁹ mindenesetre úgy határoztam, hogy ezt *cryptoporticus*nak³⁴⁰ fogom nevezni. Egyébként a folyosó legvégén a térből egy kis terem válik ki, ott meglehetősen hideg van, ahol, miután feltálaták a vacsorát,³⁴¹ a szolgák és dajkák fecsegő kara zajong, míg én és az enyéim a hálószobába igyekszünk.

11 A *cryptoporticus*ból a téli ebédlőbe jutunk, melyet a boltozatos tűzhelyen gyakran élesztett láng fekete korommal vont be. De miért mondom el ezeket a dolgokat neked, akit még egyáltalán meg sem hívtalak a családi tűzhelyhez? Inkább az időről és a téged érintő

³³³ A *pila* támoszlop, amely lehet valóban négyzetes keresztmetszetű pilaszter, vagy félhenger alakú féloszlop. A római építészet sajátos elemeiről van szó, amelyek a görög építészettől valódi tartóoszlopokat helyettesítik, és általában csak dekoratív elemek. Sidonius itt kiemeli a gazdagságát, hiszen képes teljes támoszlopokat alkalmazni a féloszlopok helyett.

³³⁴ A *purpureae* itt feltehetően a porfirra utal. Vö. Lucan. *Phars.* X, 116. „*purpurea lapis*”. Ez a *Lapis Porphyrites*, vagy *Lithos Romaion*, a vörös porfir. Ez a kő a későrómai korszak emblematikus kőve, a császári építkezéseken és szobrokon rangjelző. A császári család szarkofágjai is ebből készültek (I. Constantintól Marcianusig), és a szokást a vizigótok is átvették, amint azt I. Theoderich ravennai szarkofágja is bizonyítja. Használata arra utal, hogy az építető a tömegek felett álló, kivételes személy, megtestesíti a constantinopolisi császárok isteni mivoltát. Sidonius itt feltehetően a villa eredeti tulajdonosának, Avitusnak a császárságára utalt ezzel. A tőle megszokott álszerénység, amellyel a leggazdagabbak által hozzáférhető márványokat a porfírral magasan felülmúlja.

³³⁵ *supercilio montis elicitum*. Vö. Verg. *Georg.* I, 108–109: „*ecce supercilio dno si tramitis undam/ elicit?*”

³³⁶ *pariete castrensi*. A *castrum*okban használt fal. A fordításnál igaza lehet az *Oeuvres de C. Sollius Apollinaris Sidonius*. ed. M.–P. Rusand, cur. J. F. Gregoire–F. Z. Colombet. 1836. kommentárjának, amikor feltételezi, hogy földből és gypéből épített falról lehet szó. Ez a típusú fal ugyanis rendkívül jól szigetel, hasonló elven működik, mint a vermek, így alkalmas az élelmiszerek frissen tartására.

³³⁷ *Collyriis... rotundatis*: Építészeti szakkifejezés, amely fejezet nélküli, a jelen esetben – (*rotundatis*) – kerek keresztmetszetű pillér. Ld. MORTET 1896. 297.

³³⁸ A monolit, egy tömbből faragott oszlopok igen drágák voltak, a császári hatalom kifejezői, erre utal Sidonius, amikor a saját oszlopfő nélküli támpilléreiről beszél.

³³⁹ *Hippodromos*: Mindkét végén zárt, fedett sétatér, hosszúka alakú luxus-kert, amely a nagyobb villák és paloták elengedhetetlen alkotórésze volt. Nem azonos a löversenypályával, de lehetett itt sportolni, lovagolni is. A Palatinuson lévő császári palota (*Domus Flavia*) „*Stadium*nak” nevezett része is ez volt eredetileg.

³⁴⁰ *Cryptoporticus*: fedett galéria, általában úgy tervezték, hogy hűvös helyet biztosítson a gyalogláshoz. Néha földalatti folyosó, amely nagyobb épületekben azok egyes szárnyait köti össze, pl. Nero *cryptoporticus*a, amely a Tiberius-palotát (*Domus Tiberiana*) kötötte össze a *Domus Aurea*val.

³⁴¹ *Lectisternium*: eredetileg engesztelő lakoma az istenek számára. A kereszténységben a pogány eredetű szokásokat átalakították, Sidonius itt a szót egy egyszerű étkezésre, esetleg mise, vagy közös ima utáni étkezés megjelölésére használja. A kép egy nagyszámú háznép, szolgák, *clienek* hada közt nyugalomba vonuló gazda képét vetíti elének.

dolgokról kellene beszélnem. Ebből az ebédlőből át lehet menni egy szobába, illetve a kis ebédlőbe, amelyből szinte az egész tó látható, a tó partjáról viszont teljesen be lehet látni ide. Itt egy félkör alakú pamlag³⁴² és egy fényes pohárszék van, ezekhez, mint egy emelvényre, az alattuk lévő oszlopsarnokból hosszú és keskeny lépcsőfokokon lehet lassan felmászni. A kereveten heverve, a fogások közti szünetben, elfoglalhatod magad az előtted kitérülő látvány örömeivel.

12 Ha az itteni, egekig magasztalt forrás jéghideg italát odaviszik hozzád, a gyorsan megtöltött serlegekben hófoltokat és apró felhőcskéket fogsz látni, és azt, ahogyan az ivókupák csillogó fényét a hideg hirtelen párával vonja be. Vannak a poharakhoz méltó italok is, és bennük hosszú merítőkanalak, amelyek félelmetesek a szomjas emberek előtt, de miért is beszélek erről neked, aki a legnagyobb bornemissza ember vagy? Innen már láthatod majd, hogyan tolja a vízre a halász az égerfa csónakot, hogy rögzíti hálóját a parafából készült bójákhoz, vagy, miként veti ki azokat a köteleket, amelyeken arányos távolságra elhelyezve, csalihalakkal ellátott horgok vannak; hogy a tavon a falánk pisztrángokat,³⁴³ éjszakai vonulásuk alkalmával, saját társaival szedje rá. Valóban nem mondhatok erről jellemzőbbet, mint hogy egyik halat a másik csalja lépre.

13 Az étkezés után a vendégszoba vár, mivel a legkevésbé sem meleg, leginkább nyáron használjuk. Északi tájolású, így a nappali világosságot befogadja, de napfényt nem kap. Egy szűk cselédszoba van előtte, ahol az álmos szobainasok inkább csak álmodozhatnak, mintsem alhatnak.

14 Micsoda gyönyörűség, ha délben a kabócák³⁴⁴ ciripelnek a füledbe, alkonyatkor a vízben locsogó békák fecsegnek, az éjszakai lefekvés idején hattyúk és libák gágognak, késő éjjel a kukorékoló kakasok énekelnek, a felkelő hajnal³⁴⁵ bíborszínű fénycsóvját háromszorosan köszöntik az énekes madarak és a hollók,³⁴⁶ virradatkor pedig a bokrok között zeng a csalogány³⁴⁷ dala, és az ereszek alatt a fecske csivitel!³⁴⁸ Hozzácsatlakozhat ehhez az együttes harmóniához a pásztori Múzsák³⁴⁹ játékát hétlyukú nádsípjukon,³⁵⁰ amelyen visszhangzó

³⁴² *Stibadium*: a *lectus tridivinus* késő ókori formája. Patkó vagy félkör alakú ebédlőpamlag. Eredetileg a kültéri ebédlők része volt, a díszkertek oszlopos pihenőjének része, a II–III. századtól pedig már beltéri is alkalmazták.

³⁴³ A halfaj besorolása vitatott, egyesek szerint egy pisztráng, mások a lazaccal azonosítják. Mindkettő ugyanabba a családba tartozik, a pisztráng azonban a hidegvízű források és tavak lakója, így Sidonius leírása alapján inkább pisztráng lehet. Vö. Ausonius leírásával: „*Purpureisque salar stellatus tergora guttis...*”/ „*Qui nec dunt salmo nec jam salar, ambiguusque/ Amborum medio, sario, intercepte sub aevo.*” Auson. *Mos.* V, 87 és 129–130; Auson. *Idyll.* 10, 88; 10, 128.

³⁴⁴ *cicada*: kabóca. Átvitt értelemben a nyarat is jelentette. A görögök kalitkában tartották, hogy gyönyörködjenek énekében.

³⁴⁵ *Aurora*: a hajnal istennője a római mitológiában. Görög megfelelője *Éosz*, aki minden reggel kinyitja az ég kapuját Héliosznak. A görög név 'hajnalpírt' jelent, Homérosznál 'rózsaujú' volt az állandó jelzője.

³⁴⁶ *oscines corvos*: együttes említésük az augurációhoz kötődik, jósmadarak. Vö. Cic. *Fam.* 6, 6, 13: „*oscinem corvum preve suscitabo*”.

³⁴⁷ *Philomela* [Filoméla]: Pandión athéni király lánya, Prokné testvére. Thérész beleszeretett, és feleségének kivágta a nyelvét, hogy el ne árulhassa, amikor azt hazudta, hogy meghalt, és Philomélát mint özvegyt kéri nőül. A csel kiderült, a nővérek szörnyű bosszút álltak – a fiát, Itüszét tálalták fel az apának –, és amikor Thérész bosszúja elől menekültek, Thérészt az istenek búbos bankává, Philomélát csalogánnyá, Proknét fecskévé változtattak. Átvitt értelemben maga a madár: Verg. *Georg.* 4, 511.

³⁴⁸ *Progne* [Prokné]: Thérész thrák király felesége. ld. előző jegyzet. Átvitt értelemben maga a madár. Verg. *Georg.* 4, 15; Ovid. *Fasti* 2, 855; Ovid. *Trist.* 5, 1, 60.

³⁴⁹ *Camena*: eredetileg jóstehetségű forrástündér, de múzsát is jelent. Vö. *Daunia Camena*: a görög Apollót nevezték így, majd a római költészetben Horatius magára alkalmazta, ld. *Carm.* 4, 6, 25–30.

³⁵⁰ Verg. *Ed.* II. A bekezdés idilliien bukolikus.

hegyeinkben gyakran rendeznek éjszakai dalversenyeket álmatlan pásztoraink³⁵¹ a legelőkön kolompoló³⁵² nyájak között. A melódiáknak és dallamoknak ez a sokféle hangzása mégis mély álomba ringat.

15 Az oszlopocsarnokból kilépve, ha a tóparti kikötő felé tartasz, a füves udvaron – noha nincs messze a liget – két hatalmas hársfa lombjaival összefonódva, bár gyökere kettős, egyetlen árnyékot vetve óv a nap melegétől. A két fa árnyékában, miközben Ecdiciusom³⁵³ engem dicsóít, labdázunk, egészen addig, míg a fák árnyéka a vibráló ágak alá nem fordul, és a labdajátékban kimerült emberek számára kockázásra alkalmas játékhelyet nem képez.

16 De ahogy bemutattam neked az épületet, szeretném neked leírni a tavat³⁵⁴ is, ismerd meg hát azt is, ami még hátra van. A tó kelet felé folyik le, és a szél által felkorbácsolt hullámai a homokos partra épített ház alapjait mossák. A tó partja mentén mindent elnyelő mocsár van, amely a felfedezni kívánó számára járhatatlan: sűrű zsíros iszap van a fenekén, és míg magát a tavat hideg forrásvíz táplálja, a partja hínáros. Mindazonáltal, ha elcsendesedett a szél, mozgó tükrén messzire be lehet csónakázni az ide-oda ingázó kis ladikkal.³⁵⁵ Ha viszont a déli forgószéltől elkomorul, olyan hatalmas hullámok támadnak, hogy esőként áztatja a parton álló fák letöredező koronáját.³⁵⁶

17 A tó hosszúsága hajósméretek szerint 17 *stadium*,³⁵⁷ egy folyó torkollik bele, amely a sziklás partfal köveihez csapódva tajtékos hullámokat vet, és amikor a meredek sziklákat elhagyja, a tóba ömlik. Bárhog is történik, akár belefolyik a folyó a tóba, akár tavat alkot, vize minden bizonnyal átfolyik a tavon,³⁵⁸ a földalatti szűrőedényeken keresztül összegyűjtve megtisztítják, nem azért, hogy a belőle áramló rossz szagoktól,³⁵⁹ hanem hogy a halaktól megfosszák. A vonakodó halakat visszaeresztik az öbölbe, hogy gyarapítsák fehér hasukon a vörös húsukat;³⁶⁰ így a sem visszatérni, sem kijönni nem képes halak számára kövér testük élő és hordozható börtönt jelent.

18 A tó partja a jobb oldalon magas, kanyargós és erdős, a baloldalon pedig lejtős, füves és egyenletes. A tó tükre a déli part mentén zöld, mivel az árnyék a vízbe belenyúló lombozatról kavicsként hullik a partra, így az árnyék elborítja, oly módon, hogy a keleti oldalon álló fák koronájához hasonló zöld színűvé teszi. Az északi oldal felől olyan a tó képe, mint a tenger természetes színe. A nyugati oldal közönséges és kusza cserjés, amelynek felső ágait

³⁵¹ Vergilius *edogán*nak pásztorára utal. Verg. *Ed.* 1; átvitt értelemben: pásztor, (Verg. *Ed.* 8, 55; Ovid. *Am.* 1, 15, 25), illetve Vergilius maga (Prop. *Eleg.* 2, 34 [3, 32], 72)

³⁵² Görög hosszsmérték, egy *stadium* 190 méter.

³⁵³ *Ecdicius*: Sidonius Apollinaris sógora. Ld. Névmutató.

³⁵⁴ *Lacus*: Lac d'Aydat.

³⁵⁵ *cymbula*: kis csónak, ladik. Vö. Plin. *Ep.* 8, 20, 7.

³⁵⁶ A tó, amelynek leírása a következő caputokban található, ma jóval nagyobb, mint Sidonius idejében volt. A levél által megrajzolt kép azonban Vergiliust és Pliniust is idézi, és erősen költői módon tengerre változtatja a tavat. Így nem marad el sem a vergiliusi tengeri játékától, sem Plinius tengeri kilátásától.

³⁵⁷ A rómaiak által csak a hajózásban használt görög hosszsmérték. 1 *stadium* 19 méter, azaz itt a tó 323 méter hosszú. Ez eltér a tó mai méretétől, legnagyobb hosszúsága ugyanis 1310, szélessége 1000 méter.

³⁵⁸ A Veyre-folyó, amelynek vulkanikus gáttava az Aydat-tó. Átfolyva a tavon egy darabig föld alatt folyik, majd Saint-Saturninnál ismét feltűnik.

³⁵⁹ *fluctus*: itt szennyeződés, rossz szag. Vö. Lucr. 4, 675.

³⁶⁰ Feltehetően a márna (*Barbus barbus*), amely gyors vizű folyók fenekén érzi jól magát. A márnát máshol is említi (Sid. *Ep.* VIII, 12, 7), bár ott az ingyenc rómaiak kedvencéről, a Garumnában fogott tengeri márnáról (*mullus*) ír. A halfajtól függetlenül a vörös, a bíbor a királyi hatalomjelző szimbólum volt, itt is a fejedelmi villa toposz-szerű tartozékaként jelenik meg.

a felette gyakran átvonszolt csónakok súlya lenyomja. Ezt nyálkás káka fogja körül és együtt lebeg a zsíros sással a szürke fűzfák édes vizet simogató keserű lombja.

19 Messze a tó közepén kis sziget található, ahol a természet által felhalmozott kötömbökön csapkodó evezők érintése által megkoptatott kúp³⁶¹ áll ki, jelezve a fordulópontot a csónakázóknak, akik, amikor vidáman hajótörést játszanak, ennek ütköznek neki. Itt mi, őseink szokása szerint utánozni szoktuk a drepanumi trójai versenyeket.³⁶² A tó után a mező következik, de ennek leírása már meghaladja kötelezettségemet. Birtokunkon kiterjedt erdők vannak, a mezőkön, a legelőkön a pásztoroknak vagyont hozó marhacsordák legelnek.

20 Azonban nem tartalak fel tovább, nehogy hosszabb legyen a befejezés, és még az ősz is levelem olvasása közben találjon téged. Tehát ezért, kérlek, gyorsan gyere el hozzám. Itt majd halogatni fogod hazatéréseidet; ha itt leszel, megbocsátasz, hogy részletesebb levelem meghaladta az illő terjedelmet, míg leírtam az egész birtokot. Az unalom elkerülésének buzgalmától indítva levelem mégsem terjed ki valamennyi dologra.³⁶³ Ezért remélem, a jó bíró és a jó ízlésű olvasó nem a levelemet fogja terjengősnek tartani, hanem a részletesen bemutatott birtokomat fogja terjedelmesnek ítélni. Elj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 3.

Kelt Lugdunumban, 469-ben

SIDONIUS FELIXÉNEK³⁶⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Veled örvendezek, nagyságos uram,³⁶⁵ hogy elnyerted a legmagasabb méltóság jelvényeit, de nem kevésbé örülök az ennek okán egyenesen hozzám küldött levélhordó miatt is. Lám, jöllehet, jelenleg a legfontosabb tisztséget és a *patriciusi*³⁶⁶ méltóságot viseled, amit személyes sikered hozott vissza annyi nemzedék után a Philagriusok³⁶⁷ családjába, mégis te, a legfigyelmesebb barát,³⁶⁸ megtalálod, miként gyarapodjon hivatalod méltósága a kölcsönös barátság által, és a példamutató magatartás ily ritka módján az alázatossággal felemelkedésedet még magasztosabbá teszed.

³⁶¹ *meta*: a *circus*ban a versenypálya fordulópontját jelző három-három kúp alakú jelzőkaró.

³⁶² Arra a halotti játékra utal, amelyet az Itáliába érkező Aeneas rendezett halott apja, Anchises emlékére. (Verg. *Aen.* V, 151–243.) Az arvernumiak büszkén vallották magukat a trójaiak leszármazottainak, ezért hagyomány-örző játékokról lehet szó.

³⁶³ *paginam, quae spatia describit*: Plin. *Ep.* V, 6. allúziója.

³⁶⁴ *Felix Magnus*: Narbonne-i előkelő, Sidonius iskolatársa, *praefectus praetorio Galliarum* és *patricius*. Ld. Névmutató.

³⁶⁵ *domine maior*. Ld. Sid. *Ep.* I, 1, 1.

³⁶⁶ Ld. Sid. *Ep.* I, 5, 10.

³⁶⁷ *Philagrius*: Sidonius *senatori* rangú, művelt barátja, *vir darissimus*. Ld. Névmutató.

³⁶⁸ *amicitiarum*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

2 Quintus Fabiust,³⁶⁹ a lovassági parancsnokot egykor a nép kegye helyezte előre a diktatori keménység és Papirius³⁷⁰ gőgjével szemben. Így emelkedett Gnaeus Pompeius³⁷¹ is vetélytársai fölé, sosem vetette meg a népszerűséget. Így szorította háttérbe Tiberius³⁷² féltékenységet a közszeretnek örvendő Germanicus.³⁷³ Ezért nem akarom, hogy sikereid miatt a császár kegye jobban elcsábítson;³⁷⁴ ez semmi többet sem hozhatott volna számodra, mint hogy vonakodva kövessünk, bár ezt nem akartuk volna. Az a te sajátos tulajdonságod, egyedülálló népszerűséged, hogy éppúgy nincsenek olyanok, akik féltékenyen vetélkednének veled, mint ahogy nem találsz olyanokat sem, akik üldöznének téged. Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 4.

Kelt Lugdunumban vagy Augustonemetumban, 470 előtt

SIDONIUS SAGITTARIUSÁNAK³⁷⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Proiectus,³⁷⁶ a tiszteletre méltó férfiú,³⁷⁷ nemesi származású, atya és atyai nagybátyja is a *senatori* rend tagja, és nagyapja³⁷⁸ miatt is figyelemre méltó, aki a többieket messze felülmúló pap volt. Ő a szíve mélyéből vágyakozik arra, hogy barátságodba³⁷⁹ fogadd, hacsak te el nem utasítod. És bár családjának méltósága, tiszteletreméltó jelleme, atyai örökségének bősége, az ifjúság lelkesedése, minden tekintetben egyaránt megvan nála, mégis úgy tűnik, hogy a boldogság e legmagasabb csúcsára csak akkor juthat fel, ha megszerzi a te baráti hozzájárulásodat.

2 Proiectus a nemrég elhunyt *vir clarissimus* Optantiusnak³⁸⁰ a lányát kérte feleségül. Azért, hogy terve Isten áldásával végbe mehessen, édesanyjától kérte meg a lányt, és jöllehet, annak a beleegyezését meg is kapta, mégis úgy tűnik neki, hogy amikor feleségül kívánja venni az árva leánykát, ennek véghez viteléhez túl kevés az övéi hozzájáruló nyilatkozata, hacsak mindezek fölött vagy saját kitartása, vagy a mi könyörgő közbenjárásunk által meg nem szerzi a te jóváhagyásodat. Hiszen te léptél a gyámleány neveltetésében a meghalt apa helyére, rád hárult az atyai felelősség, az atyai hatalom és a védelmező szerep.

³⁶⁹ *Quintus Fabius Maximus Rullianus*, a szamnisz háborúk hőse. Kr. e. 325-ben *magister equitum*, 315-ben *dictator*, 313-ban, 308-ban és 305-ben *consul*.

³⁷⁰ *Lucius Papirius Cursor*, ötszörös *consul* (Kr. e. 326, 320, 319, 315, 313) és kétszeres *dictator* (324, 309), Q. Fabius Maximus politikai ellenfele.

³⁷¹ *Gnaeus Pompeius Magnus* (Kr. e. 106–Kr. e. 48) hadvezér, az első *triumviratus* tagja.

³⁷² *Tiberius*: Augustus fogadott fia, hadvezér. Ő volt Róma második császára.

³⁷³ *Germanicus* Julius Caesar Claudianus (Kr. e. 15–Kr. u. 19) Augustus fogadott fia.

³⁷⁴ Utalás Anthemiusra, akit Papiriusszal állít párhuzamba. Sidonius rejtett véleménye Anthemius alkalmatlanságáról és szülőköröségéről. Vö. MATHISEN 2019. 107.

³⁷⁵ *Sagittarius*: Optantius lányának a gyámja, feltehetően *vir clarissimus*. Ld. Névmutató. Személyének bizonytalanságához (*Sagittarius*–*Syagrius*, *Siargio*, *Siagrio*...) ld. KELLY 2021.

³⁷⁶ *Proiectus*: *Vir clarissimus* volt, apja és anyai nagyapja *vir spectabilis*, a nagyapja püspök. Ld. Névmutató.

³⁷⁷ *Vir clarissimus*, azaz a *senator*oknak kijáró címet viseli.

³⁷⁸ Nem tudunk róla többet, azt sem, hogy papi hivatala volt a közpapokénál magasabb, vagy életmódja, műveltsége miatt volt tiszteletre méltó. Dicsérete Sidonius szokásos frázisainak egyike.

³⁷⁹ *amicitiarum*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

³⁸⁰ *Optantius*: Máshonnan ismeretlen *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

3 Ennélfogva, mivel illő, hogy a házadban folyó híres nevelést még az idegenek is vágyjanak megismerni, a kérő alázatos könyörgését jutalmazd tisztos államférfihoz méltó válaszzal kedvességével. Továbbá az elégtérít lányt – akit már megkértek – mert ebben a házassági szerződésben az a méltó hozzád, ha elengeded, oly módon, ahogy, ha Optantius még élne, neki sem volna több joga saját gyermekei felett. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 5.

Kelt Lugdunumban, (?) 469 körül

SIDONIUS PETRONIUSÁNAK³⁸¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Iohannes³⁸² barátom³⁸³ egy per kibogozhatatlan útvesztőjébe rohan, és mindaddig, míg iratainak jelentőségét te, vagy valaki, aki a te tudásodhoz hasonlóval rendelkezik (ha egyáltalán van ilyen ember), meg nem vizsgálja, addig nem tudja, mit tagadjon, és mit valljon be. Így őt bizonyos körülmények között egy kétoldalú per formája zavarja össze úgy, hogy nem tudja, saját előterjesztése a felperes keresetének vajon mely részét fogja védelmezni, és melyiket támadni.

2 Helyette buzgón kérlek, hogy miután az iratait átnézted, készítsd fel, hogy jogilag milyen természetű anyagokat kell benyújtania, hogy a bemutatottakat ne utasítsák el. Nem fogok félni attól, hogy ügyének menete, ha a te tanácsod forrásából táplálkozik, akkor bármely vele szemben fellépő elterelés által felhígulhat.³⁸⁴ Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 6.

Kelt Augustonemetumban vagy Avitacumban, 467 körül

SIDONIUS PEGASIUSÁNAK³⁸⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Szinte közmondás már, hogy gyakran a leghelyesebb a halogatás. Így tapasztalom most én is. Barátod, Menstruanus,³⁸⁶ akit itt hosszasan megismerhettem, kiérdemelte, hogy kedves és hű barátaim³⁸⁷ közé soroljam: hasznavehető és finom ízlésű, szerény és józan gondolkodású, takarékos és vallásos ember, és jelleme annyi tehetséggel rendelkezik, hogy ahányszor az előkelők közül baráti körébe hívja meg valaki, figyelmességével nem nyer kevesebbet, mint amennyit ad.

2 Mindezt nem azért írtam meg neked, mintha nem tudnád, hanem hogy igazoljam vele véleményemet. Három okunk is van az örömezésre: az első rád vonatkozik, akinek

³⁸¹ *Petronius*: Arelatei előkelő, Sidonius barátja. Ld. Névmutató.

³⁸² *Iohannes*: *Vir clarissimus*. Ld. Névmutató: Iohannes 2.

³⁸³ A *familiaris* háznéphez tartozót, *clienst*, vagy jóbarátot, egyházi értelemben felebarátot jelent. Mivel csak ebben a levélben fordul elő, a szó nem a bizalmas barátot, hanem inkább a *clienst* jelenti.

³⁸⁴ *ulla contrastantum derivatione tenuetur*: lefordíthatatlan költői kép, amely a Pegasius tanácsának forrásától folyóvá erősödött ügymenetet az ellenfél gátjai által patakává szabdalt folyóval állítja szembe.

³⁸⁵ *Pegasius*: Máshonnan ismeretlen *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

³⁸⁶ *Menstruanus*: Máshonnan ismeretlen *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

³⁸⁷ *amicitias*: Ld. Sid. Ep. I, 7, 1.

osztályrészüil jutott, hogy ilyen választékosan gyűjtse a barátait; a második az aquitaniai népre, akiknek – meggyőződéssel mondhatom, nem kételkedem benne – Menstruanusban éppen az tetszett meg, amit te helyeseltél. A harmadik ok órá vonatkozik, akiről a legkiválóbb emberek a legjobb véleményt alkották. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 7.

Kelt Lugdunumban, 469 körül

SIDONIUS EXPLICIUSÁNAK³⁸⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Mivel igazságosságodat sokszor megtapasztalták, az emberek joggal tisztelik egyenességed, ezért küldök szívesen és jó szívvel minden sürgetve könyörgőt ítélőszéked elé, hogy téged felkérve, először is megszabadítsam magam az ügy vizsgálatának terhétől, majd az embereket a hosszas perlekedés gondjától. Ez végül is úgy megy majd végbe, hogy mint szerény *censor* nem hallgattatod el teljesen a szembenálló felek panaszait. Az, hogy nehezen engedted színed elé a vitakozó emberek tömegeit, annak a jele, hogy ítéleted helyes lesz: ugyanis ki ne akarna bíróként fellépni, ha valaki már megvásárolta volna jóindulatát vagy kedvező döntését.³⁸⁹

2 Ezért bocsáss meg azoknak, akik ismerve feddhetetlen lelkiismeretességedet, hozzád sietnek, és talán túlságosan gyorsan is iparkodnak, mivelhogy a vesztes fél nem vonja kétségbe ítéleteidet azzal, hogy ostoba volt, és a nyertes sem gúnyol ki azzal, hogy rádcáfol. Amiért az igazságot tartottad szem előtt, az elítéltek becsülnek, a felmentettek pedig hálásak neked. Ezért sürgetve kérek, hogy bírósági ítélettel³⁹⁰ oldd meg az Alethius³⁹¹ és Paulus³⁹² közt vitát kiváltó ügyet. Ugyanis, ha nem csalódom, ítéleted a *decemviri* és főpapi egyházi döntéseknél igazságosabb, ennek a csaknem végtelen vitának a fájdalmát egyedül mértéktartó magatartásod fogja majd ítélőképeséged gyógyító erejével orvosolni. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 8.

Kelt Lugdunumban, 469 végén

SIDONIUS DESIDERATUSÁNAK³⁹³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A legmélyebb szomorúsággal telve közlöm veled, hogy most harmad napja, mély gyász közepette, örökre eltávozott közülünk Philomantia,³⁹⁴ ez az erkölcsös római asszony.³⁹⁵

³⁸⁸ *Explicius*: Gazdag *index* vagy püspök. Ld. Névmutató.

³⁸⁹ Kissé nyakatekert elmondása annak, hogy Expliciust Sidonius megvesztegethetetlen, pártatlan és szigorú bírónak tartja.

³⁹⁰ Ritkán fordul elő ez a megoldás: Quint. *Inst.* 11, 1, 43.

³⁹¹ *Alethius*: *decurio*. Ld. Névmutató: Alethius 2.

³⁹² *Paulus*: *Vir honestissimus, decurio*. Ld. Névmutató: Paulus 2.

³⁹³ *Desideratus*: *Vir clarissimus*. Máshonnan ismeretlen. Ld. Névmutató.

³⁹⁴ *Philomathia*: Feltehetően Philomathius lánya és Eripius felesége volt. Öt gyermeke volt, és harmincévesen halt meg. Ld. Névmutató.

³⁹⁵ *matrona*: jelentheti pusztán a férjezett státuszt, azt, hogy gyermekes anya, de azt is, hogy a felsőbb osztályhoz tartozik, és tiszteletet érdemel.

Engedelmes feleség, szelíd háziasszony, gondos anya és kötelességtudó leány volt, akinek az alacsonyabb rangúak otthon és házon kívül engedelmességgel, az előkelők előzékenységgel tartoztak, a vele egyenrangúak pedig szeretettel viszonyultak hozzá. Rég elvesztett anyja egyedüli lánygyermek volt, és természetével ellentétes gondoskodással³⁹⁶ könnyen elérte, hogy a még mindig fiatalos édesapjának³⁹⁷ ne hiányozzék a fiúgyermek. Most pedig hirtelen halála férjét özvegységgel,³⁹⁸ édesapját gyermektelenséggel sújtotta. Mindezekhez hozzájárul még az is, hogy mint őt gyermek édesanyja, korai halála nagy csapás népes családjára. Ha a kisgyermekes egészséges édesanyjuk helyett már régóta betegeskedő³⁹⁹ édesapjukat veszítették volna el, kevésbé tartanánk őket árvának.

2 Ezért, ha nem hiábavaló dolog pénzt költeni arra, hogy megadjuk a halottaknak a tiszteletet, őt legalább nem a Szent Mihály lován⁴⁰⁰ vitték, és nem a szegények koporsóvivőinek⁴⁰¹ baljós szertartása közepette temették el. Valamennyien, még az idegenek is sírva gyászolták őt a ravatalon,⁴⁰² kezeit megragadták, hogy visszatartsák, megcsókolták, majd a papok és rokonok saját kezükkel emelték fel, és mintha csak aludna, úgy helyezték el örökös otthonába. Elárvult édesapja kérésére temetési éneket fogalmaztam, nem elégiát,⁴⁰³ hanem tizenegy szótagú⁴⁰⁴ versformában, s miközben panaszom szinte lángolt, márványba vésték a gyászverset. Ha nincs ellenedre, az általam felbérelt könyvkereskedő a többi rövid költeményem⁴⁰⁵ könyvébe be fogja illeszteni ezt is. De ha elleneznéd, ezt a sírverset csupán a sírkő⁴⁰⁶ őrizi meg.

3 Mindenesetre, íme, a sírfelirat:⁴⁰⁷

Kíméletlenül érte gyors halála,
árván őt gyerek és az apja, párja;
kézben, sírva hazája elhelyezte
matrónánk, Philomathiát e sírba.

5 Óh, férj dísze, családod éke, híre,

³⁹⁶ Sidonius itt arra gondolt, hogy lányként fiús foglalatosságokban volt apja társa.

³⁹⁷ *Philomathius*: Lugdunumi (Lyon) előkelő. Ld. Névmutató.

³⁹⁸ *Eriphius*: Philomathius veje, Philomathia férje. Lugdunumi (Lyon) *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

³⁹⁹ *debilis*: Nem tudjuk a körülményeket, így lefordíthatatlan. Lehet, hogy beteg volt, ezért gyenge vagy béma, esetleg időskori szenilitásban szenvedett.

⁴⁰⁰ *sandapila*: saroglya, amelyen a szegény halottakat vitték. A gazdagokat *lectus*on vagy gyaloghintóban kísérték a sírhoz.

⁴⁰¹ *respillo*: olyan halottvivő, aki a szegényeket viszi a temetkezési helyre. Ezeket este temették el, minden ceremónia nélkül.

⁴⁰² *Libitina*: a halottak istennője, templomában vezették a halottak jegyzékét. Átvitt értelemben minden gyászszertartáshoz használt eszközt így nevezték.

⁴⁰³ Az elégiák versformája a *disztichon*. A görögök az *epigramma* kivételével, annál minden hosszabb, *disztichon*ban írt költeményt *elégiának* nevezték.

⁴⁰⁴ *hendekaszillabusz* (*hendecasyllabus*): tizenegy szótagos görög versforma, amely lehetett hatodfeles jambus, vagy trochaikus, ahol az egyik láb kötelezően daktilus. Különleges versforma, főként a görög lírára jellemző, de Horatius és Catullus is átvette. Használata majd az olasz költészetben lesz meghatározó (Petrarca, Dante, Tasso stb). Sidonius versformáihoz ld. CONDORELLI 2020.

⁴⁰⁵ *epigrammatum meorum*: epigrammáim, azaz a rövid költeményeim, függetlenül a műfajtól. A fordítás vitájához ld. ANDERSON 1936. Introd. lxvi. n. 2.

⁴⁰⁶ *carmen saxenm*: kőből lévő vers, vagy kőre írandó vers. A *saxo ... saxenm*: a fájdalom miatti nehéz feladat és a kőre írandó vers szójátéka. Sidonius szánakozása mögött azonban ott van a költői öntudat, hiszen nem mulasztja el felajánlani, hogy a verset csatolják költeményei gyűjteményéhez.

⁴⁰⁷ *epitaphion*: inkább temetési beszédet jelent, de a magyar fordításban nem ez a szokásos kifejezés.

bölcs, kedves, szigorú, a tiszta,
 méltó mind korosabbnak is követni!
 Mit nem tartanak össze egyezőnek,
 azt törvényszerűként kötötted egybe:
 10 Mert jó társai voltak életednek
 fontolt gondolatok, mosoly, szerénység.
 Így fájón, szomorún, siratjuk azt, hogy
 tízszer három alig letelt az évből,
 igazságtalanul, korod javában,
 15 kell végtiszteletünk neked megadnunk!⁴⁰⁸

Akár tetszik a vers, akár nem, siess, és sürgősen keresd fel városunkat: mivel kötelességed vigaszt nyújtani polgáraink két lesújtott családjának. Imádkozom Istenhez, hogy ezt a kötelességedet úgy teljesítsd, hogy visszafizetésre sose kerüljön sor! Élj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 9.

Kelt Voracingusban vagy Prusianumban,⁴⁰⁹ 465-ben

SIDONIUS DONIDIUSÁNAK⁴¹⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Azt kérded, hogy mivel már régen elutaztam Nemaususba,⁴¹¹ miért halogatom visszatérésem iránti lelkes vágyad teljesítését? Elmondom hát lassú visszajövetelem okát, és nem mulasztom el közölni késésem indokait sem, hiszen azok a dolgok, amelyek számomra kellemesek, számodra is bizonyára azok. A legörömtelibb időt a legelragadóbb birtokokon és a legműveltebb házigazdáknál, Ferreolus⁴¹² és Apollinaris⁴¹³ társaságában töltöttem.⁴¹⁴ Birtokaik határosak és szomszédosok lakóhelyeik is, a közöttük lévő sétány a gyalogost kifárasztja, de éppen elegendő a lovagolni akaró ember számára. Az épületeknél magasabb dombokat a vincellérek és az olajtermelők művelik. Aracynthusnak⁴¹⁵ és Nysanak,⁴¹⁶ a költők verseiben dicsért helységeknek vélnéd ezeket. Az egyik ház a síkságra nyitott, a másiktól pedig az erdőre nyílik kilátás, de különböző fekvésük egyformán gyönyörködtet.

2 A birtokok fekvéséről most mit mondjak többet, amikor hátra van még a vendégszeretet ecsetelése? Először is a legjobb szimatú felderítőket küldték ki ebben az ügyben, akik

⁴⁰⁸ Ford. Diószegi Szabó Pál. Köszönettel tartozom a költőnek, amiért beleegyezett versfordításainak ebben a kötetben történő újraközlésébe. DIÓSZEGI SZABÓ PÁL 2011. 131. A versforma: hendecasyllabus phalaecius.

⁴⁰⁹ *Prusianum*: Nemausushoz (Nîmes) közeli, a Gard (Gardon) folyó völgyében fekvő kiterjedt birtokok.

⁴¹⁰ *Donidius*: *Vir spectabilis* Arvernumban. Ld. Névmutató.

⁴¹¹ *Nemausus*: város Narbonensisben az Italiából Hispaniába vezető országút mentén, az *arecomicus*ok székhelye. Ma: Nîmes.

⁴¹² *Ferreolus*: Tonantius Ferreolus 451–52/3-ban *praefectus praetorio Galliarum*. Ld. Névmutató: Ferreolus, Tonantius.

⁴¹³ *Apollinaris*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Apollinaris 2.

⁴¹⁴ A témához ld. HINDERMANN 2020.

⁴¹⁵ *Aracynthus*: Hegység Aitoliaiban, amelynek elhelyezkedéséről viták folynak. Plinius (*Nat. Hist.* IV, 2, 3) Akarnaniába helyezi. Sidonius maga (*Carm.* 15, 32) Attika és Boiotia határára teszi. Ebben feltehetően Vergiliust követi (*Ecl.* II. 24), nincs közvetlen tapasztalata, hiszen nem járt Hellaszban.

⁴¹⁶ Több hegyvidéket is így neveztek. A görög mitológiában az a hely, ahol a Hüadok felnevelték Dionüszoszt. Lehet, hogy azonos Nagarával (Dionüszopolisz), amelyet Nagy Sándor mentett meg a kifosztástól, mert lakói azt állították, hogy Dionüszosz alapította. (Arr. *Anab.* 5, 1). Nem lehet tudni, hogy Sidonius melyikre gondolt.

visszatérésem útját lesték. A két család nemcsak a közutakat és a keresztutakat, hanem még a rövidebb kanyargós földutakat és a pásztorok által használt mellékösvényeket is megszállta, nehogy véletlenül észrevétlenül elillanhassak a felállított csapdából. Ami, bevallom, meg is fogott, de ez legkevésbé sem volt ellenemre, és azonnal meg kellett esküdnom,⁴¹⁷ hogy utam folytatására nem is gondolok, mielőtt hét napot velük el nem töltök.

3 A két vendéglátó között minden kora reggel megindult a legnemesebb és szeretetre méltó versengés a vendégért:⁴¹⁸ vajon melyik konyha füstölög korábban a leginkább ínycsiklandó ételem elkészítése miatt. Valójában az egyenlő feltételek közötti válogatás sem tudta egyensúlyba hozni a mérleg serpenyőjét – bár az egyik házigazdának velem, a másiknak pedig családommal van közeli rokonai kapcsolata –, mivel Ferreolusnak, mint *praefectus*i rangot viselő férfiúnak a meghívásban – a rokonságunkon kívül – kora és rangja adott elsőbbséget.

4 Tüstént egyik gyönyörűségből a másikba estem. Alig léptem be valamelyik előcsarnokba, és íme, az egyik helyen az egymással szemben álló labdázó párok hajlongtak a körbe futó pálya mellett.⁴¹⁹ A másik helyen pedig a zörgő, kockarázó poharak és kockák ismételt csörgése hallatszott a játékosok kiabálása közepette. Itt bőven rendelkezésemre álltak a könyvek, azt gondolhattad volna, hogy nyelvtudományi műveket tartalmazó könyves polcokat, vagy az *Athaeum*⁴²⁰ lépcsőzetes üléseit, vagy a könyvkereskedők⁴²¹ egymásra halmozott szekrényeit látod. Egyébként úgy voltak elrendezve, hogy a hölgyek karosszékei közelében olyan könyvek voltak, amelyek megfeleltek vallásos ízlésüknek, amelyek pedig a férfiak ülőhelyei körül, azok a latin ékesszólás komoly tárgyról voltak ismereteseek.⁴²² Noha bizonyos írók egyes írásai más-más témáról szóltak, mégis hasonlóképpen beszéltek, mivel

⁴¹⁷ *iusque iurandom*. vö. „*Fidem iusque iurandum neglectum*” Cic. Har. 36; Suet. Aug. 98.

⁴¹⁸ Sidonius ezen birtokleírása párhuzamos az Sid. Ep. II. 2. avitacumi leírásával. Ott nagyobb gazdagság található, ebben a leírásban azért hangoztatja a barátság és vendégszeretet mérhetetlen voltát, hogy ellensúlyozza a villák szerényebb méreteit.

⁴¹⁹ A játék leírása ugyan kissé hiányos, de feltehetően vagy a *datatim* volt, amelyben a párok egyszerűen egymásnak dobálták a labdát, vagy a közkedvelt, görög eredetű *trigon*, ahol csak bal kézzel lehetett a labdát elkapni, és jobbal továbbdobni. Hor. Sat. 1, 6, 126. A leírás azonban, a kör alakú pályára történő hivatkozása miatt, sokkal inkább a *barpastum* nevű labdajáték leírása lehet, amikor is a játékosok kört alakítva dobálják egymásnak a labdát, s a játék lényege az, hogy cselező mozdulattal kell eldobni a labdát, tehát valakinek célozva más valakinek dobni. A hibapont természetesen azé, aki nem tudja elkapni a labdát. A szövegből nem teljesen egyértelmű, hogy azért hajlonganak-e a játékosok, mert ügyetlenül elejtették a labdát, vagy inkább a sok cselezés miatt, tehát a három játék bármelyikét játszhatták. Vö. T. HORVÁTH 1997. 70.

⁴²⁰ Athénéről több művészeti akadémia is elneveztek. A legjelesebbet Hadrianus építtette Rómában. Sidonius azonban feltehetően a lugdunumi (Lyon) *Athaeum*ra gondol. Ez híres volt az itt rendezett költői- és szónok versenyeiről, amelyen többek között Calgula is részt vett. Ez Augustus-oltár mellett ajánlották fel a versenydíjat, ahol a vesztesekkel, szó szerint lenyalatták műveiket a tekercsről, s ha erre nem voltak hajlandók, akkor vagy megkorbácsolták őket, vagy az Ararba (Saône) dobták.

⁴²¹ *Bibliopola*: könyvmásoló műhely, ahol az új műveket sokszorosították és el is adták, tehát könyvmásoló műhely (*scriptorium*) és könyvkereskedés is.

⁴²² A római könyvtárak hagyományos felosztásán túl, amely elkülönítette a görög (*bibliotheca Graeca*) és latin (*bibliotheca Latina*) műveket, itt egy harmadik „részleg”, a vallásos irodalomé is megjelenik. Ez a későbbiekben is így maradt, ez a hármasság elrendezés a középkori kolostori könyvtárakban is megfigyelhető. Talán ez az első közlés, amely ezt így említi.

hasonló ismeretekben jártas férfiak műveit olvasták, hol Augustinust⁴²³ vagy Varrót,⁴²⁴ hol Horatiust⁴²⁵ vagy Prudentiust.⁴²⁶

5 A mi hitünkbeli olvasók a Turranius Rufinus⁴²⁷ által lefordított Origenes Adamantiust⁴²⁸ olvasták szorgalmasan. Beszélgettünk is, véleményt nyilvánítottunk, ahogy kinek-kinek szíve diktálta, miért utasítják el Origenest a főpapok közül néhányan úgy, mintha veszélyes lenne, mint akitől őrizkedni kell. Ennek ellenére műveit szóról-szóra és mondatról-mondatra úgy fordították le, hogy sem Apuleius⁴²⁹ nem adta így vissza a római beszéd használata és szabályai szerint Platón *Phaedonját*,⁴³⁰ sem pedig Tullius⁴³¹ Démoszthenész *Ktésziphónját*.⁴³²

6 Míg itt ki-ki annak tanulmányozásával volt elfoglalva, ami leginkább tetszett neki, a főszakács küldötte figyelmeztetett bennünket, hogy érkezett a test felfrissítésének ideje, és hogy a küldött pontos volt, tanúsította a vízóra,⁴³³ amelynek beosztása éppen öt órát⁴³⁴ jelzett. Röviden és bőségesen reggeliztünk, a *senátorok* bevett és öröklött szokásai szerint; kevés tálon sok ételt tálaltak, bár az étkezés a sült és a főtt ételek változatosságát nyújtotta. Borozás közben anekdoták is elhangzottak – hogy ezektől jó kedvre derülünk – illetve, hogy okuljunk belőlük, mivel az anekdotázáshoz e kettősség, az öröm és tapasztalat által szerzett tudás miatt csatlakoztak a vendégek. Mit mondhatnék többet? Lelkiismeretesen, kellemesen, bőségesen láttak vendégül.

7 Amikor felálltunk az asztaloktól, ha Voracingusban⁴³⁵ voltunk – ez volt az egyik birtoknak a neve –, gyalog visszasétáltunk csomagjainkhoz a szállásunkra. Ha Prusianumban⁴³⁶ voltunk – így nevezték a másik földbirtokot –, kirángattuk ágyaikkól Tonantiust⁴³⁷ és bátyjait – a korunkbeli előkelők válogatott vezetőit – mivel fekvőhelyünk tartozékait nem volt könnyű ismételtelen egyik birtokról a másikra áthordani.⁴³⁸ Miután így elűztük a déli lustaságot,

⁴²³ *Augustinus* [Szt. Ágoston] (354–430). Hippo püspöke. Ld. Névmutató.

⁴²⁴ *Marcus Terentius Varro* (Kr. e. 116–27), az ókor egyik legnagyobb polihisztorja.

⁴²⁵ *Quintus Horatius Flaccus* (Kr. e. 65–8), római költő.

⁴²⁶ *Aurelius Prudentius Clemens* (348–413), hispaniai születésű, római himnuszköltő. Ld. Névmutató.

⁴²⁷ *Rufinus* (Tyranius [Turranius] Aquileiensis, 344/45–411): Szerzetes történész és teológus. Görög egyházatyákat fordított latinra, többek között Órigenészt. Ld. Névmutató.

⁴²⁸ *Origenes Adamantius* [Órigenész Adamanthiosz] (184 körül–254). Ókeresztény *exegéta*, az alexandriai iskola egyik legkiemelkedőbb teológusa.

⁴²⁹ *Lucius Apuleius* (125–180). Ld. Sid. *Ep.* II, 9, 5.

⁴³⁰ *Platón* (Kr. e. 427–347) görög filozófus. Művei közül a *Phaidón* egy kései dialógusa, amelynek témája a lélek halhatatlansága.

⁴³¹ *Marcus Tullius Cicero* (Kr. e. 106–43): római politikus, szónok.

⁴³² *Démoszthenész* (Kr. e. 384–322) a leghíresebb görög szónok. Nagy Sándor következetes ellenfele. A *Ktésziphón*, magyar fordításban „*A koszoszóri*” c. beszéd, amely a leghíresebb jogi szónoklat, amelyben megvédte Ktésziphónt, aki Athénnek tett szolgálataiért aranykoszorút kívánt felajánlani Démoszthenésznek, és ezzel politikai szakadást szított a makedón-párti és a makedónokkal ellenséges görögök között.

⁴³³ *clepsydrae*: a görögök a bírósági tárgyalásokon amolyan stopperként használták. Az ügymenettől függően mérte azt az időt, amelyet a tárgyalásra fordíthattak. Sidonius itt arra utal, hogy letelt a szellem táplálásának ideje.

⁴³⁴ A rómaiak időbeosztása szerint ez nyáron kb. fél tízkor lehetett.

⁴³⁵ *Voracingus* (Voracingus): Feltehetően azonos a Sid. *Carm.* XXIV-ben említett Voroangusszal (Brouzen, Alès). Ha követjük Sidonius leírását, akkor Prusianumtól nem messze, valahol a mai Dions és Sainte Anastasia között található.

⁴³⁶ *Prusianum*: Tonantius Ferreolus Wardo folyónál lévő, Nîmes melletti villája a késő antikvitásban.

⁴³⁷ *Tonantius*: Tonantius Ferreolus fia, *vir clarissimus*. Prusianumban lakott. Ld. Névmutató.

⁴³⁸ Úgy tűnik, itt nem volt elég szoba a vendégek fogadására, hiszen a vendéglátót kellett kirángatni az ágyából, ha pihenni szerettek volna.

rövid ideig lovagoltunk, hogy minél könnyebben éhségre gerjesszük ételektől megviselt gyomrunkat.

8 Mindkét házigazdának volt épülőben levő fürdője, de egyik sem volt használható. De amikor kísérőim szolgáltnak és ivócimboráinak hada, akiknek agyát már a túl sűrűn telimerített vendégszerető kupák uralták, egy kis időre abbahagyták az ivást, gyorsan gödröt ástak a forráshoz vagy a folyóhoz közel. Ebbe erősen felhevített köveket raktak le, majd az üreget félgömb alakú boltozat alakjában hajlékony mogyorógallyakkal fedték be, és kecskeszőr takarókkal úgy takarták be a melegedő árkot, hogy a vesszők közötti nyitott rések közül kizárják még a fényt is, és így tartsák vissza a felszálló párát, ami a felhevített kövekre öntött vízből keletkezett.

9 Így teltek el az órák, nem hiányzott a szellemes és tréfás társalgás sem. Közben a gőz párája teljesen beburkolt bennünket, és igen egészséges izzadást váltott ki. Ezután a kövek által felmelegített vízbe merültünk, melynek melege megszüntette gyomrunk túlterheltségét. Ezután mindjárt felfrissítettük magunkat, vagy a kút hideg vizével, vagy a folyó hullámaival, mivel a Vardo⁴³⁹ a házak között folyik, amelynek vize a lefolyó hólé áradásától elhalványul, máskor vörös a kavicsok miatt, és a medre végig átlátszó, lassú folyású és kavicsos, ezért igen bővelkedik különféle halakban.

10 El kellett volna mondanom az étkezéseket is, amelyek igen finomak voltak, de legalább papírom szabjon határt bőbeszédűségemnek, melynek a szerénység se használt. Kellemes lenne ezeket elmesélve újból felidézni, hacsak nem szégyellném levelem túlsó oldalát is telepacázva teleírni. De mivel már magam is útban vagyok feléd, és az a szándékom, hogy Krisztus segítségével hamarosan meglátogatlak, barátaim ebédjeit üdvösebb lenne majd közös étkezéseink idején megbeszélni, csak a hét napi vendégeskedés után álljon helyre minél előbb éhségem, étvágyam, mivel az étkezésekkel elrontott gyomrot semmi sem szokta jobban helyrehozni, mint a koplalás. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 10.

Kelt Lugdunumban, 469 végén vagy 470 elején

SIDONIUS HESPERIUSÁNAK⁴⁴⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Szeretem benned, hogy rajongsz a levelekért, és minden alkalommal igyekszem egyre növekvő dicsérettel magasztalni nemes szorgalmadat, amivel nemcsak első kísérleteidet, hanem saját kedvteléseimet is figyelmembe ajánlod. Mert amikor látom, hogy a fiatalabbak tehetsége olyan tanítás útján fejlődik ki, ahogy egykor én is gyakran húztam el kezemet a nád-pálca elől,⁴⁴¹ akkor érik be munkám legbőszégesebb gyümölcse. Azt is tedd hozzá, hogy oly mértékben megsokasodtak a lusta emberek, hogy ha nem lennétek néhányan, akik megvédelmezték a latin nyelv tisztaságát a mindennapi, nem megfelelő beszédmód rozsdájától, akkor rövid időn belül azon siránkozhatnánk, hogy a latin nyelv megsemmisült és kihalt. Így a tömeg nemtörődomsége miatt a beszéd minden nemes dísze el fog szürkülni.

⁴³⁹ *Vardo*: Ma: Gardon (Gard), a Rhône jobb oldali mellékfolyója. Sidoniusnál fordul elő a folyónak az egyetlen antik említése.

⁴⁴⁰ *Hesperius*: Szónok és költő. Ld. Névmutató.

⁴⁴¹ *Juv. Sat.* 1, 15: „Engemet is régen nem ver már mesteri pálca,” (ford: Kis János)

2 De erről a dologról majd máskor: most hadd válaszoljak a kérésedre. Márpedig azt kérted, hogy ha bármilyen versikét írok azután, hogy elváltunk egymástól, azt küldjem el neked, mintegy a hosszú távollét díjaként. Engedelmeskedem kérésednek, mert fiatal korod ellenére a szellemi képességeknek azzal az érettségével rendelkezel, hogy még mi, a nálad idősebbek is azon vagyunk, hogy a kedvedben járjunk. Nemrégiben templomot építettek Lugdunumban, a megkezdett munka Patiens⁴⁴² püspök gondoskodása folytán jutott el a befejezésig. Ő tiszta erkölcsű és tevékeny, komoly és könyörületes férfi, aki a szegények iránti bőkezű nagylelkűsége és nem kevésbé a jó lelkiismeret által magasztalja majd fel az emberi természetet.

3 Így tehát ennek a templomnak a legtávolabbi végére, az előbb említett főpap kérésére egy hirtelenjében összeszedett verset írtam három *trocheus* versformában,⁴⁴³ melyet te is, és én is különösen szeretünk. Mert jeles költők, Constantinus⁴⁴⁴ és Secundinus⁴⁴⁵ *hexameterei* ragyognak a bazilika belső falain az oltár mellett, hogy ezeket a *hexametereket* is elküldjem ebben a levélben, leginkább szerénységem tiltja. Ugyanis saját szórakozásból összeállított művem remegve reszket attól, hogy az értékesebb költeményekkel való összehasonlítás háttérbe szorítja.

4 Mert, ahogy nincs, ami kevésbé illik az új menyasszonyhoz, mint egy nálánál szebb nyoszolyolány, és ahogy bármelyik sötétbőrű ember, ha fehér ruhát ölt, még feketébb lesz, ugyanúgy az én aprócska nádsípom még értéktelenebbé válik a jelesebb harsonák társaságában. Ugyanígy az mutatkozik a leginkább megvetendőnek, aki közepesnek értékeli a leghitványabbat, nemcsak tudatlansága, hanem elbizakodottsága miatt is. Azoknak a költőknek a feliratait tehát érdemteljesebben tündökölnék, mint az enyéim, melyekről azt képzelem, hogy amazok némiképp halványabb utánzatai. De miért írom mindezt? Mormolja el inkább a kért dalt szegényes nádsípom:

Bárki itt, aki főpapunk s atyáknak
dicséred, Patiensnek alkotását;
bármit kérsz, könyörögve, áhítattal,
elnyerhesd s fogadalmad ér a célba!
Templomunk ragyogó, de csúcsa nem dől
balra-jobbra, magas homlokzatával
néz Keletre: napéjegenre tájolt.
Bent napfény ragyog, ám ha tükröződik,
eltévedhet aranylemezbe burkolt
sárgás mennyezeten s a fémen újra.
Boltíven halad át, e csillogással
s padlón, ablakon át a tarka márvány.
Színes rajzok alatt a fal, mi fűszín,
újjáéled a hagymazöld üvegtől,
éppúgy, mint a zafírtól ékes oltár.
Márványból van emelve hármasszlop⁴⁴⁶

⁴⁴² *Patiens*: Lugdunum (Lyon) püspöke. Ld. Névmutató.

⁴⁴³ Ez is hendekaszillabusz (*bendecasyllabus*), ahol két trocheust egy daktilusszal vált ki.

⁴⁴⁴ *Constantinus*: Lugdunumi (Lyon) *presbyter*. Ld. Névmutató.

⁴⁴⁵ *Secundinus*: Lugdunumi (Lyon) költő. Ld. Névmutató.

⁴⁴⁶ A templom háromhajós elrendezésére utal.

csarnok, mely Aquitániára⁴⁴⁷ büszke;
míg egy második oszlopsor hasonló
újabb, távoli csarnokot lezár s egy
kőerdő veszi körbe főhajónkat.
Országút zörög itt, Árár felel rá
túloldalt. Gyalogos, lovas s a hajtók
nyikorgó kocsijukkal elhaladnak;
partról visszaverődik „*Allelúja!*”,
mit görnyedt csapatuk hajót vonóknak
Krisztushoz könyörög s a munka könnyebb.
Így, így szóljon a dal hajón s az úton,
jöjjön bárki e helyre látogatni,
üdvösségre az út az itt vezet fel!⁴⁴⁸

5 Lám, mintha fiatalabb lennék, úgy engedelmeskedem parancsodnak; csak azt kell szem előtt tartanod, hogy engem e vers sokszoros kamatjával kell megajándékoznod, s hogy ezt minél könnyebben megtehesd, az szükséges, hogy ne hanyagold el az olvasást, és hogy vég nélkül kívánj olvasni.⁴⁴⁹ Ne foglalkozz azzal a gondolattal, hogy ettől a szándékodtól eltérít az, hogy hamarosan boldogan feleséget fogsz házadba vezetni, gondold arra, hogy egykor az olvasó és gondolkodó Hortensiusnak⁴⁵⁰ Marcia,⁴⁵¹ Tulliusnak⁴⁵² Terentia,⁴⁵³ Pliniusnak⁴⁵⁴ Calpurnia,⁴⁵⁵ Apuleiusnak⁴⁵⁶ Pudentilla,⁴⁵⁷ Symmachusnak⁴⁵⁸ pedig Rusticiana⁴⁵⁹ tartották a gyertyákat és gyertyatartókat.

6 Ha mégis panaszkodsz majd, hogy szónoki képességeden kívül költői tehetségedet és a nyelved gyakori tanulás köszörűköve által kifinomított élességét eltompítja a házasság,

⁴⁴⁷ Feltehetően helyi márványról volt szó, talán a Pyreneusok azon lelőhelyeiről, ahonnan a versailles-i márványok egy része is származik (Sarrancolin, Lannemezan stb.).

⁴⁴⁸ Ford. Diószegi Szabó Pál. DIÓSZEGI SZABÓ PÁL. 2011. 132. A versforma: hendecasyllabus.

⁴⁴⁹ Az olvasás fontosságának hangsúlyozása a gallo-római arisztokrácia saját státusza fenntartásáért folyó küzdelemnek egyik eszköze. Sidonius számára a műveltség az egyik megkülönböztetője a rómainak és a barbárnak, ez az, ami fenntarthatja a barbárokkal szembeni magasabbrendűségüket.

⁴⁵⁰ *Quintus Hortensius Hortatus* (Kr. e. 114–50): Cicerőig őt tartották Róma legnagyobb szónokának.

⁴⁵¹ *Marcia*: Marcus Porcius Cato Uticensis második felesége, akit Hortensius a férjétől kért feleségül. Végül Marcia apjának beleegyezésével egybekeltek. Hortensius ráhagyta minden vagyonát. A furcsa eset a házasságon való nyereszkesedés minta-szónoklatának példája volt. A fáma szerint Marcia maga is jeles szónok volt.

⁴⁵² *Marcus Tullius Cicero* (Kr. e. 206–43): római államférfi és szónok.

⁴⁵³ *Terentia*: Cicero első felesége.

⁴⁵⁴ *Caius Plinius Caecilius Secundus* (Kr. u. 61/62–113): Plinius Minor. Ld. Sid. *Ep.* I. 1.

⁴⁵⁵ *Calpurnia*: ifj. Plinius harmadik felesége volt. A levelek tanúsága szerint vele volt a legmeghittebb a házassága.

⁴⁵⁶ *Lucius Apuleius* (125–180). Ld. Sid. *Ep.* II. 9. 5.

⁴⁵⁷ *Aemilia Pudentilla*: Apuleius felesége, aki egy volt athéni iskolatársának volt az anyja. A nála jóval idősebb, gazdag özvegyet feleségül vevő költőt varázslással vádolták, így született az *Apologia* („Védőbeszéd”) c. munkája.

⁴⁵⁸ *Symmachus*, Q. Aurelius Eusebius: 365 előtt *quaestor*, *praetor*. 365-ben *pontifex maximus*, *corrector Lucaniae et Brittorum*. 370-től Valentinianus császárral Galliában tevékenykedett. 373-ban *proconsul Africae*, 384–85-ben *praefectus Urbi Romae*, *princeps senatus*. Pogány volt. Ld. Névmutató. Fennmaradt a levélgyűjteménye. Sidonius példaképének tekintette.

⁴⁵⁹ *Rusticiana*: Memmius Vitrasius Orfitus, a kétszeres *praefectus Urbi Romae* lánya, Symmachus felesége. Ld. Névmutató.

emlékezz vissza, hogy vesssorait Corinna⁴⁶⁰ Nasójával,⁴⁶¹ Lesbia⁴⁶² Catullusszal,⁴⁶³ Caesennia Gaetulicusszal,⁴⁶⁴ Argentaria Lucanusszal,⁴⁶⁵ Cynthia Propertiusszal,⁴⁶⁶ Delia pedig Tibullusszal⁴⁶⁷ fejezte be. Tehát kristálytisztán látszik, hogy a házasság a tanulni vágyók számára lehetőséget, a lusták számára pedig kibúvót jelent. Azon legyél tehát, hogy az irodalommal való törődést a hozzá nem értők tömege ne kisebbsítse, mert a természet úgy rendelte, hogy minden művészetben annál értékesebb a tehetség, minél ritkább. Élj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 11.

Kelt Arvernumban vagy Lugdunumban 467–469 körül

SIDONIUS RUSTICUSÁNAK⁴⁶⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ha a lakhelyünk fekvése szerint szomszédok lennénk, ha kölcsönös találkozásunkat nem akadályozná sem az út hosszúsága, sem sivársága, semmi szín alatt sem engedném meg, hogy a levelek⁴⁶⁹ ritkasága hatással legyen barátságunk⁴⁷⁰ meghittségére, és nem késlekednék az egyszer már megalapozott barátságot tiszteletem különféle bizonyítékaival elhalmozni. Rokonszenvünk szándékainak mindkét részről útjában áll a jókora távolságokkal elválasztott lakóhely, de az egyszer s mindenkorra szorosan összekötött lelkeinknek ez aligha árthat.

2 De ugyanakkor városaink távol eső fekvése felelős beszélgetéseink ritkaságáért, és mivel igen közeli barátok vagyunk, ezt egyaránt a közbeeső útnak rójuk fel bűnéül, hiszen a természetes akadályok miatt minket nem illethet vád, és ez nem lehet mentség sem. Fényességes⁴⁷¹ uram, a te nevelési eljárásod szerint képzett és mestere jelleme iránt tiszteletét kinyilvánító levélhordódat kedvezően fogadtam, türelmesen meghallgattam és ügyét illően lebonyolítottam. Élj boldogul!

⁴⁶⁰ *Corinna*: Ovidius *Amores* c. művének főszereplője. Egyesek kitalált személynek tartották. Sidonius Augustus lányával, Juliával azonosította. Szerinte Augustus ezért száműzte a költőt. Ezt az elméletet az irodalomtörténészek a későbbiekben cáfolták.

⁴⁶¹ *Publius Ovidius Naso* (Kr. e. 43–Kr. u. 17). Római költő

⁴⁶² *Lesbia*: Catullus szerelme, feltehetően azonos Clodiával, Q. Metellus Celernek, Gallia Cisalpina *proconsul*ának feleségével, P. Clodius Pulcher testvérével.

⁴⁶³ *Caius Valerius Catullus* (Kr. e. 84–54). Római költő.

⁴⁶⁴ *Gnaeus Cornelius Lentulus Gaetulicus* (?–39): római hadvezér. Verseiről csak töredékes ismereteink vannak, Caesennia vagy a szeretője, vagy a felesége volt. PWRE IV/1. Cornelius 220.

⁴⁶⁵ *Marcus Annaeus Lucanus* (39–65): hispaniai származású költő, Seneca unokaöccse. *Argentaria Polla* a felesége volt, akiről azt állították, hogy segített férjének megírni a *Pharsaliát*.

⁴⁶⁶ *Sextus Propertius* (Kr. e. 47 körül–Kr. e. 17 körül): Római elégiaköltő. Cynthia költeményeinek ihletője. Az irodalomtörténészek szerint költői utalás, és nem valós személy, amellyel Apollo szülőhelyére, Déloszra utal.

⁴⁶⁷ *Albius Tibullus* (Kr. e. 54–Kr. e. 19): római elégiaköltő. Költeményeinek első könyvét ihlette *Delia*, akit Plautus szerint Planíának hívták (*Apol.* 10)

⁴⁶⁸ *Rusticus: Vir illustris*. Burdigala (Bordeaux) mellett élt. Ld. Névmutató: Rusticus 1. Keveset tudunk róla ahhoz, hogy meg tudjuk magyarázni a levél szokatlanul fennkölt hangvételét. Lehet, hogy csupán stílusbravúr.

⁴⁶⁹ *apex*: Sidonius sajátos szóhasználata, itt a leveleket jelenti. Vö. Sid. *Ep.* VI, 8.

⁴⁷⁰ *amicitiae*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

⁴⁷¹ *A vir illustris* megszólítása.

SIDONIUS, EPISTULAE II. 12.

Kelt Lugdunumban, 465–470 között

SIDONIUS AGRICOLÁJÁNAK⁴⁷² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Te bizony egy ággyal is ellátott, mozgékony, szilárd kis gyorshajót küldtél értem, és pedig halakkal együtt. Ezen kívül egy széles tapasztalattal rendelkező kormányost, meg izmos és gyors evezőslegénységet, akik az árral szemben is ugyanazzal a sebességgel repülnek a folyón, mint a vízfolyással egyező irányban. Halászatra hívtál kísérőtársnak, de meg fogod bocsátani, hogy nem megyek el. Ugyanis földre rogyva, szomorúságunk igen erős hálói tartanak vissza, és ezt a fájdalmat a barátoknak és idegeneknek egyaránt meg kell érteniük. Azt hiszem, hogy ha a testvéri érzés kellően megindít, te is inkább a visszatérésre fogsz törekedni, abban a percben, amikor ezt a levelet a kezedbe veszed.

2 Severianát,⁴⁷³ közös aggodalmunkat, elsősorban a nehéz köhögés, de már a láz is zaklatja, és ezek éjszakánként egyre súlyosbodnak. Ezért a város környéki birtokunkra kíván menni, és éppen akkor, amikor leveled megkaptuk, már készülődtünk kimenni a villáscánkba. Ezért akár jössz, akár maradsz, segítsd imáiddal könyörgéseinket, hogy a falusi levegő után sóvárgónak visszaadja egészségét az ottani élet. Legalábbis én, sőt a nővéred⁴⁷⁴ is remény és félelem között hánykolódva hiszünk abban, hogy az ő szenvedései növekednének, ha kéréseinek ellenállnánk.

3 Tehát mi és az egész háznép, Krisztus segítségével, egyaránt elmenekülünk a város forró kábultsága elől, és egyszersmind elkerüljük a beteg mellett ülő és vitatkozó orvosok beavatkozását, akik nem eléggé képzettek, és pusztá jóakaratból és kötelességtudásból megölik őt. Nem bánom, alkalmazzuk a házunkban a barátság jogán⁴⁷⁵ Iustust,⁴⁷⁶ akiről, ha ily szomorúság közepette kedvem lenne tréfálkozni, könnyen bebizonyíthatnám neked, hogy inkább a chironi,⁴⁷⁷ mint a machaoni⁴⁷⁸ tudományokban járatos. Így még állhatatosabban kell kérnünk Krisztust, és könyörögnünk hozzá, hogy a betegséget, melynek orvoslását az emberi tudás nem teszi lehetővé, mennyei hatalmával gyógyítsa meg. Éljen boldogul!

⁴⁷² *Agricola*: Sidonius sógora. Ld. Névmutató.

⁴⁷³ *Severiana*: Sidonius lánya. Ld. Névmutató.

⁴⁷⁴ *Papianilla*: Avitus császár lánya, Sidonius Apollinaris felesége. Ld. Névmutató.

⁴⁷⁵ *iure amicitiae*: több, mint egyszerű barátság, szociális kötelék is. Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

⁴⁷⁶ *Iustus*: Kortárs orvos. Ld. Névmutató: Iustus 2.

⁴⁷⁷ *Chiron* (Kheirón) a legbölcsebb kentaur. A görög mitológiában az orvoslás atyja, minden isteni orvosi tudás letéteményese. Jason, Héraklész, Akhilleusz és Aszklépiosz tanítója. Ez utóbbi tőle tanulta a gyógyítás mester-ségét. A késő római időkben az állatgyógyászattal azonosították.

⁴⁷⁸ *Machaón*: Aszklépiosz fia, a trójai háború orvosa, kitűnő sebész. Ő is birtokolta a gyógynövények terén azt a tudást, amelyet apja Chirontól tanult, tehát a gyógyszerészet és a belgyógyászat jelképe is. A késő római időkben a humán orvoslással azonosították.

SIDONIUS, EPISTULAE II. 13.

Kelt Lugdunumban, 469-ben

SIDONIUS SERRANUSÁNAK⁴⁷⁹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Marcellinus⁴⁸⁰ ügyvéd – a tapasztalt és jóindulatú férfiú – megmutatta nekem a leveledet, melynek első sorait az üdvözleteknek szentelted, a többi része pedig – amely bizony elég terjedelmes – pártfogód, Petronius Maximus⁴⁸¹ császár dicséretét tartalmazza. A legszerencsésebbnek nevezed őt, azt hiszem, inkább állhatatosságból és szeretetből, mint tiszteletből és az igazságnak megfelelően, és leginkább azért, mert ő a legkülönbözőbb *magistratusi* hivatalokat viselve egészen a császári hatalomig emelkedett. De sohasem fogok egyetérteni az olyan véleménnyel, amelyik szerencsésnek hiszi azokat, akik az állam veszélyes és ingatag csúcsaira lépnek.⁴⁸²

2 Mert el sem lehet mondani, hogy mennyi boldogtalan órát kell elviselni életükben az ilyen boldog embereknek, ha mégis annak nevezzük őket, vagy miként Sulla,⁴⁸³ már életükben bátorkodtak így nevezni magukat, s akik vitathatatlanul áthágtak minden szokást és törvényt, és a legfelsőbb hatalmat értékelik a legnagyobb szerencsének. Jóllehet, már azért is elég szerencsétlenek, mert csak csekély mértékben fogják fel, hogy a legnyugtalanítóbb szolgásnak vetették alá magukat. Mert, ahogy a királyok uralkodnak az emberek felett, ugyanúgy uralkodik a hatalmi megszállottság a királyok felett.

3 Ha itt eltekintünk az elődei, vagy az őt követő császárok szerencsétlenségeitől,⁴⁸⁴ a te rendkívüli Maximusod egyedül is a legnagyobb példával szolgálhat mindehhez.⁴⁸⁵ Ő ugyan akadálytalanul emelkedett fel a *praefectusi*, a *patriciusi* és *consuli* méltóság magaslatára,⁴⁸⁶ és azokat az általa viselt hivatalokat, amelyeket mintha kielégíthetetlenül ismétlődő pályán felfelé mozogva ért volna el,⁴⁸⁷ mégis, amikor minden erejével eljutott a császári méltóság távoli csúcsára, koronája alatt megszédült a korlátlan hatalomtól. Ő, aki egykor nem tudta eltűrni, hogy uralkodjanak felette, most azt nem tudta elviselni, hogy uralkodjon mások felett.

4 Végül is a fent elmondottak alapján vizsgálj meg újra korábbi életében népszerűségének és hatalmának tartósságát, ezzel szemben pedig császárságának alig több mint két hónapos kezdetét, viharos lefolyását és végét. Bizonyára rájössz majd te is, hogy ez az ember

⁴⁷⁹ *Serranus*: Petronius Maximus *cliense*. Ld. Névmutató.

⁴⁸⁰ *Marcellinus*: Narbói jogász volt. Ld. Névmutató.

⁴⁸¹ *Petronius Maximus*: 455. márc. 17. – máj. 31-ig *augustus*. Ld. Névmutató: Maximus 2.

⁴⁸² Sidonius keserű megjegyzése apósa, Avitus bukására utal. Vö. MATHISEN 1979. 168.

⁴⁸³ *Sulla, Lucius Cornelius* (Kr. e. 138–78): római államférfi, hadvezér. Kr. e. 82–79-ig *dictator*, számos reformot vezetett be. A Marius-pártiak felkelését felszámoló hadjáratért megszavazott *triumphus* alkalmával kapta a „*Felix*” kitüntető címet.

⁴⁸⁴ Elődje III. Valentinianus (425–455) volt, akit Aëtius megölése miatt annak katonái ölték meg. Utódja Avitus (455–456), Sidonius apósa, akit Ricimer és Maorianus üldözött el a trónról, majd Maorianus (457–461), akit szintén Ricimer árult el. Sidonius természetesen mindenben támogatta Avitust, és felismerte Maorianus érdekeit. A levél írásakor viszont Anthemius uralkodása már csak csalódot jelentett neki. Ez a keserűség és kiábrándultság látszik a levél példázatán.

⁴⁸⁵ Sidonius egyértelműen elhatárolódik Petronius Maximustól. A Damocles-példázat nemcsak a hatalom kétélűségének metaforikus meséje, de Sidonius egyházi pályára lépésének alátámasztása is. Vö. HANAGHAN 2019. 114.

⁴⁸⁶ Petronius Maximus 420–421-ben először *praefectus Urbi Romae*, majd *praefectus Urbi Romae* és *praefectus praetorio* 421–439 között, és 439–441 között ismét *praefectus praetorio*. *Consul* volt 433-ban és 443-ban. 445-ben lett *patricius*. 455. márc. 17. – máj. 31-ig *augustus* Nyugaton.

⁴⁸⁷ A bolygók kozmikus pályáját idéző gondolat a későbbiekben, a Damocles-történet során kerül a szövegkontextusban a megfelelő helyre. Ott a szerencse és a világmindenség állandó forgandóságát köti egybe.

boldogabb volt előbb, mint akkor, amikor a legboldogabbnak nevezték. Ugyanis neki, aki korábban nagy tekintélynek örvendett ünnepi lakomái és életmódja, vagyona és fényűzése, írásművei és *consul* hatalma, atyai birtokai és pártfogoltjai miatt, az életterét végül úgy őrizték, hogy óráit a vízóra beosztásához igazították. Név szerint *augustus*nak hívták, és a Palatinus kapui mögé zárva élt, szürkületkor sóhajtozni kezdett, hogy elérte azt, amire oly nagyon vágyakozott. Mikor a gondok felőrölték, és már nem tudta megtartani a korábban pihenésre szánt időt, azonnal felhagyott a régi életvitelének szabályaival, és belátta, hogy a császár kötelezettsége egy *senator* békés életével nem fér össze.

5 Az elkövetkezők sem tévesztették meg a csalódott uralkodót. Mert bár valamennyi udvari tisztségét békés politikai viszonyok között viselte egymás után, magát az udvart igen erős nyugtalansággal töltötték el a katonák, a polgárok és a szövetségesek között uralkodó zavargások. Ez nyilvánul meg gyors, idő előtti, korai halálában is, mert a végén vérrrel mocskolta be a sokáig álnokul hízelgő Fortuna⁴⁸⁸ hitszegése, amely mint a skorpió, farka hegyével szúrta le a férfit. Ahogy mondani szokták, egy tanult férfi, aki tehetségével érdemelte ki a *questors*ágot, és akinek valóban jelentős része volt a nagy dolgokban, ő Fulgentius,⁴⁸⁹ hányszor hallottad a császár szájából, amikor a hatalom súlyát már nagyon megelégtelte és a régi gondtalansága után vágyódott: boldog vagy Damocles,⁴⁹⁰ mert neked nem kellett egyetlen lakománál tovább viselni az uralkodás kötelességeit!

6 Mert Damocles, ahogy olvastam, a szicíliai Syracusae⁴⁹¹ Dionysios⁴⁹² nevű *tyrannus*ának bizalmasa volt. Amikor mértéktelen dicséretekkel magasztalta pártfogója szerencsését, természetesen anélkül, hogy az uralkodás többi oldalát ismertesse volna, Dionysios így szólt hozzá: „Szeretnéd ma, legalább ezen a lakomán helyzetem előnyeit és hátrányait egyaránt élvezni?” „Szívesen” – felelte Damocles. Akkor Dionysios tüstént levette a hétköznapi viseletet az örvendező, ugyanakkor megdöbbenett pártfogoltjáról, és tyrusi és tarentumi bíborral festett öltözettel gazdagította, és drágakövektől és gyöngyöktől csillogó, aranyból készült, selyemmel borított kerevetre ültette.

⁴⁸⁸ *Fortuna*: A görög Tükhé római, és talán az etruszk Vortumnának, az évszakok változását jelképező istennőnek a latin megfelelője. A megtestesített szerencse istennője, az élet szeszélyes forgandóságát szimbolizálta. Ezt a hasonlatot Sidonius már az 3. *caput*ban is felvillantotta, amikor a – *aeu recurrentibus orbitis inezpletus iteraverat* – kozmikus körforgással megelőlegezte a szerencse forgandóságának képét.

⁴⁸⁹ *Fulgentius*: *Vir illustris*, feltehetően *quaestor sacri palatii* volt. Petronius Maximus barátja. Ld. Névmutató.

⁴⁹⁰ *Damocles* [Damoklész]: mitikus figura, Cicero elbeszélése szerint II. Dionüsziosz szürakuzai *tyrannosz* szabadosa, akit gazdája úgy gyógyított ki hataloméhségéből, hogy trónra ültette és egy lószőrön kardot lógatott a feje fölé. A történet eredetije talán Timaiosztól származik, akitől Cicero kölcsönvette (*Tusc.* V, 61–62). Ld. még Hor. *Epod.* 12, 21; Hor. *Ep.* 2, 1, 207, valamint Juv. *Sat.* 3, 81. Az ő verziójukat meséli itt el Sidonius. A történet ebben a formájában élt tovább a középkori anekdota-gyűjteményekben, pl. a *Gesta Romanorum*ban.

⁴⁹¹ *Syracusae*: Korinthuszi telepések városa Szicilián. Az antik világ legnagyobb és legszebb városának tartották. Ma: Siracusa, Szirakúza.

⁴⁹² *Dionysios* (Kr. e. 397–343): Szirakuzai tyrannosz.

7 Akkor a Sardanapal⁴⁹³ szokása szerint rendezett lakomán leontinumi⁴⁹⁴ termésből készített kenyeret tálaltak fel, ezen felül finom ételeket még finomabb tálakban, a drágakövekből készült öblös kelyhekben falernumi⁴⁹⁵ bor habzott, és a jéghideg hegyi kristályokban illatszerek párologtak, az égő fahéj és tömjén ismeretlen illatokat árasztott az ebédlőben, és Damocles nárdusolajjal benedvesített haját virágfüzéreket koszorúzták. Amikor ledőlni készült a kerevetre, a háta mögül, a kazettás mennyezetről hirtelen egy lengő kard kezdett el leereszkedni, amely úgy látszott, hogy már-már a bíborba öltözött ember nyakára fog zuhanni. Tudniillik egy szál lószőrrel volt felfüggesztve, s fenyegető súlyával és élével a rettegő ember étvágát tantalusi⁴⁹⁶ módon zabolázta meg, nehogy a szájon át lenyelt ételek a vágott seben keresztül jöjjenek ki.

8 Könnyekkel vegyített könnyörgések és különféle sóhajtozások után alighogy megsza-
badult onnan, villámgyorsan felszökkenve elmenekült a királyi vagyon és élvezetek elől. Ő, aki ennek elérését szokta kívánni, a hatalomtól való félelme miatt visszatért a mindennapi emberek helyzete utáni vágyakozáshoz, nagyon is vigyázva, nehogy ezentúl boldognak ítélje és nevezze azt, aki fegyverekkel és kísérekkel van körülvárva, és az összerabolt arany kincseket a fegyverek szorításában rejtegeti. Ezért tisztelendő testvérem, nem tudom, vajon igaz-e az, hogy boldogok, akik ilyesféle rangra törekszenek, de az mindenképp nyilvánvaló, hogy akik elérik, azok boldogtalanok.⁴⁹⁷ Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE II. 14.

Kelt Augustonemetumban, 465 körül

SIDONIUS MAURUSIUSÁNAK⁴⁹⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Hallom, hogy a szüret gazdagabb terméssel válaszolt szorgalmadra és imáidra annál, mint amivel az aszályos év fenyegetett. Azt gyanítom ebből, hogy huzamosabb ideig fogsz időzni Vialoscensisben,⁴⁹⁹ melyet évekkel ezelőtt Martialisnak⁵⁰⁰ is neveztek Julius Caesar⁵⁰¹

⁴⁹³ *Sardanapal*: Ktésziász szerint Asszíria utolsó királya volt, de erre nincs egyéb bizonyítékunk. Az elpuhultságáról és hedonista életmódjáról elhíresült uralkodó életének egyes mozzanatai beleillenek az Aššur-bán-apli asszír nagykirály (Kr. e. 669–630) és testvére, Samas-sum-ukín (Kr. e. 668–648 között babilóniai király) testvérháborújának történetébe, de mindkét személy igen ambiciózus volt, jellemük nem azonosítható Sardanapaléval. Az élet örömeit hajhászó asszír uralkodó Arisztotelész óta elterjedt irodalmi toposzáról van szó.

⁴⁹⁴ *Leontinum* (Leontium): Város Szicília keleti partján. Ma: Lentini. Egy ideig Syracusae fennhatósága alatt állt, erre utal Sidonius.

⁴⁹⁵ Campaniában terem az *ager Falernus*on. A rómaiak a *caecubusi* után a második legjobbnak tartották, de mert Horatius gyakran megénekelte, ez vált a rómaiak legismertebb borává. Hor. *Sat.* 1, 10, 24; 2, 2, 15; 4, 24; *Carm.* 2, 11, 18. stb. A bor történetét Sil. (7, 163) mesélte el. Vörös és fehér változata is volt, leginkább a 15 évesnél öregebb változatát itták. Említése irodalmi toposz, nem valószínű, hogy Dionysios ismerte volna.

⁴⁹⁶ *Tantalus* [Tantalosz]: Mitológiai alak, akit, amiért ellopta az istenek asztaláról a nektárt, úgy büntettek meg, hogy bár vízben áll, de nem éri el a vizet, gyümölcsök függenek a feje felett, de ha értük nyúl, a szél elfújja őket, és egy rettenetes szikla fenyegeti azzal, hogy rázuhan. Így örökké retteg, szomjas és éhezik.

⁴⁹⁷ Sidonius nem pusztán Petronius Maximus sorsára utalt a Damocles-történettel, de nem is általános igazsággként moralizált. Sokkal tágabb értelemben kell olvasni: ez egy keserű tapasztalat, amelyben Avitus törekvései és sorsa nyilvánult meg.

⁴⁹⁸ *Maurusius*: Pagus Vialoscensis (Volvic) lakott. Sidonius barátja. Ld. Névmutató.

⁴⁹⁹ *Pagus Vialoscensis* (*Martialis*): Clermont-Ferrand melletti birtok az V. században. Ma: Volvic.

⁵⁰⁰ *Martialis*: 'Marshoz tartozó'.

⁵⁰¹ *Caius Julius Caesar* (Kr. e. 100–44): A hadvezér, *triumvir*, *dictator*. Ld. Sid. *Ep.* I, 5, 7.

téli szálláshelye miatt. Azon a helyen egyrészt jól termő szőlőid, ezen felül tulajdonosa méltóságához illő, nagy kiterjedésű birtokod is van, amely téged és a tiedet az ott-tartózkodás számtalan gyümölcseivel és örömeivel tart vissza.

2 Nos, ha eldöntötted, hogy ha csűrjeidet és raktáraidat étellemmel feltöltötték, Janus és Numa⁵⁰² hóval teli hónapjait egészen a fecskék vagy a gólyák visszatértéig ott töltöd a korommal borított tűzhely melletti dologtalanságban és tunikás nyugalomban,⁵⁰³ akkor hozzád hasonlóan én is nyomban leszüretelem városi tartózkodásomnak gyümölcseit. És míg te kétségtelenül a falusi birtokodat, addig én társaságodat fogom élvezni, hiszen amint te is tudod, hogy szívemnek nem kevésbé kedves a falusi élvezetekhez való visszatérés, mint a kiváló tulajdonságokkal rendelkező, korombeli szomszéd. Élj boldogul!

⁵⁰² *Janus*: a kapuk és bejárók, hidak, és minden kezdet istene. Róla kapta a nevét a január hónap. Numa Pompilius (Kr. e. 715–672) római király új naptárt vezetett be, amelyben Janus, a kezdet (január), és *Februarius*, a megtisztulás hónapja (február) szerepelt. Így a két téli hónap, amire Sidonius gondolt, a január és a február volt.

⁵⁰³ *tunicata quiete*: Mart. X, 51, 6: „*o soles, o tunicata quiete!*” „Mily idők, mily tunikás nyugalom” (ford. Csengery János). Arra utal, hogy vidéken nem kell ünnepi *togát* öltetni, járhatnak csak kényelmes *tunica*ban.

HARMADIK KÖNYV (EPISTULAE III)

SIDONIUS, EPISTULAE III. 1.

Kelt Augustonemetumban, 471 körül

SIDONIUS AVITUSÁNAK⁵⁰⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Gyermekkorunk kezdete óta a szeretetnek igen sok köteléke – s ahogy haladtunk az ifjúkor felé – a kölcsönös barátságra⁵⁰⁵ való törekvés fűzött össze bennünket. Elsősorban azért, mert anyáink révén a legszorosabb vérrokonság kapcsol össze minket, azután pedig, mert mint egyívásúaknak, ugyanazok voltak a tanáraink, egyforma ismeretekre képeztek, ugyanolyan játékokat játszottunk, ugyanazon császárok alatt kezdtük el és fejeztük be katonai szolgálatunkat. És ami ezeknél a barátság elmélyítéséhez még fontosabb és hatásosabb, mindegyikünk mindig azonos meggyőződés alapján kereste vagy kerülté mások társaságát.

2 Mindezekon kívül – nem említem itt a lelkiismeretességet, mely benned sokkal nagyobb és kitűnőbb –, a nagyszámú, nyilvánosan elvégzett közfeladat igen sokszor fűzte egybe rokonszenvünket. De amit be kell vallanom, hogy bár már régóta a magasba emelkedett kölcsönös barátságunk építménye, de te helyezted rá a nagy értékű tetőt azáltal, hogy Arvernum városkájának⁵⁰⁶ egyházközségét – melynek, jóllehet méltatlanul, engem állítottak az élére – rendkívül kedvező ajándékkal gazdagítottad. Ez az adomány legnagyobbbrészt a Cuticiacum⁵⁰⁷ nevű, városhoz közeli birtokot jelenti, és azt, hogy hittestvéreink közösségét nemcsak a közeli hely felajánlására tartottad méltónak, de a birtok jövedelmével is gazdagítottad.

3 És bár ketten örököltetek nővéred után, hited példaként állt életben lévő nőtestvéred előtt, hogy ezt a jótettet ő is kövesse. Emiatt megérdemelten jutalmaz az ég jótéteményedért, s azért is, mert mást is erre ösztönöztél. Ennélfogva, ahogy már lenni szokott, szerfölött méltónak talált az isteni hatalom arra, hogy ezzel a szokatlan örökséggel magasba emeljen; és nem is sokáig késlekedett, hogy vallásos odaadásodért százszoros ajándékokkal gazdagítson, és bízunk abban, hogy ugyanúgy megajándékoz majd égi javakkal, ahogy földi tartozását már megfizette. Mert ha nem tudnád, Nicetius⁵⁰⁸ cuticiacumi öröksége égi jutalom volt.

4 Már csak az maradt hátra, hogy esedezve kérjünk, hogy egyházközségünkhöz hasonlóan viseld gondját városunknak is, mely midőn hajdan, úgy a mostani időkben különösen tartozik neked, mind pártfogásod, mind pedig adományod miatt. Hogy milyen haszonnal járhat pártfogásod, különösen, ha személyes jelenléteddel gyakran megtiszteléd városunkat, azt akár a gótktól is megkérdézheted, akik még gyakran a saját *Septimaniájuk*⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ *Avitus*: Sidonius unokatestvére. Ld. Névmutató: Avitus 1.

⁵⁰⁵ *amicitias*: Ld. Sid. Ep. I, 7, 1.

⁵⁰⁶ *Arvernū*: Arvernum volt az *arverni* gallus nép *aquitaniā* területe a Cevenna hegységben. Fővárosa Augustonemetum (Clermont-Ferrand). Sidonius idején a valaha 15–30000 főt számláló nagyváros már csak 600–800 lakossal rendelkezett.

⁵⁰⁷ *Cuticiacum*: Clermont-Ferrand melletti villa. Ma: Coucy (le Château, Aisne).

⁵⁰⁸ *Nicetius*: Földbirtokos Galliában. Feltehetően 470/471-ben halt meg. Ld. Névmutató: Nicetius 1.

⁵⁰⁹ *Septimania*: *Gallia Narbonensis* nyugati régiója a Garonne és Rhodanus (Rhône) folyók, illetve a Pireneusok és Cévennes között. Nevét az Augustus által ide telepített *Legio VII Claudia (Septimani)* veteránjairól kapta. Egy

is visszautasítanak vagy lemondanak róla, csakhogy ezt az irigylet szögletet, még ha pusztasággá téve is, birtokukba vehessék. De ugyanakkor te, aki isten által védelmezőül vagy kirendelve a gótok és államunk közé, nyugodtabb intézkedéseket gondolhatsz ki. Ők⁵¹⁰ ugyanis régi határaikat áttörve minden határvonalukat⁵¹¹ vitézséggel vagy a földbirtokok tömeges háborús birtokbavételével a Rhodanusig⁵¹² és a Ligerig⁵¹³ akarják előre tolni, de döntéseid bölcsességével szerzett tekintélyed mindkét felet úgy mérsekelheti, hogy mi is megtanuljuk, mit kell megtagadni abból, amire igényt támasztanak, és ellenfeleink is megszűnjenek követelni, amit megtagadunk tőlük.⁵¹⁴ Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 2.

Kelt Augustonemetumban, 473–474 telén

SIDONIUS CONSTANTIUSÁNAK⁵¹⁵ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Üdvözlő téged Arvernum népe, melynek kis kunyhóit nagy barátsággal töltötted meg,⁵¹⁶ és bár nem kívántál kíséretet, együttérzésed miatt mégis körülfogtak. Jóságos Isten, mekkora volt a bajoktól meggyötört nép öröme, mikor szent lábaiddal akárjád előre tolni, de közé jöttél! És hogyan vett körül a minden rendbéli, nembéli és korosztálybéli emberek sokasága! Mily szellemesen válaszoltál mindenki szavára! A gyermekek mennyire gyengédnek, a fiatalok milyen barátságosnak, az öregek mily tiszteletre méltónak tartottak!⁵¹⁷ A gyújtogatástól összeomlott templomok⁵¹⁸ és a félig leégett lakóházak láttán úgy ömlöttek könnyeid, mintha mindenkinek az édesatyja lennél. Milyen nagyon szomorkodtál a temetetlen csontokkal borított, sírkertté lett mezők láttán! Aztán mennyire bátorítottál, mekkora lelkesedéssel javasoltad az újjáépítést!

2 Ehhez járul hozzá, hogy midőn a várost nem kevésbé a polgárok ellenségeskedése, mint a barbárok támadása miatt elnéptelenedve találtad, mindenkinek békét tanácsolva visszaadtad a polgároknak a hazaszeretetet, s a hazának a polgárokat. Ezek a te intésedre nemcsak közös elhatározásra jutottak, hanem egy emberként visszatértek városukba, így a falak neked köszönhetik a visszavezetett népet, és a visszavezetett nép az egyetértést.⁵¹⁹ Ezért

másik etimológia szerint hét egyházmegyéjéről (Narbonne, Nîmes, Béziers, Maguelonne, Lodève, Agde és Uzès) nevezték el. A terület nevét Sidonius említi először ebben a levelében.

⁵¹⁰ Ti. a gótok.

⁵¹¹ *metu*: A pálya végét jelző, kúp alakú fordulópont a *circus*ban. Itt: végpont, határ.

⁵¹² Rhodanus: Rhône.

⁵¹³ Liger: Loire.

⁵¹⁴ A levél arra a gót betörésre utal, amely 471-ben volt Arles környékén. Avitus talán tárgyalt a gótokkal, de nem ért el sikert. Ezt követően Anthemius hadserege megpróbálta rendezni a kialakult háborús helyzetet, de Eurich legyőzte és teljesen megsemmisítette.

⁵¹⁵ *Constantius*: Lugdunumi (Lyon) *presbyter*. Ld. Névmutató.

⁵¹⁶ Plin. *Paneg.* XV: „*Quod denique tectum magnus hospes impleveris*.”; Sid. *Ep.* VII, 25.

⁵¹⁷ Plin. *Ep.* VI, 26: „*Puer simplicitate, comitate juvenis, senex gravitate*.”

⁵¹⁸ Az *aedes* jelenthet pusztán épületet, de egyike azoknak a szavaknak, amelyek alatt templomot értettek (*templum, delubrum, fanum*). Vitruvius szerint az *aedes* maga az épület, a *templum* pedig a felszentelt épület vagy hely. Nem biztos, hogy a köznapi használatban elterjedt *aedes* nem számított felszentelt templomnak, a korai időktől csak a felszentelés szertartása különböztette meg attól.

⁵¹⁹ Latin közmondássá lett, és egész Európában elterjedt szentencia: „*concordia civium murus urbium*” (A polgárok békessége, a városok legnagyobb erődítménye). Vö. Livius X, 22: „*nil concordie collegio firmitus ad rem publicam*

téged valamennyien a sajátjuknak, és magukat teljesen a tiednek tartják; és a te legnagyobb dicsőséged az, hogy szemernyit sem tévednek.

3 Ugyanis napról napra eszébe jut minden egyes embernek, hogy te, a kortól elnehezült, gyengeségtől törekeny, nemes származásodnál fogva előkelő és vallásosságod miatt tisztelendő férfiú, egyedül az irántunk érzett szeretettől⁵²⁰ vezérelve törtél át idejöveteledkor annyi korlátot, és viseltél el annyi nehézséget. Így a nyilvánvalóan hosszú utazást,⁵²¹ a napok rövidségét, a havazás bőségét, az élelem szűkösségét, a hosszadalmas egyedüllétet, a kényelmetlen szállóhelyeket,⁵²² az utakon a pusztuló vízelvezető csatornák vizétől kimosott kátyúkat, vagy a fagy kemény fogait, és mindehhez még a nagy kövekkel feltöltött utak egyenetlenségét, vagy a folyók csúszós jegét, a megmászásra göröngyös dombokat és az állandó földcsuszamlástól legyalult völgyeket is. Ez mind kellemetlen volt számodra, de mert nem egyéni kényelmetet kerestél, a nép szeretetével viszonzta mindezt.

4 Befejezésül kérjük Istent, hogy éveid számát kívánságod szerint gyarapítsa, fáradhatatlanul keresd, nyerd el és viszonzod a jó emberek barátságát,⁵²³ kísérjen téged a szeretet, melyet hátra hagytál nekünk, és az általad mindenütt meghonosított egyetértést sokáig viszonzozzák neked, alapként is és betetőzőként is. Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 3.

Kelt Augustonemetumban, 472–473-ban

SIDONIUS ECDICIUSÁNAK⁵²⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Sokkal jobban hiányzol, mint eddig bármikor, az én arvernumi híveimnek, akiken mérhetetlenül eluralkodik az irántad érzett szeretetük, éspedig igen számos okból: először, mert szülőföldünk joggal tart igényt jóakaratumk legnagyobb részére, azután, minthogy körünkben te vagy az egyetlen halandó, aki annyi örömet okoztál szülőföldednek életedben, mint amennyire reménykedtek benned születésed előtt. Mindezzel egybehangzó bizonyosság, hogy midőn születésedre vártak, a polgárok egyetértésben, fogadalmakat téve számlálták az időt.⁵²⁵

2 Elhallgatom⁵²⁶ azokat a közhelyeket, amelyek pedig az irántad érzett szeretetnek nem megszokott ösztönzői, azt, hogy ennek a pázsitnak a göröngyein kezdte először mászni.

tuendam”; 11, 24: „*dua sex una civitate discordia facit*.” Sall. *Jug.* 10, 6: „*concordia parvae res crescunt, discordia maxima edulabuntur*.”

⁵²⁰ Vö. Jn 13:3: „*Maiorem hac dilectionem nemo habet, utinam suam ponat quis pro amicis suis*” (Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, aki életét adja az ő barátaiért.)

⁵²¹ Lyon és Clermont-Ferrand légvonalban kb. 140 km-re esik egymástól. Az akkori útviszonyok között ez jóval hosszabb, és az utak állapota miatt jóval kellemetlenebb távolság lehetett.

⁵²² *Mansio*: a provinciákban az utak mentén kialakított szálláshely. Eredetileg a hadsereg szállásai voltak, ezért gyakran a hadsereg védelme alatt álltak. Rendkívül biztonságos éjszakai szállásnak számítottak, de tábori körülmények között. Nagyjából egy napi útra telepítették őket egymástól.

⁵²³ *bonorum amicitias*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

⁵²⁴ *Ecdicius*: Sidonius sógora. Ld. Névmutató.

⁵²⁵ Messianisztikus kiválasztottságtudatra utaló sorok. Mint Avitus fiának, Ecdiciusnak is Gallia felemelése vagy legalább megvédése volt a célja. A politikai helyzet azonban már más volt, neki a gótoktól kellett megvédenie Galliát. Nem tudunk arról, hogy születését mennyire várták, ez a kép a hellenisztikus istenkirályok legendáit idézi.

⁵²⁶ Sidonius kedvelt technikája, amellyel elmondja azt, amiről „nem beszél”.

Mellőzöm, hogy először ezeken a réteken lépdeltél, ezeket a folyókat úszta át, ezekben a ligetekben vadásztál. Arról sem beszélek, hogy a labda és a kockázó pohár, a sólyom és a kutya, a ló és az íj itt voltak először játékaid. Hallgatok arról is, hogy gyermekkorodban kedvességed miatt mindenhol ide gyűltek az emberek, hogy az irodalmat tanulmányozzák, és hogy egykor neked is szükséged volt arra, hogy a kelta beszéd csiszolatlanságait levetkőzd, és nemességed egyszer a szónoki stílushoz, máskor a múzsai⁵²⁷ versmértékhez szokjon.

3 Elsősorban ez lobbantotta fel benned a teljesség iránti szenvedélyt, s akiktől egykor azt követelted, hogy latinokká váljanak, azoknak később megtiltottad, hogy barbárokká legyenek. Mert polgáraink sosem felejtetik el azt,⁵²⁸ amikor a minap a félig lerombolt városfalakról⁵²⁹ minden korú és rendű, és mindkét nembeli ember látta, ahogy a várossal szemben lévő síkságon mindössze tizennyolc⁵³⁰ lovas bajtársad kíséretében vonultál keresztül, majd a síkság közepén fényes nappal törtél át néhány ezer góton; ezt az utókor bizonyosan csak nehezen fogja elhinni.

4 Amikor meghallották a nevedet, és megpillantottak téged, az ellenséget a legnagyobb ostrom közepette úgy elfogta az ámulat, hogy a csodálkozás miatt az ellenséges vezérek nem fogták fel, hogy amilyen csekély számú kíséreted van neked, olyan nagyszámú van nekik. Amikor téged megláttak, rögtön egy meredek domb tetejére vonták vissza az egész hadsereget, melyet előbb még ostromra vezettek, és nem folytatták a támadást. Eközben te levágtad közülük a legjobbkat, akiket nem a gyávaság, hanem a vakmerőség tett sereghajtóvá, anélkül, hogy a tied közül valakit is elveszítettél volna. A nagy küzdelemből a nyílt mező egyedüli birtokosaként kerültél ki, bár ebben a csatában még annyi harcostársad sem volt, mint ahány vendég az asztalodnál szokott ülni.

5 Ezután már nyugodtan tértél vissza a városba, s hogy jöttek eléd az emberek, taposolva, sírva, örvendezve,⁵³¹ hogy tiszteletüket tegyék! Inkább hálájukat igyekeztek kifejezni, mintsem üres beszédeket tartani. A harcból való visszatéréseid ama boldog ünneplésén tágas házad *atriumait* megtöltötte a látásodra odatódult tömeg. Míg egyesek siettek lecsókolni rólad a port, mások elkapták a vértől és tájtéktől ázott kantárt, ismét mások az izzadságtól átitatott nyeregtakarót emelték le, ezek szétkapcsolták a hajlított lemezkapcsokat, amikor sisakodat le akartad vetni, azok belezavarodtak a lábvért⁵³² csomóinak kioldásába, amazok a csapásoktól tompává vált kardok oldalán számolták a csorbulásokat, végül voltak, akik irigykedő ujjakkal méregették a páncélon vágott és szúrt lyukak körvonalait.

⁵²⁷ *Camenalibus*: a Camenák eredetileg forrásnimfák voltak, az ének és a jóslás istennői. A későbbiekben a múzsákkal azonosították őket. Horatiusnál a költői ihletet jelentik. Hor. *Carm.* 2, 16.

⁵²⁸ *civis pectoribus*: Sid. *Ep.* II, 2; III, 3; IV, 24; VIII, 6; IX, 14; *Carm.* II, 37.

⁵²⁹ Clermont-Ferrand 471-es ostroma.

⁵³⁰ Toursi Gergely szerint csak tíz kísérője volt. Greg. Tur. *Hist. Franc.* II, 16. (24): „*Quem Ecdicium mirae velocitatis fuisse multi commemorant; nam, quadam vice, multitudine Gothorum cum decemviris fugasse perscribitur.*”

⁵³¹ *ovationem*: Sidonius a római diadalmenetek egyik formájára utal. Mindkettőt a *senatus* szavazta meg. A császárkorban az *ovatio*t, vagy kisebb diadalmenetet engedélyezték a hadvezéreknek. Ebben csak egyszerű polgári öltözetben, biborsávós *togában* vagy köpenyben, gyakran gyalog vonult fel a Capitoliumra, néhány mirtuszkoszorúval. A *triumphus*, vagy nagy diadalmenet esetében azonban a győztes babérkoszorút kapott, Iuppiterként vonult a Capitoliumra, hogy ott felajánlja a győzelmi jelvényeket a főistennek. Erre a császárkorban csak a császárnak (mint *imperator*nak) és szoros családtagjainak volt lehetőségük. Ecdicius bevonulása az *ovatio*hoz hasonlított, bár nem szavazta meg neki a *senatus*.

⁵³² *ocreae*: fémből készült lábvért, amelyet bőrral béleltek ki és bőrszíjakkal erősítettek fel a lábra. Görög eredetű, de a rómaiak is viselték, bár az övek kevésbé fedte be a lábszárat, mint a görög.

6 Bár összelelkezett híveid sok ujjongót visszatartottak, mégis valósággal lerothant az örvendező tömeg, és végül úgy sodort el a fegyvertelen és téged ünneplő emberáradat, mint-ha fegyvertelen lettél volna. Kétségtelenül igen elegánsan viselted el az ostoba gratulálókat, s bár öleléseivel csaknem szét tépett a rád rohanó sokaság, ilyen körülmények között is a közszeretetet legkegyesebb értelmezője voltál, amikor kijelentetted, hogy igen hálásnak kellene lenned azzal szemben is, aki jogtalanságot követett el ellened.

7 Arról is hallgatók, hogy magánérőből, a hatalmasok igen csekély kívülről jövő támogatásával állami hadsereget szerveztél, és megfékezve az ellenség korábban korlátok nélküli mozgását, véget vetettél pusztításainak. Szintén hallgatók arról is, hogy ék alakú csatarenddel hányszor pusztítottad el társaiddal az ellenséges lovasságot, s míg tieid közül a csata után csak két-három harcos hiányzott, az ellenségnek akkora veszteséget okoztál váratlan és visszaverhetetlen támadásaiddal, hogy ők csalárd módon próbálták halottaik számát eltitkolni. Mert akiket nem tudtak az éjszaka beállta miatt eltemetni, azoknak lefejezett holttestét otthagyták, mert úgy gondolták, kisebb bizonyíték lesz így ellenük, mintha a bozontos hajú halottakat meg tudnák különböztetni a megnyírottaktól.⁵³³

8 De amikor újra felkelt a nap, rájöttek, hogy elesettjeik száma a kegyetlen mesterkedés ellenére is kiderült, s ekkor már nem annyira a veszteséget igyekeztek elleplezni a csellel, mint inkább a csel fogást sietséggel. S nyilvánosan eltemették halottaikat, akiknek korábban nem borították halmokkal csontjait, s akiknek ruháit nem mosták le, és öltözet nélkül hagytak ott.⁵³⁴ Most megadták halottaiknak az őket megillető végtisztességet. Szekerekre gyűjtötték össze a szerteszét heverő holttesteket, melyeket – mivel te szüntelenül támadtad a legyőzötteket –, a felgyűjtott házakba zárva borították be az összeomló tetők halotti máglyadarabjai.

9 De erről kissé többet beszéltem a kellenél, bár nem akartam elbeszélni minden cselekedetedet, hanem csak a kiemelkedő tetteidet kívántam emlékezetbe idézni, hogy annál inkább hidd el tieid óhaját, akik már belebetegedtek abba, amivel szembe kell nézniük, és erre nincs hathatósabb és gyorsabb orvosság, mint megérkezésed. Ha tehát a mieink könyörgései legyőzik kételyeidet, azonnal adj jelt szülőföldedre való sietős visszatérésedre, gyorsan válj meg a király⁵³⁵ veszedelmes kíséretétől, amelyről minden tapasztalt ember tudja, hogy igencsak hasonlít a lángok természetéhez, amely azokat, akik kissé távolabb állnak, megvilágítja, a hozzá túl közeliakat viszont megperzseli. Éljen boldogul!

⁵³³ A barbárok kegyetlensége. A bozontos hajú a gót, a megnyírott a római veszteséget jelenti.

⁵³⁴ A temetési szokásokhoz ld. Greg. Tur. *Hist. Franc.* IV, 52; VI, 46 ; VII, 1. *De Gloria Confess.* LXXXI.

⁵³⁵ Az Arelátét és Massiliát elfoglaló, Itália megtámadására készülő vizigót támadások elől Ecdicius a burgundok területére vonult vissza, hogy elkerülje a nyílt összeütközést. Az uralkodó, akire Sidonius céloz, II. Chilperic (450–493) burgund király lehet. Glycerius alatt *magister militum* volt, és segített Ecdiciusnak Auvergne-t megvédeni a gótoktól.

SIDONIUS, EPISTULAE III. 4.

Kelt Augustonemetumban, (?) 471 végén, 472 elején

SIDONIUS FELIXÉNEK⁵³⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Kiválóságod⁵³⁷ *cliense*, a zsidó származású Gozolas,⁵³⁸ – akit én is kedvelnék, ha vallása nem volna megvetendő számomra – viszi leveletem, melyet a legnagyobb aggályok között írtam. Ugyanis a minket körülvevő népek fegyverei fenyegetik városunkat, amely mintegy határátkelő e népek területei között. Így mi ezen viszálkodó népek között siralmas préda vagyunk: gyanúsak vagyunk a burgundok előtt, és túl közel vagyunk a gótokhoz, egyaránt megszenvedjük az ostromlók haragját és a védelmezők gyűlöletét.⁵³⁹

2 De erről majd máskor bővebben. Örülök, ha ugyanakkor nálatok rendben mennek a dolgok. Mert bár olyasmint érzünk, hogy eltitkolt bűnök miatt bűnhődünk nyilvánosan, nem akarjuk, hogy máshol is kedvezőtlenül alakuljanak a dolgok. Mert valóban a bűnök és az ellenség foglyává válik az, aki viszontagságos időkben nem őrzi meg jóakarátát. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 5.

Kelt Augustonemetumban, 470–471-ben

SIDONIUS HYPATIUSÁNAK⁵⁴⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A méltóságos⁵⁴¹ Donidius⁵⁴² – jellemed nagyra becsülője és bámulója –, ha egyedül csak saját hasznát venné számításba, saját nyájassága is bőségesen elég lenne, hogy megalapozza bizalmadat, még akkor is, ha semmiféle közbenjáró nem támogatná őt. Ezzel szemben őt az én baráti szeretetem kíséri, így amit önmagától elért, azt úgy tette, ahogyan én kívántam. És így a te tiszteletedre most egy halom⁵⁴³ emelkedik itt is, amit a két hálával tartozó ember emel neked, mikor közülünk egyikünk elnyeri jóteteménysedet.

2 Az eborolacumi⁵⁴⁴ birtoknak a barbárok előtt pusztán hagyott középső részét, melyet jog szerint most egy *patriciusi* ház birtokol, Donidius a te jogszerű ítéletteddel a sajátjához akarja csatolni. Erre az alkudozásra nem a kapzsiság ösztönzi, hanem az ősökre való visszaemlékezés. Ez a birtok teljes egészében Donidius családjának a tulajdona volt, egészen az életből csak a minap eltávozott mostohaapja haláláig. Ő pedig a tőle régen idegen kézbe

⁵³⁶ *Felix Magnus*: Narbonne-i előkelő, Sidonius iskolatársa, *praefectus praetorio Galliarum* és *patricius*. Ld. Névmutató.

⁵³⁷ *Culmen*: a legmagasabb *magistratusok* megtisztelő címe.

⁵³⁸ *Gozolas*: zsidó férfi, feltehetően kereskedő, aki gyakran továbbította Sidonius leveleit. *Magnus Felix cliense*. Ld. Névmutató.

⁵³⁹ Az ostromlók a vizigótok, a védelmezők a burgundok voltak.

⁵⁴⁰ *Hypatius*: Ügyvéd, *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

⁵⁴¹ *Vir spectabilis*: a *senatori* rend második osztálya, a *clarissimáé* magasabb, az *illustris*nál alacsonyabb.

⁵⁴² *Donidius*: *Vir spectabilis* Arvernumban. Ld. Névmutató.

⁵⁴³ *cumulus*: azzal a szokással van kapcsolatban, hogy valakinek a tiszteletére halmot emeltek, és erre győzelmi emléket, oszlopot vagy szobrot állítottak. A halom a tömeg fölé emelést szimbolizálta. A szokás görög eredetű, ahol az utazók Hermész tiszteletére, jóindulatának megnyerésének céljából, a keresztutak mentén egy-egy követ helyeztek el, és egy idő múlva ebből kőhalmok emelkedtek.

⁵⁴⁴ *Eborolacum*: Villa *Aquitania I*-ban a késő antikvitásban. Ma: Ébreuil-sur-Allier.

került, kicsiny birtokát, nem annyira a veszteségtől, mint a szegységtől fojtogatva visszavásárolná. Nem a bűnös kapzsiság miatt, hanem az önbecsülés ösztönzésére kényszerül arra, hogy a birtokot visszaszerezni törekedjen.

3 Méltóztass eleget tenni a könyörgéseinek, az én kéréseimnek, szokásod szerint, hogy a te támogatásoddal hozzájusson ehhez az egész földterülethez. Így bár ő nemcsak a szülei birtokát, és az általa jól ismert földet, hanem boldog gyermekkor első lépéseinek színterét is kevésbé gyümölcsözően kapja vissza, ilyen módon, ha nem tennénk semmit, igen tunyának tűnnénk. Én pedig ezzel a birtok-visszaengedéssel éppen úgy a lekötelezettek leszek, mintha az én saját birtokom jövedelmének lenne hasznára, amit ez a férfi – aki korára nézve testvérem, vallása szerint pedig fiam,⁵⁴⁵ helyi polgár, és hűsége miatt barátom – kapni fog. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 6.

Kelt Lugdunumban (?) vagy Augustonemetumban, 470 elején

SIDONIUS EUTROPIUSÁNAK⁵⁴⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ha még ma is emlékezel a régi, együtt töltött közszolgálatunkra,⁵⁴⁷ és az azóta is többször megújított barátságunkra,⁵⁴⁸ akkor természetesen meg fogod érteni, hogy miképpen te magas tisztségre jutottál,⁵⁴⁹ úgy én a kívánságaim csúcsára érkeztem. Mi ugyanis mindnyájan veled örvendezünk tisztségednek,⁵⁵⁰ mert úgy érezzük, hogy felemelkedésed nemcsak családodnak, hanem barátságunknak is elismerést jelent. Az a vita bizonyítja ezt, amelyben az én buzdításom⁵⁵¹ nem kevés ösztönzést jelentett.

2 Egykor alig lehetett téged rávenni, hogy a provincia kormányzását egyesítsd a filozófiával, minthogy téged, Plótinosz⁵⁵² tanaihoz ragaszkodva, a platonikus iskolák követői magukkal ragadtak a ma időszerűtlen nyugalom véget nem érő tétlenségébe. Az idő tájt bebizonyítottam, hogy ezekkel a tanokkal akkor lesz lehetőséged foglalkozni, amikor a családodnak már semmivel sem tartozol. Úgy láttuk továbbá, hogy a restség legközelebbi szomszédja a közszolgálatnak olyan módon való megvetése, amelyről szólva, kérkedve azt állítják, hogy az előkelő családokból származó férfiak inkább nem képesek, mint nem akarnak közhivatalt betölteni.

3 Tehát, amint illik, először is mondjunk hálás köszönetet Krisztusnak, aki mindezedáig szüleid nemességével díszítette előkelő helyzetet, most viszont téged is hasonló tisztségekre emelt fel. Ezenkívül, ha a lélek vágyai beteljesülnek, a továbbiakban is a legjobbakban szabad reménykedni. Legalábbis az egyszerű provinciálisok gyakran mondogatják, hogy nem az a jó

⁵⁴⁵ A *professio* nemcsak foglalkozás, de valaminek a bevállása is. Sidonius, mint püspök az egész keresztény gyülekezetet a fiának, gyermekének tekinti. Vö. Tertull. *Apol.* 42.

⁵⁴⁶ *Eutropius*: Sidoniusszal együtt viseltek valamikor hivatalt. 470-ben (?) *praefectus praetorio Galliarum*. Ld. Névmutató: Eutropius 2.

⁵⁴⁷ *commilitium*: itt nem harcostárs, hanem *sodalitium*, *societas* értelemben. Vö. Sid. *Ep.* I, 11.

⁵⁴⁸ *amicitiam*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

⁵⁴⁹ Feltehetően a *praefectus praetorio Galliarum* tisztségre utal. Vö. DALTON 1915. clxvii–clxviii.

⁵⁵⁰ *fascibus*: a *fascis* hatalmi jelkép volt, itt magát a hivatalt érti alatta.

⁵⁵¹ Ld. Sid. *Ep.* I, 6. Ebben Sidonius igyekezett rábeszélni Eutropiust, hogy vállaljon közhivatalt.

⁵⁵² *Plótinosz* (203–269): filozófus, a neoplatonikus iskola megalapítója. Metafizikája komoly hatást gyakorolt a keresztény gnoszticizmusra is.

esztendő, mikor bőséges a termés, hanem amikor jó a kormányzás. Ezért rajtad áll most, nagyságos uram,⁵⁵³ hogy reményeinket beváltó intézkedésekkel ajándékozz meg minket. Mert felidézve nemes származásod, mindenki meg van győződve arról, hogy míg ügyeinket a Sabinus család⁵⁵⁴ irányítja, nem kell félnünk Sabinianus családjától.⁵⁵⁵ Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 7.

Kelt Augustonemetumban, 474 decemberében

SIDONIUS FELIXÉNEK⁵⁵⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Már régóta nem írtál nekem. Úgy látszik, mindketten hűek maradunk saját szokásunkhoz: én fecsegek, te hallgatsz. Mivel pedig olyan férfiú vagy, aki a barátságából származó egyéb kötelezettségek teljesítésében olyannyira példamutató, ezért úgy gondolom, hogy nálad a hosszú tétlenséget egyfajta erényként kell számon tartani. Vajon sosem indít téged régi barátságunk arra, hogy végül is válasszal törd meg folytonos hallgatásodat? Vagy nem tudod, hogy aki a fecsegőnek nem válaszol, az szemrehányást kap? Te visszavonulsz vagy a nyilvános, vagy a jogi könyvtárba,⁵⁵⁷ és elvárod, hogy ilyen szegényes⁵⁵⁸ leveleket írjak neked én, akinek – ha jobban utánanézel, beláthatod –, ehhez inkább csak a készsége van meg, mintsem a képessége.

2 Legalább aggodalmaink adják kezedbe a tollat, és ne feledd leveledet az utazók kezébe nyomni, hogy barátaid gondjai megenyhüljenek. Siess tudatni, ha Isten akaratából Licinianus⁵⁵⁹ *quaestor* ebben a zavaros helyzetben megnyitja a szabadulás lehetőségének ajtaját. Úgy beszélnek, hogy személye valóban nagy reményeket ébresztett, megérkezése még nagyobb, személyiségét a jelentések felmagasztalják, de ha megvizsgálod, még fenségesebb, és hogy a szerencse és a természet minden ajándéka miatt figyelemre méltó ember.

⁵⁵³ *domine maior*. Ld. Sid. Ep. I, 1, 1.

⁵⁵⁴ *Sabinus*: Eutropius egyik rokona. Feltehetően egyik őse, Antonius Caecina Sabinus (PLRE I), aki a 316. év *consul*-ja volt. Ld. Névmutató.

⁵⁵⁵ *Sabinianus*: A levél tartalmából ítélve *senatori* családból származott, és valamilyen tisztséget viselt, amiért kellemetlen emlékek fűződtek hozzá. Semmi konkrét adatunk nincs róla. Ld. Névmutató. Azonban nem elképzelhetetlen az sem, hogy nem egy közeli kortárs volt a példa, hanem az a Sabinianus, aki 359–60-ban volt *magister militum per Orientem* (PLRE I. Sabinianus 3). Ammianus Marcellinus nem fest róla valami előnyös képet, szerinte gögös, kicsinyes és szűk látókörű ember volt. (18, 5, 7; 19, 3). A *Sabinus* és *Sabinianus* mögött a *familia* miatt kerestünk konkrét személyt. A szövegkörnyezet alapján, amely az állam irányítására utal, lehetne ugyan a jogi iskolák közül a sabinianus iskolára és annak névadójára Mas(s)urius Sabinusra gondolni, de tekintve, hogy Sabinus nem volt *senatori* rendű, valamint követőinél ugyanazon elvekre épülő iskoláról beszélünk, a szövegnek nem lenne értelme.

⁵⁵⁶ *Felix Magnus*. Narbonne-i előkelő, Sidonius iskolatársa. *Magnus consul* fia. *praefectus praetorio Galliarum* 469-ben és *patricius*. Ld. Névmutató.

⁵⁵⁷ *bibliothecarum medius, vel togarum*. Cypr. Ep. II, 3. A *togát* főként az ügyvédek hordták, *togatinak* is nevezték őket. Így a *togarum* értelmé: *advocationum*. A nyilvános könyvtárak, mint például a *Bibliothecae Ulpiae* a görög és latin irodalmi anyagot elkülönítve tárolták. A szépirodalom mellett hozzáférhetővé tették a *senatusi* és császári határozatokat, törvényeket, bírósági ítéleteket. Narbonne fontos város volt, *provincia* székhely, feltételezhetjük, hogy hivatalos *archivum*a mellett nyilvános könyvtára is volt.

⁵⁵⁸ *paupertinus*: a *pauper* régies, ritka alakja. Vö. Gell. 20, 1, 30

⁵⁵⁹ *Licinianus*: 474–475-ben Iulius Nepos *quaestor sacri palatii*-ja. 474 végén elkísérte a császárt a vizigótokhoz. Ld. Névmutató.

3 A legnagyobb szigorúságához ugyanolyan szelídség és okosság társul, s ugyanúgy hisz küldetésében, mint megbízójában. Semmiféle mesterkéeltség és színlelés nincs benne, és szavainak valódi súlya van, s nem csupán komolynak látszanak. Ő nem olyan, mint azok, akik a rájuk bízott dologról aggódón nyilatkozva azt akarják, hogy körültekintőnek véljék őket; és azok közé se sorolhatjuk, akik – ahogy beszélnek – árulgatják az uralkodó császárok titkait és szívesebben jártak utána annak, hogy a barbárok jóindulatát inkább a megbízott, mint a megbízatás számára szerezzék meg.

4 Az ő jellemének mibenlétét a hozzám folyamatosan érkező kedvező hírekből ismertem meg. Üzend meg azonnal, hogy a szóbeszéd megfelel-e a valóságnak, hogy fellélegezzenek azok, akik hosszú ideje őrségben állnak, és nem húzódnak vissza a falakon levő őrhelyeikről, sem a havas napokon, sem a csillagtalan és viharos éjszakákon. Mivel – bár a visszavonulásra szóló harsonák meggyőzték őket arról, hogy a barbár sereg⁵⁶⁰ téli táborába vonult –, a szíveikbe gyökerezett rettegés csupán enyhült kissé, de egyáltalán nem szűnt meg. Nyugtass meg minket reményeinkben, hisz helyzetünk nincs oly távol a tietektől, mint a szülőföldünk. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 8.

Kelt Augustonemetumban, 472–473-ban

SIDONIUS EUCHERIUSÁNAK⁵⁶¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Tisztelem az ősoket, de mégsem annyira, hogy kortársaim bátorságát és érdemeit lebecsüljem. Szerintem azért nem születnek századunkban Brutusok⁵⁶² és Torquatusok,⁵⁶³ mert a római állam ebben a végső szerencsétlenségében sem szünteti meg azt a szokást, hogy sohasem jutalmazza meg azokat, akik az állam érdekében szorgalmasan munkálkodtak. „Miért mondasz ilyeneket?” – kérdezed. Rólad és hozzád beszélek, te igen hatékony férfiú, akinek tartozik annyival az állam, hogy a fent elmondottak alól felmentve dicsérjen a történelem.

2 Ezért ne alkossanak meggondolatlan ítéletet, és hagyjanak fel azzal, hogy csak a régieket dicsőítik, kortársaikat pedig lebecsülik; ezt látva világos, hogy az állam ezek miatt késlekedik azokkal a jutalmakkal, melyeket pedig te megérdemelsz. Bár nem nagyon lehet csodálkozni, hogy amikor a szövetséges nemzetek⁵⁶⁴ nemcsak zsarnoki módon irányítják⁵⁶⁵ a római hatalmat, hanem még alapjáig le is rombolják azt, akkor a nemes férfiak, akik a harcban

⁵⁶⁰ A Clermont-Ferrandot ostromló vizigót seregről van szó.

⁵⁶¹ *Eucherius* 2: Biturigai (Bourges) *senator*. Ld. Névmutató: Eucherius 2.

⁵⁶² *Lucius Iulius Brutus* (?–Kr. e. 509). A hagyomány szerint ő üzte el Róma utolsó királyát, Tarquinius Superbust.

⁵⁶³ *T. Manlius Torquatus*: háromszoros *consul* (Kr. e. 347, 344, 340), háromszoros *dictator* (Kr. e. 353, 349, 320). Torquatus melléknevét a gallok elleni háborúban szerzett érdemeiért kapta. A *torques* gazdagon díszített, státuszjelző ékszer volt, amely a kultuszhoz, az istenábrázolásokhoz is kötődött. A keltáktól átvett ékszer római katonai kitüntetés lett, amit azonban Rómában nem a nyakon, hanem a karon vagy a vértükön viseltek. Kérelhetetlen kötelességtudásáról, erkölcsi érényeiről és fegyelmzettségéről volt híres. Kettejük említése szűrás korának vezetői felé.

⁵⁶⁴ *natione foederatorum*: itt a frankokra, burgundokra és a gótokra gondolt.

⁵⁶⁵ Visszaütalás Brutusra: kellene egy ember, aki elűzi a zsarnokokat.

nemcsak a mi reményeinket, hanem az ellenség számításait is túlszárnyalják,⁵⁶⁶ nem kapják meg tetteik jutalmát. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 9.

Kelt Lugdunumban, 470-ben

SIDONIUS RIORHAMUSÁNAK⁵⁶⁷ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A beszélgetésben megörzöm azt a régi szokásom, miszerint az üdvözlést panaszokkal keverem. Nem okvetlenül azért, mert arra törekszem, hogy tollam tiszteletteljes legyen, mikor a megszólításokat, és barátságtalan, amikor magukat a leveleket írom, hanem mert mindig olyan dolgok történnek az én helyzetemben lévő emberrel, melyekről, ha beszélünk, bajba keveredünk, ha pedig hallgatunk, vétkezünk. Nagyon is megértem becsületesség terhét, amelynek mindig az volt a szégyene, hogy mások bűnei miatt kellett pirulnod.

2 Ez a férfi, aki elviszi hozzád levelem, alacsony származású és lenézett ember, és ártatlanságában még veszteségét is tetlenül nézi. Keservesen panaszkodik, mert rabszolgáit a bretonok⁵⁶⁸ titokban szökésre csábították. Pontosan nem tudom, hogy mennyi igaz a panaszából, de ha te szembesíted egymással a bűnösöket, és pártatlanul meghallgatod őket, akkor szerintem ez a sok nyomorúságot kiállt ember képes lesz igazolni panaszát, még a fortélyos, fegyveres, lármás emberek között is,⁵⁶⁹ akik harciasságuk és nagy létszámuk miatt, s mert bajtársaik között vannak, megátalkodottak. És úgy hiszem, el tudja érni, hogy ő, a magányos, fegyvertelen, egyszerű földműves, a szegény jövevény,⁵⁷⁰ egyenlő és jogos meghallgatásra találjon. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 10.

Kelt Lugdunumban, (?) 465–470 között⁵⁷¹

SIDONIUS TETRADIUSÁNAK⁵⁷² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Gyakran dicsérjük a fiatal embereknek azt a szokását, hogy ügyeik sikerében kételkedve sűrűn folyamodnak a tapasztaltabbak tanácsáért; mint ahogy most a *vir clarissimus*⁵⁷³ Theodorus⁵⁷⁴ is, aki ugyan előkelő családból származik, de igen mértékletes életmódjával⁵⁷⁵

⁵⁶⁶ Visszaulálás T. Manlius Torquatusra, a gallok, faliscusok, a latin szövetség elleni győzelmeire.

⁵⁶⁷ *Riothamus*: Breton király (*rex Bretonum*), 467/472-ben Anthemius kérésére Eurichra támadt, de súlyos vereséget szenvedett. A burgundokhoz menekült. Ld. Névmutató.

⁵⁶⁸ *Aremorica* lakói, feltehetően Riothamus követőiről van szó.

⁵⁶⁹ Az erőszakos emberek lehetnek a gótok és a bretonok is, eldönthetetlen, kikre gondolt.

⁵⁷⁰ *peregrinus*: idegen országból jött, római állampolgárság nélküli, a jogban járatlan személy. Feltehetően Sidonius püspökként gyakorolt felette *patronusi* hatalmat és így ajánlja Riothamus figyelmébe.

⁵⁷¹ Theodorus jellemrajza alapján már az egyházi pálya felé tartó, vagy a már arra lépett Sidonius írhatta, 469/70-ben.

⁵⁷² *Tetradius*: Arelatei (Arles) *vir clarissimus*, ügyvéd. Ld. Névmutató.

⁵⁷³ *Vir clarissimus*. Minden *senatori* rendűnek kijáró cím.

⁵⁷⁴ *Theodorus*: *Vir clarissimus* Galliában 461/467 körül. Ld. Névmutató.

⁵⁷⁵ *modestissimae conversationis*: Theodorus jellemzése egy szemléletváltásra utal, már nem a világi karrierhez szükséges *senatori* rang kap hangsúlyt, hanem az egyházi értékrend egyik alapja, a mértékletesség.

még előkelőbb hírnevet szerzett magának. Levelemmel a te írásaidhoz, azaz a tudás legtisztább forrásához igyekszik azzal az igen dicséretes vágyakozással, hogy ne csak ő maga tanuljon abból, amit ott tapasztal, hanem azért is, hogy lehetőleg másokat is megtanítsa arra, amit magával hoz.

2 Ha tapasztalataid nem is elegendőek ahhoz, hogy teljes mértékben segítséget nyújts neki a hatalmaskodókkal és pártoskodókkal szemben, elég lesz, ha bölcsességgel és tanácsaiddal támogatod. Kérlek, válaszolj belátásod szerint tanúságtételekre,⁵⁷⁶ ha csak közös kérésünk nem terhes vagy ellenszenves neked, és bizonytalan helyzetében – amely kedvező válasszal orvosolható – támogasd azt, aki hozzád könyörög. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 11.

Kelt Lugdunumban, (?) 470 előtt

SIDONIUS SIMPLICIUSÁNAK⁵⁷⁷ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ha kívánságaimat akkora balszerencse kíséri, miszerint most is rossz szemmel nézed, hogy látni kívánlak, ez nem azért van – ő legkiválóbb férfiú – mintha megfeledkeztem volna méltatni egy olyan embert, mint amilyen te vagy. Hiszen téged minden barátod és a legtekin-
télyesebb férfiak egyaránt, mint a legjobb családfőt dicsérnek állandóan, mivel családot
ügyeit a legjobban intézed.

2 Megerősíti ezen derék emberek véleményét rólad a vejed⁵⁷⁸ kiválasztása, valamint a lányod nevelése is. Az ő házasságkötésük oly kedves gondot okozott neked, hogy nem tudhattad, hogy inkább a döntésseddel vagy a dolog elrendezésével győzedelmeskedtél. De mindkét dicséretre méltó szülő számára mégis a legfontosabb: ti azért emelkedtetek a többiek fölé, hogy gyermekeitek majd titeket múljanak felül. Tehát kedves üdvözlétként küldött levelem – melyet eddig hanyagságból nem továbbítottam – nem akarom, hogy túlságosan bőbeszédű legyen. A velem született fecsegés vádjától csak akkor érzem magam felmentve, ha válaszod vigasztaló példája követi mostani levelem ravaszságát, és feloldoz engem.⁵⁷⁹ Éljen boldogul!

⁵⁷⁶ Sidoniusnak sikerült olyan homályosan fogalmaznia, amennyire csak lehetett. Nem tudjuk, hogy kik a hatalmas-
kodók, és milyen pártoskodásban vettek részt. A *testimonio* arra utal, hogy Sidonius levele egyfajta írásos tanúval-
lomás, nyilatkozat, amelynek tartalma magyarázza az 1. caput utolsó mondatát: *sed doceat*, azaz megtanítsa az
igazságra azokat, akik őt – feltehetően a bíróság előtt – valamivel bevádolták. A tudás legtisztább forrása (*ad
meracissimum scientiae fontem*) pedig vagy udvarlás Tetradiusnak, mint jogban járatos férfiúnak, vagy utalás,
amellyel felhívja Tetradius figyelmét arra, hogy van nála olyan (*ad litteras tuas*) irat, amellyel az ügy feltárható.

⁵⁷⁷ *Simplicius*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Simplicius 1.

⁵⁷⁸ *electus gener*: Nem teljesen egyértelmű. A *gener* jelenthet vőt, de sógort is. Eulalia Simplicius nővére volt, aki apja
halála után a római jog értelmében (*femina sub tutela est*) fivére gyámsága alá került. Ezért választhatta ki a férjét
a fivére, aki apja halála után a *pater familias* lett. Ezt támasztják alá a prosopográfiák is. Ld. Névmutató.

⁵⁷⁹ Sidonius szokásától eltérően tömören gratulál, és arra buzdítja Simplicium, hogy ő is rövid levelet írjon.

SIDONIUS, EPISTULAE III. 12.

Kelt Galliában, útközben, 469-ben

SIDONIUS SECUNDUSÁNAK⁵⁸⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Nagyapám,⁵⁸¹ a te dédapád sírját tegnap – ó, micsoda fájdalom! – istentelen kezek csaknem megszenteltelenítették, de segítségünkre volt Isten, hogy ilyen szentségtörés ne történhessék meg. Az a temető⁵⁸² annyira tele van már a hamvakat őrző urnákkal és koporsókkal, hogy új sírhelyet már régóta nem lehet ott kialakítani. A földet pedig, melyet ősünk sírjára halmoztak, télen a ráhulló hó súlya úgy összenyomta, és a hosszú idő alatt a megáradt vízelvezető árkok vize úgy szétmosta, hogy szinte egyenlővé vált a föld színével. Ez volt az oka, hogy a halottvivők üresnek hitték ezt a helyet, és meg merték sérteni sírásó szerszámaikkal.

2 Mit mondjak többet? A síron a zöld gyepe már barnára változott, a régi hant fölött már friss rögök voltak, amikor az arvernusok városába utazva⁵⁸³ egy közeli domb tetejéről véletlenül észrevettem ezt a szörnyű büntetést. Nekieresztettem lovamat, és árkon-bokron át vágattam oda, és a csekély késedelmet sem bírva elviselni, még mielőtt odaértem volna, már messziről hangosan kiabálva megakadályoztam a bűncselekményt.⁵⁸⁴ Azok, akiket a bűntényen rajtakaptam, még haboztak, hogy szétszéledjenek, vagy megálljanak, mikor én odaértem. Bevallom bűnömöt: nem voltam már képes elhalasztani megbüntetésüket, hanem ősünk sírja fölött büntettem meg⁵⁸⁵ a latrokat, amennyire az utódok kötelesek halottaik nyugalmáról gondoskodni.

3 Egyébként ebből az ügyből semmit sem vittem püspökünk⁵⁸⁶ ítélőszéke elé, előre elgondolkodva cselekedetem okain és az ő személyén egyaránt, nehogy az én tettemet a jogosnál enyhébbnek ítélje meg, vagy pedig amazok felett szigorúbban ítélkezzék, mint amennyire az igazságos. Mégis, mikor út közben tudtára adtam az egész ügyet, és vállaltam, hogy elégtételt adok, ez a szent és igazságos férfiú megdicsért hirtelen haragom miatt. Míg én továbbra is csak megbocsátásért könyörögtem, ő kijelentette, hogy szerinte az ilyen vakmerőség elkövetőit ősünk szokása alapján helyesnek látszik halállal büntetni.⁵⁸⁷

⁵⁸⁰ *Secundus*: Lugdunumi (Lyon) előkelő, Sidonius unokaöccse. Ld. Névmutató.

⁵⁸¹ *Apollinaris*: 408/409-ben *praefectus praetorio Galliarum*. Ld. Névmutató: Apollinaris 1.

⁵⁸² A tizenkéttáblás törvények óta nem lehetett a halottakat a városfalakon belül eltemetni.

⁵⁸³ Ebből a mondatból egyes kommentárok arra következtettek, hogy Sidonius nagyapját Auvergne közelében temették el. Valójában Lugdunum (Lyon) és Arvernum (Auvergne) között bárhol lehetett, a *vicino collis* a sírhoz közeli dombot jelöli, és nem a városhoz való közelséget.

⁵⁸⁴ *in crimine*: a sírgyalázás szakraális bűncselekmény, nem *delictum*, hanem *crimen*. A büntetés általában halál.

⁵⁸⁵ *torqueo*: 'kínpadra húzni, kínozni'. Feltehetően hirtelen haragjában Sidonius megvesszőztette, vagy saját kezűleg megkorbácsolta az illetőket, a sírt használva kínpadul. Ennek pontos módjáról a szó nem árul el többet. Eljárása a gót törvényekkel állt összhangban, ahol a sírgyalázást csak a szolgák esetében büntették halállal, a büntetés megkorbácsolás volt. (*Forum Iudicum*, XI, II, I.) Az eset azt is feltételezi, hogy azok, akik nagyapja sírjára akartak temetni, szabad emberek lehettek, akik saját rokonukat temethették.

⁵⁸⁶ Lugdunum (Lyon) püspöke, Patiens. Ld. Névmutató.

⁵⁸⁷ *iure caesos* [*estis*]: jogosan megölt legyen. A XII táblás törvények (12) kitétele, amit mint jogi formulát a római történetírók gyakran használtak. A *caedo* emellett nemcsak a levág, de a megkorbácsol, megvesszőz értelemben is használatos volt, ez sidoniusi szójáték ismét. A püspök a római jog alapján súlyosbította volna a büntetést. Sidonius úgy állítja be a dolgot, mint akinél a keresztényi *pietas* működött. A római jog értelmében a sírgyalázást hivatalból üldözték, nem volt jogszerűtlen a helyben történt retorzió. Annak Sidonius által gyakorolt súlyossága viszont nem állt összhangban a római jogi gyakorlattal, amit a püspök képviselt.

4 De a történelekből okulva el kell kerülnünk, hogy hasonló eset megismétlődjön. Kérlek ezért, hogy azonnal, még az én távollétemben, a te felügyeleted alatt, de az én költőségemen, a szétszórt halomból újra emeljenek sírdombot, és fedjék le azt egy sima kőlappal. A tiszteletre méltó Gaudentiusnál⁵⁸⁸ hagytam a kő árát, és a munka bérét. A múlt éjjel írtam ezt a sírverset, ami itt következik. Elég csiszolatlan, azt hiszem azért, mert az utazás nem csekély mértékben lefoglal.

5 Kérem, hogy gyorsan vessék rá a kőlapra, bármilyen jelentéktelen is ez a vers, de nézz utána, nehogy a vésnők hibát ejtsen a követőn, mert a sietős munkából vagy a gondatlanságból eredő hibát a rosszindulatú olvasó inkább nekem, mint a kőfaragónak tulajdonítja majd. Én pedig, ha a kért dolgokról kegyes buzgalommal fogsz gondoskodni, úgy mondok neked köszönetet, mintha nem dicséretért vagy dicsőségért cselekedtél volna, hiszen miután nagybátyád elutazott, az egész feladat súlya – a leszármazási rend alapján – rád nehezedik.

- Ezt a sírverset nagybátyáim és apám⁵⁸⁹ halála után későn,
 én, a nem méltatlan unoka, szentelem nagyapámnak,
 nehogy később, a vakvéletlen folytán,⁵⁹⁰ ő vándor,
 nem tudván, hogy ez egy sír tiszteletre méltó halma,
 5 letaposd a felhalmozott földet.
 Apollinaris *praefectus* nyugszik itt,
 akit, miután Galliát emberségesen kormányozta,
 gyászoló szülőföldje fogadta ölébe.
 Minden tettében igen megfontolt és rátermett volt,
 10 a gazdaságában, a harcmezőn, és a *forumon* egyaránt,
 és mások számára veszedelmes példaként élt:
 szabadon a zsarnokok uralkodása idején.
 Mégis legjobban az bizonyítja méltóságát,
 hogy őseink között ő volt az első,
 15 aki homlokát kereszttel, testét a keresztvízzel⁵⁹¹ megtisztítva,
 megtagadta a pogány áldozatokat.
 A legnagyobb dicsőség és a legkiválóbb erény remélni,
 felülmúlod azokat, akik rangban egyenlők veled.
 Mi, akik szüleinkkel rangban egyenlők vagyunk,
 20 igyekszünk őket érdemeinkkel felülmúlni.⁷⁷⁵⁹²

6 Természetesen tudom, hogy tanult nagyapánkhöz nem nagyon illik ez a gyenge sírfelirat, de a belátó lélek nem utasítja vissza ezt a költői halotti áldozatot. Neked se tűnjön megkésett dolognak, csak azért, mert mi a harmadik és a negyedik nemzedék vagyunk,⁵⁹³ hiszen tanultuk, hogy hány év repült el addig, míg a nagy Alexandros⁵⁹⁴ halotti áldozatot

⁵⁸⁸ *Gaudentius: vir spectabilis*, valamikor *tribunus et notarius*, majd 476 végén *vicarius septem provinciarum*. Ld. Névmutató.

⁵⁸⁹ Sidonius apja Ld. Névmutató: Alcimus (?)

⁵⁹⁰ *tempore post humo: postremo* értelemben. Sid. *Ep.* IV, 22; VIII, 5; *Carm.* VII, V, 165.

⁵⁹¹ A keresztvízre, vagy áttételesen a Jordánra vonatkozó hivatkozás, amelyben Krisztus megkeresztelkedett.

⁵⁹² *supervenire*: Sid. *Ep.* IV, 3; VII, 14. A vers prózai fordítás, a versmértéke hendecasyllabus, amit nem kívántunk visszaadni.

⁵⁹³ A rómaiak a számításnál mindig a meglévőből indultak ki, és azt is beleszámítva az első generáció a nagyapa, a második Sidonius apja, a harmadik maga Sidonius és így Apollinaris a negyedik.

⁵⁹⁴ *Alexandros* [Alexandrosz, Nagy Sándor (Kr. e. 336–323)]: makedón király.

mutatott be Achilles⁵⁹⁵ szellemének, Julius Caesar⁵⁹⁶ pedig saját őseként⁵⁹⁷ ismerhette meg Hectort.⁵⁹⁸ Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 13.

Kelt Lugdunumban, 467–469 között

SIDONIUS APOLLINARISÁNAK⁵⁹⁹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Egyaránt helyeslem, örvendezek, és csodálom, hogy az erkölcsi tisztaság szeretete miatt elkerülöd az erkölcstelenek társaságát,⁶⁰⁰ főként pedig azokat, akik előtt semmi sem becses, semmi sem szent annyira, hogy őket visszatartaná gyalázatos fecsegésüktől, s amikor szégyentelen szavaikkal a tisztességes emberek fülét megsértik, fellengzősen azt hiszik magukról, hogy nagyon szellemesek. Bemutatom neked eme hitványság hazai zászlóvivőjét, legkiemelkedőbb Gnatóját.⁶⁰¹

2 Ez a tékozló ember a legalávalóbb csőcselék meséinek terjesztője, a bűnök kieszelője, a rossz hírek felnagyítója, fecseg, de nem szellemes, nevet, de öröm nélkül, öntelt, de nem állhatatos, kíváncsi, de nem éleslátású, és illetlenül mesterkéltné pózolása miatt nagyon is közönséges. A jelennek él, a múlton gúnyolódik, a jövővel pedig mit sem törődik. Ha szívességet kérhet, szemtelen azzal szemben, aki meghallgatja, gáncsoskodó azzal, aki kérését visszautasítja; vetekedik azért, hogy megkapjon valamit, és ravasz a viszonzásban; ha tartozását kéri tőle, panaszkodik, ha megfizette, szerte-szét híreszteli. Ha őt kéri szíves-ségre, készségesen nekilát, de csak színleli a tettet; kérkedik azzal is, ha gyámlikodik, és a bizalmas dolgokat szétkürtöli; a késlekedő adóst rágalmazza, saját tartozását pedig letagadja.

3 Gyűlöli a bűjtöket, hajhássza a lakomákat; véleménye szerint nem az a dicsérendő, aki példásan él, hanem az, aki jóllakatja. Ugyanakkor olyan kapzsi, hogy nem annyira a jó kenyeret, mint inkább a más kenyerét szereti. Otthon egyedül csak azt eszi, amit a csattogó pofonok közepette a lakomákról elrabolt ételekből⁶⁰² a kenyér mellé hazaküld. De nem lenne szabad teljesen elhallgatni ennek a dicséretre méltó férfiúnak a takarékoskását sem; koplal, ha nem hívják meg lakomára,⁶⁰³ de a paraziták könnyelműségével szabódik is, ha hívják, ha igyekszel elkerülni, kikémeled; ha pedig kizárják, szemrehányást tesz, ha viszont bebocsátják, ugrál örömeiben, de ha ostorozzák, tovább várakozik.

⁵⁹⁵ *Achilles* [Akhilleusz]: Péleusz és Thetisz fia, a trójai háború görög hőse.

⁵⁹⁶ *Caius Julius Caesar* (Kr. e. 100–44): A hadvezér, *triumvir*, *dictator*. Ld. *Sid. Ep.* I, 5, 7.

⁵⁹⁷ *A gens Iulia* Aeneaszra, és a trójaiakra vezeti vissza nemzetségét, végső soron Aphroditére, azaz *Venus Genetrix*re.

⁵⁹⁸ *Hector* [Hektor]: Trójai királyfi, Párisz testvére. A legnagyobb trójai hős, apai ágon Zeusz leszármazottjának tartják. Hektór testvére, Kreusza volt Aineasz (Aeneas) felesége.

⁵⁹⁹ *Apollinaris*: Sidonius fia. Ld. Névmutató: Apollinaris 3.

⁶⁰⁰ Szép atyai dicséret, ami után az itt következő vitriolos leírás oka az lehet, hogy atyai félelme azt igazolta, hogy a fia rossz társaságba keveredett.

⁶⁰¹ *Gnato*: Terentius egyik figurája, a parazitá. *Eunuch*. II, 2. A tanító levél (*suasoria*) egyik példája. Párja az *Sid. Ep.* I, 2. Ott a pozitív példát, itt a negatív tulajdonságok gyűjteményét találjuk meg. Az alak, bár Sidonius kortársnak állítja be, kétségtelenül példatár és stilisztikai gyűjteménye a parazita jellemzésének. A levél *suasoria*, olyan, amellyel érettebb és műveltebb fiatal lehet az irónia és a szarkasztikus humor által nevelni.

⁶⁰² Vö. Plaut. *Capt.* I, 1.

⁶⁰³ Mart. V, 47: „*Nunquam se coenasse domi Philo jurat, et hoc est; Non coenat quoties nemo vocariteum.*” („Philo nem vacsorál otthon soha, esküszik: ő nem./ Nem vacsorál, mikor senkise hívja meg őt.” ford. Csengery János)

4 Ha asztalhoz telepszik, s csak későn hozzák az ételt, tüstént lecsap rá, ha gyorsan jóllakik, könnyezni, ha szomjas, panaszkodni, ha részeg, hányni kezd. Ha csipkelődik, nem áll meg a gyalázkodásig, de ha vele tréfálkoznak, dühöng; olyan, mint a csatorna salakja, amely minél jobban keverik, annál jobban bűzlik. Így él ő, keveseknek okoz örömet, senki sem szereti, mindenki kineveti, a hólyag rajta pukkan,⁶⁰⁴ a vessző rajta csattan,⁶⁰⁵ az ivásban telhetetlen, de még inkább az mások kihasználásában, habzó szájából borgöz és fertelem árad, és szava mindent megmérgez maga körül. Nehéz megítélni, hogy vajon, romlott, részeg vagy gazember.

5 De erre te azt mondod: 'az arca megszépíti gyalázatos lelkét, és külső megjelenése pótolja szellemi hiányosságait; elegáns és nagyon kellemes ember, aki mindenki figyelmét magára vonja'. Valójában mocskosabb és rútabb, mint az a halotti máglyán égő holttest, amely tetem, miután meggyújtották a tüzet, s félig már elégett, lezuhant a farakásról, mert a rosszul rakott hasábfák szétgurultak. Az illet még a hullamosó⁶⁰⁶ is irtózik visszaemelni a máglyára. Emellett fénytelen szemei ugyanúgy, mint a Styx⁶⁰⁷ hullámai a mocsárban, ontják a könnyeket a sötétben.

6 Olyan szörnyű nagy fülei vannak, mint egy elefántnak, körülöttük fekélyekkel és sebekkel teli a bőr, és fülét félkör alakban körülvevő kemény csomók és gyulladós bibircsók nyílásain keresztül genny szivárog. Hordoz egy orrot is, mely annyira tág lukú és szűk nyergű, hogy kiráz tőle a hideg, a szagláshoz mégis szűk. Ólomajkú szája mint a ragadozó állatoké mered előre fekélyektől gennyező ínyével és sárga fogáival; lyukas zápfogából gyakran dögletes⁶⁰⁸ bűz fertőzi a leheletét és ezt tetézi még a tegnapi vacsora és a gyomra mélyén összegyűlt étkezések egyre visszabőfőgött szennye.

7 Magasra nőtt homloka van, és legízleltelenebb gesztusa, hogy a homlokán ráncolja a bőrt és összehúzza szemöldökét. Szakállt is növeszt, amelynek öreg korának megfelelően

⁶⁰⁴ *vesica rumptor*: Értelmezhető felfújott hólyagnak, amely kipukkan. Különösen, ha beszél, az üres szavakat jelenti. Mart. IV, 49: „*A nostris procul est ornīs vesica libellis, / Musa nec insano syrmate nostratu met.*” („Távol van minden szóáradat a mi művünktől, / És műzsánk nem húz örületes, nagy uszályt.” ford. Csengeri János)

⁶⁰⁵ Juv. Sat. VI, 479: „*hic frangit ferulas, rubet ille flagello.*” A magyar fordításban a „rajta csattan az ostor” a más hibája miatti bűnhődés. Itt nem erről van szó, hanem saját jellemgyengesége miatti gúny tárgya.

⁶⁰⁶ *pollincitor*: a hullamosó, aki előkészítette a holttestet a ravatalozásra, és megkenste különféle balzsamokkal. Az ő feladata volt felügyelni a halott elégetését is.

⁶⁰⁷ Styx [Sztüx]: Ókeánosz és Téthüsz lánya, az Alvilág folyóját megszemélyesítő mitológiai alak.

⁶⁰⁸ *Mefitis*: *osculus* / *sabell* természetistennő, akinek a feladata, mitikus fejlődése során egy idő után, a földalatti mérges gázok feletti uralom volt. Ismerték gyógyító szerepét is, a kénés fürdőket mindenféle bőrbetegségre alkalmazták. Sidonius széleskörű tudása tükröződik abban, hogy ismeri az istennő mindkét aspektusát, ugyanis a pokol gőzeivel azonosított kénés bűz leírása, a bőrbetegségek tüneteinek vázolása közepette kerül bemutatásra. A hasonlat feltehetően Persiustól származik. Vö. COLTON 1988. 49–52; Carmine Pisano ugyan leegyszerűsíti az utalást a gyomortartalom és szuvas fog bűzére (PISANO 2014. 557–558), de tagítjuk ki egy kicsit Sidonius ismereteinek körét, és tételezzük fel róla, hogy széles körű olvasottságából fakadó mitológiai jártassága olyan mérvű volt, hogy nemcsak az alvilági kénköves bűzzel, de az orvoslás jótékony kénés fürdőivel is képes volt párhuzamot vonni. Ugyanis a későbbiekben ezt az utalást az istennőre és az alvilágra, még tovább is viszi.

már fehérednie kellene, de fekete marad a Sulla-féle betegségtől.⁶⁰⁹ Olyan sápadt a szerencsétlen arca, mintha minden órában kísértetek⁶¹⁰ zaklatnák. Nem is beszélek testének formátlan tömegéről, amelyet a köszvény gúzsba köt, és a haj elernyeszt. Egy szót sem szólok a számos hurka barázdálta fejbőréről, amelyet legalább annyi heg, mint ahány hajszál takar. Nem is részletezem, hogy a nyaka túl rövid, és ha a fejét hátra hajtja, a lapockái a tarkóját érintik.

8 Attól is eltekintek, hogy dicsérjem csapott vállait, alsókarjai szépségét, tölgyvastagságú felsőkarját. Nem mondok semmit köszvényes, bokszolók módjára kenőcsös pólyába tekert kezeiről sem. Hallgatók hónalja bűzös, sáncokkal körülzárt üregeiről, melyek Ampsectus⁶¹¹ dögvészes bűzét⁶¹² duplán is terjesztve fertőznek. Arról sem beszélek, hogy visszataszító mellei petyhüdtek és a haj súlya miatt lecsüngenek, s úgy lógnak, mint egy anya mellei, holott férfiasan ki kellene domborodniuk. Nem szólok lefittyenő hasáról, amely az elerőtlenedett nemzőszerveire bukik rá, ami kétszeresen is szégyenletes, hisz csúf ráncaival még csúfabb tehetetlenségét takarja.

9 De miért hívnám fel a figyelmet még hátára és gerincére is? Bár a csigolyákból előtörő bordák görbülete megszövi a mellkas kosarát, mindazonáltal a csontoknak ezt az ágas-bogas eresztékét egy túlárado gyomor tengere rejtje el. Nem szólok lágyéka és ülepe testességéről, melyek vastagsága hasát szinte karcsúnak mutatja. Hallgatók sovány és görbe combjáról, óriási térdeiről, renyhe térdhajlatáról, szaruból készült lábairól, üvegből lévő bokáiról, apró lábujjairól és hatalmas lábfejeiről. Midőn ez a torz alak elborzaszt, amint már mondtuk, ábrázata a sok betegségtől vértelen és félig halott, és bár ülni sem tud, még akkor sem, ha viszik, járni sem tud, még ha támogatják is, mégis inkább szavai, mint külseje miatt undorító.

10 Mert ennek ellenére viszketeget módon törekszik a tisztességtelen beszélgetésekre, de patrónusainak különösen őrizni kell tőle titkaikat, mert ha jól megy soruk, magasztalja, de ha bizonytalanra fordul, elárulja őket. És ha arra indítják a körülmények, hogy kifecsegye barátai⁶¹³ titkait, ez az új Spartacus⁶¹⁴ minden korlátot ledönt, és minden zárat feltör. Ha nem tud egy családot a nyílt ellenségeskedés fondorlataival lerohanni, a titkos árulás aknáin keresztül támadja meg őket. Ily ármányos tervvel építi ez a mi Daedalusunk⁶¹⁵ a barátság várát.

⁶⁰⁹ *morbo Syllano*: ANDERSON 1963. 50. n.2. szerint *phthiriasis*, azaz lapostetű (*Phthirus pubis*) fertőzés. Emberek közötti érintkezéssel, leginkább szexuális úton terjed. Viszketés és a vérszívási pontokon szürkés elszíneződés jellemzi. Vö. Plin. *Nat. Hist.* VII, 44; XI, 39. A betegségről: Plutarkhosz, *Sulla*, 36. A sidoniusi leírás alapján ez inkább valamiféle parazita lehet, amely a belső szerveket is megtámadja. Akármelyik, világos a kapcsolat a leírt személy és az emberen élősködő paraziták közt.

⁶¹⁰ *larvalibus*: azok a kísértetek, akik életükben sok gonoszságot követtek el, és holtukban a családot rémítik. Nyugtalanok és zaklatók, folyton visszatérnek, ezért évente ajándékokkal igyekeznek kiengesztelni őket.

⁶¹¹ *Ampsantici* (ma: Sorgente Mefita): egy kis tó a hirpinusok területén. Nagyjából egyforma távolságra van mind a Tyrrhén-, mind az Adriai-tengertől, Aeclanumtól 15 km-re, délre a *Via Appia* mentén. A vulkanikus tó szén-savat és kén-hidrogént tartalmaz. A közelben volt *Mephitis*-istennő temploma, és barlangját gyakran hozták kapcsolatba az alvilág bejáratával. Vö. Verg. *Aen.* VII, 563. skk. költői, de topográfiai szempontból nem túl pontos leírása: „Ampsantus völgyét: a vadon sűrű lombfala védi/ Kétoldalt komoran, közepében meg dübörögve /Szólnak a szirtek a forgatag örvények folyam-útján. /S egy szörnyű szakadék, Dísnek szelelő-lyuka tátong /Erre, mutatják is, hova torka a mély Acherónnak /Felköpi dögleletes gőzét, de a rémes Erínys /Itt onon el - s ég-föld fellelegzettet utána.” (ford. Lakatos István) Visszaütalás „Gnato” bűzös leheletére, amelyet Sidonius az istennőnek tulajdonít.

⁶¹² Neveztek *Mephitis* leheletének is, és úgy vélték, Cerberus szájából ered. Egy másik elképzelés szerint az alvilági halottak bűze. Ld. előző jegyzet.

⁶¹³ *amicitiarum*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

⁶¹⁴ *Spartacus*: Thrák gladiátor, a róla elnevezett rabszolga felkelés (Kr. e. 73–71) vezetője.

⁶¹⁵ *Daedalus* [Daidalosz]: A görög mitológia képfaragó- és építőmestere. A hagyomány szerint ő építette a krétai

Társaihoz jólétükben úgy csatlakozik, mint Theseus,⁶¹⁶ egy idő után, a dolgok rosszra fordultával pedig úgy eltűnik, mint Protheus.⁶¹⁷

11 Tehát akkor cselekszel kívánságom szerint, ha még felületes ismeretség révén sem kerülsz ilyenek társaságába, leginkább pedig olyanokéba nem, akinek fajtalan és színházba illő beszélgetését nem fékezi semmi, és nem jelent akadályt számukra a szégyen sem. Ugyanis az ilyen kérkedők, akik az erényesség fényében ragyognak, de akiknek zabolátlan nyelve a fecsegő illetlenség mocskától szennyes, azoknak a lelkiismeretük is ugyanolyan szennyes. Egy szóval: könnyebb olyan emberre lelni, aki beszédében komoly, viselkedésében viszont erkölcstelen, mint olyan valakire, aki ocsmány beszédű, de becsületes jellemű. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE III. 14.

Kelt Lugdunumban, 469–470-ben

SIDONIUS PLACIDUSÁNAK⁶¹⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Bár téged kedves Gracianopolisod⁶¹⁹ tart fogva, régi vendégbarátaim hiteles elbeszéléséből mégis tudomásomra jutott, hogy rövidke írásaimat – prózai és költői műveimet egyaránt⁶²⁰ – szívesebben olvasod könyvtárad más köteteinél. Örömmel tölt el az a tudat, hogy te pihenésed óráiban művecskéimet olvasod, de ugyanakkor jól tudom, hogy nem annyira ezeknek a műveknek a megformáltsága okoz neked örömet, mint inkább a szerzőjük van rád hatással, és annál inkább hálás vagyok, mert a magas elismerésben, melyet az írások nem érdemelnek meg, barátodat⁶²¹ részesítet.

2 Arról, hogy pontosan mit válaszoljak azoknak, akik írásaimat becsmérelik, még nem határoztam. Mert aki a leginkább kiművelt embernek tartja magát, az egyforma érdeklődéssel tanulmányozza az értékes és gyenge műveket is, nem vágyik jobban a fennköltet után, hogy dicsérhesse, mint az értéktelenekre, hogy kinevesse azokat. Ezért van az, hogy a latin nyelv ismeretét, szépségét és sajátos vonásait különösen lebecsülik az ilyen botcsinálta kritikusok, akiknek gondatlan bohóckodása abból ered, hogy csak azt szeretik olvasni, amit kritizálhatnak, és így nem tudnak gyönyörködni az irodalomban, mert visszaélnék azzal. Éljen boldogul!

labirintust, és hogy az uralkodó meg ne ölessé, fiával, Ikarossal, elmenekült Krétáról.

⁶¹⁶ *Theseus* [Thészeusz]: mitikus athéni király. Ő győzte le a Minotaurust Krétán, és ő tette nagyvá Athént. Az igaz barátság megtartásáról volt híres.

⁶¹⁷ *Protheus* [Prótheusz]: Jóstehetségű tengeri isten. Nem szívesen jósolt, képes volt mindenféle állatalakban eltűnni, kivéve, ha szorosan átkarolva tartották.

⁶¹⁸ *Placidus*: Gratianopolisi *vir clarissimus*. Gundobad burgund király udvarában magas tisztséget viselt. Sidonius úgy említi, mint az irodalmi művek szakértőjét. Ld. Névmutató.

⁶¹⁹ *Gratianopolis* (*Cularo, Civitas Gracianopolitana*): Város *Gallia Narbonensis*-ben. 381-ben nevezték el Gratianus császárról, amikor az püspökséget alapított itt. Ma: Grenoble.

⁶²⁰ Sidonius költői műveinek kiadása 469-re készült el. Leveleinek első két könyvét 476 után adta ki.

⁶²¹ *amicitiae*: Ld. *Ep.* I, 7, 1.

NEGYEDIK KÖNYV (EPISTULAE IV)

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 1.

Kelt Lugdunumban vagy Augustonemetumban, 470-ben vagy 471-ben

SIDONIUS PROBUSÁNAK⁶²² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A feleséged⁶²³ az unokanővérem:⁶²⁴ innen az eredendő és legfontosabb kötelék közöttünk, amely atyai unokatestvéri és nem valódi vérrokonság, amely általában sokkal inkább feltétlen, erősebb és csorbitatlan szeretet. Mert bár a vagyon miatti pereskedés a testvérek között egyszer véget ér, a testvérek gyermekei viszont semmin sem civakodnak, és azért gyakran nagyobb a szeretet az unokatestvérek között, mert hiányzik a vagyon felosztása miatti féltékenység, miközben nem szűnik meg a vérrokonai ragaszkodás sem. A második kötelék közöttünk hasonló műveltségünk, ami nézetazonosságunkból ered, mivel megegyezően vélekedünk az irodalomról, ugyanazt ócsároljuk, és ugyanazt magasztaljuk, és egy bizonyos előadásmód nekünk egyformán tetszik, vagy nem tetszik.

2 Meglehet, nekem túlságosan is fontos, hogy véleményem azonos a tiédde. Hisz ki ne tudná az ifjak vagy a vének közül, hogy te egyedül az én tanárom voltál, miközben úgy látszott, mintha a közösségünk tanára is lettél volna. Azt a sok hősköltészeti emelkedettséget, vígiátéki szellemességet, lírai költőiséget, szónoki ékesszólást, a történetírói igazságot, a szatíráírók szellemeskedését, a grammatikai szabályt, a *panegyristák* tapsra érdemes sorait, a filozófusok mély értelmű gondolatait, az epigrammaírók csintalanságát, a szövegmagyarázók világos értelmezését, a jogtudósok homályos megfogalmazását, mindent, amit sokféleképpen leírtak, ha valaki, akkor te tanítottad meg mindegyikünkkel, kivéve azokkal, akiknek hiányzott ehhez a tehetségük vagy a szorgalmuk. Te jó Isten! Atyáink milyen büszkék voltak, amikor látták, hogy Krisztus segítségével te tanítani tudsz, én pedig tanulni, és te nem csak gyakorlod azt, amihez értesz, de kedvedre is van, amit teszel, ezért nem csekély mértékben tartottak téged jónak, de tapasztaltnak is.

3 Eusebius⁶²⁵ házában⁶²⁶ te bizonyos tekintetben a tudományoknak olyan műhelyére találtál, ahol a filozófia üllőjén formálva, néha a dolgok és a róluk való értekezések különféle alapelveit tártad fel nekünk úgy, hogy még az is neked helyeselt, aki tanított minket. Máskor – Platónhoz hasonlóan, aki már tanulóéveiben is csaknem hatalmasabb volt Szókratészénél – te már Eusebiusunk iskolájában is kiválóan ismerted az arisztotelészi kategóriákat, és mint egy igazi athéni, a vitatkozás mestere voltál. Mindeközben Eusebius egyszer szigorú dorgálással nyesegette, máskor üdvös tanácsokkal óvta a mi még mindig hajlítható, zsenge, éretlen ifjúságunkat.

⁶²² *Probus*: Sidonius diáktársa. Narbói *senator*, bíró. Sidonius unokatestvérét vette feleségül. Ld. Névmutató.

⁶²³ *Eulalia*: Sidonius unokanővére. Ld. Névmutató.

⁶²⁴ *soror mihi*: itt: unokanővér: Vö. Sid. *Ep.* VII, 3–5. Ovid. *Met.* 1, 351.

⁶²⁵ *Eusebius*: A retorika és filozófia professzora volt 450 táján Arelatében. A képzés Eusebius házában történt, előkelő tanítványai voltak, akik egyben baráti kört is alkottak. Ld. Névmutató: Eusebius 2.

⁶²⁶ *Eusebianos larx*: Az iskolára céloz, ahol maga is tanult, és rajta kívül, tudjuk, hogy Avitus, Probus is itt kapott képzést.

4 Te jó Isten! Milyenek és mennyire értékesek voltak ezek a tanácsok! Ha valaki ezekkel menne el a mocsárlakó sygamberekhez,⁶²⁷ vagy a Kaukázusban született alánokhoz,⁶²⁸ vagy pedig a lófejő gelónokhoz,⁶²⁹ és filozófiára akarná tanítani őket, kétségkívül meglágyítaná ezeknek a vad és rideg népeknek a szívét és felolvasztaná lelkének jegességét. Ilyen módon nem néznénk le, nem gúnyolnánk ki, és nem félnénk ezeknek a vadságát és bárdolatlanságát, akik mint egy hatalmas, otromba állat, furcsán viselkednek, állatiassá vadulnak, és acsarkodók.

5 Mivel tehát a rokoni kapcsolat is, és tanulmányaink is egymáshoz kötnek minket, kérlek, bárhol is légy, kölcsönös barátságunkat⁶³⁰ őrizd meg töretlenül; és bár lakóhelyünk távol is van, kölcsönös baráti ragaszkodásunkat egész hátralevő életemben mindvégig tisztán meg fogom őrizni. Élj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 2.

Kelt Viennában,⁶³¹ 470 végén vagy 471 elején

CLAUDIANUS⁶³² SIDONIUS PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI⁶³³

1 Ha lehetséges lenne, uram, hogy néhányszor, akár rövid időre is, találkozzam veled, nem kutatnék mindenfelé olyan ember után, aki önkéntesen vagy szükségből hasznomra lehet kötelességem teljesítésében. Amint látod, találkozásunkat túlon túl sok és ugyanakkor nyomorúságos körülmény gátolja.⁶³⁴ Az igazság az, hogy az írásra is csak ritkán, vagy egyáltalán nincs megfelelő alkalmam. Te íteld majd meg, hogy mindez megbocsátható-e, vagy sem.

2 Továbbá pedig, hogy igazat szóljak, az, hogy gyakran ajándékozol meg írásaidal olyanokat, akik azokat nem várják úgy, mint én, és talán meg sem érdemlik jobban, nem tekintem a barátság törvényei büntetlen áthágásának.⁶³⁵ Arról is szomorúan hallgatok még

⁶²⁷ *Sygambri*: kelta vagy germán nép volt a Rajna keleti oldalán. Először *Caesar* említi őket. Augustus áttelepítette a törzseket a nyugati oldalra. A későbbiekben beolvadtak a galliai népességbe. Horatius, Vergilius és Tacitus is említi őket. A *sygamber* név az V. században már nem az általuk említett *sygamber* (*sicamber*) népet jelöli. Toursi Gergely írta, hogy a száli frankokat, amikor megkeresztelték, *sicambri*nak hívták. (Greg. Tur. *Hist. Franc.* II, 31. „*Depone colla, Sicamber!*” – a Szent Remígius reimsi püspöknek tulajdonított szavak Clovis keresztelésekor hangzottak el, és gyakran „Most hajtsd le a fejed, büszke sicamber”-nek fordítják.)

⁶²⁸ *Alanos*: az árszi nép szövetségének görögösített elnevezése. A Kaukázus északi előteréből származó alánok a hunokkal együtt kerültek a Római Birodalommal kapcsolatba.

⁶²⁹ A *gelónok* Hérodotosz szerint (IV, 108) részben görög, részben szkíta népessége szintén nem létezett már az V. században. Vö. KISS 2010. 149. A gelónok a műveletlenség és kegyetlenség irodalmi toposzai voltak.

⁶³⁰ *amicitiae*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

⁶³¹ *Vienna*: a gall *allobroges* fővárosa *Narbonensis*-ben a Rhône és a Gère összefolyásánál. 413–534 között a burgundok fővárosa volt. Ma: Vienne

⁶³² *Claudianus Eadicius Mamertus*: *Presbyter* volt Vienenisben, a *De statu animae* szerzője. Ld. Névmutató.

⁶³³ A gyűjtemény egyetlen olyan levele, amelyet nem Sidonius írt. Szerepét a gyűjteményben már többen elemezték. Felvételét a kötetbe HANAGHAN (2021. 16.) azzal magyarázza, hogy Sidonius ezzel indokolta meg válaszevelelének hangvételét és tartalmát.

⁶³⁴ Claudianus itt a gótok betörésére céloz.

⁶³⁵ *amicitiae*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1. Itt Claudianus burkoltan megfenyegeti Sidonius azzal, hogy elveszíti őt és baráti köre támogatását, ha nem válaszol a levélre.

most is, hogy soha nem érdemesítetted válaszlevélre azokat a könyvecskéket, amelyeket beleegezéssel neked ajánlottam.⁶³⁶ De talán nincs szabad idő, amiből néhány pillanatot egy igazán őszinte barátságra fordíts.

3 Vajon bonyolódta-e valamikor vagy valahol olyan tevékenységbe, hogy annak hasznát ne mások javára fordított volna? Mikor könyörgésekkel engeszteld Istent, jóindulatát nemcsak barátaid, hanem ismeretlenek számára is elnyered. Mikor a szent iratok titkát kutatód – amiben te igen szorgalmasan elmerülsz – ismereteiddel még bővebben árasztasz el⁶³⁷ másokat. Mikor befolyásodat a gyámoltalanok hasznára fordítod, jöllehet a te befolyásod erősödik, mégis másokért is folytatasz tárgyalásokat. Ennélfogva nyilvánvalóan és igazából nincs a tetteid között olyan hiábavaló, értelmetlen, amely egyedül csak neked válnék hasznodra, s ne hozna melletted bőséges gyümölcsöt másoknak is.⁶³⁸

4 Semmiféle akadály vagy kifogás sem gátolhatja meg tehát, hogy én, a különleges és bensőséges barát, ne kapjak semmit abból a gyümölcsből, melyből számos ismeretlen is olyan sokat kapott. De úgy gondolom, hogy mint az evangéliumi adakozó, te is, amit nem adsz meg az éhező barátnak, azt az alkalmatlankodó ajtóverőnek adod.⁶³⁹ Ha viszont szokás szerint továbbra is érzéketlen maradsz, én teszek majd olyat, ami rosszul esik neked; mert ha továbbra is hallgatással büntetesz, én nyomban írással fogok bosszút állni. Nem kétséges ugyanis, hogy levelem éppen olyan büntetés lesz számodra, mint amennyire büntetés nekem a hallgatásod.⁶⁴⁰ Éljen boldogul!

⁶³⁶ A *De statu animae*-ről van szó, amelyet Sidoniusnak mint *praefectus*nak és *patricius*nak ajánlott. („*praefectorio patricio*” MIGNE PL LIII). Ez egy vitairat, amely a „*Quaeris a me*” kezdetű, névtelenül kiadott műre reflektál. Az utóbbi szerzője Faustus, Riez püspöke volt. (Vö. HANAGHAN 2021. 18. not. 4.) Claudianus neoplatonista és neopythagoreanus alapokon támadta Faustus munkáját. Az itt említett bevezetésben Claudianus arra utalt, hogy a vitairat megszületésében Sidoniusnak jelentős szerepe volt. („*editionem libellorum quos De statu animae . . . mihi imperavisti*.”). Ezzel Sidonius két tűz közé került, ha nem válaszol erre a nem túl udvarias levélre, Claudianus, aki ráruházta művének megszületésének felelősségét, megharagszik. Ha pedig melléáll, Faustus barátságát veszíti el. Ez a levél kikényszerítette Sidonius válaszát (Sid. *Ep.* IV, 3.), amelyet a mindkét fél – Claudianus és Faustus – iránti barátság megtartása miatt mellőzött addig. A *De statu animae* előszavát, ha összevetjük a Sidonius *Ep.* I, 1, 3-mal, akkor nem tarthatjuk feltétlenül lehetetlennek azt, hogy kölcsönösen szerkesztették egymás műveit, így Sidonius nem akadályozta meg még születése közben a vita tárgyát képező mű megszületését.

⁶³⁷ *imbuis... infundis*: az *imbuis* alapjelentésben ’benedesít, áztat’. Az *infundo* valami hasonlót jelent, ’kiönt, beletölt’, stb. Magyarra, szépen, lefordíthatatlan a gondolat, amely a tudás forrásában való elmerülés és megszerzett tudás szétárasztását vetíti elénk.

⁶³⁸ *in usus inopum*. Sidonius nagylelkűségéhez ld. Greg. Tur. *Hist.* II, 22: „*Sanctus vero Sidonius tantae facultatis erat, ut plerumque ex improviso luculentissime quae voluisset, nulla obsistente mora, conponeret. Contigit autem quadam die, ut ad festivitatem basilicae monasterii, cui supra meminimus, invitatus accederet, ablatoque sibi nequiter libello, per quem sacrosancta sollemnia agere consueverat, ita paratus a tempore cunctum festivitatis opus explicuit, ut ab omnibus miraretur nec putaretur ab adstantibus, ibidem hominem locutum fuisse, sed angelum. Quod in praefatione libri, quem de missis ab eo compositis coniunximus, plenius declaravimus. Cum autem esset magnificae sanctitatis atque, ut diximus, ex senatoribus primis, plerumque nesciente contingere vasa argentea auferbat a domo et pauperibus erogabat. Quod illa cum cognosceret, scandalizabatur in eum, sed tamen, dato egenis pretio, species domi restituebat.*”

⁶³⁹ Lk 11:5–9: „Azután így szólt hozzájuk: »Ki a közületek, akinek van egy barátja, és elmegy hozzá éjfélkor, és ezt mondja neki: Barátom, adj nekem kölcsön három kenyert, mert útról érkezett egy barátom, és nincs mit elébe tegyek; és az így válaszolna belülről: Ne zaklass engem, az ajtó már be van zárva, és velem együtt gyermekeim is ágyban vannak; nem kelhetek fel, hogy adjak neked! Mondom nektek, ha nem is kelne fel, és nem is adna neki azért, mert barátja, tolakodása miatt fel fog kelni, és megadja neki, amire szüksége van.«” ... „Én is azt mondom nektek: kérjétek, és adatik, keressetek, és találtok, zörgessetek, és megnyitattik nektek.” A citált hely erős kritika, azt érzékelteti, hogy Sidonius nem barátságából, őszintén, hanem inkább kényszerből ír levelet.

⁶⁴⁰ Nem tudjuk, mi áll a fenyegetés mögött, lehet, hogy arra céloz vele, hogy ha Sidonius nem áll műve mellé, akkor a nyilvánosság számára fog olyan művet írni, amely hatással lehet Sidonius megfélemlítésére.

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 3.

Kelt Augustonemetumban, 471-ben

SIDONIUS CLAUDIANUSÁNAK⁶⁴¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Kijelentettem, nagyságos uram,⁶⁴² hogy megsértettem a barátság törvényeit, hogy tar-
tozom neked a jókívánságokkal, mert sokáig pihentettem íróvesszőmet és táblámat,⁶⁴³ to-
vábbá elmulasztottam azt is, hogy az utazókat egymás után levelekkel terheljem meg.⁶⁴⁴ Mél-
tányosabb lenne inkább arra a következtetésre jutnod, hogy van-e olyan ember, akinek szív-
ügye ugyan latinul fecsegni, és nem remegne rémülten, midőn bíráló füleid hallatára olvasnák
fel írását. A te füleldről beszélek, melyek tapasztalataihoz – ha a régmúlt idők fénye nem
vakít el engem – sem Fronto⁶⁴⁵ szilárdsága,⁶⁴⁶ sem Apuleius⁶⁴⁷ súlyos szavai nem érnek fel,
melyhez hasonlítva a két Varro, Atacinus⁶⁴⁸ és Reatinus,⁶⁴⁹ és a két Plinius, az idősebb⁶⁵⁰ és az
ifjabb,⁶⁵¹ most póriásnak tűnnek.

2 Ítéletemet megerősíti az a könyv, amelyet a „Lélek természetéről” írtál, igen gazda-
gon bizonyítva mind tudásodat, mind írásművészetedet. Ennek bevezetőjében még ajánlást
is írtál hozzám, s ezzel igen értékes ajándékot kaptam, miszerint személyes hírnevem –
amelyet könyveimmel nem érdemeltem ki – műved ajánlásában örökre fennmarad. De
micsoda könyv, ó nagy Isten, micsoda nagyszerű alkotás ez, témája vitát lezáró, szóhasz-
nálata világos, alaptétele körülhatárolt, érvelése nyitott, és bár a szillogizmusok szakállas
példái érdessé teszik, az ékesszólás virágai⁶⁵² meglágyítják.⁶⁵³

3 Vannak ott újak ható szavak, amelyek, mivel régiek, ezért ha stílusát a korábbi írá-
sokéhoz hasonlítják, joggal tartják amazokat elavultnak; és ami még értékesebbé teszi: az
egész szöveg rövid szakaszokra osztott, s mégis folyékonyan árad; és úgy érzed, hogy gon-
dolatai gazdagságával és kifejezései tömörségével többre tanít, mint amennyit mond. Régen

⁶⁴¹ *Claudianus Ecdicius Mamertus*: Vienenlisi *presbyter*. Ld. Névmutató.

⁶⁴² *domine maior*. Ld. *Sid. Ep.* I, 1, 1.

⁶⁴³ *a stilo et pugillaribus*: az írás fizikai kellékeinek említésére ld. *Plin. Ep.* 1, 6, 1.

⁶⁴⁴ Sidonius válaszeleve a *Sid. Ep.* 2-re, amelyben Mamertus kikényszerítette állásfoglalását a riei Faustus és közte
keletkezett vitában. Sidonius látszólagos dicsérete Hieronymus *Ep.* 58. levelének allúziója, amelynek mintájára
a stílust dicséri, a tartalomról pedig hallgat. Ez megkérdőjelezi a dicséret őszinteségét, ami által, bár eleget tesz
Claudianus kérésének, meg is védi Faustus álláspontját. Sidonius zseniális stílusfogására ld. HANAGHAN 2021.

⁶⁴⁵ *Marcus Cornelius Fronto* (kb. 100–170): szónok (*rhétor*), jogász és tanár.

⁶⁴⁶ *Frontonianae gravitatis*: Hieronymus, *Ep.* 95: „*Ut post, Ciceronis fluvius gravitatemque Frontonis, et lenitatem Plinii, »alpha-
betum disceremus.*”

⁶⁴⁷ *Lucius Apuleius* (125–180). Ld. *Sid. Ep.* II. 9. 5.

⁶⁴⁸ *Atacinus*: Publius Terentius Varro (Kr. e. 82–35 körül): Költő. Az *Atax*-folyó (Aude) mellett, (*Gallia Narbonensis*)
született. Csak töredékeit ismerjük. Ő fordította latinra Apolloniosz Rhodiosz *Argonauticáját*.

⁶⁴⁹ *Reatinus*: Marcus Terentius Varro (Kr. e. 116–27): Reatében (Rieti, Itália) született. Róma egyik legismertebb
polihisztorja.

⁶⁵⁰ *arunculus*: atyai nagybácsi. Caius Plinius Secundus Maior (23/24–79): római polihisztor, hadvezér. Enciklopédikus
műve a *Naturalis historia*.

⁶⁵¹ *Secundus*: Mindkét Plinius *Secundus* néven volt ismert, akit itt említ: Caius Caecilius Plinius Secundus [*minor*]
(61/62–113): Plinius Maior unokaöccse, Traianus császár barátja.

⁶⁵² *vernantis... eloqui*: Vö: Julianus Pomerius, *De vita contemplativa*, 3, 34, 2: „*Ea est enim, nisi fallor, indicata Latinitas, quae
breviter et aperte observata duntaxat usitatorum verborum proprietate, res intelligendas enuntiat, non quae vernantis eloqui
venustate atque amoenitate luxuriat; et prudentibus viris non placent phalerata, sed fortia: quando non res pro verbis, sed pro
rebus enuntiandis verba sunt instituta.*” (PL 59:520A)

⁶⁵³ *mollitum*: Az irodalmi lágyág mellett itt a megfiatalodás, a fejlődés jelentése is benne van. Sidonius áthallásos
megjegyzése azt sugallja, hogy az általa dicsért mű még a fejlődés állapotában van.

éppenséggel úgy gondolták, és joggal, hogy az a legjobb szónok, aki kevés szóval sokat mond el, és az úgy teljes kifejtésére törekszik, nem pedig a papír teleírására.

4 Ámde azt miképpen éred el, hogy könyveidben a gyengédséget az állandó komolyság váltja, ami a jókor jövő kedvességgel váltakozik; hogy az olvasónak a filozófiai tanok részletes tanulmányozásától lanyhuló figyelmét hirtelen gyönyörködtető kitérések pihentessék éppúgy, mint a tengeri hajóst az ismerős kikötők? Ó, ez a minden tekintetben hatásos könyv, ó, ez a nem szegény, hanem szerény ékesszólás, amit a szertelen bőbeszédűség nem tesz dagályossá, és a hétköznapi kifejezések sem szorítják korlátok közé!

5 Mindez kiváló, és a maga nemében egyedülálló tehetségű szerző írása, aki a legkülönbözőbb dolgokban bizonyul kiemelkedőnek. Aki az egyes művészetekről jeles művészekkel szokott bölcsekedni, s – ha úgy hozza a sors – nem vonakodik kézbe venni Orpheusszal⁶⁵⁴ a lantverőt, Aesculapiusszal a botot,⁶⁵⁵ Archimédesszel a sugár-rajzolóvesztőt,⁶⁵⁶ Euphratesszel a horoszkópot,⁶⁵⁷ Perdixszel a körzöt⁶⁵⁸ és Vitruviusszal a függőönt.⁶⁵⁹ Olyan tudós, aki sosem szűnt meg együtt kutatni Thalésszel az időt,⁶⁶⁰ Atlással a csillagokat,⁶⁶¹ Zethusszal a súlyokat,⁶⁶² Chrysippusszal a számokat⁶⁶³ és Euclidésszel a mértékeket.⁶⁶⁴

6 Végül is, akik korukban akartak valamit, azok közül egy sem tudta így bizonyítani, hogy képes is rá. Mert amikor vitába száll ellenfelével, joggal tulajdonítja magának azt a megkülönböztető jelet, amely a latin és görög nyelv⁶⁶⁵ ismeretéből és hagyományaiból származik.

⁶⁵⁴ *Orpheus*: Mitikus thrák énekes, aki zenéjével még az állatokat is megszelídíti. Túlvilági titkokat ismerő misztériumalapító, akinek a nevéhez az antik irodalom egyik leghíresebb szerelmi története fűződik.

⁶⁵⁵ *Aesculapius*: Apollo fia, a gyógyítás istene. Jelmépe a botra tekeredő kígyó. „*Aesculapius bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis.*” Festus, *lib. IX.*

⁶⁵⁶ *radius*: az a pálca, amellyel egy pontban rögzített zsinórral megrajzolták a kört. A körző elődje. Archimédész [Arkhimédész] (Kr. e. 287–212). Szicíliai természettudós, matematikus, feltaláló, hadmérnök.

⁶⁵⁷ *Euphrates* [Euphratész] (Kr. u. 35 körül–118): Sztoikus filozófus és szónok volt, Hadrianus és ifj. Plinius barátja. Nem világos, hogy Sidonius miért épp a horoszkópot köti hozzá.

⁶⁵⁸ *Perdix*: Caedalus mitikus veje. Daidalosz unokaöccse és tanítványa (másutt Talósz vagy Kalósz a neve), aki feltalálta a körzöt, fazekaskorongot és a fűrészt. Féltékeny mestere lelökte Athéné akropoliszi templomának tetejéről.

⁶⁵⁹ *Vitruvius* (Kr. e. 80/70–15). Római építész és szakíró.

⁶⁶⁰ *Thalés* [Thalész] (Kr. e. 624–546). A materialista milétoszi filozófiai iskola első képviselője, a legkorábbi görög természetfilozófus. Ő az első olyan görög matematikus, akinek a neve fennmaradt.

⁶⁶¹ *Atlas*: görög titán, aki részt vett a titánok lázadásában, Zeusz arra ítélte, hogy a vállain tartsa az égboltot.

⁶⁶² *Zethus* [Zéthosz]: Zeusz és Antiopé fia, Amphión ikertestvére a görög mitológiában. Fivérével együtt építették Théba falait, úgy, hogy ő nagy erejével vitte a hatalmas köveket, testvére viszont lantjátéka varázsával mozgatta őket.

⁶⁶³ *Chrysippus* [Khrüszipposz] (Kr. e. 280–206): sztoikus filozófus. Nem tudta megoldani a „Szóritész paradoxont”. (Meddig homokkupac a homokkupac, ha szemenként elveszünk egy-egy homokszemet.)

⁶⁶⁴ *Euclides* [Eukleidész] (?–Kr. e. 285) görög filozófus, a geometria atyja.

⁶⁶⁵ *linguae utriusque*: mindkét nyelv. A rómaiak gondosan elkülönítették a könyvtárakban is a latin és a görög szerzők műveit. E kettő ismerete jelentette a műveltséget.

Úgy gondolkodik,⁶⁶⁶ mint Pythagoras,⁶⁶⁷ megkülönböztet, mint Socrates,⁶⁶⁸ kifejti, mint Platon,⁶⁶⁹ összekapcsol, mint Aristoteles.⁶⁷⁰ Mint Aischines⁶⁷¹ hízelkedik, mint Demosthenes⁶⁷² haragra gerjed, megújul, mint Hortensius,⁶⁷³ hevül, mint Cethegus,⁶⁷⁴ lelkesíti, mint Curio,⁶⁷⁵ habozik, mint Fabius.⁶⁷⁶ A szavak mestere,⁶⁷⁷ mint Crassus,⁶⁷⁸ színlel, mint Caesar,⁶⁷⁹ tanácsot ad, mint Cato,⁶⁸⁰ lebeszél, mint Appius,⁶⁸¹ rábeszél, mint Tullius.⁶⁸²

7 Ha pedig az egyházatyákhoz akarjuk hasonlítani, felépít, mint Hieronymus,⁶⁸³ lebont,⁶⁸⁴ mint Lactantius,⁶⁸⁵ hozzáépít, mint Augustinus.⁶⁸⁶ Felmagasztosul, mint Hilarius,⁶⁸⁷ lealacsonyodik, mint Iohannes,⁶⁸⁸ megfedd, mint Basilius⁶⁸⁹ és vigasztal, mint Gregorius.⁶⁹⁰

⁶⁶⁶ Sidonius jelzői azért figyelemre méltóak, mert mérhetetlen gondossággal válogatja meg az idézett karakterekhez leginkább illőket.

⁶⁶⁷ Pythagoras [Püthagorász] (Kr. e. 570–495) görög filozófus, a „számok atyja”.

⁶⁶⁸ Socrates [Szókratész] (Kr. e. 469–399) görög filozófus, módszere az *elenkibosz* (cáfolat ill.vizsgálat) és az irónia.

⁶⁶⁹ Platon (Kr. e. 427–347) egyike a legnagyobb hatású görög filozófusoknak, tanítása középpontjában a „formatan” és a „kétféle-elmélet” áll.

⁶⁷⁰ Aristoteles [Arisztotelész] (Kr. e. 384–322) filozófus, a modern európai tudomány megalapozója, Nagy Sándor nevelője.

⁶⁷¹ Aischines [Aiszkhinész] (Kr. e. 389–314) szónok és filozófus, Démoszthenész ellenfele.

⁶⁷² Demosthenes [Démoszthenész] (Kr. e. 384–322) szenvedélyes szónok, II. Philipposz és Nagy Sándor politikai ellenfele.

⁶⁷³ Hortensius (Kr. e. 114–50) Cicero színrelépéséig a legnagyobb római szónok. Sidonius listája a Hieronymus *Ep.* 58. allúziója. Hortensius azonban hozzátoldás. Hanaghan azt sugallja, hogy ez is azt érzékelteti, hogy Sidonius látszólagos dicshimnusza mindössze annyit jelent, hogy Claudianus stílusa ugyan lenyűgöző, de a mű tárgya nem. Hanaghan 2021. 11.

⁶⁷⁴ Feltehetően Marcus Cornelius Cethegus (?–194), a Kr. e. 204. év *consulja*, a második pun háború hadvezére. Gyakran dicsérték ékesszólása miatt, Quintus Ennius szerint: „*suadae medulla*”, azaz a meggyőzés maga. (Suada vagy Suadela a meggyőzés istennője volt).

⁶⁷⁵ Feltehetően Caius Scribonius Curio néptribunus (Kb. Kr. e. 90–49). Kiritűző szónok volt, kezdetben Pompeius és a *senatus* mellett, majd Caesar oldalán harcolt.

⁶⁷⁶ Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator (Kr. e. 260–203): római hadvezér, a második pun háborúban Hannibál ellenfele.

⁶⁷⁷ *simulat*: „másol, színlel”. Itt feltehetően szókinszének változatosságára és bőségére utal. Vö. Cic. *Brut.* 143–144: „*nihil erat Crasso copiosius*.” Hirschberg szerint a *simulat*/ *dissimulat* több, mint egyszerű szójátékon alapuló el-lentét, mindkettő az iróniára vonatkozik, mint *figura sententiae* (több szóra vonatkozó gondolatalakzat), illetve mint *tropus* (egy szóra vonatkozó szóalakzat). HIRSCHBERG 1992. 125.

⁶⁷⁸ Lucius Licinius Crassus (Kr. e. 140–91): szónok. Cicero *De oratore* c. művének főszereplője. *Consul* (Kr. e. 95) és államférfi.

⁶⁷⁹ Caius Julius Caesar Strabo Vopiscus (Kr. e. 131 k.–87): politikus, legalább három görög témájú tragédiát írt. Cicero, *De Oratore*, 2.231–290 c. művében mint szellemességéről és humoráról ismert szónokot említi. Azonosításhoz és a *simulat*/ *dissimulat* –kibeszél/elhallgat – értelmezéséhez ld. HIRSCHBERG 1992. Itt az *ars dissimulandi*-ról, az elhallgatás, színlelés művészetéről van szó.

⁶⁸⁰ Marcus Porcius Cato Uticensis [minor] (Kr. e. 95–46): államférfi, megvesztegethetetlenségéről volt híres.

⁶⁸¹ Appius Claudius Caecus (Kr. e. 340 körül–Kr. e. 273): államférfi, kétszeres *consul*. A római retorika egyik legrégebbi emléke az a beszéd, amit Pyrrhosz, épeiroszi király békefeltételei ellen mondott.

⁶⁸² Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43): szónok, államférfi. Az itt említett szónokokat Cicero, *Brutus* c. művéből ismerjük.

⁶⁸³ Hieronymus (335–420) Szt. Jeromos, egyházatyja, a Biblia latinra fordítója. Ld. Névmutató.

⁶⁸⁴ Hier. *Ep.* 58, 10. „*Lactantius . . . aliena destruxit*.”

⁶⁸⁵ Lactantius (?–327) szónok, teológus, apológéta. Ld. Névmutató.

⁶⁸⁶ Augustinus (354–430) Szt. Ágoston, Hippo püspöke, egyházatyja. Ld. Névmutató.

⁶⁸⁷ Hilarius: Poitiers püspöke (?–368). Ld. Névmutató. Hier. *Ep.* 58, 10. „*Hilarius Gallicano coturno attollitur*.”

⁶⁸⁸ Iohannes Chrysostomus (345–407): Aranyászú Szent János, prédikátor, constantinopolisi pátriárka. Ld. Névmutató.

⁶⁸⁹ Basilius: Caesarea püspöke (329–379). Ld. Névmutató: Basilius 1.

⁶⁹⁰ Gregorius Nazianzenos (329–390), 379–381 között constantinopolisi püspök. Ld. Névmutató.

Árad belőle a szó, mint Orosiusból,⁶⁹¹ s mégis tömören beszél, mint Rufinus,⁶⁹² úgy mesél, mint Eusebius,⁶⁹³ továbbá úgy fellelkesít, mint Eucherius,⁶⁹⁴ küzdelemre buzdít, miként Paulinus,⁶⁹⁵ és állhatatosságra, ahogyan Ambrosius.⁶⁹⁶

8 Ha pedig megkérdeznél, himnuszodról⁶⁹⁷ az a véleményem, hogy bár tagolt, mégis részletes, kedves, fennkölt, költői bájjal és történeti hűségével bármelyik *dithyrambus*-költőt felülmúlja. Ami pedig különleges érdemed: a verslábak a *metrum*hoz, a szótagok a verslábhoz, a vers jellege a szótagokhoz illenek; a maga megszabott határai között ez a szegény vers gazdag szavakban, s a szűkre szabott vers rövidségét mégsem feszíti szét a cikornyás beszéd terjengőssége. Így rövid *trocheus*okkal⁶⁹⁸ és még rövidebb *pyrrichius*okkal⁶⁹⁹ könnyen felülmúlod nemcsak az összekapcsolt háromszótagú *molossusi*⁷⁰⁰ és *anapestusi*,⁷⁰¹ hanem a négyszótagú *epitritusi*⁷⁰² és *paioni*⁷⁰³ verssorokat is.

9 A mondanivaló nagysága túlnő a szűkre szabott versmértékeken, és ahogyan nagy drágakövet csak üggyel-bajjal lehet kevés aranyba foglalni, ugyanis kipattan belőle, éppen úgy megértheted a tüzes paripa hevességét, amely nyerít, ha a vad pusztában vagy rögös úton zablálva visszafogják, hiszen számára nem a gyorsaság hiányzik, hanem a hozzá megfelelő terep. Mit mondjak még? Úgy tűnik nekem – hacsak a hosszú tétlenség el nem rabolta ítélőképességemet –, hogy ha mindkét beszédformát megvizsgáljuk, a szónoklatban az athéniaiak kevésbé attikaiak, s a költészetben a Múzsák kevésbé dallamosak, mint te. Mert én papi hivatásom miatt fokozatosan új stílus elsajátítására törekszem, és hamarosan elfelejttem a régit, így aztán még nem vagyok olyan jó szónok, mint amennyire kezdek egyre rosszabb költővé válni.

10 Kérlek tehát, bocsásd meg nekem azt a hibámat, hogy mostani tisztetemre gondolva kissé ritkábban keverem munkám kiszáradóban lévő patakját a te folyóddal. Méltán tisztelik világszerte a te magasztos költészetedet, ami nyilvánvalóan kétszeresen is szerencsés, hiszen sem hasonmásra, sem versenytársra nem talál, és már régen eljutott az emberek fülébe és imába, amiben én is segítetttem. Részünkről azonban nagy merészség lenne, ha kisvárosi

⁶⁹¹ *Paulus Orosius* (IV. század második fele, V. század első fele), Bracara *presbyter*e. Tarracóban tanult. Meglátogatta Augustinust és Hieronymust. Fellépett a pelagianusok ellen. Ld. Névmutató.

⁶⁹² *Rufinus* (Tyranius [Turranus] Aquileiensis, 344/45–411): Szerzetes történetész és teológus. Görög egyházatyákat fordított latinra, többek között Órigenészt. Ld. Névmutató. Sidonius finom célzása Hieronymus *Contra Rufinum*jára, amellyel az Hier. *Ep.* 58. mellett tovább erősíti valódi véleményét, párhuzamba állítva a *De statu animae*-vel. Vö. Hanaghan 2021. 12–13.

⁶⁹³ *Eusebius* egyháztörténetész, Caesarea püspöke (264–340 körül). Ld. Névmutató: Eusebius 1.

⁶⁹⁴ *Eucherius*: Lugdunum (Lyon) püspöke. Beszédeiben szelíd és meggyőző. Ld. Névmutató: Eucherius 1.

⁶⁹⁵ *Paulinus Nolanus* (353–?): *Burdigalai* (Bordeaux) arisztokrata családból származott. 378-ban *consul suffectus*, 395-ben előbb pap, majd Nola püspöke 395–431 között. Ld. Névmutató: Paulinus 3.

⁶⁹⁶ *Ambrosius* (340–397) Mediolanum püspöke. Ld. Névmutató: Ambrosius 1.

⁶⁹⁷ „*Pange, lingua, gloriosi praelium certaminis*” kezdetű híres himnusz, amit a korai kéziratok Claudiusnak tulajdonítanak, a mai szövegkritika inkább Venentius Fortunantus mellett érvel.

⁶⁹⁸ *trocheus*: három *moris* versláb. Egy hosszú és egy rövid szótagból áll. (– ◡)

⁶⁹⁹ *pyrrichius*: három rövid szótagból álló három *moris* versláb (◡ ◡ ◡)

⁷⁰⁰ *molossus*: három hosszú szótagból álló hat *moris* versláb (– – –)

⁷⁰¹ *anapestus*: két rövid és egy hosszú szótagból álló négy *moris* versláb. (◡ ◡ –)

⁷⁰² *epitritus*: hét *moris* összetett versláb, eredendően egy *spondeus* és egy *jambus* összeolvadásából létrejött ütem. (– ◡ –). Attól függően, hogy a rövid szótag hol helyezkedik el, négy változata van. Az első: ◡ – – –, a második: – ◡ – –, a harmadik: – – ◡ –, a negyedik: – – – ◡.

⁷⁰³ *paenonumque*. A *paion* öt *moris* versláb, attól függően, hogy a hosszú szótag hol helyezkedik el, négy változata van: első – ◡ ◡ ◡ ◡, a második: ◡ – ◡ ◡ ◡, a harmadik: ◡ ◡ – ◡ ◡, negyedik: ◡ ◡ ◡ ◡ – ◡.

vagy iskolai szónokok,⁷⁰⁴ vagy *forumon* lármázó ügyvédek előtt fecsegnénk, akik között – nem akarom sérteni ezzel a jelesebbeket – oly sokan vannak, akik, ha beszédet mondanak is, nagyon kevésbé irodalmi szónoklatokkal is beérik. Téged viszont, akinek megadatott, hogy váltakozva, ha tetszik versben, ha tetszik prózában, de mindkét műfajban kiemelkedőt alkoss, azok a kevesek fognak utánozni, akiket szeret az Isten.⁷⁰⁵ Élj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 4.

Kelt Augustonemetumban, 471-ben

SIDONIUS SIMPLICIUSÁNAK⁷⁰⁶ ÉS APOLLINARISÁNAK⁷⁰⁷ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Íme, végre megérkezett hozzátok, akit ígértem, s akit vártatok, Faustinus,⁷⁰⁸ egy nemesi család feje, akit kettőnk közös szülőföldjének legjelesebb ékességei közé kell sorolni. Családjaink egyenrangúsága miatt testvérem, és lelkületünk hasonlósága miatt barátom; amikor még fiatalok voltunk, gyakran megosztottam vele a komolyságot és a vidámságot is. Labdázásban, kockázásban, ugrásban, futásban, vadászatban és úszásban becsületesen versengtünk mindig, mivel a barátságban kitartottunk. Idősebb ugyan nálam, de csak annyival, hogy nem kellett annyira tisztelnem, mint amennyire örömet jelentett számomra őt utánozni. Maga is szívesebben vette, ha azt érezte, hogy ragaszkodom hozzá, mint ha azt látta: tisztelem. De ahogy korban és az egyházi méltóságokban előrehaladt, ő, aki előbb szeretetre méltó volt, kezdett egyre inkább tiszteletre méltóvá válni.

2 Vele küldöm üdvözetem, arra várva, hogy ha a közállapotok is megengedik, Krisztus segítségével minél hamarabb láthassalak benneteket. Ezért, hacsak kívánságom nem tűnik alkalmatlankodásnak, mikor barátom visszatér, remélem, beszámol majd vidéketek helyzetéről és a ti körülményeitekről is. Szilárd elhatározásom, hogy leküzdöm magán elfoglaltságom nehézségeit, és nem sajnálom annyi időt, hogy keblemre öleljelek benneteket, ha csak valami végső szükség – mint amitől most is félünk – keresztül nem húzza terveimet.

3 Mindazt, amire a mostani idők figyelmeztetnek, nagyon helyes lenne, ha Faustinus testvérrel megbeszelnétek. Őt küldtem el, mivel megbecsülöm, épp úgy, mint ő engem. Ha várakozásomnak megfelel, hálát adok az Istennek; másrészt mivel mindenki derék embernek tartja, bizonyára nem rosszabb az átlagnál, ha nem is a legjobb. Éljetek boldogul!

⁷⁰⁴ Vö. Sid. Ep. I, 11. A frázis eredete: Sen. *De brevitate vitae* X: „*Solebat dicere Fabianus, non ex his, sedescueris e tanti quis,*”

⁷⁰⁵ *pauci quos aequus amabit*: szállóige Verg. *Aen.* VI, 129. alapján. „*pauci, quos aequus amavit Iuppiter*”.

⁷⁰⁶ *Simplicius*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Simplicius 1.

⁷⁰⁷ *Apollinaris*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Apollinaris 2.

⁷⁰⁸ *Faustinus*: Sidonius régi barátja, Sidonius püspöksége alatt pap volt Augustonemetumban (Clermont-Ferrand). Ld. Névmutató.

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 5.

Kelt Augustonemetumban, 474 végén

SIDONIUS FELIXÉNEK⁷⁰⁹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ismételt üdvözetem újból ugyanaz a levélvivő viszi: a te Gozolasod⁷¹⁰ – adja Isten, hogy az enyém is legyen –, aki másodszor lett levelem⁷¹¹ hordozója. Kímélj meg hát mindkettőnket a közös megalázástól: mert ha még most is azon töröd a fejed, hogy hallgatni fogsz, mindenki azt gondolja majd, hogy én is, akinek írnod kellett volna, s ő is, akire rá kellett volna bíznod a levelet, méltatlanok vagyunk arra.

2 Már nem is kérdezlek a körülmények alakulásáról,⁷¹² mint korábban, nehogy kellemtelen legyen neked, hogy szerencsétlenségekről kell beszámolnod, mikor kedvező változások nem is várhatók. Mivel azonban nem illenék hozzád, hogy hamis híreket közölj, és mivel kedvezők nincsenek, borzadok bármi rosszat is megtudni a jó emberek üzenetéből. Élj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 6.

Kelt Augustonemetumban 471–472 telén

SIDONIUS APOLLINARISÁNAK⁷¹³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Faustinus⁷¹⁴ pappal,⁷¹⁵ akivel engem régi bizalmas barátságunk és új hivatásom egyaránt összeköt, szóban üzentem meg, hogy légy óvatos bizonyos dolgokban. Örülök, hogy megfogadtad, amit üzentem. Mert hiszen az okos emberek szívébe mélyen bele van vésve, hogy kerüljék el a véletleneket. És szintúgy oktalanság panaszkodni, ha rosszul végződik egy vakmerő lépésük, vagy ha a meggondolatlan tervek hibás kimeneteléért az előre nem látható eseményeket hibáztatjuk.

2 Miért írom mindezt? – kérdezed. Bevallom, nagyon aggódtam, hogy az általános rettegés idején semmitől sem félsz majd, és előkelő házad mindeddig háborítatlan nyugalma az ellenség viharos támadása során az alkalmatlan időben gyakorolt áhítat miatt veszélybe kerül. Továbbá, az ünnepélyes szertartás a női lelkek gyengesége miatt veszít majd remélt értékeiből, bár velük született vallásosságuk oly mélyen gyökerezett szívükben, hogy ha szerencsétlenség történt volna az úton lévőkkal, örültek volna, hogy egy mártír miatt szenvedtek mártíromságot.⁷¹⁶ De bennem a kisebb ártatlanság nagyobb bizonytalanságot

⁷⁰⁹ *Felix Magnus*: Narbonne-i előkelő, *praefectus praetorio Galliarum* és *patricius*. Ld. Névmutató.

⁷¹⁰ *Gozolas*: zsidó férfi, feltehetően kereskedő, aki gyakran továbbította Sidonius leveleit. Ld. Névmutató.

⁷¹¹ *apex*: itt levél, vagy más irat. Vö. *Sid. Ep.* VI. 8.

⁷¹² A kérdés Licinius *quaestor*ra vonatkozik, akit Rómából küldtek Galliába, hogy a gótokkal tárgyaljon Auvergne átadásának ügyében. Sidonius három levelet is írt erről, ezen kívül az *Sid. Ep.* III, 4-et, és az *Sid. Ep.* III, 7, 2-ben is szó van róla.

⁷¹³ *Apollinaris*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Apollinaris 2.

⁷¹⁴ *Faustinus*: Sidonius régi barátja. Sidonius püspöksége alatt pap volt Augustonemetumban (Clermont-Ferrand). Ld. Névmutató.

⁷¹⁵ *antistes*: előjáró, főpap. A püspököt jelöli a római misekánonban. Az *episcopus* római egyházi hivatal. Faustinus esetében feltehetően csak arról lehetett szó, hogy szentelési fokozata szerint pap, és beosztása szerint *parochus* (plébános) és nem káplán.

⁷¹⁶ Ez a mártír valószínűleg brivasi Szent Julianusra (?–304?) utal. Az V. századtól Auvergne védőszentje volt, sírja

táplál, s ezért inkább ragaszkodom ebben a kétséges helyzetben az óvatossághoz, s még ha minden biztosnak látszik is, azokhoz csatlakozom, akik elővigyázatosak.

3 Helyes volt tehát, hogy bölcsen elhalasztottad a veszélyes zárandoklatot, és nem tetted ki oly nagy kockázatnak egy ekkora család helyzetét. És még ha esetleg kedvezően végződött volna is a tervbe vett utazás, én a legkevésbé sem szavaznék fehér kavicssal⁷¹⁷ arra, melynek meggondolatlansága nem oldható fel csak a szerencse jótéteményével. Az Isten bizonyára méltónak talál majd arra, hogy az ilyen fogadalmakat a megfelelő eredménnyel teljesítsük, s hogy a béke áldásai között emlékezzünk majd a mostani szörnyűségekre; de a jelen óvatosságra inti azokat, akik a jövőben gondtalanul akarnak élni.

4 Mégis térjünk vissza a mostani dolgokra: aki levelemet viszi, panaszkodik valami veszteség miatt, amit a te *Genesisus*⁷¹⁸ okozott neki. Ha úgy találok, hogy panaszja nem tér el a valóságtól, kérlek, szolgáltatass igazságot a jogos panasznak, és sürgősen intézd el az idegen ügyét. Ha viszont büntetendő ármánykodás szítja a gyűlöletet, és a panaszos már korábban elégtételt kapott, szemtelen a kérelmező, aki a költségeket és az utazás fáradalmait viselve könnyelműen vállalja az eltökélt per kellemetlenségeit, s mindezt a legnagyobb télben, hatalmas hófúvásban és jéghegyek között. A pereskedést kedvelők úgy vélik, ez az évszak gyakran rövid a meghallgatásra, de mindig hosszú a jogsértésekre. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 7.

Kelt Lugdunumban vagy Augustonemetumban vagy Avitacumban, 467 végén⁷¹⁹

SIDONIUS SIMPLICIUSÁNAK⁷²⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 „Azt bízotod, aki magától is rohan”⁷²¹ szokta felelni, akit olyasmire kérnek meg, amit kérés nélkül is megtett volna. Talán azt kérde, mért bocsátottam mindezt előre. Levélvivőm buzgón könyörgött, hogy tőlem levelet vihessen hozzád, pedig ha utazásáról hallgatott volna, és én mégis megtudom, magam kértem volna erre: mert ezt az üdvözetet inkább az irántad érzett barátság miatt, mintsem a levélhordóra való tekintettel írtam. Egyébként ő maga úgy tartja számon, hogy jótéteményként érdemelte ki, amit most teljesít, s bár amiért újra és újra könyörgött, megkapta, jóllehet barátságunk⁷²² természetét legkevésbé sem ismeri.

2 Ezért, noha nem leszek ott, mégis könnyen ki tudom találni, mekkora ámulatba esik hirtelen, mikor megérti, hogy milyen udvariasan fogadjátok, és hogy levelemet, amit átad, kelleténél nagyobb fáradozással követelte ki. Szinte látom, ahogy ennek a szinte irigylésre méltóan kevésbé szellemes embernek mennyire újdonság lesz minden, mikor otthonodba hívod őt, az idegent, társalgáshoz, őt, a szorongót, mulatságba, őt, a darabos fickót, asz-

Brivasban zárandokhely.

⁷¹⁷ *album calculus*. A szavazáshoz használt fehér kő, amely az egyetértést, helyeslést jelentette. A fekete volt az ellenszavazat. Vö. Plin. *Ep.* I, 2.

⁷¹⁸ *Genesisus*: Apollinaris *cliense*. Ld. Névmutató.

⁷¹⁹ A levél 469 előtt keletkezett.

⁷²⁰ *Simplicius*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Simplicius 1.

⁷²¹ Feltehetően Sidonius kortársai körében ismert közmondás. A *scholiasták* Pliniustól vett közmondásnak tartják.

Vö. Plin. *Ep.* I, 8; III, 7. és Symm. *Ep.* I, 56; IX, 36. Magyar megfelelője: Azt a lovat ütök, amely húz.

⁷²² *amicitiarum*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

talodhoz, őt, a szegényt. Őt, aki itt a hagymával gyomorrontásig töltekező közönséges emberek között él, és ott oly előzékenyen kezelik, mintha mindig Apicius⁷²³ lakomázó társai, vagy a pantomim művész bizánciak⁷²⁴ között bőfögött volna. De bármilyen műveltségű és rangú ember is, hozzásegített, hogy vállalt kötelességem bőbeszédűen teljesítsem. És bár az ilyenek gyakran lenézett emberek, mégis sokat veszítene a levelezéssel gondosan ápoltságunk, ha levélvivők hitványsága visszatartana minket a gyakori levélváltástól. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 8.

Kelt Lugdunumból⁷²⁵ Clermontba menet, 466 és 467 között

SIDONIUS EVODIUSÁNAK⁷²⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Mikor a levélhordó ideadta a levelet, melyben a barátoddal közlöd, hogy a király megbízásából⁷²⁷ Tolosába⁷²⁸ utazol, mi is messze jártunk már a várostól, mert éppen falusi birtokunkra igyekeztünk. Én kora reggel lemaradtam, mert egy kitartó csoport kísért, és levedre hivatkozva is alig tudtam lerázni őket, hogy kérésednek, vagy gyaloghintón, vagy lovon utazva eleget tehessek.

2 Egyébként a cselédség már hajnalban előrement, hogy sátrat verjenek tizennyolc mérföldnyire egy olyan helyen, amely igen alkalmas arra, hogy a csomagokat kibontsuk: hűs vízű forrás fakad ott egy ligetes dombon, mellette, lent, dús, füves a talaj. Szemünk előtt halakkal és madarakkal teli folyó, s mindehhez jön még, hogy a parton egy régi barátunk új háza áll, akinek végtelen emberbaráti szeretetét elfogadhatod, vagy elutasíthatod, de ki nem merítheted.

3 Így tehát ezen a helyen engedtem az enyéimet továbbhaladni, és a te kedvedért még inkább lemaradtam, hogy szolgádat minél gyorsabban, még a város közeléből visszaküldhessem. Már bizonyára a negyedik óra is eltelt,⁷²⁹ már magasan járt a nap és növekvő sugaraival felszárította a párás éjszaka harmatát. Egyre nőtt a tikkasztó forróság, és a derült égen az egyetlen felhő is, amely megvédhetett volna a nap heve ellen, porfelhő volt csupán. Majd a nyílt mező virágos síkján átvezető hosszú út látványától felsóhajtottunk, megértve, hogy emiatt csak későn ülhetünk reggelihez, és ha az utazás még nem is fárasztott el, a várakozás máris próbára tett bennünket.

4 Ezzel az egész bevezetővel, kedves barátom, bizonyítani akartam neked, hogy testem, lelkem elcsigázódott, és sok időm sem volt, mikor kérésednek engedelmeskedtem.

⁷²³ Három Apicius nevű konyhaművészt ismerünk. Az elsőt Sulla, a másodikat Augustus és Tiberius, a harmadikat Traianus korából. Sidonius itt Seneca vagy Athenaeus alapján valószínűleg a harmadikra utal, bár az is lehet, hogy ekkorra már egybemosódott a három személy, és nevét toposzként használták.

⁷²⁴ *chironomuntas*: a görög *chironomia*, a 'gesztikulálás művészete' szóból. A hús-szeletelő szolgálja ebben az időben valószínűleg pantomim-művészként dolgozott. Vö. Petron. *Sat.* 16; Juv. *Sat.* V, 120 skk.

⁷²⁵ Lugdunum: Lyon.

⁷²⁶ *Evodius*: Sidonius barátja, *vir clarissimus*. Ebben a korszakban Eurich (466–485) nyugati gót király szolgálatában állt. Ld. Névmutató.

⁷²⁷ *Eurich* (466–484) nyugati gót király. Ld. Névmutató.

⁷²⁸ Tolosa: Toulouse.

⁷²⁹ „*iam duae secundae*” a napfelkelte utáni negyedik órát jelenti. Az utazás leírása alapján nyári idő volt, tehát fél kilenc és fél tíz között lehetett.

Hogy végre visszatérjünk leveledhez: az első, üdvözlő hozó szavak után azt követeled tőlem, hogy küldjek egy tizenkét sorban összefogott kis verset,⁷³⁰ melyet rá akarsz vésetni egy öblös, kagyló formájú edényre,⁷³¹ melynek mindkét oldalát – mely a füleket tartja – kör alakú alapijától egészen a tetejéig hat-hat hornyolt szalaggal díszítettek.

5 Úgy vélem, feltetted magadban, hogy soronként íratod fel a domború hasára, vagy ami még jobb elképzelés, s ha így jobban tetszene, a nyakára véseted fel: az így díszített vázát azután Ragnahilda királynőnek⁷³² akarod felajánlani, kétségkívül azért, hogy így terveidhez, s egyúttal tetteidhez, győzhetetlen oltalmazót is biztosíts magadnak. Amit rám szabtl, mindenképp teljesítem, még ha nem is úgy, ahogy szeretném. Azonban előbb ismerd el, hogy csak magadra vethetsz, amiért több időt hagytál az ezüstművesnek, mint a költőnek, bár aligha volt ismeretlen előtted, hogy az irodalom műhelyeiben,⁷³³ ahol az üllőn a verseket kovácsolják, a *metrum*okat is igen kemény és éles reszelőkkel csiszolják ki.⁷³⁴ De mire jó az ilyen, és az ehhez hasonló beszéd? Íme a vers:

A kagyló,⁷³⁵ melyen Cytherét⁷³⁶ viszi a bálna-hordozta⁷³⁷ Triton,
magát összemérve ezzel, visszavonulni nem habozna.
Kérünk, úrnőnk, fordulj erre egy pillanatra
és vedd ezt az aprócska ajándékot, te hatalmas pártfogó,
5 ha tetszik, ne utasítsd el *cliens*ed, Evodiust,
kit ha naggyá teszel, te még hatalmasabb leszel.
És neked, kinek apja, apósa király volt, s férjed⁷³⁸ is az,
legyen fiad is már apjával király, s majd apja után is.
Ó, boldog kristálytisza víz, melyet a ragyogó fém zár be magába,
10 s mely hűsíti az úrnő nálánál is fényesebb arcát.
Mert mikor az úrnő ebből akarja megfürdetni orcáját,
káprázatos ragyogás árad az arcról az ezüst edényre.⁷³⁹

Ha még mindig úgy őrzöd az irántam érzett szeretetet, miszerint nem restelled ezt a csekélységet, amit írtam, titkold el a szerzőt, hogy jobbik éned is megnyugodjon, hiszen a te

⁷³⁰ *epigramma*: a szó eredeti görög értelmében használja, amelyben minden *disztichon*ban írt, rövid verset *epigrammá*nak neveztek.

⁷³¹ A tárgy és a vers kapcsolatára ld. LEATHERBURY 2017.

⁷³² Ragnahilda királynő: vagy II. Theoderich, vagy inkább Eurich nyugati gót király felesége és II. Alarich anyja. Amit tudunk róla, Sidoniusnak ebből a leveléből tudjuk. Neve alapján svév, talán Reicharius svév király lánya. Ld. Névmutató.

⁷³³ *officinam litaratorumque*: A Cicerótól (*De Finibus* 5, 7) kölcsönzött hasonlatra ld. Condorelli 2004.

⁷³⁴ *incus metrica... asprata lima*: a szókép a görög hagyományból ered, de Horatius (*Ars Poetica*, 441) és Ovidius (*Tr.* I, 7, 29–30) is átvette. Két munkafolyamatot von össze, üllőn kikalapálja a *metrum*ot, majd reszelővel lecsiszolja az egyenetlenségeket. A szóképre ld. GALASSO 2014.

⁷³⁵ *concha*: kagyló formájú vázát értettek alatta, itt játékos utalás Aphroditére és Ragnahildára.

⁷³⁶ *Cytheré*: Aphrodité. Cythera [Küthéra] – akárcsak Ciprus –, Aphrodité szigete volt, a monda szerint itt született meg.

⁷³⁷ *pistriger*: 'bálna-hordozta'. Arra utal, hogy Triton alsóteste egy bálnaé, és halfarkát is attól örökölte.

⁷³⁸ *Eurich* (466–484) nyugati gót király. Ld. Névmutató.

⁷³⁹ Prózai fordítás, a latin szöveg *disztichon*, amelyet nem kívántunk visszaadni. A tizenkétsoros líroepikus elégia-forma Catullus és Ovidius kedvelt műformája volt.

műved,⁷⁴⁰ még a *forumon*, legyen bár az athéni⁷⁴¹ is, nagyobb dicséretet érdemelne, mint az én írásom. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 9.

Kelt Augustonemetumban, 470 végén vagy 471 elején

SIDONIUS INDUSTRIUSÁNAK⁷⁴² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A minap találkoztam a *vir illustris*⁷⁴³ Vectiusszal,⁷⁴⁴ és mintegy szórakozásból alaposan megvizsgáltam mindennapi tetteit. És mert megismerésre érdemesnek találtam ezeket, úgy vélem, méltók arra is, hogy elmondjam őket. Először is, amit minden másnál inkább dicséretesnek tartok, az az, hogy a háznépe, akár az ura, őrzi a tiszta erkölcsiséget. A szolgák, akik birtokán élnek, engedelmesek, akik pedig a városi házában, barátságosak, alkalmazkodók, és elégedettek urukkal. Asztalához éppúgy odaülteti az idegeneket, mint *cliens*-ét; embersége nagy, de józansága még nagyobb.

2 Talán kevésbé fontos, hogy ő, akiről beszélünk, másokhoz nem is hasonlítható a lovak, kutyák, és sólymok kiválasztásában, betanításában és idomításában. Öltözködésében választékos, az öve mívés, melldíszei⁷⁴⁵ pompásak. Járása méltóságteljes, jelleme komoly, az egyik közmegebecsülést, a másik egyéni tekintélyt kölcsönöz neki. Engedékeny, de nem kényeztet el, megfedd, de nem kegyetlen, szigorúsága mértéktartó, amely komoly, de nem komor.

3 Mindezekén túl buzgón olvassa a szent könyveket, és így étkezés közben gyakran vesz magához lelki táplálékot is. A zsoltárokat gyakran olvasgatja, s még gyakrabban éneкли őket. Úgy él újfajta életmódjában, mint egy szerzetes, ha nem is csuhában, de katonai köpenyben.⁷⁴⁶ Tartózkodik a vadak húsától, de örömet leli üldözésükben, így ezután ez a zárkózott és gyengéd, vallásos ember élvezi a vadászatot, de nem él a vadászszákmánnyal.⁷⁴⁷

4 Felesége halála után egyetlen kislány maradt vigasztalásul, akit magányosan,⁷⁴⁸ nagyapjai gyöngédséggel, anyai gondoskodással, s atyai jóssággal nevel. Háza népével szemben nem fenyegetőzik, mikor beszél hozzájuk, nem nézi le őket, mikor megfogadandó ta-

⁷⁴⁰ *charta*: 'fémleap', itt a vázát érti alatta, amely fémlel készült íráshordozóként a verset őrzi.

⁷⁴¹ *in foro tati sive Athenaeo*: utalás a római piacra, ahol pl. Rómában a *basilica Argentaria* az ezüstművesek székhelye is volt. Az athéni agorára való utalás pedig finom célzás a kifinomult művészi értékre. Ugyanakkor szúrás a barbárok (vizigótok, történetesen Eurich) felé, akik az íráshordozó ezüstöt többre becsülik, mint magát a rajta lévő verset.

⁷⁴² *Industrius*: Közelebbről ismeretlen *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

⁷⁴³ *Vir illustris*: a későrómai korban a *senatori* rend legmagasabb rangú tagja. Nem érdemes lefordítani 'kiváló férfiú'-nak.

⁷⁴⁴ *Vectius* vagy Vettius. *Vir illustris*, nagybirtokos, Cantilia mellett élt. Ld. Névmutató: Vettius.

⁷⁴⁵ *phalerae*: nemesfémből készült díszkorongok. A köztársaság korában a *patriciusok* rendi jelvénye volt. Később katonai kitüntetés, amelyet a páncél mellrészén viseltek. A továbbiakban említés esik katonai köpenyről, amely alapján az elnyert katonai kitüntetések is lehetnek.

⁷⁴⁶ Vö. Cassian. *De hab. mon.* I, 7, Sulpicius Severus *Ep. ad Bassulam*, Sulpicius Severus *Dial.* II, 4, Salvianus, *De gubernatione Dei*, VIII.

⁷⁴⁷ *venatu utitor nec utitor venatione*: szójáték a *venatus* ('vadászat, állathajszsa, maga a vad') és a *venatio* (vadászat) szavakkal.

⁷⁴⁸ A *caelibatus* eredetileg a szüzességi fogadalmat tett embert jelentené. Itt a szerző által használt sajátos kifejezés, *aviduivum* ('özvegyességben') értelmében. Vö. *Ep.* II, 7; V, 6.

nácsoakat osztogat, s nem is nyomorgatja őket, mikor valamilyen vádat vizsgál ki. Alárendeltjei sorsát és helyzetét nem önkényesen, hanem jogszerűen irányítja. Inkább tűnik saját háza gondnokának, mint tulajdonosának. Ennek az embernek a tevékenységét és viselkedését megvizsgálva úgy gondolom, hozzájárulna a többiek formálásához is, ha ezt az életmódot másokkal, még a legelőkelőbbekkel is megismertetnénk.⁷⁴⁹

5 Mert igen hasznos lenne, ha minden egyházi embert a papi öltözkészítésén túl is ösztönöznénk ennek a példának a követésére, hiszen korunkban⁷⁵⁰ a papok ruhájával olykor visszaélnek. Hadd szabadjon ezt mondanom rendünkről, ha csupán egy-egy erény lenne meg ilyen fokon az egyházi rend egyes tagjaiban, akkor jobban csodálnám az embert, aki paphoz illően él, mint a papokat magukat. Elj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 10.

Kelt Augustonemetumban, 476 végén vagy 477-ben

SIDONIUS FELIXÉNEK⁷⁵¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Sietek üdvözlésedre, bár talán késve, jó uram, hisz már évek óta nem kerestelek fel leveleimmel, és nem mertem őrizni régi tiszteletteljes figyelmem gyakoriságát, miután szülőföldem határától messze űztek, és megtörtek a számkivetés viszontagságai.⁷⁵² Ezért illő, hogy te is bocsáss meg a szegénytől pirulónak, mivelhogy úgy helyes, hogy a megalázottak törekvései alázatosak legyenek, és ne törekedjenek egyenjogú és állhatatos barátságra⁷⁵³ azokkal, akikkel szemben merészség lenne, ha több szeretettel, mint tisztelettel viseltetnénk. Éppen ezért régóta hallgatok már, s míg gyermekem, Heliodorus⁷⁵⁴ ide nem érkezett, inkább beletörődve, mint szívesen fogadtam a te hallgatásodat.

2 De azt szoktad mondogatni, igaz csipkelődve, hogy félsz az én állítólagos ékesszólásomtól. Ez a mentegetőzés, ha egykor igaz lett volna is, ma már nem érvényes, mert könyvecském befejezése után,⁷⁵⁵ ami talán kissé csiszoltabbnak tűnik, újabb leveleimet újra e mindennapi nyelven írom, bár gondosan fogalmazott leveleim stílusa sem jobb, mert minék csiszolni az olyan mondatokat, melyeket nem akarunk kiadni.⁷⁵⁶ Egyébként, ha ragaszkodásból visszaállítanád érintkezésünk régi formáját, én is visszatérnék régi bőbeszédűségemhez, sőt bárhol is vagy, Krisztus vezetésével mohón vágyom hozzád sietni, s feltéve,

⁷⁴⁹ Sidonius szemléletváltása, miszerint nem a világi hatalom, a *senatori* rend az, amely az arisztokratát jelenti kora Galliájában, hanem az egyháziak váltak példaképpé, akik valóban tesznek is a Birodalomért valamit. Vö. HANAGHAN 2019. 24.

⁷⁵⁰ „Nem a ruha teszi az embert” gondolata, amelyet a filozófusok köpenye és szakállja kapcsán gyakran emlegettek. A vallási képmutatók elleni szűrés a szerzetesek védelmében.

⁷⁵¹ *Felix Magnus*: Narbonne-i előkelő, *praefectus praetorio Galliarum* és *patricius*. Ld. Névmutató.

⁷⁵² *peregrinationis adversa fragerunt*: Sidonius arra utal, hogy a gótok eltávolították Lugdunumból (Lyon) és engedelmességre kényszerítették.

⁷⁵³ *amicitia*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

⁷⁵⁴ *Heliodorus*: papi személy. Ld. Névmutató. A „gyermekem” megszólítás itt vallásos értelmű.

⁷⁵⁵ Sidonius több könyvben adta ki leveleit. Ezt a könyv más levelében is megtalálhatjuk. Itt feltehetően vagy az előző (Sid. *Ep.* III) kötet kiadására, vagy a már publikált kötetek (Sid. *Ep.* I–III) összességére utal.

⁷⁵⁶ A kétféle stílus használatát többször is emlegeti: egy vulgáris gallo-latin, és egy iskolázott latin, amellyel minden sorában a *poeta doctus* igyekszik bizonyítani. Sidonius püspökké szentelése után feltehetően korábbi ismerőseitől eltérő műveltségű egyházi csoporttal is kapcsolatot tartott, akik bírálhatták műveltsége miatt.

hogy *patronus*om – aki hazasegített⁷⁵⁷ –, megengedné azt, hogy a beszélgetések megritkulása miatt ellankadt barátságunkat tettekkel frissítsem fel. Élji boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 11.

Kelt Viennában, 471/474 végén vagy 472/475 elején

SIDONIUS PETREIUSÁNAK⁷⁵⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Igencsak fojtogat engem nemzedékeink vesztesége, mely a minap ragadta el szemünk elől nagybátyádat, Claudianust.⁷⁵⁹ és kétlem, hogy látunk még ezután hozzá fogható férfiút. Ő valóban előrelátó és megértő tudós, ékesszóló és lelkes férfiú volt kortársai között, szülőföldje és népe között a legtehetségesebb, aki mindig vallásosságát megőrizve művelte a filozófiát. Habár haját és szakállát nem növesztette meg, a filozófusok köpenyét és botját⁷⁶⁰ viszont egyszer kinevette, máskor pedig átkozta is, mégis csak öltözkéiben és hitében különbözött platonikus barátaitól.⁷⁶¹

2 Te jó Isten, mily sokat tanultunk, mikor egyedül kerestük fel tanácskozás kedvéért! Miként állt mindenkinek azonnal habozás és gúnyolódás nélkül a rendelkezésére! Legnagyobb gyönyörűségnek tartotta, ha valamely felmerült kérdés megoldhatatlannak tűnő bonyolultsága miatt tudása egész kincsestárát szétszórhatta. Ha azután számosan ültünk körülötte, a hallgatás kötelezettségét osztotta ki valamennyiünknek, a szólás jogát pedig csak egynek, akit talán mi választottunk ki, hogy gazdag tudását szétossza közöttünk kinek-kinek sorjában, sietség és mindenféle szónoki fogás nélkül.

3 Azután ő bármit is mondott, mi késedelem nélkül az ellenkező következtetések szembeszegezésével folytattuk, de megcáfolta valamennyi meggondolatlan ellenvetésünket: így aztán egyetlen megfontolatlan és igazolatlan érvünket sem fogadta el. Nagyon tiszteltük őt azért is, mert bosszankodás nélkül tűrte, ha bármelyikünk lassú felfogásának bizonyult. Ezt bocsánatos bűnnek tekintette; számunkra viszont türelme nemcsak dicséretre méltó, de utánoszthatatlan is volt. Ugyan ki vonakodott volna a leghomályosabb kérdésekről is eszmét cserélni egy olyan emberrel, aki még a tudatlanok és műveletlenek kérdezősködését sem utasította vissza?

4 Ennyit röviden az ő tudásáról. Ki tudná méltó dicsérettel bemutatni a többi érdemeit: hogy mindig figyelemmel kísérte az emberek sorsát, a papokat munkájával, a népet beszédeivel, a szomorkodókat buzdításával, a magukra maradtakat vigasztalásával, a fogásba kerülteket váltságdíjjal, az éhezőket kenyérrel, a ruhátlanokat öltözékekkel segítette. Ugyancsak feleslegesnek tartom, hogy bővebben szóljak ezekről. Vagyona jelentéktelen volt, és érdemeit, melyekkel kiemelkedő személyiségét gazdagította, a jövőbeni kárpótlásba vetett hittel igyekezett eltitkolni.

⁷⁵⁷ Itt nyilván Victorius *comes*ről beszél, aki Eurich szolgálatában álló katolikus gallo-római előkelő volt, és közbenjárta Sidonius kiszabadulását. Vö. Sid. Ep. VII, 17. Ld. Névmutató: Victorius 3.

⁷⁵⁸ *Petreius*: Mamertus Claudianus nővérének a fia. Ld. Névmutató

⁷⁵⁹ *Claudianus Mamertus*: viennei pap. Ld. Névmutató: Claudianus Ecdicius Mamertus.

⁷⁶⁰ *Pallium et calvam*: a filozófusok jelképei. (Sid. Ep. IV, 9, 3; IX, 9, 14; *Carm.* 197)

⁷⁶¹ *complatonicorum*: Az antik filozófia, még a görög is, legalább citátumok formájában erőteljesebben volt jelen Galliában ebben az időben, mint a Birodalom bármely más részében. A klasszikus filozófiai gondolatoktól a keresztény filozófiába való átmenete épp ezért itt figyelhető meg leginkább.

5 ***⁷⁶² Igen tisztelte bátyját,⁷⁶³ a püspököt, úgy szerette őt, mint fiát, miközben atyjaként tisztelte. De bátyja is nagyon becsülte őt; benne találta meg tanácsadóját döntéseiben, helyettesét egyházi ügyekben, megbízottját üzleti dolgaiban, jószágigazgatóját birtokain. Ő volt jövedelme számvivője, társa az olvasásban, előadásában az értelmező, utazásaiban az útítárs. Testvéri kötelességét egyik a másikkal szemben kölcsönös bizalommal teljesítette, oly módon, hogy példájuk irigylésre méltó volt.

6 Tápláljuk újabb dolgokkal fájdalomunk okait, mikor csillapítani akarjuk fájdalmunkat? Tehát, ahogy mondani kezdtem, szinte gyötrelmesen megírtam ezt a szomorú és gyászos halotti éneket a hálátlan hamvaknak, mert mint Vergilius mondja, a hamvak nem adnak hálát.⁷⁶⁴ Nehézséget okozott volna, hogy a fogalmazástól már elszoktam, ha természeténél fogva lusta lelkemet e könnyeket fakasztó fájdalom alaposan fel nem rázza, íme, itt az ő sírverse:

Testvér bánata, büszkesége⁷⁶⁵ testét
ím átadta e sírnak itt Mamertus
püspök hívei gyász kíséretében,⁷⁶⁶
Míg ő volt a feje, tündökölt a hármas
könyvtár: római, ógörög, keresztény.
Még mint szerzetes, ebben elmerülve
titkon szívta be ifjúként betűit;
szónok volt, s viták vezére, költő,
mérnök meg muzsik, s szöveg-kifejtő,⁷⁶⁷
sok kérdés szövevényt bogozni is bölcs;
és számos szakadárt levert szavának
szabljájával, akik hitét gyalázták.
Zsoltárverseket írt, zenélt,⁷⁶⁸ vezényelt,
s képzett kart vezetett; ha zengedeztek,
oltárnál repesett fivére szíve.
Évenkénti nagy ünnepekhez illőn
választott maga szent szöveg-szakaszt is.
Rendházfő-atyja, másodrendű volt,⁷⁶⁹ ki
pásztorbot-viselő fivért⁷⁷⁰ segített;
mert ez volt, aki címerét viselte
főpapságának; emez viselte terhét.

S bár búsítana, nyájas olvasó, hogy
ily nagy férfiúból mi sem maradt fenn, –

⁷⁶² Lacuna.

⁷⁶³ Mamertus: Vienna (Vienne) püspöke. Mamertus Claudianus idősebb bátyja. Ld. Névmutató.

⁷⁶⁴ *cineri ingrato*: Verg. *Aen.* VI, 213: „*et cineri ingrato suprema ferebant.*”

⁷⁶⁵ Martialis parafrázis: *Epigr.* XI, 13: „*Romani decus et dolor theatri.*”

⁷⁶⁶ *pompa episcoporum*: Savaron kiadásában *gemma*. „Honoré, dit-il, comme une pierre précieuse de tous les évêques. Que l'on mette pompa ou gemma, c'est la même chose.”

⁷⁶⁷ *tractator*: a szent szövegek értelmezője. Az V. században rendkívül népszerű volt az írásmagyarázat.

⁷⁶⁸ *phonascus*: tulajdonképpen zenetanár és beszédtanár is.

⁷⁶⁹ „*Antistes fuit ordine secundus*”: Az első rend antisztája (*antistes*: 'főpap') vagy papja maga a püspök; a második rendé a pap.

⁷⁷⁰ Ti. püspök fivért segített.

ömlő könnyel a sír kövét ne öntözd:
el nem porlad alatt se hír, se szellem.⁷⁷¹

(Kárpáty Csilla fordítása)⁷⁷²

7 Íme, a vers, amit a hön szeretett testvér sírkövére felíratam, mihelyt eljuthattam oda. Mert mikor eltemették, távol voltam; de azért nem mulasztottam el az alkalmat teljesen, hogy illőn elsirassam. Mert míg a sírversen gondolkodtam, gyötrődő lélekkel engedtem szabad folyást könnyeimnek, s az *epitaphium* felett tettem azt, amit mások a sír felett. Mindezt ezért írtam meg neked, hogy véletlenül se hidd, hogy én csak az élőkkel ápolom a barátságot, és ne marasztalj el, mintha nem egyformán emlékeznék meg mindig meghalt és élő barátaimról. Mert abból, hogy az élőkkel szemben még a színlelt barátságot is alig tartják fenn, valóban arra következtethetsz, hogy igen kevésre tehető azok száma, akik az elhunytakra szeretettel emlékeznek. Élj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 12.

Kelt Augustonemetumban, 470 és 474 között, minden valószínűség szerint 470 végén

SIDONIUS SIMPLICIUSÁNAK⁷⁷³ ÉS APOLLINARISÁNAK⁷⁷⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Te jó Isten, mennyire hasonlít lelkünk háborgása a hajópusztító tengerre, hiszen ezt a kedvezőtlen hírek vihara épp úgy felkavarja, mint azt tulajdon szerencsétlenségei. A minap fiammal⁷⁷⁵ együtt szemeztettük Terentius⁷⁷⁶ *Hecyrájának* szellemességeit;⁷⁷⁷ mellette ültem, amint tanult, emlékezve természetes kapcsolatunkra, és megfélekezve papi hivatásomról. És hogy növekvő tanulékonyossággal minél tökéletesebben kövesse a komikusok versmértékét, én is egy hasonló meséjű szindarabot, Menandrosz *Epitrepontesét*⁷⁷⁸ tartottam kezemben.

2 Együtt olvastunk, dicsértük az írókat és tréfálkoztunk, és ami közös kívánságunk volt, őt az olvasás bilincselte le, engem pedig ő, amikor hirtelen egy szolgagyerek állt elénk fintorgó arccal. „Mit fintorogsz?” – kérdeztem tőle, mire azt felelte: „Láttam kint a Constans⁷⁷⁹ nevű *lectort*, aki Simplicius és Apollinaris uraktól jött vissza; átadta a levelet, amit küldtél, de amit ők küldtek, azt elveszítette.”

3 Ettől a hírtől derűs jókedvem a szomorúság fölé tornyosuló felhője miatt rögtön elborult, és akkora haragot váltott ki belőlem a hírnökkel szemben, hogy jó néhány napon

⁷⁷¹ A gondolat később szállóigévé vált és „*Hic cinis, ubique fama*” (Itt a hamu, de mindenhol a hírnév. II. Frigyes sírfelirata [1194–1250]) formában terjedt el.

⁷⁷² Megjelent: Római költők antológiája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964. 465. Versformája: hendecasyllabus.

⁷⁷³ *Simplicius*: Gall *vir clarissimus*. Sidonius nagybátyja. Vorociusban élt. Ld. Névmutató: Simplicius 1.

⁷⁷⁴ *Apollinaris*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Apollinaris 2.

⁷⁷⁵ *Apollinaris*: Sidonius fia. Ld. Névmutató: Apollinaris 3.

⁷⁷⁶ *Publius Terentius Afer* (Kr. e. 185 körül–Kr. e. 159): római költő, komédiaíró. Darabjai Menandrosz és Apollodorosz alapján készültek. A *Hecyra* az utóbbit használta mintául. Nyelvezete a görög műveltségű arisztokrácia társalgási nyelvét tükrözi.

⁷⁷⁷ *sales*: az „attikai só” a finom elmésséget, szellemességet jelentette.

⁷⁷⁸ Menandrosz *Ítéletkérők* c. darabja. Csak egyetlen töredéke ismert, amelyet 1906-ban fedeztek fel egy múmia papiuszán. A darab az érett művek közé tartozik, különlegessége, hogy a görög irodalomban először ábrázolja a nők szempontjából a férfitársadalom igazságtalanságát.

⁷⁷⁹ *Constans* máshonnan nem ismerjük. Ld. Névmutató.

át könyörtelenül megtiltottam, hogy szemem elé kerüljön ez a végtelenül bárgyú Hermész.⁷⁸⁰ Hiszen igen mérges lettem volna akkor is, ha bárkitől, bármiféle levelet nem ad át, nem is beszélve a ti leveleitekről, amelyek, míg csak az eszemet tudom, igen ritkának és igencsak kíváncsnak tűnnek nekem.

4 De mikor haragom idővel lassankint kitombolta magát, megkérdeztem a küldöncöt, vajon a levél mellett nem kapott-e valamiféle szóbeli üzenetet is. A büntudattól remegve és leborulva, hebegő szájjal és homályos szemekkel ezt felelte, hogy minden, ami tájékoztathatna, és ami gyönyörködtethetett volna, mindaz az elveszett lapokra volt bízva. Siessetek ezért az írótablákhoz, simítsátok ki a pergameneket, és írjátok le újra, amit írtatok. Mert csak addig törődhetek bele, hogy kívánságomnak a balsors útjában álljon, míg levelemből megtudjátok, hogy soraitok nem jutottak el hozzám. Éljetek boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 13.

Kelt Augustonemetumban, 470 végén vagy 471 elején

SIDONIUS VETTIUSÁNAK⁷⁸¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A minap Germanicus,⁷⁸² a tekintélyes férfiú kérésére meglátogattam Cantiliában⁷⁸³ az egyházközséget. Kétségkívül ő a vezető személyiség a helyi lakosok között. Bár hatvan év⁷⁸⁴ van már a háta mögött, az mégis feltűnő, hogy természetében és megjelenésében naponként nem is egyszerűen megfiatalodik, hanem valamiképp szinte fiússá válik. Ruhája valóban feszesen áll rajta, csizmáját szorosra fűzi, haja kerekre nyírt, szakállát a csipesszel⁷⁸⁵ még a rejtett ráncokból is teljesen kiszedi.

2 Mindemellett az égiek ajándékaként tagjai keménykötésűek, látása tökéletes, hosszú, gyors léptekkel jár, egészséges ínye van tejfehér fogakkal. Gyomra nem émelyeg, erei sohasem lüktetnek hevesebben, szíve sosem ver rosszul, tüdeje nem zihál, lágyéka nem gémberedik el, mája nem duzzad, kezei nem petyhüdnek el, hátgerince nem görnyed, hanem mint mondtam, olyan egészséges, mint egy ifjú, s az időseknek kijáró dolgok közül egyedül a tiszteletre tart igényt.

3 Az Úristennek ezek miatt a különleges ajándékai miatt kérlek és figyelmeztetlek – mivel szoros barátság⁷⁸⁶ köt össze titeket, és mert szomszédok is vagytok –, hogy tanácsold neki – aminek követése nagy lelkiismeretességed miatt igen üdvös lesz számára –, hogy ne nagyon bízzék a bizonytalanban, és ne higgyen túlzottan kiváló egészségében. Foglalkozzék végre vallásos érzéseivel, és erősödjék meg inkább az ártatlanság újjászülető ereje által, és mint idős ember, erényei révén fiatalítsa meg magát.

⁷⁸⁰ *Hermész*: Zeusz fia, az istenek hírnöke.

⁷⁸¹ *Vettius* vagy *Vectius*: Arvernumi *vir illustris*. Cantilia (Chantelle-la-Vieille) mellett élt. Ld. Névmutató: Vettius.

⁷⁸² *Germanicus*: *Vir spectabilis*. Ld. Névmutató.

⁷⁸³ *Cantilia*: Fontos kelta kereskedelmi gőcpont volt a Bouble-folyó mellett, Auvergne-ben. A Massiliába (Marseille) vezető főutat itt több kisebb út is keresztezte. (Ma: Chantelle-la-Vieille).

⁷⁸⁴ *duodecim lustra*: tizenkét *lustrum*, azaz tizenkétszer öt, tehát 60 év.

⁷⁸⁵ A borotválkozásnak nemcsak a hagyományos módszere volt ismert, hanem a szőrszálak egyenként, csipesszel történő kitépkedése is. Caesar maga is ezt a módszert alkalmazta.

⁷⁸⁶ *iura amicitiae grandia*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

4 És mivel alig van valaki, aki mentes a rejtett bűnöktől, ő is feloldozást nyer a titkon elkövetett vétségek alól, ha visszaemlékszik rájuk és nyilvánosan megvallja őket. Mert egy pap atyja és egy püspök fia, ha csak nem lesz szentéletű, olyan csipkebokorra válik, mely rózsatőből fakad, s melyből rózsák fakadnak, de a belőle sarjadt virágok ágait a keserű vetkek szűrös bozótja veszi körül. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 14.

Kelt Augustonemetumban, 472-ben

SIDONIUS POLEMIUSÁNAK⁷⁸⁷ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Őseid egyike, Gaius Tacitus,⁷⁸⁸ aki Traianus⁷⁸⁹ korában viselt *consul*ságot, történeti művében egy bizonyos germán vezérnek tulajdonította az alábbi szavakat: „Régi rokonszenvedő Vespasianushoz, és míg magánember volt, barátoknak nevezték bennünket.”⁷⁹⁰ Azt kérde: „mi célja ennek a bevezetőnek?” Természetesen az, hogy akkor is, amikor közhivatalt viselsz, mindig emlékezned kell hétköznapi barátaidra. Csaknem két év múlt el, hogy mint Gallia *praefectus praetorio*jának örvendtünk neked, nem az új tisztséged, hanem régi barátságunk miatt, és ha Róma kedvezőtlen helyzete megengedné, nehezen viselném el, hogy ne gyarapodnék minden ember, a provinciáról már nem is beszélve, a te jótéteményeid által.

2 És most, mikor szerénységből nem kívánok olyat, ami nem áll hatalmadban, szeretném, ha elmondanád, hogy lehet az, hogy bizonyos tetteidben bőkezűen emberséges voltál, miközben szavaidban állhatatosan szűkmarkú maradtál. Mert hiszen tehetségedet őseiddel összehasonlítva nemcsak Corneliust, a szónokot, de a költő Ausoniust⁷⁹¹ is le tudnád győzni. Ha téged, aki eddig a filozófiát tanulmányoztad, joghatóságod miatt most hirtelen új becsvágy⁷⁹² kerített hatalmába, nos, hát egykor nekem is volt „hatalmam s szavam”.⁷⁹³

3 De ha elhivatottságunk alázatossága neked megvetendőnek látszik is, mivel az emberek sorsát és életét gyógyítani akaró Krisztus előtt még a bűnös lelkiismeret elhanyagolt sebeit is felnyitjuk, ezért bár a papi rend tagjai között még most is van, aki hanyagságon kapható, de még mindig büszkeségben pöffeszkedő már nincs, azt akarom, hogy tudd meg,

⁷⁸⁷ *Polemius*: Arelatei (Arles) előkelő. *Praefectus praetorio Galliarum* 471–472-ben. Sidonius barátja. Ld. Névmutató

⁷⁸⁸ *Publius Cornelius Tacitus* (55/56–117–120): római történetíró. 97. november–decemberben volt *consul suffectus*.

⁷⁸⁹ *Ulpianorum*: Traianus (98–117) családi neve volt Ulpius.

⁷⁹⁰ *Claudius Civilis* batáviai parancsnok Vespasianusra (69–79) vonatkozó szavai, kissé torzítva. Tac. *Historiae* V, 26: „*Erga Vespasianum vetus mihi observantia est; et cum privatus esset, amici vocabamur*.” (Vespasianust régóta tisztetem, sőt mikor még magánember volt, barátoknak számítottunk. Ford. Borzsák István). Sidonius ugyanazt a szót használja: *amicitia*... *amici*, de ugyanabban az értelemben, mint Tacitus, aki az érzelmek szorosságát az *observantia*... *amici* fokozással érzékelteti. Nem Sidonius szókinszének szűkebb voltáról van szó, hanem arról, hogy az egyes szavak jelentése sokkal szélesebb körű volt, mint a középkortól megrögzült alapjelentés, és a szóismétlés nem pusztán ugyanannak a szónak a használata, szóismétlés, hanem költői játék.

⁷⁹¹ *Cornelius oratores sed Ausonios quoque poetas*: Sidonius itt Cornelius Tacitust, a történetíró, és a burdigalai (Bordeaux) *rhétort* és költőt, Ausoniust (310–395) említi.

⁷⁹² *Nova gloria caput*: a gyakran idézett „*Honores mutant mores, raro in meliores*” (A tisztségek megváltoztatják az erkölcsöket, ritkán teszik jobbá. Magyar változatában: A hivatal változtat az emberen [Erdélyi János]) közmondás parafrázisa. Vö. Salvianus, *Ep.* II; Symm. *Ep.* VIII, 1.

⁷⁹³ Verg. *Aen.* 11, 89. A költői párhuzam alapján egyesek azt feltételezik, hogy Sidonius is volt valaha *praefectus praetorio Galliarum*. A szöveg kontextusából azonban csak annyi világos, hogy tekintélyes hivatal tölthetett be. Sidonius ezzel feltehetően a 468-ban viselt *praefectus Urbi Romae* és a 469-ben elnyert *patrius* címe utal.

a világ bírójának a szeme előtt nem úgy folyik a per, mint a földi bíróságok előtt. Mert hiszen míg azt, aki gaztetteit előttek beismeri, elítélték, ha valaki előttünk azokat Istennek megvallotta, feloldozást nyer.⁷⁹⁴ Így teljesen világos, hogy részeteokről következtetlenség, ha súlyos büntetéssel sújtjátok az olyan vádlottat, akinek ügye inkább egy másik bíróságra tartozik.

4 Azért sem tudod sehogy sem elkerülni keserű csalódottságom panaszát, mivel egyformán bántó, ha kedvező előrejutás esetén megfélekezzel a régi barátságról, vagy ha elhanyagolod azt. Ezért, ha a túlvilági életet becsülöd inkább, írd a papnak, ha az evilágit, írd kollégádnak; van egy erény, amely ha természetből megvan benned, ápd, ha viszont hiányzik, ültess át idegenből, ez pedig az, hogy az új barátok kedvéért sose légy hűtlen régi bajtársaidhoz. Ellenkező esetben olyan ember leszel, aki úgy bánik a barátokkal, mint a virágokkal, melyek csak addig kedvesek számára, amíg frissen illatoznak. Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 15.

Kelt Augustonemetumban, 476 vagy 477 őszén

SIDONIUS ELAPHIUSÁNAK⁷⁹⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Készíts változatos ünnepi közlakomát,⁷⁹⁶ és tágas helyet vendégeidnek,⁷⁹⁷ mert sokfelől, nagy csoportokban érkeznek majd hozzád. Így határozta jó barátaid körében, miután mindenki számára ismertté lett a templomszentelés időpontja. Azt írod ugyanis, hogy már fel lehet szentelni a keresztelőkápolnát, melyet régóta építesz.⁷⁹⁸ Erre az ünnepségre téged ünnepélyes fogadalmad, engem püspöki hivatásom,⁷⁹⁹ sokakat a kötelesség, s valamennyiünket a hit ügye készítet. Mert hiszen igazán példamutató tőled ebben az időben, hogy új templomot építesz akkor, amikor mások a régieket is alig merik kijavítani.

2 Kívánom, hogy a jövőben hosszú éveken át ugyanúgy teljesítsd majd Istennek tett új fogadalmadat, ahogyan eddig teljesítetted azokat, és ne csak titkolt vallásossággal, hanem áttérésed nyílt megvallásával. Engedje meg Krisztus – úgy az én, mint a ruteniek⁸⁰⁰ kérésére⁸⁰¹ –, hogy ha békésebb idők jönnek, hogy azokért is mutathassatok be áldozatot, akik értetek már áldoztak az oltárnál.

⁷⁹⁴ A gondolat teológiailag jelentős. Vö. Ruric. *Ep.* I, 8.

⁷⁹⁵ *Elaphius: vir clarissimus*. Később talán Rodez püspöke. Ld. Névmutató.

⁷⁹⁶ *epulum*: közlakoma, amelyet ünnepélyes alkalmakkor, gyakran áldozatbemutató után rendeztek. A templomszentelések szertartásai a pogány rítusokat őrizték a felszentelés utáni közlakomával. Vö. Plin. *Ep.* IV, 1, Gregorius Magnus, *Ep.* X; Greg. Tur. *de S. Martino*, I, 6.

⁷⁹⁷ *lectisternia*: görög eredetű közlakoma, amelyen az isteneket vendéglétek meg. Ekkor heverőkön (*lectus*), párnákon vitték a felvonuláson az istenszobrokat, és a lakomán nekik is feltáldták az ételt. Az isteneket kiengesztelő szertartás volt Rómában, és nagy katasztrófák idején tartották. Először Kr. e. 399-ben, egy járvány idején a Sibylla-könyvek tiszteletére rendezték meg.

⁷⁹⁸ *fabricabamini*: az ige passzív formában kap aktív jelentést. Vö. Cic. *De or.* III; Hieronymus, *Ep.* I; Plin. *Nat. Hist.* XXVI, 50.

⁷⁹⁹ A templomszentelés az egyházmegye püspökeinek volt a feladata. Ekkor a zavaros viszonyok miatt Segodunum Rutenorum (Rodez) nem rendelkezett püspökkel, ezért hívta meg a barátja Sidoniust, és nem az egyházfegyelem megsértéséről, hatáskör átlépéséről van szó. Vö. Sid. *Ep.* VII, 6.

⁸⁰⁰ *Ruteni*: Rodez (Segodunum) környékének egykori lakói.

⁸⁰¹ *desiderio meo Christus indulgerat*: Utalás arra, hogy Elaphiust püspökké szentelték. Ruric. *Ep.* II, 7.

3 Egyébként, bár az ősz végén már rövidülnek a napok, és az utazók füleit alkonyatkor mindenhol a lehullott levelek susogó zizegése nyugtalanítja, és a kastélyhoz, ahová hívtál, a téli napforduló táján igen nehéz felkapaszkodni, mivel az Alpok szirtjei őrzik. Isten segítségével mégis áttelek hegyeid rögös szikláin, és nem rettenek meg sem a mélység szirtjeitől, sem a hófödte csúcsoktól, sem attól, ha a hegygerinc végtelen lejtőin gyakran csigavonalban kell is visszatérni a már megszelídített magaslatokra. Ha ugyanis semmilyen ünneptelenség sem lenne, egyedül te magad is méltó lennél arra, hogy Ciceróval szólva „Thespieaeba ellátogassunk”.⁸⁰² Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 16.

Kelt Augustonemetumban, 470–477 között

SIDONIUS RURICIUSÁNAK⁸⁰³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Paterninus⁸⁰⁴ meghozta a leveledet, melyben nem tudom, hogy mézből, vagy sóból⁸⁰⁵ van-e több. Bárhogy is van, az ékesszólás oly bőségét hordozza, úgy illatozik a szóvirágoktól, hogy jól bizonyítja, hasznos húztál azokból az olvasmányokból, melyeket mi is ismerünk, és azokból is, amelyekhez lopva jutottál. Bár ez a lopás, egy kis könyv lemásolása, amiért mentegetőző, nem szorul annyira megbocsátásra, mint amennyire megbecsülést érdemel. Tehetsz te valamit, ami nem volna érényes? Hisz még hibáid sincsenek érdemek nélkül.

2 Én bizony szívesen hallottam arról, hogy milyen csalással szedtek rá távollétemben, s ezt különleges ajándéknak tekintem, mert valamiféle veszteség nélküli kárként viselem el. Ugyanis ami a te hasznodra van, nem csökkenti az én tulajdonomat, vagy tudásod gyarapodása nem okoz veszteséget másnak. Ellenkezőleg, mostantól fogva sokan fognak dicsegni téged, aki tűznél fényesebb tehetségedhez illón utánzod a láng természetét, amelyből, ha bármennyit veszel is el, ami megmarad, egész lesz, és egész lesz az is, amit továbbvittél. Ne aggódalmaskodj hát, és bízzál kissé jobban barátod jellemében. Mert engem ebben az ügyben csak akkor ért volna sérelem, ha elragadott volna az irigység. Éljd boldogul!

⁸⁰² Cic. *Verr.* II, 4, 2. vö. Plin. *Ep.* 36, 33. Az emberek csak azért látogattak Thespieaeba, mert ebben a boiotiai faluban volt Praxitelesz Érósz-szobra. A mondás pusztán annyit takar: 'Hogy egy valamit megcsodáljunk'.

⁸⁰³ *Ruricius*: Gurdonében (Gourdonne) volt birtoka. 485–507 között Lemovicum püspöke. Sidoniushoz hasonlóan aktív levelezést folytatott. Ld. Névmutató.

⁸⁰⁴ *Paterninus*: Máshonnan ismeretlen. Ld. Névmutató.

⁸⁰⁵ *mellis an salis*: a méz (*mell*) az 'édes beszéd, kellemesség' értelmében szerepel Pliniusnál, amikor az *Iliász* és az *Odüsszeiát* Homérosz érett mézének nevezi. Sid. *Ep.* 4, 3, 3: „*Nam et loquenti tibi illa Homericisensis mella profluere, et quae scribis, complere apes floribus et innectere videntur.*” Az attikai só a szellemességet jelenti. A szólás eredetét sokféleképpen magyarázzák. Plin. *Nat. Hist.* XXXI, 7. a valódi sóra érti, nála az attikai könnyen olvad, nyirkosabb és kevésbé fanyar. A nedvesség, amely a humor szó alapja, lehet itt a kulcs, mint a Bibliában is olvassuk: „*habete in vobis sal*” (Mk 9:49), azaz legyen humorérzéke az embernek. A szóhasználatban az *acetum* (ecet) jelentette a durva humort, a *sal atticum* pedig a kifinomult szellemességet.

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 17.

Kelt Augustonemetumban, 471-ben

SIDONIUS ARBOGASTESÉNEK⁸⁰⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Eminentius⁸⁰⁷ barátod átadta nekem leveled, melyet magad diktáltál, nagyságos uram,⁸⁰⁸ ezt a valóban irodalmi értékű levelet, amely háromszorosan is tele van a tündöklő műveltség finomságával. Mindenképp az első ezek közül az erények közül a ragaszkodás, amely arra kényszerít téged, hogy méltányold az én szerény tehetségemet, bár kívülről⁸⁰⁹ vagyok, és már visszavonultan kívánok élni. A második a szerénység, ami miatt, bár minden ok nélkül nyugtalankodsz, mégis méltán magasztalnak. A harmadik a kifinomultságod, mellyel kedvesen mondasz el csacskaságokat, s a Quirinalis⁸¹⁰ ékesszólásának forrásából töltekezve, belőled, aki a Mosella⁸¹¹ vizét iszod, a Tiberis latinsága árad, és bár barátaid barbárok, stílusod nem ismeri a barbarizmusokat. Nyelved és karod az ősi vezérekével egyenrangú, méghozzá azokéval, akiknek jobbjá nem kevésbé ügyesen forgatta a tollat, mint a kardot.

2 Ezért, ha a latin nyelv fennköltisége – amely Belgica⁸¹² területén és a Rhenus⁸¹³ vidékén már megszűnt – megtalálható még valahol, benned maradt még meg. Míg élsz és szónokolsz, addig a latin szavak nem döcögnek, annak ellenére, hogy a római jogot már érvénytelenítették a határoknál. Ezért viszonzom üdvözlésedet, és nagyon örülök, hogy legalább a te nagyszerű elmédben maradtak még nyomai a mi elenyészőben lévő irodalmunknak, melyet, ha gyakori olvasással művelsz, naponta tapasztalni fogod, hogy amennyivel az ember felülmúlja a vadállatokat, annyival előbbre való a tanult ember a műveletlennél.⁸¹⁴

3 Azt kívánod, hogy írjak neked a szent iratokról. Én, a hitvány magyarázó, csak fecsseghetnék valamit, így jóval helyesebb, ha ezt azoktól a papoktól kéred, akik közel laknak hozzád, idősebbek, híresek hitük és ismertek írásaik miatt, készségesen beszélnek, kitűnő az emlékezetük, s rendelkeznek a legkiválóbb erények minden adományával. Mert, hogy ne is említsem városod főpapiját,⁸¹⁵ ezt a tökéletes férfiút, aki minden erény ismeretében és gyakorlásában kiváló, vagy sokkal alkalmasabb lenne, ha bármilyen kérdéssel Gallia híres

⁸⁰⁶ *Arbogastes*: frank származású *comes Trevirorum*. Ld. Névmutató.

⁸⁰⁷ *Eminentius*: Arbogastes egyik barátja. Ld. Névmutató.

⁸⁰⁸ *domine maior*: Ld. Sid. *Ep.* I. 1. 1.

⁸⁰⁹ *peregrinus*: a kommentárok kétféle értelmezését adták a kifejezésnek, egyrészt, mert vizigót uralom alatt állt, másrészt, mert püspök volt. Ettől sokkal kézenfekvőbb: nem volt frank.

⁸¹⁰ A *Quirinalis* egyike Róma hét dombjának. Az előkelők szívesen költöztek ide, de tudjuk, hogy itt voltak Sallustius híres kertjei, és itt élt Cicero barátja, Atticus, és Martialis is itt lakott egy „körtéhez” (*ad pirum*) címzett ház harmadik emeletén (Mart. 97, 6–7). Sidonius rájuk gondolhatott a Quirinalis ékesszólása kapcsán, de a domb *pars pro toto* Rómát is jelentheti, ugyanis Róma alapításakor ez volt a szabinok telephelye.

⁸¹¹ *Mosella*: A Rajna bal oldali mellékfolyója. Ma: Moselle. Úgy tűnik, ekkor ez volt a Nyugatrómai Birodalom és a frankok közötti határ. Sidonius Metz vagy Trier polgáira gondol. Vö. Sid. *Ep.* I, 8: „*Bibitor Araricus*”. A víznek és a szűkebb pártjának az azonosítása a magyarban is megvan: „Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza.”

⁸¹² *Belgia*: Római provincia, Caesar hozta létre. Augustus átszervezte. A déli határ a Marne és a Szajna volt, amely elválasztotta a kelta Galliától. Diocletianus alatt három részre osztották, Belgica I. és II.-ra, valamint Sequanára. *Belgica prima* a Treveri, Mediomatrici, és a Leuci törzsek területe volt, az Ardenneken. Fővárosa *Augusta Treverorum* (Trèves/Trier). *Belgica secunda* a Csatorna és Meuse-folyó közti területen jött létre. Fővárosa *Durocotorum* (Reims). *Sequana* fővárosa *Vesontio* (Besançon).

⁸¹³ Rhenus (Rajna).

⁸¹⁴ Ld. Sid. *Ep.* II, 10. 5.

⁸¹⁵ Nem tudjuk, hogy ki volt, ismerünk egy Volusianus és egy Miletius nevű püspököt, de a kronológia bizonytalan.

atyáihoz és főpapjaihoz fordulnál. Lupus⁸¹⁶ ugyanis nincs is messze tőled, Auspicius⁸¹⁷ pedig egészen közel van. Az ő gazdag tudásukat a te kérdezősködésed sem képes kimeríteni. Ezért hát légy jóindulatú és igazságos, bocsásd meg azt, hogy kérdésednek ezt a részét nem teljesíthettem, mert, ahogy neked a szent iratokban való járatlanságot illik elkerülni, nekem is kerülnöm kell az öntömjénezést.⁸¹⁸ Éljj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 18.

Kelt Avitacumban vagy Augustonemetumban vagy Lugdunumban, 467 körül⁸¹⁹

SIDONIUS LUCONTIUSÁNAK⁸²⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Megfeledekzel arról, amire kérnek, de mindent alaposan emlékezetedben tartasz, amit te kértél valakitől. Igen hosszadalmas lenne megismételni mindazt, amit te és a tied gyors viszonzásként ígérték nekem és az enyéimnek, s mindezek közül még a legkisebbeket sem teljesítették. Sőt, amikor kigondoltad, hogy elmenekülsz tőlünk, mi azt hittük, hogy a Szent Húsvétra vissza akarsz térni, mert a városból egyáltalán nem vittél magaddal nehéz poggyászt, és sem szekerek,⁸²¹ sem utazókocsik nem álltak ott a csomagok szállítására.

2 Már nem panaszkodom azért, mert félrevezettél bennünket azzal is, hogy az asszonyokat az akadályt jelentő poggyász nélkül vitted el, és hogy téged és közös testvérünket Volusianust⁸²² is csak alig néhány *cliens* és szolga kísérte. Így csaltátok meg azokat, akik aggodva búcsúztattak titeket, és hasztalan remélték, hogy majd visszatértek. Kétségtelenül gúnyt űzött várakozásunkból Volusianus testvér is, aki valójában baiocassiumi⁸²³ birtokára igyekezve arra készült, hogy teljesen keresztül utazik *Lugdunensis secunda provincián*, s közben úgy viselkedett, mint aki csak rövid útra indul.

3 Most is te mondd – aki ígéreted ellenére napok óta pihensz –, hogy jó lenne, ha elküldeném neked azokat a kis verseket, melyekkel azóta eljátszadoztam. Elfogadom, amivel megbíztál, mivel méltó vagy arra, hogy ilyesmit olvass. Mert ez a vers, mely most került ki kezeim közül, annyira paraszti, és annyira csiszolatlan, hogy azt hihetnéd, nem is falura, hanem faluról küldöm.

4 Perpetuus püspök,⁸²⁴ aki nagy elődjének legméltóbb utódja, szent Márton⁸²⁵ főpap és hitvalló bazilikáját újjáépíttette, és az előbbinél sokkal tágasabbá tette.⁸²⁶ Fontos dolog, és

Lehet, hogy Iamlychus. DUCHESNE 3, 33.

⁸¹⁶ *Lupus*: Lerinsben volt szerzetes, majd Tricasses (Troyes) püspöke 426–27 körül. Ld. Névmutató: Lupus 1.

⁸¹⁷ *Auspicius*: Tullum (Toul) püspöke. Ld. Névmutató.

⁸¹⁸ A levél bizonyíték arra, hogy Sidoniust nem szánták papi pályára, egész keresztény műveltsége önszorgalomból és a hitgyakorlás napi rutinjából származik. Ez a levél a műveltségével egyébként mentegetőzve dicsekvő Sidonius egyszerű önismeretére utal.

⁸¹⁹ A levél nem keletkezhethet 467 után.

⁸²⁰ *Lucontius*: Auvergne-i *vir clarissimus*. Sidonius barátja. Ld. Névmutató.

⁸²¹ *serracae*: A *serracum* nehéz terhek hordozására alkalmas, erős szekér. Vitr. X, 1, 5.

⁸²² *Volusianus*: 488/9–495/6 vagy 491–97 között Turones püspöke. Baiocassiumban (Bayeux) volt birtoka. Ld. Névmutató.

⁸²³ *Baiocassium*: A gall *baiocasses* nép székhelye volt. Ma: Bayeux.

⁸²⁴ *Perpetuus*: 458–488 között Turones (Tours) püspöke, Lugdunensis metropolitája. Ld. Névmutató. Erről a templomépítésről írt Greg. Tur. *Hist. Franc.* 11, 14. is.

⁸²⁵ *Martinus*: Szt. Márton. Szerzetes lett, majd Tours püspöke. Ld. Névmutató.

⁸²⁶ A templom Toursi Gergely leírása alapján 53 m hosszú, 20 m széles és 45 m magas volt. Greg. Tur. *Hist. Franc.*

nagyra kell becsülni, amit ez a férfiú szent Márton tettei iránti tiszteletből megtenni tartozott. A fentnevezett főpap rávett engem, hogy a templom falára írjam fel ezt az epigrammát, amit most olvasgatsz, s ő bármit is kér tőlem, az számomra a szeretet jogánál fogva parancs.

5 Remélem, annak a nagy épületnek a pompáját és gazdagságát ez az engedelmességből készült ajándék nem csökkenti; de még jobban tartok attól, hogy minden kedves, finom dolog között ez az epigramma éppen rütségével arat majd sikert, mint ahogy a hófehér testen egy fekete anyajegy is tetszést arathat, holott mosolyt szokott fakasztani. De mit írnak erről többet? Tedd le pásztori sípod, és nyújtsd kezed elégiámnak, mert lábai⁸²⁷ bicegnek.

Az egész világon tisztelt Martinus testét,
kinek dicsósége még a halála utáni időkben is él,
közönséges épület fedte itt először,
amely nem volt méltó hozzá, az nyilvánvaló.

- 5 A polgárok szégyenére volt szüntelen
e férfi oly nagy dicsósége, s a hely oly csekély szépsége.
De a főpap, aki utána s hatodik⁸²⁸ volt,
Perpetuus, véget vetett az elégedetlenségnek,
lerombolta a szentélybelső középszerű kápolnáját,
10 magasabb és szélesebb házat épített fölé;
a hatalmas patrónus iránti tiszteletből nőttek
az építő érdemei, s nőtt az épület nagysága,
melyet leginkább Salamon templomával lehetne összehasonlítani,
mely a világ hetedik csodája volt.
15 Mert hisz ha az drágakövektől, aranytól és ezüsttől csillogott,
ez minden fém ragyogását felülmúlja a hit ragyogásával.
Távozz, ó mardosó irigység, oldozzuk fel az ősoket,
s a fecsegő utókor ne változtasson meg
és ne tegyen semmit az épülethez;
20 és amíg el nem jön Krisztus, aki minden embert feltámaszt,
szakadatlan maradjon fenn Perpetuus⁸²⁹ temploma.⁸³⁰

10, 31.

⁸²⁷ Ti. verslábai.

⁸²⁸ Bár eltérő listák vannak, úgy tűnik, ezekkel a püspökökkel számolt Sidonius: Gatianus (249–301?), Litorius (337/8?–370), Martinus (371–397), Briccius (397–443), Iustinianus (430), Armentarius (430–437), Eustochius (443–460), Perpetuus (460–490) Volusianus (491–498) Verus (498–508). Így valóban a hatodik. Iustinianus és Armentarius személye kétséges. Toursi Gergely valószínűleg nem számította őket a püspökök közé, mert vagy nagyon rövid ideig voltak hivatalukban, vagy igen zavaros körülmények között. 437 és 443 között pedig, ha Briccius nem volt püspök, akkor *interregnum* volt. Briccius megítélése pedig – Toursi Gergely szerint – nem egyértelmű. Ugyan egybehangzóan választották meg Márton után („*consentientibus civibus*”, II, 1), de állandóan gúnyolta elődje – és rokona – életmódját. (pl. II. 1. „*sí, inquit, delirum illum queris, prospice eminus, ecce coelum eminosa cutamens respicit*.”) ha – így szól – azt az eszeveszettet keresed, a szokása szerint épp az égre mered” ford. T. Horváth Á.), így lehet, hogy Gergely egyszerűen kihagyta a püspökök sorából, legalábbis bizonyos időszakokban nem tekintette püspökönek.

⁸²⁹ „*Perpetuo durent culmina Perpetui*.” Lefordíthatatlan szójáték a püspök nevével: ’folyamatosan, szakadatlanul’ és *Perpetuus*, mint név.

⁸³⁰ Az eredeti vers *disztichon*, a metrikát ebben a prózai fordításban nem kívántuk visszaadni.

6 Elküldtem neked – amint látod – a legújabb verset, ami a kezem ügyében volt, de ha késlekedsz a válasszal, az sem fog visszatartani attól, hogy az eget ostromoljam, és ha az ügy úgy követeli, szatírárt is írok. És tévedsz, ha úgy véled, hogy az is ilyen kedves lesz, mint ez a vers. Mert hatékonyabb, gyorsabb, hevesebb az emberi természet, amikor hibáztat, mint amikor dicsér. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 19.

A levél kelte ismeretlen

SIDONIUS FLORENTIUSÁNAK⁸³¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

Vádolsz késlekedésem és hallgatásom miatt is. Tisztázhatom magam mindkettő alól: mert el is megyek, és írok is majd. Éljen boldogul!⁸³²

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 20.

Kelt Lugdunumban, 469 körül⁸³³

SIDONIUS DOMNICIUSÁNAK⁸³⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Neked, aki szereted gyakorta nézegetni a fegyvereket és a fegyveres embereket, azt hiszem, igen nagy gyönyörűséget szerzett volna, ha láttad volna az ifjú Sigismer⁸³⁵ herceget, amint népének szokásai szerint felöltözve jövendő apósa palotájába ment, mint vőlegény, illetve kérő.⁸³⁶ Előtte inkább boglárokkal,⁸³⁷ mögötte pedig tündöklő ékkövekkel díszített lovak mentek; a legszebb látvány mégis ő maga volt, amint futárai és gyalogos kísérői között lépkedett égő skarlátszínű, arannyal díszített, tejfehér selyemben, míg hajszíne, bőre, pirulása jól illett ehhez a pompához.

2 Az öt kísérő hercegek és társaik látványa még békeidőben is félelmet keltő. Láruk magasszárú prêmes csizmába volt fűzve, térdük, lábszáruk és lábikrájuk fedetlen, fölötté magásra húzott, szoros, tarka ruha, ami alig takarta el csupasz térdüket, a hosszú ujjú *tunica* csak könyökig fedte a kart. A zöld színű katonaköpenyeket bíborsáv szegélyezte, vállaikra függesztett kardjuk szegecsekkel kivert rénszarvasbőr tartószíja a derekukig ért.

⁸³¹ *Florentinus*: Sidonius levelező partnere, *vir clarissimus*. Közelebbről ismeretlen. Ld. Névmutató.

⁸³² A gyakran bőbeszédűséggel vádolt, és a levélformula kötelező hosszát figyelmen kívül hagyó Sidonius lakonikus rövidségű levele stílusbravúráját látszik bizonyítani. Másként nem érthető, miért válogatta be levelei gyűjteményébe.

⁸³³ A levél nem keletkezhetett 469 után.

⁸³⁴ *Domnicus*: Sidonius lugdunumi (Lyon) barátja. Ld. Névmutató.

⁸³⁵ *Sigismer*: frank vagy burgund herceg. Ld. Névmutató.

⁸³⁶ Az *Sid. Ep.* I, 2. párja. A két levél megírása közt Sidonius viszonya a barbárokhoz, megváltozott. A korábbi gót szövetségesek ellenségévé lettek, a burgundok pedig a mérleg nyelvét alkották Róma és a gótok között. A leírás, amely teljes udvartartását és fegyveres kíséretét tárja elénk, inkább szól a gótoknak mint a gallo-rómaiaknak, mintegy fenyegetés, hogy ilyen szövetségesekre támaszkodnak. Vö. HANAGHAN 2019. 103.

⁸³⁷ *phaleris*: a *phaleria* az a díszkorong, amelyet a lószerszámon rögzítve alkalmaztak. Vö. Verg. *Aen.* V, 310; Gell. V, 5; Claud. *Epigr.* LXXIII. Gyakran azért használták, hogy félelmetes hatást keltsenek a vágató lovakon zörögésükkel: „*turbantur phaleræ*”, Claud. IV, 549. A római hadsereg lovasságánál is előszeretettel alkalmazták.

3 Ez az öltözet díszítette és védte is őket; jobb kezükben horgos lándzsákat és hajítóbárdokat vittek, baljukat pajzs borította, melynek szélén ezüstfehér, közepén rótarany fém mutatta gazdagságukat és foglalkozásukat is. Így teljesen olyan volt az egész, hogy Mars pompája éppúgy megmutatkozott ebben az eljegyzési szertartásban, mint Venusé. De mit írjak erről többet? Ebből a fényes látványosságból egyedül a te jelenléted hiányzott. Mert amikor arra gondoltam, hogy te nem nézheted ezt a pazar látnivalót, türelmetlenül kezdtem vágyódni utánad. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 21.

Kelt Avitacumban vagy Augustonemetumban, 465 és 467 között

SIDONIUS APERJÉNEK⁸³⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A családfelelősség megajzolásakor mindenképp az atyai oldalt illeti meg az elsőbbség, mégis sokat köszönhetünk az anyáknak is. Nem lenne jogos, ha kevésbé tisztelnénk, miszerint az anyák terhei voltunk, mint azt, hogy az atyák sarjai. Hagyjuk azonban a természettudósokra származásunk anyagi vagy szellemi meghatározásának kérdését; mi pedig folytassuk, amit megkezdtünk.

2 Atyád *aeduus*,⁸³⁹ anyád arvernumi.⁸⁴⁰ Elsősorban az *aeduus*oknak vagy lekötelezve, de nem egyedül nekik, mert mint Vergiliusunknál olvashatjuk,⁸⁴¹ hogy Pallas⁸⁴² – akit árkádiainak, de éppúgy samnisnak is tartottak –, Mezentius⁸⁴³ ellen idegenként vezethette volna az etruszk fegyvereseket, hacsak nem lett volna vegyes származású szabell anyja révén; s mert részben ezt a földet tekintették hazájának. Íme, a legnagyobb költő legmeggyőzőbb tanúságtétele arról, hogy az anya szülőföldje is az emberek hazájának számít, hacsak nem gondold, hogy hazudik a költő, amikor nem tér el a történelemtől.⁸⁴⁴

3 Így hát joggal a magukénak tartanak az arvernumiak, még ha csak egy rész illeti is őket belőled, hallgasd meg hát türelmesen azok panaszát, akik utánad sóvárognak, és akik egy hang közvetítése révén tárják fel előtted mindnyájuk szívének titkait. Gondold el, hogy nyíltan és szemtől szembe mondják neked: „Mit vétettünk neked, te hálátlan, hogy egykori szülőföldedet most mint ellenséges földet, annyi év óta kerülöd? Itt dédelgettünk csecsemőkorodban, itt formálgattuk síró kisgyermekként zsenge tagjaidat, itt hordtak karjaikban polgártársaink.

⁸³⁸ *Aper*: Aeduus származású auvergnei földbirtokos. I.d. Névmutató.

⁸³⁹ *beduus* vagy *aeduus*: Kelta (gall) nép *Gallia Lugdunensis*-ben az Arar (Saône) és a Liger (Loire) közti területen. Augustus rombolta le a fővárosukat, Bibractét, és helyette építtette Augustodunumot (Autun).

⁸⁴⁰ *Arverna*: az *arverni* szintén gall törzs volt, ők győzték le az *aeduus*okat, és Gallia egyik leghatalmasabb népévé lettek. Vezérüket, Vercingetorixot győzte le Caesar. A romanizálódás után is virágzó törzs maradt. Székhelyüket Augustus költöztette Augustonometumba.

⁸⁴¹ Verg. *Aen.* VIII, 510–511: „*Natum ex bortarer, ni mixtus matre Sabella, / Hinc partem patriae traheret.*”

⁸⁴² *Pallas*: Euandros fia. Apja Árkádiából települt át Itáliába és a Palatinuson várost alapított.

⁸⁴³ *Mezentius*: Caere vagy Agylla királya Etruriában. Arutulus Turnusszal együtt legyőzte Aeneast, majd Aeneas fia, Ascanius párviadalban megölte.

⁸⁴⁴ Plin. *Ep.* VI, 21, 6: „*Circa me tantum benigne nimia modum excessit, nisi quod tamen poetis mentiri licet.*”

4 Innen származik nagyapád, Fronto,⁸⁴⁵ aki hozzád gyengéd volt és önmagával szemben szigorú, aki példát adott azoknak, akiket ma példaképeinknek tartunk. Idevalósi Auspiciá,⁸⁴⁶ aki egy helyett két szülő gondoskodását pótolta, mikor édesanyád is meghalt. De itt született atyai nagynénéd, és a szent szüzeknél szentebb Frontina⁸⁴⁷ is, akit anyja becsült, atyja tisztelt, ez a legfeddhetetlenebb, legönmegtartóztatóbb életű leány, akinek oly hártátalan volt a hite és olyan istenfélő volt, hogy az emberek már szinte féltették. Téged a kiváló grammatikai és retorikai iskolák egymással versenyezve itt vezettek be a szabad művészetekbe, és ezekből az iskolákból nem olyan közepszerű tudással kerültél ki, hogy ne szerethetné az arvernumiakat, már csak az itt szerzett műveltség miatt is.

5 Hallgatok a vidék különleges szépségéről.⁸⁴⁸ Nem beszélek arról a tengernyi szántóföldről, ahol a vetés nem veszélyt, hanem jövedelmet ígérve hullámszik, és minél gyakrabban keresi fel ezt a szorgalmas gazda, annál kevésbé éri hajótörés. Ez a vidék kedves az utasoknak, de hasznót hoz a szántóvetőnek, gyönyörködteti a vadászokat, mert hegyek övezik, a hegyháton legelőkkkel, a hegyoldalakon szőlőskertekkel. A szántóföldeken villák, a sziklákön kastélyok, az erdő sűrűjében árnyék, a tisztásokon megművelt területek, a barlangokban források, a szakadékokban hegyi patakok láthatóak. Mert végül is oly szép a táj, hogy sok jövevény – ha először látja – elfeledkezik még saját hazájáról is.

6 Hallgatok magáról a városról, mely téged mindig oly nagyon szeretett, arról, hogy semmit sem helyezhetsz az előkelők társasága elé, akik tárt karokkal, boldogan, rögtön tagjaik közé fogadtak. Mint látod, jelenléted mindenkinek akkora öröm, hogy betelni sem tudnak vele. Mit mondjak itteni birtokokról, melynek állapota olyan, hogy annál könnyebben segít elviselni kiadásaidat, minél sűrűbben jelentkeznek azok. Mert az a földbirtokos, aki itt gazdálkodik, úgy vállal kiadásokat, hogy bevételét is növeli. Minden polgártársam, legalábbis a jobbak kívánságára, felkérésére és a nevükben fecsegetem el egyedül mindezt. Ők oly tisztelettel és oly szeretettel hívnak, amit legjobban akkor érthetsz meg, ha látod majd örömlüket, mikor teljesítéd kívánságukat. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 22.

Kelt Augustonemetumban, 476 végén vagy 477-ben

SIDONIUS LEÓJÁNAK⁸⁴⁹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A minap Hesperius,⁸⁵⁰ a tiszteletre méltó férfiú – baráti körünk és irodalmi életünk díszé –, mikor Tolosából⁸⁵¹ visszatért, azt mondta, te megparancsoltad nekem, hogy amint elkészültem leveleim könyvbe rendezésével, forduljak a történetírás felé. A legnagyobb tisztelettel és nagy lelkesedéssel fogadom az ilyen, s efféle gondolatokat, mert nagy dolgokra tartasz alkalmasnak, mikor azt hiszed, fel kell hagynom a közepszerű dolgokkal. De be kell

⁸⁴⁵ Fronto: Augustonemetumi (Clermont-Ferrand) *vir clarissimus*. 452–455 körül *comes*. Ld. Névmutató.

⁸⁴⁶ Auspiciá: Aper nagyanyja. Ld. Névmutató.

⁸⁴⁷ Frontina: Fronto és Auspiciá lánya, Aper atyai nagynénje. Ld. Névmutató.

⁸⁴⁸ Vö. Greg. Tur. *Hist. Franc.* III. 9.

⁸⁴⁹ Leo: Eurich nyugati gót király *consiliarius*, költő. Ld. Névmutató.

⁸⁵⁰ Hesperius: *Vir clarissimus*. Szónok és költő. Ld. Névmutató.

⁸⁵¹ Tolosa: Toulouse.

vallanom, hogy inkább kedvemre van ilyen véleményeket hallgatni, mint amennyire meg merem fogadni az ilyen tanácsokat.

2 Tiszteletre méltó dolog, amit kívánsz, de az sem lenne kevésbé tiszteletre méltó, ha magad tennéd meg, amit tőlem kérsz. Ugyanis egykor Gaius Cornelius⁸⁵² adott Gaius Secundusnak hasonló tanácsokat,⁸⁵³ és nem sokkal ezután Tacitus maga látott hozzá ahhoz, amit kért. Ezt a példát követve, neked nálamnál inkább kellene vállalkoznod a történetírássra, minthogy én Pliniushoz⁸⁵⁴ csak mint tanítvány vonzódom, míg te régies történetírói stílusoddal joggal megelőzöd Tacitust. Ha ő napjainkban feltámadna, s látná, milyen nagy író vagy, s mennyire nagy a tekintélyed, nevéhez illően valóban inkább „Hallgatag”⁸⁵⁵ lenne.

3 Így aztán a téma megoldásának terhét inkább neked kellene magadra vállalnod, hisz egyedülálló ékesszólásod mellett széleskörű ismereteid is felettébb alkalmassá tesznek erre. Mert hiszen naponta tanácskozol a leghatalmasabb királlyal,⁸⁵⁶ akit a világ minden dolga érdekel, az ügyeit, igényeit, szerződéseit és háborúit, határait éppen úgy ismered, mint ő maga. Ezért hát kit kellene inkább megkérni, hogy nekigyürkőzzön ennek a feladatnak, mint azt, aki alaposan ismeri a népek mozgását, a különböző követjárásokat, a vezérek tetteit, az uralkodók szerződéseit, és végül megismerhette az állam nyilvános és titkos ügyeit, és aki magas méltósága révén nem kényszerül sem az igazságot eltitkolni, sem hazugságokat kitálalni?

4 De ez én helyzetem merőben más. Mostani száműzetésem igen fájdalmas, és régi olvasmányaimnak sem veszem hasznát. Ezután a vallásosság az én hivatásom, az alázatosságra vágyakozom; jelentéktelenségem sötétségbe borít, éppúgy nem bízik jelenlegi helyzetemben, mint ahogy nem reménykedem a jövőben sem. Végül gyengeségem is gátol engem, s éppen ezért – talán már túlságosan későn – pihenésre vágyom; és bizony nem törődöm már irodalmi sikereim kortársi elismerésével, sőt az utókor dicséretével sem.

5 Kiváltképpen a történetírásban törekszem igen csekély hírnévre, mivel a klérus tagjainak saját tetteikről írni vakmerőség, másokéről dicsekvés. A régmúlt dolgokról hasztalanul, a jelenkoriakról hiányosan beszélünk, szégyen, ha hazugságot, veszélyes, ha igazat mondunk. Mert a történelem olyan vállalkozás, vagy műfaj, melyben, ha a jó emberekről emlékezel meg, csak mérsékelt sikert aratsz, ha pedig a hírhedt alakokról írsz, végtelen gyűlölet lesz osztályrészed.⁸⁵⁷ Így azután a történelmi elbeszélésben azonnal észreveheted a szatíra színét vagy illatát. Ezért hát a történetírástól rendünkből sokan visszariadnak, mert mikor elkezded, irigységet kelt, mikor folytatod, fáradságot, és mikor befejezed ellenségeskedést.

6 De mindez csak akkor következik be, ha papi szerzők írnak valamit. A ránk ugatók vipérák fogaival marnak belénk.⁸⁵⁸ Ha őszintén írunk meg bármit, esztelennek neveznek, ha

⁸⁵² Tacitus.

⁸⁵³ Plin. *Ep.* V, 8: „*Suades ut historiam scribam, et suades non solus*”. Sidonius itt téved: a levél Gnaeus Octavius Titinius Capítóhoz szól. Capito, Plinius barátja, római lovag volt, aki sikeres katonai karrierje után Domitianus, Nerva és Traianus alatt császári titkár (*ab epistulis*) volt. Az viszont igaz, hogy arra buzdította Pliniust, hogy történetírással foglalkozzon.

⁸⁵⁴ Caius Plinius Caecilius Secundus (Kr. u. 61/62–113): Plinius Minor. Ld. Sid. *Ep.* I. 1.

⁸⁵⁵ Sidonius szójátéka Tacitus nevével, amelynek jelentése: ’hallgatag’. Vö. Sid. *Carm.* II, 192; *Carm.* XXIII, 154; Tertull. *Apol.* 16, 3. Pliniusnál a *silentium* (*Ep.* 1, 6, 2; 9, 14 stb.) asszociál Tacitus nevének szójátékára. Vö. WHITTON 2019. 446. not. 193.

⁸⁵⁶ Eurich (466–484) nyugati gót király. Ld. Névmutató.

⁸⁵⁷ Plin. *Ep.* V, 8, 12. „*graves offensae, levis gratia*”.

⁸⁵⁸ *obliteratorum*: Sidonius szóalkotása: ’aki ugat, szóval támad, mocskol’. Vö. Sid. *Ep.* I, 3. A viperafogakkal együtt

viszont pontosan, vakmerőnek. De ha te, akinek megadatott, hogy a gáncsoskodók nyakát dicsőséges ugrásokkal eltaposhatod, vagy átléphet sz rajtuk, ha te szívesen vállalnád ezt a megbízatást, senki sem írna fennköltebb, senki régiesebb stílusban, még akkor is, ha mai eseményekről írnál; mivel korábban nagy jártasságot szereztél az irodalom berkeiben, most pedig a közéletben, tépjenek bár mérgezett fogakkal, nem léphetsz vissza. Ezért a következőkben hasznos lesz tőled kérni tanácsot, élvezetes lesz hallgatni rád, és tekintélyt biztosít olvasni írásaidat. Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 23.⁸⁵⁹

Kelt Augustonemetumban, 470 és 477 között

SIDONIUS PROCULUSÁNAK⁸⁶⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Fiad, vagy inkább fiunk, hozzám futott, hibáztatja magát és szomorkodik, amiért elhagyott téged, és mélységes megbánással gondol büntetést érdemlő szökésére. Tehát mihelyt elmondta bűnét, keserű szavakkal és fenyegető pillantásokkal kezdtem korholni, amiért rejtőzködni akar, és saját szavaival, de helyetted kiabáltam rá, hogy méltó a kitagadásra,⁸⁶¹ a kínhalálra,⁸⁶² a zsákba kötésre,⁸⁶³ és az apagyilkosok egyéb büntetéseire is.⁸⁶⁴ Erre ő zavarában elvörösödött, és semmiféle szégyentelen mentegetőzéssel nem igyekezett bocsánatot nyerni bűnére, hanem amikor bűnösségét újra rábizonyítottam és elítéltem, bőven ömlő könnyeivel olyannyira bizonyította szégyenérzetét, hogy megszilárdította bennem jövőbeni megjavulásának hitét.

2 Kérlek tehát, légy kegyes azzal szemben, aki önmagával szemben oly szigorú, és az Úristen példáját követve, ne ítél el azt, aki bűnét megvallja. De ha kérlelhetetlen maradsz, s valamiféle példátlan büntetést rónál ki rá, az általad kiszabott megtorlás feletti fájdalom se kínozhatná jobban, mint amennyire gyöttri a szégyen. Kétségbeesését szabadítsd meg a félelemtől, és az én bizakodásomat is oldozd fel, és ha jól értelmezem az atyai szeretetből fakadó kötelezettségeket, magadon is könnyíts, mert hiszen belsődben téged is emészt, hogy

utalás Cerberusra, az Alvilág kapujának őrére, akit a későbbiekben a Mythographi Vaticani szerzői (*Vat. Myth.* III, 6, 22) Fulgentius alapján a gyűlölet három formájának tekintettek. Sidonius természetesen nem ismerhette ezeket a munkákat, így a klasszikus műveltségű szerzőnk allegorikus utalása az első említése Cerberus ezen ikonográfiai magyarázatának.

⁸⁵⁹ A levél Plin. *Ep.* IX., 23. erős hatását tükrözi.

⁸⁶⁰ *Proculus: vir honestissimus, decurio.* Ld. Névmutató: Proculus 3.

⁸⁶¹ *abdicatio*: ha egy fiú elhagyta apját, annak joga volt kitagadni, és megszűnt vagyonának örökösének lenni. Ezt az athéni gyakorlatot a késő római korban vették át, addig a korlátlan atyai hatalom érvényesült.

⁸⁶² *crucis*: a leghírhedtebb kínzás, általában a rabszolgákat feszítették keresztre, de Krisztus megfeszítésével ennek az értelme is megváltozott, a megváltás szimbóluma lett.

⁸⁶³ *culeo*: A *parricidium* (apagyilkosság) hagyományos büntetése az volt, hogy a bűnöst vérvörös vesszőkkel megfenyítették, ezután az ősök szokásai szerint egy kutyával, egy kakassal, egy mérgekgígyóval és egy majommal együtt belevarrták egy bőrzsákba (*cullus*), majd a folyóba, vagy a tengerbe vetették. Amennyiben partra vetődött volna, elevenen elégették, vagy a vadállatok elé vetették. A iustinianusi törvénykönyv szerint mindezt azért tették, hogy az elkövető már életében kezdje nélkülözni az elemek használatát: életében az ég, halálában a föld legyen elzárva előtte. Ennek a magyarázatnak és az állatok szimbolikájának eredete vitatott.

⁸⁶⁴ *Parricidium*: ld. előző jegyzet. Vö. Paulus, *Sentent.* V, tit. 2, 4: „*Lege Pompeia de parricidiis tenentur qui patrem matrem avum aviam fratrem sororem patronum patronam occiderint, et si antea insuti culleo in mare praecipitabantur, hodie tamen vivi excurantur vel ad bestias dantur.*”

fiadat nem titkolt bánat gyötri. Mint láthatod, már eléggé megtoroltam rajta a sérelmedet, s határozottan remélem, te sem leszel a legkevésbé sem igazságtalan vele szemben, hacsak nem vagy érzékletlenebb a legkeményebb kőnél is, vagy engesztelhetetlenségedben keményebb leszel a legerősebb acélnál is.

3 Ha tehát jellemedről és barátságunkról joggal feltételezem a legjobbakat, akkor tanúsíts kegyes jóindulatot fiad iránt, akit itt mentegetek, s szentül hiszem, ha visszatér, a jövőben állhatatosan hű marad hozzád. Továbbá, ha gyorsan feloldozod bűne alól, jóindulatoddal engem is lekötözel, és szerfelett kívánom, hogy ne csak valóban megbocsáss, hanem megérkezvén, azonnal bocsáss meg neki, és ne csak házadba fogadd be, hanem szívedbe is. Nagy Isten, milyen boldog nap virrad rád, mily kedves lesz nekem a hír, és mennyire boldog lesz az ő lelke, midőn atyja lábai elé borulva, azoktól az ajkaktól, melyeket megsértett, melyektől rettegett, melyektől szemrehányást várt, csókot kap. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 24.

Kelt Lugdunumban vagy Augustonemetumban vagy Avitacumban, 465 és 467 között

SIDONIUS TURNUSÁNAK⁸⁶⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Nevedhez és ügyeidhez jól illenek a mantuai⁸⁶⁶ szavai:

„Turnus, amit ha kívánsz, örökéletű sem meri ígérni
senki, ma ím ez idők forgása megadja magától.”⁸⁶⁷

Atyád, Turpio,⁸⁶⁸ az egykori *tribunus* – ha még emlékszel rá – egykor pénzt kért és kapott kölcsön a császári palotában⁸⁶⁹ szolgálatot teljesítő Maximustól,⁸⁷⁰ és nem kellett se kezest állítania, se ezüstöt adni zálogba, se birtokára betáblázní a hitelt. Viszont, amint azt a saját kezével írt kötelezvény mutatja, évi 12 százalékos kamatban egyeztek meg, így az eredeti összeg az eltelt tíz év alatt kétszeresére emelkedett.

2 Mikor atyád, halála közeledvén, az ágyat nyomta, a közjogi szervek hatalmuknál fogva a beteg családfőt szorongatni kezdték a tartozás megfizetése miatt. Atyád, aki nem tudta elviselni a végrehajtók⁸⁷¹ becstelenségét, mikor Tolosába⁸⁷² készültem, kétségbeesett levélben kért engem, hogy eszközöljek számára legalább egy csekély haladékokat a hitelezőtől. Könyörgő kérését hamar teljesítettem, mivel Maximusszal nemcsak ismeretség, hanem régi vendég-barátság köt össze. Ezért utazásom során szívesen felkerestem barátomat, noha villája a közúttól jó néhány mérfölddel távolabb esett.

3 Amint megérkeztem, barátom maga sietett elé. Korábban egyenes termetűnek, könnyed járásúnak, határozott szavúnak és nyílt tekintetűnek ismertem, de most a korábbitól

⁸⁶⁵ Turnus: Turpio fia. Ld. Névmutató.

⁸⁶⁶ Vergilius.

⁸⁶⁷ Verg. *Aen.* IX, 6.

⁸⁶⁸ Turpio: *vir clarissimus, tribunus et notarius*. Ld. Névmutató.

⁸⁶⁹ Feltehetően *tribunus et notarius* volt.

⁸⁷⁰ Maximus: Korábban *palatinus*, majd paph. Sidonius régi barátja. Ld. Névmutató: Maximus 1.

⁸⁷¹ *Executor*: a polgári bíróságok határozatait végrehajtó tisztviselő. *Cod. Just.* XVIII, 16, (17)7.

⁸⁷² Tolosa: Toulouse.

teljesen eltérő benyomást keltett bennem. Tartása, járása szerénységre vallott, beszéde valóságos színezetű volt, haja rövid, szakálla hosszú, lakásában háromlábú székek, toll nélküli ágy, bíbor nélküli asztal, az ajtón ciliciai függöny.⁸⁷³ A vendéglátás inkább kedves volt, mintsem bőkezű. Az ebéd nem annyira húsfélékben, mint inkább főzelékekben bővelkedett, és ha finomabb falat került az asztalra, azt nem magának szedte ki, hanem vendégének engedte át.

4 Mikor felkeltünk az asztaltól, csendesen megkérdeztem a mellettem állóktól, hogy melyik rend életmódját választotta a három közül; a szerzetesekét, a papokét vagy a bűnbánókét? Azt válaszolták, hogy a minap ruházták rá a papi tisztséget, s noha erősen tiltakozott ellene, polgártársai szeretete mégis engedelmességre bírta. Hajnalban, amikor a szolgák és *cliensek* az állatokat málházták, kértem, hogy négy szem között beszélgethessek vele. Teljesítette: először átöleltem, gratuláltam magas állása betöltéséhez, majd elmondtam következő kérésemet.

5 Előadtam Turpiónk kérését, elmondtam nehéz helyzetét, s végül hangosan elpanaszoltam, hogy mennyivel súlyosabbnak tűnik így barátunk helyzete, mivel úgy szabadul meg testétől, hogy az adósság e földhöz köti. Emlékeztettem új hivatására, valamint régi barátságunkra, és kértem, szabadítsa meg Turpiót az őt körülcsaholó adószedőktől, és ha a beteg meghalna, a gyászév alatt mentesítse az örökösöket a fizetés alól. Ha azonban Turpio visszanyerné korábbi egészségét – amit remélek – hadd legyen meg a lehetősége a meggyötört embernek, hogy nyugalomban lábadozzon.

6 Addig könyörögtem, míg a kegyes férfiú váratlanul sírva nem fakadt, de nem a fizetés elhalasztása, hanem a késlekedő adós veszélyes állapota miatt, és visszafojtva zokogását, így szólt: „Távol álljon tőlem, hogy mint klerikus olyat követeljek egy betegőtől, amit katonaként egy egészségestől is aligha követeltem volna. Sőt, fiait is szeretem annyira, hogy, ha a barátommal valami kedvezőtlen dolog történne, nem fogok tőlük többet követelni, mint amit hivatalom törvénye megszab. Ezen okból írj az aggódóknak, és hogy jobban higgyenek levelednek, küldd az enyémmel együtt, hogy bármi legyen is a betegség kimenetele, bár remélem, hogy testvérem javára fordul, adok másfél év fizetési haladékot, és elengedem azt az összeget, amivel a kamatok által gyarapodott a kölcsön, egyedül a kölcsönvett összeg megfizetésen fáradozzanak.”

7 Erre igaz hálát adtam az Úrnak, és nagy köszönetet mondtam házigazdámnak, aki így nemcsak hírnevének felelt meg, hanem lelkiismeretének is. Kijelentettem, hogy a barátom előre biztosítja magának a túlvilágon azt, amit neked elenged, s égi birtokot nyer azáltal, hogy a földi javakat nem bocsátja áruba. Tehát az a feladat marad számodra, hogy mint kezes, legalább a kölcsönvett összeget fizess meg késedelem nélkül, és nem kevésbé az is, hogy mondj köszönetet testvéreid nevében is, akik ifjú koruk miatt nem tudják még felfogni, hogy milyen jótéteményben részesítették őket.

8 És most ne kezd el mondani, hogy „társaim vannak az örökségben és az örökség felosztása sem történt még meg, és mindenki tudja, hogy velem fősvényebbül bántak, mint a többi társörökössel, öcsém és húgom még évekig gyámságra szorul, leánytestvéreim még nem találtak férjet, fiútestvéreim patrónust, és én, a gyám, még nem találtam kezeset.” Mindezt elmondhatnád egy ravasz hitelezőnek, de egy megbízhatónak nem; mert egy olyan személyiséggel kötöttél üzletet, aki midőn az egész összeget követelhetné, a felét elengedi,

⁸⁷³ *Cilicium vela*: Kecseszörből készült ruha vagy függöny.

és ha késlekedsz, joggal követelheti a sérelem miatt azt, amit korábban könyörületességből elengedett. Élj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IV. 25.

Kelt Lugdunumban, 469 végén vagy 470 elején

SIDONIUS DOMNULUSÁNAK⁸⁷⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Nem tudom magam visszafogni, hogy sürgősen meg ne osszam veled azt az örömhírt, amit kétségtelenül tudni vágytam, hogy Patiens,⁸⁷⁵ aki atyánk Krisztusban és főpapunk, mit tett a rá jellemző vallásossággal és állhatatossággal, miután Cabillonumba⁸⁷⁶ ért. Mikor a fent említett városba elindult, a provincia papjai részben megelőzték, részben vele mentek, ugyanis főpappá akartak választatni valakit ennek az egyházközségnek az élére, melynek fegyelme ingadozott, amióta a fiatal Paulus püspök⁸⁷⁷ eltávozott hivatalából és e világból. A városiak a püspökválasztó tanácsot különböző kívánságokkal fogadták, és nem is egy volt közöttük, aki a magánérdeket a közös érdeke elé helyezte.

2 A pályázók kedélyét egy bizonyos *triumviratus* tüzelte fel. Egyikük – megfeledezve az erkölcsösség adományáról – az ősi származás elsőségéről harsogott; a másik a paraziták szavazatát készítette elő fortyogó konyhája apiciusi étkeit⁸⁷⁸ rájuk öntve; a harmadik, hogy a papi süveget elnyerje, titkos tárgyalásokat folytatott, miszerint a rá szavazóknak prédájául bocsátja az egyházi birtokokat.

3 Amint ezt megtudta a szentéletű Patiens és Euphronius,⁸⁷⁹ akik véleményük szilárdságát és állhatatosságát fontosabbnak tartották mások haragjánál és jóindulatánál, még azeelőtt, hogy nyíltan kihirdették volna döntésüket, előbb titkon megbeszélték ezt a püspöktársak tanácsával. És a háborgó tömeget figyelmen kívül hagyva, egy összekulcsolt kezű ember kezét fogták meg – a szentéletű Iohannesét,⁸⁸⁰ aki emberségéről, becsületességéről és szelídségéről volt ismert –, és akinek sejtelve sem volt arról, ami ott történt

4 Előbb *lector*⁸⁸¹ volt, már kora gyermeksege óta az oltár szolgája, majd évek múltán szorgalma jutalmául *archidiaconus* lett, és ebben a rangfokozatban vagy szolgálatban maradt sokáig, és szorgalmas munkája miatt érdemeit nem akarták észrevenni, nehogy módja legyen a távozásra. És végül senki sem ellenezte, hogy a pártok elégedetlenkedő hangjai mellett ezt a másodrendű papot szenteljék fel. Akadtak olyanok, akik vonakodtak dicsérni azt, aki nem kereste ezt a tisztséget, de olyan bátrak nem voltak, hogy a dicséretre méltót hibáztassák, a pártoskodók visszavonultak, a gonoszok szégyenkeztek, a jók helyeselték a felszentelést.

⁸⁷⁴ *Domnulus*: Narbonnei *vir illustris*. Korábban *quaestor sacri palatii*. Ld. Névmutató.

⁸⁷⁵ *Patiens*: Lugdunum (Lyon) püspöke, *vir illustris*. Ld. Névmutató.

⁸⁷⁶ *Cabillonum*: Az aeduusok városa *Lugdunensis I*-ban az Arar mellett. Fontos kereskedőváros volt. Ma: Chalon-sur-Saône.

⁸⁷⁷ *Paulus*: Cabillonum (Chalon-sur-Saône) püspöke volt, ezen a néven a második, valamikor 470 előtt halt meg. Ld. Névmutató. Paulus 1.

⁸⁷⁸ *Apicianis plausibus*: Apicius és az *apex* (püspöki süveg) nevével szójátékot űz, ahogy a *praeda* és *praedia* szóval is. Vö. DALTON 1915. II. 234–235.

⁸⁷⁹ *Euphronius*: augustodunumi (Autun) püspök. Igen magas kort élt meg, valamikor 476 körül halt meg. DUCHESNE, 1894–1915. II. 117.

⁸⁸⁰ *Iohannes*: Cabillonum (Chalon-sur-Saône) püspöke volt 470 és 484 között. Ld. Névmutató: Iohannes 1.

⁸⁸¹ Alacsonyabb rendű papi testület, akik a pulpitusról (*pulpitum*, *tribunal ecclesiae*) felolvasták a Szentírást.

5 Most tehát, ha a jurai monostorok⁸⁸² elengednek téged onnan, ahová gyakran és szívesen kapaszkodsz fel, hogy máris felkészülj a mennyei és égi létre, egyformán örvendezned kell atyáink és patrónusaink véleményének ilyen összhangján, az ennyire egyhangú döntésen. Örülj annak is, akit Euphronius⁸⁸³ tanúságtétele és Patiens kézfogása miatt, kettejük közös javaslatára, megválasztottak. Ebben Euphronius úgy cselekedett, hogy tette nemcsak évei számához illik, hanem régi méltóságához is, Patiens pedig úgy járt el, mint az a férfi, akit jóllehet nem lehet eléggé dicsérni, azonban tette a dicséretére válik, hiszen papi hivatala révén városunk előljárója, továbbá városunk vezető szerepe miatt provinciánk⁸⁸⁴ vezéralakja is. Élj boldogul!

⁸⁸² A Jura hegység monostorai: Condadisco (Condat, ma: Saint-Claude) Romanus alapította a családi birtoka mellett, Lauconnus (Lauconne, ma: Saint-Lupicin), szoros kapcsolatban állt Lupicinusszal, és Balma (la Balme, később Saint-Romain-de-Roche, ma: Pratz), amely az apácák számára volt fenntartva.

⁸⁸³ *Euphronius*: Augustodonumi püspök. Ld. Névmutató.

⁸⁸⁴ Lugdunumra ill. Lugdunensisre vonatkozik.

ÖTÖDIK KÖNYV (EPISTULAE V)⁸⁸⁵

SIDONIUS, EPISTULAE V. 1.

Kelt Augustonemetumban, 470 végén, 471 elején

SIDONIUS PETRONIUSÁNAK⁸⁸⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Hallom, hogy leveleim türelmes olvasására fordítod idődet. Nagyszerű dolog ez, és igen illik egy olyan irodalmárhoz, akit ő magát is ugyancsak nagyra értékelnek, és ugyanakkor mások csekély értékű irodalmi műveivel veszi magát körül. Ez már önmagában is emeli a legvégső tökélyig vitt értékeidet, mivelhogy még inkább növeli saját tehetségének érdemeit az, aki védnöke másokénak.

2 Pártfogásodba ajánlom Vindicius⁸⁸⁷ barátomat, ezt a vallásos férfiút, aki igencsak méltó a *diaconus*⁸⁸⁸ rangra, amit a minap kapott meg. Nem volt elég időm, hogy – amit kértél és kötelességem lett volna írásaimból kimásolnom –, elküldjem vele. Ezek helyett néhány gyász-éneket küldtem el szerény ajándékképpen, bár te jóságodban⁸⁸⁹ leveleimet is mindig nagy jutalomnak tekinted.

3 Együttal elmondom az előbb említett levélvivőm kényszerhelyzetét is, aki régi gondjának kétféle lehetséges megoldása miatt fordul most hozzád. Mert azzal a lehetőséggel kelt útra, hogy vagy pert indít ügyében, vagy hozzájut örökségéhez. Atyai nagybátyja ugyanis nőtlenül és végrendelet nélkül halt meg, és mint az atyai rokonság legközelebbi tagja, arra készül, hogy nagybátyja vagyonát megörökölje, hacsak valami pártoskodó erő ebben meg nem akadályozza. Minden nehézséggel szemben, Krisztus segítségével, te tudod támogatni őt, aki hozzád fordul, és én bízom benne, hogy ha személye kiérdemli jóindulatodat, ügye győzedelmeskedik. Éljen boldogul!

⁸⁸⁵ A könyv első tizenhárom levelének kommentárjához ld. GIULIETTI 2014.

⁸⁸⁶ *Petronius*: Arelatei előkelő, kiemelkedő ügyvéd 469-ben Gallia *legatusa*. Sidonius barátja, neki ajánlotta leveleinek VIII. könyvét. Ld. Névmutató.

⁸⁸⁷ *Vindicius*: *Diaconus* volt Clermont-Ferrandban (Augustomentum). Ld. Névmutató.

⁸⁸⁸ A papi rend (*ordo*) három nagyobb fokozatát különböztették meg. A legalacsonyabb volt a szerpap (*diaconus*), majd az áldozópap (*presbyter*) és végül a püspök (*episcopus*) következett. A *diaconus* a misén segédkezett és a szegények gondozásában vett részt. Ezen túlmenően amolyan titkári feladatokat látott el a püspök mellett.

⁸⁸⁹ *tua sanctitas*: valójában megszólítás lenne: 'szentséged', azaz „szentséged leveleimet mindig jutalomnak tekinti.” A fordítás azonban ebben a formában áll közelebb Sidonius mondanivalójához. A *sanctitas*, mint O'Brian kifejti, a püspökök megszólítása volt, ha alacsonyabb rendű papok, vagy *laic*usok írtak nekik. Ebben az esetben azonban nem erről van szó. Vö. O'BRIAN 1930. 34–35.

SIDONIUS, EPISTULAE V. 2.

Kelt Augustonemetumban, 471 körül

SIDONIUS NYMPHIDIUSÁNAK⁸⁹⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A *De statu animae* című nevezetes munkájának harmadik könyvében a legképzettebb keresztény filozófus, Mamertus Claudianus⁸⁹¹ – aki az első a filozófia minden művelője között – a filozófia minden ágát és részét összefoglalva bizonyítja, hogy a kilenc Múzsza nem kilenc nő, hanem a tudományok megszemélyesítése. Claudianus könyvében a figyelmes⁸⁹² olvasó megtalálja a Múzsák valóságosabb elnevezését, mely lényegüket jobban kifejezi. Ugyanis ott a grammatika megkülönböztet,⁸⁹³ a retorika szónokol, az aritmetika számol, a geometria mér, a muzsika az ütemet méri, a dialektika vitatkozik, az asztrológia előre látja a jövőt, az architektonika épít, és a metrika számolja a versmértéket.

2 Úgy megtetszett neked a könyv újszerűsége, és úgy megragadott tökéletes kifejtettsége, hogy mihelyt megláttad, tüstént elkérte, hogy átfusd és lemásoltasd, s alighogy kérted, meg is kaptad, azzal az ünnepléses ígérettel, hogy hamarosan visszaadod. Nem illene hozzám, hogy csalódjak benned, sem hozzád, hogy megtevéssz engem. Ideje már visszaadnod, amit kölcsönkértél, hisz ha tetszett, már csömört kellett, hogy kapj tőle, ha pedig nem tetszett, hányingert kellett, hogy keltsen benned.⁸⁹⁴ De bárhogy történt is, gyorsan váltsd be ígéretedet, ha pedig később szándékoznál visszaadni a kért könyvecskét, nehogy úgy tűnjél, hogy jobban szereted a pergamen lapokat, mint az irodalmat. Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 3.

Kelt Augustonemetumban, 471-ben

SIDONIUS APOLLINARISÁNAK⁸⁹⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Bizony, helyes volt, hogy bőbeszédűségemet hallgatásod fékjével⁸⁹⁶ zaboláztad meg. De mert a tökéletes szeretet nem annyira azt köteles ápolni, amire hivatala kötelezi, hanem inkább azt tartja szem előtt, amellyel tartozik, most is, miután félnkségem kötőfékjét újra meglazítottam, elküldöm hozzád orcátlan levelem szövegét. Szemtelenségemet leginkább az magyarázza, hogy te hallgatsz. Hát ezért nem érdemeltem ki, hogy megtudjam, mi történt veled, testvérem, az ellenségeskedés ideje alatt? Eltitkolod érted aggódó barátod elől jó vagy rossz sorsodat?

2 Bárhogy is van, ha eltitkolod az érdeklődő elől tetteidet, miért feltételezed azt, hogy aki most aggódik érted, nem biztos, hogy örülni fog, ha jó hírt hall felőled, s nem biztos, hogy szomorú lesz, ha az ellenkezője történik? Távol legyen nemes jellemedtől az ilyen

⁸⁹⁰ *Nymphidius*: Polemius és Arneola nagyapja. Dél-Galliában élt. Ld. Névmutató.

⁸⁹¹ *Mamertus Claudianus*. Vienensisben volt *presbyter*. Ld. Névmutató.

⁸⁹² *Vigilax*: Sid. *Ep.* VIII, 11. Ezt a kifejezést ugyanazon értelemben használja, mint Prop. *Eleg.* IV, 7; Columella, VII, 12.

⁸⁹³ *grammatica dividit*: Vö. Claud. Mam. *Statu anim.* Sidoniushoz írt bevezetőjével.

⁸⁹⁴ Utalás a mű keltette vitára, az ellenérzés és a tetszés kettősségére. Vö. HANAGHAN 2021. 16.

⁸⁹⁵ *Apollinaris*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Apollinaris 2.

⁸⁹⁶ *talione*. Az elszenvedett sérelemhez hasonló és egyenlő büntetés. Gyakran előfordul Symmachusnál: *Ep.* I, 59, 89; III, 1, 26.

Istentől elrugaskodott vélemény, és az igaz nagyrabecsülés űzze el nyíltszívűségedből az ilyen alaptalan gyanú árnyékát is. Hiszen Crispusod tanúbizonysága szerint, „Ugyanazt akarni és ugyanazt nem akarni – ebben áll éppen az erős barátság?”⁸⁹⁷

3 Mindazonáltal, ha te egészséges vagy, örülök. Ami pedig engem illet, nyomaszt a rossz lelkiismeret terhe, mert a minap magas láz miatt majdnem az életem végéhez értem. Tudniillik rám, a teljesen méltatlanra, ilyen elhivatottság terhe nehezedik, s engem, a szerencsétlent, arra kényszerítenek, hogy előbb tanítsak, mint tanulhatnék, és előbb prédikáljak jóságot, mint magam jót cselekednék. Olyan vagyok, mint a meddő fa, hiányoznak munkám gyümölcsei, és szavakat szórok szét levelek gyanánt.

4 Végül arra kérek, imádkozz, hogy munkám értékes legyen, mivel majdnem a halálból tértem vissza, és ha megmaradok régi bűneimben, nehogy attól kárhozzon el a lelkem, hogy életben maradtam. Íme, tájékoztattalak arról, hogy mit csináltam, s arról is, hogy érdekel, amit te csinálsz. Amit kötelességem diktált, teljesítettem, viszonzásul te tedd azt, amit jónak látsz. Mindenesetre, hidd el – úgy, mintha érc táblára lenne vésve, mint az attikai törvények –, hogy Krisztus segédelmével, soha nem fogok beletörődni barátságunk megszakadásába, melynek megalapozására törekedtem. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 4.

Kelt Avitacumban Augustonemetumban vagy Lugdunumban (?) 470 előtt

SIDONIUS SIMPLICIUSÁNAK⁸⁹⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Azt, hogy nem kaptam választ levelemre, amelyet küldtem, barátságunk⁸⁹⁹ rovására írom, bár inkább szerénységednek tulajdonítom, mivel az – hacsak nem tévedek –, hogy adós maradtál a nekem kijáró üdvözléssel, nem makacsságod, hanem tartózkodásod miatt történhetett meg. Ím, ha a fecsegő levelek előtt végleg becsapod és bereteszeled⁹⁰⁰ az ajtót, én vonakodás nélkül gondoskodom nyugalmadról, de kijelentem, hogy vádlóimat a környezetben fogom megtalálni.

2 Ugyanis a hallgatásod iránti minden ellenszenvem jogosan irányul fiaid büszkesége ellen, akik érezvén, hogy szeretem őket, bizonyos megvetést tanúsítanak figyelmességem iránt. Atyai tekintélyed latba vetésével kötelességed figyelmeztetni őket, hogy ne feledkezzenek meg a bennem összegyűlt neheztelés keserűségét levelekkel megédesíteni. Éljen boldogul!

⁸⁹⁷ Sall. *Catilin.* XX, 4. Ford. Kurz Ágnes.

⁸⁹⁸ *Simplicius*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Simplicius 1.

⁸⁹⁹ *amicitiae*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

⁹⁰⁰ Vö. Plaut. *Curc.* 1, 2, 60: „*pessulum ostio obdō*”.

SIDONIUS, EPISTULAE V. 5.

Kelt Lugdunumban, 469 körül

SIDONIUS SYAGRIUSÁNAK⁹⁰¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Mivel te egy *consul*⁹⁰² dédunokája vagy, mégpedig férfiágon – bár ez kevésbé tartozik ide –, így tehát olyan költőtől származol, akinek művei kétségtávol szobrokat érdemeltek volna,⁹⁰³ ha bíborszegélyű *togája*⁹⁰⁴ miatt nem kapott volna,⁹⁰⁵ amit most is bizonyítanak a költő versbe foglalt fennkölt szavai. Utódainak lelkesedése az övéhez viszonyítva, különösen a költészetben, nem hanyatlott semmit. El se tudom mondani, mennyire csodáltam, hogy a germán nyelvet is ilyen gyorsan elsajátítottad.

2 Tudom, hogy már gyermekkorodban alaposan megismerkedtél a szabad művészetekkel,⁹⁰⁶ és nagyon jól emlékszem, hogy gyakran beszéltél szenvedélyesen és ékesszólóan a szónoklattan tanítója előtt. Minthogy ez így van, szeretném, ha elmondanád, hogyan tanultad meg ily gyorsan egy idegen nép nyelvét oly tökéletesen. Te, aki csak most olvastad végig az iskolamester pálcája alatt Vergiliust,⁹⁰⁷ és nemrég még a visszeres arpiniumi⁹⁰⁸ szónok gazdag bőbeszédűségén izzadtál, mégis úgy törsz ki a régi fészekből,⁹⁰⁹ mint egy fiatal sólyom.

3 Nem is hiszed, mennyire szórakoztató⁹¹⁰ nekem és másoknak is – ahányszor csak halljuk –, hogy a jelenlétedben a barbárok félnek a saját nyelvükben hibát ejteni. A hajlott hátú öreg germánokat is lenyűgözöd, amikor leveleket fordítasz nekik, és vitás ügyekben döntőbíróként választanak. A burgundok új Szolónja⁹¹¹ vagy a törvények taglalásában, új Amphión⁹¹² a háromhúros lant hangolásában. Szeretnek téged, gyakran megtárogatnak, örülnek neked, kedvelnek, meghívják magukhoz, hogy adj nekik tanácsot, javaslatokat teszel, s ők hallgatnak rád. És bár testben és lélekben egyaránt merevek és faragatlanok, téged mégis kivétel nélkül mindnyájan szeretettel vesznek körül, és tőled tanulják anyanyelvüket és a római bölcsességet.

4 Most már csak az van hátra, legelmésebb barátom, hogy a szabad idődben késedelem nélkül szentelj figyelmet az olvasásnak,⁹¹³ és mint tanult ember ügyelj a két nyelv között a

⁹⁰¹ *Syagrius*: Fl. Afranius Syagrius dédunokája, Aegidius fia. Ld. Névmutató: Syagrius 2.

⁹⁰² *Flavius Afranius Syagrius*: Magas hivatalokat viselt. Költő volt, Ausonius barátja. Ld. Névmutató: Syagrius 1.

⁹⁰³ Szokás volt a kiemelkedő személyiségeknek (*summi viri*) szobrot állítani. A költőkét ebben az időben Rómában Traianus *forumán* állították fel.

⁹⁰⁴ *Trabeae*: bíborszegélyű *toga*. Az *augurok* és *consulok* díszruhája.

⁹⁰⁵ Sidonius arra utal, hogy *consul*ként szerzett érdemei miatt kapott tiszteleti szobrot.

⁹⁰⁶ *Scholus liberalibus*: Az *artes liberales*, *studia liberalia* a szabad emberekhez méltó tudományok voltak. Rendszerüket az V. században állította fel Martianus Capella a *De nuptiis Philologiae cum Mercurii et de septem artibus liberalibus libri IX. c.* munkájában.

⁹⁰⁷ *Maronianae*: Vergilius Maróra utal.

⁹⁰⁸ *Arpinatis*: a volscusok területe volt. Cicero és Marius szülőhelye.

⁹⁰⁹ *harilao*: a szó olvasata nehéz (*harilao*, *arilao*, *bilario*, *ilario* stb. áll a kódexekben), értelmezése ennek megfelelően vitatott. Feltehetően a *bilaris* (kedvező, kedves) szóból származik.

⁹¹⁰ *sit risui*: a levél egyik kulcsa, amely a levélben megnyilvánuló, látszólagos bámulatot szatirikus felhanggal ruházza fel.

⁹¹¹ *Szolón* (Kr. e. 638 körül – Kr. e. 558 körül): athéni politikus, hadvezér, költő. A hét görög bölcset egyikeként tartják számon. A nevéhez fűződik a jövedelmen alapuló *timokratikus* alkotmány bevezetése.

⁹¹² *Amphión*: mítikus thébai király, aki lantjának pengetésével építette a város falait.

⁹¹³ Ld. Sid. *Ep.* II, 10. 5. Arbogastes műveltsége példa arra is, hogy miként lehetett a barbárokkal a nevelés általi fensőbbégüket megtartva érintkezni úgy, hogy nem hódoltak be nekik.

helyes arányra, őrizd meg a latin nyelvben való jártasságodat, nehogy mások kinevessenek, és gyakorold az ő nyelvüket, hogy te multhass másokon. Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 6.

Kelt Viennában 474 októberében

SIDONIUS APOLLINARISÁNAK⁹¹⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Mihelyt elmúlt a nyár, és az ősz beállta⁹¹⁵ az arvernumiak félelmét egy ideig csökkenteni tudta, Viennába mentem, ahol testvéredet, Thaumastust⁹¹⁶ – akihez rokonságunk és hasonló korunk miatt is szívélyes barátság fűz – igen nagy szomorúságban találtam. Mostanság özvegyült meg, és ez nagyon megviselte, de nem kevésbé aggódott érted is. Félt téged, és attól tartott, hogy a lázongó barbárok vagy a becstelen katonák nehogy valami ármánykodásba keverjenek.

2 Mert azt állítja, hogy egy bizonyos gazember azt az álnok mesét ültette el titokban a győzedelmes Chilpericus⁹¹⁷ vezér, a *magister militum* fülébe, miszerint Vasio⁹¹⁸ városa elsősorban a te mesterkedésed eredményeként csatlakozik az új császár⁹¹⁹ táborához.⁹²⁰ Ha ezzel kapcsolatban bármiféle gyanú támadna ellened és a tieid ellen, egy baráti válaszlevélben azonnal tudasd velem, hogy gondoskodjak arról, hogy jelenlétem megfelelő segítségével eloszlassam félelmedet. Ha mégis úgy gondolod majd, hogy óvakodni kell, igyekszem elérni, hogy kegyelmet kapj és biztonságban élj, vagy, hogy az általad kiváltott harag kipuhulásával óvatosabbá tegyelek. Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 7.

Kelt Lugdunumban, 474 őszén

SIDONIUS THAUMASTUSÁNAK⁹²¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Végül mégiscsak kifürkésztük, hogy ki árulta el *tetrarchánknak*⁹²² a testvéred és az ellenfél új császárának⁹²³ hívei közötti barátságot, hacsak barátaink megbízható éleslátását a besúgók titkos lépései félre nem vezették. Ők, mint arról magad is meggyőződhetél szembe

⁹¹⁴ *Apollinaris*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Apollinaris 2.

⁹¹⁵ Symm. *Ep.* II, 6: „*Aestas prope decessit autumnus*.” parafrázisa.

⁹¹⁶ *Thaumastus*: Simplicius és Apollinaris bátyja, Sidonius unokatestvére. Ld. Névmutató: Thaumastus 2.

⁹¹⁷ *Chilpericus* (443 – 480 körül) burgund király. 474-ben *magister utriusque militiae (per Gallias?)* és *patricius*. Ld. Névmutató.

⁹¹⁸ *Vasio*: Kelta város Narbonensisben. A III. századtól püspöki székhely. Ma: Vaison-la-Romaine.

⁹¹⁹ *novi principis*: Sirmond szerint az új császárra utal, aki Julius Nepos volt (474. június – 475. aug. 28). [Ld. Névmutató]. A levél Sidonius burgundokhoz való közeledésének okát adja meg. A hozzájuk való viszonyulásakor borotvaélen táncolt, hiszen hol szövetségben voltak, hol elpártolt ellenség.

⁹²⁰ Julius Nepos 474-ben elismerte a burgundok függetlenségét és ebből az alkalmából átadta nekik Vienensis tartományt is. Ezt 476-ban ismét elvesztették a burgundok.

⁹²¹ *Thaumastus*: Simplicius és Apollinaris bátyja, Sidonius unokatestvére. Ld. Névmutató: Thaumastus 2.

⁹²² *tetrarcham*: Negyedes uralkodó. A Diocletianus alapította tetrarchia Constantius Chlorus halálával 306-ban felbomlott. Itt Sidonius feltehetően Chilpericre gondolt. Ld. előző levél.

⁹²³ *Julius Nepos* (474. június–475. aug. 28). Ld. Névmutató

kerülve velük,⁹²⁴ olyan emberek, akik Galliának már régóta több szenvedést okoztak, mint a barbárok, akik sokkal szelídebbek, mint ezek, Ők azok, akiktől mások félnek, holott maguk is meg vannak félemlítve. Ők azok, akikre az a különleges feladat vár, hogy rágalmozási pereket koholjanak, hogy embereket feljelentsenek, megfenyegeessenek és vagyonuktól megfoszsanak.⁹²⁵

2 Ők azok, akiknek pihenőidőben fáradozásaikat, béke idején rablásaikat, a harc elől való menekülésüket és a borozásban elért győzelmüket hallod dicsérni. Ők azok, akik, ha tanúnak hívják őket, késleltetik a pereket, ha mellőzik őket, meggátolják, ha figyelmeztetik őket, megvetően visszautasítják, de megfélemeznek arról, aki gazdaggá tette őket. Ők azok, akik a pereket megvásárolják, közbenjárásukat eladják, kirendelik a bírakat, diktálják az ítéleteket, széttepik a kész döntéseket, a leendő perlekedőket megnyerik maguknak, az elhallgatni való ügyeket nyilvánosságra hozzák, elhurcolják az elítélteket, és visszatartják a bíróságon a felmentetteket. Ők azok, akiktől, ha viszonzás nélküli szívességet kérsz, vonakodnak megígérni, szégyellik visszautasítani, és megbánják, ha megtették.

3 Ők azok, akik előtt, ha össze kellene mérni magukat velük, Narcissus és Asiaticus, Massa és Marcellus, Carus és Parthenius, Licinius és Pallas⁹²⁶ is kétségbeesve emelnék fel az ujjukat.⁹²⁷ Ők azok, akik irigylük a polgároktól a nyugalmat, a katonáktól a zsoldot, a postai küldöncöktől az útipénzt, a kereskedőktől a hetivásárokat, a követektől az apró ajándékokat, a vámbérlőktől a vámot,⁹²⁸ a *provinciabeliektől* birtokaikat, a kis városok polgáraitól a papi címeket,⁹²⁹ a pénztárosoktól súlyaikat,⁹³⁰ a felügyelőktől mértékeiket,⁹³¹ a levéltárosoktól fizetésüket,⁹³² a számvévősegi hivatalnokoktól beosztásukat, a testőröktől az adományokat,⁹³³ a városoktól az adófizetési haladékokat, az adóbérlőktől az adókövetést, a papoktól a köztisztelést, az előkelőktől származásukat, a legjelesebbektől együttlétüket a tanácsban, az egyenrangúaktól egyenlőségüket, a hivatalban levőktől hatalmukat, a nem hivatalos személyektől kiváltságaikat, a tanulóktól a tanítást, a tanítóktól a tandíjat, a műveltektől tudásukat.

4 Ők azok – hogy a legapróbb részleteket is megismerd –, akik az új gazdagságtól meg részegülnek, vagyonuk mértéktelen fitogtatásával bizonyítják, hogy a birtoklásban tapasztal-

⁹²⁴ *coram positus*: Vienna (Vienne). Ld. előző levél.

⁹²⁵ A levél látszólag abba a sorba illik, amely a jellemzés stílusgyakorlatának tűnik (*Ep.* I, 2; III, 13; V, 13. stb.). Ugyanakkor nagyon komoly és keserű kritika a korabeli politikáról. Nevesíteni a történelmi és mitológiai párhuzamokat nem tudjuk, de az általuk élénk vetített kép önmagában is nagyon beszédes.

⁹²⁶ A felsorolt személyek a korrupció jelképei voltak. Narcissus, Pallas és Licinus Claudius alatt, Massa, Marcellus és Carus Nero idején, Asiaticus Vitellius alatt, Parthenius Domitianus idején élt.

⁹²⁷ *digitum tollere*: a küzdelemben az ujj felemelése jelentette azt, hogy valaki feladja a küzdelmet, és elismeri ellenfele győzelmét. Vö. Cic. *Verr.* II 1, 14.

⁹²⁸ *portoria quadruplauribus*: A *quadruplatores* szóból ered, akik vizsgálóbírók voltak, akik az általuk elítélek elkobzott vagyonának egynegyedét kapták meg. Értékvámot szedők.

⁹²⁹ *Flamonia municipibus*: *Flamonia* itt *flaminia*. A *flamen* áldozópap volt a rómaiaknál. A név az 'aki a tüzet meggyújtja' értelemből alakult ki.

⁹³⁰ *arcarius pondera*: az *arcarius* az a *praefectus*, aki az *arca* felügyelője, azaz kincstárnok. Ők felügyeltek a súlyokra és mértékekre is. Vö. „*A praetoriana sede, ad singulas non solum provincias, sed etiam civitates pondera examinata, mittantur.*” Novellae Maioriani VII *De Curialibus*.

⁹³¹ *mesuras allectis*: az *allecti* az állami bevételek felügyelői, adószedők.

⁹³² *salaria tabularis*: a *tabularii* vezették a levéltárakban azokat a könyveket, amelyekben az adóalapot tartották nyilván.

⁹³³ *sportula*: eredetileg kis kosarat jelent, amelyben a *cliens* hazavihette *patronusa* vacsorájáról a maradékokat. Ezt néha pénzen váltották meg, különösen a vidéki birtokon tartózkodó *patronusok*. A későbbiekben főként a bírák, állami tisztviselők hivatalos mellékjövedelme, apró adomány, borra való.

latlanok, ugyanis szívesen mennek el a lakomákra fegyveresen, a temetésre fehérben, a templomba prémebbe öltözöttek, az esküvőkre gyászruhában, a templomi könyörgésekre pedig hódprémekbe⁹³⁴ öltözöttek. Egyetlen ember sem, de semmilyen társadalmi rang és semmilyen körülmény sem nyeri meg tetszésüket. A *forumon* szkíták, a hálószobában viperák, vendégségben bohócok, az adókivetéskor háрпиák, törekvéseikben szobor-merevek, kihallgatásokon vadállatok, a tárgyalásokon csigalassúak, üzletkötéskor uzsorások. Amikor megértőnek kellene lenniük, mintha a kőből, ítélethozatalnál pedig mintha fából lennének. Haragjukban hevesek, ha el kellene nézni valamit, hajlíthatatlanok, mint a vas, a barátságban a párduchoz hasonlítanak, szellemességükben a medvéhez, csalárdságukban a rókához, büszkeségükben a bikákhoz, falánkságukban pedig a Minotaurushoz hasonlatosak.

5 Rendíthetetlenül hisznek a dolgok megváltozásában, különösen szeretik a bizonytalan időket, egyformán remegnek a gyávaság és a büntudat miatt. A császári testőrségben oroszlánok, de nyulak a katonai táborban, félnek a szerződésektől, nehogy megszegjék őket, és félnek a háborútól is, mert harcolniuk kell. Ha valahol dohos pénzes zacskó szaga üti meg az orrukat, tüstént látni fogod Argus szemeit,⁹³⁵ Briareus kezét,⁹³⁶ a szfinxek karmait,⁹³⁷ Laomedón hitszegését,⁹³⁸ Ulixes ravaszságát,⁹³⁹ Sinon cselvetését,⁹⁴⁰ Polymestor megbízhatóságát⁹⁴¹ és Pygmalion imádatát.⁹⁴²

6 Ezekkel a tulajdonságaikkal egyaránt legyőzik azt, aki kiválóságánál, és azt is, aki hatalmánál fogva jelesebb náluk. De mit tehet egyetlen ember, akit minden oldalról mérges nyelvű értelmezők vesznek körül? Ismétlem, mit tehet az olyan ember, akinek jó a természete, de mindennapi élete a gonosz emberek között telik el? Ezek tanácsára Phalaris még

⁹³⁴ *castorinatē*: hódprémbe öltözött. Vö. Ambros. *De dignit. Sacerdot.* cap. IV. „*Castorinas quaerimus et sericas vestes, et ille se inter episcopos credit altiore, qui vestem induerit clariorem*”. Origen. XIX. „*Fibrinum lana castorum, et fibrina vestis, tramam de fibri lana habens, castorina.*”

⁹³⁵ *Argus* (Argosz): a görög mitológia százszemű pásztora.

⁹³⁶ *Briareus* (Briareosz): Uránosz és Gaia fia, a *bekathonkheirek* (százkarú óriások) egyike.

⁹³⁷ *Szfinx*: Oroszlántestű, emberfejű lény, Egyiptomban a királyi hatalom jelképe. A görögöknél szárnyas alak, és női fejjel ábrázolták. A thébai úton mindenkit megevett, aki nem tudott felelni a találos kérdésére.

⁹³⁸ *Laomedón*: mitológiai alak, Trója királya volt. Egyik róla szóló történet szerint várának építésekor Zeusz büntetéseként Apollón és Poszeidón segített neki. Laomedón fizetséget ígért nekik, de a vár elkészültekor ezt megtagadta. Vannak más történetek is, amely esküszegőként állítják be.

⁹³⁹ *Ulixes* (Odüsszeusz): Ithaka királya, aki a trójai falóval végül beveszi a várost. Állandó jelzői közé tartozik a bölcs és a leleményes.

⁹⁴⁰ *Sinon* (Szinón): Ő volt az a görög ifjú, aki azzal az ürüggyel, hogy a görögök Trója alóli hazatérésüket biztosítani akarván fel akarták áldozni, védelmet kért a trójaiaktól. Meg is kapta, és éjjel ő engedte ki a görög harcosokat a falóból. A hazug beszédet jelentette.

⁹⁴¹ *Polymestor* (Polümesztor) thrák király volt, akire rábízták Priamosz legkisebb fiát, Polüdoroszt és a király kincseit, hogy őrizze a háború idején. A király azonban meggyilkolta a gyermeket, hogy megszerezze kincseit.

⁹⁴² *Pygmalion* (Pügmalió) Ciprus királya volt, aki beleszeretett a maga készítette elefántcsont szoborba, akit Aphrodité életre keltett.

vérszomjasabb,⁹⁴³ Midas még kapzsibb,⁹⁴⁴ Ancus még kérkedőbb,⁹⁴⁵ Tarquinius még gőgösebb,⁹⁴⁶ Tiberius még fondorlatosabb,⁹⁴⁷ Gaius még veszélyesebb,⁹⁴⁸ Claudius még ostobább,⁹⁴⁹ Nero még aljasabb,⁹⁵⁰ Galba még fősvényebb,⁹⁵¹ Otho még vakmerőbb,⁹⁵² Vitellius még pazarlóbb⁹⁵³ és Domitianus⁹⁵⁴ még kegyetlenebb lenne.

7 Igaz, főleg az vigasztal balsorsunkban, hogy Lucumónkat⁹⁵⁵ felesége, Tanaquil⁹⁵⁶ féken tartja, s – az epés szóbeszéd szerint – megtisztítja férjének a pletykák mérgezett sarával teletömött fülét. Jó tudnod, hogy az ő törekvésének köszönhetően közös barátaink nyugalmat illetően az ifjú Cibyratesek⁹⁵⁷ mérge egyelőre még nem fertőzte meg közös patrónusunk lelkét, és Isten segítségével nem is fognak ártani, feltéve, hogy a jelenlegi uralkodó kormányozza a lugdunumi Germaniát⁹⁵⁸ és a mostani Agrippina⁹⁵⁹ irányítja a mi és az ő Germanicusát.⁹⁶⁰ Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 8.

Kelt Avitacumban vagy Augustonemetumban vagy Lugdunumban, (?) 467 körül

SIDONIUS SECUNDINUSÁNAK⁹⁶¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Bizony régóta olvasgatom, csodálva és dicsérve, hozzáértően alkalmazott *hexamete*-reidet. Mivelhogy egyaránt élvezetes volt a tárgya, akár a házasságod menyegzői fáklýjáról, akár a királyi fegyverrel elpusztított vadállatokról szólt. De bizonyára, még a te véleményed

⁹⁴³ *Phalaris* [Phálarisz] (Kr. e. 570–555) Akragasz *tiranosza* volt. Mint *sztatégosz autokrator*, fegyverrel ragadta magához a hatalmat, és zsarnoki módon uralkodott. A zsarnokság szimbólumát látták benne. Kegyetlenségének példája az a bronz bika volt, amibe a kivégzendőket záratta be, és alágyújtatt. A szerencsétlen áldozatok így elevenen sülték meg benne.

⁹⁴⁴ *Midasz* mitológiai király, aki a borközi állapotban eltévedt Szilénoszt visszakiséri Dionüszoszhoz. Az isten megígéri, hogy teljesíti egy kívánságát. Midasz azt kérte, hogy amihez hozzáér, arannyá változzon. Így is lett, Midasz éhezett, mert az étel is arannyá változott. Könörgésére Dionüszosz elvette tőle ezt az adományt.

⁹⁴⁵ *Ancus Martius*: Az utolsó latin király. Kr. e. 640–616.

⁹⁴⁶ *Lucius Tarquinius Superbus* (Kr. e. 535–509). Az utolsó etruszk király Rómában. Ragadványneve: a gőgös. Ezért üzték el a városból.

⁹⁴⁷ *Tiberius* császár (14–37).

⁹⁴⁸ *Gaius*: Gaius Julius Caesar Caligula. Római császár (37–41).

⁹⁴⁹ *Claudius*: Római császár (41–54).

⁹⁵⁰ *Nero*: Római császár (54–68).

⁹⁵¹ *Galba*: Római császár (68. június 8. – 69. január 15).

⁹⁵² *Otho*: Római császár (69. január 15. – április 16).

⁹⁵³ *Vitellius*: Római császár (69. április 16. – december 22).

⁹⁵⁴ *Domitianus*: Római császár (81–96).

⁹⁵⁵ *Lucumo*: az etruszk királyok címe.

⁹⁵⁶ *Tanaquil*: Tarquinius Priscus felesége volt. Férje az ő ösztönzésére hagyta el Tarquiniut, Rómában pedig Ancus Martius halála után királlyá választották. Férje meggyilkolása után ő segítette trónra fogadott fiát, Servius Tullust.

⁹⁵⁷ *Cibyrates*: két cyburai testvér, Tlepolemus és Hiero, akiket Verres elpusztított a kincseikért. Cic. *Verr.* II. 4. 30.

⁹⁵⁸ *Lugdunensem Germaniam*: csak Sidoniusnál létező földrajzi fogalom. A burgundokat nevezi germánnak, így jelzi, hogy ők a terület urai.

⁹⁵⁹ *Julia Vipsania Agrippina* (maior) (Kr. e. 14 körül–Kr. u. 33). Augustus unokája. A Római Birodalom egyik legnagyobb megbecsülésének örvendő asszonya.

⁹⁶⁰ *Nero Claudius Drusus Germanicus* (Kr. e. 15–Kr. u. 19): Livia és Marcus Antonius unokája, Claudius császár bátyja. Sidonius Chilpericre érti.

⁹⁶¹ *Secundinus*: Lugdunumi (Lyon) költő. Ld. Névmutató.

szerint se alkottál még ahhoz hasonló művet, mint amit a minap három *trocheus* verslábból tizenegy szótagú versmértékbe⁹⁶² illesztettél össze.

2 Te jó ég, egyáltalán nem hagyhatom szó nélkül, hogy mennyi keserűséget, mennyi kedvességet és ízes kiszólást találtam benne! Tehetséged ragyogó villámfényének és kifejezőmódod szellemességének szabadosságát talán inkább az emberek, mint a téma miatt fogtad vissza. Úgy tűnik nekem, hogy Ablabius *consul*⁹⁶³ sem figurázta ki vagy csipkedte meg erősebben kétsoros versével Constantinus⁹⁶⁴ családját és életét, vagy nem mart bele jobban a palota kapujához titokban kifüggesztett *disztichonnal*:

Ki kívánná Saturnus aranykorát?
Ami van, az drágaköves, de Neróé!⁹⁶⁵

Mivel tudott dolog, hogy az előbb említett Augustus szinte ugyanabban az időben ölte meg feleségét, Faustát,⁹⁶⁶ forró fürdővel, fiát, Crispust⁹⁶⁷ pedig hideg méreggel.⁹⁶⁸

3 Te pedig félelem nélkül, azonnal lecsapva a témára, szatirikus árnyalatú verset írsz. Hiszen írásaid számára gazdag anyagot meríthetsz a mi kényúr kormányozta városunk⁹⁶⁹ életéből. Most ugyan azok a középszerű emberek, akiket a kor romlottsága miatt a szerencse kiválasztottjainak tekintünk, pöffeszkednek, jóllehet az utókornak egykor nehezebbé fog esni nevükre visszaemlékezni. Mindazonáltal a becstelen emberek aljasságai éppen úgy hallhatatlank maradnak, mint a jók dicséretes tettei. Éljd boldogul!

⁹⁶² *Trochaikus hendekaszjllabusz* (*hendecasyllabus*): – ◡ – ◡ ◡ – ◡ – ◡ – ◡, Catullus kedvelt sorfajtája volt. Vö. Sid. *Carm.* XXIII, 25–26.

⁹⁶³ *Ablabius* vagy *Ablavius*: I. Constantinus alatt az egyik legbefolyásosabb politikus volt. Nem tudunk arról, hogy verset írt volna. Ld. Névmutató.

⁹⁶⁴ *I. Constantinus* (306–337): római császár. Ld. Névmutató.

⁹⁶⁵ Constantinust az ókori szerzők gyakran hasonlították Neróhoz, mert mindkettő sok embert öletett meg.

⁹⁶⁶ *Fausta* Flavia Maxima (290 után–325): Maximianus császár és Eutropia Galeria Valeria leánya, Maxentius testvére. Crispus halála miatt annak felesége, Helena bevádolta, hogy házasságtörést követett el, ezért Faustát a császári eunuchok bezárták egy fürdőbe, amit addig fűtöttek, amíg Fausta meg nem halt. Ld. Névmutató.

⁹⁶⁷ *Flavius Iulius Crispus* (299–305 között–326): I. Constantinus fia és kijelölt utódja. Ammianus Marcellinus szerint Fausta hamis, vérfertőző vádja miatt apja elíteltette és kivégeztette.

⁹⁶⁸ A kivégzésnek arra a szokására utal, amikor – főként a görögök – bűrökkel mérgezték meg az elítéltet.

⁹⁶⁹ *Tyrannopolitarum*: 'tyrannosok városa', szójáték, amellyel Constantinopolisra, illetve a *tetrarchák* családjában történt gyilkosságokra és a zsarnokságra utal. Ugyanakkor Anthemiusszal szembeni kemény kritikája, aki Constantinopolisból jött, és akinek kormányzati módszereivel, különösen a galliai események fényében, Sidonius nem értett egyet.

SIDONIUS, EPISTULAE V. 9.

Kelt Augustonemetumban, 476-ban vagy 477-ben

SIDONIUS AQUILINUSÁNAK⁹⁷⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Erősen bízom benne, ó, minden erény iránt fogékony férfiú, ha te is egyetértesz velem, hogy amennyi okunk van a barátságunkra,⁹⁷¹ az olyan erős is lesz, hiszen őseinktől örököltük. Ennek bizonyítására tanúként segítségül hívom nagyapánkat, Apollinarist⁹⁷² és Rusticust⁹⁷³ akiket hasonló irodalmi érdeklődésük, és a közösen kiállt veszélyek dicséretre méltó barátsággal kapcsoltak egymáshoz, mivel egyaránt gyűlölték Constantinust⁹⁷⁴ állhatatlansága, Iovinust⁹⁷⁵ simulékony-sága, Gerontius⁹⁷⁶ álnoksága miatt, mindegyiket külön-külön egy-egy rossz tulajdonságuk miatt, Dardanust⁹⁷⁷ viszont mindezekért együttvéve.

2 Apáink, ó középső nemzedék, a gyermekkorból kinőve még alig érték el a férfikort, amikor már együtt szolgáltak Honorius császár⁹⁷⁸ alatt mint *tribunusok* és *notariusok*,⁹⁷⁹ olyan barátságban éltek idegen földön, hogy közöttük mindig a legnagyobb volt az egyetértés, ezért úgy emlékeztek vissza rájuk, mint barátok fiaira. Valentinianus császár⁹⁸⁰ uralma idején egyikük Gallia egy részét kormányozta, a másikuk pedig az egészet.⁹⁸¹ De mindkettőjük megtiszteltetését olyan testvéri egyensúlyban osztották ki, hogy azt nevezték ki előbb hivatalára, aki második volt tisztségében.

3 Eljutottunk a mi nemzedékünkig, azaz az unokák nemzedékéhez, akiknek illik őrizni apáink és őseink régi barátságát, nehogy esetleg úgy tűnjön, hogy nem is ápoljuk azt. Sőt, öröklött kötelességünkön túl a sokféle szerencsés véletlen hasonló odaadásra kötelez bennünket. Korunk épp oly közel van egymáshoz, mint születési helyünk. Egyazon iskola képzett, ugyanaz a tanár tanított bennünket. Ugyanazon öröm tett felszabadulttá, egyazon szigorúság fegyelmezett, egyforma nevelés formált mindkettőnket.

⁹⁷⁰ *Aquilinus*: Rusticus dédunokája. Sidonius Apollinaris barátja. Ld. Névmutató.

⁹⁷¹ *amicitiarum*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1. Újabb példa arra, hogy a barátság nem pusztán két személy között létrejövő kapcsolat, hanem örökölhető szociális tőkét is jelentett.

⁹⁷² *Apollinaris*: Sidonius nagyapja. Ld. Névmutató: Apollinaris 1.

⁹⁷³ *Rusticus*: Aquilinus nagyapja, III. Constantinus alatt *magister officiorum*, III. Constantinus és talán Iovinus idején *praefectus praetorio Galliarum*. Lehet, hogy Sidonius nagyapjának volt az utódja ebben a tisztségben. Iovinus bukása után kivégezték. Ld. Névmutató: Rusticus 3.

⁹⁷⁴ Flavius Claudius [III.] *Constantinus*: 407–411 között Honorius ellencsászára volt Britanniában, Galliában és Hispaniában. Ld. Névmutató.

⁹⁷⁵ *Iovinus*: ellencsászár volt Nyugaton, 411–412-ben egyedül, majd 412–413-ban Sebastianusszal együtt. A burgundok (Gundahar) és az alanok támogatták. A burgundok ennek következtében alapították meg királyságukat a római területen. Ld. Névmutató.

⁹⁷⁶ *Gerontius* (†411): Brit származású római hadvezér. Először III. Constantinus ellencsászárt támogatta mint *magister utriusque militiae* (409–411), majd Maximust (409–417 között ellencsászár Hispaniában) használta ki. Ld. Névmutató. A jelzõt feltehetően azért kapta, mert része lehetett abban, hogy Sidonius nagyapját leváltották és félreállították *praefectus praetorio Galliarum* tisztségéből.

⁹⁷⁷ *Dardanus*: Honorius alatt *praefectus praetorio Galliarum* (409–410). Ld. Névmutató. Szerepe lehetett Sidonius nagyapja lemondatásában és halálában.

⁹⁷⁸ *Honorius*: I. Theodosius kisebbik fia, a kettéosztott birodalomban Nyugat első császára. Ld. Névmutató.

⁹⁷⁹ *tribuni et notarii*: császári jegyzők. A császári meghallgatások és az államtanácsok jegyzőkönyvét vezették. Bizalmi állás, az V. századtól *secretarii*nak, titkárnak is nevezik őket. Ők továbbították a császári leveleket és az utasításokat is.

⁹⁸⁰ III. *Valentinianus* (425–455): A Nyugatrómai Birodalom császára, I. Theodosius unokája. Ld. Névmutató.

⁹⁸¹ *unus... parti, alter soliditati*: A *parti* Aquilinus atyjára vonatkozik, aki *vicarius* kellett, hogy legyen, a *soliditati* viszont Sidonius apjára, aki *praefectus praetorio per Galliarum* volt.

4 Ami a jövőt illeti, ha Isten is úgy akarja, most, hogy éveinkkel már az öregkor küszöbén kopogtatunk, hacsak te vissza nem utasítod, legyünk két lélek egy gondolat, tanítsuk meg gyermekeinket, hogy kölcsönös nagyrabecsüléssel ugyanazokat a dolgokat akarják, vagy utasítsák vissza, ugyanazokat a dolgokat keressék vagy kerüljék el. Az már valóban túltenne apánk kívánságán, ha Rusticus⁹⁸² és Apollinaris dédapánk⁹⁸³ dicséretre méltó szívét ugyanúgy újjáéleszténénk, mint a nevét. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 10.

Kelt Augustonemetumban, 476 végén vagy 477-ben

SIDONIUS SAPAUDUSÁNAK⁹⁸⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ha van valami maradandó a *vir illustris* Pragmatius⁹⁸⁵ jellembeli tulajdonságai között, amit igazán helyesen tesz, az az, hogy téged a tudományok iránti szenvedélyed miatt rendkívül szeret, mert leginkább te fordítasz figyelmet arra, hogy benned tovább öröklődjön az ősök tapasztalata és szorgalma. Csakugyan méltó pártfogód ő, mivel őszinte tiszteletet tanúsít az irodalom iránt.

2 Annak idején, amikor szónoki beszédeket mondott, az ékesszólásával és tetszést arató beszédeivel indította meg a közönséget. Ugyancsak kiváló szónokként ismert apósa⁹⁸⁶ önként fogadta be őt *patriciusi* családjába, jóllehet, ehhez hozzájárult még – hogy származásáról és vagyonáról ne is szóljak – a fiatalember kora, vonzereje és szerénysége is. De ahogy a tudomásomra jutott, mint komoly fiatalember, már akkor is elpirult, amikor külső tulajdonságai tetszetek másoknak, és minden bizonnyal azzal is megelégedett volna, ha ezeknek megfelelő mértékű képességei alapozzák meg az iránta érzett csodálatot. És valóban, a legjobbban legkiválóbb jellemük szépsége révén aratnak tetszést. A test gyorsan eltűnő szépsége viszont a rohanó évek előre haladtával elhasználódva és megfogyatkozva elsovad. Később, mikor Priscus Valerianus⁹⁸⁷ Gallia *praefectus* lett, kitartott véleménye mellett, és őt is befogadta a tanácsadó testületébe és a törvényszéki ülnökök közé is, állhatatosan megőrizve régi meggyőződését, hogy akihez tanultsága miatt férjhez adta a lányát, az rangjában is méltó legyen hozzá.

⁹⁸² Itt Decimius Rusticus unokájára gondol. Ld. Névmutató: Rusticus 2.

⁹⁸³ Ld. Névmutató: Apollinaris 1.

⁹⁸⁴ *Sapaudus*: Viennai (Vienne) *rhétor*. *Vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

⁹⁸⁵ *Pragmatius*: Apósa, Priscus Valerianus *praefectus praetorio* mellett *consiliarius*. Híres volt beszédeiről. Ld. Névmutató: Pragmatius 2. Az *illustris* rangjelző.

⁹⁸⁶ *Priscus Valerianus*: *praefectus praetorio Galliarum* volt 456 előtt. Ld. Névmutató.

⁹⁸⁷ Ld. előző jegyzet.

3 Előadásod valóban annyira világos és áttekinthető, hogy Palaemon⁹⁸⁸ osztályozása, Gallio⁹⁸⁹ méltósága, Delphidius⁹⁹⁰ terjengőssége, Agroecius⁹⁹¹ tudományos rendszeressége, Alcimus⁹⁹² erélyessége, Adelphius⁹⁹³ finomsága, Magnus⁹⁹⁴ keménysége és Victorius⁹⁹⁵ kellemessége nemcsak hogy nem előzik meg, hanem mint egyenlők is alig mérhetők hozzá. Ámde nehogy úgy tűnjön, hogy a *rhétorok* ezzel az eltúlzott névsorával hízelgek neked, s igyekszem kedvedben járni; nem kételkedem, hanem inkább belenyugszom, hogy téged egyedül csak Quintilianus⁹⁹⁶ ironikus szellemességével és Palladius⁹⁹⁷ nagyszerűségével lehet összehasonlítani.

4 Ezért ha bárki, téged követve megkedveli a latin műveltséget, azt barátságodnak⁹⁹⁸ köszönheti, és ha rendelkezik legalább egy parányi emberi érzéssel, vágyódik arra, hogy baráti körödnék tagja lehessen. Sajnos, és ez komoly dolog, nemigen fognak téged zavarni azzal, hogy hozzád fordulnak, mivel manapság kevesen becsülik az irodalmat, egyszersmind az emberi természet maradandó és meggyökeresedett hibája, hogy akik nem értik a művészeteket, azok nem becsülik a művészeket sem. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 11.

Kelt Avitacumban vagy Augustonemetumban vagy Lugdunumban, 467–470 között

SIDONIUS POTENTIUSÁNAK⁹⁹⁹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Régi barátod vagyok, és ez a barátság nem téves vagy véletlen rokonszenv. Hiszen magam döntöttem el, hogy lekötözött barátod leszek. Ugyanis az a szokásom, hogy előbb

⁹⁸⁸ Q. Remmius Palaemon (?–†76 előtt): Vincentiában született rabszolgaként. Tiberius és Claudius császár idején élt *grammaticus*. Suetonius sok anekdotát őrzött meg róla. Ezek alapján rosszindulatú és arrogáns volt. (Suet. *De Grammaticis* 23) Ő volt az, akit Varrót „*porcus*”-nak, disznónak nevezte egy vitában, aminek eredetét már nem ismerjük. Kitűnő nyelvész volt, Quintilianus és Persius is nála tanult. *Ars grammaticája* mára elveszett, de az ókorban széles körben használták, különösen a helytelen szóhasználatra és grammatikai hibákra hozott dús példatára miatt. Euseb. 262, 19–23. Plin. *Nat. Hist.* XI (V, 5, 49).

⁹⁸⁹ Marcus Annaeus Novatus, adoptálása után Lucius Iunius Gallio Annaeanus (Kr. e. 3–Kr. u. 66) római szónok, 51–52-ben achaiiai *proconsul*, *consul suffectus* (56. július–augusztus). Lucius Annaeus Seneca Maior és Helvia fia, Lucius Annaeus Seneca testvére. A szónok Lucius Iunius Gallio adoptálta, maga is jeles szónok volt. A Biblia Gallio néven ismeri (ApCsel 18:12–17). *Proconsul*ként nem volt hajlandó a zsidók teológiai vitájába beavatkozni, és Pált elítélni. Ezzel hosszú időre meghatározta a rómaiak és keresztények közötti viszonyt.

⁹⁹⁰ Attius Tiro Delphidius: Attius Patera burdigalai (Bordeaux) *rhétor* fia. Apja Baiocassiumból (Bayeux) származik, és Apollo Belenus régi papi családjához tartozott. Pogány volt, és irodalmi karrierjét egy Iuppiterhez írt himnusszal alapozta meg. Később írt eposzt, és beszédek is. Ld. Névmutató.

⁹⁹¹ Agroecius (Agricius), Censorius Atticus: burdigalai (Bordeaux) tanár és *rhétor* a IV. század közepén. Ld. Névmutató: Agroecius (Agricius)

⁹⁹² Alcimus: Pogány tanár és *rhétor* volt. Talán azonos Latinus Alcimus Alethiusszal. Ld. Névmutató: Alethius 1.

⁹⁹³ Adelphius (Adelfius): *Rhétor* volt. Ld. Névmutató.

⁹⁹⁴ Magnus: *Rhétor*, *vir clarissimus* Rómában. Ld. Névmutató: Magnus 2.

⁹⁹⁵ Csak annyit tudunk róla, hogy egyike a Sidonius által csodált *rhétorok*nak. Ld. Névmutató: Victorius 1.

⁹⁹⁶ Marcus Fabius Quintilianus (35/40 körül–96 körül): hispaniai származású római szónok és szónoklattani szakíró. Az *Institutio oratoria* a legnagyobb ókori szónoklattani munka.

⁹⁹⁷ Palladius: Személye bizonytalan, vagy a Methonében született szónok, Symmachus barátja, vagy a *vir illustris* Palladius, a *De re rustica* szerzője. Ld. Névmutató.

⁹⁹⁸ *amicitia*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

⁹⁹⁹ *Potentinus*: Arvernumi előkelő, *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

kiszemelem a barátaimat, és aztán megbecsülöm őket. „Ugyan mi volt az – kérde – ami bennem neked tetszett?”

2 Elmondom szívesen és röviden, mivel az elsőre az irántad való ragaszkodásom, a másodikra a papír készlet. Csodálom a cselekedeteidben, hogy a derék férfiak sok utánzandó tulajdonságával rendelkezel, hogy földedet igen komoly szakértelemmel műveled,¹⁰⁰⁰ a legheylesebb tervek alapján építkezel, nagyon sikeresen vadászol, olyan állattenyésztő vagy, akár egy pásztor. A legszellemesebben élcelődsz, a legigazságosabban ítélsz, részrehajlás nélkül adsz tanácsot, igen lassan jössz indulatba, és igen gyorsan lehiggadsz, és hogy a leghűségesebben viszonzod a baráti odaadást.

3 Örülni fogok, ha az én Apollinarisom¹⁰⁰¹ az életnek mindezeket a példáit már a férfikor kezdetén követni kezdi. És biztos, hogy arra fogom ösztönözni, hogy kövesse. Ebben a tanításban és oktatásban annak örülök leginkább – ha Isten segítségével terveim valóra válnak –, hogy erényeidből a legnemesebb élet mintáját kölcsönzöm neki. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 12.

Kelt Augustonemetumban, 474 végén

SIDONIUS CALMINIUSÁNAK¹⁰⁰² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ha ritkán érkezik tőlem levél hozzád, az nem az én büszkeségem, hanem mások hatalmaskodása¹⁰⁰³ miatt van. Ne kérd, hogy világosabban fejezzem ki magam ezeket a dolgokat illetően, hiszen hallgatásom szükségességét – hasonlóan a tiedhez – a félelem magyarázza. Az egyetlen dolog mégis, amit őszintén sajnálok, az az, hogy az egymással meg hasonlított pártok zavargása miatt, egymástól kölcsönösen elválasztva, egyáltalán nem élvezhetjük a viszontlátás örömeit. És soha sem jelenhetsz meg polgártársaid aggódó szemei előtt, kivéve talán akkor, mikor téged a félelmetes idegen hatalom parancsára a mellvért, minket pedig a védművek oltalmaznak. Ahová téged fogolyként vezetve kényszerítenek arra, hogy üritsd ki nyilakkal teli tegezéd, és könnyekkel áraszd el szemedet, mi pedig még nem is tiltakozhatunk, hogy egészen másra irányulnak fogadalmaid, mint nyilaid.

2 De mivel pillanatnyilag még nincs meg a megegyezés feltétele, hogy legalább a fegyverszünet álomképe csillanjon fel ismét szabadságunk reményének ablakán, nagyon kérek, hogy most, midőn leginkább megteheted, hogy gyakori leveleid szólítsanak meg minket, tudva, hogy az ostromlott polgárok szívükben azt a hálát őrzik irántad, amely elfeledtetni az ostromló iránti gyűlöletet. Éljen boldogul!

¹⁰⁰⁰ *Solis ut qui...*: Plin. *Ep.* IX, 22. parafrázisa.

¹⁰⁰¹ *Apollinaris*: Sidonius fia. Ld. Névmutató: Apollinaris 3.

¹⁰⁰² *Calminius*: arvernumi előkelő. Ld. Névmutató.

¹⁰⁰³ *impotentia*: *nimia potencia* értelmében. Vö. Symm. *Ep.* I, 95; Sen. *Cons.* 3. 23: „*omnis nimia potentia brevitate constringitur*”.

SIDONIUS, EPISTULAE V. 13.

Kelt Augustonemetumban, 469 végén

SIDONIUS PANNYCHIUSÁNAK¹⁰⁰⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Hallottál már arról, hogy Seronatus¹⁰⁰⁵ visszatér Tolosából?¹⁰⁰⁶ Ha nem, és feltételezem, hogy még nem, akkor ez úton tudd meg. Euanthius¹⁰⁰⁷ már siet Clausetiába¹⁰⁰⁸ és munkásokat szervez és fogad fel, hogy tegyék rendbe a rossz utat, ha a lehulló levelek piszkossá tették volna. Ha van valamiféle mélyedés, az odavitt földdel feltöltve a gödrt bizonyára maga egyengeti el idegesen; a fenevadját a Tarnis¹⁰⁰⁹ völgyéből vezérhez illően úgy akarja megelőzni, mint ahogyan a kis egerek kormányozzák a sziklák és zátonyok között a hatalmas bálnákat.¹⁰¹⁰

2 Seronatus azonban éppoly hirtelen haragú, mint amilyen lomha a súlya miatt. A Gabalitanok¹⁰¹¹ már sápadnak a félelemtől, hogy a közelből lecsap rájuk, mint a kígyó, amint éppen előtekerődzik az üregéből. Azokat az embereket, akik nem városban, hanem egy-mástól távol, szétszórta élnek, most a rendkívüli adók sosem hallott formáinak kivetésével szipolyozza ki. Majd hamis vádak körmönfont fortélyával törbe csolja őket, és amikor a szokásos évi adót megfizették, még akkor sem engedi meg, hogy ezek a meggyötört emberek hazamenjenek.

3 Az is biztos jele közelgő érkezésének, hogy ahol csak csapatonként menetelő, összekötözött foglyokkal találkozik, akik bilincseiket vonszolják, szenvedésük örömet szerez neki, és élvezi éhezésüket. Különösen nagyszerű dolognak találja az elítélendőket előbb meggyalázni, aztán megbüntetni. A férfiak haját megnöveszteti, a nőket pedig levágatja. Ha közülük nagy ritkán némelyek mégis kegyelmet kapnak, egyeseket megvesztegethetősége, másokat hiúsága, de sohasem könyörületessége miatt menti fel. Sem a szónokok vezére, az arpinumi Marcus,¹⁰¹² sem a költők fejedelme, a mantuai Publius¹⁰¹³ nem tudnák kellően megrajzolni ennek a szörnyetegnek a képét.

4 Mivel tehát azt beszéljük, hogy maga a dögvész közeleg, akinek megjelenésétől az Isten óvjon, az előrelátás bölcsességével előzd meg a bajt. A civakodók pereinek – ha azok már

¹⁰⁰⁴ *Pannychius*: *Vir illustris*. Biturigában (Bourges) élt. Ld. Névmutató.

¹⁰⁰⁵ *Seronatus*: 469-ben feltehetően *vicarius septem provinciarum*, vagy *rationalis quinque provincias* lehetett. Komoly adókat vetett ki. Jó kapcsolatokat ápolta a vizigóttokkal. Végül árulással vádolták, és 471-ben kivégezték, mivel nem kapott támogatást, mint Arvandus. Ld. Névmutató. A levél párdarabja az Sid. *Ep.* III, 13-nak, amelyben egy negatív példán mutatja be a parazita figuráját. Ebben a leírásban is legalább annyi irodalmi fikció van, mint a másikkban.

¹⁰⁰⁶ Tolosa: Toulouse.

¹⁰⁰⁷ *Euanthius*: 469-ben talán *praeses* (?) *Aquitaniae Primae*. Ld. Névmutató.

¹⁰⁰⁸ *Clausetia*: a város máshonnan nem ismert. Feltehetően *Aquitania Prima* határán feküdt a Tolosába (Toulouse) vezető úton.

¹⁰⁰⁹ *Tarnis*: Tarn-folyó. A Garonne jobb oldali mellékfolyója.

¹⁰¹⁰ *musculis similis*...: Vö. „*Amicitiae exempla sunt, praeter illos de quorum diximus societate, balaena et musculus: quando praegravi superciliorum pondere obrutis ejus oculis, infestantia magnitudinem vada praenans demonstrat, oculorumque vice fungitur.*” Plin. *Nat. Hist.* IX, 88.

¹⁰¹¹ *Gabalitan*: *Gallia Aquitania* (Gévaudan) lakói. A név keleti eredetű, a *gabai* hegyet, a *gabalitanus* így hegyi embereket jelent. A terület fővárosa *Gabalum Civitas* (*Anderitum Gabalorum*, ma: Gévaudan) az arvernusok földjétől délre helyezkedett el. Itt a Gabalitanus ennek a városnak a lakóit jelenti.

¹⁰¹² *Marcus Tullius* Cicero (Kr. e. 106–43): író, politikus, Róma egyik legnagyobb szónoka.

¹⁰¹³ Vergilius.

előtted vannak – kölcsönös megegyezéssel vess véget, és nyugtázd az adóbeszedéseket is;¹⁰¹⁴ nehogy ennek a gonosz embernek alkalmá legyen a derék polgárok dolgaiba beavatkozni, vagy ártani nekik. Végül: akarod-e megfogadni Seronatusról mondott véleményemet? Mások attól félnek, nehogy a fentebb elmondottak szerinti büntetéssel alázza meg őket, de nekem a rabló kedvessége is gyanús.¹⁰¹⁵ Élj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 14.

Kelt Augustonemetumban, 473 elején

SIDONIUS APERJÉNEK¹⁰¹⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Jólesik most neked a meleg Baiae,¹⁰¹⁷ az érdes, likacsos kő réseiből előtörő kénes víz, a máj- és tüdőbetegségben gyengélkedőket gyógyító fürdőmedence? Vagy talán egy hegyi kastély jól kiválasztott menedékhelyén laksz, ámbár nehéz a megfelelőt kiválasztani, mivel sok ilyen erőd van. Bármivel is foglalkozol szabadidődben, vagy munkád közben, mégis, ha nem tévedek, a könyörgések majd visszahoznak a városba.

2 Ezeket az évente visszatérő ünnepeket elsőként atyánk és főpapunk, Mamertus¹⁰¹⁸ kezdeményezte először, és a legtisztéletreméltóbb példaként, a leghasznosabb próbálkozás-ként ő találta ki, ő szervezte meg és vezette be. Hasonlók bizonyára voltak előbb is, de hitünk megsértése nélkül legyen mondva, szabálytalan, lanyha és alig látogatott, hogy úgy mondjam, álmosító búcsújárások voltak azok, s amelyet gyakran elhomályosítottak a közbeiktatott étkezések korlátai, és leginkább esőt, vagy jó időt kérő könyörgésekké váltak. Ezeken a könyörgéseken, hogy semmi mást ne mondjak, a fazekasok a kertészekkel együtt nem jelenhetek volna meg.¹⁰¹⁹

3 De a mostaniakon, melyet a fentebb említett főpap mutatott és ismertetett meg velünk, mindannyian egyformán böjtölnek, könyörögnek, egyházi zsoltárokat énekelnek és fohászkodnak. Kérlek, te is légy jelen a szerényen meghajtott fejek eme ünnepén, és az alázatosan könyörgő polgárok fohászkodó összefövetelén. És ha lelki tulajdonságaidat jól ismerem, gyorsabban fogsz majd jönni most, amikor nem lakomázni, hanem sírni invitálunk. Élj boldogul!

¹⁰¹⁴ *contra tributa securatibus*: A *securitates* itt 'nyugta' értelemben. Vö. Symm. *Ep.* X, 43.

¹⁰¹⁵ Ld. Verg. *Aen.* II, 49: „*Timeo Danaos et dona ferentes*.”

¹⁰¹⁶ *Aper*: Aedius származású auvergnei földbirtokos. Ld. Névmutató

¹⁰¹⁷ *Baiae*: Két város jöhet szóba: vagy *Calentes Baiae*, *Aquae Calidae*. Ma: Vichy. Vagy: *Baiae*. Ma: Baia e Latina: A Pozzuoli-öböl nyugati partján fekvő ősi campaniai város. Meleg, kénes fürdői miatt a köztársaság korában népszerűsége meghaladta Nápoly vagy Pompeii kedveltségét. Az előkelők gyönyörű villákat építettek itt. SIRMOND 1614. 100. szerint a fürdőváros említése pusztán metafora. Ennek a legnagyobb a valószínűsége.

¹⁰¹⁸ *Mamertus*: *Vir clarissimus*, Vienna (Vienne) püspöke. Mamertus Claudianus idősebb bátyja. Ld. Névmutató.

¹⁰¹⁹ Meglehetősen világias, sőt szarkasztikus bemutatása a búcsúnak. Furcsán hat a püspök tollából, de a korabeli állapotokat jól tükrözheti. Több olyan utalás is található Sidoniusnál, ami arra mutat, hogy a keresztény ünnepek lassan gyökeresedtek meg, és leginkább azok váltak népszerűvé, amelyeknek volt valamilyen pogány előzménye. Vö. Sid. *Ep.* V, 17.

SIDONIUS, EPISTULAE V. 15.

Kelt Augustonemetumban, 471 körül

SIDONIUS RURICIUSÁNAK¹⁰²⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Az üdvözlő szavakat előre bocsátva, kegyeidbe ajánlom könyvmásolómat, nem pusztá udvariasságból, hanem igazságos meggyőződésből, és bizonyíthatom, hogy munkájában gyors, szívében pedig őszintén hű hozzád, urához, akit te is és én is, mindketten alaposan megismertünk. Ő maga viszi el neked a *heptateuchus*¹⁰²¹ másolatát, melyet igen nagy gyorsasággal és igyekezettel készített, de az átolvasást és a javítást én végeztem. A próféták egy könyvét szintén magával viszi, ezt távollétemben saját kezűleg másolta gondosan, és megtisztította a fölösleges közbeszúrásoktól.¹⁰²² Az az ember, aki az összeolvasáshoz felajánlotta szolgálatait, nem volt mindig a segítségére. Azt hiszem, betegsége akadályozta ígérete betartásában.

2 Most már csak az van hátra, hogy buzdításodnak vagy ígéretednek megfelelően ajándékozd meg a szolgát, aki oly módon törekszik a kedvedben járni, hogy meg is érdemli a megbecsülést. Ő ilyen szolgálatot teljesített, és mindvégig csak a te hasznodat tartotta szem előtt, azért most, amikor egyedül a te jószándékodért könyörgök, gondold meg, mit érdemel az, aki inkább ura jóindulatát törekszik kiérdemelni, mint bármely más jutalmat. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 16.

Kelt Lugdunumban, 474. október–novemberében

SIDONIUS PAPIANILLÁJÁNAK¹⁰²³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Licinianus *quaestor*¹⁰²⁴ Ravennából¹⁰²⁵ jövet, mihelyt az Alpokon¹⁰²⁶ átkelve Gallia földjére lépett, előreküldött levelében értesített érkezéséről. Ebben jelezte azt is, hogy császári adománylevelet hoz, melynek kézhezvételével bátyád, Ecdicius¹⁰²⁷ – akinek kitüntetései ugyanannyi örömet szereznek neked, mint az enyéim – is megkapja a *patriciusi* címet. Ha a korát nézed, igen gyorsan, ha pedig az érdemeit, igen lassan. Mert ő már régen megfizetett e méltóság elnyeréséért, és nem is vesztegetéssel, hanem a csatatéren,¹⁰²⁸ és az államkincstárat magánemberként nem pénzzel, hanem hadizsákmánnyal gazdagította.

¹⁰²⁰ *Ruricius*: 485–507 között Augustoritum püspöke. Sidoniushoz hasonlóan aktív levelezést folytatott. Ld. Névmutató.

¹⁰²¹ *heptateuchus*: 'hét könyv'. Mózes öt könyve, valamint Józsué és a Bírák könyve.

¹⁰²² *supervacuis sententiis cruderatum*: a másolás során megsérült, vagy a használat során kommentált kiadás megtisztításáról, az eredeti szöveg helyreállításáról van szó.

¹⁰²³ *Papianilla*: Avitus császár lánya, Sidonius felesége. Ld. Névmutató.

¹⁰²⁴ *Licinianus*: 474–475-ben Iulius Nepos *quaestor sacri palatii*-ja. 474 végén elkísérte a császárt a vizigótokhoz. Ld. Névmutató.

¹⁰²⁵ *Ravenna*: Nagy Theodorich birodalmi fővárosa, 402-ben Honorius ide költözött a császári udvarral.

¹⁰²⁶ *Alpe*: Sidonius gyakran egyes számban használja.

¹⁰²⁷ *Ecdicius*: Arvernumi előkelő. Sidonius Apollinaris sógora. Ld. Névmutató.

¹⁰²⁸ *non... in lance sed in acie*: A *lance* az arany lemérésére utal, amit lándzsanyélen egyensúlyozva mérlegeltek. Az *acie* pedig a kardra utal, azaz a háborús szolgálatra. Latinul szellemesebb, mint magyarul.

2 A harcban és életmódjában igen kiváló császár, Julius Nepos¹⁰²⁹ ilyen módon gyorsan¹⁰³⁰ teljesítette elődjének, Anthemiusnak¹⁰³¹ a bátyád fáradozásai jutalmazására tett ígését. Amit Anthemius igen gyakran ígért, Nepos teljesítette. Ezután tehát a legjobbaknak, ha képességük engedi, mindent meg kell tenniük az államért, amit tudnak, vagy ami a kötelességük. Ugyanis biztosak lehetnek abban, hogy ha fáradságot fordítanak arra, amire vágyakoznak, még a császár halála után is teljesülnek az erőfeszítések jutalmául tett felajánlások, ugyanis amit a császár megígért, azt a császárság valóra váltja.

3 Mindeközben, ha jól következtettek lelki állapotodra, ezek a hírek vigasztalást jelentenek számodra a nagy szerencsétlenségek közepette, és a közelgő ostromtól való félelem sem tudja letéríteni szívedet közös örömünk ösvényéről. Biztosan tudom ugyanis, hogy még az én hivatali kinevezésem – amelyben pedig osztozol velem – sem okozott volna ekkora örömet számodra, mert jóllehet jó feleség vagy, de ugyanakkor a legjobb nővér is. Ezért írtam sietve szerencsekívánó levelet családnak Krisztus urunk segítségével gyarapodó kitüntetéséhez, egyformán enyhítve a te aggodalmadat és bátyád szemérmességét. Ha nem ismernéd jobban bátyád szerénységét, akkor sem tartanád vétkesnek azért, mert eddig nem értesített a saját megtiszteltetéséről.

4 Én pedig nemcsak a családnak jutó kitüntetésnek örülök, amit te eddig igazán őszintén és annál türelmetlenebbül vártál (bár ez is nagy dolog), hanem a közöttünk levő egyetértésnek is. És kívánom, hogy ez a későbbiekben, az ő és a mi gyermekeink között, ugyanígy megmaradjon. Közös hitünkért imádkozva kérem az Istent, hogy ahogyan mi *prae-fectusi* családokban születünk, majd Isten kegyelméből *patriciusi* családokká emelkedtünk, ugyanúgy tegyék gyermekeink a tőlünk örökölt *patriciusi* családot is *consul* méltóságúvá.¹⁰³²

5 Üdvözlől Roscia,¹⁰³³ közös aggodalmunk. Ő nagyanyja és atyai nagynénje ölelő karjai között, de szigorúan nevelkedik, ami a felnövekvő unokákkal ritkán esik meg. Mindazonáltal nem a fiatalságát gyengítik, hanem a jellemét formálják. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 17.

Kelt Lugdunumban, 469 szeptemberében

SIDONIUS ERIPHIOUSÁNAK¹⁰³⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Kedves Eriphiusom, az vagy, aki voltál, és még most sem köti le soha figyelmedet annyira sem a vadászat, sem a városi élet, sem vidéki birtokod, hogy közben fogva ne tartana

¹⁰²⁹ *Julius Nepos* (474. június–475. augusztus 28.[480]): a Nyugatrómai Birodalom *augustus*a. Ld. Névmutató. Apja Avitus idején volt *magister militum*, talán ez alapozta meg Sidonius jóindulatát iránta. A harcban való kiválóságát Dalmátia újbóli visszaszerzése jelenti, és Sidonius talán ennek alapján feltételezte, hogy Galliát is meg tudja védeni Eurichtól. Reményeiben azonban csalódnia kellett.

¹⁰³⁰ Az Anthemius megvető Sidonius pozitív értékítélete Julius Nepossal szemben.

¹⁰³¹ *Anthemius* (467–472): a Nyugatrómai Birodalom császára. Ld. Névmutató.

¹⁰³² Itt a *prae-fectus* a lovagrendi státust jelzi, a *patricius* a *senator* rendűt, amely osztály számára a *consul*ság volt leginkább óhajtott *magistratura*. Sidonius itt szabadon használja a fogalmakat, nem az akkora már pejoratív értelművé vált *plebeius*t írja, hanem a lovagrend által elérhető *magistraturával*, a *prae-fectus*sággal jelzi a renchez való tartozást. A *patricius* viszont már áthallásos, nemcsak a köztársasági fogalomra, a 'jól születettek' kiváltságos csoportjára vonatkozik, de a tiszteletbeli *patricius* címre is, amely csak kevesek privilégiuma volt.

¹⁰³³ *Roscia*: Sidonius lánya. PLRE II. Roscia. Betegsége idején Lugdunumban (Lyon) élt, és nőrokonai nevelték.

¹⁰³⁴ *Eriphius*: Lugdunumi (Lyon) *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

az irodalom élvezete. Ez oly igen érdekel, hogy még az én írásaimat sem veted meg, hiszen mint írod, felidézem neked a műzsákat. De véleményed mégis távol áll az igazságtól, az is nyilvánvaló, hogy most vagy tréfálkozol, ha jó hangulatod van, vagy a baráti érzés beszél belőled, ha komolyan mondtad ezt. Egyébként korántsem igazságos, hogy olyasmit tulajdonítsz nekem, amit még Vergiliusról vagy Homéroszról is csak alig illik elmondani.

2 Hagyjuk hát ezt, és térjünk a tárgyra. Megparancsolod, hogy küldjem el hozzád azokat a verseket, melyeket apósodnak,¹⁰³⁵ az igen kiváló férfiúnak¹⁰³⁶ a kérésére írtam; egyenrangú barátai társaságában ő egyaránt él a parancsolás és engedelmeskedés szokásával. De mivel ismerni kívánod a helyet is, és okot is, hogy azok segítségével könnyebben megérthesd ezt a jelentéktelen ügyet, magadra vess, ha a bevezetés bőbeszédűbb lesz, mint maga a vers.

3 Szent Iustus sírjánál¹⁰³⁷ gyűltünk össze, téged akkor gyengélkedéssé akadályozott meg abban, hogy jelen legyél. Hajnali körmenet volt az évforduló¹⁰³⁸ ünnepén. A mindkét nembeliek tömegét még az igen tágas templom¹⁰³⁹ sem tudta befogadni, noha oszlopcsarnokok veszik körül. A szertartás előtti virrasztáson, ahol a szerzetesek és a papok kellemes hangon felváltva zsoltárt énekeltek, mindannyian különböző helyekre vonultunk, de nem túl messzire, mert jelen akartunk lenni reggel,¹⁰⁴⁰ amikor a papok a misét tartják.

4 A helyen kétségkívül a nagy tömeg nyomása, valamint a számos behozott lámpa miatt alig jutottunk lélegzethez, és minthogy tető alá voltunk zárva, a nyárvégi éjszaka is perzselően forró volt, bár az őszi hajnal első hűvöse már kezdte lehűteni a levegőt. Ezért amikor a különböző rendű és rangú emberek csoportjai körös-körül elszéledtek, az előkelők elhatározták, hogy együtt elmennek Syagrius *consul*¹⁰⁴¹ síremlékéhez, ami egy nyíllövésnyire sem volt onnan. A sírnál néhányan leültünk a lugas árnyékába, amelyet magas cölöpökre és rostélyokra felfuttatott szőlőlomb font át, mások pedig a zöld, illatos virágú gyepre telepedtek le.

5 A társalgás kellemes, tréfálkozó és szellemes volt. Ezen túlmenően az volt a legszerencsésebb, hogy nem volt szó politikáról, sem az adókról,¹⁰⁴² nem volt olyan téma, ami árulásra készített volna, sem besűgő, aki elárult volna minket. Valóban mindenki elmondhatott ott bármilyen elmondásra érdemes és tanulságos történetet. Mindenki igen érdeklődően

¹⁰³⁵ *Philomathius*: Lugdunumi (Lyon) előkelő. Ld. Névmutató.

¹⁰³⁶ *vir amplissimus*: a mai nyelvben a VIP (Very Important Person) megfelelője. Az *ordo amplissimus* magát a *senatust* jelenti. Vö. „*quem absentem in amplissimum ordinem cooptarunt*,” Cic. *Cael.* 2, 5.]. Ez a cím önmagában csak annyit jelentene, hogy *senator*i rangú, de tudjuk, hogy *vir illustris*, tehát ennek a rendnek a legmagasabb osztályához tartozott. Nehéz megmondani, hogy miért használja Sidonius ezen a helyen az *illustris* helyett az *amplissimust*. Ennek a címnek az alkalmazására hatással lehetnek a Biblia-fordítások, ahol a zsidó törvénytudók, a rabbik címe volt.

¹⁰³⁷ Lyoni szent Iustus (†389): 350 körül Lugdunum (Lyon) püspöke. 381-ben részt vett az arianusokat elítélő aquileiai zsinaton, majd remete lett Észak-Afrikában, és ott is halt meg. Testét hazavitték, és abban a temető-kápolnában helyezték el, amelyet eredetileg a Makkabeusoknak szenteltek. Ld. Névmutató: Iustus 1.

¹⁰³⁸ Szent Iustusnak négy ünnepnapja volt, amit évente megünnepeltek: szept. 2-án halálának évfordulóját, aug. 4-én testének hazaszállítását Lyonba és a kápolna felszentelését, és okt. 14-én, vagy 21-én maradványainak átvitelét. Úgy tűnik az augusztusi ünnepről írt Sidonius, amelynek profanítása egy ősi kelta aratóünnep maradványát őrizheti, amelyet augusztus 1-jén ünnepeltek a város kelta alapítói. A pogány ünnep a keresztény ünnep megerősítését szolgálta.

¹⁰³⁹ A templomot Patiens püspök építtette át. Sid. *Ep.* II. 10. 2.

¹⁰⁴⁰ *ad tertium*: a nap harmadik órája nyári időben reggel hét és fél 9 közé esett.

¹⁰⁴¹ Flavius Aferanius *Syagrius*: 382-ben *praefectus praetorio Italiae* és *consul*. Költő volt, Ausonius barátja. Ld. Névmutató: Syagrius 1.

¹⁰⁴² *de tributis*: az adókról azért beszéltek, mert abban az időben Galliát igen megterheltek velük. Vö. Sid. *Carm.* 546.

figyelt. Nem vált unalmassá a történetmondás, mivel vidámság vegyült közé. Közben a hosszas pihenéstől elbágyadva jónak láttuk kezdeni valamit.

6 Majd korosztályok szerint két részre oszlottunk és kiabálva követeltük az egyik csoportnak a labdát, a másiknak a játék-táblát. A labdázásra én adtam meg először a jelet, mivel, mint tudod, a labda éppen úgy mindig velem szokott lenni, mint a könyv. A másik csoportban Domnicus¹⁰⁴³ barátom, a legkedvesebb, legszellemesebb ember vette kezébe a játékkockákat, és úgy rázta, mintha trombitaszóval hívná a kockarázó pohárhoz a kockázókat. Mi a tanulók népes csoportjával játszottunk addig, amíg a tétlenségtől zsibbadt tagjainkat az egészséges futkosással fel nem üdítettük.

7 A kiváló Philomathius¹⁰⁴⁴ oly elszántan állt a labdázók közé, ahogy a mantuai költő¹⁰⁴⁵ írja: „Készen az ifjakkal maga is kifeszíteni karját,”¹⁰⁴⁶ hiszen nagyon szépen játszott, amikor még fiatal volt. Most a pálya közepén futó játékos gyakran kiszorította őt az álldogálók közé, amikor pedig ő volt a körön belül, sem az arca előtt elrepülő labdát, sem pedig a feje fölött átdobott labdát nem tudta elkapni. Nem tudott figyelni a pályavonalra, és utána a meglepetés fájdalomából csak nehezen tudott megrendült helyzetéből magához térni.¹⁰⁴⁷ Ő volt az első, aki fújtatva és lihegve kimelegedett. Ugyanis duzzadt májának sűrű szúrásai a testmozgás miatt fájdalmakat okoztak neki.

8 Én is azonnal abbahagytam a játékot, a közös befejezéssel baráti szívességet akartam tenni neki, hogy barátom ne szégyellje magát kimerültsége miatt. Ahogy leültünk, a verejtékezés miatt rögtön vizet kért, hogy az arcát megmossa. Egy lenből és gyapjúból szőtt kendő, melyből éppen most mosták ki az előző napi piszkot, ott himbálózott egy kötelen, melyet a kapus lakásának kétszárnyú ajtaja mellett lévő felhúzó csigával feszítettek ki.

9 Mialatt ő pihenés közben arcát száríttatta, így szólt: „Szeretném, ha írnál nekem egy négysoros versikét e törölközőről, ami ily szolgálatot tett nekem.” „Legyen” – mondtam. „De – tette hozzá – szeretném, ha a nevem is benne lenne a versben.” Azt feleltem, hogy megvalósítható, amire vágyakozik. Akkor így szólt: „Diktáld hát.” Mosolyogva válaszoltam: „Biztosan tudod, hogy bosszantja a Múzsákat, ha tanúk jelenlétében csatlakozom kartáncukhoz.” Erre ő élesen és szellemesen válaszolt, mivel tüzes természete van, amelyre az ékesszólás forrását nem pazarolták: „Vigyázz, Sollius uram, nehogy Apollót bosszantsa fel inkább az, hogy pártfogoltjait titokban egyedül háborgatod.” Gondolhatod, milyen tapsot váltott ki ez a válasz, amely amilyen váratlan, olyan szellemes volt.

¹⁰⁴³ Domnicus: Sidonius barátja. Lugdunumban (Lyon) élt. Ld. Névmutató.

¹⁰⁴⁴ Philomathius: Lugdunumi (Lyon) előkelő. Ld. Névmutató.

¹⁰⁴⁵ Vergilius.

¹⁰⁴⁶ Verg. *Aen.* V. 510.

¹⁰⁴⁷ Magának a játéknak a leírása a szövegben eléggé hiányos, akihez a levél szólt, valószínűleg nagyon jól tudta, hogy miről van szó. A leírás alapján felállítható szabályok szerint talán nem is „tisztán” egyetlen, hanem úgy tűnik, három jól ismert antik labdajáték keverékét játszhatták. Ha ez tényleg így lenne, akkor megtaláltuk a kései ókor speciális labdajátékát, amelyik a *phaininda* vagy a *barpastum* és az *episzkeürusz*, vagy más néven *episzébiké* keveréke lehetett. A *phaininda* a mai cicázáshoz hasonló. A *barpastum* nevű labdajátékban a játékosok kört alakítva dobálják egymásnak a labdát, s a játék lényege az, hogy cselező mozdulattal kell eldobni a labdát, tehát valakinek célózva más valakinek dobni. A hibapont természetesen azé, aki nem tudja elkapni a labdát. Az *episzkeürusz/episzébiké* a mai kiszorítósdíhoz hasonlít, amit két alapvonal és a középvonal által határolt pályán játszottak. A játékban a labdát a két fél egymásnak dobta, s úgy kellett elkapni még röptében, hogy nem hátrálhattak az alapvonalon túlra, mert akkor kiestek, és elvesztették a játékot. A pályán, a leírás alapján körben álltak fel (*barpastum*), de alapvonalak is voltak (*episzkeürusz/episzébiké*). Az arc előtt és a fej fölött eldobott labda a *phaininda* sajátossága. T. HORVÁTH 1997. 70–71. Az ókori labdajátékokhoz ld. NÉMETH 1994.

10 Nem késlekedtem tovább, magamhoz szólítottam titkárát, akinél éppen kéznél volt íróasztalja, és minden teketória nélkül ezt költöttem:

Reggel, korán, vagy amikor csalogatja a gőzölgő fürdő,
vagy, ha hajsza miatt verejtékes a homloka,
ezzel szárítgatja nedves arcát szép Philomathius,
úgy, hogy arcáról a szomjas gyapjúra folyik a víz.¹⁰⁴⁸

Alig róttá fel Epiphaniusunk¹⁰⁴⁹ a fent leírt sorokat, amikor hírül adták, hogy lejárt az idő, a püspök¹⁰⁵⁰ már elindult szállásáról, így mi is felkerekedtünk.

11 Légy elnéző zengeményem iránt. De van itt egy másik is, ami jobb, amit a minap írtam kívánságodra példázatban vagy képletesen egy olyan személyről, aki rosszul viselte el a jó napokat.¹⁰⁵¹ Holnap elküldöm, hogy bírálj meg magad, és ha tetszik, gondoskodj kiadásáról, ha pedig nem tetszik, bocsáss meg, és semmisítsd meg. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE V. 18.

Kelt Augustonemetumban, 471–474 körül

SIDONIUS ATTALUSÁNAK¹⁰⁵² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Örömmel és megelégedéssel hallottam, hogy az *aedunsok* városának¹⁰⁵³ eljárója¹⁰⁵⁴ lettél. Öröömnek négyzeres oka is van: először, mert barátom vagy, másodszor, mert igazságos, harmadszor, mert komoly vagy, negyedszer, mert közel állsz hozzám. Mindebből következik, hogy a mi és a mieink ügyeit akarod, tartozol, és leginkább képes vagy előmozdítani. Ezért tudván, hogy régi barátom az elnyert méltósággal új hatalmat kapott, már régóta keresem az alkalmat jótéteményeid kiértékelésére. Biztosítalak, annyira bízom szívességedben, hogy bár nem találok semmit, amit kérhetnék tőled, mégis hiszem, hogy amit kérnék, azt magadtól is megadnád. Éljen boldogul!

¹⁰⁴⁸ A vers formája: *disztichon*, amelyet a prózai fordításban nem kívántunk visszaadni,

¹⁰⁴⁹ *Epiphanius*: Máshonnan ismeretlen, a szöveg szerint Philomathius titkára. Ld. Névmutató.

¹⁰⁵⁰ *Patiens*: Lugdunum (Lyon) püspöke, *vir illustris*. Ld. Névmutató.

¹⁰⁵¹ *dies boni*: 'jó napok'. Sidonius az ünnepi ceremóniákra, fesztiválokra értette. SMITH–CHEETAM 2005. 551. A vers nem maradt fenn. A példázat (*parabola*) a levelekben is előfordul.

¹⁰⁵² *Attalus Gregorius: comes civitatum Augustoduni*. 506/507 körül Lingona (Langrès) püspökévé szentelték, és 539/540-ig viselte ezt a címet. Ld. Névmutató.

¹⁰⁵³ *Augustodunum* (Autun).

¹⁰⁵⁴ *praesidere*: a *praeses* a kisebb provinciák lovagrendi helytartója volt, a *vir perfectissimus* cím illette meg. Itt csak a *comes civitatum Augustodunum* jelenti.

SIDONIUS, EPISTULAE V. 19.

Kelt Avitacumban vagy Augustonemetumban vagy Lugdunumban (?) 469 előtt

SIDONIUS PUDENSÉNEK¹⁰⁵⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Dajkád fia elrabolta¹⁰⁵⁶ dajkám¹⁰⁵⁷ lányát; ez a gyalázatos gaztett engem és téged ellenségekké tehetett volna, ha nyomban nem értesültem volna arról, hogy te semmit sem tudsz az esetről. A bűnrészesség vádja alóli felmentésed után viszont jónak látod büntetlenséget kérni e szenvedély miatt elkövetett bűn tetteseinek. Egy feltétellel beleegyezem, ha ura helyett már, mint *patronusa*¹⁰⁵⁸ felszabadítod a lány elszöktetőjét bejegyzett bérloi¹⁰⁵⁹ helyzetéből.

2 Az asszony maga már szabad. Csak akkor tekinthető törvényes feleségnek – és nem valakinek a kényére-kedvére kiszolgáltatott játékszernek¹⁰⁶⁰ –, ha bűnösünket, aki számára büntetlenséget kérsz, *tributarius*ból hamarosan *cliens*sé tesszük, legyen inkább *plebeius*, mint *colonus*.¹⁰⁶¹ Mert az engem ért jogtalanságért¹⁰⁶² egy jelentéktlenebb megoldás nem, csupán egyedül ez az elintézés lehet a megfelelő elégtétel. Könyörgésedre és barátságunkra való tekintettel belenyugsom abba, hogy szabaduljon fel a férj, és hogy ne fenyegetse büntetés, mint lányszöktetőt.¹⁰⁶³ Éljd boldogul!

¹⁰⁵⁵ *Pudens*: Gall földbirtokos, *vir honestissimus, decurio*. Ld. Névmutató.

¹⁰⁵⁶ *rapuit*: a szó értelmezése, 'elrabol', illetve 'megerőszakol' körül már régen viták folynak. Ennek jelentése adja a további értelmezés lényegét, miszerint Sidonius mint aki szoros kapcsolatban áll a lánnyal (*dominus*), arra kényszerítené a megerőszakolót, hogy vegye el a lányt, ezáltal állítsa helyre a becsületét. Egy másik értelmezés szerint lányrablás útján létrejött házasságról van szó. Ld. KOPEV 2004.

¹⁰⁵⁷ Nem Sidonius és Pudens saját dajkájáról van szó, hanem sokkal inkább a családokról. Sidonius gyengéd figyelmessége a lány iránt annak szól, hogy feltehetően valamelyik gyermeke tejestestvéréről van szó, akit szinte családtagnak tekintett. Kötődését az is mutatja, hogy nem rabszolgáról, hanem felszabadítottakról van szó. Ld. 2. caput.

¹⁰⁵⁸ *domino... patronus*: A függőség két különböző formáját jelenthette, a *dominus* ura, munkaadó gazdája volt, akihez szoros kötelék és személyi szabadságának és lehetőségeinek erős korlátozása kapcsolódott. A *patronus* már a *cliens*i viszonyt jelentette, amely szabad státuszt feltételez, esetleges személyes kötődéssel.

¹⁰⁵⁹ *originali...inquinatu*: Az *origo* a későrómai korban egy olyan földterület volt, amelyre az adóbevalláskor egy földbirtokost, bérloft, munkást vagy rabszolgát regisztráltak. CTh 5, 16, 34 = CJ 11, 68, 6. Ennek megszüntetése, vagy átalakítása Sidonius szerint megoldható. Grey kétségeit ld. GREY 2008. 197.

¹⁰⁶⁰ *ludibrium*: itt a nőkkel szemben elkövetett bántalmazás, erőszak értelmében. Curt. 10, 1, 3; 4, 10, 27.

¹⁰⁶¹ *tributarius, cliens, plebeius*: a jól ismert fogalmak itt nem teljesen fedik a Sidonius által leírtakat. Úgy tűnik, a *plebeius* és *cliens* mint társadalmi státus a szabad embert takarhatja, bizonyos személyi kötöttséggel, míg a *tributarius* nem az adófizető szabad polgár, hanem a *colonus*, aki gazdasági és személyi kötöttséggel egyaránt rendelkezik. A jogi rendezés itt a születendő gyermekek jogi státusza miatt is fontos. Vö. *Cod. Just.* XI, 48, 24. A levél háttéréhez és a korabeli adórendszer kapcsolatához ld. GREY 2008.

¹⁰⁶² A jogsérelem azt feltételezi, hogy Sidonius és a dajka kapcsolata a *familia (rustica vagy urbana)* vonatkozásában szorosabb lehetett.

¹⁰⁶³ Constantinus rendelete (CTh 9.24.2 [349]) értelmében halálbüntetés járt érte. Az eset jogi értelmezéséhez ld. KOPEV 2004.

SIDONIUS, EPISTULAE V. 20.

Kelt Lugdunumban, 467. június–júliusában

SIDONIUS PASTORÁNAK¹⁰⁶⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Azt, hogy tegnap nem voltál jelen a tanács vitáján, a jobbak közül sokan szándékos tetteknek vélték, azt gyanították, óvakodtál attól, nehogy a jövőbeli követség terhére vállaidra rakják. Örülök, hogy olyan módon élsz, hogy indokoltnak tartod félni a megválasztásodtól. Dicsérem tevékenységedet, csodálom előrelátásodat, magasztalom szerencsédet. S végül azt kívánom, hogy azok, akik iránt hasonlóan érzek, szintén rendelkezzenek mindezekkel.

2 Gyakran sokan, akiket az elátkozott népszerűség hajhászása ösztökél, kézen fogják a vezető polgárokat, félrevonják őket a nyilvános gyűléseken, félrevezetik követőiket, amikor csókokat erőltetnek rájuk, s olyan szolgálatokat ajánlanak fel, melyeket senki sem kér tőlük. S azért, hogy azt a benyomást keltsék, hogy követték választásuk a közérdek megnyilvánulását jelenti, az utazási kedvezményekről önként lemondanak, sőt még a térítést is visszautasítják, és korteskedve, titokban megvesztegetve kérnek egyeseket, hogy mindenki nevében nyilvánosan őket jelöljék.

3 Még így is – mivel az ingyenes fáradozást szívesen fogadják az emberek – szívesebben és nagyobb örömmel választanak meg tartózkodó jelölteket, még ha ez költséges is. A magukat másokra rátukmálók szégyentelensége nehéz dolog, még akkor is, ha a hivatalhoz adó címén semmit nem kell hozzátenni. Tehát ennek megfelelően, nem kerülheti el a figyelmedet, hogy kik a barátaid, s mit gondolnak, engedj a várakozók kérésének, és értékeld megbecsülésüket. A mértékletességedet már bebizonyítottad azzal, hogy először nem jelentél meg, amit szerénységed javára írnak, a második mulasztással viszont már a lustaság látszatát keltheted.

4 Emellett Arelatéba¹⁰⁶⁵ való utazásod során útközben meglátogathatod tiszteletre méltó édesanyád, szerető fivéride, és viszontszerető szülőföldedet, amire most minden egyéb ok nélkül kedvező lehetőség nyílik. Ott van a házad is, és még átutazóban is érdemes megnézni a felügyelőjét, a szőlőt, az aratást, az olajfaültetvényeket és magát a hajlékot. Így, bár mi küldtünk, de neked is hasznodra válik. Ugyanis, ha nem tévedek, utad és a mi ügyünk egybeesése olyan kedvező körülmény, hogy úgy tűnik, majd egykoron városunk jótéteményének fogod tekinteni, hogy láttad a tiedet. Elj boldogull!

¹⁰⁶⁴ *Pastor*: Arelatei (Arles) (?) *vir honestissimus, decurio*. Ld. Névmutató.

¹⁰⁶⁵ Ekkor Arelate (Arles) volt a *praefectus praetorio Galliarum* székhelye.

SIDONIUS, EPISTULAE V. 21.

Kelt Avitacumban vagy Augustonemetumban vagy Lugdunumban 465 körül

SIDONIUS SACERDOSÁNAK¹⁰⁶⁶ ÉS IUSTINUSÁNAK¹⁰⁶⁷ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Atyai nagybátyátok, Victorius,¹⁰⁶⁸ nemcsak kiváló férfi,¹⁰⁶⁹ hanem sokoldalúan képzett is, mivel mindenhez ért, de különösen a versírásnak mestere. Gyermekkoromtól fogva én magam is állandóan foglalkozom a költészettel.¹⁰⁷⁰ De most ti jöttök, atyátoknak a jog, és nem kevésbé, az érdemek szerinti örökösei. Jóllehet én a költőhöz a hivatása szerint, ti pedig mint utódok álltok közel. Így tehát a leghelyesebb, hogy közölünk mindenki úgy tegyen eleget a kötelezettségének, amilyen kapcsolatban volt vele az életben. Őrizzétek meg tehát öröklött birtokaitokat, a verseket pedig küldjétek el nekem. Éljetek boldogul!

¹⁰⁶⁶ *Sacerdos*: A költő Victorius unokaöccse, Iustinus testvére, Gabales (Gévaudan) mellett élt. Ld. Névmutató.

¹⁰⁶⁷ *Iustinus*: A költő Victorius unokaöccse, Sacerdos testvére, Gabalesben (Gévaudan) élt. Ld. Névmutató.

¹⁰⁶⁸ *Victorius*: Költő. Iustinus és Sacerdos atyai nagybátyja. Ld. Névmutató: Victorius 2.

¹⁰⁶⁹ *vir egregius*: mint rang a lovagrendieket illette meg, általában a *procuratorok* kapták meg.

¹⁰⁷⁰ *cura Musarum*: a Múzsákkal való foglalkozás a latinban sokkal képszerűbb, de a magyar fordításban esetleg kétértelmű lenne. A Múzsák hordozása Pindarosz óta a dalok éneklését jelenti, a Múzsá pedig magát a költészetet műfaji megkötések nélkül.

HATODIK KÖNYV (EPISTULAE VI)¹⁰⁷¹

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 1.

Kelt Augustonemetumban, 470 végén vagy 471 elején

SIDONIUS LUPUS¹⁰⁷² PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Dicsértessék a szentlélek és a mindenható Atyaisten, hogy te, lelkipásztorok pásztora, püspökök püspöke,¹⁰⁷³ korunkban második Jakab,¹⁰⁷⁴ aki a szeretet tükréként¹⁰⁷⁵ nem valami jelentéktelen Jeruzsálemből irányítod Istenünk egyházának tagjait. Te, aki méltó vagy az összes elesetteket megvigasztalni, és akitől mindannyian méltán kérünk tanácsot. Hogyan üdvözöljelek most én, méltóságodhoz illően, e romlásnak indult és bűnnel terhes földről?

2 A veled való üdvözlő beszélgetésre, a türelem hiánya és büntetendő bűnös életemre való visszaemlékezés félelme késztet, hogy azt kiáltsam neked, amit az apostol¹⁰⁷⁶ mondott az Úrnak: „*Menj el tőlem, mert bűnös ember vagyok, Uram!*”¹⁰⁷⁷ Ha ezt a rettegésemet nem enyhítené irántad érzett szeretetem, félek, magam is a gerasaiak sorsára jutnék, és te eltávoznál tőlem.¹⁰⁷⁸ Ami jobb, és nekem is hasznosabb, inkább megállítalak hát, és mint ama belpoklos testvérem, fenyegetettségemet eléd tárva szólok hozzád: „*Uram, ha akarod, megfűszíthatsz engem.*”¹⁰⁷⁹ Ő ezekkel a gondolatokkal nem kért többet Krisztustól, mint amennyit kimondott, s amit hitt Krisztusról, azt nyíltan megvallotta.

3 Nemde nyilvánvalóan közel s távol te vagy az első az egész világ minden püspöke között? Midőn alávetik magukat javaslataidnak, bírálatodtól még a papi kollégium tagjai is rettegnek. Méltóságodhoz hasonlítva még az idősek is gyermekké válnak szívükben. A Lerins-szigeti kolostorban töltött nehéz szolgálat¹⁰⁸⁰ után már kilencszer öt éve ülsz a püspöki széken, a papok és szerzetesek serege lelki közösségük választott zászlóvivőjeként¹⁰⁸¹ tisztel, mindazonáltal rövid időre sem távolodsz el e rend *hastati*¹⁰⁸² és *antesignati*¹⁰⁸³ harcosaitól, nem

¹⁰⁷¹ A teljes könyv elemzéséhez ld. MONTONE 2016. 139–155.

¹⁰⁷² *Lupus*: Lerinsben volt szerzetes, majd Tricasses (Troyes) püspöke 426–27 körül. Ld. Névmutató: Lupus 1.

¹⁰⁷³ *episcopus episcoporum*: először Clemens Romanus (Szt. Kelemen) használta ezt a címet egy Szt. Jakabhoz, Jeruzsálem első püspökéhez címzett levélben. Sidonius ezt vette át, nem tudjuk honnan ismerte, de abban az időben ezeket a leveleket bemásolták a Szentírásba, és mint az apostoli leveleket számon tartották, és a miséken felolvasták. Vö. BINGHAM 2006. II. 24. Sect. 8: „*pater patrum, episcopus episcoporum*”.

¹⁰⁷⁴ *alter saeculi tui Iacobus*: az a megjegyzése is bizonyítja, hogy ismerte a Jakabhoz címzett levelet.

¹⁰⁷⁵ Vö. Pál korinthusiakhoz írott első levelével.

¹⁰⁷⁶ Péter apostol.

¹⁰⁷⁷ Lk 5:8.

¹⁰⁷⁸ Mt 8:28–34; Mk 5:1–20; Lk 8:26–39.

¹⁰⁷⁹ Mt 8:2.

¹⁰⁸⁰ Lerins szigeti kolostor. Ld. Sid. *Ep.* VIII, 14; *Carm.* XVI.

¹⁰⁸¹ *primipilarem*: a római *legio* hadrendjében a *triariusok* első *manipulusának centuriója* (*centurio primi pili, primus pilus* vagy *primi pilus*), a császárkorban az első *cohort* első *centuriója*, aki mint rangidős a *tribunusokkal* együtt részt vett a haditanácsban. Ő volt felelős a hadijelvényekért. A coloniákban a *primipilare*-nek kiemelt szerepe volt. MOMMSEN, *Nomina et gradus centurionum*, *Eph. Epigr.* 4. p. 226.

¹⁰⁸² *hastati*: a római hadrend első sora. Neve a *hasta*, lándzsa szóból ered. Vagyon szerint a második legszegényebb, életkor szerint a második legfiatalabb rétegből kerültek ki.

¹⁰⁸³ *antesignati*: a *legio* kiválasztott katonái, aki a hadijelvények előtt harcoltak, feladatuk volt megvédeni azokat. 'A legelsők'. Caes. *B.Gall.* 1, 43; 1, 57; Lívius, XXII, 5; IX, 39.

veted meg utolsó csomaghordó szolgálodat¹⁰⁸⁴ és markotányosaidat¹⁰⁸⁵ sem, de még a legutolsó teherhordó rabszolgát¹⁰⁸⁶ sem. A kereszt harci jelét, melyet már régen hordozol, elviszed azokhoz is, akik balgaságuk miatt eddig csak testük terheivel törődtek, és szavaid fegyverét odanyújtotd a büntudattól megsebesülteknek.¹⁰⁸⁷

4 Tudjuk, mert világossá vált számunkra, hogy kipróbált hadvezérként¹⁰⁸⁸ az ellenséges hadsorból¹⁰⁸⁹ is össze tudtad gyűjteni azokat, akik megsebesültek, és tapasztalt kürtösként tudsz a tévelygőknek visszavonulót fűjni Krisztushoz. Az evangéliumi pásztor példájához hasonlóan nem kevésbé örülsz annak, ha állandóan egészségesek maradnak, mint annak, ha nem maradnak kétségek között. Te vagy hát az erkölcsös élet példája, az erények oszlopa¹⁰⁹⁰ – s ha bűnösöknek szabad hízelegniük –, benned van az igazi vonzerő, mivel Isten előtt kedves vagy,¹⁰⁹¹ minthogy még a legundorítóbb¹⁰⁹² férgek fekélyeit sem restelted gyógyító ujjaiddal érinteni. Nem tekinted dicsvágynak, hogy intelmekkel tápláld a gyarlósága miatt éhező lelket, és legbenső szereteted tárházából mérted ki nekem a követendő alázatosság italát.

5 De imádkozz, hogy mindannyiszor új erőre kapjak, valahányszor a vállaimat a rá-rakott teher súlya lenyomja. Vétkeim fájdalmát folyamatosan az a kényszerhelyzet is súlyosbítja, hogy híveim bűnei miatt én vagyok kénytelen imádkozni, én, akiért a még oly ártatlan lelkek imája is aligha találna meghallgatásra. Mert ki tud jó gyógyszert adni, aki maga is beteg? Ki az, aki lázasan meg tudja különböztetni a heves szívveréstől az ártalmatlan dobbanásokat? Melyik katonaszökevény dicsérheti jogosan a hadtudományt? Jogosult-e a falánk arra, hogy szemrehányást tegyen a mérsékletesnek? Én, a legméltatlanabb halandó, akinek azt kell prédikálnom, amit megtenni vonakodom, és magamat kárhoztatom, mikor nem teljesítem be azt, amiről másoknak prédikálok, így naponta kényszerülök ítéletet mondani saját magam felett.

6 Ha te közbenjáróként támogatóm leszel köztem és az emberek bűnei miatt keresztre feszített Urunk között, mint egy fiatalabb, de nem kisebb Mózes,¹⁰⁹³ nem fogok már mélyebbre süllyedni az élő pokolban, és a továbbiakban nem fogom táplálni a hús ingerlő bűneinek oda nem illő lángjával az úr oltárának tüzeit. Mert bár az olyan bűnös, mit én, nem nyerheti el az üdvözülés dicsőségét, mégis fölöttébb örülnék annak, ha a te imáid révén emberi mivoltom fölé emelkedhetnék, ha nem is, mint feddhetetlen ember a jutalmat, de mint megsebzett szív, a bocsánatot elnyerhetem. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

¹⁰⁸⁴ *calones*: a *legiók* teherhordó szolgálói. Kezdetben csak a vezérkar hozhatott magával ilyen rabszolgát, a későbbiekben széles körben alkalmazták. Szükség esetén könnyű fegyverzetrel harcolni is bevetették őket. Caes. *B.Gall.* 6, 40.

¹⁰⁸⁵ *līx*: markotányos. Szolgákból, szakácsokból álló gyűlevész népség, amely a hadsereget kísérte.

¹⁰⁸⁶ *truharius*: azok, akik a hadsereg felszerelését kocsin szállították.

¹⁰⁸⁷ A jellemzésben a püspök mint *miles Christi* jelenik meg. A szövegből látszik, hogy Sidonius kitűnően ismeri a római hadrendet, és ezt alkalmazza az egyházra. A fogalmak elemzésére ld. GUALANDRI 1979.

¹⁰⁸⁸ Sidonius Lupus britanniai térítő útjára céloz, ahol Germanusszal együtt vett részt az eretnekek elleni harcban.

¹⁰⁸⁹ Az arianusok táborára céloz.

¹⁰⁹⁰ *columna virtutum*: a klasszikus latinban kevés adat van a kifejezésre. Vö. Tertull. *Adv. Marc.* 4, 3. „*Petrus et Iohannes et Iacobus, qui existimabantur columnae*”.

¹⁰⁹¹ *dulcedo*: Vö. Ruric. *Ep.* 1, 18; 2, 37, „*saluto... dulcedinem vestram*”. August. *Conf.* 1, 4 extr. „*Deus meus, vita mea, dulcedo mea sancta*”, és 2, 1, 1, „*dulcedo non fallax, dulcedo felix et secura*”.

¹⁰⁹² *despiciatissimi vermis*: Vö. Cic. *Sest.* 36: „*despiciatissimi hominis*”.

¹⁰⁹³ Mózes: ószövetségi próféta, a Biblia első öt könyvének szerzője. Itt a Sidonius és az Isten közötti közvetítő szerepben emeli ki.

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 2.

Kelt Augustonemetumban, 471–472-ben

SIDONIUS PRAGMATUS¹⁰⁹⁴ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Eutropia,¹⁰⁹⁵ a tiszteletre méltó *matrona*, akire egyedülálló példaképként tekintünk,¹⁰⁹⁶ akinek böjtölését és emberséges törekvéseit nem kevésbé táplálja saját éhezése, mint a szegények étellel való ellátása. Ébren szolgálja Krisztust, és egyedül az őt kísértő bűnös szenvedélyt altatja el. Az ő szomorú gyászához most egy kényszerű perlekedés járult, és a kettős baj orvoslására a te vigasztalásodat és közbenjárásodat sürgeti. Hálásan venné, akár rövid, akár hosszabb utánajárásodról lenne szó.

2 Tehát ezt a fent említett tiszteletreméltó *matronát* Agrippinus testvérem¹⁰⁹⁷ – aki most már *presbyter*¹⁰⁹⁸ – zaklatja ravaszkodásaival, melyeket nem lenne igazságtalan gonoszkodásnak nevezni. Agrippinus visszaélve e *matrona* gyengeségeivel, nem hagy fel azzal, hogy annak derűs lelki életét a világi fortélyosság ármányaival fel ne dülje. Nemrégiben fia, és nem sokkal később pedig unokája elvesztése Eutropia hosszadalmas özvegységére egyszerre két újabb csapást jelentett.

3 Igyekszem eligazítani a dolgot közöttük, főleg azért, mert ehhez nekem jogot adott új méltóságom,¹⁰⁹⁹ és a régi barátságunk.¹¹⁰⁰ Elmondtam nekik véleményemet, tanácsokat adtam, sokat könyörögtem. És amin csodálkozni fogsz,¹¹⁰¹ a nők voltak hajlandók a megegyezés minden feltételét elfogadni. Agrippinus arra szavazott, hogy lányának csak atyjának kiváltságos helyzete szolgál a javára, a menynek mégis jobban tetszett, ha inkább anyósa jótékonyágára bízzák.¹¹⁰²

4 Ezt a közben lecsillapodott perlekedést egyedül a te hatalmadba ajánlom. Békítsd meg a perlekedőket, és főpapi méltóságod tekintélyével¹¹⁰³ hirdess kegyelmet az egymással

¹⁰⁹⁴ *Pragmatius*: Püspök volt, valahol Augustonemetum (Clermont-Ferrand) mellett. Ld. Névmutató: Pragmatius 1.

¹⁰⁹⁵ *Eutropia*: Agrippinus nászasszonya, egyébként a levél tartalmán túl ismeretlen. Anderson feltételezi, hogy egyike azoknak a szent özvegyasszonyoknak, akikről szeptember 15-én emlékeztek meg. Ld. Névmutató.

¹⁰⁹⁶ *singularis exempli*: a latin szerzők kedvelt fordulata. Vö. Petron. *Sat.* CXI; Plin. *Ep.* III, 1; VIII, 5.

¹⁰⁹⁷ *Agrippinus*: Pragmatius püspök egyik papja, Eutropia menyének apja. STROHEKER 1948. 142–144. MATHISEN 2020. 78.

¹⁰⁹⁸ *presbyter*: áldozópap. Felszentelt pap.

¹⁰⁹⁹ A vitás ügy, az özvegy feletti joghatóság, amely során a – levél tanúsága szerint – a fiatalasszony az anyósa gyámsága alatt kívánt maradni, ellentmond annak a római jogszokásnak, hogy „*femina sub tutela est*”, amely alatt mindig férfi (apa, férj, fivér) joghatóságát értették. Az ügy nem is egyházi, hanem polgári jogi rendezést kívánt volna. A levél arra utal, hogy a korabeli püspökök nemcsak vallási és egyházi, de világi ügyekben is bíraskodtak.

¹¹⁰⁰ *amicitiae*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

¹¹⁰¹ *miremini*: Vö. Juv. *Sat.* VI, 242: „*Nulla fere caussa est, in qua non femina litem / Moverit; accusat Manilia, si rea non est. / Componunt ipsae per se, formantque libellos. / Principium atque locus Celso dicere paratoe.*”

¹¹⁰² A jogesetből úgy tűnik, hogy római jogi szempontból *manus* házasságról volt szó, ahol a nő kikerült apja *poteestas* alól és férje családjában a leánygyermek helyére (*filiae loco*) került. Öröklési szempontból megszakadt apja *agnatió*jával a törvényes öröklése, vagyona a férj tulajdonába került. Férje halála után, miután már kikerült apja hatalma alól, a törvényes gyám a férj *agnatió*jából került ki. Itt úgy tűnik, nem volt férfi rokon, aki a gyámja lehetett volna. Ebben az esetben, miután a férj halálával szűnt meg a házasság, és nem volt onnan törvényes gyám, a hozománya visszajárt volna apjának. FÖLDI–HAMZA, 1996. 252–256. Nem ismervén részletesebben a tényeket, a házassági szerződés részleteit, felvetődik a keresztény házasság kérdése is, ugyanis a római jog ugyan még élt, de a házasságot már kezdték szentséggként kezelni és nem jogügyletként. Talán ezért kellett püspöki bíróság az ügy elrendezéséhez.

¹¹⁰³ *pontificalis auctoritate censurae*: a püspökök kiváltságának számított a bíraskodás. Vö. Sid. *Ep.* VI, 4.

bizalmatlankodóknak, tégy igazságot. A jámbor Eutropia – ha hiszel vallomásomnak¹¹⁰⁴ – még akkor is győztesnek számít, ha áldozatok árán szabadul meg a perlekedéstől. Ezért úgy gondolom, hogy csak egy családot kell majd viszálykodónak nyilvánítanod, jóllehet mindkettőt veszekedés közepette találod. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 3.

Kelt Augustonemetumban, 470–471-ben

SIDONIUS LEONTIUS¹¹⁰⁵ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Bár püspökségem elején egyáltalán nem buzdítóttál, és addigi világi tudatlanságom szomjúságát nem öntöztetted az égi bölcsesség esőjével, én mégsem feledkeztem meg magamról annyira, miszerint azt gondolnám, hogy te és én méltóságunk betöltésében egyenlő eséllyel versenyezhetünk. Mert hiszen az én középszerűségem felett könnyen győzedelmeskedik a te bölcsességed, püspöki éveid száma, székhelyed előkelősége,¹¹⁰⁶ tudományod hírneve, meggyőződésed adománya. Ha mint veled egyenrangú várnék leveledre, nem érdemelném meg.

2 Így nem a te hallgatásod miatt panaszkodom, hanem az én bőbeszédűségemet igyekszem mentesíteni, amikor kegyeidbe ajánlom levélvivőmet.¹¹⁰⁷ Ha utazásában látható jóakarattal támogatod, akkor súlyos ügyei számára megnyílik a biztonság kikötője. Az ő ügye egy végredelettel kapcsolatos. Azonban a rá vonatkozó részletek nem világosak előtte. Azért utazott hozzátok, hogy tanácsot kérjen az ilyen ügyekben jártas jogászoktól.¹¹⁰⁸ Győzelemként fogja értékelni azt is, ha be kell látnia, hogy a törvények ellene szólnak, csakhogy ne vádolhassák az övéivel és saját magával szembeni hanyagsággal, és eltúlzott óvatlansággal. Különösen azért bízom őt rád, hogy ha a megkérdezett jogászok vonakodnának a megfelelő felvilágosítással ellátni őt, a te papi tekintélyed¹¹⁰⁹ segítsen a gyors válasz kiagyalásában. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

¹¹⁰⁴ *si quid vadimonio meo creditis.* Vö. Symm. Ep. II, 16; IX, 7.

¹¹⁰⁵ *Leontius:* Arelatei (Arles), *vir illustris*, 462. jan. 25–464. febr. 24. között a város püspöke. Ld. Névmutató.

¹¹⁰⁶ *privilegio loci:* ez arra utal, hogy Leontius városa a többiek felett állt. Ekkor Arelate (Arles) volt a rómaiak fővárosa Galliában.

¹¹⁰⁷ *apicum portitorem:* Sidonius gyakran használja a *tabellarius*, *gerulus litterarum* kifejezésekkel együtt.

¹¹⁰⁸ *togatorum.* A *toga* a polgári közélet rangjelzője volt, a teljes jogú polgárok viselték. Erre az időre a mindennapi gyakorlatból lassan kikopó ruhanemű a hivatalnokok ünnepélyes viseletévé kezdett válni. A *toga forensis* a jogászok díszruhája volt.

¹¹⁰⁹ *auctoritas coronae tuae:* a *corona* egyfajta hajvágást jelentett, amelyet a későbbiekben a *tonsura* váltott fel. Sidonius a hivatali tekintély értelmében használja a *corona* szót. Vö. „*Coronam tuam consulerem.*” Sid. Ep. VII, 8: „*Dejectas sacerdotum coronas reponeret.*” Vincentius Lirin. *Commonit;* „*Erigat parvulus implorata coronae vestrae miseratio.*” Ennod. Ep. IV, 22. A levél megerősíti azt, hogy a püspökök *auctoritasa* kiterjedt a világi peres ügyek fölötti felügyeletre is. Lehet pusztán hallgatólagos tekintély, amellyel az Isten képviselői a világi hatalom fölé emelkedtek.

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 4.

Kelt Augustonemetumban, 471–473 között

SIDONIUS LUPUS¹¹¹⁰ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Tiszteletem kifejtése után, amely összehasonlíthatatlanul kimagasló apostolságodért¹¹¹¹ téged végtelenül megillet, és amely szüntelenül kötelez irántad, ajánlom figyelmedbe levelem esdeklő átadóit, akik régóta tartó nyomorúságukban most új szerencsétlenségük miatt fordulnak hozzád. Ők ebben az évszakban hosszú utat tettek meg, hogy Arvernumba¹¹¹² jöjjenek, de hiába. Biztos jelekből megtudták ugyanis, hogy egy asszonyt, akit a vargusok¹¹¹³ (így nevezik ugyanis a bennszülött rablókat) támadása¹¹¹⁴ véletlenül elragadott¹¹¹⁵ az övéiktől, néhány éve ide hoztak, majd itt eladták. Ők megbízható, de nem a legfrissebb jelek alapján igyekeznek felkutatni az asszonyt.

2 De még mielőtt ide érkeztek volna, az a szerencsétlen asszony egyik kereskedő házában, annak hatalma alatt, meghalt. Természetesen nyilvánosan adták el őt. Egy bizonyos Prudens¹¹¹⁶ nevű férfiú – akiről az a hír járja, hogy most Tricassesben¹¹¹⁷ él – volt a számomra ismeretlen emberek közötti szerződés létrehozója. Tanúként az ő aláírása szerepel a szóbeli szerződést nyilvánossá tevő hirdetményben.¹¹¹⁸ Ha méltóztatás alkalmat adni, hogy a levélvivők személyesen találkozzanak veled, személyes tekintélyed¹¹¹⁹ könnyen nyomon követheti ezt a régi jogtalanságot, sőt, ami még súlyosabb, ami még ehhez a gonosztetthez hozzájárul, hogy – amennyire a levélvivők elbeszélésének hihetünk – a rablók ugyanakkor a hírnökök¹¹²⁰ csapatának egy tagját is megfosztották életétől.

3 De mivel most a te ítéletedtől polgárokhoz illő gyógyírt várnak azok, akik e miatt a bűnös ügy miatt gyötörtek – ha jól ítélem meg –, egyaránt osztályrészed és szokásod is kártalanítással rendezni azok fájdalmát, azoknak segíteni, akik ilyen bajba jutottak, és valamiképp üdvös döntéssel az egyik felet kevésbé sújtani, a másikat kevésbé bűnösnek találni, s mindkét felet a lehető legjobban megnyugtatni. Nehogy a perpatvar, ahogy ez napjainkban ilyen esetekben errefelé lenni szokott, olyan véget érjen, amilyenek a kezdetben indult. Órizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

¹¹¹⁰ *Lupus*: előbb Lerinsben szerzetes, majd Tricasses (Troyes) püspöke 426–27 körül. Ld. Névmutató: Lupus 1.

¹¹¹¹ *apostulatui tua*: Sidonius és kortársai kedvelt kifejezése, leggyakrabban a püspököket illették vele: Ruric. *Ep.* II, 8; Ennod. *Ep.* VI, a. Megtalálható Avitus, Capreolus, Augustinus leveleiben is. Vö. O'BRIAN 1930. 2.

¹¹¹² Arvernum: Auvergne.

¹¹¹³ *vargus*: a földjükről elűztek, akik rablókká lettek. Vö. Lex Salica 57, 5: „*Si quis corpus jam sepultum effoderit, aut expoliaverit, Vargus sit, hoc est, expulsus de eodem pago, usque dum cum parentibus defuncti convenerit.*”

¹¹¹⁴ *feminam de affectibus suis*: az *affectus* szót Sidonius a kortársaihoz hasonlóan a legszorosabb család értelemben használta. Cassiod. *Var.* V, 33; Ruric. *Ep.* II; Salvianus, *De gubernatione Dei*

¹¹¹⁵ *superventus*: hol hirtelen behatolást, hol rablást, hol előre nem látható erőszakot jelent. Vö. Sid. *Ep.* III, 3; VI, 8. Greg. Tur. *Hist. Franc.* III, 16; VIII, 40.

¹¹¹⁶ *Prudens*: Kereskedő volt. Ld. Névmutató.

¹¹¹⁷ *Tricasses* (Augustobona Tricassium, Augusta Trecarum, ma: Troyes): Város Lugdunensis II.-ban.

¹¹¹⁸ *formula nundinarum*: nem adásvételi szerződést jelent, hanem annak nyilvános közzétételét. Mint a törvények, ezek is a közzététel által váltak hatályossá. Ezt a hirdetményt feltehetően a piactéren tették ki, hogy annak hitelességét megóvhassák.

¹¹¹⁹ Újabb bizonyíték arra, hogy a püspökök milyen széles hatáskörben intézkedtek, és hogyan kerül át a világi adminisztráció joghatósági felügyelete az egyház kezébe.

¹¹²⁰ *de numero viantium*: a *viator* az a szolga volt, aki az embereket, leginkább vidékről, a *magistratusok* elé idézte. A *censorok*, *tribunusok*, vagy más alacsonyabb rangú tisztviselők szolgálói voltak. Azért mondja Sidonius, hogy az eset még súlyosabb, mert nem pusztán magánzemélyről, hanem állami feladatot betöltő szolgáról van szó.

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 5.

Kelt Augustonemetumban, 470–477 között

SIDONIUS THEOPLASTUS¹¹²¹ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Az a férfi, aki levelemet hozzád viszi, az én ügyemet képviseli, anélkül, hogy ismerné azt. Mert amíg választott hivatalomban lesz, aki ügyes levélhordóként rendelkezésemre áll, jótéteményként kell tekinteni, hogy ezt a szolgálatot magára vállalta. Ilyen módon most a tiszteletre méltó Donidius¹¹²² is rászolgált arra, hogy a legjelesebbek közé számítsák őt. Figyelmedbe ajánlom *clienseit* és rabszolgáit,¹¹²³ akik szükségből *patronusuk* vagy uruk¹¹²⁴ ügyében keltek útra. Oltalmazd őket mindazzal a hatalommal, emberséggel és befolyással, amire csak képes vagy. És ha úgy tűnik, hogy a barátom az állami ügyekben való tapasztalatlansága és járatlansága miatt valamiben kevésbé eredményes, inkább a távollevő Donidius érdemeit, mint az ott tartózkodó emberét vedd figyelembe. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 6.

Kelt Augustonemetumban, 471–472 telén

SIDONIUS EUTOPIUS¹¹²⁵ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Mikor megtudtam, hogy az a szerződést megszegő nép¹¹²⁶ visszatért saját területére, és már nem állít kelepcét az utazóknak, úgy éreztem, hiba lenne tovább halogatnom szívélyes beszélgetéseinket, nehogy a te barátságod az én mulasztásaim miatt olyaná váljon,¹¹²⁷ mint a tisztítatlan kard, melyet a ritka gondozás miatt belepett a rozsda. Egyedül ezért küldtem el hozzád levélhordozómat, hogy érdeklődjek, milyen az egészségi állapotod,¹¹²⁸ mennyire vagy jó erőben, és hogy kívánságaid szerint haladnak-e ügyeid? Reménykedem,¹¹²⁹ hogy az egyszer kialakult barátságunk megmarad, annak ellenére, hogy nagy távolság választ el minket egymástól,¹¹³⁰ és hogy hosszú idő telt el találkozásunk óta. Mert teremtnők jósága csak az emberek lakhelyét zárja szűk korlátok közé és nem barátságukat.

¹¹²¹ *Theoplastus*: Genava püspöke. Ld. Névmutató.

¹¹²² *Donidius*: *Vir spectabilis* Arvernumban. Ld. Névmutató.

¹¹²³ *clientem puerosque commendo*: a *puer* itt nem életkor szerinti gyermek, hanem állása szerint jogtalan, ura joghatósága alatt álló, tehát szolga vagy rabszolga. Vö. „*Unde et pueros dicimus, quando servulos significamus, non aetatem exprimentes, sed conditionem.*” Ambros. *de Abraham*, lib. I, cap. IX, 82; Sid. *Ep.* IV, 8; VI, 7.

¹¹²⁴ *patroni...domini*: Donidius a *clienseinek patronusa*, a rabszolgáinak ura volt.

¹¹²⁵ *Eutropius*: *Arausica* (Orange) püspöke 475 körül. Ld. Névmutató: Eutropius 1.

¹¹²⁶ *foedifragam gentem*: feltehetően a gótokra vonatkozik. Vö. Amm. Marcell. XXII.

¹¹²⁷ *ne vester...*: Vö. „*Obsolescere enim quadam silentii rubigine animarum foedus existimas*”. Symm. *Ep.* VII, 55.

¹¹²⁸ *quam...corpusculi status*: Sid. *Carm.* II, v. 541: „*Quae nunc tibi classis et arma/Tractentur, quam magna gerus, quam tempore parvo.*”

¹¹²⁹ *sperans*: félő reménykedés értelmében. Vö. „*Sperat Arverna supplicium.*” Sid. *Ep.* VII, 7, továbbá Sid. *Carm.* VII, 370: „*Quin et Aremoricus pyratum Saxona tractus/ Sperabat.*”

¹¹³⁰ *Interfecti itineris longitudine*: Vö. „*Neque locorum intercedente divortio in oblivionem familiaritatis adducor.*” Symm. *Ep.* III, 2.

2 Már csak annyi maradt, hogy kegyelmességed¹¹³¹ inspiráló leveleinek dorgálásai táplálják tudatlanságom mohó éhségét. Mert munkád legfőbb érdeme, hogy buzdításaid hatására nem tölti tele lelkiismeretemet a belső misztikus tehetetlenség és lelki elpuhultság.¹¹³² Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 7.

Kelt Augustonemetumban, 471 körül

SIDONIUS FONTEIUS¹¹³³ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Amennyiben előnyt jelent a fiatalok közötti barátság létrejöttében az, ha a következő nemzedék őseik jó kapcsolataira hivatkozik, akkor apostolságodnak¹¹³⁴ én is a családjaink közötti jó viszonyt említem először, midőn azért fordulok hozzád, hogy közelebbi barátságba kerüljünk.¹¹³⁵ Mindig családunk Krisztusban legerősebb támaszaként emlékeztem rád, s ezért úgy gondolom, hogy barátságunkat nem is megkötni, hanem csak megújítani kell. Ehhez járul még az is, hogy a rám, a legméltatlanabbra kiszabott püspöki szolgálat miatt a te imáid védelméhez folyamodjak, hogy mindezidáig sérült lelkiismeretem fölöttébb tátongó sebei legalább a te könyörgésedre beforrjanak.

2 Ezért magamat és enyéimet neked ajánlva, és elnézésedet kérve ezért a megkésétt levélért, erősen könyörgök, támogass engem szokásos tanácsaiddal, melyek igencsak hatásosak, ha figyelembe vesszük egyházi szolgálatom kezdeti botladozását. Ha jellemhibáim közül az Isten megváltozhatatlan irgalma valamit megváltoztatandónak tart,¹¹³⁶ a te tanácsaid segítségével teljesen átalakulok. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 8.

Kelt Augustonemetumban, 470 végén vagy 471 elején

SIDONIUS GRAECUS¹¹³⁷ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Az a férfi, aki hozzád viszi ezt a levelet,¹¹³⁸ kizárólag kereskedelemből tengeti szegényes életét. Kézműves tevékenység nem hoz nyereséget neki, a hadi szolgálat nem látja el fizetéssel, és a földművelés sem biztosít hasznot neki. Ő maga is, mint ahogy a napszámosok munkájából és a bérlők fáradozásaiából ismeretes, saját hírnevét növeli ugyan, de a más vagyonát gyarapítja. És mégis nagy a hitele, habár a vagyona csekély. És valahányszor új

¹¹³¹ *vestra beatitudo*: mint megszólítás főként a pápákat illette meg, de használták a püspökök esetében is. Vö. O'BRIAN 1930. 3–4.

¹¹³² *adeps...arvina*: mindkét szó az állati zsírt és hajat jelenti.

¹¹³³ *Fonteius*: 442-től Vasio (Vaison) püspöke. Ld. Névmutató.

¹¹³⁴ Ld. *Ep.* IV, 4, 1. Vö. O'BRIAN 1930. 3.

¹¹³⁵ *amicitiās*: Ld. *Sid. Ep.* I, 7, 1.

¹¹³⁶ *ut adhuc ulcerosae constientiae*: Sidonius gyakran beszél saját magáról ilyen keresztényi alázattal. *Sid. Ep.* VI, 1. és 9; VII, 9; IX, 2.

¹¹³⁷ *Graecus*: Massilia (Marseille) püspöke 485–500 között. Ld. Névmutató.

¹¹³⁸ *apicūm oblator*: Amantius lector. Ld. Névmutató.

szállítmányokat hoztak a hajók,¹¹³⁹ és ő másoktól felvett pénzzel elment a vásárra, zálogként csak adott szavát hagyta hitelezőinél, akik megbíztak benne.

2 Levelem írása közben mondták el ezt nekem, s azért nem vonakodtam hűségese leírni a hallottakat, mivel én is bizalmas barátságban vagyok azokkal, akik legbensőbb kapcsolatban állnak övele. A fentiek alapján a figyelmedbe ajánlom ezt a gyengéd érzésű, szigorú erkölcsű fiatalembert. És mivel a minap felvették a nevét a templomi felolvasók listájára, ez kitetszik abból is, hogy amikor a levelemmel elindítottam hozzád, egy klerikusoknak kijáró bizonyítványt adtam neki.¹¹⁴⁰ Remélem, és minden okom megvan erre, hogy ő hamarosan kiváló kereskedő lesz, ha ezután többre becsüli – az irántad való engedelmességre törekedve – a hazai források hideg vizénél a tiszta bölcsesség forrását. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 9

Kelt Augustonemetumban, 471-ben

SIDONIUS LUPUS¹¹⁴¹ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Gallus,¹¹⁴² a most már ismét tiszteletre méltó férfi, parancsodra nem vonakodott visszatérni feleségéhez.¹¹⁴³ Amennyire hatásos volt leveled, annyira járjon válaszom a te kedvedben. Mikor kinyitottam azt a levelet, melyet küldtél, lelkiismeretfurdalásában azonnal úgy sóhajtozott, mintha nem is egy hozzád küldött levél, hanem egy ellene hozott ítélet lett volna. Rögtön megígérte, hogy felkészül és elindul haza. Ezért hirtelen bűnbánata miatt nem vádolva, hanem inkább vigasztalva pirongattam, hiszen a hiba azonnali kijavítása határos az ártatlansággal.

2 Mert még az sem tehetett volna többet, akinek teljesen tiszta a lelkiismerete, mint hogy a te korholásod tartsa a helyes kerékvágásban, mert hiszen az, amit olvastunk, a kímé-

¹¹³⁹ *catapli recentis nundinam adiit: a catapli* itt kereskedelmi hajót jelent. Vö. Sid. Ep. VII. 7; Mart. XII. 75: „Cum tibi Nillacus Portet cristalla catapli”. Auson. *Ordo urb. nob.* XIX. (Narbo) 20–21: „et quidquid vario per flumina, per freta cursu / advehitur: toto tibi navigat orbe catapli.”

¹¹⁴⁰ *civi me epistolam, clerico debuissie formatam: az epistola formata* vagy *epistola canonica* az a bizonyítvány, amit a felsőbb egyházi hatóságok, gyakran a püspökök adtak ki azoknak az egyháziaknak, akik utazni kényszerültek. Ezzel tudták bizonyítani, hogy valóban egyházi személyek, és így nem élhettek vissza mások a nekik járó kiváltságokkal. A szokás még a keresztényüldözések idejéből származik, amikor idegenek kereszténynek adhatták ki magukat, hogy felderítsék és feljelentsék a keresztényeket. A *formata* kifejezés arra utalt, hogy olyan formát dolgoztak ki, hogy ne lehessen hamisítani. A Szentháromság három személyének és a Szent Péter nevének első betűit görögül a levél tetejére írták, jelezve, hogy kapcsolatban állnak a Szentszékkal. Ezek a betűk, valamint az Amen szó, amely a levél végén volt, numerikus jelentéssel is bírt – a görög betűknek számértékük van –, és együtt 660-at kellett kiadni. Ehhez még hozzá számoltak néhány betűt. Például vették az író nevének első betűjét, a második betűjét annak a nevének, akinek kiadták az iratot, a harmadik betűjét annak nevének, akinek címezték, és a negyedik betűjét annak a városnak, ahol írták. Ezek a betűk mindig számot jelentettek, amelyet a levélben jelöltek. Ezt a kiadó püspök írta alá, és pecséttel megpecsételték. Állítólag a nicaei zsinat dolgozta ki ezt a modellt. A saját formulát a püspökök titokban tartották, így a hamisítók nem tudták utánozni.

¹¹⁴¹ *Lupus*: Tricasses (Troyes) püspöke 426–27 körül. Ld. Névmutató: Lupus 1.

¹¹⁴² *Gallus*: Vir honestissimus, feltehetően *decurio*. Ld. Névmutató.

¹¹⁴³ A római házasság a kereszténység előtt pusztán jogi aktus volt. A levél alapján a keresztény házasság Isten által egybekötött voltát láthatjuk megvalósulni, és azt is, hogy ezek fölött az egyház felügyeletet gyakorolt, a püspök felszólíthatta a feleséget elhagyó férjet, hogy térjen vissza feleségéhez.

letes szavakkal elmondott legnagyobb bírálat a lehető legjobb biztatás a megjavulására. Hiszen mi lehetne az ilyen dorgálásnál értékesebb, melyben lehetőséget kap a beteg, bűnös lélek, hogy megtalálja a belső gyógyulást, mikor kívülről senki se képes hibáiról meggyőzni.

3 Végül kérlek, hogy gyakori imáiddal, melyek révén hatalmad van minden bűn felett,¹¹⁴⁴ érd el, mint ahogy az evangéliumi három királyok jelet kaptak hazatérésükre,¹¹⁴⁵ úgy én is az erkölcsnek egy másik útján jussak el az üdvözültek hazájába. Majdnem elmulasztottam, amit legkevésbé sem lett volna szabad mellőzni: add át köszönetemet a *vir spectabilis*¹¹⁴⁶ Innocentiushoz,¹¹⁴⁷ aki, ahogy meghagyta neki, szorgalmasan teljesítette megbízásaimat. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 10.

Kelt Augustonemetumban, 476 végén vagy 477-ben

SIDONIUS CENSORIUS¹¹⁴⁸ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 E sorok átadója a tiszteletreméltó *diaconus* rend¹¹⁴⁹ tagja. Mikor ő családjával együtt elmenekült, a gótok pusztításának vihara, hogy úgy mondjam – a menekülés nehézségi ereje – a ti vidékekre juttatta. Ott annak az egyházközségnek a birtokán, melyet szentséged felügyel, ez az éhező jövevény egy félig megművelt földbe egy kevés magot vetett, s most azért könyörög, hogy a teljes termést magának gyűjthesse be.

2 Ha te egyházi háznépdedhez tartozónak tekinted, és barátsággal támogatod, azaz nem követeled meg tőle a földcske rendes adóját,¹¹⁵⁰ akkor ez az idegen, akinek vágjai épp oly szerények, mint lehetőségei, egy olyan csekélyke jövedelemre számíthat, mintha szülőföldjén gazdálkodna. Ha pedig – szokás szerint –, ennek a kis földcskének a törvényes adóját is elengeded neki, olyan hálásan fog visszatérni tőled, mint akit bőséges útravalóval láttak el. Ha pedig szokásos kedves hangú üdvözlétedet is elküldöd vele, akkor itt én is, és hittestvéreim is égből hullott ajándéknak fogjuk azt tekinteni. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

¹¹⁴⁴ *immane dominamini*. Vö. „*Quibus dilectio tui immane dominatur*.” Sid. Ep. III, 3.

¹¹⁴⁵ Mt 2:12: Mivel álmukban intést kaptak, hogy ne menjenek vissza Heródeshez, más úton tértek vissza országukba.

¹¹⁴⁶ *vir spectabilis*: rangjelző, a *senatori* rend második osztálya.

¹¹⁴⁷ *Innocentius*: *vir spectabilis*, csak annyit tudunk róla, amennyit a levél közöl: Lupus Tricasses (Troyes) püspöke kérésére hűségesen végrehajtotta Sidonius utasításait. Ld. Névmutató.

¹¹⁴⁸ *Censorius*: Autissiodorum (Auxerre) püspöke. Ld. Névmutató.

¹¹⁴⁹ *levitici ordinis*: Nem ótestamentumi, hanem szerpapi értelemben. A papi rend (*ordo*) három nagyobb fokozatát különböztették meg. A legalacsonyabb volt a szerpap (*diaconus*), majd az áldozópap (*presbyter*) és végül a püspök (*episcopus*) következett. A *diaconus* a misén segédkezett és a szegények gondozásában vett részt. Továbbá amolyan titkári feladatokat látott el a püspök mellett. Itt Sidonius erre a legalacsonyabb fokozatra utalt.

¹¹⁵⁰ *canon*: a császárkorban a terményben és pénzben kivetett állandó adó.

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 11.

Kelt Augustonemetumban, 470–477 között

SIDONIUS ELEUTHERIUS¹¹⁵¹ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ebben a levelemben egy zsidó férfit ajánlok neked, nem azért, mintha rokonszenveznék az ő vallási tévelygéseikkel,¹¹⁵² hiszen elkárhoznak azok, akiket ezek fogva tartanak, hanem azért, mert nem volna helyes eleve bárkit is kárhozatra ítélni, amíg él. Mert akinek van még lehetősége a megtérésre, az a megváltás reményében él.

2 Ha ez az ember szemtől szembe találkozik veled, majd személyesen el fogja sorolni minden baját. Ugyanis oktalan dolog lenne a levélformula előírt tömörségét¹¹⁵³ cikornyás bőbeszédűséggel megnyújtani. Mivel üzleti ügyeik, vagy a földi joghatóság alapján az ilyesféle embereket tisztességeseknek szokták tekinteni, annak ellenére, hogy harcolsz hitbéli tévelygési ellen, te is védelmezheted az ezen bajoktól zaklatott férfi személyét. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VI. 12.

Kelt Augustonemetumban, 471 decemberében vagy 472 januárjában

SIDONIUS PATIENS¹¹⁵⁴ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A boldogságról mindenkinek más a véleménye, de én úgy gondolom,¹¹⁵⁵ hogy kiváltképp az él a legboldogabban, aki másokért él, aki hittársai gondjai, bajai iránt könyörületet tanúsít, és itt e földön az égi dolgokkal foglalkozik. Mire célzol? – kérded. Ez a megállapítás, te legboldogabb püspök, rád vonatkozik legjobban, aki nem elégszel meg azzal, hogy csupán az általad ismert szükségén segítsél, hanem szerető gondoskodásodat Gallia legvégső határáig kiterjesztve,¹¹⁵⁶ elsőként szoktad észrevenni a nyomort, és inkább az okokat, s nem a személyeket vizsgálod.

2 Nincs kárára sem a szűkölködőknek, sem a gyengéknek, ha nem képesek elébed járulni, mert kezeiddel megelőződ azt, aki lábaival nem tud eljutni hozzád.¹¹⁵⁷ Éberséged más provinciára is áterjed, és messzire kihat gondoskodásod, hogy vigaszt nyújthass a tőled távol élő, nehéz helyzetben lévőeknek is. Ezért van az, hogy téged gyakran ugyanúgy megindít a távollakók szegyenkezése, mint a jelenlevők panasza, gyakran letörlöd azok könnyeit is, akiket saját szemeiddel nem is láttál.

3 Nem szólok arról, amit naponta fáradhatatlanul magadra vállalsz az elszegényedett városi polgárok nyomora miatt: állandó figyelmességedről, imáidról és költségeidről. Nem beszélek arról, hogy mindig a közéletet követed, arról, hogy mindig emberséges vagy, így

¹¹⁵¹ *Eleutherius*: Püspök volt, székhelyét nem ismerjük. Ld. Névmutató.

¹¹⁵² *non quod mihi placerat error*: Vö. „*Cuius mihi quoque esset cordi, si non esset secta despiciatui.*” Sid. Ep. III, 4. Sidonius humánus vallási toleranciájának egyik megnyilatkozása. Ugyanakkor benne van a levélben, hogy feltehetően megpróbálta, bár sikertelenül, keresztény hitre téríteni.

¹¹⁵³ Sidonius Symmachus leveleinek tömör formájára, és az ezt a formát *exemplum*nak vevő követelményre utal.

¹¹⁵⁴ *Patiens*: Lugdunum (Lyon) püspöke. Ld. Névmutató.

¹¹⁵⁵ *aliquis aliquem, ego illum*: Vö. Plin. Ep. IX, 3; „*Alius alium ego beatissimum existimo...*”.

¹¹⁵⁶ *caritatis indagine porrecta: indagine* helyett *indagine* értendő. Vö. Greg. Tur. Mirac. I, 67. „*Eosdemque sollicita indagine quaesitos*”

¹¹⁵⁷ *praevenis manibus*: az egész dicséret nagyon hasonlít Symmachus apjáról írt soraihoz (Ep. I, 3)

mértékletesen bíraskodsz, és amint azt mindenki tudja, hogy mostani királyunk¹¹⁵⁸ folyton lakomáid miatt dicsér, királynőnk pedig bűjtjeid miatt. Azt sem részletezem, ahogy a rád bízott templomot szépíted, hogy a néző nem tudja eldönteni, hogy az újonnan épített, vagy a helyreállított részeket dicsérje-e.

4 Csak röviden említem, hogy sok helyen általad alapított bazilikákat emeltél, másutt pedig a régiek díszítéseit gazdagítottad. Míg intézkedéseid hatására hitűkben sokan megerősödtek, egyedül az eretneknek száma csökkent. A Photinus-követők¹¹⁵⁹ kiüresedett lelkét mint apostoli vadász fogod vallásos prédikációid hálójába, s mikor már hajlanak hozzád ezek a barbárok, valahányszor szavaid hatása alá kezdenek kerülni, nem engeded elmenni őket addig, ameddig a lelkek szerencsés halászaként¹¹⁶⁰ a tévelygéseik mélységes örvényéből ki nem emeled őket.

5 Talán többi püspöktársaddal is osztozol ezekben az érdemekben, de joggal állíthatjuk, még a te szerénységed sem tagadhatja le, hogy mégis te állsz közöttük az első helyen. Hiszen a gótok pusztításai, a vetések felégetése után a pusztasággá lett Gallia éhínségén te segítettél azzal, hogy ingyen gabonát küldtél. Az éhségtől sanyargatott népnek akkor is nagy segítséget nyújtottál volna, ha a gabonát nem ajándékba, hanem eladásra küldöd. Láttuk, ahogy a gabonaszállítmányok eltorlaszolták az utakat, és nem egy magtárat láttunk az Arar¹¹⁶¹ és a Rhodanus¹¹⁶² mentén, melyeket egyedül te töltöttél meg.

6 A gyermekmesék jutnak eszünkbe, és Triptolemus,¹¹⁶³ akit a gabonatermesztés feltalálásáért az égbe emeltek, s akinek Görögországa – amely az építészeikről, festőikről és szobrászaikról híres – templomot szentelt, szobrokat állított, és képekre festtette. Azt tartja a pogány¹¹⁶⁴ hagyomány, hogy Triptolemus két hajóval – amit a költők sárkánykigyóknak gondoltak – elment a barbár és makkevő népekhez,¹¹⁶⁵ s elvitte nekik az ismeretlen magokat.¹¹⁶⁶ Te viszont – hogy az egész Mediterraneumban tanúsított bőkezűségedről ne is beszéljek – amikor a Tyrrhén-tenger menti városokat élmezte, nem is két hajót, hanem két folyót tölthetnél volna meg magtáraidból.

7 De ha véletlenül vallásosságod dicséretére a görög eleusiszi idegen szertartásokból¹¹⁶⁷ vett, nem megfelelő példák megbotránkoztatnának valakit, akkor a titkos megismerés

¹¹⁵⁸ *regem praesentem*: Chilpericus (443–480 körül) burgund király. Ld. Névmutató.

¹¹⁵⁹ *Photinus* (†376): a pannóniai Sirmium püspöke volt. A modalizmus (a szentháromságban az isteni személyek az isteni lényeknek az üdvöndre korlátozott megnyilatkozásai, melyek mindegyikében az Atya jelenik meg) egy sajátos válfaját képviselte. Tagadja Krisztus istenségét és pusztán embernek tekinti, akinek eredete egyedül csak Mária-ra vezethető vissza. Eretnekségét az egyház több ízben elítélte. Sidonius tudósít utolsóként Sirmium photinianus-közösségéről.

¹¹⁶⁰ *animarum piscator*: Vö. Lk 5:10: *Noli timere; ex hoc iam homines eris capiens* [„Ne félj! Ezentúl emberhalász leszel.”]

¹¹⁶¹ *Arar*: Saône

¹¹⁶² *Rhodanus*: Rhône

¹¹⁶³ *Triptolemosz*: Eleusiszi királyfi. Ő vezette nyomra a Perszephonét kereső Démétért, aki hálából megtanította a gabonatermesztésre. Ez az eleusiszi misztériumok keletkezésének mondanéja.

¹¹⁶⁴ *figmenta*: a pogány hagyományt kohanánynak minősíti.

¹¹⁶⁵ *Apul. Metamorph.* XI, 2.

¹¹⁶⁶ Vö. Ovid. *Trist.* 3, 8, 1–3: „*nunc ego Triptolemi cuperem consistere currum / misit in ignotam qui rude semen humum; / nunc ego Medae vellem frenare dracones*”.

¹¹⁶⁷ *Eleusinae superstitionis*: Az eleusiszi misztériumokról van szó. A *superstitio* vallási értelemben babonát, vallási tévelygést is jelent. Sidonius ismeri ennek a misztériumnak a történetét, tanait, de keresztényi érzülettel jelzi, hogy példái csak kultúrtörténeti adalékok, annak lényegével nem azonosítja a krisztusi misztériumot, az eucharisziát.

tanait félretéve, hadd hasonlítsalak a tiszteletre méltó patriarchához, József¹¹⁶⁸ történetileg igazolt gondosságához. József kétségkívül időben gondoskodott a hét bő termést hozó esztendő után következő hét szűk esztendő orvoslásáról, mivel előre látta a bajokat. Véleményem szerint, erkölcsileg az sem kisebb értékű, ha valaki egy bekövetkező éhínség idején nem jövendől, hanem segítséget hoz.

8 Ennél fogva, bár nem adhatom elő pártatlanul, hogy mennyi köszönettel tartoznak neked Arelate,¹¹⁶⁹ Reiensis,¹¹⁷⁰ Avenio,¹¹⁷¹ Arausica,¹¹⁷² Alba¹¹⁷³ és Valetina¹¹⁷⁴ is, valamint Tricasses¹¹⁷⁵ lakosai, ugyanis nehéz teljességgel felbecsülni azok háláját, akikről tudjuk, hogy ingyen láttál el élelemmel. Végtelenül hálás vagyok neked az arvernumiak nevében, hiszen, hogy minket megsegíts, arra nem ösztönözhet téged az, hogy egy provinciába tartozunk,¹¹⁷⁶ sem városaink közelsége, sem hajózható folyó, sem pedig a felajánlott fizetség.

9 Végtelen hála árad hozzád rajtam keresztül azoktól, akiknek osztályrészül jutott, hogy bőségesen elláttad őket kenyérrel. Ha úgy látszik, hogy megfelelően eleget tettem az ő megbízásuknak, majd elmondja nekem az, aki leveletem viszi.¹¹⁷⁷ Akarom, hogy azonnal tudd meg, a te dicsőséged híre bejárja egész Aquitaniát. Szeretet, dicséret, tisztelet van irántad minden szívben, és minden imában. Ezekben a nehéz években jó papunk, jó atyánk és bő termést hozó évünk vagy nekünk, akiknek érdemes volt az éhínségünk veszedelmébe is belekerülnünk, ha másképp nem tapasztalhattuk meg bőkezűségedet. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

¹¹⁶⁸ Jákob és Ráchel fia. Testvérei eladták Egyiptomba, ott igaztalan vádak alapján börtönbe zárták, de megfejtette a fáraó álmát, és magas hivatalra került. Ő mentette meg a zsidókat a nagy éhínség idején.

¹¹⁶⁹ *Arelate*: Arles.

¹¹⁷⁰ *Reiensis*: Fontos gallo-római központ Gallia Vienensisben. ma: Riez.

¹¹⁷¹ *Avenio*: A kelta-ligur *cavares* törzs egyik városa Gallia Narbonensisben. Ma: Avignon.

¹¹⁷² *Arausica* (Orange): Város Gallia Narbonensisben a Rhodanustól (Rhône) Lugdunumba (Lyon) vivő út mentén.

¹¹⁷³ *Alba*: Vagy *Alba Helviorum*: ma: Alba-la-Romaine. Vagy *Vivarium* (*Albensium civitas*): Város Galliában a Rhodanus (Rhône) partján. Ma: Viviers. MATHISEN 2020. 155. az utóbbi mellett foglal állást.

¹¹⁷⁴ *Valentina* (Julia Valentia, Civitas Valentina): A cavaresek városa Gallia Narbonensisben. Ma: Valence.

¹¹⁷⁵ *Tricasses*: Troyes.

¹¹⁷⁶ *Arvernum* Gallia Aquitaniában, Lugdunum (Lyon) pedig Gallia Lugdunensisben volt.

¹¹⁷⁷ „*Ait enim, ex advocato nuntius factus sum.*” Plin. *Ep.* IV. 11.

HETEDIK KÖNYV (EPISTULAE VII)

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 1.

Kelt Augustonemetumban, 473 tavaszán

SIDONIUS MAMERTUSÁNAK¹¹⁷⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Híre jár, hogy a gótok táboraikból római földre vonultak:¹¹⁷⁹ mindig mi, szerencsétlen arvernumiak vagyunk a betöréseik kapui. Mert ellenségeink gyűlölködésének sajátos csillapítószere vagyunk, hiszen amíg az Óceán és a Rhodanus¹¹⁸⁰ közötti területeket a Liger¹¹⁸¹ völgyében húzódó határral fel nem osztják egymás között,¹¹⁸² egyedül Krisztus segítségével tartható fenn az az akadály, melyet számukra mi jelentünk. A minket körülvevő vidék viszont már régen teljesen áldozatul esett az ellenség kíméletlen előrenyomulásának.¹¹⁸³

2 De mi nem abban bízunk, hogy bátorságunknak – amely annyira vakmerő, amennyire veszedelmes – az üszkös falak, vagy a korhadt cölöpsor,¹¹⁸⁴ vagy akár a katonák mellétől simára dörzsölt őrhelyek segítenek.¹¹⁸⁵ Egyedül a hozzánk eljuttatott, általad megszövegezett könyörgések¹¹⁸⁶ segítsége nyugtat meg minket. Az arvernumi nép ezek bevezetését és megvalósítását, ha nem is olyan hatásosan, mint amilyen lelkesedéssel végezte,¹¹⁸⁷ ezek a könyörgések segítették népünket, hogy ne futamodjon meg az őt körülvevő veszedelmektől.

3 Kérdezősködésünkre ugyanis megtudtuk, hogy az első ilyen könyörgő imákat égi¹¹⁸⁸ sugallatra vezették be a rád bízott városban. Erősen higgy abban, hogy ezek a prófétai jelek minden szörnyűségtől¹¹⁸⁹ megszabadítanak. Mert a középületek falait, mint színpadi díszleteket, sűrű földrengés rázta meg,¹¹⁹⁰ majd a gyakran lángra lobbanó tüzek borították el pernyeheggyel a leomló tetőket, és a máskor szelíd és félénk, de most felbátorodott őzek csapata

¹¹⁷⁸ Mamertus: Vienna (Vienne) püspöke. Mamertus Claudianus idősebb bátyja. Ld. Névmutató.

¹¹⁷⁹ 469 és 472 között a nyugati gótok elfoglalták Augustonemetum (Clermont-Ferrand) vidékét. Arelate (Arles) és Massilia (Marseille) is a kezükbe került. 473-ban királyuk, Eurich megkísérelte Itália ellen küldeni csapatait.

¹¹⁸⁰ Rhodanus (Rhône)

¹¹⁸¹ Loire.

¹¹⁸² A gótok megkísérelték elfoglalni a Rhône és a Loire, illetve a tenger határolta terület nagyvárosait. Augustonemetumot (Clermont-Ferrand) már harmadszor ostromolták. Ez a város volt Közép-Gallia egyetlen védelme. A szövegből világos, hogy a gótok még nem lépték át a Rajnát, és nem érték el a Loire-t

¹¹⁸³ Vö. „*Oppidum siquidem nostrum quasi quemdam sui limitis obicem...*” Sid. Ep. III, 4.

¹¹⁸⁴ Lucan. *Phars.* I, 241 „*(clipeos) nuda iam crate fluentes,*”

¹¹⁸⁵ Vö. „*Aedes namque publica, quam praeaelso civitatis Viennensium vertici sublimitas in immensum Fastigiata praetulerat.*” Avit. *Hom. de rogat.* MIGNE PL 59. 291.

¹¹⁸⁶ Ezekről ld. még Avit. *Hom. de rogat.* MIGNE PL 59. 289–294. Vö. GRIFFE, 1959. 215. n. 95. és 1965. 209–212. Greg. *Tur. Hist. Franc.* II, 34. és Sid. Ep. V, 14.

¹¹⁸⁷ A *rogatio* a gallikán liturgia jellegzetes eleme. Az *Ascensio Domini* (Az Úr mennybemenetele) előtti három nap könyörgő ünnepségsorozat volt, körmenetekkel, böjttel. Ritusát csak a VI. században szabályozták (*Conc. Gall.* 1: 11 f.). VAN WAARDEN 2009. 68. az *Ambanali*úval hozza kapcsolatba. Kétségtelen, hogy ez a korszak a korábbi pogány szertartások krisztianizálódásának ideje is, így a *lectisternium*ok és egyéb megtisztító szertartások keresztény köntösbe öltöztek. Vö. Sid. Ep. V, 14, 2.

¹¹⁸⁸ *caelitus. divinitus* vagy *caelo* értelemben. Vö. Cypr. Ep. 1, 4.

¹¹⁸⁹ *terriculamenta*: Vö. Apul. *De deo Socratis*, 2–9; *Apol.* 64, 2. A szó Apuleius újításának tűnik, ugyanis csak nála és Sidoniussnál fordul elő.

¹¹⁹⁰ A földrengés a leggyakoribb isteni intő jel. Vö. Livius, IV, 21, 5: *crebris motibus terrae*; Cic. *Div.* 1, 35; Tac. *Ann.* 12, 43, 1.

csodálatos módon, a *forumon* sereglett össze. Amikor az előkelők és a közrendűek távozása miatt a város üresen maradt, tüstént a régi miniveiek¹¹⁹¹ példájának felújításához folyamodtál, nehogy az isteni figyelmeztetések téged is a kétségbeesésbe taszítsanak.

4 Valójában te a legkevésbé sem tudnál Istenben kételkedni, anélkül, hogy vétkeznél, hiszen megtapasztaltad az ő hatalmát.¹¹⁹² Mert amikor a város egyik negyede égni kezdett, Istenbe vetett hited még azoknál a lángoknál is jobban hevített. És amikor a reszkető nép szeme láttára egyedül testedet vetetted oda a tűznek, s az megrázkódva, gyűrűkben visszafelé hömpölygött, és egy rettenetes, új, és eddig sosem látott csoda folytán a gondolkodásra képtelen láng az irántad érzett tisztelettől visszahúzódott.

5 Ezután először is a papi rend minden tagja számára, e kevesek számára, bűntöt rendeltél el,¹¹⁹³ óva intetted őket a bűntől, imákat írtál elő, és segedelmet ígértél a városnak. Kijelentetted, hogy sem a büntetés nem lesz hosszantartó, sem a megbocsátás nincs már messze. Mindenkit arra oktattál, hogy az elhagyatottság fenyegető veszélyét az imák megsokszorozásával¹¹⁹⁴ kell elkerülni. Figyelmeztetted őket, hogy a szakadatlanul dühöngő tüzeket inkább könnyek árjával,¹¹⁹⁵ mint a folyók vizével kell eloltaniuk. Mindenkit intettél, hogy a pusztító földrengést megrendült hitük megszilárdításával lehet megszüntetniük.

6 Ezt a tanácsot az egyszerű emberek rögtön elfogadták, s ez ösztönözte az előkelőket is, hogy akik nem restelltek a városból elmenekülni, most visszatérni se szégyelljenek.¹¹⁹⁶ Isten, aki a szívekbe lát,¹¹⁹⁷ e fogadalmaktól kiengesztelődve üdvösségedre fordította könyörgésedet, és azt a többiek elé példának, és valamennyiük számára oltalmul állította. Ezután egymás után egyaránt megszűntek a csapások által okozott károk is, és a félelmetes előjelek is. Városunkban¹¹⁹⁸ mindenki ismeri viennai híveid sorsát, tudja, hogy ezek a kiemelkedően kegyes beavatkozásod¹¹⁹⁹ előtt történt szörnyűségek később nem ismétlődtek meg, és kérve kér, hogy útmutatásod áldásával¹²⁰⁰ küldd el imád erejét azoknak, akiknek a példamutatást elküldted.

¹¹⁹¹ Jón 3.

¹¹⁹² *virtutes*: itt az isteni erő és hatalom megnyilvánulása.

¹¹⁹³ Jón 3:5.

¹¹⁹⁴ *orationum frequentorum*: az ún. *genitivus inversus* jelensége már a klasszikus latinban is megvolt, így Cicero is használta, pl. Cic. *Ep. ad Att.* 8, 12, 5: „*tristitia temporum*”. A jelenség azonban inkább a későlatinban terjedt el. Vö. Hieronymus, *Ep.* 52, 3: „*orationis ad Dominum Iesum frequentia*”. Ld. VAN WAARDEN 2009. 95.

¹¹⁹⁵ A képszerűen hasonlatos túl Sidonius a könnyek erejét teológiai értelemben használta. Vö. Ambros. *De paenitentia* 2, 8: „*si aquam non habeo, habeo lacrimas, quibus dum pedes tuos lavo, utinam me ipsum diluam!*”

¹¹⁹⁶ *pignisset...puduit*: Cic. *Dom.* 29 „*ut me non solum pigeat stultitiae meae, sed etiam pudeat*”.

¹¹⁹⁷ 1Sám 16:7; Róm 8:27: „*qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus*” [S ő, aki a szíveket vizsgálja, tudja, mi a Lélek gondolata, mert Isten tetszése szerint jár közben a szentekért]

¹¹⁹⁸ *populus iste*: az *iste* itt *meus* értelemben áll. Vö. Sid. *Ep.* 3, 3, 2: „*istius tibi reptatas caespitis glaebas*”.

¹¹⁹⁹ *vestigia tam sacrosanctae informationis amplectitur*: van Waarden kitűnő elemzést nyújt a szófordulatról (VAN WAARDEN 2009. 100–101), amelyet ’megcsókolja kiemelkedően szent útmutatásod lábnyomait’ fordítással ad vissza, és levezeti a kifejezést Sil. 8. 126 ff. klasszikus használatától Lk 7:37 bibliai példázatáig.

¹²⁰⁰ *conscientiae tuae beatitudo*: magyarra lefordíthatatlan, Sidonius a *conscientia* szót gyakran ’személyiség’ értelemben használja, ami magyarul csak személyes névmásként, vagy birtokos személyragként fordítható.

7 Emberemlékezet óta, és a két vértanút¹²⁰¹ megtaláló, hitvalló Ambrosius¹²⁰² után, a nyugati világban egyedül neked jutott olyan kitüntetés, hogy a vértanú Ferreolus testét¹²⁰³ Iulianusunk¹²⁰⁴ fejével együtt városotokba visszavitessed. Dühödt keresztényüldözők egykor itt¹²⁰⁵ adták őket a vérsomjas hóhér kezére. Ereklükért viszonzásul¹²⁰⁶ méltán kérjük, hogy városunk védelmet kapjon tőletek, hiszen védelmezőiteket városunk juttatta vissza hozzátok. Őrizz meg jó emlékezetekben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 2.

Kelt Augustonemetumban, 471 elején

SIDONIUS GRAECUS¹²⁰⁷ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Csak bátortalanságomat növeled,¹²⁰⁸ ó, legtökéletesebb püspök, mikor dicsérrel halmozol el,¹²⁰⁹ amikor valamit faragatlan stílusban megírtam.¹²¹⁰ És bárcsak ne érne vád, amiért előző levelemben,¹²¹¹ bár megtevesztettek, mégis az igazságtól távoli,¹²¹² sőt azzal ellenkező dolgokat írtam. Mert a furfangos vándor¹²¹³ kihasználta tájékozatlanságomat.¹²¹⁴ Ugyanis

¹²⁰¹ Szent Gervasius és Protasius. A két testvért hitük miatt feljelentették és megölték, feltehetően Decius és Valerianus keresztényüldözése idején. Szt. Ambrus 386. július 19-én helyezte el felkutatott maradványaikat a milánói, ma Szt. Ambrus bazilikának nevezett templomában. Ezzel megteremtette az ereklék átvitelének liturgikus szertartását.

¹²⁰² *Ambrosius* Aurelianus: Ambrosius, milánói püspök (337–397) találta meg Gervasius és Protasius vértanuk földi maradványait. Ambros. *Ep.* XXII, Ambros. *Serm.* XCI; August. *Conf.* IX; August. *De civ. D.* XXII, 2; Paulinus *Ep.* XII; Greg. Tur. *De glori. Mart.* 1, 47. A levélben szereplő Szt. Ambrosius nem azonos a Sid. *Ep.* IX, 6-ban szereplő Ambrosiusszal. DALTON II. 241–242. Idézi ANDERSON 1965. 291. Ld. Névmutató: Ambrosius 1.

¹²⁰³ *solida translatio*: december 13-án volt az emlékünnepe. MGH SRM 1/2: 565 n. 2.

¹²⁰⁴ *Ferreolus és Iulianus*: több mártírológia is párban emlegeti őket. Mártíromságuk időpontját és körülményeit nem ismerjük. Griffé feltételeken a Decius-féle keresztényüldözésre gondol. GRIFFE, 1957. p. III. n. 76. Massilia (Marseille) védőszentjeként ismerik. Testének áthelyezését július 2-án ünneplik, feltehetően Mamertus ekkor vihette át az általa átépíttetett bazilikába. Iulianusnak Brivas városában (Brionde, Allier közelében) volt egy ereklyetartója. Róla: Greg. Tur. *Hist. Franc.* II, 11. Sidonius és családja, mint helyi szentet különösen tisztelte. *A nostri ... Iuliani* kifejezés helyi szent mivoltára utal. Ld. Névmutató: Ferreolus, Iulianus 2.

¹²⁰⁵ *istinc*: 'innen', azaz Augustonemetum/Brivas lehetett elfogatásuk színhelye.

¹²⁰⁶ *compensatione*: jogi értelemben használt kifejezés, amely a kölcsönös törlesztést jelenti. Vö. Gaius *Inst.* 4, 63, Ulpianus *Dig.* 2, 14, 52, 1.

¹²⁰⁷ *Graecus*: Massilia (Marseille) püspöke 485–500 között. Ld. Névmutató.

¹²⁰⁸ Vö. Symm. *Ep.* IV, 26, 8: „*verecundiam tuam nimio laudis excursu non oportet onerari*”, Symm. *Ep.* 7.60.1 „*onerabat verecundiam meam, quod prior scripseras*”. Vö. még: Symm. *Ep.* VII, 60, 1; Symm. *Ep.* VIII, 22, 2; Plin. *Ep.* I, 8, 5: „*onerabit hoc modestiam nostram*”. [„rossz fényt vet szerénységemre” (Ford. Muraközy Gy.)]; Plin. *Ep.* I, 14, 10: „*non onerare eum laudibus*”. [„ne terheljem agyon dicséretekkel” (Ford. Muraközy Gy.)].

¹²⁰⁹ Vö. Plin. *Ep.* IX, 13, 21: „*laude cumularet*” [„dicsért versengve” (Ford.: Muraközy Gy.)] *Ep.* III. 11. 8. „*quod ... apud te tantis laudibus comulat*”. [„hogyan előtte annyi dicsérettel emlékezik meg rólam” (Ford.: Muraközy Gy. 1981. 90)].

¹²¹⁰ *rusticante peraravero*: latinul sokkal képszerűbb: paraszti módjára papírra szántottam. Sidoniusnál többször előforduló szókép.

¹²¹¹ Az itt említett előző levél a Sid. *Ep.* V, 8. Ugyanezt a levelet említi még a Sid. *Ep.* VII, 2, 8-ban is. „*primore congressu*”: Vö. Sid. *Ep.* III, 13, 11.

¹²¹² *veritatis resultantia*: Vö. Sid. *Ep.* V, 17, 1.

¹²¹³ Amantius gyakran vitte Sidonius és Graecus leveleit. Vö. Sid. *Ep.* VII, 7, 1; IX, 4; VI, 8. Vö. Mart. V, 103.

¹²¹⁴ „*callidus viator imposuit*”: Vö. Mart. III, 57, 1.

közönséges kereskedői szolgálatait leplezve hivatalos egyházi írást¹²¹⁵ csalt ki tőlem arról, hogy ő *lector*, s az írás, mint illik, néhány köszönő szót¹²¹⁶ is tartalmazott. És mint később megtudtam, jobban gyarapodott a massiliaiak bőkezűsége folytán, mint amennyire ezt akár állása, akár vagyona, akár származása biztosította volna számára.

2 Ha legalább rátermett író¹²¹⁷ teregetné ki mindazt, ami megtörtént, mulatságos elbeszélés kerekedne ebből.¹²¹⁸ De minthogy azt kívánod tőlem, hogy valami vidám és bőbeszédű történetet vigyen hozzád levelem, bocsáss meg, ha sérteném komoly dolgokhoz szokott füleidet, amikor levélhordónk vendégeskedését a vígjáték sójával¹²¹⁹ fűszerezve tálalom fel neked, nehogy olyanoknak látsszunk, hogy aki másodszor furakodik be hozzánk, azt még most sem ismerjük ki. Egyszersmind, ha a szabályokkal¹²²⁰ összhangban áll, hogy a beszélgetés témáját¹²²¹ bárhonnan meríthetjük, mért is keressek és szerezzek akkor anyagot messziről a beszélgetéshez, ebben az esetben miért ne szolgáljon elbeszélésünk tárgyául ő maga, aki poggyászában viszi leveletem?

3 Arvernum¹²²² a hazája; nem kimagasló, de szabad családból származik, szülei nem kérkednek előkelő ősökkel, de nem is félnek, hogy mások rabszolgának tekintik őket. Beérik szerény, de számukra elégséges vagyonnal, amit nem terhel adósság. Az ilyen emberek inkább egyházi szolgálatba lépnek, mint állami hivatalokat¹²²³ vállalnak. Atyja nagyon józan ember, és gyermekeivel szemben egyáltalán nem bőkezű. Inkább akart ifjú fiának akárha mértéktelen takarékoság révén is hasznára lenni, semmint tetszeni neki. S mikor ez az ifjú atyját elhagyta, akkor hozzád ment egy igen könnyű poggyással. Ez volt minden kezdő vállalkozó embernek legjobban a terhére: mert semmi sem nehezebb a könnyű útravalónál.

4 Mégis az ő első megérkezése falaitok közé nagyon kedvezően alakult. Azonnal elnyerte elődöd, szent Eustachius¹²²⁴ jóindulatát, kettős értelemben: szóban és tettben is. Szállást rövid ideig keresett, és Eustachius gondoskodása révén könnyen talált: gyorsan beköltözött, méltányosan adták bérbe neki.¹²²⁵ Már a kezdetektől gyakori látogatásokkal tisztelte meg a szomszédokat, akik nem megvetően viszonyozták látogatásait újra meg újra. Figyelte az emberek életkorát, és annak megfelelően viselkedett velük: az idősebbeket alkalmazkodásával, a vele egykorúakat szolgálataival kötelezte le.

¹²¹⁵ Az *epistula formata* vagy *litterae formatae* hivatalos egyházi bizonyítvány, amit a püspökök adtak az utazó papoknak. Ezzel igazolták, hogy ők egyházi személyek. Feljogosította őket arra, hogy út közben misézzenek, szállást kapjanak az egyházközségekben. Nem egyszerű ajánlólevél. GRIFFE, 1965. p. 101. n. 112. A püspök valamelyik főnökétől kért ilyet, Vö. Sid. *Ep.* VI, 8.

¹²¹⁶ *gratiarum actionem*: itt természetesen nem forma szerinti hivatalos köszöntő beszéd, amelyet a császárnak vagy a magas rangú tisztviselőknak küldtek.

¹²¹⁷ *relator*: előadó, elbeszélő értelemben a késő ókorban használták, pl. Venantius Fortunatus, *Vit. S. Mart.* 2, 471. Sidoniusnál csak egyszer fordul elő.

¹²¹⁸ Greg. Tur. *Hist. Franc.* IV, 46, nagyon hasonló történetet ad elő.

¹²¹⁹ *comis salibus*: Sidonius mind a görög, mind a római vígjátékot ismerte. Az attikai só a görög vígjáték finom szellemességére vonatkozik.

¹²²⁰ *regularum*: itt az írásművekre vonatkoztatott retorikai szabályokra gondol.

¹²²¹ *principia dicendi*: Cic. *De or.* 1, 121: „*experior, ut ... exalbescam in principiis dicendi*” Vö. még: Cic. *De or.* 2, 315; Quint. *Inst.* 4, 1, 52.

¹²²² *Arvernum*. Auvergne.

¹²²³ *militia Palatina*: ebben az esetben nem feltétlenül a császári udvar szolgálatára kell gondolnunk, hanem általános értelemben az állami szolgálatra.

¹²²⁴ *Eustachius* Graecus előtt volt Marseille (Massilia) püspöke. Ld. Névmutató.

¹²²⁵ *civiliter locatum*. Úgy tűnik Sidonius prózaritmust követő újítása, a jogi formula, a ’megfelelő formában bérbe ad’ értelemben.

5 Mások előtt erkölcsösséget és józan mértékletességet tanúsított, ami a fiataloknál épp annyira dicsérendő, mint amennyire ritka.¹²²⁶ Ezután hamarosan felhívta magára a város előkelőinek és *comes*ének¹²²⁷ figyelmét is, nem annyira alkalmas, mint gyakori sürgölődésével. Megismerte őket, őt is megismerték, és bizalmas viszonyba kerültek. Így szerénysége az előkelők baráti körében napról napra feljebb emelte őt. Minden arisztokrata versengve segítette: valamennyien támogatták jókívánságaikkal, sokan tanácsaikkal, a magánemberek adományaikkal, a tisztviselők pedig pártfogásukkal voltak hasznára; ezáltal emberünk reményei és vagyona hirtelen és ugrásszerűen növekedett.

6 Véletlenül úgy esett, hogy a fogadó mellett, ahol ő megszállt, a szomszédban egy asszony lakott, aki mind erkölcsi mind vagyona miatt tekintélynek örvendett. Ennek a lánya a gyermekkorból már kinőtt, de a férjhez menendő kort még nem érte el.¹²²⁸ Emberünk megkedveltette magát vele – ez még a kislányka¹²²⁹ serdülő kora miatt az illem határain belül volt –, egyszer kislányok játékához való csecsebecsét, máskor ócska holmit¹²³⁰ adott neki; ezekkel a kis figyelmességekkel nagyon magához kötötte a leányka lelkületét.

7 Múltak az évek, és a kislány közben elérte a házasságkötésre alkalmas kort; miért vegyem tovább igénybe a türelmedet? A magányos, szegény, jöttment ifjú,¹²³¹ aki hazáját atyjának nemcsak tudta, hanem beleegyezése nélkül hagyta el, megkérte, megkapta és elvette a nem alacsony származású és jelentős vagyonú lányt, a püspök közbenjárásával, mert ez úgy tudta, hogy *lector*, és a *comes* kezekedésével, mert az *cliens*nek hitte, s mert az anyós nem vizsgálta az ifjú vagyonát, a menyasszony pedig nem vetette meg ezt az alakot. Megírták a házassági szerződést, és ha apró városkánk környékén van valami kis birtokocska, azt komédiába illő túlzásokkal foglalták bele a szerződésbe.

8 Mikor megtörtént ez a törvényes csalás és ünnepélyes rászédés, a szegény szerető¹²³² magához vette gazdag feleségét, gondosan felkutatta és összehozta apósa egész hagyatékát, és ehhez még hiszékeny és bőkezű anyósa jótékonyságának nem csekély ajándékait is,¹²³³ majd az éles eszű és legyőzhetetlen szemfényvesztő visszavonulót fűjt szülővárosába.¹²³⁴ Mikor az ifjú a feleségével együtt elutazott, a lány anyja azon gondolkodott, hogy kárpótlási pert indít a durva eszközökkel elkövetett visszaélés¹²³⁵ miatt, és csak most szomorkodik az

¹²²⁶ *tam laudandum in iuventuta quam rarum*. Vö. Plin. *Ep.* VII, 31. 6; Plin. *Ep.* II, 7, 3; Plin. *Ep.* VIII, 23, 3.

¹²²⁷ *comes civitatis*: a késő antikvitásban jelent meg, főként bíráskodással foglalkozott. Gallia specialitásként a gótok uralma alatt a városnak háromfős vezetése volt, a *comes*, a *index* és a *defensor civitatis*. *Cod. Eurich.* 322. Vö. VAN WAARDEN 2009. 141–142.

¹²²⁸ A lányok hivatalosan 12 éves korukban mehettek férjhez. A gyermekkorból akkor nőttek ki, amikor a nemi érés megtörtént. Esetünkben a kislány nagyjából 11 éves lehetett.

¹²²⁹ *infantulae*. Vö. Apul. *Metamorph.* X, 28.

¹²³⁰ *ludo apta virgineo scruta*. Vö. Claud. XXXVI, 162.

¹²³¹ *filius familias*: a római jogban az atyai hatalom alól még fel nem szabadult ifjú, aki a *patria potestas* alatt áll.

¹²³² *Amantius...adamatus*: szójáték a családráságról. Amantius az *amanter* középfoka, ('valamiben jobban kedvét lelő'), az *adamatus*nak azonban már több a szexuális töltete, nemcsak a 'aki szeretni kezdett', hanem 'aki megkívánt' értelemmel is bír.

¹²³³ *corollario facilitatem credulitatemque munificentiae socralis emungens*. Vö. Plaut. *Bacch.* V, II, 1101: „*miserò me auro esse emungenam*” [„s aranyára csúfságra kicsalták” (Ford.: Devecseri G., 1977. I. 256.)]; Plaut. *Bacch.* IV, IV, 701.; Plaut. *Epid.* III, V, 494; Ter. *Phorm.* IV, 4, 1; Hor. *Ars poetica* 238.

¹²³⁴ *receptui cecinit...invictus*: katonai kifejezések, amelyek a győztes csatára utalnak. Sidonius ironizáló játéka.

¹²³⁵ *actionem repetundarum*. Kr. e. 149-ben a *lex Calpurnia* már állandó bíróságot állított fel a provinciákban a lakosok kárára elkövetett zsarolások kivizsgálására.

eljegyzési ajándék csekély voltán, amikor már számos unokájának örvendezhetne. Anyósát megbékíteni ment oda a mi Hippolytusunk,¹²³⁶ mikor korábbi levelemet vitte.

9 Ismered most már e jeles ifjú milétoszi vagy attikai novellához¹²³⁷ hasonló történetét, egyszersmind bocsáss, meg, amiért a levélformula szokásos terjedelmét átléptem,¹²³⁸ ugyanis azért írtam ilyen lebilincselő stílusban, hogy ne ismeretlenként fogadjátok azt, akit mint polgártársatokat már elhalmoztatok jótéteményekkel. Egyébként a természet is úgy rendelte, hogy akit pártfogásunkba vettünk, azzal szemben őrizzük meg jóindulatunkat. Rád pedig úgy tekintenek, mint Eustachius püspök¹²³⁹ valóban méltó örököse, ha pártfogoltjait továbbra is éppúgy támogatód, mint ahogy hozzátartozóinak megadtad, amit végrendeletében rájuk hagyott.

10 Íme, engedelmeskedtem neked, és engedelmességből vállalt kötelességemet cseveggessel teljesítettem; de ha valaki terjedelmes leírást kér tanulatlan írótól,¹²⁴⁰ nem neheztelhet, ha nem annyira ékesszóló, mint inkább locsogó levelet kap.¹²⁴¹ Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 3.

Kelt Augustonemetumban, 470 és 477 között

SIDONIUS MEGETHIUS¹²⁴² PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Az engedelmeskedés kedve és vágya biztatja ugyan lelkem, mégis sokáig és sokat fontolgattam, elküldjem-e neked, amit kívánsz tőlem, azokat a mise-előszavakat,¹²⁴³ melyeket

¹²³⁶ *noster Hippolytus*: a görög mitikus alaknak látszólag nem sok köze van Amantius történetéhez. Egyet kell értenünk azzal a véleménnyel, hogy Sidonius ezzel a félig ironikus beállítással hősét a megsértett ártatlanság pózába kívánta emelni. Vö. VAN WAARDEN 2009. 150–151.

¹²³⁷ A milétoszi novella szellemes, erotikus tárgyú műveket tartalmazó műfaj. Különösen híresek voltak a milétoszi Arisztidész fabulái, melyeket Cornelius Sisenna latinra fordított, de nem maradtak ránk. A leghíresebb milétoszi történet Amor és Psyche meséje. Az attikai novellán Sidonius inkább a görög komédiát, főként Menandroszt, és az ő latin követőit, Plautust és Terentiuszt érti.

¹²³⁸ *praeter aequum epistularem formulam porrigenti*. Vö. Sid. Ep. I, 2, 1; VI, 11, 2.

¹²³⁹ *Eustachius*: Ld. Névmutató.

¹²⁴⁰ *negotium prollicitatis*. Vö. Symm. Ep. II, 8, 1; Symm. Ep. III, 57.

¹²⁴¹ *non tam eloquentes epistulas recipit quam loquaces*. Vö. Plin. Ep. V, 20, 5.: „*aliud esse eloquentiam, aliud loquentiam*”. [„különbség van az ékesszólás és a locsogás között” (ford.: Muraközy Gy.)]; Plin. Ep. V. 20. 8.

¹²⁴² *Megethius* valószínűleg azonos Belley (Bellitium) püspökével. 475-ben részt vett az arles-i zsinaton. Ld. Névmutató: Megethius 1.

¹²⁴³ A műfaj az egyéni sidoniusi szóalkotás alapján a *contestor*, ’bizonyít, tanúnak hív, tanúsít’ igéből származik, és annak kicsinyítő képzős változata. A szót ’kis beszédnek’ szokták fordítani, noha csak arról van szó, hogy Sidonius szerénysége vagy álszerénysége minden munkáját apróságnak, jelentéktelen dolognak tekinti. A *contestatio* (*missae*), a ma *praefatio*nak nevezett liturgikus párbeszéd az eucharisztia bevezető része. Általában a „*Vere dignum et iustum est*” [Mert valóban méltó és igazságos...], formulával kezdődik. Számos háláadó formája létezett, a szenteket és a vértanúkat is ünnepelték ezekben. Mára a párbeszédnek a „*Sursum corda*” – „*Habemus ad dominum*” [Emeljük fel szívünket! Felemeltük az Úrhoz] párbeszéd vált liturgikusan kötelező szöveggé. Van Waarden részletesen kifejti a szóról kialakult elméleteket. Végül amellet dönt, hogy ezek nem tartoztak a csak később kialakult liturgikus gyakorlathoz, hanem a Sidonius korában még szabadabban értelmezett liturgia változatos témájú, a napi szenteknek és vértanúknak is emléket állító speciális könyörgések, liturgikus imák gyűjteménye volt (VAN WAARDEN 2009. 165–167). Sidonius egy egész könyv terjedelmű *contestatiót* írt. Gregorius Turonensis még használta őket. Greg. Tur. *Hist. Franc.* II, 22.

írtam.¹²⁴⁴ Végül az a vélemény győzött bennem, mely megszabta, hogy szót kell fogadnom neked. Elküldtem tehát a kívánt dolgokat. És mit mondjak még? Vajon említésre méltó ez az engedelmesség? Úgy hiszem, igen; mégis nagyobb a merészség. Ezzel akár vizet hordhatnék a folyókba, vagy fát az erdőkbe;¹²⁴⁵ ezzel a vakmerőséggel Apellesnek¹²⁴⁶ ecsetet, Pheidiasnak¹²⁴⁷ vésőt, Polyclitusnak¹²⁴⁸ kalapácsot ajándékozhatnék.

2 Bocsáss meg hát, ékes beszédű, tiszteletre méltó, szent atyám az önteltségért, mely természetes csacskasággal fecseg bölcs ítélőszéked előtt. Megvan az a rossz szokásom, hogy bár keveset mondok, sokat összeírogatok, mint ahogy a kutyaúknak is velük született tulajdonságuk, hogy akkor is morognak, amikor nem ugatnak. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 4.

Kelt Augustonemetumban, 472 és 474 között¹²⁴⁹

SIDONIUS FONTEIUS¹²⁵⁰ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Már félek bárkit is pártfogásodba ajánlani,¹²⁵¹ mert a beajánlottak én csak szavakat adok, te pedig ajándékokat; mintha nem értékelnénk a legnagyobb jótéteménynek, hogy a tőlem, a bűnöstől hozzád érkezők előtt nyitva áll szent közösség ajtaja. Tanú minderre Vindiciusunk,¹²⁵² aki jótékonyaságod súlya miatt lassan tért haza, mert mindenhol állhatatosan bizonygatta, hogy nagyhírű és magas állású ember vagy, ám nem a rangod, hanem inkább a tekintélyed miatt kell dicsérni téged.

2 Beszélt arról a kedvességről, szentségről és műveltségről,¹²⁵³ ami megnyerő és kiegyensúlyozott személyiségedből árad. És emiatt papi méltóságod mégsem veszít semmit, hisz főpapi tekintélyedet a nyájasság nem töri el, hanem inkább meghajlítja.¹²⁵⁴ Amikor megtudtam ezeket, igen fellelkesültem, hiszen engem tarthatnak a legboldogabbnak, ha Isten kegyelméből szemtől szembe állhatunk, és a szívem mélyén olyan biztos vagyok Istenedben, ami lehet, hogy talán merészségnek tűnik, de szoros öleléssel foglak üdvözölni.

3 Fogadj el egy vallomást: csodálom ugyan a nagyon szigorú embereket, de bevallom gyengeségemet: közömbösen tűröm, ha az ilyenek durván bánnak velem. Azt is meg kell mondanom, hogy az ilyen emberek előtt könnyebben alázkodom meg, mint ahogy megbarátkozom velük. Röviden: aki az őt körül vevőkkel szemben rideg, arról könnyen kiderül,

¹²⁴⁴ *dū multumque deliberavi. ... an destinarem ... contestatūnculas, quas ipse dictavi*: Vö. Stat. *Silvae*, praef. 1–5.

¹²⁴⁵ *fluminibus aquas silvis ligna transmittere*: Vö. Hor. *Sat.* I, X, 34. „*In silvam non ligna feras insanus?*”; Auson. *Ep.* XVII, 27.

¹²⁴⁶ *Apelles* [Apellész] (Kr. e. 370–306). legendás híró görög festő. Nagy Sándor barátja.

¹²⁴⁷ *Pheidias* [Pheidiasz] (Kr. e. 500–430). görög építész és szobrász.

¹²⁴⁸ *Polyclitus* [Polikleitosz, Polikleitosz] (?– Kr. e. 420) görög szobrász.

¹²⁴⁹ A 474. év a legvalószínűbb.

¹²⁵⁰ *Fonteus*: 442-től Vasio (Vaison) püspöke. Ld. Névmutató.

¹²⁵¹ *insinuare*: Vö. Sid. *Ep.* I, 10, 1.

¹²⁵² *Vindicius*: *Diaconus* volt Clermont-Ferrandban (Augustometum). Ld. Névmutató.

¹²⁵³ *florida*: itt: művészi, gyümölcsöző tudással teli. Vö. Sid. *Ep.* VIII, 9, 1.

¹²⁵⁴ *sacerdoti Fastigium. ... comitate. ... flectitis*: Vö. Claud. XXVIII, 64. „*Inclinat populo regale modestia culmen.*”

hogy eltúlozva értékeli saját képességeit;¹²⁵⁵ én mégis azoknak az erkölcsét szeretném utánozni, akik még a tőlük távol állók ragaszkodását is igyekeznek kiérdemelni.

4 A sok, szívemhez közel álló dolog közül nekem az a legkedvesebb, miszerint megtudtam, hogy szüntelen közbenjárásoddal jelentős apostoli védelmedet¹²⁵⁶ kiterjesztetted lelkem legigazibb uraira, Simpliciusra¹²⁵⁷ és Apollinarisra is.¹²⁵⁸ Ha ez igaz, kérlek, irántuk tanúsított szereteted ne érjen véget, ha pedig tévedés, kérlek, ne késlekedj pártfogásodba venni őket. Mellettük figyelmedbe ajánlom még e levél vivőjét, akinek ott, Vasionensis városában¹²⁵⁹ bizonyos nehézségei támadtak, melyeknek tekintélyed és befolyásod lehet gyógyítója. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 5.

Kelt Biturigában,¹²⁶⁰ 470 végén vagy 471 elején

SIDONIUS AGROECIUS¹²⁶¹ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Megérkeztem Biturigába,¹²⁶² ahová a polgárok határozata hívott. A meghívás oka az itteni egyház ingatag helyzete volt,¹²⁶³ mert nemrég halt meg tekintélyes püspökük,¹²⁶⁴ és a világiak és az egyháziak¹²⁶⁵ között megindult a versengés¹²⁶⁶ erme egyházi méltóság elnyeréséért.¹²⁶⁷ Forrongott a pártoskodás által megosztott nép; kevesen ajánlottak másokat, legtöbben azonban nemcsak önmagukat vétették fel a jelöltek közé, hanem még a választási versengésekbe is belebocsátkoztak. Továbbá amennyire az ember Isten és az igazság útját követve képes¹²⁶⁸ véleményt nyilvánítani, mindannyian könnyelműnek, állhatatlannak, hamisnak tűnnek, s – mit is mondjak? – csak nyílt arcátlanság található itt.

2 És nehogy engem úgy ítélj meg, mint aki oktanul panaszkodik, ki merem mondani még azt is, hogy a legtöbben oly meggondolatlanok és közveszélyesek, hogy még attól sem rettennek vissza, hogy pénzt ajánljanak fel a püspöki szék és rang megszerzéséért. És már régen áruba bocsátották volna, és meg is lehetne tartani az árverést, ha akadna vállalkozó vevő, mert kétségeesett eladó már van.¹²⁶⁹ Ezért kérlek, hogy állásom újszerűségét,

¹²⁵⁵ *conscientiae dote*. Vö. Sid. Ep. II, 6, 1.

¹²⁵⁶ *apostolatus vestri*. ld. Sid. Ep. VI, 4, 1. Vö. O'BRIAN 1930. 3.

¹²⁵⁷ *Simplicius*: Apollinaris és Thaumastus testvére, Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Simplicius 1.

¹²⁵⁸ *Apollinaris*: Sidonius nagybátyja. Ld. Névmutató: Apollinaris 2.

¹²⁵⁹ *Vasio*: Kelta város Narbonensisben. A III. századtól püspöki székhely. Ma: Vaison-la-Romaine.

¹²⁶⁰ *Bituriga*: Augustus idején provinciális főváros. A diocletianusi reformok után *Aquitania prima* fővárosa. Ma: Bourges.

¹²⁶¹ *Agroecius*: Sens (Senones) püspöke és Lugdunensis IV. metropolitája. Ld. Névmutató: Agroecius.

¹²⁶² *Bituriga*: Bourges.

¹²⁶³ *titubans ecclesiae...status*: Apul. *Metamorph.* 5.21: „*Psyche ... incerta consilii titubat*”.

¹²⁶⁴ *Eulogius* vagy *Eulodius*: Palladiust követi a püspöklistán, utódja Simplicius, aki feltehetően a fia volt. PLRE II. Eulodius.

¹²⁶⁵ Eredetileg szükséges volt a nép és a klerikusok egyetértése a püspökválasztáskor. Ebben az időben azonban a nép akarata egyre kevesebbet számított. Vö. Sid. Ep. VII, 9, 3.

¹²⁶⁶ *cecinūt*: talán megfelelőbb lenne a 'harci riadót fújtak' fordítás, ami nehezebben illeszthető a magyar kontextusba.

¹²⁶⁷ A biturigai püspökválasztásról Sidonius három levelében is megemlékezett (Sid. Ep. VII, 5; VII, 8; VII, 9). A témához ld. VAN WAARDEN 2009. 205–226.

¹²⁶⁸ Vö. Lactant. *Inst.* 2,7, 2.

¹²⁶⁹ *si quam paratus invenitur emptor, venditor tam desperatus inveniretur*: Sallustius allúzió. Vö. Sall. *Jugurtha* 35, 10: „*Urbem venalem et mature perituram, si emptoram invenerit*” (Eladó város ez, s el is kel hamarosan, ha vevője akad. Ford.

szégyenlős zavarát, szükséghelyzetét az annyira várt megérkezésed révén tüntesd ki barátságoddal és támogasd segítségeddel.

3 És bár te Senonia¹²⁷⁰ vezetője vagy, ne vonakodj tanácsaiddal orvosolni az aquitaniaiak bajait, mert mit számít, hogy a provinciahatárok elválasztanak, amikor a vallás egyesít minket. Mindehhez még hozzájárul, hogy *Aquitania prima*¹²⁷¹ városai közül a harcok egyedül Arvernum¹²⁷² városát hagyták meg a rómaiak kezében. Ezért a fent nevezett város¹²⁷³ püspökének kijelöléséhez a provincia püspökei nem jelenhetnek meg kellő számban,¹²⁷⁴ s ezt csak a metropoliták¹²⁷⁵ beleegyezése pótolhatja.

4 Egyébként méltóságotokból eredő előjogotokra¹²⁷⁶ való tekintettel, eddig én senkit sem jelöltem, senkivel sem tanácskoztam, senkit sem választottam ki; megőrzzünk mindent teljesen, pártatlanul, érintetlenül, hogy ti döntsetek. Csak azt vállaltam magamra, hogy titeket meghívjalak, megismerjem állásfoglalásotokat, dicsérjem véleményeteket, és bárkit is választanak a püspök helyébe és méltóságára, én engedelmeskedem, ti rendelkeztek.

5 De, ha – ami úgy gondolom, nem fog megtörténni – kérésem teljesítéséről egy rossz tanácsadó¹²⁷⁷ lebeszélne, könnyebben találhattok kibúvót megjelenéseitek alól, mint az így elkövetett bűnös mulasztás alól; viszont ha eljöttök, bebizonyítjátok, hogy püspökségeiteknek lehet határa, de szereteteknek nem.¹²⁷⁸ Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

Kurz Á.)

¹²⁷⁰ *Senonia* a galliai senon területet jelentette. A senon egy gall nép volt, akiket az Allia melletti csatában (Kr. e. 390) szorítottak ki Itáliából. A Galliában megtelepedett senonok központja Agedincum (ma: Sens) volt. A területet hol *Senoniának*, hol *Gallia Lugdunensis IV*-nek nevezték. A provincia *Lugdunensis prima* Constantinus alatti kettéosztásakor jött létre.

¹²⁷¹ *Gallia Aquitania* három provinciára oszlott, *Aquitania I* és *II*-re, valamint *Novempopulana*-ra. *Aquitania prima* Auvergne-t és Berryt foglalta magába. Városai az ott lakó népek központjai voltak: *Civitas Albiensium* (*Albigenses*, Albi), *Civitas Cadurcorum* (*Cadurci*, Quercy, Cahors), *Civitas Rutenorum* (*Ruteni*, Rouergue, Rodez), *Civitas Lemovicum* (*Lemovici*, Limousin), *Civitas Arvernorum* (*Arverni*, Auvergne), *Civitas Biturigum* (*Bituriges Cubii*, Berry), *Civitas Vellavorum* (*Vellavi*, Velay), *Civitas Gabalum* (*Gabali*, Gévaudan).

¹²⁷² *Arvernum*. Auvergne.

¹²⁷³ *Bituriga*. Bourges.

¹²⁷⁴ Sidonius Bourges (Bituriga) népétől kapott megbízatást az új püspök megválasztásának levezetésére, ugyanis területének egyetlen püspöke volt. A következő levélből tudjuk, hogy Rodez (Segodunum), Javols (Gabalum Civitas) és Limoges (Augustoritum) püspöki széke betöltetlen volt. Ebből a levélből, bár más adatunk nincs, úgy tűnik, hogy a többiben sem volt püspök a gótok támadása miatt. Sidonius, hogy nagyobb súlyt biztosítson döntésének, meghívta a szomszédos provincia Sensben (Senones) székelő metropolitáját, Agroeciust. Vö. Sid. Ep. VII. 5. 3.

¹²⁷⁵ *metropolitārum*: a provinciák székvárosának püspökei. I. Niceai zsinat IV. *canon*.

¹²⁷⁶ *praerogativam*. Vö. Sid. Ep. I. 1. 2. stb. Agroeciustnak méltóságából eredendően előjoga volt a püspökjelöléskor.

¹²⁷⁷ *malesuadus... interpres*: Vö. Plaut. *Mostell.* I. 3. 57; Verg. *Aeneis*, VI. 276.

¹²⁷⁸ *terminus ... poni... non potuerit caritati*: Vö. Fronto, Ep. ad M. Caes. I, 7, 1.: „finem ut amori nullum neque modum statuas”.

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 6.

Kelt Augustonemetumban, 475 nyarán–őszén

SIDONIUS BASILIUS¹²⁷⁹ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Isten kegyelméből korunkra a közöttünk hosszú ideje fennálló régi barátság¹²⁸⁰ új példája testesül meg, s már régen kölcsönösen egyformán becsüljük egymást. De ami közös gondolkodásunkat illeti: te vagy a *patronus*, bár merész és öntelt dolog nekem erről szólnom. Mert akkora az alkalmatlanságom, hogy állandó botlásaimat még a te könyörgéseid is alig képesek orvosolni.

2 Tehát mivel kétszeresen is a mesterem vagy – mert pártfogolsz engem, s mert barátok vagyunk –, továbbá, mivel jól emlékszem, hogyan győztél az értelem tüzével és a szavak áradatával, amikor a gót Modaharius¹²⁸¹ az arianus eretnekség dárdáit szórta rád, s te az igaz hit bizonyosságának kardjával semmisítetted meg őt. Ezért méltán neked panaszlom el – miközben megőrzöm tiszteletemet s a békét a többi püspökeinkkel szemben –, hogy korunk halandó lelkek bűnein hízó farkasa¹²⁸² titkos harapásokkal és észrevehetetlen fogaival hogyan pusztít egyházunk nyájában.¹²⁸³

3 Mert a régi ellenség¹²⁸⁴ mivel könnyebben veti rá magát a magukra maradt bégető bárányokra, először az alvó pásztorok torkának támad. Nem feledkezem meg annyira magamról, hogy ne jutna eszembe az engem is szorongató büntudat, amelyet még hosszú sírásokkal kell lemosnom; mégis – Krisztus segítségével – a te isteni titkokat tudó imáid, mint a hegyes kapák megszabadítanak egyszer bűneim szennyétől.¹²⁸⁵ De mivel a közösség üdvé felülmúlja egyéni szégyenérzetemet, s bár a bennem lévő vallásos buzgalmat hitem rosszindulatú bírálója ócsárolja is, nem rettenek vissza, ha gyűlöletes leszek is a világ hiúságait keresők előtt,¹²⁸⁶ és hirdetni fogom az igazságot.

4 Eurich,¹²⁸⁷ a gótok királya, királyságának határait a régi szerződés megsértésével és felrúgásával fegyverei ereje révén megvédelmezte, vagy inkább kiterjesztette.¹²⁸⁸ Ezért mi, bűnösök, ebben a helyzetben nem panaszkodhatunk, és a szentek, mint te, szintén nem vizsgálódhatnak itt. De ha kívánod, elmondom: úgy áll a dolog, hogy a gazdagok itt is

¹²⁷⁹ Basilius egyike a 475 tavaszának végén Julius Nepos császár megbízásából Eurich nyugati gót királlyal tárgyaló püspököknek. Aix (Aquae Sextiae) püspöke volt. Ld. Névmutató: Basilius 2.

¹²⁸⁰ *amicitiarum*: Ld. *Sid. Ep.* I, 7, 1.

¹²⁸¹ *Modaharius*ról és erről a vitáról máshonnan nincs tudomásunk. Ld. Névmutató. Feltehető, hogy kapcsolatban állt Eurich udvarával, és a gót királynak azzal a szándékával, hogy a fizikai támadás mellett szellemi sikon is harcba száll az arianizmus terjesztése érdekében. Mindkettő a katolikus Gallia ellen irányult. Modaharius feltehetően megpróbálta megnyerni magának a biturigai (Bourges) arianusokat. Vö. WOLFRAM 1990. 200.

¹²⁸² A farkas ebben az összefüggésben bizonyára Eurich, az arianus nyugati gót király. A farkas és a bárány metaforájához ld. Verg. *Aen.* 9, 59. skk; a jó pásztor példázatahoz: Jn 10.

¹²⁸³ Sidonius az arianizmus terjedésére utal. A gótok arianus hitével Sidonius II. Theoderich idején még elnéző volt. Amint a gót–római szövetség megromlott, Eurich terjeszkedésbe kezdett, ez az elnéző magatartása megváltozott. A gót uralkodó egyház elleni támadását a hit elleni támadásként értelmezte.

¹²⁸⁴ *hostis antiquus*: A biblikus hasonlat összeköti Eurichot a korabeli vallásos szövegekben a sátánra használt kifejezéssel („régii ellenség”). Vö. VAN WAARDEN 2010. 274–276.

¹²⁸⁵ *strecora...rastris eruderantur*. Vö. Phil 3:8.

¹²⁸⁶ *sub vanitatis invidia*. Vö. *Sid. Ep.* I, 7, 9.

¹²⁸⁷ *Eurich* (466–484) nyugati gót király. Ld. Névmutató.

¹²⁸⁸ A 475-ös Julius Nepos és Eurich megbízottai közötti tárgyalásokról van szó. Eurich megkapta Auvergne vidékét és a korábbi szerződésekben a nyugati gótoknak juttatott „*ors*” Eurich *regnum*ává vált.

bíborba és patyolatba öltöznek, és Lázárt itt is sebek borítják, és a szegénység sújtja.¹²⁸⁹ Az itt a helyzet, hogy – képletesen szólva – Egyiptomban élünk, és a fáraó diadémával ékesen jár-ke, míg a zsidók teherhordó kosarat cipelnek.¹²⁹⁰ A helyzet úgy áll, hogy mint a példabeszédben, a babiloni kemencében fővünk,¹²⁹¹ és Jeremiással együtt sóhajtozva és jajgatva panaszkodunk a mennyei Jeruzsálem sorsa miatt,¹²⁹² míg az asszír¹²⁹³ királyi göggel mennydörögve letiporja a szentek szentjét.¹²⁹⁴

5 Ha a boldogságnak ezeket a jelenlegi és jövőbeli változékonyságait nézem, könnyebben viselem el a közös szerencsétlenséget. Először, mert ha meggondolom, hogy mit érdemeltem ki, bármilyen szerencsétlenség jut is osztályrészemül, könnyűnek gondolom azt. Azon kívül pedig, mert határozottan tudom, hogy a belsők lelkiismeretének legjobb gyógyszere, ha kívülről ezen a világon a szenvedések különböző ostorcsapásai érnek minket.

6 Mindazonáltal be kell vallanom, hogy a gótok előbb említett királya erejénél fogva méltán félelmetes ugyan, mégis én nem a római városfalak, hanem a keresztény törvények elleni ármánykodásaitól félek. Mert mint mondják, a katolikus név említése annyira megsavanyítja¹²⁹⁵ szívét és száját, hogy nem lehet eldönteni, vajon népe vagy szektája vezetője-e.¹²⁹⁶ Ezen felül kitűnő katona, és heves lelkű fiatalember, akinek az egyetlen tévedése csupán az, hogy tárgyalásainak és terveinek minden sikerét törvényesnek nyilvánított hitének tulajdonítja, melyet inkább a földi boldogság elérése miatt követ.¹²⁹⁷

7 Engedd meg, hogy röviden elmondjam a katolikusok rejtett gyöngeségét, majd siess nyíltan orvosságot hozni. Burdigala,¹²⁹⁸ Petrogori,¹²⁹⁹ Ruteni,¹³⁰⁰ Lemovices,¹³⁰¹ Gabali,¹³⁰²

¹²⁸⁹ *ut et dives hic purpura byssonue veletur et Lazarus hic ulceribus et paupertate furlatur.* Vö. Lk 16:19–21.

¹²⁹⁰ *ut ... Pharao incedat cum diademate, Israelita cum coplino.* A hasonlat Exod 1–15. példázata. Vö. Zsolt 80, 6; Juv. *Sat.* III, 14. és VI, 542.

¹²⁹¹ Dán 3:19–20.

¹²⁹² Jer 1:1. Itt a Római Birodalmat is jelképezi.

¹²⁹³ Az asszír: a Bibliában Nabú-kudurri-ušur (Kr. e. 605–562), itt Eurich.

¹²⁹⁴ A frigyláda és a jeruzsálemi templom. Mint *pars pro toto*, maga Jeruzsálem. Átvitt értelem maga a Birodalom.

¹²⁹⁵ *acet.* eredetileg a megsavanyodott borra utal. Cato *Agr.* 148, 1. Átvitt értelemben azonban az irigység is benne van, vö. Aiszoposz 33. meséjével a rókáról és a szőlőről.

¹²⁹⁶ Eurich bigott arianus volt. Ennek ellenére nem üldözte úgy a keresztényeket, mint Geiserich. Néhány püspököt száműzött, s néha megakadályozta, hogy a meghalt püspökök helyére újakat válasszanak.

¹²⁹⁷ *solum patitur errorem:* a rómaiak elismerték az ellenség kiválóságát, mert úgy tartották, dicsőbb dolog egy méltó ellenfelet legyőzni, mint egy méltatlant. Itt Sidonius a világi dolgokban való jártasságát dicsérte, és arianizmusát tette meg egyedüli hibájául, mint minden baj okozóját.

¹²⁹⁸ *Burdigala:* a Garumna (Garonne) torkolatánál fekvő város a III. századtól *Aquitania II.* fővárosa. A IV. századtól érsekség. Ma: Bordeaux.

¹²⁹⁹ *Petrogori* (Vesunna, ma: Périgueux): város *Aquitania II.*-ban.

¹³⁰⁰ *Rutenis* (Segodinum, ma: Rodez): város *Aquitania I.*-ban.

¹³⁰¹ *Lemovices* (Augustoritum Lemovicum, ma Limoges): A lemovicus gall törzs lakhelye. A várost a rómaiak alapították. *Aquitania I.*-ban volt.

¹³⁰² *Gabalitani:* Loyer szerint inkább a mai Mende, mint a mai Javols. LOYEN ed. Sid. II. p. XVIII. n. 2. (Gabali Javols vagy Mende?) Az alemannok a III. században lerombolták Javolst és ezután az egyházi körzet központja Mende lett. Vö. IHM. M.: Gabali, PWRE VII (1910) 416; Helusani = Eauze, Vasates = Bazas, Convenae = Saint-Bertrand, Auscenses = Auch. Mindenképp *Aquitania I.*-ban feküdt.

Helusani,¹³⁰³ Vasatium,¹³⁰⁴ Convenae,¹³⁰⁵ Auscenses¹³⁰⁶ és még sok más város, miután püspökeik meghaltak, elárvelt, mert azután az elhunytak hivatalába egyetlen püspököt sem választottak¹³⁰⁷ és emiatt a hívők az alsópapság szolgálataihoz folyamodnak, ami a vallásos élet súlyos hanyatlását hozza magával. S ami többnyire ismeretes, a püspökök halála napról napra segíti az elpártolást, és nemcsak akármelyik mostani eretneket, hanem a régi eretnek vezetőket is képes lenne megindítani, annyira nyomasztja a püspökök halála után árván maradt hívőket a pusztuló hitük miatti kétségbeesésük.

8 Az elárvelt¹³⁰⁸ egyházmegyékkel és egyházközségekkel senki sem törődik. Láthatod, hogyan dőlnek le a pusztuló templomok tornyai, vagy hogyan szakadnak ki az ajtószárnyak tokjaikból, és hogyan torlaszolja el a vad tüskebokrok termése a bazilikák bejáratát. Fájdalom, nemcsak a félig nyitott előcsarnokokban, hanem a gatzól zöldellő oltárok tövében is barmok legelnek. De nemcsak a falusi egyházközségek ilyen elhagyottak, ezen felül már a városi templomokban is ritkulnak az összejëvetelek.

9 Hisz milyen vigasztalás marad a hívőknek, amikor nemcsak papjaik tanítása, hanem papjaik emléke is elvész számukra? Hiszen amikor egy pap meghal, és nincs, aki a haldokló áldásával papi méltóságának örökét átvegye, abban az egyházközségben nem a pap hal meg, hanem a papság hal ki. És megmondanád, milyen remény marad még, ahol egy ember halála véget vet a vallásnak? Vizsgáld meg közelebbről¹³⁰⁹ az egyházi férfiak veszteségeit, ahogy csökken a püspökök száma, úgy nő a hitünket fenyegető veszély. Hallgatok társaidról, Crocusról¹³¹⁰ és Simpliciusról,¹³¹¹ akiket egyformán elűztek a nekik átadott püspöki székeükből, és a különböző okkal történt száműzetés kínja gyötri őket. Mert egyikük azt fájlalja, hogy nem is láthatja azt, ahova vissza szeretne térni, a másik pedig azt, hogy látnia kell, ahova nem térhet vissza.

10 Neked egyenrangú helyed van a legszentebb¹³¹² püspökök, Leontinus,¹³¹³ Faustus¹³¹⁴ és Graecus¹³¹⁵ között, városod fekvése, rangidős voltod és megbecsültség miatt; ez a szerencsétlen tárgyalás,¹³¹⁶ a ti közvetítésekkel folyik, ti hozzátok mindkét királyság feltételeit

¹³⁰³ *Helusani* (Elusa, ma: Éause): metropolis Novempopulanában.

¹³⁰⁴ *Vasatium*: (*Basatum*, *Vasates*, *Cossium*): Város Novempopulanában. Ma: Bazas.

¹³⁰⁵ *Convenae* (Lugdunum Convenarum, ma: St-Bertand-de-Comminges): Város Novempopulanában.

¹³⁰⁶ *Auscenses* (*Elimberis*, *Augusta Auscorum*, ma: Auch): Város Novempopulanában a Tolosába és Lugdunumba vezető kereskedelmi utak találkozásánál.

¹³⁰⁷ A felsorolt városok önmagukban azt jelentik, hogy a három provincia 26 püspökségéből 9 megüresedett, köztük *Novempopulana* metropolisi székhelye is.

¹³⁰⁸ *desolatis*: Vö. Sid. *Ep.* III, 1, 4.

¹³⁰⁹ *altius inspicite*: Vö. Sid. *Ep.* IV, 9, 1; Plin. *Ep.* V, 14, 5.

¹³¹⁰ *Crocus*: SIRMOND szerint Nemausus (Nîmes) püspöke volt, de semmivel sem bizonyítja. DUCHESNE véleménye szerint csak a VII. században volt ebben a városban ilyen nevű püspök. DUCHESNE, *Fastes Épisc.* I. 313. (idézi A. Loyer, 1970. 320) Crocushoz Lucidius (?) 470–471 körül írt egy levelet. MGH AA VIII. 290–291. A kilétéről szóló viták még megoldatlanok.

¹³¹¹ *Simplicius comes et vir spectabilis*, aki *praefectus* felmenőkkel rendelkezett. Diplomáciai tárgyalásokat folytatott, a vizigótok bebörtönöztek. Palladius bourgesi (Bituriga) püspök veje és 469/70-től utódja a püspöki székhelyen. Eurich 471-ben száműzte és megfosztotta püspöki méltóságától. Ld. Névmutató: Simplicius 2.

¹³¹² *sacratissimus*: Augustus korától a császárok jelzője volt, Sidonius korára a püspökök megszólítása lett.

¹³¹³ *Leontius*: Arelatei (Arles), 462. jan. 25–464. febr. 24. között a város püspöke. Ld. Névmutató.

¹³¹⁴ *Faustus*: Riez (Reiensis) püspöke és Lerins apátja. Ld. Névmutató.

¹³¹⁵ *Graecus*: Massilia (Marseille) püspöke 485–500 között. Ld. Névmutató.

¹³¹⁶ 475-ben Eurich felajánlotta Provence-t Auvergne-ért. Két küldöttség tárgyalta Eurichkal. Nem tudjuk pontosan, hogy kik vettek részt a tárgyalásokban. Julius Nepos császár (474. jún. 24–475 aug. 28) először talán Epiphaniust, Padova püspökét küldte követségbe. (Ennod. *Vit. Epiph.* 81) A Sidonius által itt emlegetett püspököket

és szerződéstervezetét. Intézzétek el, hogy a barátsági szerződés első pontja az legyen, miszerint a püspökök kinevezésének engedélyezésével Gallia népei közül azokat, akiket a gótoknak juttatott terület határai zárnak körül, megtarthassuk hitükben, még ha a régi szövetségi viszony nem is marad érvényben.¹³¹⁷ Örizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 7.

Kelt Augustonemetumban, 475. július közepe táján

SIDONIUS GRAECUS¹³¹⁸ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Íme, ismét visszatér Massiliájába szószátyár¹³¹⁹ Amantiusunk, és mint szokása, haza szeretne vinni valamit a városban szerzett zsákmányából, noha legalább ... a kikötő¹³²⁰ rakománya tetszett volna meg neki. Ez alkalommal többet is csevegnék tréfásan, ha egy és ugyanaz a lélek egyszerre tudna jókedvet mutatni és szomorúságot eltűnni. Hiszen a föld ezen félreeső szegletén helyzetünk itt és most olyan szerencsétlen – amint a hír is megerősíti –, hogy a háború idején kisebb volt nyomorúsága, mint lesz a békében.

2 A mi szolgaságunk lett más biztonságának váltságdíja.¹³²¹ Az arvernumiak szolgasága – ó, fájdalom –, akik, ha visszagondolunk a régi időkre, egykor a latinok testvérének¹³²² merték magukat nevezni és a trójai vérből származó¹³²³ népek közé sorolták magukat. Ha a legutóbbi eseményeket említjük, ők azok, akik a közös ellenség támadását a saját csapataikkal tartóztatták fel; akik gyakran falaik közé zárva sem ijedtek meg a gótoktól, és akik viszont rémületet okoztak a táborukba elsáncolt támadók között. Ők azok, akik ellenséges szomszédjaikkal vívott csatában éppúgy voltak vezérek, mint katonák; mégis, ha ezekből vala-

Ennodius nem nevezi meg, de Sidonius sem említi Epiphaniust. Valószínűleg Epiphanius megkapta Eurich javaslatát, és a tárgyalásokat a későbbiekben Basilius és a másik három itt említett püspök folytatta. Nem tudjuk, hogy Sidonius ismerte-e a tárgyalások részleteit. STEVENS 1933. 158–160, 198–199, 207–211; SMITH, 1941. 2. 491.

¹³¹⁷ Sidonius elképzelése a vallásszabadságról kissé naiv. Jól tudta ő is, hogy az arianus Eurich hitvédelme mögött inkább az a politikai megfontolás áll, hogy a híveket összefogó, a közösséget védelmező püspökök eltávolításával biztosíthatja magának a szabad hódítást és megszabadulhat az ellene fellépő olyan püspököktől, mit maga Sidonius, akinek politikai jártassága, katonai kapcsolatai veszélyesek lehetnek számára.

¹³¹⁸ *Graecus*: Massilia (Marseille) püspöke 485–500 között. Ld. Névmutató.

¹³¹⁹ *nugigerulus*: Általában női csecsebecsék, ruhák árusaként szokták fordítani. Vö. Plaut. *Aulul.* III, 5, 51. Itt azonban inkább a *nugae + gero* kapcsolatáról van szó, ahol a *nugae* a tréfás, szószátyár beszéd jelentésben értendő. Ez is egy olyan Sidoniusra jellemző szóalkotás, ahol a szó ritkán előforduló, és eredeti értelme mellett (tudjuk, hogy Amantius kereskedett) annak átvitt értelme (tudjuk, hogy nagyotmondó és hízogó modorú volt) egyszerre jelenik meg. Magyarra azonban csak egyféleképp lehet fordítani.

¹³²⁰ *cataplus*: Sidonius használja még az *Sid. Ep.* VI, 8, 1. -ben. Vö. Mart. XII, 74, 1. és Auson. *Ordo urb. nub.* XIII, 21.

¹³²¹ Ecdicius 474-ben még sikeresen, de erőforrások híján 475-ben már kevésbé hatékonyan védte Arles-t a gót inváziótól. A 475 tavaszán elindult tárgyalások eredményeként a hősiesen megvédett Auvergne-t Nepos átadta a gótoknak, hogy az Itáliához közelebb eső helyeket megtarthassa.

¹³²² *fratres latinos*: Vö. Lucan. *Phars.* I. 427–428: „*Arvernique ausi Latio se fingere fratres, / Sanguine ab Iliaco populi.*” Ugyanez a gondolat; Sid. *Carm.* VII, 139: „*est mihi, quae Latio se sanguine tollit alumnus, / tellus clara viris.*”

¹³²³ A trójai származás gondolata a *Caesar*ral kezdődő uralkodói propagandában Venus Genetrix kultuszával kezdődött, és Augustustól fokozatosan egyre nagyobb hangsúlyt kapott. Vö. „*Aherni a quodam Troiano nominantur*” (Lucan. *schol.* 427. Lucan. *Pharsalia*, ed. Hartmann, Lipsiae 1831. vol. III. 69).

milyen kedvező dolog származott, a szerencse titeket bátorított, ha pedig valami kedvezőtlen, őket csüggesztette a balsors. Ők az állam iránti szeretetből nem félték a törvény kezére adni a provinciát a barbároknak kiszolgáltató Seronatus,¹³²⁴ akit ezután az állam a bizonyítékok ellenére is, alig mert halálra ítélni.¹³²⁵

3 Ezért érdemeltünk szükségét, lángokat, vasat, dögvészt, gyilkosságtól zsíros kardokat és koplalástól lesoványodott harcosokat? E híres béke kedvéért téptük ki megrepedt falaink réseiből a fűeket ededelül, sokszor tapasztalatlanságból a nyers mérgező fűszálakkal vegyesen, mert gyakran szedte mohó kezünk ezeket is meg nem különböztethető leveleik, azonos színük és nedveik frissessége miatt? Ezért a sok és oly nagyszerű önfeláldozásunkért, amelyet tanúsítottunk, amint hallom, most kidobtok a hajóból?

4 Imádkozunk, hogy szegyenkeztek a szerződés miatt, mely se nem hasznos, se nem tisztességes. Ti folytatjátok a tárgyalásokat; rátok bízta a császár¹³²⁶ távollétében nemcsak a tárgyalás befejezését, hanem a békeszerződés életbe léptetését is.¹³²⁷ Kérjük, bocsásson meg fületek az igazság keménységéért, melyből a fájdalom elveszi¹³²⁸ a szemrehányás gyűlöletességét. Alig gondoltok a közjó érdekére, és midőn összejöttek tárgyalni, nem annyira a közös veszély elhárításával törődtek, mint inkább egyéni érdekekért fáradotok; továbbá, mert különösen gyakran és régóta teszitek ezt, kezdtek már nem az első, hanem az utolsó lenni provinciátok lakosai között.

5 Ugyan meddig tarthatnak még ezek az ámítások? Előkelőink maguk sem sokáig dicsekedhetnek nevükkel, ha kezdik elveszíteni alárendeltjeiket. Ezért akár a tárgyalásokon, vagy ahol csak módotokban áll, vágjátok el¹³²⁹ az annyira szegyenletes megegyezés útját. Ha szükséges, mi még mindig szívesen vállaljuk az ostromot, a harcot, az éhséget. Ha pedig valóban kiszolgáltattok minket – akiket az erőszak sem volt képes leigázni –, biztos találtok olyan barbár megoldást, amit gyávaságotokban ajánlhattok.

6 De mért lazítjuk meg mérhetetlen fájdalomunk zablját? Inkább irgalmazzatok a szenvedőknek és ne ítéljétek el a kesergőket.¹³³⁰ Mert más vidék, ha átadják, a szolgaságba¹³³¹ veti reményét, Arvernum pedig a könyörgésbe.¹³³² Ha már végszükségünkre nem tudtok gyógyírt

¹³²⁴ *Seronatus*: 469-ben feltehetően *ricarius septem provinciarum*, vagy *rationalis quinque provincias* lehetett. Komoly adókat vetett ki. Jó kapcsolatokat ápolt a vizigótokkal. Végül árulással vádolták, és 471-ben kivégezték. Ld. Névmutató. „*Seronatus barbaris provincias propinquantem*”: Vö. *Sid. Ep.* II. 1. 1.

¹³²⁵ *Seronatus* és *Arvandus* párba állítható, *Sidonius* viszont míg az utóbbival baráti kapcsolatban állt, *Seronatus* nem kedvelte. Leveleiben nem kímélte, ez a megjegyzés, amely kivégzéséről tudósít, lezárja azt a képet, amelyet korábbi leveliben róla vázolt. *Sid. Ep.* II. 1; V. 13; VII. 7. És lezárja a gótokkal való rokonszenvező politikájának korszakát is.

¹³²⁶ *Julius Nepos* (474. június–475. aug. 28). Ld. Névmutató.

¹³²⁷ *Julius Nepos* császár nem hagyta el Itáliát. A tárgyalásokat az *Sid. Ep.* VII. 6. 10-ben felsorolt négy püspökre bízta. Ezért a fenti mondat „*ros*”, „*robis*”, „*restras*” kifejezései valódi többes számok, nem csupán udvariassági formák.

¹³²⁸ A nyugati gótok az elfoglalt területek püspökei közül többet száműzték. Míg korábban Marseille (Massilia) Aix (Aquae Sextiae) és Riez (Reiensi) püspökei a metropolita címért versengtek, most a gót terjeszkedés előrehaladásával nemhogy metropoliták nem lettek, de még püspökök sem maradhattak minden esetben. GRIFFE, 1957. 129–133.

¹³²⁹ *statum concordiae* .. *incidite*: Vö. *Sid. Ep.* II, 1, 4; *Hor. Ep.* I, 14, 36; *Sen. Ep.* II, V (17) 1.

¹³³⁰ *nec imputate maerentibus*: Vö. *Sid. Ep.* V. 4. 1.

¹³³¹ *servitium*: szolgálat, szolgaság, rabszolgaság. Azt sugallja, hogy megtartják őket életben, hogy szolgálják legyőzőiket.

¹³³² *supplicium*: ez is kettős jelentéstartalmú szó. Jelentheti azt, hogy könyörgés, de gyakoribb jelentése: büntetés, halálbüntetés. *Sidonius* itt is az áthallásos technikát alkalmazza, és ez az egyetlen szó azt jelenti, hogy abban bíznak, hogy Istenhez intézett könyörgéseik meghallgatásra találnak, vagy inkább meghalnak.

nyújtani, legalább buzgó imádsággal segítsetek, hogy fennmaradjon azok vére, akiknek szabadsága haldoklik; készítsetek elő földet a száműzötteknek, váltságdíjat az elfogottaknak, útravalót az elvándorlóknak. Ha a mi kapuinkat megnyitják az ellenség előtt, a tiétek ne legyen bezárva a jövevények előtt. Őrizz meg jó emlékezetekben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 8.

Kelt Augustonemetumban, vagy Biturigában 470 végén vagy 471-ben

SIDONIUS EUPHRONIUS¹³³³ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Minthogy az egyházi szolgálat bilincsei helyhez kötnek, szerénységem helyzetét a legboldogabbnak akkor ítélném, ha miként provinciáink, úgy városaink is szomszédosok lennének. Ugyanis így társaságodban kisebb-nagyobb dolgokról tanácskozhatnék, és tettem olyanokká válnának, mint valamely folyó békés és háborítatlan folyása, ha az a veled való beszélgetésből, mintegy gyógyító forrásból eredne.¹³³⁴ Kétségkívül akkor az nem lenne vadul rohanó fiatalságom miatt sem a kérkedéstől tájékos, sem a büszkeség miatt zavaros, sem a bűntudattól sáros. Sőt inkább, ha valami tisztátalan lenne benne, ami rothadásával beszennyezné, tanácsaid forrásvizével keveredve megtisztulna.

2 Minthogy az efféle kívánságoknak gátat szab¹³³⁵ a köztünk lévő nagy távolság, buzgón kérlek, szabadítsd meg tanácsot kérő hívedet a rázúduló kétségektől, és mivel Simpliciu¹³³⁶st, *vir spectabilis*,¹³³⁷ Bituriga¹³³⁸ népe sürgetve kér, hogy magának püspökül választhassa, dönts el, mi a teendőm még ebben a fontos ügyben. Ebben a dologban ugyanis velem szemben akkora befolyásod, mások előtt pedig akkora tekintélyed van, hogyha bármit is akarsz tenni, azt nemcsak javasolni, hanem megparancsolni is köteles vagy; hiszen bármit is akarsz, az a legigazságosabb.

3 Mégis tudnod kell, hogy erről a Simpliciusról sok jót mondtak, mégpedig a legjobbak közül való emberek. Ezeket a tanúskodásokat én a tárgyalás kezdetén nem tartottam eléggé megbízhatóknak, mivel meglehetősen hízelgők voltak. De ezután az ő ellenfeleit mindig csak hallgatni láttam, méghozzá leginkább azokat, akik az ariánus hithez vonzódnak, de mivel a mi hitvallásunkat vallók közül, semmilyen okkal, sem mást nem ajánlottak, és törvénytelenül sem állítottak vele szemben senkit, úgy vélhetem, hogy figyelmünket a legkiválóbb férfiúra¹³³⁹ fordítottuk, akiről a rossz polgárok nem tudnak beszélni, a jók pedig hallgatni.

4 Miért is mondom el ezt én, a hozzá nem értő, mintha tanácsot adnék, mikor valójában én kérem tanácsodat. Ugyanis nyilvánosságra hozott akaratodból, véleményedből és leveleidből minden jobban megvilágosodik a papok és a nép között. Mert nem vagyunk

¹³³³ *Euphronius*: Augustodonumi püspök. Ld. Névmutató.

¹³³⁴ Vö. Venantius Fortunatus, *Carm.* 5, 2, 49–50: „*cuius vox refluens plebi de fonte salubri / ut bibat aure fidem, porrigit ore salem*.”

¹³³⁵ *sunt*... *praepectamento*: Vö. Sid. *Ep.* IV, 3, 4; Plaut. *Poen.* III, 2, 28.

¹³³⁶ *Simplicius comes et vir spectabilis*, aki *praefectus*i felmenőkkel rendelkezett. Diplomáciai tárgyalásokat folytatott, a vizigótok bebörtönözték. Palladius bourgesi (Bituriga) püspök veje és 469/70-től utódja a püspöki székben. Eurich 471-ben száműzte és megfosztotta püspöki méltóságától. Ld. Névmutató: Simplicius 2.

¹³³⁷ *vir spectabilis*: a szenatori rend második osztálya.

¹³³⁸ *Bituriga* (Bourges).

¹³³⁹ *exactissimum virum*: Plin. *Ep.* VIII. 23. 5.

annyira oktalanok, miszerint úgy határozzunk, hogy először meghívunk téged, ha el tudsz jönni, és ha ez nem lehetséges, mégis kikérjük tanácsodat, ha nem akarnánk mindenben engedelmeskedni neked. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 9.

Kelt Augustonemetumban, 471-ben

SIDONIUS PERPETUUS¹³⁴⁰ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 A lelki táplálécul szolgáló olvasmányok iránti vágyódásodban – mert a katolikus hit könyveinek¹³⁴¹ eredeti szövegei és magyarázatai közt annyira jártas vagy –, azt is minden áron meg akarod ismerni, ami bizony kevéssé alkalmas arra, hogy füleid kritikáját¹³⁴² kiérdemelje. Megparancsoltad, hogy küldjem el neked azt a beszédet, melyet Bituriga¹³⁴³ népének mondtam el a templomban, és melyet becsületes és tanító szándékával összhangban sem a retorikai felosztás, sem a szónoki fogások, sem az ékes nyelvtani alakzatok nem szépítettek.

2 És azt sem tehettem meg, amit a szónokok mostanában szoktak, hogy a vita végét lezáró részéhez történelmi tanulságokat, vagy költői metaforákat és szellemességeket fűznek.¹³⁴⁴ Ugyanis ha engem a végletekbe sodort volna a pártok viszályának és szeszélyének szenvedélye, úgy beszédemet a jogtalanság táplálta volna, s elfogultságom elrabolta volna tőlem a beszédre szánt időt. Mert oly nagy volt a vetélytársak sokasága, hogy egyetlen püspöki szék nagyszámú jelöltjét két padosor sem tudta volna befogadni. Önmagukkal valamennyien elégedettek voltak, egymással viszont mindnyájan elégedetlenek.

3 És nem is tudunk semmit elhatározni a közösség érdekében, hacsak a nép le nem csendesedik, és lemondva saját szavazati jogáról, alá nem veti magát a papok voksnak.¹³⁴⁵ A *presbiter*ek közül néhányan a sarokba húzódva valóban fecsegnek, azonban nyilvánosan még csak nem is zúgolódnak, ugyanis legtöbbjük épp úgy fél saját rendjüktől, mint a polgároktól. Tehát a nyilvánosság előtt mindegyik óvakodik mindegyiktől, tény, hogy így aztán senki sem hallgatja meg tiltakozva azt, amit később már maguk is állhatatosan hirdetnek.

4 Fogadd tehát e könyvecske mellékelt lapjait, Krisztus a tanúm, egy fél¹³⁴⁶ nyári éjszakán írtam¹³⁴⁷ ezt, és félek, nehogy olvasása közben jobbnak hidd, mint megérdemli.¹³⁴⁸ Tarts meg jó emlékezetedben, püspök uram!

¹³⁴⁰ *Perpetuus*: 458–488 között Turones (Tours) püspöke, Lugdunensis metropolitája. Ld. Névmutató.

¹³⁴¹ *authenticos*: az Ó- és Újszövetség. Vö. Hieronymus, *Ep*; Claud. Mam. *Stat. anim.* I, I; II, 20; Petrus Venerabilis, *Sid. Ep.* I, 2.

¹³⁴² *aurium ... censurum*: A beszéd szóban hangzott el, s bár írásban küldi, általában hangosan olvasták fel a leveleket, ezért utal Sidonius a fülekre, a szöveg meghallgatására.

¹³⁴³ *Bituriga*: Bourges.

¹³⁴⁴ *scintillas controversarum clausularum*: a cicerói körmondat (*periodus*) lezáró ritmusa, amelyet a későbbiekben mások is alkalmaztak. Vö. Symm. *Ep.* VII, 9.

¹³⁴⁵ Eredetileg a nép és a papság közösen választotta meg a püspököt.

¹³⁴⁶ *duabus vigiliis unius noctis*: a rómaiak az éjszakát négy részre osztották az őrsváltások (*vigiliae*) szerint. A nyári időszámítás szerint ez az este fél 8-tól hajnali fél 5-ig terjedő időszak kétnegyed része volt. Azt nem tudjuk, hogy mikor kezdett el írni.

¹³⁴⁷ *dictatatum*: Sidonius gyakran használja akkor is, amikor saját kezűleg ír le valamit.

¹³⁴⁸ *plurimum vereor ne ipsi amplius lectioni, quae hoc de se ipso probat, quam mihi credas*: Vö. Stat. *Silvae* I. praef. 15–16; Auson. *Ep.* XXI, 1, 20. és XVI, 1, 9.

BESZÉD

5 Az évszázadok története azt mutatja, szeretett híveim, hogy bizonyos filozófusok hamarabb ismertetik meg tanulóikat a hallgatás türelmével, mint a beszéd tudományával,¹³⁴⁹ és így azok, akik kezdők, öt csendes évet vállalnak magukra a vitatkozók katedrái között, hogy ne tartsák nagyobbnak¹³⁵⁰ a tehetséget, mielőtt azt kellőképpen meg nem ismerték volna. Így van az, hogy, ha azok közül valaki a hosszú hallgatás után beszél, aki őt hallgatni kezdi, nem hallgat, mivel, amíg a tudás természetét alaposan meg nem ismeri, nem nagyobb dicsőség elmondani, amit megismertünk, mint elhallgatni, amit nem ismerünk.

6 De most közepszerűségemre ettől egy nagyon távoli feladat vár, amelynek súlya ránehezedik a lélegzetállító mélységen és gyalázatos disznó-dagonyán átlépőre, hisz előbb, mint bárkinek a jók közül, a tanulás kötelezettségét kellene teljesítenem, és mégis a mások tanításának szolgálatát kényszerülök elvégezni. Ehhez a képtelenséghez járul még szerénységemnek az a terhe is – méghozzá hivatalos irat utasításával¹³⁵¹ –, hogy szabad kezét kapok püspököt választani a szent és a főpapságra legalkalmasabb pap¹³⁵² színe előtt. Olyat, aki midőn saját egyházmegyéjének feje lesz, az én hasznomra is válik, mivel igen kiemelkedik tanulmányai, az ékesszólása, a kora, és papi éve tekintetében. És én azt fogom mondani a metropolitának¹³⁵³ – mint provinciabeli és fiatalabb –, hogy a meg nem érdemelt tiszteletet és az acátlan tolakodást egyformán magamban hordom.

7 De, minthogy tévedésekben úgy tetszett nektek, hogy én – aki ugyan híjjával vagyok az okosságnak – Krisztus segítségével számotokra olyan bölcs püspököt keressek, akinek személyében minden jószág egyesül, nos, tudjátok meg, hogy egyetértésben hozott határozatok számomra nagy megtiszteltetést, de még nagyobb terhet jelent. Először is ítéljétek meg a közvélemény jelentős súlyát, amikor a kezdőtől tökéletes döntést vártok el, s a tanácskozásban a helyes út kijelölését követelitek attól, aki – mint bizonyára emlékeztek – a minap még maga is a tévedés útját járta. Tehát mivel ez volt szívetek szándéka, könyörgöm, amilyen meggyőződéssel biztatok bennem, épp annyira imádkozzatok értem, és szerénységemet ne tapssal jutalmazzatok, hanem méltóztatatok imáitokkal az égbe emelni.

8 Először is jó, ha tudtok arról, hogy az ellenkezés mily Scyllái¹³⁵⁴ és mily acsarkodás, méghozzá mily emberi acsarkodás közé kergetett engem a titeket megrágalmazni törekvők forgataga. Ugyanis a bűnös erkölcsökben is van bizonyos erő; ezért tudja kevesek gonoszsága eltorzítani sokak ártatlanságát, ezzel szemben kevesek jósága még erényeik megosztásával sem szolgálhat mentségül sokak gonoszságáért.

¹³⁴⁹ Ez Püthagorász iskolájában volt szokás. Vö. Apul. *Florida* XV, 59–60.

¹³⁵⁰ *celeriora...ingenia*: Vö. August. *De civ. D. 7. praef.* „*ingenia celeriora atque meliora.*”

¹³⁵¹ *paginae decretalis*: ld. *littera formata*; Sid. *Ep. I. 7.*

¹³⁵² *dignissimo papa*: Agroecius, Sens püspöke.

¹³⁵³ PLRE II. 39. Agroecius 3. szerint talán azonos az Sid. *Ep. VII. 5*-ben említett Agroeciusszal.

¹³⁵⁴ *Scylla* [Szküllä]: A görög mitológia egyik szörnye. Phorkusz lánya volt, akit Kírké szerelemfáltásból megmérgezett és kutyák nőttek ki a dereka körül. Kharübdisszel együtt egy veszélyes sziklazátony és tengeri örvény jelképei, ahol gyakorta hajótörést szenvedtek az átutazók. Sidonius a mitológiai történetből két metaforikus képet, az örvényt és az ugató kutyafejeket használja fel.

9 Ha bárkit javasoltam a szerzetesek közül, még ha olyat is, aki annyira tiszteletré méltó¹³⁵⁵ szerzetesi életet él, hogy csak Paulushoz,¹³⁵⁶ Antoniushoz,¹³⁵⁷ Hilariushoz,¹³⁵⁸ vagy Macariushoz¹³⁵⁹ lehet hasonlítani, fületem rögtön megütötte¹³⁶⁰ a körüllevő hitvány törpék panaszos zajongása. „Ő, akit javasoltál – mondták –, nem a püspöki, hanem inkább az apáti tisztséget tölthetné be, hiszen inkább képes az égieknél a lelkekért közbenjárni, semmint testünkért a földi hatóságoknál.” Ki ne keseredne el, midőn látja, hogy az erényt, a tisztaságot, az alaptalan szemrehányás bűnével mocskolják be.

10 Ha szerény jelöltet választunk, közönségesnek mondják, ha öntudatosat jelölünk, gögösnek vélik. Ha kevésbé képzettet, azonnal gúnyolják tudatlansága miatt, ha pedig valamiben képzettet, felfuvalkodottnak kiáltják ki. Ha szigorút jelölünk, mint kegyetlentől borzadnak tőle, ha engedelkenyt, könnyelműséggel vádolják. Ha egyszerű embert jelölünk, lenézik, mint bárgyút, ha éles eszűt terjesztünk elő, kerülük, mondván, hogy ravasz. Ha lelkiismereteset, megteszik babonásnak, ha engedelkenyet, hanyagnak ítélik; ha leleményeset, kapzsinak tartják; a nyugodt jelöltet gyávának minősítik; ha mértékletes embert vezetünk eléjük, mint fősvényt fogadják; ha olyat, ki az étkezésben gyönyörködik, falánksággal vádolják; ha pedig olyat, ki gyönyörködve koplal, hiúnak bélyegzik.

11 A lazaságot mint szabadosságot kárhoztatják; a szerénységet mint bárdolatlanságot vetik meg; aki mosolyog, azt saját keserűségük miatt nem találják kedvesnek; a nyájast közönségesként veszik semmibe. És így, bárhogyan él is az ember, a gyalázkodók nyelve mégis mindig úgy kikezdi a jobbik rész erkölcsét,¹³⁶¹ mintha kétélű horog marna belé. Ilyen körülmények között a világiak önféjsége és az egyháziak szabadossága vonakodva veti alá magát egy fegyelmezett szerzetesnek.

12 Ha klerikust jelölünk, a rangban utána következők irigylük, az előtte levők lenézik őt. Ugyanis ezek közül néhányan – hogy a többieknek a kedvében járjanak – az érdemek megállapításánál egyedül az egyházi szolgálatban eltöltött időt veszik figyelembe; azt akarják, hogy mi a püspökszentelésnél ne az alkalmasságot, hanem a kort tekintsük alapnak, mintha a legmagasabb papi méltóság elnyerésének feltétele nem az erény, a becsület, a tisztesség, a kiérdemelt közmegebecsülés lenne, hanem a hosszú élet.¹³⁶² És így azok, akik szolgálatukban lassúak, de az ellenkezésben serények, az ügyintézésben nehézkesek, de a pártütésben sürgölődnek, a szeretetben gyengék, a vitatkozásokban szívósak, a féltékenység megőrzésében állhatatosak, ítéletük szabad kinyilvánításában ingadoznak, és mégis vezetni kívánják az egyházat, bár idős koruk miatt már ők maguk szorulnának irányításra.

13 De nem akarom kevesek nagyravágyása miatt sokáig kárhoztatni a többség viselkedését, csak azt teszem még hozzá,¹³⁶³ hogy mivel én név szerint senkit nem ajánlottam, aki

¹³⁵⁵ *praerogativa*: Vö. Sid. *Ep.* I. 1. 2; VII. 14. 7.

¹³⁵⁶ *Paulus*: Remete Szt. Pál [Thébai vagy Anakhoréta] (227/28 k.–341. k. január 15): az első ismert nevű keresztény remete, a „sivatagi atyák” egyike.

¹³⁵⁷ *Antonius*: Remete Szt. Antal (251–356. január 17): korai keresztény remete, a „sivatagi atyák” egyike.

¹³⁵⁸ *Hilarius*: Gázai Szt. Hiláron (291–371. október 21): Remete Szt. Antal tanítványa, a palesztinai remetemozgalom megalapítója.

¹³⁵⁹ *Macarius*: Ezen a néven két remetét is ismerünk. Alexandriai Szt. Makáriosz (297/298–395. január 2): egyiptomi remete, a „sivatagi atyák” egyike. Másikuk Egyiptomi vagy Nagy Szt. Makáriosz (300/301–391. január 19): szerzetes, apát, szintén a „sivatagi atyák” egyike.

¹³⁶⁰ *aures... murmur everberat*: Vö. Sid. *Ep.* I, 3, 2; Plaut. *Amph.* I, 1, 177.; Lucan. *Phars.* VII, 25. Auson. *Ep.* XV, 5.

¹³⁶¹ *bonarum pars mores*: Vö. Sid. *Ep.* II, 4, 3.

¹³⁶² *dū potius quam bene vivere*: Vö. Plaut. *Trin.* I. 2, 27. (65).

¹³⁶³ *hoc solum astruo*: Vö. Plin. *Ep.* IX, 33. 11; *Ep.* III, 2, 5. (65); Sid. *Ep.* VII, 9, 24.

kimutatja sértődöttségét, ezzel bevallja, hogy visszautasítottnak érzi magát.¹³⁶⁴ Valóban őszintén kijelentem: sokan vannak a körülállók között, akik püspöknek alkalmasak, de valamennyien nem lehetnek püspökök, és mivel egyesek más-más, Istentől kapott tehetséggel rendelkeznek, az összességük megfelelő, de az összesből egy egyáltalán nem.

14 Ha netán közéleti embert jelölnék, tüstént rám támadnának, ezekkel a szavakkal: „mivel Sidonius polgári tisztségből került egyházi méltóságba, nem hajlandó az egyházközségről jelölni a metropolitát, büszke a születési előjogokra, dicsőíti az előkelők által viselt méltóságok jelvényeit, és megveti Krisztus szegényeit”.

15 Ezért a jelen körülmények között nem annyira a jó kedvessége, mint a gyalázkodók becsmérése miatt kell hitet tennem (él a Szentlélek, mindenható Istenünk, ki Péter szavaival elítélte Simon mágust,¹³⁶⁵ amiért az úgy vélte, az üdvözülés kegyelmét meg tudja venni pénzért magának).¹³⁶⁶ Én a püspökválasztásban azt, akit számotokra alkalmasnak vélek, nem a pénzért, nem a rokonszenveségéért támogatom, hanem – eléggé mérlegelve a helyzetet, és még inkább a személyt, a kort, a provinciát, a várost és azt a férfit, kinek életét a következőkben ismertetem –, mert őt vélem a legalkalmasabbnak.

16 A kegyes¹³⁶⁷ Simplicius¹³⁶⁸ egészen mostanáig a ti rendetek tagja volt, de mostantól fogva a mi rendünkbe fog tartozni, mert általatok az imént jelölte ki Isten; mind magaviselete, mind foglalkozása által mindkét pártnak megfelel: az állam megtalálja benne, amit csodálhat, és az egyház, amit szerethet benne.

17 Ha tisztelnünk kell származása miatt, mivel az evangélista azt tanítja, hogy ezt sem szabad elmulasztani, (ugyanis Lukács mikor belekezdett keresztlő János dicséretébe, legfontosabbnak azt tartotta, hogy papi családból származott, de élete nemességét magasztalva elsőként mégis családja rangját emelte ki):¹³⁶⁹ Simplicius ősei magas egyházi vagy polgári hivatalokat viseltek.¹³⁷⁰ Elődei mindkét tekintetben kiemelkedtek: vagy püspökként, vagy *praefectus*ként váltak híressé; így ezeknek az ősöknek mindig gyakorlatuk volt az emberi vagy az isteni törvény hirdetésében.

18 Ha valóban behatóan megvizsgáljuk Simpliciusunk cselekedeteit, úgy találjuk, hogy őt a *spectabilis*¹³⁷¹ között az első helyre kell tennünk. De joggal mondjátok, hogy az *illustris*¹³⁷² címet bíró Eucherius¹³⁷³ és Pannychius¹³⁷⁴ magasabb rangúak. Egészen idáig így is volt, de

¹³⁶⁴ *cum nullum proferam nuncupatim ille confitetur repulsam qui profitetur offensam*: Vö. Cic. *De imp. Cn. Pomp.* 13, 37: „*ego autem nomino neminem, qua re irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri*?” – „De meg nem nevezek senkit, így nem is haragudhat rám senki, hacsak előbb nem akarja magáról bevallani a dolgot”. (ford.: Németh B.).

¹³⁶⁵ Simon mágus: újszövetségi személy, akit Péter apostol, mert pénzen akarta tőle az isteni kegy ajándékát megvásárolni, megátkozott. ApCsel. 8:5–25

¹³⁶⁶ Vö. ApCsel. 8:18–24.

¹³⁶⁷ *benedictus*: itt pusztán jelző. Vö. Paulinus, *Ep.* IX. „*Alius libellus ex his est, quos ad benedictum, id est christianum virum, amicum meum Endelechium scripsisse video*.”

¹³⁶⁸ *Simplicius*: Palladius bourgesi (Bituriga) püspök veje és 469/70-től utódja a püspöki székhelyen. Eurich 471-ben száműzte és megfosztotta püspöki méltóságától. Ld. Névmutató: Simplicius 2.

¹³⁶⁹ Lk 1:5. 17.

¹³⁷⁰ *cathedris...tribunalibus*: a *cathedra* a püspöki méltóság szimbóluma, a püspöki szék, a *tribunal* az az emelvény, amelyen a hivatali személyek ültek hivataluk gyakorlása közben. Különösen a *praetori* bíróságok helyeként volt ismert. A katonai táborokban a hadvezér helye volt. Sidonius átvitt értelemben használja mind a kettőt az egyházi és állami méltóságra.

¹³⁷¹ *vir spectabilis*: a *senatori* rend második osztálya.

¹³⁷² *vir illustris*: a *senatori* rend első osztálya.

¹³⁷³ *Eucherius*: Biturigai (Bourges) *senator*. Ld. Névmutató: Eucherius 2.

¹³⁷⁴ *Pannychius*: Auvergne-ben (Arvernum) élt, *vir illustris*. Ld. Névmutató.

most már a kánon szerint nem alkalmasak a püspökjelöltségre, mivel mindketten másodszor nősültek.¹³⁷⁵ Ha életkorát vizsgáljuk, még rendelkezik a fiatalág hatékonyságával, de már az öregkor bölcsességével is.¹³⁷⁶ Ha műveit, vagy tehetségét nézzük, tehetsége vetekszik tudásával.

19 Ha emberségét kutatjuk, túlságosan is bőkezűnek találjuk a polgárhoz, a paphoz, az idegenhez, a kicsihez és a nagyhoz egyaránt, és gyakran ismeri meg kenyerét lehetőleg az, aki vissza sem akarja adni. Ha követség vállalásának terhe nehezedett rá, nem egyszer állt ezért a városért subás királyok vagy bíborba öltözött császárok előtt. Ha azt vizsgáljuk, melyik mester vezette be a hit alapjaiba, hogy közmondással szóljak: volt otthon, akitől tanulhatott.¹³⁷⁷

20 Végül ő olyan ember, kedveseim, akinek a sötét börtönben a barbár cella sokszoros zárait isteni sugallat nyitotta meg.¹³⁷⁸ Őt a püspökválasztáskor – ahogyan hallottam –, mind az apósa, mind pedig az apja mögé helyezendőnek kiáltottatott ki, és aki, mikor idővel a dicséretnek sokaságával hazatért, jobban kívánta, hogy őseit tiszteljek meg e ranggal, mint saját magát.

21 Majdnem elhallgattam, amit elfeledni pedig nem lenne tanácsos.¹³⁷⁹ Egykor Mózes korában, mint a zsoltáríró¹³⁸⁰ mondja: „a régi időkben”,¹³⁸¹ hogy a frigyládának szép hajlékot emeljenek, a pusztában egész Izrael Bésaléel¹³⁸² lábaihoz gyűjtötte a felajánlott költséget. Salamon¹³⁸³ azután, hogy a templomot Jeruzsálemben¹³⁸⁴ felépítse, munkára hívott minden férfit a népből, és felhalmozta a palesztinoktól zsákmányolt kincseket, meg a környékbeli királyságok adóját, és a déli Sába királynőjének kincseit.¹³⁸⁵ De nektek Simplicius még fiatalon, katonaként, egyedül épített templomot, még mint *filius familias*, de már mint családapa,¹³⁸⁶ és nem tette nyilvános ígéretét sem az idősek fukarsága¹³⁸⁷ sem a szegényebbek megfontoltsága bizonytalanná, és mégis erkölcsös volt a tett, melyről hallgatott.

22 Mert ha nem tévedek, ettől a férfitől idegen minden népszerűség-hajhászás; nem keresi mindenkinek, hanem csak a jóknak a kegyét; nem alázza le magát a különbségtétel nélküli barátkozás révén, hanem megfontolt barátkozása miatt lesz megbecsült; és vetélytársainak inkább használni kíván, mintsem tetszeni, azokhoz a szigorú atyákhoz hasonló, akik fiaiknak

¹³⁷⁵ Van némi vita arról, hogy a bibliai többes házasságról, vagy a másodszori nősülésről van szó. Úgy tűnik, Gelasius pápa óta nem volt elfogadott a püspökök másodszori nősülése. Gelasius, *Ep.* 9. 2. skk. (PL 59: 49a-c) „*ut si quis ...monasterialibus disciplinis eruditus ad clericale munus accedat, imprimis eius vita praeteritis acta temporibus requiratur, ... si secundam non habuit fortassis uxorem, ... si curiae iam probatur nexibus absolutus ...*”. A kérdéshez ld. VAN WAARDEN 2009. 409–410.

¹³⁷⁶ *efficaciam de inventute, de senectute consilium*: Vö. Sid. *Ep.* VII, 2, 1.

¹³⁷⁷ *domi habuit, unde disceret*: Ter. *Ad.* (413) III, 3, 59.

¹³⁷⁸ A történetről semmit sem tudunk. Nyilván fogoly vagy tűz volt a nyugati gótoknál.

¹³⁷⁹ *paene transieram, quod praeteriri non oportuerat*: Vö. Sid. *Ep.* VI, 9, 3.

¹³⁸⁰ A hagyomány szerint Dávid király.

¹³⁸¹ *diebus antiquis*: Zsolt 77:5: „A hajdani időkre gondolok”; 143:6: „Megemlékezem a régi időkről”.

¹³⁸² *Bésaléel*: Júda törzseből származó férfi, akit Isten képessé tett arra, hogy fémről, fából és kőből művészi munkákat készítsen a szent sátor részére (2Móz 31:2; 35:30–33).

¹³⁸³ *Salamon* (Kr. e. 1000 körül–Kr. e. 928 körül): Izrael harmadik, bölcsességéről ismert királya.

¹³⁸⁴ *in Solymis*: utalás Lycia legrégebb lakóira (*Solym*), akikről a zsidók származtak. A város róluk kapta a nevét.

¹³⁸⁵ 2Móz XXXVI. 1; 4Móz XVII. 10; ApCsel. 7:44; 2Krón 34:6. és 8:9. A Királyok első könyve nem tesz említést arról, hogy a templom építésében külföldiek is részt vettek volna. A. Løyen szerint Sidonius itt emlékeztetből, pontatlanul idézte a Bibliát.

¹³⁸⁶ *adhuc filius familias et iam pater*: a római jog szerint a fiú addig nem önálló, még akkor sem, ha házas, és saját gyermekei is vannak, amíg az apja él.

¹³⁸⁷ *tenacitas*: Vö. Livius, XXXIV, 7.

nem annyira kívánságaira, mint inkább érdekeire gondolnak. A balsorsban helytáll, kétséges körülmények között megbízható, kedvező körülmények között pedig józan, megjelenésében egyszerű, beszéde érthető, a barátságban egyenlőségre törekszik, a tanácsadásban kitűnő. A kipróbált barátságra kitartóan törekszik, azt állhatatosan fenntartja, tartósan ápolja. Az el-lenségeskedést becsületesen intézi el, lassan lesz bizakodó, gyorsan felejt. A legtöbbre kell értékelnünk, mert a legkevésbé nagyravágó, a főpapi címet nem elnyerni, hanem kiérdemel-ni törekszik.

23 Mondhatná valaki: „vajon honnan tudtál meg róla ennyit ilyen gyorsan?” – így felelek neki: előbb ismertem meg a biturigaikat, mint Biturigát. Sokukat megismertem utazás közben, sokat a közéletben, sokat adás-vétel közben, sokukat a magam, illetve az ő számű-zetésükkor. Sokat megtudtam a közvélekedésből is, mivel a természet nem szab oly szűk határokat a híreknek, mint az országoknak. Ezért, ha a város helyzetét nemcsak falai nagy-ságával, hanem polgárai érdemeivel is mérjük, először nem azt tudakolom meg valakiről, hogy kicsoda, hanem hogy hová való.

24 Felesége a Palladiusok nemzetségéből¹³⁸⁸ származik, akik rendjük dicsőségére vagy az irodalom katedráin, vagy a főpapi székekben ültek. Mivel a családnya személye valóban megérdemel egy rövid és tiszteletteljes említést, bizton állíthatom, hogy ez az asszony mindkét család papjainak díszére válik, mind annak, ahol felnőtt, mind pedig annak, amelyikbe kiválasztva belépett. Mindkét fiúk jól és gondosan nevelkedett, akikhez hasonlítva apjuk akkor kezd egyre boldogabb lenni, mikor felülmúlják őt.¹³⁸⁹

25 És mivel megesküdtetek, hogy szerény személyem véleménye döntő lesz ebben a választásban, és mivel a szóbeli eskü sem erősebb, mint az írásos, az Atya, a Fiú és a Szent-lélek nevében esküszöm, hogy provinciánk metropolitájául, városotok főpapjául őt kell megválasztanunk.¹³⁹⁰ Ha javaslatomat elfogadjátok azzal a férfival kapcsolatban, akiről be-széltem, ez egybe hangzik a ti régebbi véleményetekkel.

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 10.

Kelt Augustonemetumban, 474-ben

SIDONIUS GRAECUS¹³⁹¹ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Irigylem szokásos levélvivőnk szerencsését, akinek osztályrészül jut, hogy gyakran láthat téged. De miért beszéljek Amantiusról,¹³⁹² amikor leveleimre magukra is feltékeny vagyok, hisz ezeket megszentelt ujjaid nyithatják fel, és feltáruhatnak tekinteted előtt. És én ennek a városnak félig égett és gyenge falai közé bezárva, az eljövendő háborútól félve,¹³⁹³

¹³⁸⁸ Simplicius feleségének apja a Sid. Ep. VII. 8. 2-ban említett Palladius püspök. Sidonius említ még a Sid. Ep. V. 10. 3. -ban egy Palladius *rhétort* és a Carm. XI. 309-ben egy Palladius *villicust*. Ez utóbbi valószínűleg azonos volt a 458. év *praefectus Urbi Romae*-jával és egy *Agricultura* c. mű szerzőjével. Azonban ezeknek a Palladiusoknak rokonai kapcsolatát nem tudjuk igazolni.

¹³⁸⁹ *filios... quibus comparatus pater inde felicius incipit esse, quia vincitur*. Vö. Sid. Ep. III. 11. 2; VIII. 7. 4; Plin. *Paneg.* 89; Symm. Ep. IV. 20. 2; Claud. VIII. 430.

¹³⁹⁰ Az elmondottak szerint Bourges (Bituriga) püspöke *Aquitania* I metropolitája is volt.

¹³⁹¹ *Graecus*: Massila (Marseille) püspöke 485–500 között. Ld. Névmutató.

¹³⁹² *Amantius*: Sidonius gyakori levélvivője.

¹³⁹³ Nyilván Eurich Clermont-Ferrand elleni hadjáratának utolsó szakaszáról van szó.

sehogy sem tudok lemondani az irántad való sóvárgásról. Lenne bár Arvernum¹³⁹⁴ helyzete vagy a környék ügye olyan, hogy kevésbé mentegethetném az így most mentegethetőt.

2 De ami még kétségbeejtőbb: érdemeinket igazságtalansággal viszonzották, így mentegetőzésünk jogos marad. Ezért a bevezetésül elmondott üdvözléssel, mint barátok között szokás,¹³⁹⁵ nagyon kérlek, egyelőre mondj le látogatásomról, amellyel adósod vagyok, és adott szavam teljesítéséről is. Bárcsak a béke helyreállítaná a jövés-menés szabadságát, hogy inkább attól kelljen félnem, hogy folytonos jelenlétem a jövőben unalmassá válik. Kegyeskedj megemlékezni rólunk, püspök uram.

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 10 (11)

Kelt Augustonemetumban 472 körül¹³⁹⁶

SIDONIUS AUSPICIUS¹³⁹⁷ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ha a korunk és vidékünk helyzete engedné, régen megkötött barátságunkat¹³⁹⁸ nem csak levelezéssel ápolnám. De mivel az egymással viaskodó királyságok¹³⁹⁹ harci zaja a testvéri nyugalom iránti vágyunkat nagyon is túlharsogja, legalább a levelezés szokása maradjon meg az egymástól távol élők és szétválasztottak között, mert – miként azt régi példák is megerősítik –, a levelezést már régen felhasználták a barátság fenntartására. Arra kérlek még, bocsáss meg a ritka találkozások bűnéért aggódó tisztelődnék, aki azért nem tud szentséges jelenlétben gyakrabban elmélkedni, mert egyszer a szomszédok¹⁴⁰⁰ fenyegetésétől, máskor a pártfogók irigységétől fél.¹⁴⁰¹ De erről ennyit, és már ez is sok volt.

2 Végül kegyeidbe ajánlom¹⁴⁰² a *tribunus*ságot viselt férfit, Petrust,¹⁴⁰³ aki leveletem hozzád viszi. Jelenlétben majd részletesebben el fogja mondani,¹⁴⁰⁴ éppen miben fáradozik. Levelem elolvasása után, kérlek, segíts neki, amennyire hatalmadban áll,¹⁴⁰⁵ nem kevésbé figyelembe véve a méltányosságot is, amellyel szemben még közeli rokonaimat sem támogatnám. Kegyeskedj megemlékezni rólunk, püspök uram.

¹³⁹⁴ *Arvernum*. Auvergne.

¹³⁹⁵ *salutatione praefata, sicut mos poscit officii*. Vö. Sid. Ep. V, 15, 1; Symm. Ep. VII, 66; IV, 23, 2; IX, 15, 1.

¹³⁹⁶ 471–474 között.

¹³⁹⁷ *Auspicius*: Toul (Tullum) püspöke. Ld. Névmutató.

¹³⁹⁸ *amicitiis*: Ld. Sid. Ep. I, 7, 1.

¹³⁹⁹ *procella regnorum*. A „királyságok” a burgund és a nyugati gót királyságokat jelölik. 471 és 474 között nyílt viszálykodás volt köztük. A *procella* a szélvihart jelenti, amely hirtelen támad. Ez a hol egyik, hol másik hatalom váratlan, hirtelen támadását festő szókép.

¹⁴⁰⁰ A szomszédok alatt Sidonius a nyugati gótokat érti. Vö. Sid. Ep. III, 4, 1.

¹⁴⁰¹ A pártfogók a burgundok, akik segítettek Clermont-Ferrand védelmében a nyugati gót ostrom idején, azonban nem bizonyultak megbízható szövetségeseknek. Vö. Sid. Ep. III, 4, 1.

¹⁴⁰² *insinuo*: Vö. Sid. Ep. I, 10, 1.

¹⁴⁰³ *Petrus: tribunus et notarius, vir clarissimus*. Lehet, hogy csak tiszteletbeli címként kapta meg ezeket. Ld. Névmutató: Petrus 2.

¹⁴⁰⁴ *portitorem nostri sermonis*: Vö. Sid. Ep. VI, 3, 2.

¹⁴⁰⁵ *cui ... quod in vobis opus est ... accedat*: Vö. Sid. Ep. I, 7, 1.

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 12.

Kelt Augustonemetumban, 476 körül

SIDONIUS FERREOLUSÁNAK¹⁴⁰⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Neked kellett volna, hogy szóljon az első vörös betűs cím,¹⁴⁰⁷ az első levél tiszteletadása e bármennyire is jelentéktelen könyvemben, ha inkább barátságunk¹⁴⁰⁸ és rokonságunk éveit, alakulását és tartalmát tartom szem előtt, mint személyes sorsodat. Sorban leírtam volna *curulisi* méltóságot viselő őseidet, és ugyancsak felsoroltam volna a *patriciusi* címeket, és ugyanúgy az egyházi főméltóságot¹⁴⁰⁹ viselőket is. Nem hallgattam volna el Syagriusod háromszoros *praefecturáját*,¹⁴¹⁰ és nem tagadtam volna meg tőle a neki kijáró magasztalásokat, amiért nem vonakodott oly hosszú ideig megmaradni tisztségében, bár annyszor változtak mellette a közszolgák. Említettem volna atyádat és nagybátyádat is, akiket semmiképp sem szabad elhallgatni.

2 És bár tollam teljesen belefáradt volna családod győzelmeinek dicsőítésébe, mégsem merült volna ki annyira családod felsorolásában, hogy emiatt a te dicsőséged elmondására már ne maradt volna ereje; mert ha őseid erényeinek leírásában el is kopott volna, újból hegyessé vált volna érdemeid láttán. De amikor a te nyilvános méltatásodra készültem, nem azt tartottam szemem előtt, ami voltál, hanem inkább azt, ami vagy.

3 Nem beszélek arról, hogy még akkor kormányoztad a gall provinciákat, amikor azok még a legnagyobb mértékben sértetlenek voltak.¹⁴¹¹ Csak megemlítem Attilát,¹⁴¹² a Rajna el-lenségét, és Thorismundot,¹⁴¹³ a Rhodanus¹⁴¹⁴ hívatlan vendégét, akivel Aëtius,¹⁴¹⁵ a Liger¹⁴¹⁶ felszabadítója egyedül a te hathatós segítségével szállt szembe.¹⁴¹⁷ Arra is csak utalok, hogy nagy bölcsességedet és előrelátásodat ismerve, a provincia lakói hangos taps közepette önként vállalkra vették kocsidat, mivel Gallia ügyét úgy irányítottad, hogy az adózás ígájától kimerült birtokosok megkönnyebbüljenek. Röviden említem azt is, hogy a gótok merész királyát¹⁴¹⁸ egyszerre mézédessé, könnyörgő és szokatlan beszéddel hogyan tudta meghatni,

¹⁴⁰⁶ *Tonantius Ferreolus*: 451–52/3-ban *praefectus praetorio Galliarum*. 469-ben a gallok követtségét vitte Rómába. Ez a levél a legrészletesebb leírása Ferreolus polgári karrierjének. Ld. Névmutató: Ferreolus, Tonantius.

¹⁴⁰⁷ Ovid. *Trist.* I, 7. „Nec titulus nimio, nec cedro charta notetur.”

¹⁴⁰⁸ *amicitiae*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

¹⁴⁰⁹ *infulus*: a papok gyapjuszalagjából kialakult rangjelző szó, amely az apátok fővegén át a püspöksüvegen át az ékességig bármit – de magasabb rangot jelölve – jelenthet.

¹⁴¹⁰ Flavius Afranius *Syagrius*: 381-ben *praefectus Urbis Romae*. 382-ben *praefectus praetorio Italiae*. Ld. Névmutató: Syagrius 1.

¹⁴¹¹ Érdekes, hogy Sidonius úgy tekinti, hogy Gallia 451-ben még területileg sértetlen volt, noha már tekintélyes részét lakták a nyugati gótok és a burgundok.

¹⁴¹² *Attila*: hun király (434–453). Ld. Névmutató.

¹⁴¹³ *Thorismund* (419–453): nyugati gót király. Ld. Névmutató.

¹⁴¹⁴ Rhodanus (Rhône)

¹⁴¹⁵ *Flavius Aëtius*: 425-ben *magister militum per Gallias*. 433-tól Nyugat *magister militum*a. 451-ben a mauriacumi (cata-launumi) csatában viaszorította Attilát, majd egy évvel később megállította itáliai előrenyomulását is. Ld. Névmutató.

¹⁴¹⁶ Loire

¹⁴¹⁷ Ferreolus 451-ben *praefectus praetorio Galliarum* volt. Segített az Attila elleni koalíció megszervezésében. Részt vett Orleans (Loire-vidék) felszabadításában, és a mauriacumi (catalaunumi) csata után az új nyugati gót király, Thorismund semlegesítésében. Igyekezett könnyíteni a galliai nagybirtokok adóterheit is.

¹⁴¹⁸ *Thorismund* (451–453) nyugati gót király. A mauriacumi (catalaunumi) csata után a Loire és a Rhône felé terjesztette ki a nyugati gót területeket.

őt, akit Aëtius csatával sem volt képes elmozdítani Arelate¹⁴¹⁹ kapujától, te egyetlen reggelivel rávetted az elvonulásra.

4 Ezeket mind épp csak érinti tollam, remélve, hogy jobban illik hozzád, ha a püspökök, mint ha a *senatorok* sorában írom le dicséretedet,¹⁴²⁰ és becsületesebbnek tartottam, ha Krisztus követői, mint ha Valentinianus¹⁴²¹ császár előjárói¹⁴²² közé sorollak. Levelem rosszindulatú értelmezői hibáztathatnak engem, de attól nem téríthetnek el, hogy a papok között említselek téged. Mert mit sem értenek a társadalmi rang értékeléséhez azok, akik a papi rend méltóságát lekicsinylik, mint ahogy az ünnepi lakoma¹⁴²³ azt igazolja, hogy előkelőbb az első asztal utolsó vendége annál, aki a második asztal első helyén ül,¹⁴²⁴ úgy a derék emberek véleménye szerint a legalacsonyabb rangú papok is kétségtelenül a legmagasabb állami méltóságok viselői felett állnak. Imádkozz értem!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 13.

Kelt Lugdunumban, 469-ben vagy 470 elején

SIDONIUS SULPICIUSÁNAK¹⁴²⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Eddig kevésbé ismertem fiad,¹⁴²⁶ Himerius¹⁴²⁷ pap arcát, mint hírnevét, melyet a jó emberek terjesztenek. A minap ő Tricassumból¹⁴²⁸ Lugdunumba¹⁴²⁹ érkezett, ahol én rövid és gyors látogatást tettem szent Lupus püspöknél,¹⁴³⁰ aki méltán első a galliai püspökök között, és hivatalának éppúgy mestere, mint méltóságának megtestesítője, és fiad az ő képét idézi előttem.¹⁴³¹

2 Te jó Isten, mily bölcsességről és szeretetreméltóságról tanúskodik, ha véleményt mond, vagy ha tanácsot ad. Bőven árad személyiségének sója, ha tanácsot ad, méze,¹⁴³² ha tanácsot kér. Legfőbb gondja az irodalom, legfőképpen a vallásos irodalom, melyben az érzelmek mélysége jobban leköti, mint a szavak felszíne. Ura minden cselekedetének, egyedül Krisztus az, aki sürgeti vagy visszatartja. S amit csodálhatsz vagy dicsérhetsz: sohasem rest, még amikor semmit sem csinál, akkor sem pihen.

¹⁴¹⁹ Arelate (Arles).

¹⁴²⁰ A 4. *caput* nem bizonyítja, hogy ténylegesen pap lett volna, csupán vallásosságát igazolja. Az Arvandus-per után, 469-től Ferreolus szemlélődő életet élt.

¹⁴²¹ III. Valentinianus (425–455) római császár.

¹⁴²² *perfectus...praeffectus*: szójáték a 'bevégzetten valamit cselekvő' és az 'előre eldöntött cselekvés', illetve a 'követ' és 'előtte jár' szavakkal.

¹⁴²³ *Festivitas publica*. Vö. SHA VIII. (Ae. Lampridius), *Alex. Sev.* 63, 4.

¹⁴²⁴ *prima mensa...:* a római ebédlők rangjelző hierarchiája, ahol a három *lectus (mensa)* közül az elsőn heverték a legrangosabb vendégek.

¹⁴²⁵ *Sulpicius*: *Vir honestissimus, decurio*. A fia Hilarius. Ld. Névmutató.

¹⁴²⁶ *antistes*: templomi előjáró, főpap.

¹⁴²⁷ *Himerius*: pap, lehet, hogy püspök. Sulpicius fia, Lupus püspök tanítványa. Ld. Névmutató: Himerius 2.

¹⁴²⁸ *Tricasses*: Város Lugdunensis II.-ban hasonló nevű törzs szállásterületének központjában. Ma: Troyes

¹⁴²⁹ Lugdunum: Lyon.

¹⁴³⁰ *Lupus*: előbb Lerinsben volt szerzetes, majd Tricasses (Troyes) püspöke 426–27 körül. Tárgyalt Arbogastesszel. Ld. Névmutató: Lupus 1.

¹⁴³¹ *lupum... morum nobis imitatione restituit*: Vö. Plin. *Ep.* IV, 2, 1: „*si patrem non féfferet?*”.

¹⁴³² *sale ... melle*: Talán szellemességnak és ékesszólásnak is lehetne fordítani. Vö. Sid. *Ep.* VIII. 11. 7: „*mellea ... salsa?*”; I, 2, 9; Auson. *Ep.* XV, 5. Látszólag dicséret, de mögöttes tartalma: ha tanácsot ad, szellemeskedő, talán lekezelő, ha tanácsot kér, mézédés, hízelkedő.

3 A böjt gyönyörködteti, bár örömet leli a lakomában; a böjthöz a keresztény életmód miatt ragaszkodik, a lakomához a barátság kedvéért vonzódik; mindkettőben nagyon mértéktelen, mivel valahányszor étkezik, fékezi étvágát, amikor pedig böjttől, nem dicsekszik vele. Sokszor tesz szívességet másoknak, s igyekszik ritkán igénybe venni mások szolgálatát; ha az udvariasság megköveteli, hogy viszonzózzák kedvességét, jobban szereti, ha kölcsönös figyelmességgel viseltetnek iránta, mintha meghálálják szívességét.

4 A lakomán, az úton, a gyűlésben előre engedi a mögötte lévőket; ezért van az, hogy a mulatozó tömeg a magasabb rangúak mögé helyezi. Társalgás során a legnagyobb tapintattal bánik a vele beszélgetőkkel, ilyenkor az idegeneknek nem kell semmi zavart, a barátnak igazságtalanságot, a hiszékenynek féltékenységet, az érdeklődőnek visszautasítást, a gyanakvónak ártó szándékot, a tapasztaltnak ármánykodást, a tapasztalatlanak szégyent eltűrnie. A galamb ártatlanságával szolgál az egyházban, a kígyó ravaszságával a fórumon;¹⁴³³ a jók óvatosnak, a rosszak óvakodónak, a közömbösök körültekintőnek vélik.

5 Mít írjak még? Számunkra ő¹⁴³⁴ a te tökéletes másod, teljesen a te vallásos mértéktartásod, a te kedves szerénységed, elméd kifinomultsága és könnyedsége jellemzi.¹⁴³⁵ Ezért, ha eddig titokban akartad élvezni a visszavonultságot,¹⁴³⁶ most nyugodtan átadhatod magad neki, mivel Himerius testvérem olyan ember, aki nevében nagyapjával,¹⁴³⁷ külső megjelenésében atyjával, bölcsességében pedig mindkettővel azonos.¹⁴³⁸ Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 14.

Kelt Lugdunumban, 469 vagy 470-ben¹⁴³⁹

SIDONIUS PHILAGRIUSÁNAK¹⁴⁴⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Rólad volt szó a múltkor, tekintélyes férfiak körében, akik között sok *senator* is volt. Minden rendes ember egyöntetűen minden jót elmondott rólad,¹⁴⁴¹ mégis mindenki más és más oldalát említette kiválóságodnak. Mégis, mikor néhányan a közeledben lakók közül a méltányosnál jobban büszkélkedtek, mintha nálam jobban ismernének, felháborodtam, mert hisz jobban ismeri-e az irodalomban járatos férfit¹⁴⁴² birtokszomszédja, mint a tudományokban járatos ember, bár távol lakik tőle?

¹⁴³³ *simplicitatem columbae in ecclesia servat. in foro serpentis astutiam*. Vö. Mt 10: 16: „*Estote ergo prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbae*” „Legyetek tehát okosak, mint a kígyók és egyszerűek, mint a galambok.” (Biblia, 1976. 1106. ford.: Kosztolányi I.)

¹⁴³⁴ *totum te nobis ille iam reddidit*. Vö. Plin. *Ep.* VII, 19, 9: „*matrem. . . ut reddidit ac refert nobis*” - anyját jelenítette meg előttem, s mintegy adta vissza újra nekem (ford.: Muraközy Gy.)

¹⁴³⁵ Vö. Plin. *Ep.* V, 16, 9; Sid. *Ep.* I, 1, 2.

¹⁴³⁶ *frui secreto*. Vö. Plin. *Ep.* III, 1, 6.

¹⁴³⁷ Szokás volt a gyermeknek a nagyszülők nevét adni. *Himerius*: Sulpicius apja, Himerius nagyapja. Feltehetően valami *curialis* hivatalt viselt, talán *decurio*. Ld. Névmutató: Himerius 1.

¹⁴³⁸ *in. . . Himerium avum nomine, patrem facie, utrumque prudentia iam tenemus*: Vö. Verg. *Aen.* XII, 348. „*nomine avom referens, animo manibusque parentem*” – „névre nagyatyja, de szívre, erőre az atyja utódja” (ford.: Lakatos I.)

¹⁴³⁹ Loyer szerint. A PLRE II. szerint 469 és 477 között.

¹⁴⁴⁰ *Philagrius* Sidonius *senatori* rangú, művelt barátja. Ld. Névmutató.

¹⁴⁴¹ *omnes de te boni in commune senserunt: omnia bona*: Vö. Prosper, *De gratia Dei. . . Liber contra Collatorem* 21. 2. „*bene ergo de eo omnes in commune senserant*”; Plin. *Ep.* IV, 22, 6.

¹⁴⁴² *virum omnium litterarum*. Vö. Sid. *Ep.* V, 1, 1; Symm. *Ep.* 1, 78, 1.

2 A vita tovább folyt, és mivel néhányan kitartóan ragaszkodtak eme tévedésükhöz, (mert a tanulatlanoknak az a baja, hogy amilyen könnyű rávenni őket valamire, épp oly nehéz meggyőzni őket valaminek az ellenkezőjéről). Én kitartóan állítottam, hogy ha tanult barátainkat nem is ismerhetjük meg személyes találkozások révén, ezt a nehézséget mégis elviselhetővé teszi az, hogy akik műveletlen szomszédjaik színe előtt járkálnak, kiemelkednek közülük, és írásaik révén eljutnak a távoli provinciákba a róluk tudni vágyókhöz. S ez által az egymástól távol lévő tanult emberek között olyan megértés jön létre, amekkorát a közeli szomszédok sürgölődése képtelen megteremteni. Tehát ha így áll a dolog, hagyjanak fel a gáncsoskodással azok, akik nyíltan hirdetik, hogy inkább a távollévő arcát kell ismerni, mint a munkáit.

3 Ha az ember lényegét inkább teste, mint értelme szerint kellene meghatározni, egyáltalán nem tudom, mit csodálhatnánk egy igen testes, de méretei szerint mégiscsak véges emberen, hiszen születése pillanatában nincs nyomorúságosabb és kiszolgáltatottabb az embernél. Mert hiszen az emberrel szemben a szarvasmarhának a szőrzet, a vaddisznónak a sörte, a madaraknak a tollak szolgálnak öltözkül, és ezekhez még védekezésre vagy támadásra velük született fegyverük a szarv, a fog, a köröm.¹⁴⁴³ A mi testünkéről, és csakis a mienkről mondhatjuk el, hogy nem teremtették erre a világra, csak úgy idedobták. És míg a természet a többi élőlény születésekor azok végtagjait sokféle védelemmel látja el, és mint édesanya, tárt karokkal fogadja ölébe, az ember testét pedig csak világra hozza, és gyengeségeivel szemben mostohaanyaként viselkedik.¹⁴⁴⁴

4 De ennek, ahogy én gondolom, aki többre tartom lelkedet, mint testedet, nincs jelentősége, mivel a sem az igazat, sem a hamisat nem ismerő birkák fölötti helyzetünkbe az ész józan gondolkodása emelt minket. S ha ennek a tekintélyét továbbra is lebecsülik azok a kötekedők, akik barátaitak nem annyira józan megítélés alapján, mint inkább rájuk tekintve ítélik meg, mondják meg, véleményük szerint az emberben a forma az, ami előbbre való és figyelemre méltó?

5 A magas termet? Mintha ezt nem lenne megfelelőbb a gerendáról állítani? Vajon az erő? Mennyivel nagyobb erő van az oroszlánok nyakának izmaiban? Vajon az arcvonások szépsége? Mintha nem hordana gyakran az agyag jobb képmásokat és a viasz jobb képeket. Vajon a gyorsaság? Ezt inkább a kutyákról írhatnánk. Vajon az éberség? Amivel a bagoly is versenyre kel? A hang? Erről a számár is híres. Szorgalma? Ezzel a maga módján a hangyával is félek összehasonlítani.

6 De lehet, hogy a látás erejét részesítik előnyben; mintha nem lenne kiváló a sasok látása. A hallás képességét méltányolják; vajon a sörtés disznó nem mestere-e a hallásnak?¹⁴⁴⁵ A szaglás finomságát dicsérik: mintha szaglóérzékben nem előzne meg a keselyű¹⁴⁴⁶. Az ízek megkülönböztetését emelik ki: mintha nem maradnánk el a majom mögött is.¹⁴⁴⁷ Mit mondjak az érintésről, testünk ötödik érzékéről? Ez egyaránt sajátja a filozófusnak és a kis féregnek. Hallgatok itt a csábító étvágákról; ahol az emberi és állati testet egyaránt a szerelmi élvezet iránti vágy hajítja a közösülési mozgásba.

¹⁴⁴³ Vö. Plin. Nat. Hist. VII, 1.

¹⁴⁴⁴ *dicant velim in hominis forma quid satis praestans, quid spectabile putent?*: Vö. Sen. Ep. XX, VII. (124) 22: „*quid excolis formam? cum omnia feceris, a mutis animalibus decore vinceris*”.

¹⁴⁴⁵ A disznóknak rossz a látásuk, ezt a kitűnő szaglással és hallással kompenzálják.

¹⁴⁴⁶ *vultur*: nemcsak a látásukat, de a szaglásukat is dicsérték, amellyel előre „kiszagolják” a holtakat.

¹⁴⁴⁷ Az ikonológiában a majom az érzékszervek közül a tapintást és az ízlelést képviseli.

7 Íme, milyen nyomorúságot helyeznek előtérbe és tisztelnek, akik engem dühösen kigúnyolnak, pedig téged csak látásból ismernek. Én pedig mindig azt a Philagriust látom, akinek, ha mint szót sem szólónak nézném az arcát, nem látnám Philagriust. Erről szól az ismert szólás-mondás, amit egy másik ügyben mondott valaki hasonló tanúságként: „Marcus Cicero fiát a római nép nem ismerte meg, mikor beszélt”.¹⁴⁴⁸ Fennhangon hirdették ugyanis a tudás, a tehetség, az erény elsőbbségét az ember megítélésében; az ilyen elismerés legmagasabb csúcsára lépésként jut fel az ember.

8 Először is a vadállat teste is, ha már kiformálódott, méltóságában megelőzi a formátlan anyagot. Aztán a megformált test elé helyeztetik a lélek; harmadszor a vadállatok lelkénél az emberi lélek előbbre való, mivel, ahogy a hús alacsonyabb rendű az életnél, úgy az élet az észnél, melynek elérését lényegünkbe tette a teremtető Isten, a vadállatok pedig ezt el sem érhetik; mégis úgy, hogy az emberi értelem kettős természettel bír, már amennyire az emberi lélek kiszámítható. Mert a sors szerint azokat, akik józan gondolkodásúak, de nehézkesek és lassúak, megelőzik a bölcsék és éles elméjük, ugyanúgy, mint azokat, akik csak természetes bölcsességükkel tűnnek ki, könnyen felülmúlják sikereikkel a tapasztalt emberek.

9 És ezeknek a fokoknak a különbözőségét figyelembe véve azt a Philagriust mindig a lélek szemével vizsgálom, lelke nekem az erkölcs erős hasonlósága által lesz ismerőssé.¹⁴⁴⁹ Ugyanis meglehet, hogy minden jó embernek tetszel, mégsem képes senki legbenső gondolataidat jobban megérteni,¹⁴⁵⁰ mint aki pusztán külsőleg igyekszik utánózni. Természetesen levelem következő része fel fogja tární, hogy én hogyan lettem törekvéseid követőjévé.

10 Úgy tudom, szeretet a szelíd embereket, én a félnkeket is. Kerüld a barbárokat, mivel rossznak tartják őket; én még akkor is kerülöm őket, ha jók is. Nagy szorgalommal olvasol; én hozzád hasonlóan nem hagyom, hogy a lustaság ebben akadályozzon. Te az egyházi személy mintaképe vagy,¹⁴⁵¹ én árnyéka csupán. Nem kívánod a másét;¹⁴⁵² én haszonként jegyzem fel azt is, ha nem veszítem el a magamét. Te örülsz a művelt barátok társaságának; én a legnagyobb tömegben is, ha az híjával van az irodalmi műveltségnek, a legmagányosabban érzem magam.

11 Azt mondják, igen vidám ember vagy; én is azt tartom, kárba vész minden könny, amit kiontanak, kivéve, amikor Istenhez imádkozunk. Igen emberszeretőnek mondanak; az én asztalkámtól – mint Polyphemos¹⁴⁵³ barlangjától – sem riadnak vissza a vendégek. Beszél, nagyon elnéző vagy szolgálid iránt; én sem gyötrődöm, ha nem kínozzák meg mindannyiszor enyéimet, valahányszor hibáznak.

12 Úgy gondolod, nap, mint nap böjtölni kell? Nem restellem, hogy követlek. Kedveled a lakomákat? Nem szégyellem, hogy ebben túleszek rajtad. Ha pedig téged Krisztus kegyéből láthatnálak, úgy örülnék, mint az, aki téged legközelebből ismer. Legfőbb jellemvonásaidat már régen jól ismerem. Ezért könnyen lehet, hogy ha valaha is arcodat szemtől

¹⁴⁴⁸ A mondás eredete ismeretlen. Sen. *De beneficiis* 17, 30. szerint csak Cicero volt *consul*, a fia nem lett az. Tehát sem a hivatali pályán, és ha hihetünk a Sidonius idézte ismert mondásnak, sem az ékesszólásban nem közelítette meg az apját.

¹⁴⁴⁹ *cui me animus ... notum morum similitudine facit*: Vö. Sid. *Ep.* IV, 4, 1.

¹⁴⁵⁰ *intrinsecus intueri*: Vö. Sid. *Ep.* IV, 9, 1; VII, 6, 9.

¹⁴⁵¹ *compleo ipse personam religiosi*: Vö. Sid. *Ep.* IV. 9. 3. 1; *monachum complet*; Sid. *Ep.* VIII. 9. *Carm.* 54.

¹⁴⁵² *aliena non appetis*: Vö. Sid. *Ep.* III. 5. 2; Tac. *Ann.* I. 49.: *pecunia alienae non adpotens*; Sall. *Catilina*, V, 4.

¹⁴⁵³ *Polyphemos* (Polüphemosz): a küklópszok egyike, a társadalomtól távolított élő, sem emberi, sem isteni törvényt el nem ismerő óriás, akit Odüsszeusz és társai vakítottak meg. Mivel felfalta vendégeit, mindenki messze kerülte a barlangját.

szembe láthatnám,¹⁴⁵⁴ ez növelné örömöm, de nem változtatná meg rólad alkotott véleményemet. Éljd boldogull!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 15.

Kelt Lugdunumban, 469-ben vagy 470 elején

SIDONIUS SALONIUSÁNAK¹⁴⁵⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ahányszor Viennába¹⁴⁵⁶ megyek, igen sokért nem adnám,¹⁴⁵⁷ ha vidéki székhelyed lakosai többször látnának téged és fivéredet, kik hozzám nem csupán a szeretet által, hanem foglalkozásokkal is kapcsolódtok. De bátyád város környéki tartózkodásának ürügyével kikerüli szemrehányásomat, ami azt jelenti, hogy nincs jelen számomra, és nem is adós jelenlétével; miközben te azzal mentegeted magad, hogy nem régen vettél egy új földbirtokot.¹⁴⁵⁸

2 Bárhogy is van ez, gyere már, és itt rögtön elnyered a távozásra a beleegyezést, hogy akár rögtön, akár később kívánsz hazatérni. Mert bármennyire is töltöd be vidéken a tevékeny gazda szerepét,¹⁴⁵⁹ akkor fogod igazán termékennyé tenni saját földedet, ha az egyháznak, amit még jobban becsülsz, még jobban gondját viseled. Éljd boldogull!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 16.

Kelt Liviában, 476 márciusában

SIDONIUS CHARIOBAUDUS¹⁴⁶⁰ APÁTNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Szokásodra és szeretetreméltóságodra egyformán jellemző,¹⁴⁶¹ Krisztusban szeretett *patronus*om, hogy száműzött barátod gondjait vigasztaló leveleddel enyhítéd. És bárcsak mindig úgy emlékeznél rám, hogy aggodalommal összekovácsolt szorongásaimat vigasztalásoddal enyhítettél, közbenjárásoddal megszüntetted.¹⁴⁶²

2 Egyébként úgy hiszem, hogy már visszatértek szabadosaid, kiket ügyeid intézésével bízta meg, akik, míg ügyeidet intézték, oly serényen álltak helyt, hogy segítségre nem volt szükségük. Küldtem neked velük egy éjszakai kámzsát,¹⁴⁶³ hogy böjtöléstől kimerült tagjaidat

¹⁴⁵⁴ *coram positus*: Vö. Sid. Ep. II, 4, 3.: *procul positum*; Sid. Ep. I, 5, 1; Symm. Ep. IX, 129; VI, 78; IX, 6; X, 50.

¹⁴⁵⁵ *Salonius* és testvére gazdag klerikusok voltak, házuk volt Viennában (Vienne) és birtokuk a környéken. Valószínűleg rokonságban álltak Salonius genfi püspökkel (439 körül). Úgy látszik, jobban érdekelte őket vidéki birtokuk, mint a város és az egyház. Ld. Névmutató.

¹⁴⁵⁶ Vienna: Vienne.

¹⁴⁵⁷ *emptum maximo velim*. Vö. Verg. *Aen.* 1, 503.: „*magno cum optaverit emptum*” – „minden kincsét odaadná” (ford.: Lakatos I.)

¹⁴⁵⁸ *te diu possidet vix recepta possessio*. Vö. Sid. Ep. VIII, 8, 2.

¹⁴⁵⁹ *ruri positi strenui implatis agricolae*. Vö. Sid. Ep. VII, 14, 2, 10; VIII, 9; *Carm.* 54; Symm. Ep. III, 2.

¹⁴⁶⁰ *Chariobaudus*: máshonnan ismeretlen. Feltehetően az az ariánus nyugati gót pap, aki segített Sidoniusnak livia(na)i fogsága idején. Ld. Névmutató.

¹⁴⁶¹ *et amoris et moris*. Vö. Sid. Ep. IX, 4, 1; Symm. Ep. IV, 14; III, 59, 2.

¹⁴⁶² *sollicitudines... attenuas... imidas*. Vö. Sid. Ep. II, 1, 4; VII, 7, 5; Ovid. *Trist.* IV, 6, 18: „*curas attenuare meas*”; Ovid. *Consolatio ad Liviam* 342.

¹⁴⁶³ A kámzsák – vélhetően – más-más anyagból készültek. Volt téli és nyári változatuk is.

imádkozás és pihenés között kegyesen takard be vele, ámbár talán nem szerencsés, hogy meleg anyagból készült, mivel a télnek vége és már a nyári időszak közeledik. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 17.

Kelt Augustonemetumban, 477-ben

SIDONIUS VOLUSIANUS TESTVÉRNEK¹⁴⁶⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Azt kívántad tőlem, uram és testvérem Krisztusban, a barátság törvénye alapján,¹⁴⁶⁵ amit megsérteni a legnagyobb törvénysértés, hogy már hosszú ideje tétlen ujjaimmal újra kezdjek régi mesterségemhez,¹⁴⁶⁶ és elégikus megemlékező gyászverset írok szent Ábrahám¹⁴⁶⁷ halálának évfordulójára. Kívánságodnak sietve engedelmeskedem, egyrészt az irántad érzett tisztelet miatt, s főleg, hogy elébe menjek a *vir amplissimus*,¹⁴⁶⁸ Victorius *comes* felajánlásának. Victorius *comes*¹⁴⁶⁹ a világi jog szerint, mint *cliense*, *patronus*omként tisztelem, az egyház-jog szerint pedig fiam ő, de mint atyámat szeretem. Ő meggyőzően bizonyította, hogy őszintén és mélyen együtt érez Krisztus szolgáltaival, mikor a főpap halálos ágya mellett nagyobb megrendülés látszott rajta, mint amit térdhajtása kifejezett, és a halál közelségétől vértelen arc fölé hajolva a fájdalomtól ő maga is elsápadt, s könnyei hullása mutatta a szent férfiú iránti érzelmeit.

2 Mivel a temetéssel járó kiadások legnagyobb részét ő vállalta magára, felajánlva a főpaphoz illő fényes szertartás költségét, legalább teljesítsük alázatosan azt a kötelességünket, ami még ránk maradt; a megemlékező szavakat. Ezért semmi mást nem akarok előbb író tollammal papírra vetni, mint kölcsönös barátságunk tanúságtételét, bár beismerem, hogy stílusom szent Ábrahámhöz méltatlan csiszolatlanságára nagy súllyal nehezedik az ő életmódjának, tetteinek és erényeinek méltó megörökítése.

- 1 Téged, Ábrahám, a védőszentek közé kell sorolni, hisz nem félek védőszenteknek nevezni téged megelőző társaidat, akiket te hamarosan követtél; részed volt az üldöztetésben, ez részt juttat neked az égi királyságban.
- 5 Az Euphratész mellett születted, Krisztusért börtönt szenvedted, s ötévi éheztetés miatt egyre bővülő láncokat viseltél; mikor Szúza kegyetlen királyának országából megszabadultál, magánosan menekültél egészen a nyugati földreig. De a hitvalló mindenütt jelét adja erényeinek: bár magad is menekülsz, a rossz szellemeket elüldöződ. Akárhová mégy,

¹⁴⁶⁴ *Volusianus*: *Vir clarissimus*, 488/9–495/6 vagy 491–97 között Turones püspöke. Ld. Névmutató. A címzés nem rokoni kapcsolatot, de még egyházi méltóságot sem jelöl, hanem inkább a szoros barátságra utal.

¹⁴⁶⁵ *lege amicitiae*: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

¹⁴⁶⁶ *officinae veteris*: Ld. Sid. *Ep.* IV, 8, 5.

¹⁴⁶⁷ *Abraham*: Clermont-Ferrandi Szt. Ábrahám. Aszkéta szent volt, Augustonemetumban (Clermont-Ferrand) a Szent Cyriacus monostor első apátja. Itt halt meg 477. jún. 15-én. Ld. Névmutató.

¹⁴⁶⁸ *Az ordo amplissimus* a *senatori* rend megnevezése volt. Itt rangjelző: a *senatori* renndhez tartozót jelöli.

¹⁴⁶⁹ *Victorius*: *Vir clarissimus, comes civitatis Arvernensis et dux Aquitanae Primae* (kb. 470–kb. 479) a vizigótok alatt. Ld. Névmutató: Victorius 3.

- 10 a kísértetek hada kiáltozva megadja magát, s te, a számkivetett, megparancsolod, hogy menjenek száműzetésbe a démonok. Az emberek mind téged keresnek, egyre súlyosabb tisztelet nehezedik rád, mégsem fog el semmi nagyravágás. Elkerülöd Róma és Bizánc zaját, s a nyílhordó Titus által lerombolt¹⁴⁷⁰
- 15 falakat. Sem Alexander,¹⁴⁷¹ sem Antiochus falai¹⁴⁷² nem tartanak vissza, Elissa¹⁴⁷³ házának byrsai tetőit¹⁴⁷⁴ is megveted, lenézed a mocsaras Ravenna népes környékét, és Mediolanumot,¹⁴⁷⁵ amit
- 20 a sörtés disznóról neveztek el. Épp ez a világtól távoli táj¹⁴⁷⁶ tetszett meg neked, s a szegényes menedékhely, egy olyan ház, melynek zsúpszalmából készítették a tetejét. Itt építettél Istennek tiszteletre méltó templomot te magad, aki korábban a testedet tetted meg
- 25 Isten templomává.¹⁴⁷⁷ Itt ért véget utazásod és életed is, de fennmarad hitvallói és apáti méltóságod kettős koronája. Már körülvesz téged a szent paradicsom sok ezer lakója; ott vagy most zárándoktársad, Ábrahám¹⁴⁷⁸ mellett; beléptél hazádba, melyet egykor Ádám elveszített;¹⁴⁷⁹ már elmehetsz egészen szeretett folyód¹⁴⁸⁰ forrásáig.¹⁴⁸¹

3 Íme teljesítettem, amivel megbíztál, amit kötelességünk megadni az elhunytak. De ha úgy illik, hogy a testvérek, barátok, küzdőtársak kölcsönösen engedelmeskedni tartoznak a barátság parancsainak, kérlek, segíts az elhunyt tanítványait, oktasd őket azokra az alapelvekre, melyben a legkiválóbb te vagy, és sietve tájékoztasd magunkra maradt testvéreinket a szerzetesi szabályzatoknak a lirinensisi¹⁴⁸² vagy a grinicumi¹⁴⁸³ atyák döntései alapján történt változásairól. Utasítsd rendre azokat, akik eltérnek ezektől a szabályoktól, és dicsérd azokat, akik megtartják őket.

¹⁴⁷⁰ Jeruzsálem ostromára utal, amelyet Vespasianus és Titus vett be.

¹⁴⁷¹ Az egyiptomi Alexandria.

¹⁴⁷² A szíriai Antiochia.

¹⁴⁷³ Elissa: Dido. „*Elissa enim esse conditrix Carthaginis dicitur.*” Tertull. *Apologeticus*, cap. 154. Sid. *Carm.* VII, 445.

¹⁴⁷⁴ *Byrsa*: Carhago fellegvárának a neve.

¹⁴⁷⁵ *Lanigero*: Mediolanum. „*Vocatum Mediolanum ab eo, quod ibi sus in medio lanea perhibetur inventa.*” Isid. *Orig.* XV, I. Claud. X, 183: „*Ad moenia Gallis/ Condita, lanigeri suis ostentantia pellem*”. A felsorolásban és a városok jelzőiben Sidonius megvetése tükröződik az uralkodói székhelyek iránt, és szembeállítja velük Gallia értékeit.

¹⁴⁷⁶ *angulus*: Vö. Hor. *Carm.* 11,6: „*Ille terrarum mihi praeter omnes/ Angulus ridet.*”

¹⁴⁷⁷ Vö. 1Kor 12.

¹⁴⁷⁸ *Ábrahám*: ószövetségi patriarcha.

¹⁴⁷⁹ Utalás a Paradicsomra.

¹⁴⁸⁰ Az Euphratész. Itt született Ábrahám, és Sidonius a földi paradicsomra utal.

¹⁴⁸¹ A vers szabályos *disztichon*, amit ebben a prózai fordításban nem kívántunk visszaadni.

¹⁴⁸² *Lirinus* (Lerina): Az Îles de Lérins szigeteinek legnagyobbikán (Saint Honorat) 410 körül Szt. Honoratus remeteként vonult ide vissza, de olyan tanítványok csatlakoztak hozzá, akikkel szerzetesi közösségben éltek. Az V–VII. században jelentős befolyással rendelkezett. Ma: Lerins

¹⁴⁸³ *Grinicum*: Római kori villa. Sidonius alapján kolostorként használták. Ma: Grigny.

4 Úgy látszik, a szent életű Auxanius¹⁴⁸⁴ lesz az ő előljárójuk, aki, mint tudjuk, kissé gyengébb testű és félénkebb természetű a kelleténél, ezért inkább az engedelmességre hajlamos, mint az irányításra. Ő kért meg, beszéljelek rá, hogy a te vezetésséddel vállalhassa el a kolostor irányítását. Mert ha valaki a fiatal szerzetesek közül őt tapasztalatlansága vagy gyengelelkűsége miatt lenézné, egyedül te tudnád az ilyennel érzékelteni, hogy közületek egyiket sem lehet büntetlenül semmibe vennie. Mit írnak még? Röviden, hogy mit akarok megértetni veled? Kérlek, hogy a szerzetesek fölött Auxanius álljon, mint apát, te pedig állj még az apát fölött is. Éljj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VII. 18.

Kelt Augustonemetumban, 477-ben

SIDONIUS CONSTANTIUSÁNAK¹⁴⁸⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 „Teveled kezdem, végzem”.¹⁴⁸⁶ Elküldöm hát neked, amit kértél, a sietve újraolvasott másolatokból összeállított könyvet. Mivel korábban ilyen könyv összeállítására nem gondoltam, csak kevés régi levelem másolata került a kezembe;¹⁴⁸⁷ azokat a levélmásolatokat, melyeket nem őriztem gondosan,¹⁴⁸⁸ nem is találtam meg. Ezt a keveset mindenesetre gyorsan elkészítettem, még ha nem is a legfontosabbak. Ha egyszer nekifogtam, nem tudom abbahagyni az írást, buzgón őrizve azt a fajta kiegyensúlyozottságot, hogy ha csökken a levelek száma, legalább terjedelmük növekedjék.

2 Ugyanakkor mégis azt gondoltam, hogy a könyvet, amit te – a legigényesebb olvasó – vársz tőlem, eléggé elfogadhatónak, és nem kevésbé menthetőnek találod, ha talán gondolatainak és mondatfűzésének felszínessége ízlésetet sérti is, de pergamenjének vastag kötegével kevésbé terhel meg. Ítéletedre bízom hát lelkem különböző titkait, hisz jól tudom, a lélek éppúgy láthatóvá lesz a könyvben, mint az arc a tükörben.¹⁴⁸⁹ Ezért írtam gyakran buzditást, igen sok dicséretet, és néha tanácsokat, ritkán panaszokat, és elég sokszor tréfát.

3 És ha olvasgatás közben itt-ott néhány emberrel szemben indulatosabbnak találsz, remélem, elismered, hogy Krisztus könyörületes keze segítségével a lélek szolgásgátát mindig elkerültem, bár tisztában vagyok azzal, hogy az ilyen magatartásról az emberek kétféleképpen vélekednek: a félénkek vakmerőnek tartanak,¹⁴⁹⁰ az állhatatosak szókimondónak neveznek.¹⁴⁹¹ Ezt tudván is kijelentem, hogy nagyon mélyre süllyedt az olyan ember, aki kénytelen eltitolni a véleményét.

¹⁴⁸⁴ *Auxanius*: Praefectusi családból származott. 477 után ő követte Ábrahámot az apáti székben. Ld. Névmutató.

¹⁴⁸⁵ *Constantius* Lugdunumi (Lyon) *presbyter*. Ld. Névmutató.

¹⁴⁸⁶ Verg. *Eclogae* VIII, ll. (ford.: Lakatos I.)

¹⁴⁸⁷ *in manus pauca venerunt*: Vö. Plin. *Ep.* I. 1. 1: „*in manus venerat*” – „kezem ügyébe kerültek” (ford.: Szepessy T.)

¹⁴⁸⁸ *hactenus incustodiū*: Vö. Sid. *Ep.* IX, 16. 2; Plin. *Ep.* I, 1, 2. „*quae neglectae iacent*” – „ami még sutban hever” (ford.: Szepessy T.) A levelek nem egyetlen példányban születtek, hanem általában lemásolták és több levelezőtársnak is eljuttatták őket. Volt belőle másodpéldány, hogy a hírekre vágyóknak elküldhessék. Ez a gyakorlat a kapott levelekre is igaz volt. Vö. Cicero levelezési gyakorlatával.

¹⁴⁸⁹ Vö. „*Speculum cordis hominum verba sunt*.” Cassiod. *Var.* VI, 9.

¹⁴⁹⁰ *timidi me temerarius*: Vö. Plin. *Ep.* IX, 26, 13: „*aut enim tu me timidum aut ego te temerarium faciam*” – „Mert vagy te teszel engem majd bátortalanná, vagy én téged vakmerővé”. (ford.: Muraközy Gy.)

¹⁴⁹¹ A nyugati gótok által ostromlott Clermont-Ferrand lakosainak hangulatára jellemzők ezek a mondatok.

4 Visszatérek a tárgyra. Ha a szent könyvek olvasásában majd tartasz egy kis szünetet, bizonyára felüdülést lelsz e kis munkában. Az olvasása nem okoz olyan fáradtságot, mint a terjedelmes könyveké, hiszen egy-egy téma egy levélben befejeződik, és mihelyt ránézel,¹⁴⁹² gyorsan megismered, és előbb fejezed be elolvasását, mintsem belefáradnál az olvasgatásba. Elj boldogul!

¹⁴⁹² *cum singulae causae singulis ferme epistulis finiantur*. Vö. Plin. *Ep.* IX, 4, 1.

NYOLCADIK KÖNYV (EPISTULAE VIII)

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 1.

Kelt Augustonemetumban, 479-ben

SIDONIUS PETRONIUSÁNAK¹⁴⁹³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Derék szokásod, (és tarts is ki mellette), hogy minden alkalmat megragadsz barátaid dicsőségének növelésére, amiért minden bizonnyal te vagy a valamennyi élő ember között leginkább méltó a dicsőre. Ezért kéred tőlem, hogy forgassam ki még egyszer arvernumi iratszekrényeimet,¹⁴⁹⁴ bár úgy véltem, hogy amit korábban mindenki számára hozzáférhető módon közzétettem, az éppen elegendő lesz. Engedelmeskedem hát a rám rótt kötelességnek, a pennám munkáját olyan mértékben meg is hosszabbítom, hogy leveleim a kiadott kötetekkel¹⁴⁹⁵ megkezdett, de kétségtelenül befejezetlenül maradt sorozatát, kevés kiegészítéssel befejezzem. Így mintegy megkoronázom a már elkészült munka margóját.

2 De jobban kell vigyázni arra, nehogy a korábban már kiadott kötetek későbbi hozzátoldásaiért esetleg beleütközzünk egyesek gáncsokodásába. Az ilyeneknek az irigység köszörűkővén élesített nyelvét még se Demosthenes,¹⁴⁹⁶ sőt még Cicero¹⁴⁹⁷ sem kerülhette el még művészi ékesszólása és mesteri mondatai ellenére sem. Az előbbinek Demades¹⁴⁹⁸ szónoklatait, az utóbbinak Antonius¹⁴⁹⁹ ócsárlásait kellett eltűrnie, akik bár csak rosszindulatukról voltak hírhedtek, szónoklataik viszont érthetetlenek voltak, de a tehetség iránti gyűlöletük folytán az utókor mégis hírtüket vette.

3 De mivel bátorítasz, még egyszer kibontom a széltől dagadó vitorlákat,¹⁵⁰⁰ s miként a tengereket már áthajóztam, most ezen a kis tavacsán is átkelek. Ugyanis meglegszem azzal az elhatározással, hogy a fogalmazás gondosságára éppúgy figyelmet kell fordítani, mint a kiadás változatosságára. Végül valóban nincs középút; mert vagy egyáltalán nem félünk az ilyen ócsárlásoktól, vagy pedig mindenről mindig hallgatunk. Éljen boldogul!

¹⁴⁹³ *Petronius*: Arelatei előkelő, ügyvéd, Sidonius barátja. Ld. Névmutató.

¹⁴⁹⁴ *scrinia*: itt *armaria* értelemben. Vö. „*Scrinia sunt vasa, in quibus servantur libri*.” Isid. *Orig.* XX, 9. Sid. *Ep.* II, 10; *armariola*, Sid. *Ep.* VIII, 16.

¹⁴⁹⁵ *voluminis*: egy művet jelent, de itt nem világos, hogy pontosan hány kiadott kötetről van szó. Az utalás arra, hogy a mű még korántsem teljes, igazolhatja azt, hogy leveleiből Sidonius ekkor már valóban Plinius mintájára kívánt legalább kilenc kötetet összehozni.

¹⁴⁹⁶ *Demosthenes* (Démoszthenész): görög szónok. (Kr. e. 384/383–322)

¹⁴⁹⁷ *Marcus Tullius Cicero* (Kr. e. 206–43): római államférfi és szónok.

¹⁴⁹⁸ *Demades* (Demadész) (Kr. e. 380–318 körül): athéni makedónbarát szónok, Démoszthenész ellenfele.

¹⁴⁹⁹ *Marcus Antonius* (Kr. e. 83–30): római hadvezér, a második *triumviratus* tagja. Az ellene mondott Philippiák miatt került fel Cicero a *proscribáltak* listájára.

¹⁵⁰⁰ Vö. Sid. *Ep.* I, 1, 3. „nyomban bontsak vitorlát a hírnév tengerén.” (ford. T. Horváth Á.) Ld. a hozzá tartozó jegyzetet.

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 2.

Kelt Augustonemetumban, 478 előtt

SIDONIUS IOHANNESÉNEK¹⁵⁰¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Azt hiszem, ó, igen tudós férfiú, vétkeznék a tudomány ellen, ha szándékomba állna tovább késlekedni a dicsérettel azért, amiért késleltetted az irodalom kihalását, amelyet valamiképpen már eltemettek, te feltámasztójaként, pártfogójaként és oltalmazójaként mégis élettel töltöd meg. Ezekben a viharos időkben, egész Galliában te vagy az egyedüli mester, akinél a latin nyelv biztos kikötőt talál még akkor is, amikor a latin fegyverek vereséget szenvednek.

2 Ezért lángoló érzelmektől hajtva a kortársaink és az utódaink egyaránt második Demosthenesnek,¹⁵⁰² vagy második Cicerónak kell, hogy tartsanak téged, és most neked, később pedig emlékednek kell szobrokat szentelni. Azok, akiket te oktattál és képeztél, immár egy legyőzhetetlen, és ráadásul idegen nép¹⁵⁰³ uralma alatt is meg fogják őrizni ősi születésük ismertetőjegyeit. Ugyanis a régi rangfokozatokat már eltörölték, melyek a legfelül álló embereket megkülönböztették a legalsóktól. Ezután a nemesség egyetlen bizonyítéka az irodalom ismerete lesz.¹⁵⁰⁴

3 Irodalmi munkásságod remekei engem másoknál sokkal jobban lekötöleztek, hiszen magam is úgy igyekszem írni, hogy azt az utódok is olvasásra méltónak tartsák, legalábbis a te általad vezetett iskolából származó hozzáértő olvasótábor. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 3.

Kelt Augustonemetumban, 476 végén vagy 477 elején

SIDONIUS LEÓJÁNAK¹⁵⁰⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ahogy kívántad, elküldtem neked a püthagoreus Apollonius¹⁵⁰⁶ életrajzát, nem azt, melyet az idősebb Nicomachus¹⁵⁰⁷ írt le Philosztratoszból,¹⁵⁰⁸ hanem azt, melyet Tascius Victorianus¹⁵⁰⁹ másolt¹⁵¹⁰ Nicomachus kéziratából. Sietségemben – hogy türelmetlen óhajodat mielőbb teljesítsem – kapkodva válogattam a kéziratok tömegében, és egy hevenyészett, szinte *oscus*¹⁵¹¹ másolatot készítettem. Mégse illess szemrehányással a hosszasan elhúzódo

¹⁵⁰¹ *Iohannes*: Grammatikát tanított. Ld. Névmutató: Iohannes 3.

¹⁵⁰² *Demosthenes* (Démoszthenész): görög szónok. (Kr. e. 384/383–322).

¹⁵⁰³ Utalás a gótokra.

¹⁵⁰⁴ *solum erit posthac nobilitatis indicium litteras nosse*: Sidonius egyik kulcsmondata. Rómaiságának, arisztokrata voltának egyetlen záloga.

¹⁵⁰⁵ *Leo*: Eurich nyugati gót király *consiliarius*a, jogász, igen jó verseket írt. Ld. Névmutató: Leo.

¹⁵⁰⁶ *Tyanai Apollonius* (Kr. u. 15–100): görög *neopythagoreus* filozófus.

¹⁵⁰⁷ *Virius Nicomachus Flavianus* (334–394): grammatikus, történetíró és filozófus volt. Ld. Névmutató: Flavianus, Virius Nichomachus.

¹⁵⁰⁸ *Lucius Flavius Philostratus* (170–247/250): római korban élt athéni szofista.

¹⁵⁰⁹ *Tascius Victorianus*: együtt dolgozott Philostratusszal Nicomachus latinra fordításán. Csak Sidonius említi. Ld. Névmutató.

¹⁵¹⁰ *scribo*: a szó jelent 'másolatot', 'átírást', de jelenthet 'fordítást' is.

¹⁵¹¹ *oscus*: az italicus nyelvek közül ez volt az egyeduralgó latin megelőzően. A szintaxisa minden eltérés ellenére közel állt a latinhoz, szókincse azonban jelentősen különbözött. Az *oscus* szót jelzőként a bolondos, faragatlan,

munka miatt. Ugyanis míg sokáig bezárva tartottak Livia¹⁵¹² falai – ahonnan Krisztus után elsősorban neked köszönhetem kiszabadulásomat – a nappali munka és az éjszakai sóhajtozások kimerítették gondokkal teli lelkem, és így nem volt erőm gyorsabban elkészíteni a rám kirótt munkát.

2 Ehhez járul még, hogy amikor ott a szürkület órája a fáradozásaim őrhelyéről a fogadóba szólított, még alig hunytam álomra szemeimet, amikor nyomban lármát hallottam. A szobámmal szomszédos udvaron két bizonyos gót szípirtyó hangoskodott. Ezeknél veszedősebb, iszákosabb, hányingerkeltőbb soha sem születhetett. Mindenesetre miután fogságomból visszatérhettem, pihentem egy kicsit, eszembe jutott, és elküldtem neked ezt a csi-szolatlan, félig nyers, ahogy mondani szokták, kiforratlan könyvet,¹⁵¹³ amely inkább a te kívánságodnak, mint az én kötelességemnek felel meg.

3 Tedd hát félre egy darabig a püthói babérokat,¹⁵¹⁴ a Hippokrénét¹⁵¹⁵ és azokat a versmértékeket, melyeknek egyedüli és legtökéletesebb mestere vagy, mert ilyen verseket a hozzád hasonló tudású emberek sem forrásvízként árasztanak, hanem csak arcuk verítékével tudnak kiizzadni.¹⁵¹⁶ Hagyj fel a szónoklataiddal is, amely az egymást követő nemzedékeken keresztül ősdőtől, Frontótól¹⁵¹⁷ kezdve nemcsak nemzetségeden és háznépeden, de a te szellemeden is sebes vízű folyóként árad keresztül. Tedd félre kissé a mindig tapssal kísért szónoki gyakorlataidat, melyeket az előtt a király¹⁵¹⁸ előtt mondasz el, aki hol a tengeren túl lakó népek¹⁵¹⁹ szívében kelt rémületet, hol győztesként szorítja a szövetség hurkába azokat a barbárokat,¹⁵²⁰ akik félelemben tartják a Vacalus¹⁵²¹ partjait, s aki megnövekedett birodalmában előbb fegyverekkel fékezte meg a népet, most pedig a joggal zabolázza meg a fegyvereket.¹⁵²²

4 Vesd el egy kicsit folytonos gondjaidat, lopj egy kis időt pihenésre a roppant udvari gondok közepette. Csak akkor fogod hasznosan és hozzáértéssel tanulmányozni ezeket a történeteket, amelyeket kértél, ha csakis ezzel foglalkozva olvasod, és lélekben együtt utazol

bárgyú megjelölésére is alkalmazták. Itt a kifejezés kettőssége egyszerre érvényesül: régies, illetve tanulatlan.

¹⁵¹² *Livia(na)*: Pontosan nem azonosított hely. Korábban Carcasóval, (Carcassone) azonosították. Augustus alapította erőd volt a Pireneusokban, amit a feleségéről nevezett el. Feltehetően Livia(na) nem azonos ezzel. MATHISEN 2020. 161. Livianával (Douzens) azonosítja. Theodosianus itinerariumon önálló *mansió*ként szerepel Narbonne és Carcassonne között. Egy harmadik lehetőség Llivia (Castrum Libiae) Cerdagne-ben, ahol a vizigótoknak erődítménye volt.

¹⁵¹³ *musteum librum*: a jelzőt Plin. *Ep.* VIII. 21. 6-ból kölcsönözte.

¹⁵¹⁴ A püthói játékokon (Delphoi) a dalversenyen nyert babérkoszorú.

¹⁵¹⁵ *Hippokréné*-forrás: 'lóforrás'. A költői ihletet biztosító forrás a Helikonon. A monda szerint Pégaszosz patái nyomán fakadt.

¹⁵¹⁶ *fonte...fronte*: szójáték, amely magyarra szintén lefordíthatatlan.

¹⁵¹⁷ Marcus Cornelius *Fronto* (100 körül–160-as évek vége): grammatikus, nevezetesekek voltak szónoki munkái.

¹⁵¹⁸ Feltehetően Eurich (466–484) nyugati gót király. Ld. Névmutató.

¹⁵¹⁹ *gens transmarina*: feltehetően a vandálokra utal, de jelentheti a százszokat is. A vandálok ekkor szorították ki Hispania nagy részéből, és kényszerítették át őket Észak-Afrikába.

¹⁵²⁰ A Rajnán túli terület: frankok és germánok a Majna és az Északi-tenger között, a ripuári frankok a Rajnánál, a száli frankok a tengernél éltek.

¹⁵²¹ *Vacalus* (ma: Waal): A Rajna legnagyobb oldalfolyója a mai Hollandiában.

¹⁵²² Sidonius az ún. „*Codex Euricianus*ra” utal. Ezt Leo állította össze, a vizigót szokásjogot foglalja össze a római joggal keverve.

a tünai íróval¹⁵²³ a Kaukázusba, vagy az Indus felé, majd az aetiopiai¹⁵²⁴ gymnosophistákhoz¹⁵²⁵ és az indiai brahminokhoz.¹⁵²⁶

5 A katolikus hit kegyelmével olvasd figyelemmel az előbb említett férfiú írásait. Ő sok tekintetben hasonló hozzád, hisz bár keresi a gazdagságot, nem a vagyonra pályázik. Sóvárog a tudományért, de nem azért tudásért, hogy a pénzt hogyan tartsa meg magának. Az ünnepeken mértéktartó, a bíbort viselők között vászonruhába öltözik, az alabástrom kenőcsstartók között szigorú, mint egy *censor*,¹⁵²⁷ kócos hajjal és borostás szakállal jelenik meg az olajtól illatozó emberek között, és méltóságteljesen viseli szennyét¹⁵²⁸ még a habkővel szőrtelenített és mirha¹⁵²⁹ meg *malabathrum*¹⁵³⁰ illatot árasztó, királyi *tíarát* viselő *satrapák* között is. Mivel vadhússal nem táplálkozott, sem állatbőrbe nem öltözködött, azokban a királyságokban, ahol utazgatott, inkább tisztelték, mint gyanakodtak rá. A szokásává vált, hogy a királyok vagyonából – amelyet teljes mértékben rendelkezésére bocsátottak – csakis olyan jótéteményeket kért, melyeket mások hasznára és nem a maga javára fordíthatott.

6 De mit írjak még? Ha méltón és igazságosan ítéljük meg, úgy találjuk, hogy ennek a filozófus nagyságnak akkoriban esetleg volt méltó tolmácsolója, de az nem kétséges, hogy az én nemzedékem a hozzá méltó olvasót benned találta meg. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 4.

Kelt Augustonemetumban, 479 körül

SIDONIUS CONSENTIUSÁNAK¹⁵³¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Lát-e még bennünket valaha, Isten akaratából, együtt, nagyságos uram,¹⁵³² az octavianusi¹⁵³³ birtokod, mely amennyire a tied, annyira a barátaidé is. Ez a birtok egyaránt közel van a városhoz,¹⁵³⁴ a folyóhoz¹⁵³⁵ és a tengerhez. Vendégeidet lakomával, téged pedig vendégekkel lát el. Azon felül kellemes látványt nyújt a szemnek. A ház falai tökéletes építészeti harmóniában, azaz mesterien megformálva nyúlnak a magasba. Továbbá kápolnád, oszlopcsarnokaid és tekintélyes *thermád* messzire tündökölnek, és a mezők, a vizek, a szőlőskertek és az olajfaligetek, az előtér, a domb a legkellemesebb látványt nyújtják, a lakomáid és a

¹⁵²³ Ti. Apollonius.

¹⁵²⁴ *Aethiopia*: Kelet-Afrika. Gyakori a tévedés az V. században, hogy összekeverik Indiával.

¹⁵²⁵ *Gymnosophistes*: görög elnevezése azoknak a hindu filozófusoknak, akik ruhátlanul éltek visszavonultan az erdőkben.

¹⁵²⁶ India legfelsőbb, papi kasztja.

¹⁵²⁷ A fényűzés elleni törvényekre utal.

¹⁵²⁸ Utalás a filozófusokra.

¹⁵²⁹ A szomáliai balzsamfa (*Commiphora myrrha*) átható illatú olaja. Igen népszerű illatszer volt, a gyógyászatban fertőtlenítő és fájdalomcsillapító hatása.

¹⁵³⁰ A fahéjfélek közé tartozó növény (*Cinnamomum malabathrum*). Indiából származik, illatszerként és fűszerként is használták.

¹⁵³¹ *Consentius*: Narbói (Narbonne), Consentius fia. *Vir clarissimus, tribunus consistorio sacro. Cura palatii*. Ld. Névmutató. Consentius 2.

¹⁵³² *domine maior*. Ld. Sid. Ep. I, 1, 1.

¹⁵³³ *ager Octavianus*: római villagazdaság (*villa Octavia*) volt kb. 20 kilométerre Narbonne-tól. Funkcióit megőrizve ma is borgazdaság (Château la Voulte-Gaspards) működik a területén.

¹⁵³⁴ *Narbo Martius* (Narbonne): Híres kereskedő város. Melléknevét Q. Martiusról kapta. Később provincia-székhely.

¹⁵³⁵ *Atax*: Aude.

berendezés gazdagságáról, továbbá arról a kincsről nem is beszélve, melyet könyvtáradban felhalmoztál. Amennyire nagy gondoddal műveled az írást, ugyanannyira törődsz gazdasággoddal, és nehéz lenne eldönteni, uram, hogy melyiket műveled jobban: birtokodat vagy szellemedet.

2 Annyiszor eszembe jut, hogy itt írtad a pergő *jambus*okat,¹⁵³⁶ a finom *elégiá*kat, a gördülékeny *hendekaszíllabusz*i és más verseket, amelyekben virágok énekeltek, kakukkfű illatozott, és hol Narbóban, hol Biterrensiumban¹⁵³⁷ dalolták gyakran. Meg sem tudná mondani az ember, hogy a gyors ritmusuk vagy a szépségük tartott-e ébren egész éjjel. Ezek a versek kedvelté tettek kortársaid előtt, és az utókor szemében növelik híred. Biztos vagyok benne, hogy ezeknek a verseknek a gondolatai még most is úgy izzanak, mintha csak most kerültek volna le az ihlet üllőjéről.¹⁵³⁸ Én, aki, ha nem is tudok jól írni, de jól meg tudom ítélni.

3 De be kell vallanom, korábbi éveimben volt időm az ilyen tanulmányokra, vagy, hogy megmondjam az igazat, minden időmet erre fordítottam. Most azonban eljött az ideje a komoly olvasásnak és az elmélyült írásnak, hiszen az örök életben inkább gondolatainkról, mintsem emlékezetünkről ítélnék meg bennünket, és halálunk után nem művecskéink, hanem munkáink számítanak.

4 Ezt jelen idő szerint nem azért említem, mintha te nem tennél eleget dicséretremélően mindkettőnek, vagy mintha miközben szavaidban¹⁵³⁹ megőrizted a vidámságot, tetteidben nem ügyelnél a szigorúan erkölcsös viselkedésre. Hanem, mivel Krisztus kegyelméből titokban már úgy élsz, mint egy szent, tiszteletre méltó nyíltsággal hajtsd hát fejedet és szívedet egyaránt az üdvösség igájába, és ügyelj arra, hogy nyelved az ég dicséretét zengje, lelked mennyei gondolatokat tápláljon, és kezed legyen buzgó az adakozásban. Elsősorban az adakozásra ügyelj, mert amit az egyháznak vetsz, azt magadnak aratod. A következő megfontolás lehet ösztönzője ezen erény gyakorlásának: bármily gazdagság vesz is körül bennünket – amit tévedésükben csak az ostobák neveznek jónak – csak az a sajátunk, amit elajándékozunk, amit pedig megőrünk, az másoké lesz. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 5.

Kelt Augustonemetumban, 478–479 körül

SIDONIUS FORTUNALISÁNAK¹⁵⁴⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Megörökítenek majd lapjaim téged is, Fortunalisom, aki a barátság oszlopa és Ibéria ragyogó dicsősége vagy. Mert hisz oly alázatos az irodalom iránti vonzalmad, miszerint illő, hogy éppen az irodalom¹⁵⁴¹ örökítse meg a nevedet. Éljen hát, éljen a neved dicsősége a jövőendőben is.

¹⁵³⁶ *citos iambos*: Hor. *Ars poetica* 251–252: „*pes citus*” (gyors versláb), azaz a *jambus*.

¹⁵³⁷ *Civitas Biterrensium*: város a Hispaniába vezető út mentén. Kr. e. 36/35-ben római *colonia*. Ma: Béziers

¹⁵³⁸ Sidonius gyakran használta a versírás vagy gondolatok megalkotásának metaforikus képeként. Vö. Sid. *Ep.* IV, 1, 3; IV, 8, 5; IX, 13, 2.

¹⁵³⁹ *Sermone laetitia*: A *sermo* ’beszédet, beszédmódot’ jelent, de ’értekezést’ is. Szóbeli és írásbeli stílus is lehet.

¹⁵⁴⁰ *Fortunalis*: Hispanián származású, Sidonius barátja. Ld. Névmutató.

¹⁵⁴¹ *cum litteris*: jelentheti az irodalom által, illetve ezzel a levéllel való megőrzést. Ismerve Sidonius, a szójáték az utóbbit sugallja.

2 Mert, ha leveleim elérnek bármiféle népszerűséget, tiszteletet és bizalmat, azt akarom, hogy tudja meg az utókor, hogy a hitben nálad senki nem volt erősebb,¹⁵⁴² nem volt dalásabb természetű, igazabb szavú, és nem volt a béketűrésben kitartóbb, s hogy nem volt komolyabb a tanácsban, vidámabb az asztaltársaságban, és szeretetre méltóbb a társalgásban. Mindenekfölött tudják meg azt is, hogy akaratom ellenére váltam dicsőséged hírnökévé. Mert közel az idő, hogy úgy ítéljek meg, miszerint tiszteletre méltóbb, hogy állhatatosnak bizonyultál a balsorsban, mintha a szerencse elrejtette volna benned a boldog embert. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 6.

Kelt Augustonemetumban, 469–470 körül

SIDONIUS NAMATIUSÁNAK¹⁵⁴³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Azt mondják, hogy Gaius Caesar,¹⁵⁴⁴ a *dictator* – akit katonai dolgokban és a hadvezetés tudományában senki sem múlt felül – szabadidejében váltakozva szentelt időt az írásnak és az olvasásnak. S bár neki, kora első emberének, a hadtudományban és a szónoki művészetben való jártassága teljesen azonos dicsőséget biztosított, mégsem tekintette magát kortársai közül egyik tudományban sem a legnagyobbnak, egészen addig, míg az arpiniumi szónokunk¹⁵⁴⁵ minden más halandó elé nem sorolta őt.¹⁵⁴⁶

2 Ha szabad kis dolgokat a nagyokhoz hasonlítani, ez történt velem is, szerény érde-meimnek megfelelően, igencsak kisebb mértékben.¹⁵⁴⁷ Ugyanis illendő téged mindenki előtt legelsőnek elismernem, hiszen mindig a legnagyobb gonddal ügyeltél az én dicsőségemre, s arra is, hogy azt alázattal viseljem el. Megtudtam, hogy Flavius Nicetius,¹⁵⁴⁸ a *senatori* rendből származó¹⁵⁴⁹ férfiú, aki kiváltságaira nézve *spectabilis*,¹⁵⁵⁰ érdemei szerint *illustris*,¹⁵⁵¹ bölcsessége és tapasztalata révén országunk férfijai közül mindenkit megelőz, ahogy értesültem róla, rendkívüli elismeréssel dicsérte mostani könyvecskémet. Ezen túlmenően még azt is kijelentette, hogy bár még inkább az ifjúság számos, mint az időskor csekély éveit számlálom, az irodalom és a közszolgálat terén csakugyan felülmúltam a legtöbb férfikorban lévő.

¹⁵⁴² *fide firmius*: feltehetően itt a *fides* vallási értelmű.

¹⁵⁴³ *Namatus*: Sidonius barátja. Gallo-római tengerésztszít volt, 477/478-ban Eurich szolgálatában állt. *Civitas Olarionensium* (Oléron) volt a birtoka. Ld. Névmutató.

¹⁵⁴⁴ *Caius Julius Caesar* (Kr. e. 100–44): A hadvezér, *triumvir, dictator*. Ld. *Sid. Ep.* I, 5, 7.

¹⁵⁴⁵ *Marcus Tullius Cicero* (Kr. e. 206–43): római államférfi és szónok.

¹⁵⁴⁶ *anteferretur*: Nem tudjuk, melyik Cicero műre gondolt. Lehetett egy mára elveszett beszéd, vagy levél. Cicero Pompeius híveként inkább szemben állt Caesarral, de hadvezéri kvalitásait valóban elismerte, különösen britanniai hadjárata idején.

¹⁵⁴⁷ *parva magnis componere*: „*Si parva licet componere magnis*” „ha csekély dolgokat szabad a nagyokkal összehasonlítani” (Ford. T. Horváth Á.) *Verg. Georg.* 4. 176; „*sic parvis componere magna solebam*” „Hozzámérni kicsit már én így szoktam a nagyhoz.” (ford. Lakatos István); *Ecl.* I, 23.

¹⁵⁴⁸ *Nicetius*: Auvergnei születésű, 448/449-ben, mint *advocatus* szolgált a *praefectus praetorio Galliarum* udvarában. 449-ben *assessor* (törvényszéki ülnök vagy segéd). Ld. Névmutató: Nicetius 2.

¹⁵⁴⁹ *vir ortu clarissimus*: a *vir clarissimi* cím a *senatori* rend minden tagját megillette, tekintet nélkül, hogy azon belül melyik osztályba sorolták.

¹⁵⁵⁰ *vir spectabilis*: a *senatori* rend második osztálya.

¹⁵⁵¹ *vir illustris*: a *senatori* rend legfelső osztálya.

3 Mindenesetre, amennyire dicsekvés nélkül tehetem, ha valóban helytálló, örülök egy ilyen kiváló férfiú ítéletének, ha pedig téved, akkor az irántam tanúsított szeretetének. Mert hiszen ki ne tűnne igen ügyetlennek, vagy gügyögő gyermeknek, ha szavát és tetteit öseinkével méri össze? A századok kormányzója ugyanis inkább a régebbi korokba oltotta bele ezeknek a művészeteknek az erényeit, amelyek az idő múlásával, ahogy a világ örepszik, mint a meddővé vált mag, kimerülnek. Ezért van az, hogy napjainkban, ha bárkiben megvan ez az erény, akkor is csak kevesekben nyilvánul meg csodálatra méltóan és emlékezetesen. Minthogy mindig tiszteltem őt, aki minden művészet és az irodalom vezéralakja, még akkor is tiszteltem a véleményét, ha abban az érzelmei elnyomják az igazságot. Azért én sem titkolom el, hogy gyakran jelen voltam kiváló beszédeinél, s ez feljogosít arra, hogy röviden szóljak ezekről, még akkor is, ha úgy tűnik, hogy csak a kölcsönös elismerést viszonzom.

4 Hallottam őt beszélni, amikor a gyermekkorból éppen kinőtt fiatal voltam,¹⁵⁵² apám,¹⁵⁵³ akkor mint *praefectus praetorio*, a galliai törvényszék elnöke volt. Abban az évben történt ez, amikor Asturius¹⁵⁵⁴ *consul* bíborszegélyű *toga*-ba öltözötten megtartotta bemutatkozó beszédét. Én ott álltam a *curuli* székek¹⁵⁵⁵ közelében, és bár előkelő származásuként nem kellett rejtőzködnöm, a fiatalágom miatt mégsem ülhettem le: így elvegyültem az úti köpenybe öltözött *censualisok*¹⁵⁵⁶ között, és a *consul* közvetlen szomszédja voltam. Amikor a szertartást röviden elvégezték, és hosszasan osztogatták szét az ajándékokat, és átnyújtották a *consul* jelvényeket, az összegyűlt galliai előkelők kiabálva kérték a legjobb szónokokat, hogy azok előtt, akik már a napfelkeltét megelőzően eljöttek az ünnepségre, és késő estig csendben, várakozással töltötték a napot, érdemeihez méltó beszéddel tiszteljék meg a *consul*-t.

6 Azok tekintetükkel mindnyájan Nicetiust keresték, s nem is egyenként, halkan, hanem egyszerre, kiabálva követelték tőle a beszédet. Ekkor ő a fejét kissé meghajtva, elpirult. Ezáltal szerénysége igen nagy tetszést aratott, még mielőtt ékesszólóan beszélni kezdett volna. Szónoklata jól szerkesztett, méltóságteljes és lelkesítő volt, amelyet nagy átéléssel, még nagyobb ékesszólással és a legnagyobb tudományossággal mondott el; és a *consul* tyroszi bíborfestékbe áztatott¹⁵⁵⁷ *toga*-ját, és a díszkorongok között pálmákkal hímzett *tunicát* a beszéd képei ezeknél sokkal jobban bearanyozták.¹⁵⁵⁸

7 Hivatali éve alatt – hogy a *decemvirek*¹⁵⁵⁹ módján említsem – életbe léptette a harmincéves elévülési törvényt, és ennek alapján minden pert, ami már harminc évnél régebben

¹⁵⁵² Ha Sidonius 430 körül született, akkor apja *praefectus*ságának idején 18–19 éves volt. Ha a *toga virilis* felöltéséhez kötjük nagykorúságát, akkor, mivel azt 15–17 évesen kapták meg, már teljes jogú polgár volt, aki 14 éves korától a házasság jogával is élhetett, és tekintve, hogy a *senatori* rangúak legelső hivatalviselése a *vigintiviri* tisztsége 17–19 évesen már betölthető volt, akkor semmiképp sem tekinthetjük gyermeknek, csak a hivatali pályája kezdetén lévő ifjúnak.

¹⁵⁵³ Sidonius apja. Ld. Névmutató: Alcimus (?)

¹⁵⁵⁴ *Flavius Asturius* (Astyrius). 449-ben volt *consul*. Ld. Névmutató.

¹⁵⁵⁵ *sellae curuli*: a magasrangú tisztviselők hivatali jelvénye. Csak a *dictator*, *consul*, *praetor* és az *aedilis curulis magistraturáját* jelölte.

¹⁵⁵⁶ *censualium*: a *census*-listákat összeállító írnok, hivatalnok.

¹⁵⁵⁷ *Sarranis*: Tyros.

¹⁵⁵⁸ *illam Sarranis ebriam inter crepitantia segmenta palmatam plus picta*: A *toga picta* és a *tunica palamata* korábban a *triumpháló* hadvezérek öltözete volt, a császárkorban a *consulok* díszruhája. A *crepitantia* azokra a díszkorongokra utal, amelyeket kitüntetésként kaptak, és a katonák a vértre erősítve viseltek, hogy roham közben az általuk keltett zaj nagyobbban mutassa létszámukat, és rémületet keltsen az ellenségben. A polgári életben is viselték a hadjáratok alatt szerzett kitüntetésként.

¹⁵⁵⁹ *decemviraliter*: ez Sidonius első hivatalára utal.

húzódott,¹⁵⁶⁰ végleges záradékkal láttak el és befejeztek. Ezt a törvényt Galliában azelőtt nem ismerték. Szónokunk¹⁵⁶¹ volt az első, aki bevezette a jogi gyakorlatba, elrendelte a bíróságokon, kiterjesztették a peres felekre, gyakori találkozókkal, ritka ülésezésekkel, kevés szavazással és sok magasztalással beiktatta a törvénykönyvekbe.

8 Emellett több munkáján keresztül is megfigyeltem az ő tudományát – ez a leggyorsabb módja annak, hogy tanuljon az ember – észrevétlenül figyeltem akkor, amikor a provinciákat teljhatalommal kormányzó *praefectus* igazította útba bölcsességével.¹⁵⁶² Mit mondjak még? Nincs más kívánságom, mint őt hallgatni és csodálni.

9 Mivel ebben az emberben minden jó megvan, őszintén örülök a *censori* szavazatoknak, melyek egyhangúan ünneplik őt. Ezért is van nagy súlya minden rólam alkotott véleménynek; ha kedvező, az nekem legalább akkora megnyugvás, mint amekkora aggodalom, ha kedvezőtlen. A jövőben kitartok amellett, hogy a teljes igazság ismeretében vagy megoldom a hallgatás kantárát, vagy a fecsegésnek vetek féket. Ugyanis, ha a fent nevezett megerősíti dicséretét, annyit fogok fecsegni, mint az athéniaiak, ha pedig elmarasztal, akkor csendesebb leszek, mint maga Amyclae.¹⁵⁶³

10 De eleget beszéltem már barátomról és magamról is. Te mostanában mivel foglalkozol? Nekem sem fekszik kevésbé a szívemen, hogy tudjak rólad, mint neked. Vadászol, építkezel, vagy a földet műveled? Vajon egyszerre foglalkozol mindegyikkel, vagy mással is, vagy felváltva, vagy csak az egyikkel? Vitruvius¹⁵⁶⁴ nyomában jársz, vagy Columelláéban?¹⁵⁶⁵ Egyikében, vagy mindkettőben? Bátran követheted mindkettőt. Mindkettőben van olyan tehetség, amiben a legjobbak, az egyik elsőrangú földművelő, a másik kitűnő építész.

11 Egyébiránt, ami a vadászatot illeti, a leginkább azt kötöm a lelkedre, hogy ezután minél kevésbé csábítson téged. Mivel a vadkanokat hiába hívod vadászgerelyed elé, ugyanis a legkönyörületesebb szívű kutyáid – amelyből igen sok van neked – egyedül csak arra szolgálnak – hiszen te ahhoz szoktattad őket –, hogy inkább felferjék, mint megtámadják a vadat. Valóban meg kell bocsátanod a kutyáidnak, ha megrettennek, amikor ezek a hatalmas testű, borzalmas állatok közelednek. Azt viszont nem értem meg, hogyan tűrheted el tőlük, ha a pisze orrú vadkecskenyáját, éppen úgy, mint a hanyatt-homlok menekülő, félénk és ijedős szarvasokat is lassú futással és hangos ugatással üldözik.

¹⁵⁶⁰ Az elévülés rendezésének fontos jogi szabályozása, a *Lex de praescriptione tricenni*, II. Theodosius 424-ben Constantinopolisban kiadott törvénye. Galliában csak 449-ben vezették be. *Cod. Th.* IV. 14: „*Sicut in rem speciales, ita de universitate ac personales actiones ultra 30 annorum spatium minime protendantur ... 1. Quae ergo ante non motae sunt actiones 30 annorum inq̄ silentio, ex quo competere iure coeperunt, vivendi ulterius non habeant facultatem*”.

¹⁵⁶¹ Nicetius.

¹⁵⁶² *multis laudibus*: ügyvédként ismerte és népszerűsítette a törvényt.

¹⁵⁶³ *Amyklai* (Amyklae): a Tiasza és Phelliasz patakok között egy dombon épült város Lakóniában, 4 km-re délkeletre Spártától. A monda szerint Amüklász, Hüakinthosz atya alapította. A mondák szerint a Dioszkuroszok, Klütaimnésztra és Heléné szülőhelye. Verg. *Aen.* X. 564: „*tacitis regnavit Amyclis*” („csendes Amyclae”. ford. Lakatos István) Az „*Amyclis ipsis taciturnior*” (Servius, *ad Vergilius Aen.* 10. 564) a közmondás alapja, hogy az amyklaiak annyiszor kaptak téves hírt a spártaiak támadásáról, hogy végül törvényben tiltották meg, hogy ezt bárki említse. Így amikor azok valóban megtámadták a várost, senki sem mert erről beszélni, és a várost elfoglalták a spártaiak.

¹⁵⁶⁴ *Marcus Vitruvius Pollio* (Kr. e. 80–70 körül–Kr. e. 15 után): római építész, hadmérnök, talán azonos *Caesar* hadmérnökével. Nevét az építészetéről írt könyvei (*De architectura*) tették híressé.

¹⁵⁶⁵ *Lucius Junius Moderatus Columella* (?– Kr. u. 70): Mezőgazdasági író volt. Fennmaradt a *Res rustica* és a *De arboribus*.

12 Sokkal előnyösebb lenne, ha ezután hurkokat és vadászhalókat helyeznél el a meredek sziklákon, és a sűrű erdőket, amelyek alkalmasak arra, hogy a vadak tanyája legyen, taposoló hajtókkal keríténéd körül – s ha van benned szégyenérzet – mérsékeld magadban a vágyat, hogy a nyílt mezőkön¹⁵⁶⁶ futva űzd a vadat, vagy hason fekve lesd az oleroni¹⁵⁶⁷ nyulacskákat. Nem éri meg ugyanis, mert nehéz ezeket üldözés közben elkapni, hacsak nem akkor, amikor szabadon engeded a kutyákat, amit jó lesz akkor megtenni, ha téged vagy atyádat Apollinarisunk¹⁵⁶⁸ meglátogat, azért hogy ezt felügyelje.

13 De félre a tréfával, tudósíts végre valahára, mi van veled és családdoddal. Ezt a levelet, melyben oly sokat fecsegetem, most már be akartam fejezni, amikor hirtelen hírnök érkezett Santonumból;¹⁵⁶⁹ rólad diskurálva órákat töltöttünk el együtt. Ő azonnal határozottan állította, hogy te a minap a flotta hadihajóival tengerre szálltál, hol mint hajóskapitány, hol mint szárazföldi harcos, az Óceán kanyargó partjai mentén szembehajózol a szászok¹⁵⁷⁰ hajlított orrú, könnyű kalózhajóival, amelyeken ahány evezőt, ugyanannyi kalózkapitányt láthatsz. Mert amikor fosztogatásra kerül sor, mindegyikük egyformán tud parancsolni, engedelmeskedni, rablást tanítani és tanulni. Amiért most is nagyon jó okom van rá, hogy figyelmeztesselek, hogy igencsak vigyázz magadra.

14 Ez az ellenség minden ellenségünk közül a legkegyetlenebb. Észrevétlenül támadnak, s szemünk láttára illannak el, lenézik azokat, akik ellenállnak, a védteleneket megölik. Ha üldöznek, elfognak, ha menekülnek, megmenekülnek. Mindezekhez járul még az is, hogy gyakorolják a hajótörést is, egyáltalán nem rémíti meg őket. Számukra a tengeren való átkelés nem csupán ismerős, hanem hozzá is szoktak. Ugyanis, ha vihar támad, és azok, akik ellen ők támadásra készülnek, biztonságban érzik magukat, mert azt gondolják, hogy ez megakadályozza a támadást, ők viszont a vést hozó sziklák mentén, a felkorbácsolt hullámok közepette és a veszélyes szirtek között a siker reményében megkísértik a veszedelmet.

15 Ezen túlmenően, az a szokásuk, hogy mielőtt a kontinensről hazájukba visszatérve vitorlát bontanának, s felszednék az ellenséges, sekély partokat felmaró horgonyaikat, rendszerint áldozatként a hazatérésükért minden tizedik foglyukat vagy a vízbe fojtják, vagy keresztre feszítik. Ezt a szörnyűséget még tetézi, hogy egyfajta babonás szertartás, amellyel gyilkolnak, és a halálra szánt, összeterezt tömeg feje fölött egyformán ott lebeg az egyenlőtlen halál lehetősége.¹⁵⁷¹ Ilyen áldozattal nyernek feloldozást az isteneknek tett fogadalmuk alól. Holott az ilyen módon bemutatott áldozatokkal nem megtisztítják, hanem a vallásos szentségtöréssel még inkább beszennyezik magukat. Az ilyen gyalázatos gyilkosságok elkövetői a legfontosabb dolognak inkább a foglyok megölését, mint a váltságdíj elfogadását tartják.

16 Ezek miatt a dolgok miatt gyakran aggódok és balsejtelmek gyötörnek; ezzel szemben vannak olyan okok is, melyek bátorítanak: először az, hogy te egy győztes nép zászlaját követed; aztán meg, hogy a bölcs emberek – és téged joggal sorolnak közéjük – semmit sem

¹⁵⁶⁶ *quate campos*. Verg. *Aen.* XI, 512–513

¹⁵⁶⁷ *Olariensisibus*. Olario insula (Uliaros insula): Franciaország második legnagyobb szigete. Ma: Ile d’Oléron.

¹⁵⁶⁸ *Apollinaris*. Sidonius fia. Ld. Névmutató: Apollinaris 3.

¹⁵⁶⁹ *Mediolanum Santonum*, ma Sens.

¹⁵⁷⁰ *saxonum*. Kr. u. 200-tól fenyegették Gallia északi, majd nyugati partjait. Az elnevezés feltehetően nem pontos etnikai megnevezés, hanem a Gallia partjait fosztogató népekre alkalmazott gyűjtőfogalom volt.

¹⁵⁷¹ Valószínűleg arra utal, hogy nem a római szokás szerint, a sorba állított katonák megtizedeléséhez hasonlóan, kiszámíthatóan minden tizedik ember az áldozat, hanem valamiféle sorsolással, vagy találmánra döntenek el, hogy kit áldoznak fel.

bíznak a véletlenekre. Harmadszor, ha van olyan társad, akivel barátság összeköt, de lakóhelyetek elválaszt, gyakran támad, még ha biztonságban vannak is, gyászos érzésed, ugyanis a távoli és kétes események miatti baljós előérzet gyakran félelemmé válik.

17 Talán azt mondd, hogy nem oly aggasztó a helyzet, hogy rettegmem kellene. Ez is lehet igaz, de az is igaz, hogy akiket jobban szeretünk, azokat nagyon féltjük. Éppen ezért kérek, hogy a te híreid mihamarább oszlassák el azokat a szorongásokat, amelyekkel tele van a lelkem miattad. Ugyanis addig, amíg nem kapok hírt arról, hogy nincs semmi bajuk, nagyon aggódom úton lévő barátaimért, különösen, ha háborúban katonai parancsot kaptak.

18 Mivel sürgetve kérted, elküldöm neked Varro¹⁵⁷² *Logistoricus*-át¹⁵⁷³ és Eusebius történeti művét,¹⁵⁷⁴ amelyek, ha simán megérkeznek hozzád, ha őrségben olvasod őket, úgy értem, a táborban, amikor szabadidőhöz jutsz, miután megtisztítottad fegyvereidet, ajkaidról is el fogják távolítani a beszéd rozsdáját. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 7.

Kelt Augustonemetumban, 474-ben

SIDONIUS AUDAXÁNAK¹⁵⁷⁵ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Kérek, mondd meg, hol vannak a világon azok az emberek, akik eltitkolják, és akiket gyakran kellemes érzéssel tölt el az a maguknak felhalmozott, összegyűjtött vagyon, amelynek gondosan egymásra rakott érmei már megfeketedtek? Hol vannak azok kiváltságosai, akik a tehetséges ifjakkal szemben csupán idősebb koruk miatt felfuvalkodottak? Hol vannak azok az emberek, akiket rokonságuk mindennél jobban ismer féltékenykedésükről?

2 Mindenki tudja, hogy a jócselekedetek tért nyertek, és a császár¹⁵⁷⁶ az emberek érényeit teszi mérlegre, nem pedig a pénzüket. Így messze a háttérbe szorultak azok, akik igen gőgösen követelték, hogy a vagyon legyen a mérvadó, akik éppen úgy őrizték bűneiket, mint vagyonukat, akik mások felemelkedését elbizakodottságnak tekintették ugyan, de elvárnák, hogy azt, ahogy saját vagyonukat felhalmozták, ne minősítsék kapzsiságnak. Edzett atléták ők mások rágalmozásának arénájában, ahol, miként a birkózók az olajjal, ők az irigység mérgevel kenik be magukat.

3 Te pedig ezek között valóban csodálatra méltó vagy, aki *praefectus*ságod rangját magasabbra emelted, s bár a legmagasabb rangú *senatori*¹⁵⁷⁷ családból származol, mégis annál

¹⁵⁷² Marcus Terentius Varro (Kr. e. 116–27): római polihisztor. Művei közül csak a mezőgazdaságról (*Res rusticae*) és a latin nyelvről (*De Lingua Latina*) írott maradt fenn.

¹⁵⁷³ *Logistoricus*: Varro elveszett műve. Gell. 20, 11, 4.

¹⁵⁷⁴ *Eusebius* (265 körül–339): Caesarea püspöke, keresztény történetíró. Sidonius feltehetően a *Historia Ecclesiastica*-ra gondolhatott.

¹⁵⁷⁵ Castalius Innocentius Audax: Iulius Nepos alatt *praefectus Urbi Romae*. Ld. Névmutató.

¹⁵⁷⁶ *Iulius Nepos* (474. június–480. május 9): a Nyugatrómai Birodalom utolsó legitím császára. 475. aug. 8-án elhagyta Ravennát, és Dalmáciában uralkodott tovább. Politikai tevékenységéről kevés az adat, de a dalmát területek megszerzésén túl Galliára fókuszált, ahol diplomáciai rendezéssel kívánt eredményt elérni. A tárgyalások végül Sidoniusra nézve kedvezőtlen eredményt hoztak, hiszen Arelatéért és Massiliáért cserébe átadta Augustonemetumot (Clermont-Ferrand). A két elcsérelt város azonban Nepos bukása után Eurichoz került, tehát végeredményben Gallia szinte teljesen elveszett a Birodalom számára.

¹⁵⁷⁷ *prosapia illustris*: a *vir illustris* a *senatori* rend legmagasabb osztálya.

szorgalmasabban törekszel arra, hogy általad utódaid még magasabbra¹⁵⁷⁸ jussanak. Mert nem lehet a nemes születésű emberek körében elismerőbb vélemény arról, mint amikor valaki tehetségét, erejét, vagyonát arra használja fel, hogy őseinél különb legyen.

4 Kérem Istent, hogy majd fiaid is kövessenek ezen az úton, sőt, ha neked jobban tetszik, szárnyaljanak túl téged is. Ha pedig valaki nem szeret előléptetéseid miatt, bűnhődjék velőig hatóan, tulajdon, saját irigységéből fakadó bűnei miatt, semmi okot ne találjon benned a sajnálatra, csupán csak arra, hogy irigyeljen téged. Igazságos császáruk¹⁵⁷⁹ méltán sorolja hátrább azt, aki személyében nem értékes, csak a vagyona hatalmas, és még a legkisebb gondolata is csak vagyona gyarapítására irányul. Éljd boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 8.

Kelt Lugdunumban vagy Augustonemetumban, 467 körül

SIDONIUS SYAGRIUSÁNAK¹⁵⁸⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Mondd meg nekem, te, a galliai ifjúság virága, meddig akarsz még¹⁵⁸¹ a városi életet megvetve, csupán mezsei munkákkal foglalkozni? Meddig koptatják még egykor kockákat rázó kezeidet, a minden szokás és jog ellenére magadnak követelt földművelő szerszámok? Mikor hagysz fel azzal, hogy *patricius* őseidtől örökölt taionacus¹⁵⁸² birtokodat egyszerű parasztként műveled? Meddig akarod még a hullámzó búzatablák termését az őszi barázdákba vetni, még csak nem is lóval, hanem ökörrrel szántva? Mikor teszed már le a súlyos kapát, amellyel szakadatlanul gondozod szőlőidet?

2 Te, aki Serranus¹⁵⁸³ és Camillus¹⁵⁸⁴ versenytársa lehetnél, amikor az eke szarvát tartod, miért nem törekszel, mint ők, a pálmás *tunica*¹⁵⁸⁵ után is? Ne hozz azzal szégyent a nemességre, hogy földművesként élsz. Aki visszafogottan műveli földjét, az annak birtokosa, de aki túlzásba viszi, azon a föld uralkodik. Térj hát vissza atyádhhoz, térj vissza hazádhhoz, és térj vissza hű barátaidhoz is, ugyanis ezeket joggal soroljuk gondoskodásod tárgyai közé.

¹⁵⁷⁸ *gloriosus*: a *vir illustris*, mint a *senatori* rend legmagasabb osztálya, ebben az időben a *magister equitum Galliarum*; *dux tractus Armorici et Nervicani*, *dux Belgicae secundae*, *dux Germanicae primae* tisztséget tölthette be. A *vir illustris*nek megfelelő cím volt Keleten a *vir gloriosus* vagy *vir gloriosissimus*, akik viszont ezeknél magasabb posztra, a *magister militum*, *praefectus praetorio*, *quaestor sacra palatii*, *magister officiorum* hivatalára emelkedhettek. A *gloriosus* tehát itt nem pusztán azt jelenti, hogy dicsőségesebbek legyenek az utódok, hanem azt is, hogy apjuknál magasabb állami tisztséget tölthessenek be.

¹⁵⁷⁹ *iusto principe*: Sidonius reményeit tükrözi, hogy a vizigótokkal folytatott tárgyalások számukra, akik megvédték városukat, igazságos döntést fognak hozni.

¹⁵⁸⁰ *Syagrius*: Lugdunumi (Lyon) *vir clarissimus*, Fl. Afranius Syagrius dédunokája, Aegidius fia. Ld. Névmutató: Syagrius 2.

¹⁵⁸¹ *quousque tandem Quam diu...* Cicero Catilina ellen mondott első beszédének híres fordulatai, amelyekre Sidonius építi a *caput*ot.

¹⁵⁸² *Taionnacus*: fekvése pontosan ismeretlen. Valahol Augustodunum (Autun) vagy Clermont-Ferrand mellett volt.

¹⁵⁸³ M. Atilius Regulus *Serranus* (?–Kr. e. 250): kétszeres *consul* (Kr. e. 257, 250). Plinius szerint ragadványneve onnan származik, hogy éppen vetett, amikor hírlul adták neki, hogy *consul* lett. (*sero, sevi, satum* = vetni)

¹⁵⁸⁴ Marcus Furius *Camillus* (Kr. e. 446– Kr. e. 365): hadvezér, a veii háborúk hőse.

¹⁵⁸⁵ *palmatam*: a *tunica palmata* a győztes hadvezérek diadalmenetben viselt díszöltözetének része. Itt egyrészt a hivatal, de a hadvezéri dicsőséget is jelenti.

Vagy ha téged csak Cincinnatus¹⁵⁸⁶ élete gyönyörködtet, akkor előbb végy feleségül egy Raciliát,¹⁵⁸⁷ hogy legyen, aki befogja ökreidet.

3 Nem azt mondom, hogy egy bölcs embernek nem kell törődnie gazdaságával, de ezt azzal a mértékletességgel, hogy ne csak arra legyen gondja, hogy mit akar még szerezni, hanem arra is, hogy még milyen kötelezettségei vannak. Ha te elutasítasz minden olyan foglalatosságot, amelyet a nemesek űznek, és csupán családi birtokod növelése izgat, akkor bár a bíborsávós *togát*¹⁵⁸⁸ viselő, vagy elefántcsonttal kirakott *curuli* székeket,¹⁵⁸⁹ arannyal borított hordszékeket¹⁵⁹⁰ bírók nevét viseled – akiknek neveivel újból és újból találkozunk a *consul* évkönyvekben¹⁵⁹¹ – biztosan rájössz arra, hogy ha továbbra is ebben a tevékenységben rejtőzködsz, akkor nem annyira a *ensor* fog tisztelni, mint amennyire az adószedők fognak zaklatni. Éljj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 9.

Kelt Burdigalában,¹⁵⁹² 476-ban

SIDONIUS LAMPRIIDIUSÁNAK¹⁵⁹³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Amint megérkeztem Burdigalába, levélhordód átnyújtotta nekem mézzel, virággal és igazgyönggyel teli leveled, amelyben hallgatásom miatt korholsz, és versben kérsz, hogy küldjem el neked néhány költeményemet. Versben írt leveled úgy szól, mintha a különböző csengők, vagy a soklyukú fuvolák üregeiből áradna. De te, aki nagyon is élvezed a király¹⁵⁹⁴ nagylelkűségét, úgy írsz verset, hogy már megszabadultál minden gondtól, és biztosan nem emlékszel arra, hogy mit írt egy szatíra-íróról egy szatíra: „Jóllakott már Horatius, mikor »euhoe«-t kiált”¹⁵⁹⁵

2 De mit mondjak még? Érthető, hogy békés helyzetben lévén azt ajánlod, hogy énekeljek, hiszen neked most a tánc szerez örömet. Bárhogy is van, mégis szót fogadok, sőt nem is kényszerűségből teszem ezt, hanem önszántamból, hiszen akkor neked feltétlenül engedned kell zord homlokú, catói¹⁵⁹⁶ szigorodból. Jól tudod ugyanis, hogy mi a költők számára a boldogság: akiknek a lelkére a boldogtalanság úgy borul rá, mint halacszkákra a háló, s ha valami bánat vagy szomorúság éri az érzékeny költői lelket, az nem szabadul ki egykönnyen az őt fogva tartó fojtogató kötelékekből. Én ugyanis még mindig nem kaptam

¹⁵⁸⁶ Lucius Quinctius Cincinnatus (Kr. e. 519–430): *consul*, kétszeres *dictator*. Első *dictatori* kinevezése épp az eke szarva mellett találta az érte indult küldöttség. Livius III, 26–29.

¹⁵⁸⁷ *Racilia*. Cincinnatus felesége.

¹⁵⁸⁸ *trabeis*: bíborsávokkal hímzett *toga* (*toga trabeata*), amely az *augurok* és a *consulok* díszruhája volt.

¹⁵⁸⁹ *eboratis curules*: a *sella curulis* (elefántcsontszék) a magasrangú tisztviselők hivatali jelvénye volt. Csak a *dictator*, *consul*, *praetor* és az *aedilis curulis magistraturáját* jelölte. Teljesen elefántcsontból ritkán készült, inkább fából volt, gazdag elefántcsont berakással.

¹⁵⁹⁰ *gestatoria bratteata*: aranyozott hordszék, amelyen a legfőbb tisztviselők, a császári család tagjai vitették magukat a városban, amikor nem akartak lóháton közlekedni.

¹⁵⁹¹ *fastos purpuratos*: lényegében *consul*-lista.

¹⁵⁹² *Burdigala* (Bordeaux).

¹⁵⁹³ *Lampridius*. Burdigalában (Bordeaux) élt *rhétor* és költő. Maiorianus alatt Rómában volt. Ld. Névmutató.

¹⁵⁹⁴ Eurich (466–484) nyugati gót király. Ld. Névmutató.

¹⁵⁹⁵ Hor. *Sat.* I, 5, 12: „... *Obel...* / *Jam satis est.*” *Juv. Sat.* VII, 62.

¹⁵⁹⁶ Marcus Porcius Cato Maior (Kr. e. 234–Kr. e. 149): író, államférfi. *Censorsága* idején kérelhetetlen szigorúsággal lépett egyes *senatorok*, a nők, és a régi római erkölcsök védelmében a görög kultúra ellen.

semmit az anyósom¹⁵⁹⁷ utáni örökségből, még fél áron a birtok egyharmadának¹⁵⁹⁸ használati jogát sem.

3 Különben majd meglátod, mennyire nyeri meg tetszésedet kis *epigrammám*,¹⁵⁹⁹ amit sürgősen követeltél tőlem. Ami engem illet, szorongásaimtól sem a mindennapi életben, sem verseimben nem tudok megszabadulni. Ezért nagyon igazságtalan lennél, ha a jelenlegi írásainkat összehasonlítanád. Nekem sok nyomorúságot kell kiállnom, te pedig boldogan élsz, én jelenleg száműzött vagyok,¹⁶⁰⁰ te pedig már megkaptad a polgárjogodat,¹⁶⁰¹ én ebben az egyenlőtlen helyzetben írom verseimet, és jóllehet, a hozzád hasonlóért¹⁶⁰² vágyakozom, de ugyanazt a célt nem tudom elérni.

4 De, ha valamilyen okból kedves elismeréssel fogadod ezt a csacsкасágot – melyet lelki gyötrelmek közepette írtam – arról fogsz meggyőzni, mintha az hasonló lenne a hatyúk dalához, melyek oly gyönyörűen énekelnek haláltusájuk idején, s daluk a szokásosnál jobban kifestített húrú lant hangjához hasonló, minél feszebb a húr, ez a hang annál gyönyörűbb. De ha neked nem tetszenek az olyan versek, melyekben nincs nyugalom és öröm, akkor nem fogsz a lentebb mellékelt lapokon semmi olyat találni, amiben örömet lelnéd.

5 Számítsd hozzá mindehhez azt a tényt, hogy a vers, amely nem olvasásra, hanem inkább felolvasásra való, s így ennek révén híján van annak az előnynek, melyet a távollévő szerző előadása adhatna neki. Ha egyszer a művet elküldték, ezen még a legedesebb hangú poéta sem segíthet, ha a távolság megfosztja attól, amit a pantomim kórusok is megtehetnek, melyek nagyszerű éneklésükkel még a gyenge műveket is elfogadhatóvá tehetik.

Mely Cyrrhát,¹⁶⁰³ aztán boiót Hyantész¹⁶⁰⁴
múzsáit,¹⁶⁰⁵ Helikon¹⁶⁰⁶ tudós vizét is,
mit szárnyas pata¹⁶⁰⁷ vájt nyerítve még ki,
sarkallta,– nekem is megírni győzködsz,
kedves Lampridius, te éke Tháliának,¹⁶⁰⁸
verseljek neked úgy, kikényszeríted?
Déloszból neked, – én az új Apollód¹⁶⁰⁹ –,
Delphoinak neves eszközét, ha vinném:
jösüstöt, nyilat és tripuszt s a lantot,

¹⁵⁹⁷ Avitus császár özvegye. Ld. Névmutató: Anonyma 1.

¹⁵⁹⁸ *In usum tertiae*: a vizigót gyakorlat szerint egy betelepülő gót megkapta egy birtokos birtokának kétharmadát.

¹⁵⁹⁹ *epigrammatis...lemma*: lényegében mindkét szó ugyanazt jelenti, rövid költemény. Itt nem görög értelemben használja az *epigramma* szót, ahol minden *disztichon*-ban írt, rövid verset *epigrammának* neveztek, hiszen a versforma *hendekaszillabusz* (*hendecasyllabus*).

¹⁶⁰⁰ Sidonius először Livia(na) várában volt fogoly, majd Eurich Burdigalában (Bordeaux) tartotta fogva.

¹⁶⁰¹ Feltehetően arról van szó, hogy a gótok között egyenlőnek számított.

¹⁶⁰² Sidonius is azt az egyenlő bánásmódot kérte Eurichtól, amit Lampridius megkapott.

¹⁶⁰³ *Cyrrha* (Kirra): város Közép-Görögországban, Phokiszban. Delphoi fennhatósága alatt állt, Apollónnak szentelték.

¹⁶⁰⁴ *Hyantész*: Boiotia költői neve, annak óslakóiról nevezték el.

¹⁶⁰⁵ *Camenas*: A római mitológiában az ének és a jóslás istennői. A modern filológia a görög múzsákkal azonosította őket.

¹⁶⁰⁶ *Helikón*: hegység Boiotiában, a Múzsák lakhelye.

¹⁶⁰⁷ *Pégaszusz*: Poszeidón és Médusza gyermeke. Az ő patája nyomán támadt a Helikonon a Hippokréne-forrás, amely a költői ihletet biztosította.

¹⁶⁰⁸ *Thalia* (Thaleia): a komédia és a pásztorének, a népi idillköltészet múzsája.

¹⁶⁰⁹ *Apolló* (Apollón): a költészet, zene, tánc, művészetek istene. Eredetileg napisten.

íjat, griffmadarat s a dupla lombot;
itt most rázzak olajbogyót s a repkényt?

Míg te, Tityrosom,¹⁶¹⁰ bejárva földed,
 mit kaptál, a platán s a myrtusok közt,
 játszol lantodon és a pengetőddel
 ajkad szól s vele szépen, egybehangzó
 versmértékkel a hang s a húr zenéje!

Engem már ide-börtönözve látott
 két holdhónap is és urunk¹⁶¹¹ csak egyszer;
 bár nem tud sok időt se vesztegetni,
 tőle várja *Alávetett Világ* a választ.

Látunk *szűszökat* itt a kékszemmükkel,
 sós tengert behajózva félni a partot.
 Kiknek arcuk egész a fejtetőig
 tart, nem tűrve hajuk, hogy újra nőjön,
 gyengéden leharapja majd a penge,
 bőrig vágva le, – megnövelve arcuk
 és csökkentve fejük –, hajuk szegélyét.

Itt csalsz újra elő, öreg *sziklaember*,¹⁶¹²
 hátul nyírt fejedén nyakadra régi
 hajszállhoz, –miután legyőztek –, újat.
 Kékesszürke *herul*,¹⁶¹³ ki erre kószál,
 öblök, s távoli óceán lakója,
 algás mélynek az egyező színével.

Itt hét-lábnyi magas, de térd-hajolva
 gyakran béke után eseng a *burgund*.
 Patrónust,¹⁶¹⁴ illet, *osztrogót*,¹⁶¹⁵ ha bírhat,
 szomszédos *hunokat* legyőzve, büszke
 hódító lehet itt alávetettből!

Innen, *Római*, üdvöt is szerezhetsz
 és nagy *székíta* sereg csapása ellen,
 mit parrhasis-i medve¹⁶¹⁶ küld morajjal,

¹⁶¹⁰ *Tityros*: Vergilius pásztora, akit magát a költőt jeleníti meg. Verg. *Ed.* I, 1.

¹⁶¹¹ Eurich nyugati gót király.

¹⁶¹² *Sygambri*: kelta vagy germán nép volt a Rajna keleti oldalán. Először Caesar említi őket. Augustus áttelepíti a törzseket a nyugati oldalra. A későbbiekben beolvadnak a galliai népességbe. Horatius, Vergilius és Tacitus is említi őket. A sygamber név az V. században már nem az általuk említett sygamber (sicamber) népet jelöli. Toursi Gergely írta, hogy a száli frankokat, amikor megkeresztelték, sicambrinak hívták. (Greg. Tur. *Hist. Franc.* II, 31. "Depone colla, Sicamber!" – a Szent Remigius reimsi püspöknek tulajdonított szavak Clovis keresztelesekor hangzottak el, és gyakran „Most hajtsd le a fejed, büszke sicamber”-nek fordítják.)

¹⁶¹³ *Herulus*: keleti germán nép, a III. században könnyűfegyverzetű zsoldosként szolgáltak az Al-Dunánál. Majd legyőzték őket a gótok, a Rajna alsó szakaszánál laktak a rómaiak szövetségeseiként, a tengeren háborúztak, majd a hunokhoz csatlakoztak. Közülük származott Odoacer.

¹⁶¹⁴ Eurich és a nyugati gótok

¹⁶¹⁵ A keleti gótokat 373-ban meghódították a hunok, akikről Attila halála után, 453-ban függetlenedtek.

¹⁶¹⁶ *Parrhasia*: a görögországi Arkádia városa. A medve Artemisz Kallisztó nevű nimfájára utal, akit Héra medvévé változtatott, Zeus pedig a Nagymedve csillagképben az égboltra helyezte.

Ēűrik, seregedre volna szükség,
 hogy Mars által erős telep-lakókkal,
 meggyengült Tiberist Garumna¹⁶¹⁷ védje!
 Itt kérvén maga *parthus* Arsakēs,¹⁶¹⁸ hogy
 Szúzában palotát s továbbra csúcsát
 megtarthassa adó s kötött szövetség!
 Mert nagy hadsereg áll a Boszporusznál,¹⁶¹⁹
 készül s félhet a háború zajától,
 melytől lesz szomorú: aligha képes
 Ēuphratész vize Perzsiát megóvni.
 Büszkén játssza magát csillagoknak,
 Phoebus¹⁶²⁰ nagy rokonának; itt halálos
 színjátékra telik ki, mely könnyörgő!
 Így hát tétlen időket élve, kérlek,
 itt most Tityrusom, ne légy kihívóm,
 nem volnék sem irígy, hanem csodállak!
 Mert itt, –bűntelenül–, hiába szólok,
 szép lassan Meliboeus¹⁶²¹ én leszek majd!¹⁶²²

6 Íme, a versem, amelyet olvashatsz most már a pihenés órájában, figyelve küzdelmem az izzadságban és homokban, melyet te, mint díjnyertes versenyző¹⁶²³ már a lelátóról szemlélsz. Az elkövetkezőkben semmi okod nincs, hogy azzal gyanúsíts, hogy eleget kívánok tenni az efféle ajánlatoknak, bármennyire is megnyerné tetszésedet mostani versem, azt mindenesetre előre bocsátom, hogy míg ez a szerencsétlenség meg nem szűnik, inkább a veszteségeimmel, mint a versírással fogok foglalkozni. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 10.

Kelt Augustonemetumban, 471 körül

SIDONIUS RURICIUSÁNAK¹⁶²⁴ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Végtelenül örülök annak, hogy szereted és magad is műveled az irodalmat. Igen szívesen bizonyítanám, hogy írásod mennyire tele van az érzelmek tüzével, hogy mennyire áradó a kifejezésmódod, de miközben nem csekély mértékben törekedsz engem dicsérni, megtiltod, hogy én jobban dicsérjelek. Ugyan leveledben a szeretet a kedvességet, természeted az ékesszólást, tájékozottságod a tudást szolgálja, mindazonáltal egyedül a tartalom megválasztásában tévedtél. Ámbár a szándék, hogy dicsérni akartál, önmagában is ér valamit,

¹⁶¹⁷ *Garumna*: folyó. Ma: Garonne.

¹⁶¹⁸ Feltehetően II. Szápur, aki az ázsiai hunokkal harcolt.

¹⁶¹⁹ *parthus*.. *Bosphorantis*: a Boszporusz két partjára épül Constantinopolis.

¹⁶²⁰ Apollón.

¹⁶²¹ *Meliboeus*: Tityrus beszélgető partnere Vergiliusnál.

¹⁶²² Ford. Diószegi Szabó Pál. DIÓSZEGI SZABÓ, PÁL. 2011. 133–134. A versmérték: hendecasyllabus.

¹⁶²³ *coronatus auriga*: a kocsiversenyek hajtója, aki futamgyőzelméért koszorút kapott.

¹⁶²⁴ *Ruricius*: 485–507 között Lemovicum püspöke. Ld. Névmutató.

még ha úgy tűnik is, hogy ítéletedben hibáztál. Magasztalod erőnyeim széleskörű elismertségét, de, ha bármikor gondoltál volna a szerénységre, figyelembe kellett volna vened Symmachus¹⁶²⁵ szavait: „az igaz dicséret megtiszteltetés, a hamis magasztalás viszont büntetés”¹⁶²⁶

2 Ám, ha helyesen ítélem meg gondolataidat, a szereteteden túl, amelyet túlságosan is kimutatsz, ezt művészi megfontolásból tetted. Ugyanis az ékesszóló embereknek szokása, hogy a tehetségük hatásosságát nehéz feladatok megoldása révén bizonyítsák: és ügyes toluksat, mint termékeny szellemük ekevasát használják ott, ahol érveik eredménytelensége olyan, mint a termékeny föld, amely az éhezéstől csak száraz göröngyöket terem. Tele van a világ hasonló példákkal: az orvos tehetségét a reménytelen esetben, a hajókormányos rátermettségét a viharban lehet megismerni. Minden ilyen ember hírnevét növelik a korábban kiállt megpróbáltatások, amely természetesen csökken, ha nem találják meg a módját, hogy tehetségüket bizonyítsák.

3 Így még a nagy szónok is, ha nehéz ügyet vállal el, ugyanakkor sokkal nagyobb tettszést aratva bizonyítja fényes tehetségét. Marcus Tullius,¹⁶²⁷ aki más beszédeiben mindenkit túlszárnyalt, Aulus Cluentius védelmében¹⁶²⁸ még önmagát is felülmúlta. Marcus Fronto¹⁶²⁹ kitűnt a többi szónok közül, de a Pelops¹⁶³⁰ elleni beszédével meghaladta önmagát. Gaius Plinius¹⁶³¹ több elismerést szerzett a *centumviri*¹⁶³² bírósága előtt Attia Viriola¹⁶³³ védelmében elmondott beszédével, mint mikor a páratlan Traianus császárhoz egy átlagos¹⁶³⁴ *panegyricust* írt.¹⁶³⁵

4 Te magad is így tettél, mikor gyakorolni kívántad tudományodat, és nem féltél attól, hogy lelkiismeretem akadályt jelenthet neked. Miért nem imádkozol inkább, hogy kigyógyuljak lelki restségemből, és a csalfa, hízalgő ékesszólás ámitása ne terhelje sínylődő lelkem a hamis dicsőség súlyával. Való igaz, hogy a te életmódod szebb, mint csodálatos ékesszólásod, sokkal inkább a kedvemben jársz akkor, ha imádkozol értem, mintha felmagasztalsz engem. Éljen boldogul!

¹⁶²⁵ Symmachus, Q. Aurelius Eusebius: 384–85-ben *praefectus Urbi Romae, princeps senatus*. Ld. Névmutató.

¹⁶²⁶ Erről az idézetről nem tudjuk, hogy Symmachus mely művéből származik. Megtalálható viszont a későbbiekben Caesarius Arelatensisnél (Caes. Arelat. *Homília*) „non est tamen impossibile apud Deum, ut etiam illi qui humanis laudibus invitati bona opera exercere coeperint, Deus illis hoc in amorem et consuetudinem vertat.” Feltehetően ugyanerre az idézetre gondolt Cassiod. *Var.* XI, 1, 20: „specto feliciter virtutis eius augmenta, qui differo laudare principia.”. A szállóige-gyűjtemények Sidoniusnak tulajdonítják.

¹⁶²⁷ Marcus Tullius Cicero.

¹⁶²⁸ Cic. *Chent.* A beszédet Kr. e. 66-ban írta.

¹⁶²⁹ Marcus Cornelius Fronto (Kr. u. 100 körül–170-es évek vége): római nyelvész, latin és görög nyelven írt leveleket, valamint szónoki és történeti műveket. Fennmaradt néhány szónoki gyakorlata: „*Laudes fumi et pulveris, Laudes neglegentiae, Arion, De nepote amisso*”.

¹⁶³⁰ A Fronto korában élt egyetlen Pelops szmürnai orvos volt, Galenus tanára. A beszéd nem maradt fenn.

¹⁶³¹ Caius Plinius Caecilius Secundus (Kr. u. 61/62–113): Plinius *Minor*. Ld. Sid. *Ep.* I. 1.

¹⁶³² Szó szerint: 'száz férfi'. Általában egy bírót neveztek ki, de bizonyos ügyeket bírói kollégium elé vittek. Működéséről és hatásköréről nincs pontos tudomásunk. Főként örökösödési pereket tárgyaltak, és a legkiválóbb szónokok léptek fel ezekben.

¹⁶³³ Attia Viriola: *patricius* családból származott, egy *praetori* rangú *senator*hoz ment feleségül. Amikor 80 éves apja kitagadta, Plinius védte a *centumviri* bírósága előtt. A beszéd nem maradt fenn, csak Plinius leveléből ismerjük a történetet. Plin. *Ep.* 6,33.

¹⁶³⁴ *incomparabilis* ... *comparabilis*: szó szerint 'összehasonlíthatatlan' és 'összehasonlítható'. Ismét egy szójáték, amely magyarul nem hangzik jól.

¹⁶³⁵ Ez a *panegyricus* fennmaradt.

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 11.¹⁶³⁶

Kelt Augustonemetumban, 477–478-ban

SIDONIUS LUPUSÁNAK¹⁶³⁷ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Mit csinálnak¹⁶³⁸ a nitiobrogések,¹⁶³⁹ és a te Vesunnádban¹⁶⁴⁰ lakó barátaid, akik között állandó a tiszteletre méltó¹⁶⁴¹ vetélkedés, hogy születésed miatt téged kölcsönösen a magukénak valljanak? Az egyik atyád népe, a másikhoz frigyed révén tartozol. Ehhez a születés, ahhoz a házasság köt, és ami még jobb, mindkettő joggal tart a magáénak. Milyen szerencsés vagy, hála Istennek, hogy mindezen viszonyok között, még a népeknek érdemes azért a kiváltságért harcolni, hogy téged hosszabb időn keresztül a magukénak tudhassanak és rendelkezessenek veled!

2 Te pedig, amikor felváltva meglátogatod őket, az egyiknek Drepaniust,¹⁶⁴² a másiknak Anthediust¹⁶⁴³ idézed vissza. És ha azt kívánják, hogy szónoklattant taníts nekik, ennek nem fog hiányozni Paulinus,¹⁶⁴⁴ amannak pedig Alcimus.¹⁶⁴⁵ Amit még jobban csodálok, az az, hogy te, aki minden nap egy hatalmas könyvtár kötetének átlapozásán fáradozhatsz, helyett tőlem egy régi versikét követelsz. Szót fogadok hát, jöllehet a fájdalom idején a vidámság felidézése időszerűtlennek tűnik.

3 Csak most tudtam meg, hogy Lampridiust,¹⁶⁴⁶ a szónokot, meggyilkolták. Az ő halála, miután annyira szerettem, még akkor is mély gyászba döntött volna, ha nem erőszakos halállal halt volna meg.¹⁶⁴⁷ Ő egykor engem, egy baráti tréfálkozás során Phoebusnak¹⁶⁴⁸ hívott, ő pedig tőlem az odrysiai dalnok¹⁶⁴⁹ nevet kapta. Ezt azért kellett előre elmondani, nehogy a szóképek homályossá tegyék a verset.¹⁶⁵⁰ Egyszer, amikor Burdigalába¹⁶⁵¹ akartam látogatni, küldtem egy szálláskereső levelet, amelyet úgy írtam meg, mintha a Múzsák lennének a szál-

¹⁶³⁶ A levél kommentárjaihoz ld. még: ZOETER 2011.

¹⁶³⁷ *Lupus*: Nitiobrogésben (Périgueux) született *rhétor*, *vir clarissimi*. A felesége vesunnai (Périgueux). Ld. Névmutató: Lupus 2.

¹⁶³⁸ *Quid agunt*: a Plautus és Terentius által használt élőbeszéd fordulata, amelyet Plinius (*Ep.* III, 20) annyira kárhoztatott.

¹⁶³⁹ *Nitiobrogés*: kelta nép volt Aquitániában, a területük központja Aginum (ma: Agen) volt.

¹⁶⁴⁰ *Vesunici*: (*Petrocori*, *Nitiobrogés*): A gall petrocorii törzs fontos városa. Ma: Périgueux.

¹⁶⁴¹ *sancta*: itt nem vallási értelemben szent, hanem a hagyományok által tiszteletet érdemlő és változatlan.

¹⁶⁴² Latinus *Drepanius* Pacatus: gall származású római szónok. 389-ben I. Theodosius Magnus Maximus feletti győzelme tiszteletére írt egy *panegyricust*. Ld. Névmutató.

¹⁶⁴³ *Anthedius*: Vesunnai (Périgueux) költő. Ld. Névmutató.

¹⁶⁴⁴ *Paulinus*: Vesunnában (Périgueux) lakó *rhétor*, versben írta meg Martinus életét. Ld. Névmutató: Paulinus 1.

¹⁶⁴⁵ Latinus *Alcimus* Alethius: szónok és költő. Ld. Névmutató: Alethius 1.

¹⁶⁴⁶ *Lampridius*: Burdigalában (Bordeaux) élt *rhétor* és költő. Maiorianus alatt Rómában volt. Ld. Névmutató.

¹⁶⁴⁷ *vis... rapuisse*: Lampridiust a rabszolgái ölték meg.

¹⁶⁴⁸ Apollón. Az Apollinaris névvel való játékra is utal. A művelt körök szórakozása tükrözi azt a finom humort, amellyel olvasottságukat bizonyították.

¹⁶⁴⁹ *vatis Odrysii* – az odrysiaiak egy trákiai nép volt, az ő királyságuk alkotott a Kr. e. V. században először területiális államot a térségben. Nevezetes volt a misztériumvallásokról, különösen az orfizmusról. Sidonius itt Orpheusra céloz.

¹⁶⁵⁰ Sidonius gyakorta alkalmazta a levelezésben a homályos célzásokat. Most megadta kódot az Apollo/Apollinaris név használatához.

¹⁶⁵¹ *Burdigala* (Bordeaux).

láscsinálóim. Úgy gondolom, hogy jobb ezt elküldeni neked, mintha élete végén valami gyászosat írnék, amely nem tetszhetne pusztán az ékesszólás miatt, hiszen a tárgya bánatot okozna.

Utasítás Thaliának,¹⁶⁵² Phoebus¹⁶⁵³
fölte szeretett társának.

- Rövid időre, ó tanítvány, tedd félre lantverőd,
kösd össze fürtjeid zöldellő szalaggal,
5 és hagyd, hogy tragikai köpenyed mély ráncait
szabadon öleljék borostyán ágak.
Vigyázz, lábad ne nedvesítse,¹⁶⁵⁴ ahogy szokta, a komédia,
ne ússzon a magas és tágas *cotornus*-ban;¹⁶⁵⁵
de vigyázz, hogy olyan sarut köss fel,
10 amelyet Harpalyce,¹⁶⁵⁶ vagy az¹⁶⁵⁷ kötött meg,
aki a legyőzött kérőket karddal levágta.
Repülő ugrásokkal jobban fogsz haladni,
ha a sarut megkötő szalagokat meztelen
lábujaid közt vezeted át, gyorsabb
15 és erősebb lesz a járásod, ha a
saruszajak a rögzítő hurkokon keresztül a
lábboltozattól a lábszár görbületét
követve futnak fölfelé.
Ebben a fűrge öltözetben ne felejtse el
Orpheusomat¹⁶⁵⁸ meglátogatni, aki naponta
20 a sziklák, tölgyek és somfák lelkét
lágylítja meg édes szavú dallamos művészetével;
akit most az arpinum¹⁶⁵⁹ gazdagít menydörgő
szavával, majd Maro¹⁶⁶⁰ íróvesszeje,
vagy akit, te, Latium, kedvelsz, Horatiusé,¹⁶⁶¹
25 aki Alcaeusnál¹⁶⁶² is jobb költő,
és hol a tragédiák hőskölteményéből merít ihletet,

¹⁶⁵² *Thalia*: a vígjáték mûzsája. Apollón Musagetes a Mûzsák vezetője volt.

¹⁶⁵³ Apollo.

¹⁶⁵⁴ *succos*: a humorra utal, amely a nedvesség szóból ered. Szójáték, amely a humortól ömlő könnyeket és az erőfeszítéstől izzadó lábakat idézi.

¹⁶⁵⁵ *cot(h)urnus*: a tragikus színészek magas cipője. Kettős értelmű: kösd szorosra, és az előbbi szóképéből a nedvességben ne ússzon.

¹⁶⁵⁶ *Harpalyce*: Thrák királylány, apja férfiként nevelte, zsarátnokkal és lótejjel táplálta. Amikor apja zsarnoksága miatt fellázadt a nép, és a király meghalt, Harpalyce vadászatból élt. Amikor rátört a nyájakra, hogy élelmet szerezzen, törbe csalták, és megölték. Egy változat szerint futásban senki sem tudta legyőzni, még a lovaknál is gyorsabb volt. Vö. Verg. *Aen.* I. 3. 5; Hyg. *Fabulae*, 193; Servius *ad Vergilius, Aen.* 1.321.

¹⁶⁵⁷ Utalás Atalantára, aki minden olyan kérését megölte, aki futásban legyőzte. A két mitológiai nőalakban közös, hogy mindketten legyőzhetetlenül gyorsan futottak.

¹⁶⁵⁸ Itt konkrétan Lampridiusra céloz.

¹⁶⁵⁹ Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 206–43): római államférfi és szónok.

¹⁶⁶⁰ Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70–19): római költő.

¹⁶⁶¹ Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–8), római költő.

¹⁶⁶² *Alkaios* (Kr. e. 620–580/570), görög költő, Horatius költői példaképe.

- hol a komédia kormányozza vidámságát,
majd ég a szatírától és a zsarnokot
elítélő szónoklatoktól.
- 30 Mondd neki: Phoebus¹⁶⁶³ jön, és miután
otthagya a postalovakat, vitorlás evezőkkel csapkodja a Garum-
nát;¹⁶⁶⁴
parancsolja, hogy találkozz vele, de előbb azonnal
gondoskodj a vendégszerető fogadtatásról.
És mondj Leontiusnak is,¹⁶⁶⁵ akit
rég *senator* sorból Livia¹⁶⁶⁶ adott,
- 35 „bármely percben itt lehet.”
Látogasd meg a legelegánsabb férfit,
akinek egyedül a neve „Vidéki”.¹⁶⁶⁷
de ha megtagadják a hajlékot, hogy már foglalt,
azonnal menj a püspökök küszöbéhez,
és megcsókolva szent Gallicinus¹⁶⁶⁸ kezét,
- 40 könyörögj egy apró üres szobáért,
hogy nekem, a visszautasítottnak, akitől a szállást megtagadták, ne
kelljen szomorúan a nedves tabernába mennem,
és azonnal mindkét orrlyukamat befognom
a füstös konyhák mellett,
- 45 ahol kakukkfűvel meghintett kis fazekakban illatoznak
iker bogycskák¹⁶⁶⁹ közt a vörös kolbászok,
vagy tányércsapkodás közepette
gőzfelhők keverednek a füsttel.
Itt, midőn az ünnep napja rekedt
- 50 hangokat hallat, és a bohócok
siralmas mulatsága nyikorog,
akkor, éppen akkor, hozzád inkább méltó dalokat
egy borszerető vendég által felidézve, ó Múza,
én, az azoknál is barbárabb suttozhatom.¹⁶⁷⁰

4 Ó, milyen szomorú, hogy meg kell születnünk, száanalomra méltóan kell élnünk, és
milyen könnyörtelen a halál! Íme, így forog az emberi dolgok mulandóságának kereke. Beval-
lom, nagyon szerettem ezt az embert, jóllehet megbocsátható hibákat követett el, és erőnyeit

¹⁶⁶³ Itt: Sidonius.

¹⁶⁶⁴ *Garumna*: Garonne.

¹⁶⁶⁵ *Leontius Pontius*: Előkelő villája volt Burdigala (Bordeaux) mellett (Sid. *Carm.* 22) Potius Paulinus apja (Sid. *Ep.* VIII, 12, 5) Nem azonos az arlesi püspökkel. Ld. Névmutató: Leontius, Pontius.

¹⁶⁶⁶ *Livia*: Pontius Leontius anyja. Ld. Névmutató.

¹⁶⁶⁷ *Rusticus*: Burdigala (Bordeaux) mellett élt. Ld. Névmutató: Rusticus 1.

¹⁶⁶⁸ *Gallicinus*: burdigalai (Bordeaux) püspök. Ld. Névmutató.

¹⁶⁶⁹ *baca* (bacca): a szó jelentése nem világos. Minden bogó alakú gyümölcs, de önálló használatban maga az olaj-
bogó is lehet.

¹⁶⁷⁰ Prózai nyersfordítás, az eredeti költemény *szaphói tízenegyes* (*hendecasyllabus*), ami Sidonius kedvelt metruma volt
(*Carm.* IX; XII; XIIIb; XIV; XXIII; XXV; XXVI; XVII; XXVIII; XXX; XXXIV; XXXV) A levél értelmezé-
séhez ld. MRATSCHEK 2020b.

gyengéségeivel keverte. Ugyanis gyakran egyszerű dolgok miatt, igaz, enyhén, felfingerelte magát, ezért mindenestre én arról igyekeztem meggyőzni a többieket, hogy ez inkább jellemhiba, mint bűn. És hozzátettem egy jobb értelmezést, tudniillik, hogy a férfi lelkében a hirtelen harag természetszerűen uralkodik, és mivel ők kegyetlenséggel bélyegezték meg, én szigorúnak minősítve azonnal igyekeztem ezzel tisztára mosni. Mindazonáltal, bár a tanácsadásban gyenge volt, neki volt a legerősebb hite; ő volt a leginkább óvatlan, mert hiszékeny volt; ő volt a leggondtalanabb, mert nem ártott senkinek. Senki sem volt annyira rosszindulatú, hogy egy rossz szót is ki tudott volna belőle csikarni; és mégsem volt így egyetlen olyan barátja sem, aki el tudta volna kerülni a szemrehányását. Nehéz volt hozzá közel kerülni, de könnyű volt megismerni, el kellett őt viselni, de mégis elviselhető volt.

5 A továbbiakban, ha a beszédeit fogod megítélni, indulatosnak és gördülékenynek, kiegyensúlyozottnak és feszültnek fogod találni; ha a költészetét nézed, akkor elegáns és sok versmértékben járatos, hangzatos, és a művészetének mestere volt. Mivelhogy felette tökéletes verseket alkotott, akár a csodálatos versmértéket, akár a szóképeket vesszük figyelembe;¹⁶⁷¹ *hendekaszillabusz*¹⁶⁷² áramlók és botlás nélküliek; *hexameter*¹⁶⁷³ lüktetők és fenségesek; elégiái pedig hol visszhangzók,¹⁶⁷⁴ hol refréneseek,¹⁶⁷⁵ hol pedig *anadiplosis*¹⁶⁷⁶ kapcsolódik a mondat vége a következő elejéhez.

6 Így adott tanácsot a kézhez kapott mű, hogy a mondanivaló jellegét hogyan változtassa meg a személy, az idő, a hely minősége függvényében, és ezt nem közönséges szavakkal, hanem erőteljes, szép és gondosan megválasztott kifejezésekkel tette. Érveléseinek stílusa merész és erőteljes volt; a satírákban nyugtalanító és maró gúnnyal teli; a tragédiákban dühös és szánakozást keltő; a komédiákban elmés és sokoldalú; *jescenninában*¹⁶⁷⁷ megfigyelték a szavak, tele szenvedélyes jókívánsággal; a pásztorkölteményekben ébren tartó, szűkszavú és költői; a mezőgazdasági tankölteményei tele vannak falusi élettel, de egyáltalán nem vidékies stílusban.

7 Továbbá, ha az *epigrammákat* nézzük, nem a terjedelmük, hanem az elmésségük teszik azzá, ezek nem voltak rövidebbek egy *disztichomál*,¹⁶⁷⁸ és hosszabbak egy *tetrasztichomál*,¹⁶⁷⁹ mindegyikben találhatsz nem kevés borsot,¹⁶⁸⁰ sok mézet,¹⁶⁸¹ de a legtöbb bennük a só.¹⁶⁸² A

¹⁶⁷¹ *figurarum*: A stílusfordulatokra utal. Vö. Quint. IX, 1, 4.

¹⁶⁷² *hendekaszillabusz* (*hendecasyllabus*): tizenegy szótagos görög versforma, amely lehetett hatodfeles jambus, vagy trochaikus, ahol az egyik láb kötelezően daktilus.

¹⁶⁷³ *hexameter*: hat verslábból álló daktilikus verssor. A daktilust helyettesítheti a spondeus, de a sorzárlat mindig adóniszi külön (– ∪ ∪ – ∪). A tiszta daktilikus sor élénk és gördülékeny, a spondeus lelassítja. Alapképlete: – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ ∪

¹⁶⁷⁴ *echoicus*: olyan versmérték, amelyben vagy a sorvégi szótag ismétlődik, vagy az rím a vers többi részével.

¹⁶⁷⁵ *recurrentes*: olyan vers, amelyben refrénszerűen, változatlan formában megismétlődnek egyes sorok. Költői játék, amelyben a recurrentia többféle módon is érvényesülhet. Vö. Sid. *Ep.* IX, 14, 4.

¹⁶⁷⁶ *anadiplosis*: Az *anadiplosis* az ismétléses szóképek egyike, amikor egy sorvégi szó a következő sor elején megismétlődve fejeti ki az előző gondolatot. Inkább a retorikában gyakori.

¹⁶⁷⁷ *jescennina*: a latin népköltészet első példái. A népies, gyakran trágár és durva tréfákat is tartalmazó költeményeket, párbeszédes műveket leginkább a fesztiválokon és az esküvői menetben énekelték. A műfaj eredete bizonytalan, feltehetően volt apotropaikus varázssereje is. Hasonlított a magyar népi csujogatókhoz.

¹⁶⁷⁸ *distichon*: kétsoros strofa, egy *hexameter*ből és egy *pentameter*ből áll. A kétsoros epigrammák és az elégiák versformája.

¹⁶⁷⁹ *tetrasztichon*: négy soros vers.

¹⁶⁸⁰ *piperata*: a csipős, satirikus hangvétel.

¹⁶⁸¹ *mellea*: édes, kellemes mondanivaló.

¹⁶⁸² *salsa*: finom szellemesség. ld. attikai só.

lírai költeményekben Flaccust¹⁶⁸³ követi, hol gyorsabbra szabja a *jambust*,¹⁶⁸⁴ hol erősebbre a *chorijambust*,¹⁶⁸⁵ most az alkaioszi strófát¹⁶⁸⁶ teszi hajlékonyabbá, majd a szapphói¹⁶⁸⁷ ihleti meg. Mit mondjak még? Bármilyen műfajjal is foglalkozott, kifinomult, hozzáértő és képzett volt, igen ékesszóló, egyszóval joggal ítéltük úgy, hogy tollának dicsősége Horatius¹⁶⁸⁸ és a pindaroszi hatyú¹⁶⁸⁹ után szárnyal.

8 Nem egyformán kötött le minket a kockázás és a labdajáték; ugyanis míg a kocka kényszermunka volt számára, addig a labdázás nagy gyönyörűséget szerzett neki. Szívesen ugratott másokat, de ennél is nagyobb élvezetet jelentett számára, ha még könnyedebben őt tréfálták meg. Folyamatosan írt, ámbár sokkal gyakrabban lett volna kedve írni. Szüntelenül olvasott, a régi szerzőket mély tisztelettel, az újakat pedig féltékenység nélkül – és ami a legnehezebb az emberek körében – senkinek sem engedte, hogy zsenialitását túlzottan dicsérje.

9 Volt egy dolog, amiben nemcsak bűnös volt, hanem számára is véteknek bizonyult, ugyanis egyszer megkérdezte a halálról az afrikai városok csillagjósait, akiknek, ahogy országuk, úgy lelkük is heves; azok megvizsgálták az érdeklődő csillagképét, és megmondták neki az évet, hónapot és a napot egyaránt, amely, hogy a csillagjósok szavával éljek, az ő számára *klimaktérikus* (válságos) lesz. Ugyanis a neki összeállított horoszkópban egy véres születés ábrája rajzolódott ki, mivel barátunk születési évében, bármelyik bolygó, amely kedvezően emelkedett az állatöv csillagai fölé, most vértől és tüztől vörösen lesüllyed, ezt előidézhette akár a Mercurius átmérője feletti különállás, akár a Saturnus négyszögletű visszatérése, vagy a Mars előző évi helyére való középponti visszatérése¹⁶⁹⁰ is.

10 De ezekben a dolgokban, ha bármilyen formában lenne is valami igazság, mégis leginkább hamisak,¹⁶⁹¹ ezért az egész csalás. Ha netalán tökéletesebben és nyíltabban, közvetlenebbül és világosan, akár még magát az aritmetikát¹⁶⁹² akarod tanulmányozni, amelyben elmélyülhetsz, és szorgalmasan olvashatod Vertacust,¹⁶⁹³ Thrasybulust,¹⁶⁹⁴ Saturninust,¹⁶⁹⁵ úgy, mint aki semmi máson, mint a titokzatos és magasztos eszméken elmélkedik. Mindazonáltal a jelen esetben semmi sem történt következtetés alapján, semmi sem jelképes előjelek útján,

¹⁶⁸³ Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–8), római költő.

¹⁶⁸⁴ *jambus*: hárommorás versláb, ritmusképlete: – ∪ –.

¹⁶⁸⁵ *chorijambus*: hatmorás versláb, ritmusképlete: – ∪ ∪ –.

¹⁶⁸⁶ *alkaios*: lehet alkaioszi sor, amelyből van nagy alkaioszi és kis alkaioszi, de lehet alkaioszi strófa is, amelynek négy sorából az első kettő két nagy alkaioszi sor, a harmadik egy jambikus kilences, amit egy kis alkaioszi sor követ. Ütemképlete: – ∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ – | / ∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ – | / ∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ – | / – ∪ ∪ – | – ∪ – | – ∪ – |

¹⁶⁸⁷ *sapphio*: szintén lehet szapphói sor vagy strófa. A sor általában öt *trocheus*ból áll, de a második és ötödik helyén *spondeus* is állhat, a harmadikat pedig ciklikus *daktilus* helyettesítheti. Ebben horatiusi mintára az első íze után metszet következik. A strófa három szapphói és egy adoniszi sorból áll. Ld. 1879. jegyzet.

¹⁶⁸⁸ Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–8), római költő.

¹⁶⁸⁹ *Pindarusz* (Kr. e. 522/518– Kr. e. 442/438) görög költőt neveztek dirkéi hatyúnak. Dirké Thebai forrása volt. A hatyú, az égbe, az elérhetetlen magasba szárnyaló madár a költői dicsőség isteni magaslatait jelenti. A költő kardalai és ódái az archaikus, magas szintű görög erkölcsiség képviselői.

¹⁶⁹⁰ *apocatastatis*: Az *apocatastasis* a csillagászatban az égbolt ugyanazon pontjára való visszatérést jelenti.

¹⁶⁹¹ *maxime falsa*: Sidonius keresztényként éltélt az asztrológiát, de mint ember, elismeri, hogy lehet benne valami.

¹⁶⁹² *arimetica*: az asztrológia fontos eleme volt.

¹⁶⁹³ Iulianus Vertacus (300–470 között): matematikai és csillagászati műveket írt. Többet nem tudunk róla. PLRE I. Iulianus Vertacus. Sid. Carm. XXII, 3.

¹⁶⁹⁴ Thrasybulus: csak annyit tudunk róla, amennyit Sidonius elárul: a II. vagy III. században élt matematikus.

¹⁶⁹⁵ Fullonius Saturninus (300–470 között): asztrológus. Többet nem tudunk róla. PLRE I. Fullonius Saturninus 11. Sid. Carm. XXII, 3.

mivel ezt a mi, a jövőt meggondolatlanul kutató barátunkat – aki sokáig hiába utasította vissza – az előre megjósolt időben és módon, elragadta a halál.

11 Ugyanis saját házában rabszolgáinak kezei fojtogatva nyomták össze a torkát, kiszorítva belőle a levegőt. Hogy Lentulus,¹⁶⁹⁶ Iugurtha,¹⁶⁹⁷ és Seianus,¹⁶⁹⁸ és Numantinus Scipio¹⁶⁹⁹ hasonló módon történt halálát ne is említsem. Ennek a gyilkosságnak a szomorúságát csak az enyhíti, hogy ennek az aljasságnak a kitervelőjét és végrehajtóját hajnalban leleplezték. Ugyanis ki olyan érzéketlen az emberek kötött, ki annyira vak mind a két szemére, hogy amikor a holttesten a légzést vizsgálja, azonnal ne venné észre az erőszakos halál jeleit?

12 Hiszen nyilvánvaló jel volt a kékesszürke bőr, a kidagadt szemek, és összetört arcán nemcsak a fájdalom, de a harag jelei is látszottak. Felfedezték a csöpögő vértől nedves földet, mert tettük után ezek a gyilkosok a halottat arccal a padló felé fordították, hogy úgy tűnjön, hogy a vére egy erős vérzés során folyt el. De amikor később elfogták azt, aki ennek a bándának a felbujtója, irányítója volt, és a többieket összefogdosták és egyesével kivallatták, a bűntény igazságát – akarunk ellenére – a kínzás fájdalma mégis csak napvilágra hozta a lelkek közül.

13 És azt kívánom, hogy ezt a véget, midőn meggondolatlanul hitt az üres jóslatban, ne érdemelte volna meg! Ugyanis, ha bárki azt képzei, hogy elmerülhet az elutasított, titkos, tiltott dolgok vizsgálatában, félek, hogy ez az ember, aki ilyen módon eltér a katolikus hit tanításaitól, megérdemli, hogy abban a helyzetben, amikor nem megengedett dolgot cselekszik, rossz választ kapjon.¹⁷⁰⁰ A gyilkosságot bosszú követte, de ez inkább azok számára volt hasznos, akik túléltek. Ugyanis valahányszor megbüntetnek egy gyilkost, az nem gyógy-szerként, hanem vigasztalásul szolgál.

14 A szeretet készítetett arra, hogy túl hosszan fejtegessem, ebben a fojtogató fájdalom-ban nem lettem volna képes csendben lélegezni. Te pedig, ha közben történt valami, amiről érdemes tudni, gyorsan értesíts, legalább azért írd, hogy az olvasás könnyítsen bánattól elnehezült lelkemen. Mert a szívem összefacsarodott a bánattól, és joggal mondhatom, hogy nehéz volt, amíg ezeket megírtam. Ugyanis ma a kezeim nem tudnak írni, nem tudok gondolkodni, és semmi másról nem tudok beszélni. Éljen boldogul!

¹⁶⁹⁶ A Lentulusok közül legalább hárman haltak meg politikai okokból. Itt minden valószínűség szerint Publius Cornelius Lentulus Surára utal, akit Kr. e. 63-ban kivégeztek, mert belekeveredett a Catilina-féle összeesküvésbe.

¹⁶⁹⁷ *Iugurtha*: numidiai király. 104-ben Rómában ölték meg.

¹⁶⁹⁸ *Lucius Aelius Seianus*: Tiberius császár *praefectus praetoriója*, Kr. u. 31-ben végezték ki.

¹⁶⁹⁹ *Scipio Numantinus*: Publius Cornelius Scipio Africanus. Kr. e. 146-ban elfoglalta Carthagót, Kr. e. 133-ban Numantiát. Innen a mellékeve. Ismeretlen körülmények között Kr. e. 129-ben halt meg a birtokán, ahol sértett visszavonultságában élt. Ezt többféleképpen magyarázták, Sidonius talán ismert egy olyan híresztelést, hogy rabszolgái ölték meg.

¹⁷⁰⁰ Sidonius elítéli ugyan, hogy hitt a csillagjósolásban, de maga is megdöbben az tény előtt, hogy az beteljesedett. A középkori példázatok fogásával él: a jóslat isten büntetéseként teljesedett be, mert az eltért az igaz hittől.

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 12.

Kelt Burdigalában 463 körül

SIDONIUS TRYGETIUSÁNAK¹⁷⁰¹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Annyira hatalmában tart, Vasatium,¹⁷⁰² ez a nem is szilárd talajon, hanem homokon épült városod, ez a syrtisi¹⁷⁰³ vidék, a gyors szelekkel perlekedő futóhomok, hogy a bennünket elválasztó csekély távolság ellenére sem képesek már hosszú idő óta Burdigalába¹⁷⁰⁴ csábítani, sem a számtalan, sürgető könyörgésem, sem az állami hatalom, sem a barátság,¹⁷⁰⁵ de még halastavaink kövér osztrigái sem? Talán a téli utazás kellemetlenségei miatt habozol? Vagy, mivel a bizonytalan utat a homokban – szokás szerint – elmosás a pireneusi forgószelek, a földi utazás során hajótöréstől félsz a szárazföldön?

2 Kérdezzük, ugyan hová tűnt ilyen gyorsan az az ember, aki nemrég még meghódította a Calpis¹⁷⁰⁶ csücsát, s egykor Gadestől¹⁷⁰⁷ nyugatra verte fel sátrát? Hol van az én Trygetiusom, aki hajdan Hercules nyomdokain¹⁷⁰⁸ járt? Annyira kifordultál önmagadból, hogy teljesen átadtad magad a semmittevésnek, te, aki egykor mesés vidékek titkos tájaira zárándokoltál el anélkül, hogy fáradtságot éreztél volna?

3 És ezek után ugyancsak vonakodsz belépni Alingo¹⁷⁰⁹ kikötőjébe, mintha most kellené a danubiusi¹⁷¹⁰ határig utaznod, hogy visszaverd a szomszédos országokba betörő masszagétákat,¹⁷¹¹ vagy mintha most is át kellene szelned a Nílus mocsaras vizét, amelyben hemzsegnék a félelmetes őslakók, a krokodilok. És ha ez, az alig tizenkét mérföldes távolság, ennyire visszariaszt, mit tettél volna, ha a leptisi¹⁷¹² sivatagban téged állítanak M. Cato helyett a hadsereg¹⁷¹³ élére?

4 Bár most te a téli hónapok pusztá említésétől is félsz – az égbolt olyan derűs, annyira enyhe és felhőtlen, és inkább csak szellő, mint szél lengedez –, hogy nem tarthat vissza téged jobban az évszak, mint amennyire az időjárás csábít. De, ha ellen is állnál ennek a meghívó levélnek, annyira remélem, hogy buzdító verssoraimmal, amelyet csalogatásaimnak és vágyaimnak gyors végrehajtóiként küldök, ezekkel két nap múlva ki tudlak mozdítani a táborodból.¹⁷¹⁴

¹⁷⁰¹ Trygetius: Vasatiumban (Bazas) lakott, *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

¹⁷⁰² Vasatium: Bazas.

¹⁷⁰³ Syrticus: homokos tengerfenékből kiálló homokpad, ezek vándorlásai miatt igen nehéz volt ott a hajózás. Az ókorban erről a veszélyes tulajdonságáról két tengeröblöt is így neveztek, *Syrtis minor* (Gabési-öböl, Tunézia) és *Syrtis maior* (Sidra-öböl, Tunézia). Az elsőt a görögök a lótszevők földjének (Sztrabón 17. 3. 16–18) nevezték és innen küldték Pál apostolt Rómába, hogy kiállja Nero próbatételeit. A másodikban, ha a források pontosak, nem is volt állandó kikötő. Plin. *Nat. Hist.* 5. 26. A veszély szinonimájává Vergilius tette a római költészetben. Vö. Verg. *Aen.* 5, 26.

¹⁷⁰⁴ Burdigala: Bordeaux.

¹⁷⁰⁵ amicitiae: Ld. Sid. *Ep.* I, 7, 1.

¹⁷⁰⁶ Calpis: Gibraltár.

¹⁷⁰⁷ Gades: a föníciaiak alapították, ezt tartották a világ legnyugatibb városának, ez volt a világvége. Ma: Cadiz.

¹⁷⁰⁸ Herculi terminus: a *Columnae Herculis* volt a mai Gibraltár, amelyet a világ határának tartottak.

¹⁷⁰⁹ Alingonis: Langon, Bazas kikötője volt a Garonne mellett.

¹⁷¹⁰ Danubius: Duna.

¹⁷¹¹ Más elnevezéssel: alánok.

¹⁷¹² Leptis Magna: föníciaiak alapította város *Tripolitánában*. Kr. e. 46-tól római fennhatóság alatt állt. Ma: Lebda.

¹⁷¹³ exercitum... Catonis: Marcus Porcius Cato Kr. e. 46-ban Észak-Afrikában 30 nap alatt 1000 emberrel átkelt a sivatagon.

¹⁷¹⁴ Sidonius szóhasználata a harcra, a csatározásra épít, ezért írja a tábornak a ház helyett.

5 Íme, Leontius¹⁷¹⁵ barátom, aki kétségkívül első ember Aquitániában, és Paulinus,¹⁷¹⁶ aki már semmivel sem alábbvaló apjánál, hogy a fentnevezett helyen találkozzanak veled, nemcsak a flotta, de az árapálytól megfordult folyó segítségével¹⁷¹⁷ lehajóznak majd a Garumnán.¹⁷¹⁸ Így a te dicséretedet a *hortator*¹⁷¹⁹ által vezényelve az evezősök evezőpadjaikon, a kormányosok a hajótát zászlói alól énekelik majd. Itt neked állították fel a párnákkal megakasztott ágat, rád vár a kétszínű kockás ostábla, a gyakori használattól fényesre kapott játékkockák, készen arra, hogy a lépcsőkön kipörögjenek a *pyrgus*ból.¹⁷²⁰ És hogy a hajó mozgása miatt a fenékvíz be ne nedvesítse a lábad, a hajó ívelt fenékeire fenyődeszkák összerakásával emelvényt építettek. Egy cserény fölé kifeszített tető megvéd a tiszta téli napforduló minden merényletétől.

6 Mit tehetnénk még kényelmes fényűzésedért? Mire észrevennéd, hogy utazol, már meg is érkezel. Mit köntörfalazol? Miért késlekedsz? Úgy tűnik, a csúszómászó csigák, melyek születésüktől a házukkal a hátukon járnak, megelőznek téged. Ezen kívül még egy mindenféle drága ingyencséggel gazdagon megtömött éléskamra is vár rád, ha kedved lenne ezeknek hódolni.

7 Egyszóval: gyere, hogy megvendéglünk, vagy hogy te vendéglj meg minket, valójában az lenne a legkedvesebb, hogy mindkettőt megtegyük. Jöjj, és a Fölközi-tengerről beszerzett ingyencségekkel kelj versenyre, és győzd le azokat, akik meduli partok¹⁷²¹ osztrigáját eszik. Itt az Aturricus¹⁷²² hala felülmúlja a Garumnában fogott márnát, és a Lapurdumból¹⁷²³ hozott languszták csapatai győzelmet aratnak az olcsó rákok tömege felett.

8 Bár ebben a harcban többekkel fogsz csatázni, mégis, ha megbecsülöd a tanácsomat – ahogy egy bölcs embernek ezt kellene tennie –, hagyjuk ki ebből a küzdelemből *senatorunkat*, házigazdát, aki ennek legyőzhetetlen bajnoka. Aki, ha házába és asztalához invitál, azt hihetnéd, hogy Kleopátra lakomáit látod, és a *lautián*¹⁷²⁴ vendéglnek meg. Nagy a vetélkedés, hogy ezen a téren ki győzi le őt és hazáját, bár már régóta köztudott, hogy a vendéglátásban ő valamennyi honfitársát, Burdigala pedig minden más várost legyőz. Él boldogul!

¹⁷¹⁵ *Pontius Leontius*: Aquitániában született *vir illustris*, Burdigalában (Bordeaux) élt. Ld. Névmutató.

¹⁷¹⁶ *Paulinus*: Pontius Leontius fia, *vir clarissimus*. Ld. Névmutató: Paulinus 2.

¹⁷¹⁷ *fluenta refluentia*: az árapály jelensége dagálykor megfordítja a folyó folyásirányát a torkolathoz közeli részen, így nem kell a folyással szembe hajózni, hanem a folyóba beáramló tengervíz előre viszi őket.

¹⁷¹⁸ *Garumna*: Garonne.

¹⁷¹⁹ *Celeuma*: görög eredetű szó, 'parancs, parancsnok' *horator* az evezősöknél.

¹⁷²⁰ *pyrgus*: Egy kis toronyszerű doboz, amelyből kirázták a kockákat. A belsejében három, egymással szöget bezáró lépcsőszerűen kiképzett lemez volt, amelyen, ha a felső, nyitott oldalon beleejtették, megpördültek a kockák, majd kigurultak a lépcső alján lévő nyíláson. Vö. COBBETT 2020. 11. fig. 7a rekonstrukció.

¹⁷²¹ *Medulæ Aquitaniæ* nép volt, akiknek a partjai (*Medulorum litus*) a Garonne és a Dordogne összefolyása utáni torkolatvidéken híresek voltak osztriga-telepeikről. Vö. Plin. *Nat. Hist.* 32, 6, 21, § 62. Ma: Médoc.

¹⁷²² *Aturricus* (*Atur*, *Aturius*): Folyó Délnyugat-Franciaországban. Ma: Adour-folyó.

¹⁷²³ *Lapurdum*: helység a Nive és az Adour összefolyásánál. A *Notitia Dignitatum* szerint az V. század elején a *Tribunus cohortis Novempopulaniæ* székhelye. Ma Bayonne.

¹⁷²⁴ *loci lautia*: az állam által adott fogadás színhelye, ahol az idegen követeket vendégltek meg.

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 13.

Kelt Augustonemetumban, 478 körül

SIDONIUS NUNECHIVS¹⁷²⁵ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Örülök, kegyelmes püspök uram, hogy születésedtől fogva az ég oly sok erénnyel halmozott el. Ugyanis azt mondják, hogy gőgösség nélkül vagy előkelő, és irigység nélkül befolyásos, babonásság nélkül vallásos, büszkeség nélkül művelt, végletek nélkül szigorú, hátsó szándék nélkül udvarias, szigor nélkül következetes, és népszerűség hajhászás nélkül közvetlen.

2 Ezen túlmenően a hírnév mindezt még a legnagyobb kiválósággal is megtoldja, amikor azt állítja, hogy benned mindezeket az erényeket magasan felülmúlja a szeretet. A hír, hogy úgy mondjam, miközben sokat beszél, viszont sokat el is hallgat érdemeidből. Ugyanis így, akik tőled messze élnek, csak jótetteid céljait ismerhetik meg, de számát nem. Ezekről a körülményekről feltűzelve, elsőként én – aki hozzád képest jelentéktelen vagyok – igyekszem tiszteletemet kifejezni, és most nem félek attól, hogy valaki bőbeszédűséggel vádolna, hisz szememre vethetik, hogy túl sokáig hallgattam.

3 Kegyedbe ajánlom Promotust,¹⁷²⁶ levelem vivőjét, aki ismerős a te számodra is, és aki éppen a te beszéded hatására vált hittestvérünké. Származására nézve zsidó, de inkább szeretne hite, mint vére alapján izraelita lenni. Buzgón igyekszik elérni a mennyei város polgára címet, és a szentlélek segítségével megveti a pusztuló írásokat, és egyfelől látja az igazak számára kitűzött jutalmat, másrészt viszont belátta, hogy az örökkévalóságban véget nem érő szenvedés lesz osztályrésze, hacsak a körülmételeiből¹⁷²⁷ nem menekül Krisztushoz. Ezért jobban szeretné hazájának vallani az égi Jeruzsálemet, mintsem a földi Jeruzsálem polgára lenni.

4 Mindezt megismerve, ezt a megtértet, aki most valóban Ábrahám fia, fogadja szellemi karjaiba az új Sára,¹⁷²⁸ mert Hágártól¹⁷²⁹ származó rabszolgasága akkor szűnt meg, amikor a törvényeinek való engedelmeskedést felcserélte a megváltás kegyelmének szabadságára. A továbbiakban majd elmondja utazásának célját, ha megérkezik hozzád. Én viszont igen jó érzéssel mondtam el a fentieket, amelyeket azért fontos elmondani, mert az ajánlás¹⁷³⁰ leg hatásosabb módja az, hogy hamisíthatatlanul és egyenesen adjuk elő indokainkat. Őrizz meg minket jó emlékezetedben, püspök uram!

¹⁷²⁵ *Nunechius* [Nonnechius]: Namnetica püspöke. Ld. Névmutató.

¹⁷²⁶ *Promotus*: áttért zsidó, aki rendszeresen vitte Sidonius levelét Nunechiuszhoz Nantes-ba. Ld. Névmutató.

¹⁷²⁷ *Circumcisio*: körülmetélés. A zsidó fiúkat születésük utáni nyolcadik napon az Úrral kötött szövetség jeleként körülmetélték. Itt magát a zsidó hitet jelenti.

¹⁷²⁸ *Sára*: Ábrahám felesége és féltestvére, Izsák anyja, Izrael népének ősnője.

¹⁷²⁹ *Hágár*: Sára szolgálója, akit isten adott Ábrahámnak, hogy a meddő Sára helyett gyermekeket szüljön neki. IMóz 15:5. A hely nagy hatással volt Pál Galatákhöz írt levelére. IV. 21:31. Teológiailag igen érdekes utalás, ugyanis a korai kereszténység gondolkodásában a Pál-levele egyáltalán nem játszott szerepet. Őrigenésztől kezdve kezdtek el Sára leszármazottait a keresztényekkel azonosítani, akikben a mózesi hely, miszerint megsokasodnak majd utódai, testet ölt. A sidoniusi utalás azt mutatja, hogy szerzőnk Hágárral azonosítja a zsidókat, akik csak Krisztus követőiként váltak szabaddá, és azok, akik nem tértek át a kereszténységre, megmaradtak a szolgáló, Hágár utódainak, rabszolgának. Szent Ágostonnál (*De civ. D.* 15,2) Sára jelképezi az égi Jeruzsálemet, Hágár a földit, amely képletesen a világ bűneit szimbolizálja. Ez a gondolat volt az alapja a középkori zsidóüldözésnek. A gondolat Sidoniusnál is Augustinustól származhat.

¹⁷³⁰ *commendatio*: Vö. Plin. *Ep.* II, 13, 11.

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 14.

Kelt Augustonemetumban, 478–479-ben

SIDONIUS PRINCIPIUS¹⁷³¹ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Tiszteletre méltó vagy számunkra, püspök uram, bár arcodat nem láttam még, tetteidet már régóta nyomon követem. Ugyanis kegyes érdemeid híre áterjed a határokon és nem tűr el semmiféle korlátozást. Ez azért van így, mert ha a jó lelkiismeretnek nincsenek határai, akkor a jó hír sem talál gátakat.

2 Hamisnak tekinthetéd szavaimat, ha nem igazolná véleményemet egy hozzáértő tanú, aki együtt élt a Lerins szigeti kolostor¹⁷³² egykor híres vezetőjével,¹⁷³³ Lupusszal,¹⁷³⁴ és cellatársával, Maximusszal,¹⁷³⁵ aki az áldozatos önmegtartóztatásban igyekezett felülmúlni a memphisi és palesztinai *archimandritákat*¹⁷³⁶ is. Ő Antiolus¹⁷³⁷ püspök, akinek előadásain – emlékszem – oly örömmel tudtam meg, hogy ki az atyád, kik és milyenek a testvéreid, s hogy milyen kiemelkedő erkölcsiséggel töltik be mindketten a püspöki tisztséget.

3 Atyád házát, majdnem az egykori főpap, Áron házához¹⁷³⁸ lenne méltó hasonlítani; akit jöllehet, a pusztában vándorló nép között törvényhozó bátyja kente fel a szentségek olajával a főpapi tisztségre, de fiait is kijelölte ugyanazon tisztségre. De az örömet, amit Ithamar és Eleazar¹⁷³⁹ okozott Áronnak, elrontotta Nabab és Abihu, akiket villámok csaptak agyon.¹⁷⁴⁰ Akiknek, tudjuk, hogy a testét megbüntették, de hisszük, hogy lelküket megmentették.

4 De, amint hallottam, amikor te akarod megérinteni az oltár lapját, ott nem idegen tüzet¹⁷⁴¹ gyújtasz, hanem a jótékonyság és a tisztaság áldozatához csatlakozva, repeső szíved az áldozati tömjénfüstnél is jobban illatozik. Emellett ahányszor prédikációd kötelékeivel megkötvé, a kérkedők nyakát a törvény ígája alá hajtod, annyiszor áldozol – lelki értelemben – bikákat¹⁷⁴² az Úrnak. Ahányszor az élvhajzásat mocsarában megfertőzöttek lelkiismeretét az édes illatú erkölcsösséghez való visszatérés érdekében a változás ösztökéjével ütlegeled, Krisztus jobban megbecsüli, mintha bűzös kecskéket¹⁷⁴³ áldoztál volna neki.

¹⁷³¹ *Principius*: Remigius Remensis bátyja, Suessionum püspöke 475-ben. Ld. Névmutató.

¹⁷³² *Coenobium liriensis*: Honoratus alapította kolostor. Síd. *Ep.* VI, 1, 3.

¹⁷³³ *spectabile caput*: A *caput* mint megszólítás igen ritka. Csak Hormisdas pápa, Hieronymus és Sidonius használta. O'BRIAN 1930. 5.

¹⁷³⁴ *Lupus*: Lerinsben volt szerzetes, majd Tricasses (Troyes) püspöke 426–27 körül. Ld. Névmutató: Lupus 1.

¹⁷³⁵ *Maximus*: A lerins-i kolostor apátja, később Riez püspöke. Ld. Névmutató: Maximus 3.

¹⁷³⁶ *archimandrita*: életfogytig kinevezett főpát a keleti egyházban.

¹⁷³⁷ *Antiolus*: máshonnan nem ismerős.

¹⁷³⁸ *Áron*: Mózes testvére, az első főpap. Papok csak az ő házából származók lehetnek. Később az egész papságot Áron házának nevezték.

¹⁷³⁹ *Ithamar és Eleazar*: Áron két fiatalabb fia. 3Mózes 8:2.

¹⁷⁴⁰ *Nabab és Abihu* Áron elsőszülött és második fia. „Idegen tűzzel” áldoztak az Úrnak, ezért meghaltak. 4Móz 3:4; 3Móz 10:1–3. A Bibliában nincs arról szó, hogy villámok csaptak volna őket agyon. A szövegben a „tűz csapott fel az úr színe előtt” áll, ami Jahve tűzistenségére utal. A villám Iuppiter *attribútuma*, itt így keveredik Sidoniusnál a pogány és a bibliai elem.

¹⁷⁴¹ *ignis alieni*: Az „idegen tűz” kifejezés arra utal, hogy csak Áron volt főpapnak kijelölve, a fiai csak segítettek a szolgálatot. Nabab és Abihu apjuktól függetlenül kívántak az istennek áldozatot bemutatni, anélkül, hogy erre az istentől utasítást kaptak volna, ezért kellett meghalniuk.

¹⁷⁴² *tauros*: a bikaáldozat volt a kereszténység előtt az isteneknek bemutatott legszentebb áldozat. Vö. T. HORVÁTH 2019.

¹⁷⁴³ *hircorum*: A kecske-áldozat a görögöknél volt a legnépszerűbb. Főként Dionüszosznak áldozták fel. Innen van

5 Valahányszor általad ösztönözve felsóhajt valaki a lelkét erősen terhelő bűnein gondolkodva, ki kételkedhet abban, hogy akkor, te a kedvező jellel kísért misztikus áldozatodban gerlepárt, vagy két fiatal galambot áldoztál,¹⁷⁴⁴ melyek számukkal és panaszos bűgásukkal jelzik a kettősséget, amelyből mi, emberek, alkotva teremttettünk. Valahányszor valaki intelmeidnek engedelmeskedve, hájtól hullámozó, elhízott testét és zsírtól felpuffadt hasát a gyakori böjtölés tüzen apasztja, senki sem kételkedik abban, hogy te az önmegtartóztatás serpenyőjében finomlisztől készült kenyeret¹⁷⁴⁵ áldozol.¹⁷⁴⁶

6 Valahányszor rábeszélisz valakit, hogy vesse ki elméjéből a hamis bálványokat, és válassza az igaz hit tanításait, kövesse az igaz utat, és higgyen az örök életben, ki kételkedhet abban, hogy ezek a megtért lelkek már megszabadultak az eretnekségtől, a képmutatástól, ki kételkedne abban, hogy az ártatlanság és a tisztaság kovásztalan kenyerének felajánlásával tisztítottad meg a kitett kenyeret.

7 Végül ki ne tudná, hogy a törvény napjaiban¹⁷⁴⁷ a testekből készült a képletes áldozat, most pedig, a kegyelem idején,¹⁷⁴⁸ nyilvánvalóan a lelkünkben készült áldozatot mutatunk be. És azért is rendkívüli hálaival tartozom az Úrnak, mert leveledből látom, és könnyen megállapíthatom, hogy a fent nevezett püspök, amikor a jellemedről beszélt, miközben nagy dolgokat mondott rólad, a legnagyobbat elhallgatta. Ugyanis senki sem kételkedik abban, hogy jó, ha beszélnék, jobb, ha írnak rólad, de a legjobb személyesen találkozni veled.

8 Megethius¹⁷⁴⁹ pap, aki ékesszóló leveledet hozta, ügyeit, mint kívánta, elintézte, és ahogy leveledet ajándékként hozta nekem, most engedelmességből elviszi hozzád a válaszmát. Jókívánságaimmal láttam el őt, a hathatósabb segítség meghaladja erőmet. Általa sürgetően kérek, hogy gyakori leveleitek iránti szomjamat, testvéreid is, és te is sűrű leveleitekkel enyhítsétek. De ha az út viszonyosságai és a nagy távolság gátat szabna vágyaimnak, legalább imádkozzatok azokért, akik értetek imádkoznak. De sokkal jobb volna, ha méltónak tartanál arra, hogy ritka közbenjárással tiszteletedet tedd nálam, mint ha sűrűn címeznél hozzám levelet. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

Sidonius párhuzama a féktelen testi gyönyörök istene és a keresztény életvitel között. A Bibliában a kecske maga a sátán, a bűn megtestesítője.

¹⁷⁴⁴ *binos pullos columbarum*. 3Móz 5:7: „Ha azonban nem telik neki bárányra, akkor vigyen vétkéért jóvátételi áldozatul két gerlicét vagy két galambfiókát az Úrnak: egyet vétekáldozatul, egyet égőáldozatul.” Lk 2:4.

¹⁷⁴⁵ 3Móz 2:4: „Ha kemencében sült ételáldozatot akarsz bemutatni, finomlisztből készült, olajjal gyúrt kovásztalan lepények vagy olajjal megkent kovásztalan lángosok legyenek azok.”

¹⁷⁴⁶ *consecraturus*. 1Móz 3:6, 20.

¹⁷⁴⁷ Az ószövetségi időkben.

¹⁷⁴⁸ Krisztus halála után, a megváltás után, az újszövetségi időkben.

¹⁷⁴⁹ *Megethius*: Egyházi személy, leveleket közvetített Sidonius és Principius között. Ld. Névmutató: Megethius 2.

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 15.

Kelt Augustonemetumban, 479 körül

SIDONIUS PROSPER¹⁷⁵⁰ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Arra kérsz, hogy ünnepeljem meg szent Anianus¹⁷⁵¹ dicsőségét, ezt a legtökéletesebb főpapot, aki Lupusszal¹⁷⁵² volt egyenlő, és Germanus¹⁷⁵³ mögött sem maradt el. Mert szeretnéd beleplántálni a hívők lelkébe az olyan erények utáni sóvárgást, amelyekkel ő rendelkezett, az olyan erényeket, amelyek méltók egy férfiúhoz, akinek dicsőségét méltán növeli az is, hogy püspöki székében elődödnék mondhatod. Azt az ígéretet kívánod tőlem, hogy megörökítem az utókor számára Attila hadjáratának¹⁷⁵⁴ történetét, benne Orleans bekerítését és ostromát, a város bevételét, és azt, hogy mégsem fosztották ki, valamint a főpap mindenki által ismertté lett, és az ég által meghallgatott jóslatát¹⁷⁵⁵ is.

2 Elkezdtem az írást, de amint az elvállalt feladat súlyát átláttam, szégyellem, hogy elkezdtem. Sosem engedem meghallgatni másnak azt az írásomat, amit magam rossznak tartok. Mégis remélem, hogy megadatik, és pedig hamarosan, hogy kéresemnek és e kiváló főpap érdemeinek eleget téve, magamat valamiképp az ő magasztalásának szentelhetem. Te pedig, mint igazságos hitelező, majd dicséretesen megbocsátod könnyelmű adósodnak ezt a nem szándékosan késlekedő oktalanságot, hogy ami számomra megoldhatatlannak tűnik, az te sem fogod tőlem követelni. Órizz meg minket jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE VIII. 16.

Kelt Augustonemetumban, 479–480-ban

SIDONIUS CONSTANTIUSÁNAK¹⁷⁵⁶ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Megígértem, a *vir illustris*¹⁷⁵⁷ Petroniusnak,¹⁷⁵⁸ hogy néhány levélből összeállítok egy könyvet; amellyel, megkíméltem fülelt,¹⁷⁵⁹ miközben téged kíméllek. Továbbá jobban szeretném, ha a javítás munkája az övé, a kiadás dicsősége pedig a tied lenne; ha ez a kötet az írántad érzett tiszteletem kifejezéseként jutna el hozzád, ugyanakkor a javítás más felelőssége lenne. Amit elvállaltam, elvégeztem. Ha átnézed és megismered a gyűjtemény lapjaira írott címeket, félek, megrémülsz, amiért ilyen terjedelmes lett a kötet. Már a tekercsek margóját¹⁷⁶⁰

¹⁷⁵⁰ *Prosper*: Aurelianum (Orleans) püspöke. Ld. Névmutató.

¹⁷⁵¹ *Anianus*: Attila hadjárata idején Aurelianum (Orleans) püspöke. Ld. Névmutató. Anianus tiszteletéhez ld. CSÁKÓ 2012.

¹⁷⁵² *Lupus*: Tricasses (Troyes) püspöke 426–27 körül. Ld. Névmutató: Lupus 1.

¹⁷⁵³ *Germanus*: Auxerre püspöke a 418–448 közötti években. Ld. Névmutató.

¹⁷⁵⁴ *Attilae bellum*: Attila 450-ben tört be Galliába. Orleanst Aëtius felmentő serege mentette meg.

¹⁷⁵⁵ *vaticinatio*: Attila ostroma idején Anianus megjósolta, hogy Aëtius segítséget hoz, és felmenti a várost.

¹⁷⁵⁶ *Constantius*: Lugdunumi (Lyon) *presbyter*. Ld. Névmutató.

¹⁷⁵⁷ *vir illustris*: a *senatori* renden belül a legmagasabb rang.

¹⁷⁵⁸ *Petronius*: Arelatei előkelő, kiemelkedő ügyvéd 469-ben Gallia *legatus*, Sidonius barátja, neki ajánlja leveleinek VIII. könyvét. Ld. Névmutató.

¹⁷⁵⁹ *auribus*: Az ókorban hangosan olvasták fel az írott műveket, ezért írja azt, hogy a fülelt kíméli. Ma, a néma olvasás miatt, inkább a szemeket kímélik, de akkor a fordítás nem autentikus.

¹⁷⁶⁰ *umbilicus*: az ókori könyvtekercs végén lévő margó.

is teleírtam, és ideje – ahogy a szatíráiról¹⁷⁶¹ mondja – Oresztészetet befejeznem akkor is, ha még a hátlapot is teleírom.

2 A régiek szokása szerint nem fohászkodhatok a képzeletbeli Terpsichoréhoz,¹⁷⁶² és nem húzhatom elő tollamat sem Aganippe¹⁷⁶³ előbuggyanó forrása, sem a harmatos patakpart, sem a mohos kövek mellett. És kívánom, hogy bárcsak semmi elpuhultság, semmi lehangoló unalom és semmi utcasarokról kölcsönzött stílus ne lenne könyvemben. Ugyanis az olyan hozzáértő olvasónak, mint te, nem a kivesézett, lágy, terméketlen stílus tetszik, hanem a kissé régies, erőteljes, azaz a férfias előadás. De meghagyom a nálamnál jobb íróknak, jómagam megelégszem azzal, ha késésemért gyorsan megbocsátasz nekem.

3 Azonkívül *vir illustris* barátom¹⁷⁶⁴ arra kért, hogy néhány leveletem kissé részletesebben egészítsem ki, sokat késtem azért is, mert sem könyves polcaim rekeszeiben,¹⁷⁶⁵ sem olvasószobámban¹⁷⁶⁶ nem maradt kiadásra méltó írás. Ebből meg kell értened, hogy bár még nem hallgattam el, kétségkívül hallgatnom kellett, méghozzá két okból is: ha művem tetszik, serkentse az olvasás iránti vágyat, ha pedig visszautasítanak, ne váltson ki belőlük nagy visszatetszést. Amint látod, stílusomban nincs városi elegancia, csak falusias egyszerűség.

4 Miért használjam a komoly és régies stílust? Hogyan illene könyvembe a *saliusok* meg a Sybillák nyelve,¹⁷⁶⁷ vagy a sabinoktól, Cures¹⁷⁶⁸ városából vett kifejezések, melyeket tanítóink is legtöbbször elhallgatnak, és inkább csak a *fetialisok*¹⁷⁶⁹ és a *flamenek*,¹⁷⁷⁰ meg a jogi kérdések álmos rejtvényfejtői magyarázatnak? Kis művemet szigorú, száraz nyelven, bizonyára legnagyobbreszt közönséges kifejezésekkel írtam,¹⁷⁷¹ amelyet kevésbé tisztelnek, mert gyakran használják, és nehezen becsülik meg, mert könnyen érthető.

5 Természetesen bátran bevallom, hogy ebben a könyvemben sincsenek se epés, sem ékesen szóló szavak, nem tettem bele örök értékűt, vagy példa nélkülűt. De ebből elég. Stílusom tetszik a barátaimnak, és ez nekem elég. Valamennyien jóakarattal viseltetnek irántam, és talán nem tévednek véleményükben, hacsak a szeretet meg nem téveszti őket. És már csak azt kérem az Úrtól, hogy az utókor is ugyanúgy ítéljen meg, vagy ugyanúgy tévedjen, mint a barátaim. Éljen boldogul!

¹⁷⁶¹ Juv. *Sat.* I, 5–6: „*summi plena iam margine libri/ scriptus et in tergo necdum finitus Orestes?*”

¹⁷⁶² *Terpsichore*: a karének és tánc múzsája. A *more...veteris* az eposzok *invocatio*jára utal, ahol a Múzsáktól illet segítségért kérni a mű sikeres megírásához.

¹⁷⁶³ *Aganippe*: Permessus folyóisten nővére. Egy forrás nimfája, amely a Helikonon, a múzsák hegyén fakad.

¹⁷⁶⁴ Petronius.

¹⁷⁶⁵ *armariola*: a tekercsek tárolására szolgáló *armarium* egy rekesze.

¹⁷⁶⁶ *zotheca*: pihenőszoba (*zotheca*), amelyet nappali olvasáshoz használtak.

¹⁷⁶⁷ *illa verba*: Sidonius itt a régies nyelven írt vallási tárgyú énekekre gondolt. Ezek a nyelvmélekek a *Salius*-papok éneke, a *Sibyllák* könyvei.

¹⁷⁶⁸ *Cures* város: A sabinok városa volt. Nyelvüket a Kr. u. V. században Sidonius joggal minősíthette archaikusnak.

¹⁷⁶⁹ *Fetialis*: Iuppiter tisztetétét ápoló papi testület.

¹⁷⁷⁰ *flamen*: Róma legfontosabb, hivatalosan elismert tizenhét istenének áldozópapja.

¹⁷⁷¹ *sermone... arido, exili*: Cic. *De or.* II. 159.

KILENCEDIK KÖNYV (EPISTULAE IX)

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 1.

Kelt Augustonemetumban, 481-ben vagy 482-ben

SIDONIUS FIRMINUSÁNAK¹⁷⁷² ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Azt kívánod tőlem, kedves gyermekem,¹⁷⁷³ hogy tollam lépje át korábbi leveleim kiadásának határát, és az előzőek számát ne tekintsem teljesnek. Hozzáfűzöd még azt az okot is, amiért eddigi nyolc könyvem számát kilencre emeljem: miszerint Gaius Secundus,¹⁷⁷⁴ akinek ebben a munkában követőjének nyilvánítás, maga is ugyanennyiben határozta meg levelei könyveinek számát.

2 Amit kívánsz tőlem, nem utasítható vissza, azonban az a dolog, amit kedvesen rám rász, nehézségeket jelent, és egyáltalán nem jár annyi dicsőséggel, mint amennyit már megszereztem. Először is, mert késő már a korábban kiadottakhoz jelenlegi leveleimet hozzáadni. Azután, ha nem tévedek, bármely bíró előtt igencsak tisztességtelennek látszana, ha egy mű, amelynek egy a tartalma, háromszoros epilógussal rendelkezne.

3 Hasonlóképp azt sem tudom, hogyan lehetne megbocsátani, amiért nem tudom fecsegésemet kordában tartani, miután bejelentettem műveim befejezését: hacsak úgy nem, hogy aki nem képes határt szabni lapjainak, az ugyanúgy nem képes véget vetni a barátságainak. Ezért jó lenne, ha te, mérlegelve és tükrözve véleményem, indokaimat tudomására hoznád a kíváncsiskodóknak, továbbá gyakori levelekben tudasd velem, hogy mit gondolkodik, leginkább a jók, erről a dologról.

4 De, ha azután, hogy engem fecsegésre szólítottál fel, te továbbra is kitartóan hallgatni fogsz, akkor nem lesz igazságtalan, ha a te hallgatásodat, én büntetéssel fogom visszafizetni. Így elsősorban neked magadnak – aki ezt a kötelességet feladatommént rám ruháztad – kell leginkább bocsánatot kérned. Így hát, ami csak a kezembe kerül, gyorsan hozzáillesztem a nyolcadik könyv margójához.¹⁷⁷⁵

5 Jóllehet Apollinarisod,¹⁷⁷⁶ aki egyéb ügyekben gondos, ebben igencsak hanyag, ugyanis kevésbé érdekli a válogatás, akár kényszerből teszi, akár önszántából. Legalábbis nekem így tűnik, aki tagadhatatlanul azok közé az atyák közé tartozom, akik félnek fiaikban bármiféle hajlamot dicséretesnek minősíteni, legalábbis nehéz erről meggyőzni őket, nekik pedig még nehezebb ezt elfogadni. Éljj boldogul!

¹⁷⁷² *Firminus*: Gelasiusnak és Sidonius fiának, Apollinarisnak a barátja. Ő vette rá Sidoniust a IX. könyv kiadására. Ld. Névmutató.

¹⁷⁷³ *domine fili*: 'fiamuram', itt vallási értelemben használatos.

¹⁷⁷⁴ *Gaius Plinius* Caecilius Secundus (Kr. u. 61/62–113): *Plinius Minor*. Ld. *Sid. Ep.* I. 1.

¹⁷⁷⁵ *libri marginibus*: a könyveket papirusztekercsekre írták, ezeknek a hossza néha megengedte, hogy szöveget írjanak hozzá, vagy, hogy még egy darab papiruszt hozzáragasszanak. Egy ilyen könyvtekercs 6–9 méter hosszú is lehetett, tehát a szó legszorosabb értelmében lehetőség volt arra, hogy hozzáragasszanak még néhány lapot.

¹⁷⁷⁶ *Apollinaris*: Sidonius fia. Ld. Névmutató: Apollinaris 3.

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 2.

Kelt Augustonemetumban, 471 körül

SIDONIUS EUPHRONIUS¹⁷⁷⁷ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Albiso,¹⁷⁷⁸ a pap, és a levita Proculus,¹⁷⁷⁹ akiket életmódunk példaképeinek tekinthetünk, mivel méltók arra, hogy tanítványaid legyenek, elhozták leveledet, amelyben legszenvedőbb áldásodat küldöd nekem. Ez a levél, bár sok dicséret van benne, még több terhet ró rám. Így a benne lévő jókívánság örömmel tölt el, de amit feladatomból tűztél ki, felkavar, csakugyan szívem mélyéig össze vagyok zavarodva, így még részben sem kívánok engedelmeskedni. Ugyanis azt kívánod, hogy végezzek el az eddigiektől annyira különböző, és általam kevésbé gyakorolt munkát, amelyet a korlátaim miatt éppen olyan nehéz lenne elvégezni, mint amelyen szemtelenség lenne elfogadnom.¹⁷⁸⁰

2 De ha az irántam érzett szeretet nagyságát megkísérlem helyesen felmérni, akkor inkább arra törekedél, hogy szíved érzéseit kinyilvánítsd, minthogy a valóban elvégzett munkám kiadását közzé tedd. Vajon miért van az, ha az írásfordító Hieronymus,¹⁷⁸¹ az írásmagyarázó Augustinus,¹⁷⁸² és az allegória mestere, Origenes,¹⁷⁸³ megterhelhetnek a lelki élet tanításainak betakarított, érett kalászaival, és most mégis azt szeretnéd, ha az én éhező nyelvem száraz szalmája nyikorogna a füledbe? Ennyi erővel, joggal hasonlíthatnád a hattyúk dalát a libák rekedt hangjához, és a csalogány panaszdalát szemtelennek, a verebek csiripelését suttogásnak minősíthetnéd.

3 Vajon az nem lenne-e elbizakodottság és illetlenség, ha belekezdenék a rám kirótt nehéz feladatba, én, az új egyházfi, a régi bűnös, akinek a tudása kevés, de nagy a lelkiismeretfurdalása,¹⁷⁸⁴ tudniillik, ha bárkinek elküldeném írásomat, akkor nemcsak azok a kritikusok nevetnének ki, akik távol állnak tőlem, de még azok is, akik sohasem láttak. Könyörgöm, püspök úr, ne rombold le túlzottan félénkségemet, hogy engem, aki elrejtőzöm az ilyen munka elkezdése előtt, bármiféle meggondolatlanság eltorzítson, ugyanis annyi irigység van a gáncsoskodókban, hogy az anyagot, amit küldtél, már kezdeténél gyorsabban minősítik gyalázatosnak, mintsem tetszene, amikor befejezem. Órizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

¹⁷⁷⁷ *Euphronius*: Augustodonumi püspök, *vir illustris*. 476-ban, idős korában halt meg. Ld. Névmutató.

¹⁷⁷⁸ *Albiso*: pap, vagy püspök. Máshonnan ismeretlen. Ld. Névmutató.

¹⁷⁷⁹ *Proculus*: Augustodonumból (Autun) való *diaconus*. Ld. Névmutató: Proculus 1.

¹⁷⁸⁰ Ennek a munkának a visszautasítása miatt szokták Sidonius egyházi műveltségét hiányosnak minősíteni. De ő sem a történetírói munkát, sem az exegézist nem érezte magáénak, és bölcsőbbnek tartotta, ha verseinek és leveleinek jó hírért nem rontja azzal, hogy teret engedjen bírálóinak, vagy politikai ellenfeleinek, hogy ezekért elért pozíciójában megrendítsék. Ez bölcs önismeret, és nem tudatlanság.

¹⁷⁸¹ *Sophronius Eusebius Hieronymus* (347–419/420): korai keresztény teológus, egyházatya. I. Damasus pápa kérésére átnézte a II. századi *Vetus Latina*t, az első latin Biblia-fordítást. Az általa kijavított szöveg lett a Vulgata. Origenész alapján korrigálta a zsolttároskönyvet (*Psalterium Gallicana*), és héber eredetiből újrafordította az Ószövetség egyes részeit. Harcos, hirtelen haragú és eretneküldöző volt. Ld. Névmutató.

¹⁷⁸² *Aurelius Augustinus* (354–430): az egyik legtekintélyesebb nyugati egyházatya, filozófus, Hippo Regia püspöke volt. Hatása töretlenül kimutatható szinte az egész középkor filozófiai gondolkodásán. Ld. Névmutató.

¹⁷⁸³ *Origenész* Adamantiosz (184 körül–254): ókeresztény *exegéta*, az alexandriai iskola legkiemelkedőbb korai teológusa. Ő volt az, aki az szentírás-értelmezésében háromféle, verbális, morális és misztikus-allegorikus írásértelmet különböztetett meg.

¹⁷⁸⁴ *scientia levi gravi conscientia*: gyönyörű párhuzamos és ellentétes szerkesztés (*parallel antithézis*), amelyet magyarra nem lehet lefordítani: könnyű tudás – súlyos tudat.

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 3.

Kelt Burdigálában 476-ban

SIDONIUS FAUSTUS¹⁷⁸⁵ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Szokásodhoz híven megőrizted mind beszédkészséged, mind jámborságodat, és ami még ennél is több, ékesszólóan írsz, csodálom szónoki képességed, és örömmel látom, hogy milyen hatása van. Egyébiránt úgy gondolom, ebben a pillanatban az egyetlen járható és igen biztonságos, előnyös út, ha a polgárok tömegei között¹⁷⁸⁶ – akik csapatostul menekülnek el lakóhelyükről, amint megpillantják az utakon vándorló törzseket – felhagyunk a gyakori levélváltásokkal és szüneteltetjük a kölcsönös buzgó beszélgetés ápolását, és helyette inkább hallgatunk. Ez az egymással a szeretet szálaival szoros összeköttetésben lévő személyek számára igen kegyetlen és keserű dolog, de mégsem bizonytalan okokból történik, hanem több különböző, egyértelmű és szükségszerű indítékból fakad.

2 Ezek közül azt kell az elsőnek tekintenünk, hogy a közutak őrhelyein egyetlen levélhordó sem haladhat át vizsgálat nélkül, ami lehet, hogy veszélyes, hiszen nem bűnös, a legtöbben azonban nehézségekbe ütköznek, amikor a mindig éber felderítők a levélvivők valamennyi titkát nyomon követik. És ha közülük bárki, a szigorú kihallgatás során kissé idegesebb válaszokat ad, úgy tűnik, hogy olyan megbízást kaptak, amelyet nem rögzítettek írásban; és emiatt sok levélvivőnek azt a haragot kell elszenvednie, mintha a levélírók jogtalanságot követtek volna el. Ehhez jön még, hogy mostanság, a hosszas féltékenykedés után létrejött királyságokról szóló szerződések¹⁷⁸⁷ – bizonyos vitatható körülmények miatt – kétséggé váltak.

3 Mindemellert lelkemet a családunkat ért veszteségek is szorongatják; ugyanis valami hivatali kötelesség látszata, vagy, hogy pontosabb legyek, kényszer miatt elszakítottak szülőföldemtől,¹⁷⁸⁸ és a legkülönfélébb helyekre való száműzetések¹⁷⁸⁹ során az idegenekkel szembeni minden kellemetlenséget el kell szenvednem,¹⁷⁹⁰ továbbá a *proscriptio*¹⁷⁹¹ minden veszteségét. Ezért, ha kevéssel ezek után azt kérném, hogy választékos stílusú leveleket küldjete, az vagy indokolatlan kérés, vagy szemtelen támadás lenne, mivel tréfásan kellemes, vagy művelt stílusú leveleket a boldogok cserélnek. Valójában pedig egyfajta szellemi barbárság, ha a társalgásban¹⁷⁹² összekeverjük a tréfás nyelvezetet a lelki szenvedésekkel.

4 Bizony fontosabb lenne – hiszen bűnnel teli lelkem vádolja magát, és óráról órára sűrűn remeg bűnös életének visszaidézett mulasztásai miatt –, ha te, és azok az imákban

¹⁷⁸⁵ *Faustus*: Britanniában vagy Bretagne-ban született, Riez (Reiensis) püspöke 433–490/500 között, és Lerins apátja. Feltehetően az ő hatására választotta Sidonius a papi pályát. Ld. Névmutató.

¹⁷⁸⁶ Sirmond szerint a levél a burdigalai (Bordeaux) száműzetésben készült.

¹⁷⁸⁷ A burgundokra és a nyugati gótokra céloz elsősorban.

¹⁷⁸⁸ *imaginem... necessitatem*: Mint püspököt eltávolították székhelyéről és megfigyelés alatt tartották. A látszat, a koholtnak tekinthető vád csak Sidonius szépítése, a *necessitassal* ő maga mondja meg, hogy székhelyéről való elmozdítását a politikai szükség szülte.

¹⁷⁸⁹ *elegatio*: a római jogban a száműzetés legenyhébb formája, ami nem járt sem a polgárjog elvesztésével, sem vagyonelkobzással.

¹⁷⁹⁰ *peregrini*: nem a rómaiak szemében, hanem a nyugati gótok szemében idegen.

¹⁷⁹¹ *proscriptio*: azoknak a listája, akiket – általában hazaárulás vagy felségsértés vádjával – száműztek, és bárki szabadon megölhette, ezzel részesedve a proscibált vagyonából. Nem tudjuk, tényleges életveszélyben volt-e, vagy Sidonius érte-e valamiféle vagyoni kár is, de nem elképzelhetetlen, ugyanis a következő *caput* végén írja: „aki számára nem maradt föld”, ami Gallia elvesztésére is utalhat.

¹⁷⁹² Hieronymus, *In Helvidium* 16: „*Apud christianos enim solocismus est magnus et vitium turpe quid narrare, vel facere.*”

buzgó szigeti barátok erőteljes beszédekkel támogatnátok, amelyeket a remeték gyűléseinek gyakorlóteréről és a lirinensisi remeték¹⁷⁹³ tanácsából, valamint abból a városból is,¹⁷⁹⁴ amelyik szentegyházának te vagy a felügyelője, átküldenének. Semmi se vesszen el az apátból a főpapban, tudniillik miközben elfoglalod új hivatalodat, semmit se enyhíts régi hivatásod szigorán. Ezekkel tehát, amint azt fentebb említettem, ezekkel az igen hatékony imákkal őrizzék meg, hogy részesülhessek az Úr kegyelmében, én, aki számára nem maradt föld, és elkezd távolodni a földi haszontól, ugyanúgy távolodjon a bűnöktől is.¹⁷⁹⁵

5 A harmadik ok, és ez a legnyomósabb, amiért abbahagyom veled folytatott levelezést, hogy rendkívül csodálom leveleidben a szófordulatokat és a szóképeket, az elegáns és sokjelentésű¹⁷⁹⁶ szavak miatt emelkedett stílust, amely az általad küldött utolsó levélből is nyilvánvaló: jóllehet egykor, mint rekedt tapsonc¹⁷⁹⁷ hallgattam beszédeidet, amelyek hol gondosan kidolgozottak, hol rögtönzöttek voltak, ahogyan a helyzet megkívánta. Különösen arra emlékszem, amikor a lugdunumi templom szentelésekor tartott egyhetes ünnepeken, legszentebb paptársaid könyörögtek azért, hogy beszélj. Ahol te egészen a lelki és *forum*¹⁷⁹⁸ szabályok találkozásának középpútján, természetesen mindkét tudományban járatosan beszéltél, mi pedig egyaránt felemelt lélekkel és meghajtott fejjel jártunk körbe, így ezután belátásunk szerint ritkán prédikáltak, mivel beszédeitek kielégítették kéréseinket.¹⁷⁹⁹

6 Ezek miatt az okok miatt fogtam, és fogom a jövőben vissza tollamat, most röviden írtam, hogy engedelmeskedjek, de hosszan hallgatni fogok, hogy a hallgatást is megtanuljam. A továbbiakban a te feladatod, püspök uram, hogy mindenkit egyenként köszönts: törekedj arra, hogylegendő munkád maradjon fenn. Mert ha bárki, aki téged hallgatva tanult meg érvelni, megtanulta, hogyan kell többet beszélni, mint dicsérni. Most pedig már csak az van hátra, hogy bocsáss meg, amiért színed elé engedtem vidéki stílusban megírt leveletem, amely még nekem, az írójának is, ha a te leveleiddel hasonlítom össze, igencsak gyermeteg stílusúnak tetszik.

7 De miért küldtem ilyen bárgyú üzenetet? Ugyanis a legnagyobb balgaság túlzottan mentegetőzni saját balgatságunk miatt, amiben te akkor vagy az igazi bíró, ha ezt a dolgot elejétől fogva minden kötöttség nélkül olvasod, sokat derülsz rajta, és még többet ócsárolsz. De ez az, amit készülök megfontolni, ha a kedvességed miatt, amiben bővelkedsz, nem fogod a bírálatodat visszafogni, azaz ha a véleménynyilvánításod nem veti el mindenestül a leveletem. Legalábbis sokkal inkább boldog leszek, ha te jónak ítélsz valamit, ha látom, hogy mi az, amit kihúztál. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

¹⁷⁹³ *Lirinus*: Lerins.

¹⁷⁹⁴ Riez.

¹⁷⁹⁵ *quibus terra non remanet inchoemusque ut a saeculi lucris, sic quoque a culpis peregrinari*: ez jelentheti azt is, hogy a saját földjét veszítette el, de ugyanakkor azt is, hogy elűzték szülőföldjéről, elveszett számára a birodalom. A földi helyett az égi birodalomba vágyakozik. Ez az egyetlen célzás Róma bukására.

¹⁷⁹⁶ *plurifariam*: 'sokféle módon' értelmezhető. Vö. Apul. *Flor.* 17; *Met.* VI, 10; VIII, 18. Eddig az intertextualitást kihasználva küldtek üzeneteket, de most már ezt is veszélyesnek tartja.

¹⁷⁹⁷ *raucus plosor*: bértapsonc, aki pénzért járt tapsolni és hangos tetszésnyilvánítást kiabálni különböző rendezvényekre.

¹⁷⁹⁸ *spirituales regulas vel forenses*: a *spiritualis* a keresztény élet követelményeit jelenti, a *forenses* pedig az állami, jogi élet szabályrendszerére utal.

¹⁷⁹⁹ Az utolsó levélre történő utalás, a kívánságok kielégítése célzás lehet egy mögöttes tartalomra is.

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 4.

Kelt Augustonemetumban, 473-ban

SIDONIUS GRAECUS¹⁸⁰⁰ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Utazónk és levélvívőnk a vidékünk területének városainkat elválasztó szokásos útját koptatja, amelyeken újra és újra átutazik. Ezért is megfelelő számunkra egyszer s mindenkorra követni a már megalapozott szívesség szolgálatait, amelyeket a még megmaradt járókelő utasok, és különösen Amantius¹⁸⁰¹ által közvetítve, határozott szándékkal kellene megdupláznunk. Nehogy úgy tűnjön, hogy a leveleket inkább ő kéri, megszokásból, és nem mi küldjük, szeretetből, püspök uram. Ezért emlékezz gyakrabban a barátaidra, akik közé magamat is számítom, akiket, ahogy boldoggá tesz a jó sorsod, ugyanúgy sújt le a balsorsod.

2 Ugyanis a minap több testvéréd helyzete miatt nagy bánat ért bennünket,¹⁸⁰² és könnyeket csalt a szemünkbe, amikor azt megtudtuk. De te, a főpapok dísze, a püspökök ékköve, aki hatalmas a tudásban, de lelkiismerete még hatalmasabb, távolítsd el a világi viharfelhők fenyegető csúcsait, hiszen gyakran te magad tanítottad, hogy a patriarchák megígért lakomájához, vagy az égi nektárral teli kelyhekhez a földi keserúségek kupái által juthatunk.

3 Akár tetszik, akár nem, aki elnyeri a megvetett közvetítő királyságát, az követi annak példáját. A jelenlegi élet szorongásának bármekkora áldozócsészéjét is köszönti ránk a bánat, könnyebben elviseljük, ha visszaemlékezünk arra, mit ivott a keresztfán az, aki meghív minket a mennybe. Órizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 5.

Kelt Augustonemetumban, 476–477-ben

SIDONIUS IULIANUS¹⁸⁰³ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Jóllehet, véletlenül kissé nagyobb a székhelyeinket elválasztó messzeség, mint amit közös barátságunk megkíván, de a köztünk lévő távolság mégsem akkora, miáltal úgy tűnne, hogy megszakítja buzgó baráti levelezésünket, hacsak a különböző hatalmak a rendszeres kereskedelmi forgalom akadályozásával¹⁸⁰⁴ és az eltérő törvényekkel meg nem gátolják a levélváltást. És legalábbis most, hogy a kölcsönös barátsági szövetséget megkötő béke¹⁸⁰⁵ életbe lép, leveleink sűrűn egymás után kezdik váltani egymást, mivel már nem lesznek gyanúsak.

¹⁸⁰⁰ *Graecus*: Massilia (Marseille) püspöke 485–500 között. Ld. Névmutató.

¹⁸⁰¹ *Amantius*: Sidonius gyakori levélvívője.

¹⁸⁰² Nem tudjuk, milyen eseményre célzott Sidonius. Egyes leveleiben csak homályos célzások vannak, feltehetően félt attól, hogy az esetleg idegen kézbe került levelek miatt akár neki, a családjának, vagy a levélvívőnek, illetve a címzettnek valamiféle baja eshet. A világi viharfelhők és a keserű pohár azonban a korabeli politikai helyzetre utal.

¹⁸⁰³ *Iulianus*: Genavai *vir illustris*. Ismeretlen székhelyen volt püspök. Valószínűleg azonos azzal a püspökkel, aki részt vett az arelatei zsinaton. Ld. Névmutató: Iulianus 1.

¹⁸⁰⁴ A levelek továbbítása miatt a rendszeres kereskedelem igen fontos volt, ugyanis ez volt a levelezés fenntartásának az egyik tényezője.

¹⁸⁰⁵ A béke Eurich nyugati gót király és Julius Nepos közt jött létre 475-ben.

2 Ezért kérlek, püspök uram, hogy szentséges testvéreitekkel együtt csatlakozzatok Krisztushoz intézett könyörgő imáinkhoz, hogy azt, amit véghezvittünk, tartsa méltónak a szerencsés kimenetelre, továbbá az országok viszályainak enyhítésével fékezze meg a fegyvereket, és azoknak önzetlenségét, nekünk nyugalmat és mindnyájunknak biztonságot nyújtson. Örizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 6.

Kelt Augustonemetumban, 479–482 között

SIDONIUS AMBROSIOUS¹⁸⁰⁶ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Hatásosnak bizonyult kegyes közbenjárásod Krisztusnál a számunkra legkedvesebéért (akinek nevét miért is írnám le? Te pontosan tudod); akinek ifjonti könnyelműségéről gyakran panaszkodtál, hol nyíltan, néhány választott bíró előtt, hol csak magadban sóhajtoztál. Tehát a minap megszakította életközösségét azzal a szégyentelen rabszolgálánnyal, aki őt egy erkölcstelen szokás szerinti kapcsolatban tartotta,¹⁸⁰⁷ és eljövendő atyai örökségének híre azonnal saját megjavulásának útjára terelte.

2 Ugyanis addig pazarolta családi vagyonát, amíg az el nem fogyott. Így először is mérlegelni kezdte a helyzetét, és rájött, hogy atyja és nagyatyja vagyonszármazékának mekkora részét emésztette fel a pazarlásával ez a házias Charybdis.¹⁸⁰⁸ És bár későn tért észhez, ennek ellenére, végül, mint akit megfékeztek, beleharapott a zablába és lerázta a nyakáról az igát, és ahogy mesélik,¹⁸⁰⁹ mint Ulixes, viaszt tömött a fülébe és süketen menekült a kéjhölgy bűnre csábító hízeltégeinek hajótöréséből. Feleségül vett egy fiatal lányt – ahogy egy dicséretre méltó férfiúhoz illik –, aki nemcsak erkölcsiére és születésére nézve tartozik a legkülönbek közé, de vagyona is az elsők közül való.

3 Az pedig valóban nagy dicsőség lett volna, ha oly mértékben mondott volna le az örömeikről, hogy feleséget se vett volna magának; de jóllehet sikerült a hibát jó erkölcsre fordítani, kevesek kezdik a legmagasabb szinten, és azok közül, akik hosszú időn keresztül mindent megengedtek maguknak, kevesen vannak, akik egyszerre mindent megvonnak maguktól.

4 Ezért aztán imádkozz szorgalmasan, hogy a házaspár minél hamarabb részesüljön a gyermekáldás örömeiben; ésszerű lenne, ha egy vagy két fiú születése után (túl sokat is mondtam) tartózkodna¹⁸¹⁰ a további, megengedett élvezettől az, aki előbb a tiltottat élvezte. Ugyanis a házaspár maga – noha csak a minap keltek egybe – olyan erkölcsösen viselkedik, annyira szégyenlősen, hogy valóban felismerheted, ha egyszer megfigyeled, hogy milyen nagy

¹⁸⁰⁶ *Ambrosius*: Püspök 477–482 körül, *vir illustris*. Székhelyét nem ismerjük. Ld. Névmutató: Ambrosius 2.

¹⁸⁰⁷ Ez a szokás a *concubinatus*, amely az *affectio maritalis* szándéka nélküli. Mivel a nő nem *coninium*-képes, ez a szándék nem válhat törvényessé. Római jogi szempontból az öröklés kérdése miatt fontos.

¹⁸⁰⁸ *Charybdis*: Poszeidón és Gaia lánya, tengeri nimfa volt, akit Zeusz szörnnyé változtatott, mert elloptott és megévetett egy tehenet Gerüónész marhacsordájából. A halálos örvény megtestesítője, társával, a veszedelmes szirteteket képviselő Szküllával együtt a hajósok legnagyobb veszedelme. Itt az erkölcsi örvény megtestesítője.

¹⁸⁰⁹ Hom. *Od.* 12, 173. skk.

¹⁸¹⁰ Az aszketizmus nemcsak a bűnbánathoz, de a keresztény életszemlélet szerint az istenhez és a mennybe vezető úthoz is hozzátartozott. A szemlélet alapja Pál korinthusiakhoz írt első levele (IKor. 7).

a különbség a feleség tiszteletre méltó szerelme és az együttélés megtevesztő csábítása közt.¹⁸¹¹ Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 7.

Kelt Augustonemetumban, 471 körül

SIDONIUS REMIGIUS¹⁸¹² PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Egy bizonyos polgárunk, aki Arvernumból¹⁸¹³ Belgicába¹⁸¹⁴ igyekezett (személyét ismerem, de utazásának célját nem; de ez nem is fontos), miután a Remosokhoz érkezett,¹⁸¹⁵ írnokodat vagy könyvkereskedődet pénzzel vagy bőséges szívességgel megnyerte, hogy tudod és beleegyezésed nélkül beszédeid¹⁸¹⁶ gyűjteményét kicsalja tőle. Ujjongva tért vissza hozzánk a városba, mivel megszerezte valamennyi kötetet, amelyeket mindenkinek megmutatott, és boldog-boldogtalan kész volt megvásárolni, bár, mivel polgár volt (nem volt jogtalan), ajándékba hozta. Én és mindenki, aki tanult ember, a méltó olvasás vágyától hajtva, azonnal arra törekedtünk, hogy minél többet megszerezzünk belőle, és mindet lemásoljuk.

2 Valamennyien egyetértve kijelentettük, hogy most kevesen képesek ehhez hasonlókat megírni. És valóban kevesen vannak, vagy egyáltalán senki sincs, aki már gondolatban olyan jól el tudná rendezni a mondanivaló okait, a szavak helyzetét, a szótagok összeállítását, akinek olyan alkalmasok a példái és annyira hűek az idézetei, a jelzőiben annyi sajátosság, szóképeiben annyi kifinomultság, érvelésében annyi erény, érzelmeiben annyi egyensúly van, szavai áradók, zárómondatai¹⁸¹⁷ villámként hatnak.

3 A szerkezete valóban erőteljes és szilárd, amelyet nagyon szellemes kapcsolódások kötnek össze úgy, hogy még a *cesurák* sem bontják meg ezeket. Ám ettől nem lesz kevésbé gördülékeny és könnyed, teljesen lekerekített, amely minden olvasó nyelvét¹⁸¹⁸ akadály nélkül, illően szabadjára engedi, és a boltozatos szápadlásra csomózódva a durva szókapcsolatok sem dadogtatják meg az embert. Végeredményben az egész áradó és rugalmas, olyan, mint amikor az ujjad körme akadály nélkül csúszik át a csiszolt kristály vagy ónix felületén, amennyiben nem tartóztatja fel semmilyen repedés gátja, vagy mély hasadék.

4 De erről ennyit! Manapság egyetlen élő ember se áll ki olyan beszéddel, amelyet a te tudásod nem lenne képes könnyedén meghaladni, vagy legyőzni. Amiből az következik, püspök uram, hogy a túláradó és leírhatatlan ékesszólásod miatt, (ha szabad ezt mondanom), büszke vagyok rád. Ám lehet, hogy a lelkiismeretteddel és legszabályosabb beszédeiddel kitűnsz a jók közül, de mégsem kell minket, akik jelentéktelenek vagyunk, visszautasítani, akik a jó írásokat dicsérjük, viszont dicséretre méltót nem írunk.

¹⁸¹¹ Ez a keresztény házasság, ahol a házasság szentség, amely szabad akaratból, Isten által, felbonthatatlanul és feltétlen hűséget kérőn jön létre. A viselkedésükből nem a szerelem, hanem a keresztény elvárás tükröződik.

¹⁸¹² *Remigius*: Remensis (Reims) püspöke (458–532), *Remorum*, *Belgica secunda* metropolitája. Nemes családból származott. Ld. Névmutató.

¹⁸¹³ *Arvernum*. Auvergne.

¹⁸¹⁴ *Belgica secunda*: a Csatorna és Meuse-folyó közti területen jött létre. Fővárosa *Durocortorum* (Reims).

¹⁸¹⁵ *Remos*: nép a mai Reims környékén, illetve ezek fővárosa, Remensis, Durocortorum, ma: Reims.

¹⁸¹⁶ *Declamationes*: Szt. Remigius mára sajnálatos módon elveszett műve. A levél elemzéséhez ld. CONDORELLI 2021.

¹⁸¹⁷ *clausulus*: a cicerói körmondat (*periodus*) lezáró ritmusa, amelyet a későbbiekben mások is alkalmaztak.

¹⁸¹⁸ *linguam*: a hangos olvasás volt a szokás, saját maguknak is felolvasták a műveket.

5 Ezért a későbbiekben hagyj fel azzal, hogy kitérj a bírálatom elől, amelyben semmi sértés, és semmi szidás sem fenyeget. Egyébként, ha szétszórod természetlen ékesszólásunkat gyümölcsözővé tevő beszélgetéseidet, vadászni fogom a tolvajok hetipiacát, és ezután türelmességed miatt írószobád kifosztását a betörők kezei gyorsan el fogják kezdeni, és nem fogod tudni megakadályozni azt, hogy titokban kiraboljanak, ha ma nem utasítod vissza a szívélyes kérést. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 8.

Kelt Augustonemetumban, 480–482 között

SIDONIUS PRINCIPIUS¹⁸¹⁹ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Bár nem számítottam rá, mégis sóvárogtam leveled után, amikor is átadta régi levélvivőnk,¹⁸²⁰ aki méltónak bizonyult arra, hogy ezt a szolgálatot joggal rábízassuk, amióta az első így elhozta. Ennélfogva én, akit megajándékoztál egy második levéllel, vagy inkább áldással, magam is viszonoznám egy másik üdvözléssel, amellyel a szolgálatot csak számban megegyezően, de nem érdeme szerint viszonzom.

2 És tekintettel arra, püspök uram, hogy szétválasztott lakóhelyünk megakadályozza, hogy élvezhessük a kölcsönös találkozást, mégis egyesített szívvel élünk, annak ellenére, hogy határok választanak el bennünket. Imádkozzatok, hogy egy kívánt, istenfélő halál által megszabadulhassak jelenlegi életem fojtogató kínjától, hogy amikor felvirrad a végítélet szent napja, amikor feltámadnak a holtak, csatlakozhassak szolgálid seregéhez, vagy mint a gibeoniták,¹⁸²¹ rabszolgaként szolgálhassalak. Mert a mennyei ígéretek szerint, amelyek szentül kilátásba helyezik, hogy a nemzetek közül Isten fiait egybegyűjtik, ha súlyos vétkeim megbocsáttatnak, midőn ti, szentek, megdicsőültök, tetteink különbözősége miatt, és nem lakóhelyeink távolsága miatt leszünk különválasztva. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 9.

Kelt Augustonemetumban, 471 végén

SIDONIUS FAUSTUS¹⁸²² PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Keserűen panaszkodsz, legszentebb barátom, hogy hosszú idő óta kölcsönösen hallgatunk. Miután értesültem a te részedről megnyilvánuló érdeklődésről, nem ismerem el, hogy engem illetve szemrehányás. Ugyanis, amikor nem sokkal ezelőtt fecsegő levelet kértél tőlem, te még a korábbira sem válaszoltál, és amit most számon kérsz, valóban eljutott

¹⁸¹⁹ *Principius*: Remigius Remensis bátyja, Suessionum püspöke 475-ben. Ld. Névmutató.

¹⁸²⁰ *Megethius*: Egyházi személy, leveleket közvetített Sidonius és Principius között. Ld. Névmutató: Megethius 2.

¹⁸²¹ Gibeon lakói, akiket hivveusoknak, vagy hóreusoknak is neveztek. Józsué örökös rabszolgaságra ítélte őket, mert csellel szövetséget kötöttek Izrael lakóival, hogy elkerüljék a pusztulást. Józsué 9:3,7; 1Móz 36:20; 5Móz 2:12.

¹⁸²² *Faustus*: Riez (Reiensis) püspöke 433–490/500 között, és Lerins apátja. Feltehetően az ő hatására választotta Sidonius a papi pályát. Ld. Névmutató.

Reiensisbe,¹⁸²³ bár te akkor Aptában¹⁸²⁴ voltál, tehát ügyesen elkerülted. És ez számomra egy várva várt és nagyszerű kívánság volt, hogy az áhított levelet se a baráti írások ne utasítsák el, és ha barátom olvasta, bírálata ne becsülje alá.

2 De hagyjuk ezt. Másodszor is felajánlom, hogy elküldöm azt a terjedelmes levelet, amelyet kértél. Sietek engedelmeskedni, bár a kívánság megvan ugyan, de a levél tárgya hiányzik. Ugyanis az üdvözlésnek, hacsak valami gyakorlati szükségyszerűség nem szolgáltat anyagot, kötetlennek kell lennie. És az, aki szükségtelen szavakkal megnyújtja, az letér a Salustius által előírt, helyes útról, aki azzal vádolta meg Catilinát, hogy „ékesszólása meglehetősen volt, bölcsessége csekély.”¹⁸²⁵ Miután kimondtam, hogy „légy üdvözölve”, azonnal „élj boldogult” mondunk. Imádkozz érettünk.

3 De jól van, jól van, mivel már éppen összezsavartam levelem lapjait, egy komoly dolog jött segítségemre, amely feledtetni velem azt a korábbi szemrehányást, és vissza tudnám tartani az örömet vagy bosszúságomat, és magam is jogosnak tartanám a sértést, amelyet kaptam. Kezeim közé kerültél, mester, (nem annyira hetvenkedek, valójában gúnyolódok), kezeim közé kerültél, mégpedig oly módon, amilyenre én már igen hosszú ideje vágyakozom. Nem tudom eldönteni, hogy vajon valóban akarva, vagy, ha ezt mindenképp tagadnád, inkább megengedve, legalábbis úgy tűnik, hogy könyveid – ami nagyon igazságtalan – itt és most üdvözlés nélkül mentek át Arvernum¹⁸²⁶ területén úgy, hogy nem csupán falainkat, hanem személyemet is érintették.

4 Vajon tényleg attól félsz, hogy munkádat ferde szemmel nézem? Pedig Isten kegyelméből nincs olyan hiba, amelynek kevésbé lennék rabja; amelynek, még ha úgy lennék alávetve, mint a többinek, még akkor is eloszlatná a féltékenység lehetőségét a belátás kétségbeesése. Vajon ugyanúgy féltél a büszkeségtől, mint a fárasztó és hajthatatlan tapsolóktól? Vajon van-e valaki, akit a felfuvalkodottság annyira vízfejűvé tesz,¹⁸²⁷ hogy ne a legforróbb üdvözléssel kísérje a te lagymatag megnyilvánulásaidat is?

5 Vajon engem nem azért kezeltek megvetően és lenézően, mert te, mint ifjonccal, lekezelően bántál velem? Ezt kevésbé hiszem. Vagy, mert tanulatlanak hittél? Ezt könnyebben elfogadom, de az mégis igaz, hogy bár beszélni nem tudok, de hallgatni sem. Ugyanis azt, aki a *circusi* játékokon jelen van, még nem hívják meg a futamok bírójául. Talán egy s más okból vitatkoztunk, de feltételeznéd, hogy ez a kiadott könyv nem lenne ínyemre? De hála Istennek, még az ellenségeim se tarthatnak állhatatlan barátoknak.

6 „Mi végre mindez?” – kérded. Nos, most elmondom, amit örömmel kutattam fel, vagy aminek eltitkolása miatt neheztelek rád. Olvastam azokat a könyveidet, amelyeket Riochatus¹⁸²⁸ apát és szerzetes – aki maga is kétszeres zárandok ezen a világon – visszavitt neked Britanniádba, neked, aki már a jelenben inkább vagy áldott,¹⁸²⁹ aki nem öregszik, és aki az előknek halála után sem fog hiányozni, ugyanis ő maga fennmarad az írásai által. Tehát ez a tiszteletre méltó férfiú városunkban időzött, amíg ki nem tombolta magát a fellázított népek vihará, amelynek borzalmas forgószele hol itt, hol ott keltett félelmet, így megmutatta

¹⁸²³ *Reiensis* (Reü, *Alebaeca Reiorum Apollinarium*): Fontos gallo-római központ Gallia Vienensisben. ma: Riez.

¹⁸²⁴ *Apta*: Apta Julia, Apta Julia Vulgensium. Ma: Apt.

¹⁸²⁵ Sall. *Catilina* 5. 4: Ford. Kurcz Ágnes.

¹⁸²⁶ *Arvernum*: Civitas Arvernum: Auvergne. Lehet, hogy az arvernusok területére utal, és nem a városra.

¹⁸²⁷ *hydrops*: Talán Claud. Mam. *Stat. anim.* 3. 7. allúziója.

¹⁸²⁸ *Riochatus*: Pap, a levélben közöltekten túl semmit sem tudunk róla. Ld. Névmutató.

¹⁸²⁹ *jausta*: 'szerencsés, áldott'. Játék a püspök nevének jelentésével.

megmaradt ajándékaidat, úgy, hogy igen szellemesen a legkiemelkedőbbeket azok közül, amelyeket vitt, eltitkolta, hogy az én töviseimet a te virágaiddal eltakarja.

7 De két, vagy még több hónap elteltével, amikor tőlünk hirtelen eltávozott, utastársai közül valaki leleplezte, hogy lezárt tokokban titokban a királyi kincstár misztikus kincseit hordozza. Én pedig gyors lábú lovakkal kergettem a szökevényt, amelyek hamar behozták az egynapos távolság előnyét, csókkal a nyakába ugrottam a gazembernek, emberi tréfával, de vadállati módon, akár a tigris, amelyik repülő lábakkal ugrik a parthus pásztor nyakába, hogy kiszakítsa kezéből az elrabolt kölykét.

8 De erről ennyit! Az elfogott idegen térdeit átölelve megállítottam a teherhordó állatokat, a kantárszárukat megkötöttem, kioldoztam a málhát, megtaláltam a keresett köteteket, kibontottam, átolvastam, a legtöbbet kiválogattam, és a többségét szét is tördeltem. Megengedtem az írkokoknak, akik gyors diktálásomat sietve követték, hogy rövidítésekkel ugorják át a szöveget, ők megértették a jeleket, amelyek nem betűket tartalmaztak. Hallgatok arról, miként omlottak a könnyeink, hogyan öntözték kölcsönösen sírva arcunkat, és azt, hogy egymást újra és újra átölelve váltunk el, hosszú lenne elmesélni, és nem is érdekes. Az örömtől diadalmasan, értékes zsákmánnyal megrakodva és lelki nyereséget birtokolva tértem haza.

9 Most azt kérdezed, hogy miként vélekedek a zsákmányomról? Még nem akartam eddig elmondani, hogy hosszabbra nyújtsam a feszültséget; ugyanis édesebb a bosszú, ha hallgatásomat megtapasztalod. De már nem hiába vagy büszke arra, hogy a hozzáértők így a szónoklásnak annyi erényét lelik fel benned, hogy olvasóidból a magasztalás vágyával, akarva akaratlan, az öröm áradata tör ki. Tehát ennek megfelelően, még az általad okozott sérelem után is, fogadd, hogy mi a véleményem az írásodról,

10 Olvastam a rendkívül sokrétű munkával megírt, sok részből álló, szenvedélyes és magasztos munkát, amelyet címszavak tagolnak és példákban gazdag, a párbeszéd mintájára két részre, témája szerint pedig négy részre tagolódik. Továbbá igen szenvedélyesen, de nagyon ünnepélyesen írsz; egyszerűen, de nem tétován; elmésen, de nem furfangosan; a súlyos témát éretten, a mély dolgokat gonddal teli módon kezeled, a kétes dolgokat következetesen, a kikövetkeztetetteket vitatva, egyes dolgokat szigorúan, másokat hízelkedve, az egész pedig erkölcsileg kiváló, hatásosan a legékeesszövege.

11 Továbbá követtelek téged az írásmű formáinak olyan széles mezején keresztül, amilyen beszédkésztséget másoknál nem tapasztaltam, és nincs olyan, aki könnyen felülmúlhatná akár tehetségben, akár műveltségben. Azt pedig, hogy a véleményem valóban igaz, azt megtudhatod abból, hogy bár felbosszantottál, mégsem ítélek másként. Egyszóval a távollétedben olvasott beszédet, amennyire én megítélhetem, jobbá már nem lehet tenni, hacsak nem adjuk hozzá a szemtől szemben hallott beszédhez a szerző hangját, gesztusait, mozdulatait és szerénységét.

12 Tehát mint ezekkel a lelki és irodalmi adottságokkal felruházott művész egy szépasszonyt, nem fajtalan házasságban, hanem a *Deuteronomium*¹⁸³⁰ tanúsága mellett vettél feleségül, püspök uram. Őt még fiatal korodban pillantottad meg az ellenséges csapatok között, és az ellenfeleid csapatainak élén szerettél bele, és anélkül, hogy elúztak volna a veled szembeszálló harcosok, a vágy győztes karjai közé véve elraboltad. Tudniillik a Filozófiát, akit erőszakkal kiszakítottál a profán művészetek közül, és lenyesve a hamis vallás fűrtjeit,¹⁸³¹

¹⁸³⁰ *Deuteronomium*. Mózes ötödik könyve (Mózes második törvénykönyve) az Ószövetségben. A házassági törvények, amire hivatkozik: 21:11–13.

¹⁸³¹ Feltehetően a 3Móz 19:27. alapján („Hajlatokat ne vágjátok kerekre, szakállatokat le ne nyírjátok”) a zsidó vallás

és az évezredes tudományok szemöldökét,¹⁸³² valamint az igen régi öltözék ráncait, azaz a nyakatekert dialektika ártalmas és hamis erkölcsét, tiltott ékítményeit, és így már megtisztulva egyesült veled misztikus ölelésben.

13 Már a kezdetektől fogva szolgálóleányod, elválaszthatatlan kísérőd, akár a városi bir-közötéren gyakoroltál, akár magányba zárkóztottan sorvasztottad magad, ő volt a társad az Athenaeumban,¹⁸³³ és szintén ő a kolostorban, veled együtt utasította el a világi tudományt, és veled dicsőítette az égi tanítást. Ha bárki is támadna téged ezen törvényes házasság miatt, érezni fogja Krisztus egyházának platóni akadémiáját s veled és nemes filozófusi körökkel fog harcolni. Először Isten kimondhatatlan bölcsességét és a Szentlélek örökkévalóságát fogja bizonyítani.

14 Ezután sem a haját nem fogja megnöveszteni, és sem *palliumot*,¹⁸³⁴ se a filozófusok botját, a szofisták dicsőséges jelvényét nem hordja, nem vágyik az öltözék megkülönböztető büszkeségére, csillogó díszekre, sem a hanyagság szennyére. És arra sem, hogy mindezért te eléggé féltékeny legyél, hogy lefestették az *Areopagus*¹⁸³⁵ *gymnasionjában*,¹⁸³⁶ ahogy a *prytaneionon*¹⁸³⁷ Speusippust¹⁸³⁸ lehajtott, Aratust¹⁸³⁹ felemelt fejfel, Zenont¹⁸⁴⁰ összeráncolt, Epicurust¹⁸⁴¹ sima homlokkal. Diogenest¹⁸⁴² bozontos szakállal, Socratest¹⁸⁴³ lehulló fűrtökkel,

haj- és szakállviseletre vonatkozó előírására hivatkozik.

¹⁸³² *supercilium*: gőgöt is jelent.

¹⁸³³ *Athenaeum*: minden Athénének szentelt helyet így neveztek. Feltehetően iskola volt. A legismertebb a Rómában Hadrianus idején épített intézmény, amely a császárfórumok tözsomszédságában állt.

¹⁸³⁴ *pallio*: a görög és római filozófusok köpenye.

¹⁸³⁵ *Areopagus* (*Areioszpagosz*): Az athéni Akropolisz lábánál álló domb, itt ülésezett a város törvényhozó és ítélő tanácsa.

¹⁸³⁶ Vagy az athéni *agora gymnasionjára* gondolt, amit Kr. e. 15 körül, az *Odeon*mal együtt Agrippa építtetett. Vagy, ami sokkal valószínűbb a következő filozófus-tabló miatt, hogy a *Lükeion*ról van szó, amely Apollón *líkosz* szent ligete volt, és Szókratész egyik kedvenc tartózkodási helye. Itt alapította meg Arisztotelész azt a *gümnaszion*t, amelyben mintegy hatszáz éven át működött a filozófiai iskolája. Ha Sidonius erre gondolt, akkor topográfiailag tévedett, ez ugyanis a mai Lükabéttosz-hegy mellett állt.

¹⁸³⁷ *Prytaneion*: az ókori Athén városközpontja volt. Pontos helyét nem tudjuk, feltehetően az Akropolisz északi lejtőjén lehetett. Gyakran összetévesztik a *Tholos*szal, amelyben a *prytaneia* tanácsa ülésezett, és az Agorán állt a *Bouleuterion* mellett. Sidonius esetében is erről lehet szó.

¹⁸³⁸ *Speusippus* [Szpeuszipposz] (Kr. e. 408 körül–Kr. e. 338 körül): athéni filozófus, Platón unokaöccse. Filozófiája a platóni és a püthagoreus filozófia sajátos keveredése.

¹⁸³⁹ *Aratus* [Aratosz] (Kr. e. 315/310–Kr. e. 240): görög didaktikus költő, legismertebb munkáiban a természeti jelenségeket és az időjárást verselte meg. Talán a csillagképek vizsgálata miatt ábrázolták felemelt fejfel.

¹⁸⁴⁰ *Zenon* [Zénón]: Ezen a néven két filozófust és egy történetíró-t is ismerünk. Kitióni Zénón (Kr. e. 336–Kr. e. 264) a sztoikus filozófiai iskola alapítója volt. Eleai Zénont (Kr. e. 488–430) a paradoxonjairól ismerjük. Rhodoszi Zénón pedig Polübiosz kortársa volt (Kr. e. II. sz), szülővárosa történetét írta meg. Csak töredékekben maradt fenn. A felsorolásba inkább valamelyik filozófus illik, hogy melyik, eldönthetetlen.

¹⁸⁴¹ *Epicturus* [Epikurosz] (Kr. e. 341–Kr. e. 270): görög filozófus, a róla elnevezett filozófiai iskola alapítója. Tanai a demokritoszi atomista filozófián alapulnak, és az egyéniséget az *ataraxia*, az örök nyugalom állapotába kívánta eljuttatni. Innen a kisimult homlok.

¹⁸⁴² *Diogenes* [Szinópeí Diogenész] (Kr. e. 412/404–Kr. e. 323): a *künikosz* (cinikus) filozófiai irányzat képviselője. Ápolatlan szakálla ebből fakad.

¹⁸⁴³ *Socrates* [Szókratész] (Kr. e. 469–Kr. e. 399): a klasszikus nyugati filozófia és etika megalapozója.

Aristotelest¹⁸⁴⁴ kinyújtott karral, Xenocratest¹⁸⁴⁵ összehúzott lábbal, Heraclitust¹⁸⁴⁶ könnyes szemmel, Democritust¹⁸⁴⁷ nevetéstől nyitott ajakkal, Chrysippust,¹⁸⁴⁸ amint behajlított ujjakkal számol, Euclides,¹⁸⁴⁹ amint kiterjesztett ujjával mér, Cleanthest¹⁸⁵⁰ aki mindkét ok¹⁸⁵¹ miatt rágta a körmét.

15 Bárki képes rájönni, hogy azokat – a cynicosokat,¹⁸⁵² a sztoikusokat,¹⁸⁵³ a peripatetikusokat,¹⁸⁵⁴ az eretnekeket –, aki vitába bocsátkozik veled, műved saját fegyvereikkel, saját gondolkodási mechanizmusuk által győzi le. Ugyanis a követők, ha a kereszténység dogmáinak és szellemének ellen is állnának, a te vezetésséddel csakhamar a saját tanításuk születe¹⁸⁵⁵ összekuszált kötelekeikkel, saját meggondolatlanságuk hálóiába fognak belekavarodni. Alaptételeid szöges következtetései megakasztják a kifogásokat kereső gyorsan pergő nyelvüket, és midőn a nem megalapozott kérdések átfogó fogalmainak csúszós talaján te képes vagy erős hurokba fogni őket, mégpedig az olyan orvos módjára, aki – ha a helyzet arra kényszeríti – akár még kigyóból is készít mérge elleni ellenszert.

16 De ez idő szerint ez elegendő, vagy a lelkiismereti vizsgálódáshoz, vagy a hitbéli tanok tökéletességéhez. Ugyan ki méltó arra, hogy lábad nyomába lépve kövessen, mert egyedül neked adatott meg, hogy jobban beszélj, mint ahogy tanítottak, és jobbként élj, mint ahogy beszélsz? Ezért méltán emleget téged a legboldogabbként valamennyi jó ember, azaz mindenekelőtt kortársaid, téged, akit az élet így szóban és tettben kétszeresen is híressé tett, amikor éveidet már valóban a jobb kezed ujjain számlálod, évszázadod magasztal, a következő nemzedék utánad sóvárog, minden tettetted dicsérve halsz meg, miközben saját magad a nagyvilágra, örökségedet pedig a tiedre hagyod. Őrizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

¹⁸⁴⁴ *Aristoteles* [Arisztotelész] (Kr. e. 384–Kr. e. 322): a modern európai tudományok előfutára, filozófus, Platón tanítványa, Nagy Sándor tanítója.

¹⁸⁴⁵ *Xenocrates* [Xenokratész] (Kr. e. 396–314): Platón tanítványa, filozófus. Megbízhatóságáról volt híres. Huszonöt évén keresztül vezette az Akadémiát.

¹⁸⁴⁶ *Heraclitus* [Epheszoszi Hérakleitosz] (Kr. e. 535–475): a preszokratikus filozófia egyik alakja, a dialektikus gondolkodás megalapítója.

¹⁸⁴⁷ *Democritus* [Démokritosz] (Kr. e. 470–460–Kr. e. 370): görög atomista iskola megalapítója, kiemelkedő materialista filozófus. Életigenlése miatt „nevető filozófusként” emlegették, többek közt Horatius is.

¹⁸⁴⁸ *Chrysippus* [Krüszipposz] (Kr. e. 281–Kr. e. 208): görög sztoikus filozófus, matematikus. A kombinatorika alapjai is felfedezhetők műveiben. Az ember ujjával a végtelen halmaz fogalmát fejtegette.

¹⁸⁴⁹ *Euclides* [Alexandriai Eukleidész] (Kr. e. 300 körül–?): görög matematikus, a geometria atyja.

¹⁸⁵⁰ *Cleanthes* [Kleanthész] (Kr. e. 331/330–Kr. e. 232/231): sztoikus filozófus, Zénont követte az iskola élén.

¹⁸⁵¹ *propter utrumque corrosis*: tudniillik a tér és a számok problémájának megoldása miatt.

¹⁸⁵² *cynicus* [kínikosz, cinikus]: Antiszthenész alapította filozófiai iskola, amelynek tanításai középpontjában az etika áll.

¹⁸⁵³ *sztoikus*: a korábbi természetfilozófiai iskolákkal szemben, Szókratész alapján a *humanumra* koncentráltak. A holizmust és a pantheizmust hirdették.

¹⁸⁵⁴ *peripateticus* (arisztotelianizmus): Arisztotelész követői. A Rhodoszi Andronichus volt az első. Nevét arról a téves nézetéről kapta, hogy Arisztotelész csak sétálva tanította tanítványait.

¹⁸⁵⁵ *vernaculus*: a szó alapja, a háznál született rabszolga, akit csaknem családtagként kezeltek. Ezeket gyakran nevelték bohócoknak, így Sidonius szóhasználatát jelenthet neveltséges tévtant is. Ugyanakkor a hazai születésű munkákra is értették.

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 10.

Kelt Augustonemetumban, 479–482 között

SIDONIUS APRUNCULUS¹⁸⁵⁶ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Az vitte el hozzád a leveletem, akinek hasonlóképp el kellett volna hoznia nekem a tiedet. Ugyanis Caelestius¹⁸⁵⁷ testvérünk a minap visszatért hozzád Biterrensiumba,¹⁸⁵⁸ miután egy bizonyos Iniuriosus¹⁸⁵⁹ hozzám tartozásának feloldását tartalmazó okmányt¹⁸⁶⁰ csalt ki tőlem. Azt pedig leginkább azért írtam meg, mert meglágyított az irántad érzett tapintat, nem pedig szabad akaratomból: ugyanis az irántad érzett megbecsülésen túl az engedelmesség gyors lábain illet volna elébed futnom.

2 Ezért én is azt akarom, hogy legyen tiéd, akit átengedtem, de szabad emberhez méltón (ugyanis, ahogy gyanítom, te sem akarsz mást az elégtételnek ezzel a formájával, amire maga is törekedett). Akit ezzel a levéllel, amely nem ajánló, hanem inkább elengedő levél, kiengeszteltként átengedek; azzal a feltétellel, hogy téged fog támogatni, neked jár a kedvedben, téged követ, úgy, hogy állandóan veled marad, és akkor egyikünk sem fogja szolgának tekinteni, de ha történetesen elhagyna, mindketten szökevényként kereshessük. Órizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 11.

Kelt Augustonemetumban, 477-ben

SIDONIUS LUPUS¹⁸⁶¹ PÜSPÖK ÚRNAK ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Amiatt a könyv miatt, amelyet úgy gondolod, hogy nem neked, hanem rajtad keresz-tül küldtem, én viszonzásul kaptam egy levelet, amelyet nem nekem, hanem ellenem írtál. A lelki nyugalmam érdekében válaszolok a szemrehányásokra, de nem ugyanazzal az ékes-szólással. Ugyanis ki vagyok én, mennyire érezhetem magam ártatlannak, amikor felrovd nekem azt, amit csináltam? Ezért a vétségért, bármily csekélység is, most azonnal sietek bocsánatért esedezni, bevallom, ehhez a hibához inkább az önbizalomhiány, mint a büszkeségem vezetett.

2 Ugyanis leveletem és erkölceimet ért szigorú bírálatodtól egyformán megrendültem. Bevallom mégis, amikor műved kötetét kinyitottam, az elem táruló szeretet még inkább nyomasztott. És úgy vélem, ebben van valami, minthogy a halandók elméjében a természet-től fogva benne van az a tulajdonság, hogy ha valami helytelen dolog adódik, az iránt kevesebb türelemmel, de több barátsággal viseltetünk.

3 Írtam egy könyvet, amely, mint kijelented, telve van a témák, időpontok, személyek összehalmozott gyűjteményével: be kellett látnom, hogy a legszemérmetlenebb dolog lenne,

¹⁸⁵⁶ *Aprunculus*: Sidonius és Ruricius levelezőpartnere. Tricasses (Troyes) püspöke. Ld. Névmutató.

¹⁸⁵⁷ *Caelestius*: Klerikus. Ld. Névmutató.

¹⁸⁵⁸ *Biterrensium* (Béziers).

¹⁸⁵⁹ *Iniuriosus*: A levélben közölteknel többet nem tudunk róla. Ld. Névmutató.

¹⁸⁶⁰ *statu Iniuriosi nostri vinculum cessionis*: feltehetően felszabadító, vagy elbocsátó levél. Nem tudjuk, az egyházi-, vagy a polgári életben volt-e Sidoniuştól függő személy.

¹⁸⁶¹ *Lupus*: Tricasses (Troyes) püspöke 426–27 körül. Ld. Névmutató: Lupus 1.

ha nekem az egész tetszett volna, ugyanakkor neked semmi ellenvetésed sem lenne. Ehhez hasonlóan, legyen bármilyen is a véleményed, láttam, hogy az én részemről a szilárd, kötelességtudó magatartás fenntartása semmiképpen sem ésszerű. Lehet, hogy úgy tűnik, mivel nem neked küldtem el a kötetet elsőként, hogy nem is akarom bemutatni neked, ezen középút mögött az áll, hogy ha jobban tetszettem volna, fennhéjázásodat nem vettem volna figyelembe, ha pedig nem tetszettem volna, akkor a te gonoszságodra nem tartottam volna igényt.

4 És azt sem képzeltem, hogy sok munkámba fog kerülni, hogy a bocsánatot kérni akaró elkerülje a pirulásra okot adó dolgokat. Egyformán tudtam, hogy tudod, egy szerző kiadandó munkájában jobban tetszik a szerénység, mint az állhatatosság, a kemény kritikások szavazatát a szemtelen szerző lassabban nyeri el, mint a félénk. Egyébiránt, ha valaki saját maga az önbizalom kedvező előjeleivel kiad egy még soha nem hallott témájú könyvet, megkezdődik a közönség feszült várakozása, és bármennyit is ad el, még többet visszahoznak. Ráadásul, ha ennek a válaszelevélnek bármelyik sorát megbírálnád, jobban tettem volna, ha egyszerűen beismerem, amit ravaszul tagadtam.

5 Másvalaki azt mondta volna: „Senkit sem részesítettem veled szemben előnyben, senkinek semmiféle saját levelet nem adtam: akire pedig gyanakodtál, hogy eléd helyeztem, egy hivatalos levelet¹⁸⁶² kapott tőlem, és abban sem volt semmi erről a jelenlegi vállalkozásról. Te, aki panaszkodsz az elmaradt levél miatt, inkább végig gyötröd magad három unalmas és émelyítően bőbeszédű oldalon, miközben ennek a sületlen olvasmányoknak a szokásos üres szavaival töltöd az időt. Add még azt is hozzá – ami szintén benne van, és valószínűleg nem is vetted észre, hogy tiszteletedet és érdemeidet megfelelően szolgáltam –, hogy miként a többi püspöki szék közül a tied a legelső, úgy könyvem címsorai közt a te neved az első. Annak a férfinak a neve csak egyszer hangzik el a neki címzett levélben; a tied a hozzád címzetten kívül gyakran ékesíti a másokhoz írottakat.

6 Tegyük azt is hozzá, hogy ha van ebben valami, ami indokoltan tetszik, azt te az én útmutatásom alapján olvashatod, az, akiről pedig beszélünk, az viszont a te jóvótodból, aki haszontalan munkáscskámra indokolatlanul ránehezedő gyűlölet miatt még az olvasás lehetőségéig sem jutott el, miközben te, ahogy sejtem, már elkezdted a másolatot átvinni. Azt mondom, hogy senki sem vélné saját kézírásomnak azokat az oldalakat, amelyeket átnéztél, hacsaknem, mint másolatot kapta meg már korábban, ugyanis abban, amellyel dolgoztál, semmi hibáztatni való, semmiféle elválasztási ritkítás vagy barbarizmusok sokasága nem található. Kétségtől úgy tűnik, hogy a legvégső határig, nyíltan átadták neked a tulajdonjogot, amelynek használatát időkorlát nélkül rád ruházták, és a fent említett könyveket addig használod, ameddig azokat nem annyira a könyvespolcod, hanem a memóriád nem zárja magába.

7 Bárki mondhat ilyet, de még többet is. Én azonban az egészet feladom, és mint vádlott, könyörgök, ha ezt bűnnek veszi bárki, mintsem bocsánatot kérjek. Jelenlegi hanyag levelem miatt sem kérek bocsánatot, először is, mert még ha akarnám, sem tudnék elegánsabban írni, másodszor, most, hogy könyvem elkészült, lelkem mégis pihenni vágyik, és amit nem akar kiadni, azt miért csiszolgassa.

¹⁸⁶² *epistola formata* vagy *epistola canonica* az a bizonyítvány, amit a felsőbb egyházi hatóságok, gyakran a püspökök adtak ki azoknak az egyháziaknak, akik utazni kényszerültek. Ezzel tudták bizonyítani, hogy valóban egyházi személyek, és így nem élhettek vissza mások a nekik járó kiváltságokkal.

8 De mégis, talán elég neked és méltó is hozzád (ugyan ki lehetne hasonló?), hogy mindenben utat engedjek neked. Neked, aki az erény minden formájában már ötven év óta felülmúlod nemcsak saját kortárs püspökeinket, hanem a régieket is. Ugyan hányszor róttad fel ezt nekem, vagy tártad elém, ha úgy tetszik? Azt akarom, hogy értsd meg, akárhányszor is ostromlod az eget sirámaiddal, és akárhányszor is hívod könnyes szemmel a szeretet megsértésének bűne miatt tanúként őseid hamvait, keresztbe akasztom a lábam a tieddel, ha kölcsönösen a szeretetért kell harcolni, nem hátrálok meg, mert minden más dolognál utálatosabb, ha a szeretetben győznek le. Ha akarod, ha nem, én ezzel a nyilvános kijelentéssel igazságosan válaszolok azokra a panaszokra, amelyek nem teljesen alkalmasak arra, hogy felülmúlják a hízélgés mézes beszédét.

9 Íme, itt egy levél, amely majdnem olyan bőbeszédű, mint amelyet kívántál. A leveleim, ha vannak valahol, mind fecsegők. Ugyanis az engedélyed arra, hogy beszélgetssünk, kit ne kényszerítene erre? Te minden írástudó emberből – nem magamról beszélek – úgy hívod szemünk elé az ilyen jellegű munkákat, ahogy a föld belsejében rejtőző vizet szokta atomként előhúzni a nap szomszjas sugara? Amelynek sugarai nyílként nemcsak a finom homokba, vagy a kiásott földbe hatolnak be, de ha a sziklás hegyek rejtik a források ereit, az ég tüzesebb erejével ott is feltárják a víz titkos elemeit. Így ha valakit, ó legszentebb férfiú, műveltebbnek, vagy hallgatagnak, vagy visszahúzódónak ítélsz, avagy hírneve sötét visszavonultságban rejtőzködik, ezeket ékesszólásod fényes művészetével beszédre bírod, majd ráveszed, hogy kiadják műveiket.

10 De miért írnak tovább, mint szükséges? Térjünk vissza témánkhoz, amelyről, mivel kérted, bőségesen fecsegttem, kérlek, hogy miután bevallottam hibámat, részesíts megbékélt ajándékozóként kegyes bocsánatodban, ezzel az örömhírrrel is hadd vidítsam fel jócskán szentségedet, ha bűnöm védelmében írok inkább neked, és nem valami jócselekedetet hajtok végre. Órizz meg jó emlékezetedben, püspök uram!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 12.

Kelt Augustonemetumban, 481–482-ben

SIDONIUS ORESIUSÁNAK¹⁸⁶³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Kezeim közé került az általad küldött levél, amely sok hasonlóságot mutat a hispaniai sóval,¹⁸⁶⁴ amelyet Tarraco¹⁸⁶⁵ hegyeiben¹⁸⁶⁶ bányásznak. Ugyanis az olvasó tisztának és szellemesnek találja, de emellett még nem kevés méz is van benne, bár a stílusa édes, de a tárgya savanyú: ugyanis amennyire gyönyörködtet az ékesszólása, olyannyira felkavar a parancsa, mert hiszen anélkül, hogy egy kicsit is mérlegelnéd, hogy mi a hivatásom, új verseket kérsz

¹⁸⁶³ *Oresius*: Hispaniai származású, narbói előkelő, gazdag birtokos, talán püspök. Rusticus püspöksége idején templomot építtetett Narbonne-ban. Ld. Névmutató.

¹⁸⁶⁴ *sale*: minden esetben a finom szellemességet jelenti. Itt a hispaniai Oresius származására utal.

¹⁸⁶⁵ *Hispania Tarraconensis* (*Hispania citerior*): Kr. e. 197-ben megszervezett *consularis* provincia az Ibér-félszigeten. Részei: *Tarraconensis*, *Carthaginiensis*, *Galaecia*, *Insulae Baleares*. Fővárosa: Tarraco. A diocletianusi közigazgatási reform után Hispania *diocesis*hez tartozó *provincia* Tarraconensis néven.

¹⁸⁶⁶ *in iugis*: a *iugum* jelent ugyan hegynyeret, de alapjelentésében 'iga'. Ez a szójáték utalhat arra is, hogy Eurich 468–477 között Galliát és Hispania Tarraconensist is elfoglalva létrehozta államát a Római Birodalom területén, szolgaságba döntve a rómaiakat.

tőlem. Először, mivel papi elhivatottságom kezdete óta főképp az ezzel való foglalkozással hagytam fel, mivel kétségtelenül könnyelműséggel vádolhatnának, ha némiképp átadnám magam a könnyed verselésnek, miközben komoly dolgokkal kell foglalkoznom.

2 Továbbá minden munkát, amit abbahagytunk, nehéz újrakezdeni, ha hosszú időn át nem foglalkoztunk vele. Ugyan ki ne tudná, hogy minden művész és minden művészet csak a gyakorlás révén válik elismertté, és amint egy művészetet nem gyakorolunk rendszeresen, testünk kezeihez hasonlóan, a művészi tehetség is lomhává válik? Innen van az, hogy a késői vagy ritka használónak nem engedelmeskedik az új, az ígának az ökor és a kantárnak a ló. Tétlenségem mellé még szégyenlősség is társult, ezért hajlok arra, hogy én, aki három *olympiason*¹⁸⁶⁷ át hallgattam, nemcsak restellek, de nem is kívánczok új költeményt írni.

3 Hasonlóképp nem szabad, és nehéz dolog is neked nemet mondani, akinek a jóakaratára kevésbé érdemel csalódást, továbbá vonakodnék visszautasítani ennél kevésbé helytálló dolgokat is. Egy közéletű fogok tehát választani, és bár mostanában semmiképp sem írtam epigrammát,¹⁸⁶⁸ azokat a leveleket, amelyeket teletömtem verssel, természetesen még a jelenlegi hivatásom előtt, elküldöm neked, kérve, hogy te se légy sokáig az igazság hűtlen ügyvédje, és azt gondold, hogy én a továbbiakban sem fogok tartózkodni az efféle jelentéktelen írásoktól. Ugyanis nem kevésbé lesz kitüntető számomra az a véleményed, ha már sokkal inkább higgadtnak, mint szellemesnek minősítesz. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 13.

Kelt Augustonemetumban, 478–480 között, feltehetően 479-ben¹⁸⁶⁹

SIDONIUS TONANTIUSÁNAK¹⁸⁷⁰ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Be kell vallanom, hogy verseimről alkotott véleményed már régóta amennyire kedvező, ugyanannyira elfogult is, mivel úgy véled, hogy engem a legjelesebb költőkkel kell összehasonlítani, és közülük többnek is elébe sorolni. Hinnék neked, ha ítélőképességednél nem lenne nagyobb a szereteted. Ezért a szereteted, amikor engem dicsér, túlozhat ugyan, de nem csaphat be.

2 Különben arra kérsz, küldjek neked néhány Horatius¹⁸⁷¹ üllőjén kovácsolt aszklépiadészi verset,¹⁸⁷² hogy iszogatás közben azokat felolvassa szórakozhass. Engedelmeskedem a parancsodnak, jóllehet a prózaírás most sokkal inkább leköt és elfoglal, mint máskor. Végül is be fogod látni, hogy a versírás szenvedélye csaknem teljesen kifogyott belőlem; nem könnyű ugyanis egy és ugyanazon dolgot kitűnően, de csak ritkán csinálni.

¹⁸⁶⁷ *olympias*: négyéves ciklus, a görög időszámítás alapja. Itt: 12 év. Ez Sidonius világi pályájának végével és püspökké szentelésének idejével is egybevágh.

¹⁸⁶⁸ *epigramma*: ld. Sid. *Ep.* IV, 8, 4.

¹⁸⁶⁹ Loyer 481–482 közé datálta.

¹⁸⁷⁰ *Tonantius*: Tonantius Ferreolus fia, *vir clarissimus*. Volt egy birtoka Nîmes mellett: Prusianum, és egy másik Rodez mellett: Trevidon. Ld. Névmutató.

¹⁸⁷¹ Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–8), római költő.

¹⁸⁷² Aszklépiadészi strófa, ritmusképlete: $\cup - \cup - \mid \cup - \mid \cup \cup \mid - \cup \mid - / \cup - \cup - \mid \cup - \mid \cup \cup \mid - \cup \mid - /$
 $\cup - \mid \cup - \mid \cup - \mid \cup - / \cup \cup \mid - \cup \cup \mid - \cup \mid - \cup /$

- 1 Már rég kísértem lantomon nádszáltól kidörzsölt ujjal finom
*hendekaszíllabusz*okat,¹⁸⁷³ melyeket a *choriambus*oknál¹⁸⁷⁴ szíve-
 sebben énekelhetsz, miközben lábaid gyorsan verik az ütemet;
 de
- 5 te azt akarod, hogy pályánk ezután a calabriai töltés gyalogútján
 fusson, ott, ahol Flaccus¹⁸⁷⁵ lanthoz értő zablákkal irányította
 lovait a pindaroszi dal¹⁸⁷⁶ ritmusára, míg lantja a glyconiusi¹⁸⁷⁷
- 10 vers ütemére zengett, ha éppen nem az alkaioszihoz¹⁸⁷⁸ vagy
*pherecratiusi*hoz¹⁸⁷⁹ illeszkedő szapphói¹⁸⁸⁰ vagy *anapestusi* mér-
 tékre;¹⁸⁸¹ s e különböző versmértékű dalokat¹⁸⁸² a szavak tarka vi-
 rágával ékesítette fel újra. Ilyen verseket költeni – megbocsáss –
- 15 nehéz volt a régi költőknek, és nehéz nekem is, hogy míg
 különféle dalokat énekelek, sose hibázzak a sűrű episztolák
 miatt, melyekben a férfias előadásmód tiltja, hogy énekekkel és
 csiszolt rímekkel játszadozzam. A castaliai
- 20 kórus¹⁸⁸³ királya, Leo,¹⁸⁸⁴ és aki utána következik, Lampridius¹⁸⁸⁵ is
 aligha képes arra, hogy burdigalai¹⁸⁸⁶ tanítványai előtt egyformán
 művészien adja elő saját verseit és prózáját is.
- 25 Illik ez hozzám és hozzád? Kímélj meg, könyörgöm, a tréféktől;
 tanuld meg, hogy a prózaíró műve utolsó soráig őrizze a megí-
 gért visszafogottságot, mert nincs rosszabb annál, mint ha kez-
 detben egy írás keményen indul, a végén pedig ellágyul.¹⁸⁸⁷

3 Amikor a gazdagon terített asztal lakomája felvidít, sokkal jobban helyeslem a vallá-
 sos elbeszéléseket; az ilyenek előadása élénkíti a társalgást, s az izgatott hallgatóság könyörög,

¹⁸⁷³ *hendekaszíllabusz* (*hendecasyllabus*): tizenegy szótagos görög versforma, amely lehetett hatodfeles jambus, vagy trochaikus, ahol az egyik láb kötelezően *daktilus*.

¹⁸⁷⁴ Hatmorás versláb: – ◡ ◡ –

¹⁸⁷⁵ Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–8), római költő.

¹⁸⁷⁶ *Pindaroszi* költészetét a *strófa*, *antistrófa* beosztás jellemezte. Verseiben bonyolult verslábak szerepeltek. A róla elnevezett sor, a *pindaroszi daktilus* – ◡ ◡ | – ◡ ◡ | – ◡ | – ◡ |. Ez a sor a második *alkaioszi strófa* egyik alkotója is.

¹⁸⁷⁷ *Glyconiusi* sor (Glykóneus): az aeol versforma alapja. Három sora van: Glykoneus (gl1): – ◡ ◡ – ◡ ◡ –; Glykoneus (gl2): ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ ◡; Glykoneus (gl3): – ◡ – ◡ ◡ ◡ –.

¹⁸⁷⁸ *Alkaioszi*: van ilyen sor és kétféle strófa is. A második strófa két kis alkaioszi sorból, egy ötödféles *jambus*ból és egy pindaroszi *daktilus*ból áll.

¹⁸⁷⁹ *Pherecratesi* sor: ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡

¹⁸⁸⁰ *Szapphói*: szintén lehet szapphói sor, vagy *strófa*. A sor általában öt *trocheus*ból áll, de a második és ötödik helyén *szpondusz* is állhat, a harmadikat pedig ciklikus *daktilus* helyettesítheti. Ebben horatiusi mintára az első ize után metszetet következik. A *strófa* három szapphói és egy adoniszai sorból áll. Ütemképlete:

– ◡ / – – / – ◡ ◡ / – ◡ / – ◡ / – ◡ – – ◡ ◡ – ◡ ◡ / – ◡ – – ◡ ◡ – ◡ ◡ / – ◡ ◡ –.

¹⁸⁸¹ Négymorás versláb: ◡ ◡ –

¹⁸⁸² A fent felsoroltak jellemzőek Horatius verseire.

¹⁸⁸³ A Parnasszoszon fakadó forrás neve. Apollónak és a múzsáknak szentelték.

¹⁸⁸⁴ *Leo*: Eurich nyugati gót király *consiliarius*. *Vir clarissimus*, jogász, igen jó verseket írt. Narbonneban és Tolosában (Toulouse) élt. Ld. Névmutató.

¹⁸⁸⁵ *Lampridius*: Burdigalában (Bordeaux) élt *rhétor* és költő. Maiorianus alatt Rómában volt. Ld. Névmutató.

¹⁸⁸⁶ *Burdigala* (Bordeaux).

¹⁸⁸⁷ A vers formája a Horatius által használt, kisebb aszklépiadészi strófát követi, amit a prózai fordítás nem ad vissza.

hogy újra hallhassa ezeket. De mivel még fiatal vagy, és langyos érzelmekkel viszonyulsz az ilyen üdvös szórakozásokhoz, legalább a madaurai platonista¹⁸⁸⁸ társalgási kérdés-felelet módszerét vedd át: úgy növelj műveltségedet, hogy felelj a feltett kérdésekre, s tanulmányaidból adj fel másoknak kérdéseket, hogy még pihenés idején is így gyakorold magad a tudományokban.

4 Mivel a lakoma újra szóba került, s mivel te oly sürgetően kérsz tőlem, akár más alkalomra, vagy más személyre írt verset is, hogy már nem győződ kívánni, míg én azt hosszan késlekedve megküldöm neked, fogadd, kérlek, szívesen ezt a költeményt, amit Maiorianus *augustus*¹⁸⁸⁹ korában írtam. Egyik barátom hívott össze minket vacsorára abból az alkalomból, hogy Petrus *magister epistolarum*¹⁸⁹⁰ engem és társaimat is meglepve, váratlanul kiadta költeményeit. Ekkor írtam ezt a verset, gyorsan, míg a konyhafőnök az *oxygarum*¹⁸⁹¹ időzött. Hasonló verseket, dicsekszem, hogy úgy mondjam, inkább jobbakat szerkesztettek Domnulus,¹⁸⁹² Severianus¹⁸⁹³ és Lampridius¹⁸⁹⁴ is, akiket a császár¹⁸⁹⁵ hívott össze mindenfelől egy városba,¹⁸⁹⁶ házigazdánk pedig véletlenül egyazon lakomára.

5 Csak addig várakoztunk, míg a versmértékeket sorshúzással kiosztottuk. Bár mindenkinek ugyanarról a témáról kellett írni, mégis a társaság tagjai egymás iránti kölcsönös tiszteletből úgy határoztak, hogy mégsem kell mindegyikünknek ugyanazt a versmértéket használni, nehogy közülnk azt, akinek a költeményét a többiekénél gyengébbnek ítéljük, először a szégyen, azután pedig a gyűlölködés mardossa. Ugyanis azonnal kitűnik, ha valaki ugyanolyan versmértékű költeményt szaval el, hogy megegyező tehetséggel írta-e. Ami pedig téged illet, akkor fogod megfelelően dicsérni a mellékelt írást, ha teljesen átadod magad a pihenésnek. Mert hisz nem lenne méltányos, ha bírálóként szigorúan szétzúznád azt, amit barátod komolyan nem dolgozhatott ki.

- 1 Jöjjetek összehívott ifjak, a hely, az óra, az asztal, az alkalom parancsolja,
hogy emeljük a csillagokig lelkesedésünkkel azt a könyvet, melynek verseit
hallgatjuk és
- 5 szavaljuk. Olvasni kell műveidet, Petrus, aki mindkét mesterségben¹⁸⁹⁷ járatos
vagy. Üljük meg hát testvérek az irodalom
- 10 jámbor ünnepét. Töltsé kedves társaságunk evéssel, ivással, tánccal ezt az
estét. Hozzatok bíborral takart heverőt,
- 15 ragyogó bíborszöveggel, melyet ércüstben átfőzve
Meliboea¹⁸⁹⁸ hulláma festett meg, hogy a tiszta gyapjút

¹⁸⁸⁸ Lucius *Apuleius* (125–180). Ld. *Sid. Ep.* II. 9. 5.

¹⁸⁸⁹ *Maiorianus*: Aëtius vezér-társa. 454–56-ban *comes domesticorum* nyugaton. 457-ben *magister utriusque militiae*. 457–461 között *augustus*. Ld. Névmutató.

¹⁸⁹⁰ *Petrus*: Maiorianus *magister epistolarum*a, nem azonos a VII. 11(10) 2. Petrusával. 473-ban vagy 474-ben halt meg. Ld. Névmutató: Petrus 1.

¹⁸⁹¹ *oxygarum*: a rómaiak kedvelt halszószának, a *garum*nak az ecettel hígított változata. Akár a szardellapasztta, kiemelte az ételek ízét, helyettesítette a sőt, és az ecetes változat elősegítette az emésztést is.

¹⁸⁹² *Domnulus*: Afrikai származású. *Quaestor* Arelatében. A *Vita S. Hilari* szerzője. Ld. Névmutató.

¹⁸⁹³ *Severianus*: Galliai költő és *rhétor*. Feltehetően azonos Iulius Severianusszal, a *Praecepta artis rhetoricae* szerzőjével. Ld. Névmutató.

¹⁸⁹⁴ *Lampridius*: Ld. IX. 13. 2. v. 20.

¹⁸⁹⁵ *Maiorianus*

¹⁸⁹⁶ *Arelate*: Arles.

¹⁸⁹⁷ *utroque disciplina*: a próza- és versírást érti alatta.

¹⁸⁹⁸ *Meliboea*: Tengerparti város Thesszáliában az Ossa hegy lábánál.

- 20 karmazsin színével itassa át. Idegenből hozott kárpitot terítetek, rajta Ctesiphon¹⁸⁹⁹ és Niphatis hegyeit,¹⁹⁰⁰ rászöve mozdulatlan ragadozó vadállatokat, melyek dühét növeli a
- 25 skarlátszínű anyagon jól ábrázolt seb, s a dárda ütése nyomán mintha feltörne a vér a bíborszöveten; vad tekintetű parthus fordul el ügyesen, s visszanéz, menekülve előre
- 30 lovagol, a visszadobott dárdájával a vadállatok képmásait futamítja meg. Hónál fehérebb lenvásznat terítenek a kerek
- 35 asztalra, s borítsa babér, borostyán és szőlő. Nagy kosarakban zanótot, sáfrányt, őszi rózsát, fahéjat, fagyalt,
- 40 gólyahírt hozzanak, illatos füzérek díszítsék az asztalt és a heverőt. Balzsammal kent illatos kéz simítsa borzas szakállunkat, s szálljon fel a tetőig Arábia termésének
- 45 illatos füstje. Mikor majd beáll az éj, ne csak a sok fény emelkedjék a mennyezetig, s verődjön vissza a boltozat
- 50 fényes kazettáiról, hanem olajat nem ismerő és ragacsos kenőccsel degeszre töltött lámpák árásszanak balzsamot is szét.
- 55 A szolgák fejüket meghajlítva, a cizellált tálak alatt roskadozó vállaikon hozzák a fenséges fogásokat. Csészek, serlegek és vegyítő edények árásszák a falernumi bor és a
- 60 nárdus illatát, a *tripusok*¹⁹⁰¹ és kancsókat rózsakoszorú díszítse. Öröm a virágfüzérek illatát a szélbe szóró alabástrom¹⁹⁰² közt járni, öröm átadni tagjainkat a kimerülésig a
- 65 hullámzó körtánc játékanak, vagy lábbal, ruhával, hanggal utánozni a reszkető bacchánsokat. A két tenger partjáról küldjön
- 70 Corinthus szigorú zeneiskoláiból karmestert és citerás lányokat, akik ujaik közt a lantverővel zengessék a húrokat, közben csengő hangon énekeljenek.
- 75 Adjatok rézsípot is, amit a meztelen szatírok szeretnek, hozzatok rekedt furulyásokat, akik nyögve fújják ínyük között
- 80 felpuffadt szájukból a levegőt harsogó hangszerükbe. Adjatok elő bocsorokos¹⁹⁰³ dalockákat, mondjatok beszédet a *cothornusokból*,¹⁹⁰⁴ adjatok elő mindazt, amit az ügyvédek, s
- 85 mindazt, amit a költők a különböző alkalmakkor elharsognak. Mindezeket felülmúlja Petrus. Kezünkben kiadott könyve, melyet
- 90 művészi prózában és versben írt, rögzös pályát s *labyrinthusok* útját járva be. Minden műfajban dolgozott, és minden próbát kiállt, s megszerezte a próza és a költészet

¹⁸⁹⁹ *Ctesiphon*: A parthus birodalom fővárosa a Tigris partján.

¹⁹⁰⁰ *Niphatis*: Hegység a Tigristől nyugatra.

¹⁹⁰¹ A *kraterek* tárolására használt háromlábak.

¹⁹⁰² *alabstra*: illatos kenőcsök tárolására szolgáló apró, alabástromból készült kancsó. Ezeket felfüggesztették a mennyezetre, mint a mai illatosítókat.

¹⁹⁰³ *socor*: alacsony, könnyű lábbeli, amelyet a görögök otthon viseltek. A komédiákban a színészek ilyen viseltek, ezért átvittén a komédia megjelölésére is használták.

¹⁹⁰⁴ *cothurno*: magasított talpú cipő, amelyet a görög tragédiák színészei hordtak. A tragédia és a fennkölt beszéd jelzője.

- 95 pálmáját is; minden tanult ember hirdeti nevét. Maradjunk távol
Hippokrené és Aganippe forrásától,¹⁹⁰⁵ tartsuk távol a dalos
- 100 Apollót és társait, a Camenákat,¹⁹⁰⁶ és Minervát¹⁹⁰⁷ is, a költészet védnökét;
mondjatok le e mesebeli lényekről, csak az
- 105 egyetlen Isten álljon előttünk. Szónokunk előtt ámul a diadémmal ékes
hatalmas úr,¹⁹⁰⁸ a *senatus*, a hadsereg, a lovagok és Romulus népe; s a *forum*, a
templomok, a vidék és a katonai táborok
- 110 visszhangozva éltetik. A Padus¹⁹⁰⁹ vidéke és Liguria városai még hangosabban
fejezik ki szeretetüket gyermekük iránt. Hasonló
- 115 tetszésnyilvánítás visszhangzik a Rhodanus¹⁹¹⁰ menti városokban, s a kemény
ibériaiak követik a gallokat dicséretében. Nem is
- 120 volt még ezen a tájon, nevét mégis gyorsan ismertté tette
a keleti, északi, déli és nyugati szél.¹⁹¹¹

6 Íme, bár megkértelek, miről verselj, magam írtam verset. Ilyen egérrágta versecskéket
könyvszekerényem mélyéből – mintegy húsz év után – hoztam napvilágra. Ilyeneket ta-
lálhatott Ulixes¹⁹¹² is, mikor hosszú távollét után hazatért. Kérlek tehát, légy szíves, bocsásd
meg nekem ezt a kis szórakozást. De nem szerényen, de nem is szemérmetlenül azt kérem
még tőled, hogy amit én hirdettem barátom egész könyvéről, a példát követve, te úgy ítéld az
én írásaimról. Elj boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 14.

Kelt Augustonemetumban, 477-ben

SIDONIUS BURGUNDIÓJÁNAK¹⁹¹³ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Duplán kínoz engem, hogy mindketten ágyba kényszerülünk. Ugyanis semmi sem
nehezebb, mint amikor a jelen lévő barátokat ugyanannak a betegségnek az erőtlensége vá-
lasztja el egymástól. Mert ha megesik, és nem ugyanabban a lakosztályban fekszenek, nem
tudnak sem beszélgetni, sem vigasztalni egymást, de még kölcsönösen imádkozni sem tud-
nak egymás állapotának jobbra fordulásáért: ugyanis mindenki mértéktelenül szomorú, de
mindenki a másik miatt. Hiszen ameddig a másik veszélyben van, nem kesereghetsz a saját
állapotod miatt.

¹⁹⁰⁵ *Hippocrené* ... *Aganippe*: Apollónnak és a múzsáknak szentelt források a Helikonon.

¹⁹⁰⁶ *Camena*: eredetileg jóstehetségű forrástündér, de múzsát is jelent. Vö. *Daunia Camena*: a görög Apollót nevezték így, majd a római költészetben Horatius magára alkalmazta, ld. *Carm.* 4. 6. 25–30.

¹⁹⁰⁷ *Minerva*: A görög Pallasz Athéné római megfelelője, a capitoliumi triász tagja. A bölcsesség istennője.

¹⁹⁰⁸ *diadematis potestas*: Maorianus császár. A verset korábban írta, mint a levelet. Némi nosztalgia érződik benne, hiszen a levél keletkezésekor, bár feltehetően Iulius Nepos még élt Dalmatiában, Nyugaton nem volt legitim uralkodó. A diadém keleti eredetű rangjelző fejdísz, lehet, hogy némi korrekció a versben és Zenónra utal.

¹⁹⁰⁹ *Padus*: Pó.

¹⁹¹⁰ *Rhodanus*: Rhône.

¹⁹¹¹ Prózai fordítás, amely nem követi a versmértéket. A vers metrumairól (kisebb aszklépiadészi strófa, anakreóni bimeter, szapphói hendecasyllabus) ld. ONORATO 2017.

¹⁹¹² *Ulixes*: Odüsszeusz.

¹⁹¹³ *Burgundio*: Neve alapján burgund. Iskoláskorú ifjú, *vir clarissimus*. Ld. Névmutató.

2 De most, legkedvesebb gyermekem, Isten elosztatta az irántad érzett legnagyobb aggodalmamat, mivel kezded visszanyerni régi erődet. Ugyanis azt mondják, hogy már fel akarsz kelni, és amit még inkább remélek, már képes is vagy rá. Teljesen úgy tanácskozol velem, és közeli magányosságod szorongásában olyan apró irodalmi kérdésecskéket vetsz fel, mint aki már meggyógyult, noha még beteg vagy, így jobb hallgatni Szókratész¹⁹¹⁴ az erkölcsről, mint a testről vitatkozó Hippokratészt.¹⁹¹⁵ Tökéletesen méltó vagy arra, hogy Róma tapsot érdemlő karjaiban melegedjél, és mikor felolvasol, az *Athenaeum*¹⁹¹⁶ díszes ülései megremegjenek a tapsorkántól.

3 És ezt kétségkívül el is nyerted volna, ha a béke és vidékünk feltételei megengednék, hogy te is a *senator*i rangú ifjak társaságába vegyülve művelődhess. Hogy ilyen dicsőségre és hírnévre egyaránt képes vagy szert tenni, arra beszéded minőségéből következtetek, amelyet a minap a legilletelmesebben mondtál el, amelyet a pillanat hevében írtál, és amelyet a barátságosok csodáltak, a gőgösek ámuldoztak rajta, a szakértők pedig élveztek. De nehogy szemérmetlenül elhomályosítsam a kissé eltúlzott dicséretemmel a szerénységedet, okosabb, ha a dicséretet inkább rólad, mint ha neked írom. Jobb lesz, ha visszatérünk a levél tárgyához.

4 Tehát azt kérdezted a levélhordód által, hogy mik azok a „*recurrentes asseram*”¹⁹¹⁷ versek. Kéred, hogy gyorsan válaszoljak, de példákkal. Kétség kívül azok a „visszafutók”, amelyek a mérték vagy a betűk megváltoztatása nélkül, ahogy az elejétől a végéig, ugyanúgy olvashatók visszafelé a végétől a kezdetéig. Itt van egy régi:

*Roma tibi subito motibus ibit amor.*¹⁹¹⁸

[és egy másik: *Sole medere pede, ede perede melos.*¹⁹¹⁹]

5 Van egy másik formája a „visszatérőnek”, ahol nem az egyes betűk, hanem az egyes szavak ismétlődnek, ahogy az én egyik *disztichon*omban (biztos vagyok benne, hogy ilyet sok szerzőtől, sokat olvastam). Ebben egy kis patakocskával játszottam, amely egy váratlan vihartól megduzzadva kilépett a medréből és árával áttörve előntötte az utat és a megművelt

¹⁹¹⁴ *Socrates* [Szókratész] (Kr. e. 469–Kr.e. 399): a klasszikus nyugati filozófia és etika megalapozója.

¹⁹¹⁵ *Hippocrates* [Hippokratész] (Kr. e. 460–Kr. e. 377): a kósi orvosi iskola vezetője, az addigi orvosi tudás összefoglalója, akit az orvostudomány atyjának tekintenek.

¹⁹¹⁶ *Athenaeum*: Hadrianus építtette Rómában az athéni Akadémia mintájára. A Traianus-forum szomszédságában állt.

¹⁹¹⁷ *recurrentes asseram*: az *anagrammák* egyik fajtája. Olyan szó, vagy szókapcsolat, amely oda- és visszafelé olvasva is ugyanaz (magyarul a klasszikus példa: indul a görög aludni), vagy tágabb értelmű használatban nem ugyanaz, de értelmes (a klasszikus latin példa: Roma/Amor).

¹⁹¹⁸ Magyarra nem lehet *palindrom*ban lefordítani. A Sidonius idézte *pentameter* egy *disztichon* második sora. Quintilianushoz kötik, bár nem sok köze van hozzá. Az eredeti verseike valóban csak az a *pentameter* lehetett, amit Sidonius idézett, és annak, mint a *palindrom*oknak általában, ördögi, obszcén tartalma volt. A második sort általában úgy fordítják, hogy „Gyere Rómába, hamar rád talál a szerelem”. Ez még csak sikamlós. Ezt a *pentameter*t egészítették ki egy *hexameter*rel, feltehetően később, a középkorban. „*Signa te, signa, temere me tangis et angis/ Roma tibi subito motibus ibit amor*”. Jelentése: „Vess keresztet te, ki vakmerőn érintesz és megkésérsz / óh Róma, sietős léptekkel jön hozzád, akire vágysz.” (ford. Nacsinak Gergely András, Palindromia. *Liget*, 2012/9. p. 8) Az, hogy honnan ismerte Sidonius ezt – a feltehetően kétértelmű változatot –, már Andersont is ámulatba ejtette. A második szöveghez egy kedves anekdota fűződik. A történet szerint a Sántát, aki megkérdezte, hogy miért nem lovon meg Rómába, Szt. Márton számárrá változtatta, és a hátán ülve vonult be Rómába. Ekkor hangzott el az ördögös verseike.

¹⁹¹⁹ *Sole medere pede, ede perede melos* [Több fordítása is lehetséges: a) Egyedül, gyógyíts verssel és publikálj egy dalt; b) Gyógyulj meg nappal, kapj étvágyat a gyaloglással és add ki a dalodat]

földet, bár hamarosan elveszítette árjának bőségét, amelyet csak a zivatar ereje duzzasztott fel, és nem az örök égi erő csatornája táplálta.

6 Tehát a már említett patakot (ugyanis mint utazó értem el), miközben inkább a partot, mint a gázlót kerestem, és ennek a tréfás *epigrammának* a lábain sikerült a megáradt patakon átkelnem:

*Praecipiti modo quod decurrit tramite flumen
tempore consumptum iam cito deficiet.*¹⁹²⁰

Ezt ha megfordítjuk, így olvasható:

*Deficiet cito iam consumptum tempore flumen,
tramite decurrit quod modo praecipiti.*¹⁹²¹

Íme, itt vannak a versek, amelynek szótagonként megcsodálhatod a logikáját. Másrészt az előkelőséget ne kérd számon tőlük, mert nincs bennük. Úgy gondolom, kielégítő módon elmagyaráztam, amit tudni akartál.

7 Valami hasonlót te magad is csinálhatsz, ha cserébe azért, amit kértél, elküldöd azt, amit én kérek. Ugyanis viszonzásul szeretnék tőled egy nagyszerű fogadalmi beszédet, ha úgy tetszik egy dicsérő előadást, ami Julius Caesarról¹⁹²² szóljon. A téma olyan hatalmas, hogy a tanulónak, legyen az bár a leginkább ékesen szóló, semmi mástól nem kell tartania, mint attól, nehogy keveset mondjon. Ugyanis, ha eltekintünk attól, amit a legyőzhetetlen *dictator* dicsőségéről írt könyveiben a pataviumi,¹⁹²³ ugyan ki az, aki Suetonius¹⁹²⁴ művéhez, ki az, aki Iuventus Martialis¹⁹²⁵ történetéhez vagy főként Balbus *Ephemeris*éhez¹⁹²⁶ szóban mérhető lenne?

8 De ezt rád és írótabládra hagyom. Az én tisztem inkább az lesz, hogy a hallgatóság padjait összegyűjtsem, előkészítsem füleiket a mennydörgő robajra, miközben pedig te más erényeiről beszélsz, én a tiedről beszélek. És ne félj attól, hogy én valamilyen Cato-féle¹⁹²⁷ bírakat fogok összehívni, akik féltékenységüket és tudatlanságukat a maguk készítette szigorúság köpenyével takargatják, bárha a tapasztalatlanság engedményeket is követel. Ha pedig bárki olyan gonosz lenne, hogy ha felismeri a jó írást, de mégsem dicséri, akkor ezt látva, a jók őt sem fogják dicsérni.

9 Ezért feloldom a szíved az ilyen félelmek alól: áhítattal fogjuk valamennyien hallgatni, mindnyájan jóindulattal, és egyként fogjuk élvezni azt az örömet, amit nekünk nyújtasz. Ugyanis sokan fogják dicsérni ékesszólásodat, többen tehetségedet, valamennyien szerénységedet. Hiszen nem kevésbé dicséretes, ha egy fiatal férfi, vagy, ami még szebb, egy csaknem

¹⁹²⁰ A keresztúton át hanyatt-homlok rohanó folyó, idővel veszít vizéből és már el is tűnik. (Ford. T. Horváth Á.).

¹⁹²¹ Visszavonul gyorsan már a múlt idővel a folyó, a keresztút elmosódva tovasiet. (Ford. T. Horváth Á.). Mindkét versike szójátékok halmaza, fordítása több értelmet rejt, de mindkettőben az elfolyó víz és a múlt idő fölött mereng.

¹⁹²² *Caius Julius Caesar* (Kr. e. 100–44): A hadvezér, *triumvir, dictator*. Ld. Sid. *Ep.* I, 5, 7.

¹⁹²³ *Patavinis*: Titus Livius (Kr. e. 59–Kr. u. 17): római történetíró, Pataviumban született.

¹⁹²⁴ *Suetonius* Tranquillinus (69–160) római történetíró.

¹⁹²⁵ *Iuventus Martialis*: Sidoniusból ismerjük. Történetíró. PWRE X/2 1367.

¹⁹²⁶ *Lucius Cornelius Balbus* (maior): Kr. e. 40. év *consulja*. Naplót vezetett a saját maga, és Caesar életének eseményeiről (*Ephemeris*). Ez később elveszett. Suet. *Caesar*, 81.

¹⁹²⁷ *Marcus Porcius Cato* (maior) (Kr. e. 234–149): író, történetíró, államférfi. A görög-párti Scipio körével szemben a régi római erények és műveltség védelme jegyében harcolt a görög kultúra meghonosítása ellen.

gyermek mérkőzik meg a nyilvánosság bírkózócsarnokában nem csupán az erkölcsi, de irodalmi képességei révén is. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 15.

Kelt Augustonemetumban, 480–482 között

SIDONIUS GELASIUSÁNAK¹⁹²⁸ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Bizonyítod (és én nem kérek bocsánatot), hogy hibát követtem el. Természetesen hibáztam, mert egyetlen hozzád címzett levelet sem vettem be leveleimnek ebbe a gyűjteményébe. De, azt írod, hogy a bűnöm megbocsátható, ha küldök neked valamit, amit énekelni lehet, mivel Tonantiusomnak¹⁹²⁹ hasonló okból versben és prózában írt levelet küldtem. Emellett panaszkodsz, hogy lapjaim, ha játékos hangnemben íródnak, csakis a *hendekaszillabusz*okat¹⁹³⁰ használják. Ezért arra kérsz, hogy hagyjak fel a *trochaikus* fecsegéssel, és valami kis hatlábás¹⁹³¹ sort követelsz. Teljesítem, amire kértél. Csak neked kell barátságosan fogadni, akár ódának, akár *eclogának* nevezed. Ugyanis abban a versmértékben, amit hosszú időn keresztül nem használtam, nehezebb verset írni

- Azt kívánod, barátom, hogy kötetemben
zengjen a versmérték gyors
pergő *jambusa*,¹⁹³² az eddigi *trocheus*¹⁹³³ helyett,
vonakodó kettős lábát és négyes idejét
5 adja hozzá a *spondeus*,¹⁹³⁴ hogy a gyorslábú ütembe
rövid ideig beültessük a *trimetriát*,¹⁹³⁵
és visszahangozza ez a leggyorsabb verslábát,
amelyet művelőiről¹⁹³⁶ egykor *pyrrichiusnak*¹⁹³⁷ neveztek,
amelynek mindenhol a végén van a helye;
10 keretként hozzáadandón közvetlenül a verssorhoz,
most mindjárt az első lábként, majd az utolsóként
az *anaphestus*¹⁹³⁸ jön, amely jóllehet könnyebben
kiejthető, ha a harmadik követő
szótag kettős rövid lába hosszúhoz tapad.
15 Ezeket összekeverni alig tudja egy közönséges

¹⁹²⁸ *Gelasius*: *Vir clarissimus*, Tonantius és Firminus barátja. Közelebbről ismeretlen. I.d. Névmutató.

¹⁹²⁹ *Tonantius*: Tonantius Ferreolus fia, *vir clarissimus*. Volt egy birtoka Nimes mellett: Prusianum, és egy másik Rodez mellett: Trevidon. I.d. Névmutató.

¹⁹³⁰ *hendekaszillabusz* (*hendecasyllabus*): tizenegy szótagos görög versforma, amely lehetett hatodfeles *jambus*, vagy *trochaikus*, ahol az egyik láb kötelezően *daktilus*.

¹⁹³¹ *senarius*: általában jambikus hatos.

¹⁹³² *jambus*: hárommorás versláb, egy rövid és egy hosszú szótagból áll: (◡ –)

¹⁹³³ *trocheus*: hárommorás versláb, a jambus fordítottja, egy hosszú és egy rövid szótagból áll. (– ◡)

¹⁹³⁴ *spondeus*: négymorás versláb (ez a négyes idő). Két hosszú szótagból áll. (– –)

¹⁹³⁵ *trimetros*: három darab két verslábból álló mértékre írott hatos verssor.

¹⁹³⁶ A *pyrrichius* neve a görög *pyrrhiké*re, egy fegyvertáncra utal, amelyben több akrobatikus elem, ugrás is volt. Ezért nevezték gyorsnak, és ugrónak is.

¹⁹³⁷ *pyrrichius*: kétmorás versláb, két rövid szótagból áll. (◡ ◡)

¹⁹³⁸ *anaphestus*: két rövid és egy hosszú szótagból álló négymorás versláb. (◡ ◡ –)

- költő, amilyennek maga Sollius is látszik;
lantverőm hibázik és szám barlangjában
vándorló botladozó nyelvem nem képes illő módon előadni
egy eposzt. De ennél alkalmasabb lenne, ha Leo¹⁹³⁹
20 alkotná meg, vagy aki Leo pályáját követi
latinul dalolva, bár első volt Atticában
Consentius,¹⁹⁴⁰ aki apját is felülmúlta,
szava és mértéke hűen Pegasus forrásához¹⁹⁴¹
képes volt a költészet minden formájában énekelni,
25 oly gyakran dalolt a görögök szavával,
és Pindaros¹⁹⁴² mellett a csillagok közé emelkedett
és győztesen a kettős csúcsú hegyre¹⁹⁴³
és senki sem előzi meg a *Delphica* csillagai¹⁹⁴⁴ közül.
De amikor a kettős próféta, ha költői lantját
30 latiumi mértékre veri a dór helyett,¹⁹⁴⁵
Flaccus,¹⁹⁴⁶ venusiai lantverő hiába veszed elő
és te, a japyg Aufidus¹⁹⁴⁷ szülötte hattyú¹⁹⁴⁸
az Atax¹⁹⁴⁹ szülötte mennydörgését hallgatod, amint saját hattyúival
énekel¹⁹⁵⁰
és meghajtott nyakú édes dallammal siratja vereségét.
35 És nem csak ezeknek van művelt lelkük,
jöllehet ők a szakértők közt tapasztaltabbak:
Severianus,¹⁹⁵¹ a *rethor*, magasztosabb,
Afer¹⁹⁵² agyafúrtabb és Domnulus¹⁹⁵³ csiszoltabb,
az iskolázott Petrus¹⁹⁵⁴ a Múzsák körében
40 nagyszerűbbet alkotott volna,
és a levélírás sem akadályozta volna tollukat,
hogy nagyszerűt alkossanak.

¹⁹³⁹ Leo: Eurich nyugati gót király *consiliarius*. *Vir clarissimus*, jogász, igen jó verseket írt. Narbonneban és Tolosában (Toulouse) élt. Ld. Névmutató.

¹⁹⁴⁰ *Consentius*: Narbonnei költő, szofista. Ld. Névjegyzék: Consentius 1.

¹⁹⁴¹ Pegasus patája nyomán fakadt a Helikonon az a forrás, amelyből a költői ihletet merítették.

¹⁹⁴² *Pindarus* [Pindaros]: (Kr. e. 522–518–Kr. e. 442–438): görög kardalköltő. A költő a kardalái és ódái az archaikus, magas szintű görög erkölcsiség képviselői.

¹⁹⁴³ A Parnasszosz, Apollón szent hegye, ahol a Múzsák laktak, a lábánál fekszik Delphoi.

¹⁹⁴⁴ *Delphica*: a delphoi jósa jósnője, a Pythia. Utalás arra, hogy delphoi játékokon költői, irodalmi verseny is zajlott, aki itt nyert, az valóban „koszorús költő” lett.

¹⁹⁴⁵ Hor. *Carm.* III, 30, 12–14: „*ex humili potens / princeps Aeolium carmen ad Italos / deducisse modos*”.

¹⁹⁴⁶ Quintus Horatius *Flaccus* (Kr. e. 65–8), római költő.

¹⁹⁴⁷ *Aufidus*: Apulia fő folyója. Ma: Ofanto. A japygok a későbbi Calabriában éltek.

¹⁹⁴⁸ Ti. Horatius.

¹⁹⁴⁹ *Atax*: Folyó a Pireneusokban, *Gallia Narbonensis*-ben. Ma: Aude.

¹⁹⁵⁰ Sidonius saját magát érti alatta. Horatius volt az apuliai hattyú, ő pedig az Ataxé.

¹⁹⁵¹ *Severianus*: Galliai költő és *rethor*. Feltehetően azonos Iulius Severianusszal. Ld. Névmutató.

¹⁹⁵² *Afer*: talán nem személynév, Sidonius a *vajer* szójátékához használja. Vö. ANDERSON 594. n. 1.

¹⁹⁵³ *Domnulus*: Narbonnei *quaestorius vir*. Korábban *quaestor sacri palatii*. Afrikai származású. *Quaestor* Arelatében. A *Vita S. Hilari* szerzője. Ld. Névmutató.

¹⁹⁵⁴ *Petrus*: 458-ban *magister epistularum* Maorianus császár alatt. Ld. Névmutató: Petrus 1.

- Mindezt mindig tökéletesebben bírhatta volna
a Liguria földjéből és népéből fakadt
- 45 Proculus,¹⁹⁵⁵ aki finom versei dallamainak
lüktetésével még fényesebb külsőt ad költeményeinek,
hogy kihívást jelent még a Venetia kedvenc Mantuájának¹⁹⁵⁶ is,
aki Homéroszhoz hasonlóan dicső,
és Maro¹⁹⁵⁷ művészetének keréknyomán fordul.
- 50 Az én szívem és ajkam joggal megvetendő,
amiért ezek közt cseverész a kérésedre,
megfosztva lelkem szegyetelen bőbeszédűségem
fogadalmaitól, írhatok végre levelet?
de mit tagadjak meg, ha a széken se tud eltéríteni?
- 55 a szeretet nem ismer félelmet, ezért engedelmeskedtem.¹⁹⁵⁸

2 Bocsáss meg nekem, ennek az általam kért munkának a megformálása miatt, aminek gyakorlásáról már leszoktam, hiszen nem gyakran, hanem inkább ritka engedékenységből szoktam művelni. A továbbiakban, ha ehhez hasonló kérész tőlem, ügynöki fogok arra, hogy jobban teljesíthessem kérésedet, gondoskodj versek helyett olyan témáról, amit vagy énekelni, vagy táncolni lehet, amelyeken nevezhetek. Éljen boldogul!

SIDONIUS, EPISTULAE IX. 16.

Kelt Augustunomentumban, 482 elején

SIDONIUS FIRMINUSÁNAK¹⁹⁵⁹ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI

1 Ha még emlékszel, kedves fiam, hogy megparancsoltad nekem, hogy ezt a kilencedik könyvet, amelyet kizárólag neked írtam, adjam hozzá az előző nyolchoz, amelyet Constantius¹⁹⁶⁰ intéztem, ahhoz az egyedülálló tehetségű, egészséges ítélőképességű férfiúhoz, aki a többi nyilvános előadó közül ékesszólásával – akár egyetértéssel ezzel, akár nem – gördülékeny nyelvtudásának adományával magasan kiemelkedik. Feladatokat most teljesítettem, ha nem is tökéletesen, de legalább gyorsan.

2 Ugyanis amint egy egyházmegyei látogatás után hazatértem, minden véletlenszerűen összedobált, porladó és régi papírt összekerestem, hirtelen és kapkodva kezdtem el gyors átirást készíteni, nehogy a téli hideg megakadályozza, hogy azonnal teljesítsem parancsodat. Jóllehet a régiségbúvárt késleltette a meg nem száradó lap, és az írónádra fagyott tinta, amely, úgy érezted, hogy amikor kezded a lapra nyomta, nem lefolyt, hanem letört róla. Így is igyekeztem, hogy még azelőtt befejezzem munkámat, mielőtt még az általunk

¹⁹⁵⁵ *Proculus*: Ligur származású költő, *vir clarissimus*. Ld. Névmutató: Proculus 2.

¹⁹⁵⁶ Mantua mellett volt Vergilius szülőhelye.

¹⁹⁵⁷ Vergilius *Maro*.

¹⁹⁵⁸ A vers jambikus *senarius* (hatos) versmértékű, amit a prózai fordításban nem követtünk.

¹⁹⁵⁹ *Firminus*: Gelasiusnak és Sidonius fiának, Apollinarisnak a barátja. Ld. Névmutató.

¹⁹⁶⁰ *Constantius*: Lugdunumi (Lyon) *presbyter*. Ld. Névmutató.

tizenkettediknek, általatok Numa havának nevezett hónap¹⁹⁶¹ elérkezne, és Favonius¹⁹⁶² lágy fuvallatával és esőivel a természetet megtermékenyítené.

3 Az maradt csak hátra, hogy te, az olvasó, ne követelj tőlem teljesen ellentétes dolgokat, érett kidolgozást és gyorsaságot. Ugyanis valahányszor bárkitől egy könyv gyors megírását követelik, nem annyira az érdemeiért követeli a szerző az elismerést, hanem sokkal inkább az engedelmességéért. Végezetül, mivel azt mondtad, hogy tetszettek neked azok a jambusok, amelyet Gelasiusnak,¹⁹⁶³ ennek az igen jószándékú férfiúnak küldtem, most téged is megajándékozlak ezzel a Mytiléne városában született munkácskával.¹⁹⁶⁴

Verseim váltott ütemű dagályán
vakmerő sajkám tovatűnik immár,
s kétfelé szeldelt habon,¹⁹⁶⁵ íme, kormány-
rúdja se reszket.

Árbocot bont és meredek vitorlát
oldoz: elnyugvó evezőlapáttal
köt ki, csókolván a fövenyt, s szökellve
simul a parthoz.

Bár az írgyek raja morgolódva
fújja rám, meddőn, harapós haragját:
nem csahol fennen sohasem, remegve
népszavazattól.

Rengetik tatját, püfölik gerincét,
döngetik gályám kereköblű törzsét;
árbocát ádá, sziszegő szavaknak
verdesi szárnya.

Ám hajónk orrát okosan tereljük
révbe: nem rettent dagadó vihar sem.
Itt lehorgonyzunk, hol e főre kettős
lombkoszorú száll:¹⁹⁶⁶

mit Quirinus-nép¹⁹⁶⁷ kegye juttatott, vagy
bíbor-ékított öregek tanácsa,
s melyre bölcs bírák honi társasága
érdemesített,

¹⁹⁶¹ Numa Pompilius hónapja a február volt.

¹⁹⁶² A nyugati szél.

¹⁹⁶³ *Gelasius: Vir clarissimus*, Tonantius és Firminus barátja. Közelebbről ismeretlen. I.d. Névmutató.

¹⁹⁶⁴ A *verna* háznál született rabszolgát jelent. Mytiléné pedig Sappho szülővárosa. A vers sapphói strófában íródott.

¹⁹⁶⁵ *biperito*: prózában és versben.

¹⁹⁶⁶ *geminae...coronae*: a próza és a vers koronája.

¹⁹⁶⁷ *populus Quirinī*. Róma népe.

Nerva Traianus¹⁹⁶⁸ mikor itt, a kettős
nyelvű könyvtárban,¹⁹⁶⁹ java mesterek közt
szobrot állított¹⁹⁷⁰ kegyesen, kor-állót
tiszteletemre.

Akkor ért ily kegy, mikoron lepergett
két kerek *lustrum*,¹⁹⁷¹ magam is betöltve
azt a tisztet,¹⁹⁷² mely jogait kiméri
népnek, atyáknak.

Hős eposzt szőttem s enyelegve csacska
csipcsupot szintűgy: sok elégiát is
írtam én kettős veretű sorokban,¹⁹⁷³
zárt hatosokban.

Mostanában, mint vihar, elragadnak
tíz meg egy szótag paripái? sűrűn
zengetek Sappho-zabolázta verssort
s gyéren *iambost*.

S már nem emlékszem, mit is írtam össze
ifju éveknek kora lánghevében.
Vajha nagy részük titok és felejtés
fátyola fedné!

Mert a vénkornak küszöbén, ha végső
éveid tiprod, felidézve bármely
ifju fővel fűjt csacsi versikéd, most
csak vörösödhetsz.

S mert elborzaszt, levelem megannyi
gonddal írom mind kicsiszolva, úgy, hogy
végre versemnél csufosabb cselekvés
vádja nem sújtson;

s azt se higgyék majd, hogy a szép szavakba
süppedek, pompát, piperét papírra
vetve; versíró sikerem ne rontsa
jó papi hírem!

¹⁹⁶⁸ Traianus császár (98–117).

¹⁹⁶⁹ Római szokás szerint a görög és a latin nyelvű műveket külön tartották.

¹⁹⁷⁰ A neves férfiak szobrai felállították a császár *forum*okon. Az irodalmi nagyságok Traianus-*forum*án, annak könyvtárában kaptak szobrot.

¹⁹⁷¹ *lustrum*: öt év. Itt: 10 év.

¹⁹⁷² *praefectus praetorio Romae*. Sidonius 468-ban kapta meg Anthemiustól (467–472).

¹⁹⁷³ *pentameter*: közepén sortörés van, ezért kettős.

Végül is többé *epigramma*-versbe
nem kapok könnyen, se kötött, se könnyed
húron éneklő sorokat serényen
nem sikeríték,

csak ha vérpadról s a hitüldözőkről
pengne tán lantom, s ama mennyre méltó
vértanúkról, kik koronát szereztek
életük árán.

Közöttük elsőként a Tolosa-béli¹⁹⁷⁴
püspököt zengem, Capitolium-domb
lépcsőjének kit meredek fokáról
löktek a mélybe;¹⁹⁷⁵

Mert Minervát és Jupitert tagadta,
vallva Krisztus és a keresztfa üdvét:
hámba még nem tört tulok oldalához
fűzte-kötözte

vad tömeg; s míg bős bika hurcolásza,
vére záporozott szakadékba, szírtre
teste roncsából, s puha pépje langyos
agyvelejének.

S majd Saturnínust ha megénekeltem,
zengje lantom még ama pártfogókat,
kik kemény munkám közepette gonddal
gyámolítottak.

Versem őket bár e szíves szavakkal
név szerint, szálig nem ölelte most föl:
azt, akit húrok szava nem zenghet,
szív szava zengi.

(ford. Kárpáty Csilla)¹⁹⁷⁶

4 Végezetül térjünk vissza az elbeszélő stílushoz, és fejezzük be oly módon a munkát, ahogy valaha elkezdtük, és ne úgy, hogy prózai munkámat egy zenei *epilógussal* zárjam, hiszen akkor megszegném Flaccus szabályát, miszerint amikor boros *amphorát* kezdesz készíteni, az ne tűnjön inkább vizes cserépkorsónak.¹⁹⁷⁷ Élj boldogul!

¹⁹⁷⁴ *Tolosa*: Toulouse.

¹⁹⁷⁵ Sidonius itt téved, *Sgt. Saturninus* Tolosában (Toulouse), és nem Rómában szenvedett mártírhalált.

¹⁹⁷⁶ Megjelent: Római költők antológiája. Európa Kiadó, Budapest, 1964. 466–468.

¹⁹⁷⁷ Hor. *Ars poetica* 21–22.

T. HORVÁTH ÁGNES

TANULMÁNYOK A SIDONIUS-
LEVÉLGYŰJTEMÉNYHEZ

SIDONIUS ÉLETE ÉS PÁLYÁJA

Ha jobban meg akarjuk érteni a késő-római birodalom politikai életének mozgatóit, azokat a folyamatokat, amelyek a kor embereit motiválták, keresve sem találhatnánk jellegzetesebb képviselőre Sidoniusnál. Otthonosan mozgott az állami hivatalokban és az egyházban egyaránt. Mindezek mellett ő volt a latin irodalom talán utolsó jelentősebb alakja. Levelezése, társadalmi kapcsolatai ahhoz a hihetetlenül bonyolult világhoz kapcsolták, amelyben a családi szálak kibogozhatatlan szövevénye jött létre, s adta a gallo-római arisztokrácia azon rétegét, amely meghatározta a provinciacsoporthoz tartozó életét. A felemelkedés útja a katonai karrier, a birtokok termelte pénz, a kultúra birtoklása és a házassági kapcsolatok voltak. Sidonius családja is végtelenül bonyolult szálakkal kötődött szinte minden meghatározó nemzetséghez. Mathisen mutatta ki, hogy Sidonius levelezésének 54%-a érint valamilyen rokoni kapcsolatot.¹⁹⁷⁸ Kapcsolatrendszerének alapja a családja volt, ezért fontos minél többet megtudni róla.

Sidonius és családja csak annyira ismert, amennyit ő maga és kortársai elárultak róla. Ez, bár soknak tűnik, bizonyos pontokon szűkszavú és hiányos ismereteket tartalmaz. Szinte minden róla szóló munka életrajza azzal kezdődik, hogy a „gallo-római arisztokrácia reprezentatív képviselője”. Amit tudunk róla, ezt látszik igazolni, és a prosopográfiai kutatások nem is mentek túl saját közlésének négy generációján. Sidonius és kapcsolatait vizsgálták, de magát a nemzetséget nem. Honnan jött tehát az V. századnak ez a különleges alakja, aki jelentős szerepet játszott a gall közéletben? Ő igen, de maga a nemzetség, a Solliusoké, nem játszott kiemelkedő szerepet Róma történetében. Forrásaink, és maga Sidonius is hallgat származásáról és családja történetének jelentős részéről. Sidonius hallgatásának oka¹⁹⁷⁹ feltehetően saját cenzúrájából fakad. Ennek többféle magyarázata lehet. Elképzelhető, hogy egy viszonylag későn felemelkedett, talán csak harmadik generációs családról van szó, amelynek tagjai nem illeszkedtek a római arisztokrácia elitjéhez. Emellett szól, hogy Sidonius gyakran alkalmazott homályos utalásokat, de főképp beszédes elhallgatásokat bizonyos tényeket illetően. A másik ok lehet, hogy 470 után már kompromittálónak hatottak Sidonius megítélésére azok a gótbarát törekvések is, amelyeket apósa, de jómagam is képviselt. Kortársai talán fel is rótták neki mindezt, és püspökké szentelése után minden erővel azon volt, hogy „bűnös múltját” új szerepvállalásával ellensúlyozza. Ezt a szándékot leveleiben néha túlzott alázattal, a valóság elfedésének szándékát is rejtő kenetteljes stílussal rajzolja meg. Gregorius Turonensis¹⁹⁸⁰ szerint korának és Galliának legnemesebb *senatori* családjából származott, de ha így van, akkor miért nem fogható meg jobban a forrásanyagban? Talán azért, mert maga Sidonius is hallgat róla? Rokonaival folytatott levelezésében (Ruricius, Avitus, Apollinaris stb.) semmi érdemleges nem derül ki azon felül, hogy levelezőtársa és ő maga milyen rokoni nexusban állt.

A késő római prosopográfiai kutatások az élettörténetére, s a legutóbbi¹⁹⁸¹ időben a fia házassága által teremtett kapcsolatokra irányultak. Körül kellene járnunk egy kicsit figyelmebben a mindezidáig kimaradt kérdést, honnan is ered maga a család. Sajnálatos módon

¹⁹⁷⁸ MATHISEN 2020. 41: „Sidonius' social world was very much a family affair.”

¹⁹⁷⁹ Vö. VAN WAARDEN 2020.

¹⁹⁸⁰ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* 21.: „Sidonius... vir secundum saeculi dignitatem nobilissimus et de primis Gallorum senatoribus”.

¹⁹⁸¹ MATHISEN 2003.

elbeszélő források nem állnak rendelkezésünkre, így csupán a felírt anyag szűkszavú információira hagyatkozhatunk.

EGY HIPOTETIKUS CSALÁDTÖRTÉNET SIDONIUS SZÁRMAZÁSÁRÓL

A kiindulópont a neve lenne, ha a római névadási gyakorlat szilárd támpontnak bizonyulna. A késői korban azonban ez is jelentős átalakuláson ment át. De csak abból indulhatunk ki, amivel rendelkezünk. A névtani elemzések, bár igyekeztem forrásokkal alátámasztani, mégis egy erősen bizonytalan és feltevéseken alapuló vonalat követnek, amelynek valószínűsége talán még annál is csekélyebb, mint a prosopográfiák által rekonstruált, nem biztos, csak igen valószínűnek tűnő családfáké.

Neve

Teljes nevét abban az alakban, ahogyan rekonstruálni szokták – Caius Modestus Sollius Apollinaris Sidonius¹⁹⁸² – egyetlen forrás sem közli. Sorra kell tehát vennünk ennek a névnek az elemeit, hogy közelebb jussunk szerzőnkhez. Saját önelnevezésében megtaláljuk a *tria nominát*, a *nomen gentilicium* (Sollius) a *cognomen* (Apollinaris) és az *agnomen* (Sidonius) is szerepel.¹⁹⁸³ Ő maga, leveleinek *inscriptió*-jában csak a Sidoniuszt használta.

Kezdjük tehát azzal a két névvel, amely csak a kéziratokban szerepel, és családtörténeti szempontból kevésbé releváns.

Caius

A római névadási szokások alapján a Caius egyike a leggyakoribb római férfineveknek (*praenomen*), bár ezt a műveiben sohasem használta. A kortárs források sem említik sem Caius, sem Gaius alakban. Ha figyelembe vesszük, hogy a III. századtól a *praenomen* fokozatosan kiszorult, hiszen kevésbé alkalmas az egyén megkülönböztetésére, és helyére inkább az *agnomen* vagy a *signum* került, akkor Sidonius esetében úgy tűnik, hogy a Caius is csak valamiféle későbbi hozzátoldás lehet, talán az itáliai, római származás bizonyítékául szánták inkább, mintsem valóban viselte volna. Miután sem nála, sem a kortársaknál nincs meg, a kódexmásolók jóakaratából kerülhetett művei címlapjára.

Modestus

A kódexekben szerzőként Caius Sollius Apollinaris¹⁹⁸⁴ vagy Caius Sollius Modestus Apollinaris¹⁹⁸⁵ szerepel. Ezekből a kéziratokból származik a Caius és a Modestus, bár sem a kortársak nem hívták ezen a néven, és saját magát sem nevezte így egyetlen írásában sem.

A Caiusról már szoltunk, a Modestus pedig a késő latinban terjedt el, több szent is viselte. Jelentése pedig – 'szerény, szelíd, jámbor' – a szentek erényeit sugallta. Ez a ragadványnév, mint második családnév (*agnomen*) szerepelhetett volna, de tekintve, hogy csak a középkori

¹⁹⁸² Életrajzához ld. STEVENS 1933 és újabban HARRIES 1994. VAN WAARDEN 2018, és a legteljesebb összefoglalás: *Edinburgh Companion to Sidonius* 2020.

¹⁹⁸³ *Carm. IX. praefatio*: „*Largam Sollius nac Apollinaris Felicis domino pioque fratri dicit Sidonius suus salutem.*”

¹⁹⁸⁴ MSS *Sidonius Carmen, Epistolae*.

¹⁹⁸⁵ MSS *Carm. IV*; vagy, hogy kiemeljük a magyar vonatkozást: Vat. Pal. Lat. 1587.

kódexekben található meg, azt is mondhatnánk, hogy ezt Sidonius szentté avatása¹⁹⁸⁶ után ragasztották rá későbbi könyvmásolói. Így talán a Sanctus vagy Beatus helyett használták, jelezve a személy egyház által elismert szentségét vagy jámborságát. A név a Codex Matritensis 9448-ból származik. Ezt a korai munkát a IX/X. századra datálják, keletkezési ideje egybecseng a korábbiakkal.

Sidonius

Ő maga egyszerűen *Sidonius*-nak nevezte magát levelei *praefatió*jában, az *Ep.* I, 11, 4, 13-ban, ezt találjuk a *Carm.* XIII, 25-ben, és ez szerepel Avitus,¹⁹⁸⁷ Lupus¹⁹⁸⁸ és Ruricius leveleiben¹⁹⁸⁹ is. Ez az *agnomen* vagy a *signum* válthatta fel, vagy vehette át nála a *praenomen* szerepét.

Barátja, Mamertus Claudianus, a *De statu animae* ajánlásában *Sollius Sidonius*-nak írja. A *Sollius Apollinaris Sidonius* változat fordul elő a *Carm.* IX, 1–3-ban. A sorrend ugyan az *agnomen* helyén tünteti fel, de önelnevezésében a *praenomen* szerepében találkozunk vele. Ebből már csak az szorul magyarázatra, hogy miért éppen ezt a nevet kapta, vagy adta magának. Ez a név ’Szidónból származót’ jelentene, és megfelelné annak a gyakorlatnak, hogy a római névadásban néha jelölték azt a várost, ahonnan az illető származik. A mi esetünkben azonban ez nem valószínű.

Ez a föníciai név azonban közel áll apjának, a szintén keleti hatást mutató, görögös Alcimius nevéhez.¹⁹⁹⁰ Ha családi választás volt, beleillik abba a körbe, amit a galliai feliratos anyag görög nevei is őriznek.¹⁹⁹¹ A Sidonius ugyan nem tartozik sem a mitológiai sem a történelmi hősök csoportjához, inkább arról lehet szó, hogy apotropaikus névként adták, ugyanis a „szidóni” a gazdagság, a jólét szinonimája volt.

Sokkal inkább lehetséges azonban, hogy ő adta magának. Az *Ep.* VIII, 11-ben leírt egy esetet, miszerint baráti körben egymást mitológiai nevekkal illették.¹⁹⁹² Ekkor az Apollinaris családnévre utaló Phoebust kapta. Lehet, hogy általunk nem ismert okból tréfás, talán diákos névadás alapján ragadványneve lehetett, amelyet aztán széles körben használt. A „szidóni” a bíborcsiga nedvére is utalhat, a fentiek alapján nem kizárható, hogy az „uralkodói tinta” a *poeta doctus* metaforája lehetett.

Benet Salvay¹⁹⁹³ kifejtette, hogy a görögös hatású, *-ius* végű *signum*ok alkalmazását az arisztokrata körök a IV. század elején mint „becenevet” alkalmazták, de még a század végén is igyekeztek külön sorba írni a feliratokon, még akkor is, ha *cognomen*ként funkcionált.¹⁹⁹⁴ Itt is hasonló lehet a helyzet, *praenomen* vagy *cognomen* szerepű *agnomen*nel van dolgunk. Megoldani a név rejtélyét nem lehet, annyi bizonyos, hogy a családból egyedül ő viselte, és sem a fia, sem a lányai nem viselték ezt a nevet. Sőt, tovább is mehetünk, a gall arisztokráciából sem találunk mást, aki Sidonius lett volna.

¹⁹⁸⁶ Szentté avatásának dátumát nem ismerjük, mindenképp a XI. század előtt történt meg, amikor a helyi nagyságokat politikai okokból vagy életszentség alapján avatták szentté, a ma szokásos eljárás nélkül.

¹⁹⁸⁷ Avitus, *Ep.* 43, 51–52.

¹⁹⁸⁸ Lupus, *Ep.* 1.

¹⁹⁸⁹ Ruricius, *Ep.* I, 8. I, 9. I, 16.

¹⁹⁹⁰ Ezen a ponton el kell tekintenünk a család feltételezhető görög származásától, de a görögös névadás, miként azt MATHISEN (2003. 73 skk.) Arcadius kapcsán kifejtette, élő volt Sidonius rokoni körében.

¹⁹⁹¹ CIL XII. 2181. Ld. a nemzetségnév elemzésénél.

¹⁹⁹² MATHISEN 1991. 29–44.

¹⁹⁹³ SALWAY 1994. 124–145.

¹⁹⁹⁴ SALWAY 1994. 136–137.

Apollinaris

Az Apollinaris mint családnév (*cognomen*) stabilan előfordul, a család több tagja is ezt viselte. A családhoz tartozó Apollinarisok nevéből csak ez a *cognomen* ismert, a többi név nem szerepel, még nagyapja Sidonius által írt sírfeliratában sem.

Sidoniusnál csak egyetlen egyszer, a fent már idézett esetben fordul elő saját maga kapcsán. A név görög eredetet sugall, jelentése ugyanis 'Apollónnak szentelt', de a későbbiekben egyéb etimológiák váltak ismertté, amelyek megpróbálták a minden kétséget kizáróan pogány nevet kereszténnyé tenni.¹⁹⁹⁵ Galliában Apollónnak jelentős volt a tisztelete. Lugdunumból¹⁹⁹⁶ is ismerjük a kultuszát, de névadója volt Rieznek is: *colonia* Iulia Augusta Reiorum Apollinaris.

Úgy tűnik, a családnak nem volt kapcsolata azokkal a szintén *senatori* családokkal, akik szintén az Apollinaris *cognomen* viselték, és a IV. században magas tisztségeket töltöttek be.¹⁹⁹⁷ Az V. században viszont ismét használják Sidonius családjában. A kérdés: miért?

Ahogy a Sollius nemzetségnév, úgy az Apollinaris is megszaporodott ebben az időben. Azt a korábbi felvetést, hogy a Sollius a kelta eredete miatt lenézett lett volna, most el kell vetnünk. Hiszen miért került volna elő egy feltörekvő fiatalembernél, ha ez csökkentette volna tekintélyét? Úgy vélem, hogy a nemzetség kelta eredetének hangoztatása és a család Apollónnak szentelt volta épp a gallo-római öntudat hangoztatása volt a részéről. Az, amit később „nemzettudatnak” nevezünk, hogy mint kelta-gall a szülőföldről kell, hogy munkálkodjon, és mint római, a birodalomért kell harcolnia. Mindkettő igen erősen kimutatható Sidoniusnál, s költői vénája ezt a szimbólumrendszert is felhasználhatta politikai hitvallásának kifejezésére. Az, hogy a család több tagjánál csak egyetlen nevet, az Apollinarist találjuk meg, felvet egy másik kérdést is, a család *cliensi* mivoltát, amely a nemzetségnév kapcsán szintén felvetődik.

Sollius

A családi háttérrel a halvány sejtéseken túl, talán a nemzetségnév árulna el többet. A *nomen gentilicium* kétségtelenül a *Sollius* volt. A *Sollius* név állt Claudianus Mamertus *De statu animae* ajánlásában,¹⁹⁹⁸ Sidonius műveiben négy helyen¹⁹⁹⁹, és így szólítja meg Ruricius is.²⁰⁰⁰ Így hívta Philomathius²⁰⁰¹ és Caecina Basilius.²⁰⁰² Consentius²⁰⁰³ írt műveiben saját magát nevezi így: „egy olyan egyszerű költő, amilyennek te Sidoniust ismered”²⁰⁰⁴, és „a te ... Solliusod”. Azok, akik Solliusként szólították, mind előtte jártak korban, hivatalban, vagyonban, illetve általános megbecsülésben. Ez azt sejtetné, hogy nemzetsége nem, vagy még nem régen tartozott a legelőkelőbbek közé. Ez azonban nem igaz. Ezt bizonyítja épp Philomathius,

¹⁹⁹⁵ Az *a*, *ab* fosztóképző (*praepositio*) és a *pollus*, *pollens* összetételeivel az 'erényekben bővelkedő' vagy a 'büntől mentes' szómagyarázatát adták a névnek, főként a ravennai Szt. Apollinaris névmagyarázatokor.

¹⁹⁹⁶ SAVAY-GUERRAZ 2005. 55–60.

¹⁹⁹⁷ PLRE I. Apollinaris 1–6.

¹⁹⁹⁸ Claudianus Mamertus, *De stat. anim. praef.* és 1, 1.

¹⁹⁹⁹ Sid. *Ep.* I, 9, 6; V, 17, 9; IX, 15, 1, v. 16; Sid. *Carm.* XXIII. 27–28.

²⁰⁰⁰ Ruricius, *Ep.* II, 23.

²⁰⁰¹ Sid. *Ep.* V, 17, 9. *Philomathius*: Lyoni *vicarius*, majd *assessor*.

²⁰⁰² Sid. *Ep.* I, 9, 6. *Basilius*, *Fl. Caecina Decius*: 458-ban és 463–465-ben *praefectus praetorio Italiae*, 463-ban *consul*, és *patricius*.

²⁰⁰³ *Consentius*: Narbonne-i *vir clarissimus*, *legatus*, *cura palatii*.

²⁰⁰⁴ Sid. *Ep.* IX, 15, 1, v. 16. Ford. T. Horváth Á.

amikor „*domine Sollt*”-ként²⁰⁰⁵ szólítja meg. Sidonius kedvelt megszólítása, a „*domine maior*” visszhangzik nála, amikor csak a legtekintélyesebbeknek kijáró megszólítással illeti. Azonban rajta kívül senki sem viselte a családban. A Sollius ritkasága a névhasználat változását mutatja. A III. századtól a *cognomen* megelőzte a *gentiliciumot*, így az Apollinaris a családban kiszorította a Solliust.

Kutatásunk vonatkozásában mégis ez vezethet közelebb a család gyökereihez. Ennek eredetét keresve nem vagyunk könnyű helyzetben, ugyanis a Solliusok kapcsán szinte mindenki Sidonius nemzetségnevét hozza például. A feliratok elemzői amellett érvelnek, hogy a Sollius kelta eredetű nemzetségnév.²⁰⁰⁶ A Solliust ugyanezen gyökerekre visszamenően a PWRE 3A s. v. Sollius (p. 933.), a *Sollos*, *Sollus*ból származtatja. A *Solius*, *Sollius* nemzetségnév számos feliraton szerepel.

Feltételezve, hogy a Sollius *gentilicium* nem egy kiterjedt nemzetséghez tartozik, a galliai ősök után kutatva talán joggal feltételezhetnénk, hogy a *Sollius* ősök azok közé az *allobroges* közé tartoztak,²⁰⁰⁷ akik a Kr. e. IV–III. században vándoroltak be Galliába. Harciasságukról és kereskedelmükről ismerték őket. Már Caesart is segédcsoportokkal támogatták, és a Rhône kereskedelmi útvonalának ellenőrzése a massiliai görögöktől az ő kezükbe került át. Gyorsan romanizálódtak. A törzs éppen Caesar révén került arra a területre, ahol Augustus provinciát hozott létre számukra, ezért lehet, hogy a Caius *prænomen* tisztelgés lett volna előtte és a Iulius-nemzetség előtt?

Családi központjuk is ezen a területen, Vienna környékén lehetett. Emellett azonban nem tudunk hathatós érveket felsorakoztatni. Épp Aquae kapcsán fejt ki Bernard Rémy,²⁰⁰⁸ hogy bár a Solliusok a „bennszülött” (autochton) nemzetségek közé sorolandók, de más-honnan eredhettek, hiszen máshol is előfordultak, nemcsak Viennában. Ez az a pont, ahol a nemzetség eredetének kutatása több szálra szakad. Ha végignézzük a feliratos anyagot, akkor a nemzetségnév a Rajna–Felső-Duna-vidéken kialakult kultúra teljes elterjedési területén²⁰⁰⁹ előfordul a galatáktól a Duna-menti területeken át a teljes gall, brit és keltiber vidékekig. Tehát ahol kelták voltak, ott voltak Solliusok is.

A feliratos anyag alapján nehéz a *gens Sollia* elterjedését rekonstruálni. Két vonal lehet elképzelhető, az egyik egy kelta népmozgás kimutatása, ahol több törzsnél is előfordul ez a feltehetően kultikus gyökerű nemzetségnév. A másik vonal pedig a hadsereg lehetne, amely egy adott területről összegyűjtötte, majd tovább telepítette a szolgálatot teljesítő nemzetségtagokat. Mint már említettem, az emlékanyag lefedi a kelta terjeszkedés területét, a hadsereg pedig magába olvasztotta a birodalom népeit.

Itáliában meglehetősen ritkán találkozunk a *gens Sollia* névével, bár ismert volt, a kisebb *plebeius* nemzetségek közé sorolták. A feliratos anyag egy része teljesen érdektelen, nem ad segítséget a nemzetség történetéhez. Ilyen Rómában Sollia Tossa²⁰¹⁰ és Lucius Sollius Ursius²⁰¹¹ felirata.

²⁰⁰⁵ Sid. *Ep.* V, 17, 9.

²⁰⁰⁶ HOLDER 1896-1920, II. s. v. Sollius. BLANC-DESAYE 1975. 246.

²⁰⁰⁷ Vö. VIGIER 2011.

²⁰⁰⁸ RÉMY 2007. 449.

²⁰⁰⁹ A La Tène kultúra korától meginduló terjeszkedés során a Hallstatti-kultúra és az azt követő La Tène kultúra idején a francia, germániai, ibér területeket, valamint a Duma-medencét is meghódították, egész Galatiáig hordozva a nyelvet és a kultúrát.

²⁰¹⁰ CIL 06, 26620.

²⁰¹¹ CIL 06, 15557

Samniumban már megfoghatóbb a család státusa, Marcus Sollius²⁰¹² esetében tudjuk, hogy a család Caligula alatt (37–41) a császárkultusz (*sacerdoti diva[e] / Drusillae*²⁰¹³) ápolója. Mint ilyen, feltétlenül a magasabb társadalmi osztályba tartozónak, valószínűleg *senatori* rangúnak kellett lennie. Egy századdal később ugyanitt tűnik fel Sollia Fortunata²⁰¹⁴ neve, fiának, a tizenhétévesen elhunyt Caius Iulius Sabinianus orvosnak a síremlékén. A Sabinus egyértelműen etnikai hovatartozást jelent, a fiú foglalkozása – orvos – pedig nem a római-szabin őslakosságra, hanem valamiféle keleti, leginkább görög kapcsolatra utal, ahol ezt a vonalat Sollia Fortunata kell, hogy képviselje. Mivel mindkét felirat Pinna Vestiorumból került elő, a mintegy százéves különbség ellenére ezt a várost kell a nemzetség samniumi központjának tekintenünk.

Az orvoslás öröklődhetett a nemzetségen belül, Antibes-ből négy olyan orvosi szelencét is ismerünk, amelynek gyógyító tartalmát egy bizonyos Titus Sollius Genitor²⁰¹⁵ birtokolta. A vonal azonban itt is megszakad.

A nemzetség észak-itáliai vonalához tartozóan Venetia et Histria egy tisztviselője, egy bizonyos ticinumi Lucius Sollius, Lucius Secundius fia²⁰¹⁶ volt egy datálhatatlan időszakban.

Az egyetlen olyan személy, aki Itáliában már biztosan a *senatori* rangú Solliusok közé tartozik, az egy ismeretlen nevű Sollius, akinek testvére, M. Sollius Atticus²⁰¹⁷ állított síremléket. A rövid életút szép karriert mutat.²⁰¹⁸ Első állomásaként „*cur(atori) vi]a[r(um) Clodiae Anniae] / Cassiae Ciminae*” szerepel. Ez *praetori* feladatkör volt. Mivel az általa felügyelt utak felsorolásából kimaradt a *via Traiana*, feltehetően a század vége előtt viselte ezt a tisztséget. Ezután, még 197 előtt²⁰¹⁹ Hispaniában betöltötte a *legatus legionis* (*Legio VII Gemina Felix*) tiszteét. Rómába visszatérve *praefectus aerarii militaris* lett, és a felirat szerint eljutott a *consul*, minden bizonnyal a *consul suffectus* tisztségig. Nevét egyetlen *consul*-lista sem őrzi, de 198-ban és 204-ben is van egy ismeretlen *consul suffectus*unk, így feltehetően az utóbbi esztendőben tölthette be ezt a tisztséget. Nem tartom valószínűnek, hogy ez a család kapcsolatban állt volna a galliai Solliusokkal, még annak ellenére sem, hogy az Atticus *agnomen* itt is görög kötődést mutat.

Ha magában Itáliában ritkán is fordult elő a nemzetségnév, a II. századtól Pannonia²⁰²⁰ és Germania területén találkozunk velük. A feliratok tanúsága szerint katonai karriereket kell feltételeznünk. A hadseregben szolgáló zsoldosok felemelkedését tükrözték az általuk állított oltárok, fogadalmi szobrok vagy feliratok. Ilyen volt pl. Germaniában Lucius Sollius²⁰²¹ F[–] Eponának állított emléke. Epona gall lovas istennő volt, Caesar hódítása után került a római panteonba. A *limes* mentén felállított emlékei általában a gall származásúakból

²⁰¹² CIL 09, 07468 = MGR-1992-177 = IFF 00025 = AE 1992, 00336

²⁰¹³ Caligula Kr. u. 38-ban elhunyt nővére, akit istennővé avatattak,

²⁰¹⁴ CIL 09, 07471 = Pinna 00037 = Gummerus-02, 00431 = Gummerus-04, 00456 = AE 1968, 00159 = AE 1992, 00341

²⁰¹⁵ SALLES 1982. 226. a) *T(iti) Soll(ii) Genit(oris) diarbod(on)-* [rózsavíz]/ b) *T(iti) Soll(ii) Genit(oris) thalassero(s)—/ c) T(iti) Soll(ii) Genit(oris) smecticum — / d) T(iti) Soll(ii) Genit(oris) dialepedo(s).*

²⁰¹⁶ CIL 05, 3469

²⁰¹⁷ CIL 09, 5155.

²⁰¹⁸ CORBIER 1974. 436–437.

²⁰¹⁹ A *legio* 197-ben megkapta a *Pia* melléknevet is, ami nem szerepel a feliraton.

²⁰²⁰ Caius Sollius Optatus és Sollius Siro filius állítattott egy márványoltárt Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus tiszteletére Carnuntumban a II. század végén, a III. sz. elején. (CIL 3. 11133)

²⁰²¹ CIL 13, 11539 = RISch-02, 00229 = AE 1901, 00096

felállított lovas katonai segédcsoportoktól (*alae*) származik. Sollius Decuminius²⁰²² Iuppiter Optimus Maximusnak és Iuno Reginának emelt oltára vagy fogadalmi felirata már tősgyökeres „római” istenségeket szólított meg. Feltehetően nem egyszerű közkatonákról van szó, hiszen a kő drága volt, hanem valamilyen rangot viseltek, mint Sollius Gallicianus,²⁰²³ aki nem egyszerű zsoldos, hanem *optio custodiarum* (az őrhelyek felügyelője) volt a *Legio I Adiutrix* katonájaként Valerius Fronto alatt, Mogontiacumban.

Pannoniában C. Sollius Optatus²⁰²⁴ és fia Sollius Siro²⁰²⁵ Iuppiter Optimus Dolichenusnak állítottatott oltárt. Ez a keleti eredetű, a katonák között igen népszerű istenkultusz közel állt a misztériumokhoz, például Mithrász-kultuszához.

Ezek a Solliusok azonban sem az itáliai, sem a galliai nemzetségekkel nem álltak kapcsolatban, de feltehetően ők is kelták voltak. A katonai karrier, amely a társadalmi felemelkedéshez is vezetett, tükröződik a katonai diplomákban, mint például a Marcus Sollius Gracilisé, akinek apja a Zurae²⁰²⁶ dák nevet viselte.²⁰²⁷ A ravennai flotta katonája volt, amikor leszerelt 139-ben. Katonai diplomájában megkapta a polgárjogot és a törvényes házasság jogát, tehát latin jogú polgárból római jogú polgárrá lett. Származását tekintve a *scordiscus* törzshöz tartozhatott. Ez a kelta törzs Kr. e. 279 után jelent meg a Duna és a Száva összefolyásánál, s alakította ki központját a mai Szerémség területén.

Ez a társadalmi felemelkedési folyamat, katonai karrier, közeleti-szakraális szerepvállalás, jellemző volt, és nyomon követhető a galliai Sollius nemzetség esetében is.

A *gens* legtöbb felirata Sidonius levelezésének városaiból való. A feliratok és a levelezés egy területen fedik egymást. Ez mindenképp arra utal, hogy Sidonius ápolta a nemzetség és a család kapcsolatait. Ezek alapján Vienensis/Vienna volt a nemzetség-központ, ezért erre a területre koncentrálunk A legkorábbi feliratok a II. századra datálhatók.

A Demosthenianus-szarkofág²⁰²⁸ feliratának névanyagán görög hatás látszik. Bizonyítéka ez a provincia görögjeivel való kapcsolatnak. A szarkofágot Sextus Sollius Demosthenianusnak²⁰²⁹ szentelte a fia, Sollius Olympiodorus, anyjával Theodotia Basilissával és testvéreivel, Sollia Demosthenianával együtt.

A családfő *tria nominája* egy jellegzetesen római (Sextus), egy kelta (Sollius) és egy görög (Demosthenianus) elemből áll. Ez a felirat az első generációs *libertinus* státusát mutatja („*conlibertus*”), polgárjogot nyert, a felesége *uxor*. A család többi tagja csak két nevet visel. Az anya a Theodotia, ’az istenek ajándéka’, és a Basilissa, ’királynő’ nevet, ami jelentése ellenére lehetett tipikus rabszolga-név is. A gyermekek viszont az apa *gentiliciumát* kapták meg, feltehetően *patronusaik* után. Így a Solliusok eredetileg a gazdáik lehettek. A görög nevek *agnomenek* és nem *cognomenek*. Maga a szarkofág²⁰³⁰ kiemelkedik a többi közül.²⁰³¹ Stílusa germán és görögös

²⁰²² CIL 13, 11946 = IupGer 00159

²⁰²³ CIL XIII, 6739.

²⁰²⁴ CIL 03, 11133 = CCID 00219 = ZaCarnuntum 00150 = CSIR-Oe-Carn-S-01, 00325 = AEA 2004, +00010 = AEA 2006, +00014 = AEA 2008, +00019 = AEA 2010, +00007

²⁰²⁵ CIL 03, 11133 = CCID 00219 = ZaCarnuntum 00150 = CSIR-Oe-Carn-S-01, 00325 = AEA 2004, +00010 = AEA 2006, +00014 = AEA 2008, +00019 = AEA 2010, +00007

²⁰²⁶ ZPE-163-217 = Grbic 00209 = AE 2007, 01786.

²⁰²⁷ Provenance Inconnue. l'année épigraphique, 2007 (2010), pp. 697–724; 720.

²⁰²⁸ CIL XII. 2181.: *Sext(i) Solli Demosthenia/ni Sollia Demosthenianae / filia patri pientissimo et / Theodotia Basilissa con/ iux marito incomparabili et / Sollius Olympiodorus con/ liberto karissimo* [3]

²⁰²⁹ CIL 12, 02181 = ILN-05-02, 00318

²⁰³⁰ Musée de Cologne, inv. 29, 1701;

²⁰³¹ GAGGADIS-ROBIN–GASCOU 1996. 145-171.

elemeket is tartalmaz. A keret a *tabula ansata* egy különleges formáját követi. Két oldalán a görög síremlékek szarkofágjainak zárófedelét idéző²⁰³² *pelta* áll, amelyet szárnyas *genius*ok tartanak.²⁰³³ A családfő nevének hármassága a motívumrendszerben is ismétlődik. Az apotropaikus elemek görög–római hatást mutatnak, a *pelták*, amelyek formája a hadseregből származik és a dél-itáliai *oscillum*ok formáin keresztül jut el a keltákig. A két szárnyas *genius* is eredeztethető görög területről, ikonológiailag az *apotheosis* bármely szárnyas alakjához kapcsolódhat, Eróshoz vagy Thanatoszhoz, amelyek a lélek felemelését szolgálják. Formájuk a dionüszoszi jelenetek puttóira emlékeztet, és a peltával együtt görög kultúrhatást mutat. Minősége azt mutatja, hogy állíttatója gazdag volt, ugyanis figurális kép is található rajta. A családon belüli névadás nagyon beszédes: Olümpiodorosz és Démoszthenész²⁰³⁴ hadvezérek voltak, az utóbbi szónok is. Nem lehetetlen, hogy az apa kapcsolatban állt vagy a hadsereggel, vagy valamely állami hivatallal. A felirat alapján Demosthenianus gazdag *libertinus* volt, akire a kelta és a görög kultúra is hatott.

Sollia Annia férjének, Lucius Marinus Italicensisnek²⁰³⁵ a felirata mellett függőlegesen olvasható: *Grammati*. A feleség neve egy római és egy kelta nemzetség egyesülésére utal. A Sollia a hagyományos névadása alapján apja *gentilicium*ának nőnemű alakja lehet, az Annia viszont feltehetően a matrilinearis vonalat képviseli, kapcsolatot a *gens Anniával*. A férj nevében az *Italicensis* nem Itáliára, hanem *Italicára*, azaz *Baeticára* utal. A *Grammati* már vitatott. Ezzel személynévként nem találkozunk sehol,²⁰³⁶ bár lehet, hogy *signum*.²⁰³⁷ Ebben az esetben inkább írrok, és nem tanár volt. Származást jelölő *agnomen*ének és halálának helye távol esik egymástól. Származása alapján ő is kapcsolatban állhatott a kereskedelemmel, amelynek adminisztrációját bonyolíthatta, így került – vagy ő vagy korábban már a családja – Viennába. Neve, *Marinus*, a tengerhez köti. Lehetséges, hogy ő is *libertinus*. Azonban feliratának *sub ascia dedicaverunt* jelképe ezen túlmutathat. Fiának, Mariniusnak adott Claudianus neve tisztelgés a Iulius–Claudius-dinasztia előtt.

A kereskedelemben való részvétel egy Dea Augusta Vocontiorumból származó feliraton is igazolható.²⁰³⁸ Lucius Sollius Calendio feliratának egyik értelmezése a rajnai hajózáshoz és annak kereskedelméhez kapcsolja.²⁰³⁹ Neve szintén allobrox, amely a *gens Sollia* itteni ágának gazdasági szerepét mutatja. Felesége, Sollia Sabina férje *gentilicium*át és egy etnikumot jelző nevet viselt. Az azonban felfejthetetlen, hogy volt-e köze a szabinokhoz. Az ő feliratán is a *sub ascia dedicaverunt* látható.

A *gens* történetéhez még egy érdekes adalék: Titus Sollius Genitor dobozkája Antipolisból.²⁰⁴⁰ Feltehetően szemorvos volt, s mint ilyen, Apollónak szentelt hivatást űzött. A dobozkában a saját készítményeit tartotta, de lehetett ezekkel kereskedő²⁰⁴¹ „gyógyszerész” is.

²⁰³² Vö. „Thanatos Painter” lekythoszai. Pl. Inv. 01.8080. Museum of Fine Arts, Boston.

²⁰³³ BÉRETTA 1909. 444. Az oldalak spirális formája és a középső palmetta kifejezetten erre utal.

²⁰³⁴ Olümpiodorosz néven több hadvezért is ismerünk, Lampon fia a perzsa háborúban (Hérodotosz, 9, 11), a Kr. e. 287. év archónja Kasszandrosz és Démétriosz Poliorkhész ellen harcolt. Démoszthenész (Kr. e. 384–322) makedón ellenes athéni politikus, szónok, hadvezér.

²⁰³⁵ *Italensis*: Italica = Baetica

²⁰³⁶ KAJANTO 1967. 83.

²⁰³⁷ SANDRINE 1994. 660–661.

²⁰³⁸ CIL 12, 1667; CAG-26, p. 322; SCHMIDTS 2011, 40; BROECKAERT 2013, 348

²⁰³⁹ RIBAS 2017. 78, 310.

²⁰⁴⁰ AE 1968, 289: T(iti) Soll(i) Genit(or)is / diarhod(on) // T(iti) Soll(i) Genit(or)is / thalassero(s) // T(iti) Soll(i) Genit(or)is / smecticum // T(iti) Soll(i) Genit(or)is / dialepid(o)s

²⁰⁴¹ GRÜLL 2019.

Egy ugyanebből a századból való viennei felíraton láthatjuk első jelét annak, hogy a gazdagság – jelen esetben nőágon – társadalmi felemelkedéshez vezet. Sollii Fida²⁰⁴² férje, Titus Cafatius Cosmos volt, akinek Cafatius neve lehet etruszk, de arab is. Ha az utóbbi, feltehetően Szíriából származik.²⁰⁴³ A szírek Lyonban is jelen voltak, kereskedők.²⁰⁴⁴ Másrészt az I. század közepétől sok olyan *libertinus* érkezett ide, akik a császári adminisztrációt látták el. A hellenisztikus területekről származtak, görögök és keleti származásúak is voltak közöttük. A Cosmust Vigier görögnek mondja (*Kosmos*).²⁰⁴⁵ A Titus személynév római, nevei hasonlóan Demosthenianushoz, a romanizációs folyamatot mutatják. Ha a császári adminisztráció görögjei voltak, a velük való kapcsolat már más útra, a politikai szerepvállalás felé vezet. A feleség kelta, feltehetően gazdag, a férj pedig már tekintélyt szerzett, *Vilviri Augustales*. Ők Rómában a *senatus* legelőkelőbb tagjaiból kerültek ki. A provinciákban azonban a lovagrendi statusnak megfelelő társadalmi helyzetűek voltak. Általában nagyon gazdagok, *libertinusok*, a *decurioval* egyenértékű helyet foglaltak el a városban. Ebben a kontextusban is minden arra mutat, hogy a család gazdasági helyzetét a kereskedelem alapozta meg. Császárhűek, a *honestiores* közé tartoztak, közfeladatot láttak el. Házasságuk pedig a vagyoni tekintélyen túlmutató, társadalmi emelkedés felé mutat. Hasonló volt a helyzet férfiaágon is.

A *gens* a Severus-dinasztia idején, 180–250 körül birtokos volt a Bourget-tó fürdővárosában, *Aquae*-ban²⁰⁴⁶ (Aix-les-Bains). Ennek a közigazgatásilag Viennához tartozó *vicus*-nak az élén a *decemlecti* testület állt. A Solliusok elég tekintélyesek voltak ahhoz, hogy a testület tagjává válasszák őket. Ez a testület az elitből választotta tagjait, akik a városi lakosok szórakoztatásáért (mint Rómában a *consul*, a *praetor*, az *aedilis*), a császárkultusz ápolásáért (*seviri Augustales*), és általában a városvezetés feladatainak ellátásáért voltak felelősek.

A családok felemelkedésének jele az állami tisztségek betöltése. C. Sollius Marcus²⁰⁴⁷ neve a leggyakoribb római férfinév, egy kelta *gentilicium*-ot és egy, a Zeidler elemzése alapján a „Interferenz-Onomastik”-ot, azaz olyan nevet tartalmaz, amelyben áthallások vannak a nyelvek között. A rómaiaknál gyakori Marcus és a családban is előforduló kicsinyítő képzős változatok, a Marcus/ Marcula latinul a ’Marshoz tartozót’ jelenti, de benne van a kelta *marvos* ’ló’²⁰⁴⁸ szó is, amely, ha csak az érmék ikonográfiáját nézzük, magukat a keltákat is jelentette. Ez a jelenség gyakori a romanizáció során, amikor olyan neveket vettek át, amelyek könnyen érthetők és átforgalmazhatók voltak. A kereskedők, a hadsereg és a római lovagrend szorosan összefonódott. C. Sollius Marcus a sírfelirata szerint, „*librari(i) XL Galliar(um) / statio{i}nis Cular(onis)*”, számvevő vagy vámtiszt volt. A *statio* a provinciális adminisztráció elengedhetetlen része volt, a helytartóknak alárendelt *beneficiarius* vezette. A *quadragesimae* a gallokra kivetett forgalmi adó volt. Augustustól kezdődően a *societas publicanorum* szedte be. Ezek tagjai rabszolgák vagy szabadosok voltak, és általában lovagrendiek vezették. Commodus uralkodása alatt, Kr. u. 177-től, a közvetett adók beszédét átvette az állam. Cularo fontos központ volt, ez a felirat a város nevének első említése. A *librarius* az adószedéssel kapcsolatban máshol nem fordult elő. A *tabularius*/ *dispensator* volt az írnok, ez

²⁰⁴² CIL 12, 1900.

²⁰⁴³ ALLMER 1860–1861. 313.

²⁰⁴⁴ ROUGÉ 1966. 305–306.

²⁰⁴⁵ VIGIER 2011. 197. Vö. Marcus Laelius Cosmusszal, aki itáliai kereskedő volt és a Berenike–Róma közötti kereskedelmet irányította Tiberius alatt. AST 2021.

²⁰⁴⁶ *Sollius Se[...]us*: CIL 12, 02461. Vö. VIGIER 2011. 220.

²⁰⁴⁷ CIL 12, 02252.

²⁰⁴⁸ ZEIDLER 2011. 14.

ennél több. Főként a hadsereggel kapcsolatban említik, altiszti rang, gyakran szakrális funkciókkal. Ebben az esetben is lehetséges, hogy köze volt a *legiók*hoz, ugyanis a *statio*k gyakran álltak a hadsereg ellenőrzése alatt. Ha figyelembe vesszük családtagjait, apja *tria nominája* római polgárjogot takar, felesége – Attia Aurelia – pedig Cularo legtekintélyesebb családjából származott,²⁰⁴⁹ akkor az egyszerű írnoknál tekintélyesebb hivatalnokra kell gondolnunk. Ez lehet a kereskedelemre utaló családi hagyomány magasabb szintre emelésének jele,²⁰⁵⁰ vagy a hivatali pálya felé ívelő karrier első állomásainak egyike. Nála, úgy tűnik, a nemzetség még nem *senatori* rangú, de már tekintélyt szerzett. Már nem első generációs *libertinus*, inkább másod-, vagy harmadgenerációs, és már lovagrendi. De sírfeliratának van egy eleme, az, hogy miközben az alvilági isteneket szólítja meg: *D(is) M(anibus)*, a két betű között egy szekerce (*sub ascia dedicavit*) található. Ennek betűvel jelzett változatával már találkoztunk Solliia Annia és C. Sollius Heliodorus²⁰⁵¹ feliratán is. Ez a szimbólum keletről került Lugdunumba.²⁰⁵² Elterjedése a hadsereghez, a veteránokhoz, illetve a császári adminisztráció tisztviselőihez köthető. Nem lehetetlen feltételezni, hogy valamiféle kapcsolat volt köztük és a család között. Mindenképp apotropaikus szerepű jel, értelmezése körül ma is viták folynak, de érdekes lehet elgondolkodni Mazzocchi²⁰⁵³ elméletén, aki a *viri clarissimi*, azaz a *senatori* rend tagjainak jelképét látta benne. Valamilyen kiváltság lehetett használata, köze lehetett a *magistraturák imperiumához* is. Ha nem is a *senatori* rendűek jelképe, eredete alapján lehetett az államnak tett szolgálattal bírók (veteránok, tisztviselők) megkülönböztető jele. A *gens* egyes tagjai ekkor már túlléptek a *humiliores* státuson és a *honestiores* közé emelkedtek, így ez a jelkép ezt is kifejezheti.

Sidonius Lugdunumban született, ezért itt is keresnünk kell a *gens* feliratait. A Lugdunensisben talált feliratok sem túl sokat árulnak el.

Egy kivétel akad: C. Sollius Heliodorusé,²⁰⁵⁴ akinek mint a *seviri Augustales* tagjának tekintélyesnek kellett lennie, hiszen a városi *curia* jelölte; és megfelelő vagyonnal is rendelkezett ahhoz, hogy a császárkultusz ápolásának költségeit viselje. A Heliodorus görög név 'Héliosz ajándékát' jelenti, tükörfordításban lényegében megegyezik a Solliusszal, és az Apollinarisszal is.

A görögös névadás itt is élő volt, ilyen Marcus Sollius Epaphroditus²⁰⁵⁵ neve, ami Aphrodité kedveltjét jelenti. Nem zárhatjuk ki, hogy *libertinus* lehetett, mint ahogyan azt Sollius Demosthenianus esetében már láttuk. Valamennyi, a *gens*hez köthető görög *cognomen* egy-egy pogány istenhez való kötődést jelentett. Sem a Heliodorus-, sem az Epaphroditus-feliratot nem tudjuk datálni, de mindkettő római módra a *Dis Manibus* jóindulatába ajánlja a holtakat, azaz Claudius császár halála után keletkeztek, tehát nem korábban mint az I. század vége. A nevek arra is utalhatnak, hogy a nemzetség egy ága egy-egy isten kultuszának ápolását tette hagyománnyá. Ez visszaköszön az Apollinaris név esetében is. Nem tudjuk azonban, hogy ezek csak a *lares familiares*, vagy a *flamines* testületéhez is kötötték őket. Heliodorus nevében

²⁰⁴⁹ JOSPIN 2018.

²⁰⁵⁰ Tudomásunk van más, alacsonyabb tiszti rangot viselő Solliusról is. Ilyen pl. M. Sollius Iulianus *centurio* a 6. *legio* 3. *cobors*ában, akinek a nevét a Hadrianus-fal egy felirata őrzi Hare Hillben. GOODBURN, R., ET AL. 1976. 381; illetve egy marhabőr sátor graffitije: FRÉRE–HASSALL–TOMLIN 1987. 373.

²⁰⁵¹ CIL 13, 1946

²⁰⁵² COUCHOUD–AUDIN 1952. 36–66.

²⁰⁵³ MAZZOCCHI 1739.

²⁰⁵⁴ CIL 13, 1946.

²⁰⁵⁵ CIL 13, 11539.

a Héliosz talán a kelta napisten hellenizálódása, de az Epaphroditus és az Apollinaris Venus és Apollo kultuszához tartozón a Iulius–Claudius-dinasztián keresztül a császárkultuszhoz is kapcsolódott, amelynek ápolóival már találkoztunk. Ha Héliosz kelta eredetre megy vissza, akkor Aphroditén keresztül megtaláltuk a környék trójai származásának hitét megalapozó mitológiai történet halvány jelét is. Octavianus Apollo fiának vallotta magát, Caesar pedig Venus Genetrixszel megalapozta az új származástörténetet, amely Romulus mellett a trójai eredet mítoszává fejlődött. A magukat büszkén trójainak valló arvernumiak kultikus hagyománya Sidonius leveleiben is előfordul.²⁰⁵⁶ A *gens* családjai, úgy tűnik, magukévá tették ezt a tradíciót.

Az írott forrásokban az I. századtól követhetően jelen vannak a Solliusok. Felirataik alapján a *gens* az allobroxok történetének eseményeivel összhangban fejlődött. Felemelkedésük alapja a kézműipar, de főként a kereskedelem volt, amelyről az agyagpecsétek (*sigillumok*) és a hajózáshoz való kapcsolatuk tanúskodnak. A nevek jórészt *libertinusok*hoz kötődnek, akik mögött egy – feliratot maga után nem hagyó, vagy csak mesteremberként vagy kereskedőként működő – nemzetség állt. A kereskedelemben a Rhône-delta – Massilia – görög *frumentariusait* szorították ki, vagy olvasztották be. A *gens Sollia* görög *signumai* erős kulturális hatást, talán tartós együttélést feltételeznek. Társadalmilag azonban magasabb státusban álltak, mint *libertinusai*k, római polgárjoggal rendelkeztek, és mindenképp gazdagok, ugyanis rabszolgáik és szabadosaik is voltak. A *gentiliciumot* ezek is továbbviszik. A romanizáció, a kereskedelemből megszerzett vagyon elindított egy új karriert, amelyben szintén szerepet játszhattak görög elemek. Társadalmilag főként a lovagrendhez tartoztak, ezt támasztja alá az, hogy kereskedtek és a *societas publicanorum* tagjai voltak. A közéletben municipiális tisztviselőként indultak, és a helyi politikai szerepet is elsősorban a lovagrend számára elérhető legmagasabb tisztséggel (*praefectus praetorio*, *praefectus Urbis*) érték el. A *seviri Augustales* tisztség már szélesebb körű és magasabb kapcsolatrendszert is jelenthet, előzménye a család korábbi szakrális szerepvállalása és az uralkodóházhoz való hűsége. A municipiális tisztségekben való emelkedés mellett feltehetően a III. századra tehető Sidonius közvetlen családjának a vienensisi birtokokról Lugdunensisbe való áttelepülése. Ennek hátterében a dinasztikus kapcsolatok állhattak. Ez tükröződik a Sollius *gentilicium* eltűnésén és az Apollinaris *cognomen* feltűnésén is.

A már említett görög hatásoknak megfelelő az Apollinaris családnév is. Galliában jelentős volt Apollo tisztelete. Az érmék a III. században Gallia szerte Apollót ábrázolják.²⁰⁵⁷ Lugdunumból²⁰⁵⁸ is ismerjük a kultuszát. A családot a viennai feliratok is Apollóhoz kötik, amelyek között van egy Nattia Severa, Sollius lánya által állíttatott oltár.²⁰⁵⁹ Talán feltételezhetjük, hogy a nemzetség egyik ága szorosabban kötődött Apollóhoz, így ragadt rá az Apollinaris családnév. A kelta Sollius és a görög Apollinaris lényegében ugyanazt jelenti. Sidonius maga is játszik a Phoebus/Apollo/solus szavakkal, hogy intertextuálisan utaljon saját magára. A mögötte rejlő istenségek (Sulis, Apollo) a fényhez, a gyógyításhoz kapcsolódnak. Feltehető, hogy ugyanaz a *gens*, amelynek a Sollius a korábbi, latinizált kelta neve, az Apollinaris pedig

²⁰⁵⁶ Sid. *Ep.* II, 2, 19; VII, 7, 2: „Arvernum, pro dolor, servitus, qui, si prisca replicarentur, andebant se quondam fratres Latio dicere et sanguine ab Iliaco populos computare.”

²⁰⁵⁷ DT 3002; DT 3286A; DT 2260.

²⁰⁵⁸ SAVAY-GUERRAZ 2005. 55–60.

²⁰⁵⁹ CIL 12, 1810; CHORIER 1846. 323.

későbbi, latinizált görög változat volt, ami megokolhatná, hogy miért használták felváltva, és miért az utóbbi dominált az V. században.

A fentiek új kontextusba helyezik a Sidonius nevet is. Nem pusztán homéroszi értelmű, mint apja feltételezett Alcimus neve. Jelentése: a 'föníciai', ami a gazdag szinonimája. Ez családtörténetileg egyaránt köti szerzőnket kalmár őseihez és dél-galliai görög és szír kapcsolataihoz. Emellett nagyon jellemző rá az áthallásos szójáték, álnévként való kiválasztása egyaránt utal a család kereskedelmi kapcsolataira, gazdagságára, de a bíborra, az isteni jellegre (itt az isteni adomány értelemben) és a méltóságra is.²⁰⁶⁰

Az elmondottak is megerősítik azt a lehetőséget, amelyet Harries²⁰⁶¹ vetett fel hipotetikusán, miszerint az Apollinaris és az Avitus családok ugyanahhoz a nemzetséghez tartozhattak. A nemzetségbeli azonosságot természetesen a jelenleg rendelkezésre álló anyag nem támasztja alá. Az Avitus²⁰⁶² *cognomen* jóval elterjedtebb, de eredetét tekintve ugyanúgy őriz kelta örökséget is, mint ahogyan a Sollius. Galliában Narbonensisben találkozhatunk vele a leggyakrabban. Sidonius apósának görög eredetű Eparchius neve nem csupán az 'eparchia', uralom szóból ered, ami a mi esetünkben a provinciálist, vagy a provinciális helytartót jelöli, hanem ez a görögös név, akárcsak a *gens Sollia* esetében, minden bizonnyal ugyanazt az eredetet sugallja. Ugyanúgy kapcsolatban állhattak a kelta és a görög telepeseikkel, ugyanazok motiválták névadásukat. Ha pusztán a nevekre támaszkodunk, akkor azt kell feltételeznünk, hogy az Avitusok leszármazásuk alapján emelkedtek fel korábban a társadalmi ranglétrán, az Apollinarisok viszont lassabban, inkább szakrális szolgálatuk által, és Sidonius közvetlen felmenői – talán Harries hipotézisének megfelelően²⁰⁶³ – az Avitusok *clienseiként*, majd házasságokkal szorosabbra vont rokonságuk révén kerültek magasabb társadalmi pozícióba. Ezt maga Sidonius is alátámasztja feleségéhez írt levelében: „ahogyan mi *praefectusi* családokban születtünk, majd Isten kegyelméből *patriciusi* családokká emelkedtünk, ugyanúgy tegyék gyermekeink a tőlünk örökölt *patriciusi* családot is *consuli* méltóságúvá.”²⁰⁶⁴ A *praefectusi* a lovagrendire, a *plebeius* családokra utal, amelyek *patricius*sá, *senatori* rendűvé lettek, amelyeknek legnagyobb vágya a *consul*ság megszerzése volt.

Azt – ha eltekintünk a *sub ascia senatori* rendi szimbólumként való értelmezésétől – nem tudjuk pontosan, hogy a Solliusok mikor léptek be a *senatori* rendűek közé, hogy ki volt a *homo novus*, de ez feltehetően a IV. század közepén történt meg. Sidonius maga szépapja idejére teszi.²⁰⁶⁵ Ezt az úrt azonban sem a feliratos anyag, sem az elbeszélő források nem töltik ki.

A nemzetségnév elemzése is csak családtörténeti tendenciákat rajzol meg, apró adalékok, amelyek azonban megmagyarázhatják szerzőnk levelezése fenntartásában sűrűn feltűnő kereskedőket, kivételes görög tudását, az Apollinaris családnevet és a Sidonius költői álnevet is.

²⁰⁶⁰ Nem tudjuk, mikortól használta, de nem a császári bíborra, hanem inkább a *latiulavius*ra, a *senatori* széles bíbor-sávra vonatkozik.

²⁰⁶¹ HARRIES 1994. 23–36.

²⁰⁶² A szó az 'avus' származása, és számtalan helyen előfordult.

²⁰⁶³ HARRIES 1994. 23–36.

²⁰⁶⁴ Sid. Ep. V, 16, 4.

²⁰⁶⁵ Sid. Ep. I, 3, 1.

AZ ADATOLHATÓ CSALÁDTÖRTÉNET

Mint már említettük, Gregorius Turonensis²⁰⁶⁶ szerint korának és Galliának legnemesebb *senatori* családjából származott. A legnemesebb család nyilván kissé túlzás, de nyilvánvalóan azok közé tartozott, amelyek a legfontosabb hivatalokat töltötték be, és meghatározó szerepet játszottak Gallia politikai életében. Az is kétségtelen, hogy birtokaik és azok jövedelme tekintetében a leggazdagabbak közé tartoztak.²⁰⁶⁷ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a születési arisztokrácia már nem feltétlenül a *mos maiorum* követelményei szerinti római mintára alakult ebben az időben. Már maga Sidonius is különbséget tesz nemcsak az *ordo senatorius* osztályai (*vir clarissimi, spectabilis, illustris*) között, hanem megkülönbözteti a született arisztokratát (*senatorii seminis homo*),²⁰⁶⁸ és a viselkedés és életmód szerinti arisztokratát (*senatorium ad morem*).²⁰⁶⁹ Szemléletváltása a megélt történelemmel is kapcsolatban áll, hiszen keserűen kellett megtapasztalnia, hogy a világi arisztokrácia már nem rendelkezik a *mos maiorum* által rárótt kötelességtudattal és már nem képes betölteni hivatalát, ezért fordult az egyház felé. A *senatorium ad morem*²⁰⁷⁰ azt is megmutatja, hogy szülőföldjén gyakran nem a törzsökös arisztokratákból kerültek ki az egyház tagjai, de még vezetői sem, hanem azokból, akik képesek voltak, vagy akartak tenni valamit Galliáért. Alig valamivel későbbi kor elemzése kapcsán, a Sidonius kora utáni arisztokráciáról állapította meg Kurth, miszerint a VI. század galliai arisztokratái nem mások, mint a leggazdagabb földbirtokosok.²⁰⁷¹ A *timé* a származás helyett a vagyon lett. Azonban Sidonius értékítélete szerint ehhez még hozzájárult a műveltség (*paideia*)²⁰⁷² és a baráti kapcsolatok (*amicitia*)²⁰⁷³ fenntartása is. Egy sajátos változás, amely a személyi függés rendszerét a legműveltebb arisztokrata körökben nem a clientéla szolgálatai, hanem sokkal inkább a baráti kapcsolatok és ezek politikai tőkéje által tartotta fenn.

Sidonius és családja nemességének alapja a vagyon volt, amelynek bizonyítékai a villa leírások.²⁰⁷⁴ Mivel a nemesség erkölcsi értelemben is értelmezhető, így feltehetjük, hogy közmegebecsülésnek örvendő, személyeiben, jellemében feddhetetlen családról van szó. Maga Sidonius így fogalmaz: „Családja, nagyapja, Apollinaris óta keresztény”²⁰⁷⁵ és „a magas hivatali nemességhoz tartozott”,²⁰⁷⁶ „akinek atyja, sógora, nagyapja mint *praefectus Urbis* és *praefectus praetorio* magas udvari és katonai tisztségeket töltöttek be.”²⁰⁷⁷ Gregorius Turonensis tudósításával egybecsengenek tehát Sidonius adatai, és az is, amit a feleségéhez írt levélben közöl:²⁰⁷⁸ „Nagyapja és apja mindketten *praefectus praetorio Galliarum* voltak”.²⁰⁷⁹ Ezzel szemben tőle

²⁰⁶⁶ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* 21.

²⁰⁶⁷ Apai birtoka: Sid. *Ep.* II, 2, 3. Gazdagsága legfőbb bizonyítékára ld. híres villa-leírását, amelyet apósától örökölt: Sid. *Ep.* II, 2, 3. Anyósa birtoka: Sid. *Ep.* VIII, 9, 2. Szerzett vagy öröklött birtok: Sid. *Ep.* II, 12, 2.

²⁰⁶⁸ *Ep.* I, 6, 2.

²⁰⁶⁹ *Ep.* II, 9, 6.

²⁰⁷⁰ *Ep.* II, 9, 6.

²⁰⁷¹ KURTH 1919. 114.

²⁰⁷² BROWN 1992; HANAGHAN 2019. 28 sqq.

²⁰⁷³ WOOD 1992. 9–10.

²⁰⁷⁴ Sid. *Ep.* II, 2; Sid. *Ep.* II, 9.

²⁰⁷⁵ *Ep.* II, 15; V, 14.

²⁰⁷⁶ *Ep.* I, 3, 1.

²⁰⁷⁷ *Ep.* I, 3, 1.

²⁰⁷⁸ *Ep.* V, 9, 2; V, 16, 9.

²⁰⁷⁹ „*utramque familiam nostram praefectoriam nancī?*”

tudjuk azt is, hogy már dédapja is – akinek nevét szintén nem ismerjük – magas állami tisztséget viselt.²⁰⁸⁰ Kétségtelen tehát, hogy a család, feltehetően Sidonius dédapjától számítva, tehát nagyjából a III. század elejétől fogva a *senatori* rangú családok közé tartozott. Ez úgy volt lehetséges, hogy a korábban *senatori* rendűek által betöltött tisztségek jó részét lovagrendiekkel töltötték be, és a két rend közötti különbség a IV. századra lényegében megszűnt. Lényegében, de nem a társadalmi megítélésben. Sidonius ugyanis soha sem azt hangsúlyozta, hogy honnan származtak, hanem azt, hogy mit értek el.

Nagyapja

Nagyapja,²⁰⁸¹ Apollinaris, Auvergne-ben született. Ezen túlmenően a családról nem tudunk semmit. Nicole Hecquet-Noti²⁰⁸² egy tanulmányában amellel érvel, hogy a családban viselt nevek előfordulnak mind az Apollinaris, mint az Avitus családban, tehát a két család szoros kapcsolatban állt, és a nagyapja az Avitus Apollinaris nevet viselte. Ez azonban pusztán feltevés, amit forrásokkal nem tudunk alátámasztani.

Apollinaris 408/409-ben *praefectus praetorio Galliarum* volt. Gallia zavaros időket élt ekkor,²⁰⁸³ a nyugati területeken uralkodó Honoriuszal (395–423) szemben III. Constantinus előbb ellencsászárként (407–411), majd fiával, II. Constanssal együtt társcsászárként (409–411) uralkodott. Apollinaris, feltehetően 408-ban, Gerontius²⁰⁸⁴ mellett *praefectusként* (*praefectus praetorio Galliarum?*) kísérte el Constans *caesar*t Hispaniába,²⁰⁸⁵ majd visszatért vele Arles-ba.²⁰⁸⁶ Véltetően akkor váltották le tisztségéről, amikor Constans *augustus* lett.²⁰⁸⁷ Leváltását Matthews²⁰⁸⁸ Gerontius álnokságának tulajdonítja, utalva ezzel Sidonius jelzőjére.²⁰⁸⁹ A félreállításában szerepe lehetett Maximusnak is. Még Arelate ostroma előtt hazaküldhették Lugdunumba. Szülőföldjén temették el.²⁰⁹⁰ Van Waarden feltételezi, hogy nagyapja támogathatta Jovinust is, és annak halálát követő tisztogatások során halhatott meg.²⁰⁹¹ Sidonius rendkívül büszke volt nagyapjára: „és mások számára veszedelmes példaként élt: szabadon a zsarnokok uralkodása idején.”²⁰⁹² Azt, hogy ez a szabadság mit jelentett, Sidonius politikai óvatossága miatt nem tudjuk, csak sejtethetjük. Sidonius a nagyapjának írt *epitaphium*-ban büszkén emlegeti, hogy ő vette fel először a kereszténységet. Ez a büszkeség azonban itt is kétértelmű, hiszen a tény amellel szól, hogy nagyapja a társadalom azon rétegéhez tartozott, amelyhez később jutottak el a keresztény tanok, és csak a Nagy Theodosius (379–395) által kiadott *Cunctos populos*²⁰⁹³ rendelet (380) után, feltehetően politikai megfontolásból és nem meggyőződésből

²⁰⁸⁰ *Ep.* I, 3, 1.

²⁰⁸¹ *Ep.* III, 12, v. 9, 1; I, 3, 1. PLRE II. Apollinaris 1; Zosimos, *Nova Historia* 6.4

²⁰⁸² HECQUET-NOTI 2005. 159.

²⁰⁸³ A körülményekre ld. KULIKOWSKI 2000.

²⁰⁸⁴ *Gerontius* (†411): Brit származású római hadvezér. Először III. Constantinus ellencsászárt támogatta mint *magister utriusque militiae* (409–411), majd Maximust (409–417 között ellencsászár Hispaniában) szolgálta ki.

²⁰⁸⁵ Zosimos VI, 4, 2.

²⁰⁸⁶ Zosimos VI, 13, 1.

²⁰⁸⁷ Zosimos XIII, 1.

²⁰⁸⁸ MATTHEWS 1990. 312. n. 3. Vö. KULIKOWSKI 2000. 337. not. 81.

²⁰⁸⁹ *Ep.* V, 9, 1.

²⁰⁹⁰ *Ep.* III, 12. CIL XIII. 2252.

²⁰⁹¹ VAN WAARDEN 2020. 19. Vö. Zosimos 6.13; HANAGHAN 2019. 2.

²⁰⁹² *Ep.* III, 12, 5, v. 12–13. Ford. T. Horváth Á.

²⁰⁹³ CTh 16, 1, 2.

térhetett át a kereszténységre. *Praefectus*ságát sem a szokásos római *cursus honorum* útján, hanem a császári házzal szembenálló galliai ellencsászárok támogatásával nyerte el. Egyfajta gall nacionalizmus, kelta szabadságtudat tükröződik vallásának hosszas megőrzése és politikai pályájának Rómával szembeni oppozíciójában. Ez hathatott Sidoniusra is, amikor a Galliát felemelni kívánó arisztokratákhoz csatlakozott.

Nagyapjának négy fiáról tudunk, Apollinaris,²⁰⁹⁴ Simplicius,²⁰⁹⁵ Thaumastus,²⁰⁹⁶ és Sidonius név szerint nem ismert – talán Alcimus nevű – apja.²⁰⁹⁷

Apja

Sidonius apjának²⁰⁹⁸ a neve ismeretlen, de többen is kísérletet tettek megnevezésére. Anderson²⁰⁹⁹ szerint, feltehetően Apollinarisnak hívták. Ezzel szemben Mathisen²¹⁰⁰ azzal érvelt, hogy ez nem lehetséges, ugyanis Sidonius apjának egy másik testvérét hívták Apollinarisnak. Ez azonban nem lehet kizáró ok, hiszen az Apollinaris családnév volt, tehát mindketten viselhették. Azt, hogy kit, melyik nevén – *nomen gentilicium*, *cognomen*, *agnomen* vagy *signum* – emlegettek, már az V. században sem volt standard gyakorlat.

A római névadási szokásokat figyelembe véve, mivel unokáját Alcimának²¹⁰¹ hívták, a neve Alcimus²¹⁰² lehetett. Mathisen amellett érvelt, hogy szokás volt az unokákat a nagyszülőkről elnevezni, ráadásul Sidonius nővére, Audientia is Alcimusnak²¹⁰³ nevezte a fiát, ezért ez a név erősen valószínű.²¹⁰⁴

Az Apollinarishoz hasonlóan, ez a név is görög eredetű, Alkimosz Akhilleusz társa és barátja volt Homérosznál,²¹⁰⁵ illetve hērószként tisztelték Spártában.²¹⁰⁶ Ha a hipotetikus családtörténetnél felvázoltakat ismét felelevenítjük, akkor ez egybecseng a hellén hatású névadással, olyan nevekkal, amelyek a családtagok számára a katonai felemelkedés célját tűzték ki. A fentieket összefoglalva nem vethetjük el azt sem, hogy a neve Alcimus (Sollius) Apollinaris volt.

Alcimus (?) 423 előtt *tribunus et notarius* volt Nyugaton. Egy szintén ismeretlen nevű férfival,²¹⁰⁷ Aquilinus²¹⁰⁸ apjával együtt, Honorius császár alatt töltötték be ezt a tisztséget.²¹⁰⁹ III. Valentinianus alatt (448–449)²¹¹⁰ *praefectus praetorio Galliarum* volt.²¹¹¹ Hogy miért csak „apám”-

²⁰⁹⁴ PLRE II. Apollinaris 2.

²⁰⁹⁵ PLRE II. Simplicius 8.

²⁰⁹⁶ PLRE II. Thaumastus 1.

²⁰⁹⁷ PLRE II. Anonymus 6.

²⁰⁹⁸ *Ep.* I, 3, 1, v. 9, 2; *Ep.* VIII, 6, 5, 8.

²⁰⁹⁹ ANDERSON II. Sid *Ep.* VIII, 6, 5. not. 1. (p. 422)

²¹⁰⁰ MATHISEN 1981. 97. n. 12.

²¹⁰¹ Greg. Tur. *Hist Franc.* 3, 2, 12; *Glor. Mart.* 65.

²¹⁰² MATHISEN 2020.57.

²¹⁰³ PLRE II. Alcimus Ecdicius Avitus.

²¹⁰⁴ MATHISEN 1981. 100.

²¹⁰⁵ Homérosz, *Ilász*, XXIV, 474; 575.

²¹⁰⁶ Pauszaniász, *Görögország leírása* 3, 15, 1

²¹⁰⁷ PLRE II. Anonymus 49.

²¹⁰⁸ PLRE II. Aquilinus 3.

²¹⁰⁹ *Ep.* V. 9. 2.: „patres nostri sub uno contubernio, vixdum a pueritia in totam adulescentiam erecti, principi Honorio tribuni notarique militavere.”

²¹¹⁰ *Ep.* VIII, 6, 5.

²¹¹¹ *Ep.* VIII, 6, 5: „... audiui eum (Flavium Nicetium) adulescens atque adhuc nuper ex puero, cum pater meus praefectus praetorio Gallicanis tribunibus praesideret, sub cuius videlicet magistratu consul Astyrius anni sui fores votivum trabeatus apernerat.”

ként emlegeti és nem nevezi néven Sidonius a saját apját, nem világos. A narratív technika ismert, nyilvánosan kompromittáló dolgokat homályossá tenni, elfedni, ez a sidoniusi levelek egyik sajátossága. De mi tehetette apja nevét „veszélyessé”? Lehet politikai óvatosság, hogy ne idézze fel azt a nevet – Apollinaris –, amely Honorius előtt rosszul csengett, hiszen Alcimus (?) apja az ellencsászárok alatt viselt hivatalt. Ő maga, hivatalai alapján, megbékélt a császári házzal, elfogadta azokat a tisztségeket, amelyeket felkínáltak neki. Ez a politikai szemléletváltás készíthette hallgatásra Sidoniust, talán szégyellte, de ugyanakkor folytatta is apja politikáját, igyekezett a Nyugat császárai alatt hivatalokat vállalni. Ezzel együtt, maga Sidonius világi karrierje idején inkább gall hazafiú volt, aki a Birodalmat Gallia felemelésével kívánta szolgálni.

Anya

Anyját – aki feltehetően az Avitusok nemzetségéből származott –mindössze egyetlen helyen említi. Az Ep. III, 1, 1. tanúsága szerint Avitusszal²¹¹² – anyai ágon – unokatestvérek voltak. Édesanyja nevét is – amelyet Sidonius az apjához hasonlóan szintén nem említett – ennek alapján rekonstruálhatjuk. Ő Alcimus Ecdicius Avitus nagyanyja volt, ezért feltehetően a családi névadási szokásoknak megfelelő Avita vagy az Ecdicia nevet viselhette.²¹¹³ Sidonius az ő esetében talán az Avitusokkal való kapcsolat miatt hallgat a nevről. Avitusszal való kapcsolata egy időben már kínos lehetett számára, és talán azt sem kívánta széles körben hirdetni, hogy anyja is és felesége is ugyanannak a családnak vagy nemzetségnek a tagja volt.

SZÜLETÉSE

Születési évét nem ismerjük. Sidonius leírta, hogy 449-ben (január 1.) apjával együtt részt vett Asturius *consul* beiktatásán.²¹¹⁴ Ennek alapján Sidonius születési évét 430 körülre tehetjük. Van Waarden *terminus post/ante quem*: 429/432.²¹¹⁵ Születésnapja a *Carm.* 20. 1. szerint: „*natalis noster nonas instare novembres admonet*”, azaz november 5. Születési helye Lugdunum (Lyon).²¹¹⁶

IFJÚKORA, ISKOLÁI ÉS MŰVELTSÉGE

A család Sidonius születésekor már a harmadik nemzedék óta keresztény volt. Jelentős birtokokkal rendelkezett Lugdunumban (Lyon) és annak környékén. Sidonius kitűnő képzésben részesült, neveltetését még a köztársasági időkből hagyományozódott grammatikai–retorikai képzés határozta meg. A lugdunumi grammatikai iskola egyik legtehetségesebb növendéke volt. A retorikai iskolát feltehetően Arelatében (Arles), apja hivatali székhelyén

²¹¹² Feltehetően Sidonius unokatestvére, vele együtt kezdte a pályáját, mint *tribunus et notarius*. A *vir clarissimus* rangot viselte. 471-ben tárgyalta a vizigótokkal. STROHEKER N° 59. PLRE II ~1. MATHISEN 2020. 84. *Carm.* XXIV, 75; *Ep.* III, 1.

²¹¹³ MATHISEN 1981. 100. not. 22.

²¹¹⁴ *Ep.* VIII, 6, 5.

²¹¹⁵ VAN WAARDEN 2020. 26.

²¹¹⁶ *Ep.* I, 5, 2, 8, 1; IV, 25, 5; *Sid. Carm.* 13, 23.

végezte el. Itt együtt tanulhatott Claudianus Mamertusszal, és jelentős narbói (Narbonne) családok ifjaival. Innen származik Felixhez fűződő barátsága is.

Műveltsége²¹¹⁷ grammatikai és retorikai alapokon nyugszik. Anyanyelve már latin lehetett, de nem valószínű, hogy egyes kelta dialektusok sem voltak ismeretlenek számára.²¹¹⁸ Erősen küzdött a latin vulgarizálódása ellen.²¹¹⁹ Annak ellenére, hogy a képzésben a görög nyelv ismerete már háttérbe szorult, Sidonius minden bizonnyal tudott görögül. Ezt nemcsak az a levélhelye bizonyítja, amelyben fiának Menandroszból tanítja Terentius mellett a metrikát,²¹²⁰ hanem számos más, görög szerzőkre, jeles művészekre és tudósokra, mitológiára vonatkozó utalása is. Görög ismeretei kétségtelenek, de tudásának mélysége és forrása már nem annyira világos. Nem tudjuk, hogy a görög kultúra a korban már némiképp szokatlan mélységű ismerete csak az iskolai képzésből származik, vagy családi hagyomány volt-e, mint ahogy a *gens* görög kötődéseire a hipotetikus családtörténetünkben már utaltunk, de mindenképpen kivételnek számított. Műveltségét citációin keresztül mérhetjük le.²¹²¹ Ennek alapján kora legszélesebb műveltségével rendelkezett.²¹²² Munkáiban 861 klasszikus helyet 2714 alkalommal idézett. A vallásos irodalomban már nem éri el azt a szintet, ugyanis 80 bibliai helyet idéz mindösszesen 85 alkalommal. Ez idézeteinek mindössze 3,31%-át teszi ki, és ha ehhez az egyházatyákat is hozzávesszük, olvasottságának ez még mindig csak 6,89 %-a.²¹²³ Ez is alátámasztja azt, hogy nem egyházi pályára készült, világi műveltsége azonban kortársai közül is kiemelte. Az arányszámok vizsgálata azonban csalóka, ha összevetjük pl. Hieronymus idézeteinek megoszlásával, hasonló eredményt kapunk. Ez pedig arra mutat, hogy műveltségébe ugyanúgy beépült a keresztény irodalom, mint a nagy egyházatyák levelezésbe.²¹²⁴ Feltehetően ez irányú tudását már püspökként, 469 után szélesítette.

Filozófiai ismeretei Horatius és Lucretius epikureizmusán, Persius és Seneca sztoicizmusán nyugodtak. A többi pusztá toposz nála, egyedül a neoplatónista Órigenész behatóbb ismerete tételezhető fel.²¹²⁵ Az *Ep.* V. 3. alapján az is lemérhető, hogy a keresztény irodalom mellett platónista és neoplatónista művekhez is hozzáfért. Hanaghan kifejtette, hogy közéleti-politikai gyakorlati ismeretei alapján tartózkodott a vallási eszmei vitáktól és írásmagyarázatoktól, ugyanis képes volt felmérni a filozófiai viták politikai következményeit. A kor oktatási gyakorlatából adódóan,²¹²⁶ az ismeretelméleten túl, nem igen foglalkozott a dialektika, aritmetika, geometria vagy a zene tudományával.

Levelei alapján a természettudományok sem érintették meg különösebben, ismereteit leginkább Lucretius *De rerum naturā*-jából és Plinius *Naturalis historiā*-jából merítette.²¹²⁷ Főképp

²¹¹⁷ Ld. T. HORVÁTH 2000.

²¹¹⁸ A kelta barbarizmusokat felismerte, és a latin tisztaságát dicsérte: Sid. *Ep.* IV, 17, 1; IX, 11, 6.

²¹¹⁹ Sid. *Ep.* II, 10, 1; VI, 6, 1; VIII, 2, stb.

²¹²⁰ *Ep.* IV. 12. 1.

²¹²¹ Részletes elemzésére ld. T. HORVÁTH 2000.

²¹²² Több klasszikust csak Salvianus ismert, aki 55 *auctor*-t, Sidonius 50-et és I. Leo pápa 30-at idézett. T. HORVÁTH 2000. 153.

²¹²³ T. HORVÁTH 2000. 153–154.

²¹²⁴ Sidonius nem írt értekezéseket, hitvallási, teológiai műveket Annak ellenére, hogy maga nem vállalkozott írásmagyarázatra, megvolt a kellő műveltsége ahhoz, hogy filozófiai és keresztény nézetei alapján foglaljon állást Faustus és Mamertus Claudianus vitájában. Ehhez ld. HANAGHAN 2021. 17.

²¹²⁵ Sid. *Ep.* II, 9, 5.

²¹²⁶ *Carm.* 14, praef. ad Poem. 2.

²¹²⁷ Lucretius: Sid. *Carm.* 2, 83; *Carm.* 4; *Carm.* 15, 110; Sid. *Ep.* V, 13, 2. Plinius: Sid. *Ep.* II, 5, 1; *Ep.* VII, 14, 3.

a geográfia érdekelte.²¹²⁸ Görögországban nem járt, de utazásai és Róma mély benyomást tettek rá. Ismerte Vitruviust,²¹²⁹ aki nem pusztán az építészet formái követelményeinek kánonját jelentette számára, de utazásain szerzett tapasztalatait az építőanyagok – márvány, porfir – tekintetében is rendszerbe foglalta.

Jogi képzésben nem részesült, családi tapasztalatai,²¹³⁰ személyes érdeklődése,²¹³¹ természetes jogérzéke éppen annyira voltak elegendőek, amennyire *magistraturá* betöltéséhez szükség volt.²¹³² Ezt ő is jól tudta, ha etikai alapon nem tudott dönteni, jogban járatos személyekhez ajánlotta be a peres feleket.²¹³³

Az iskolai képzés mellett egész életében fontosnak tartotta az önművelést. Ennek eszköze a könyvtár volt.²¹³⁴ A mások olvasásra való buzdítása, mint a műveltség megszerzésének módja, folyamatosan jelen volt leveleiben.²¹³⁵ Helyzete különösen alkalmas volt arra, hogy a korabeli galliai arisztokrácia azon képviselőjévé váljon, akit származása és neveltetése arra determinál, hogy a római kultúra megőrzéséért harcoljon. Hagendahl három tényezőben látja az irodalom, a művelődési tradíciók és a római államiság fenntartásának lehetőségét. Ezek pedig az iskola,²¹³⁶ a földbirtokos arisztokrácia és a püspökségek.²¹³⁷ Az általa felvázolt kultúrkörök metszéspontjában állt Sidonius, aki kitűnő grammatikai és retorikai képzettséggel rendelkezett, rendkívül érdekelte az irodalom, különösen a költészet vonzotta, s őszinte csodálattal csüggött a klasszikusokon. Családja nagybirtokos volt, és Sidonius püspökké is lett, ezzel egyesített magában minden olyan erőt, amely a római kultúra megőrzését szolgálta. Ezen túlmenően még galliai is volt, s ebben a században a gall arisztokrácia az, amely a birodalom fenntartására tett egy utolsó kísérletet. Ennek az arisztokráciának legfelső köréi a római állam továbbélésének egyik zálogát látták a tradicionális irodalom és a nyelv tisztaságának megtartásában: „*tantum increbruit multitudo desidiorum, ut, nisi vel paucissimi quique meram linguae Latiaris proprietatem de trivialium barbarismorum robigine vindicaveritis, eam brevi abolitam defleamus interemptamque.*”²¹³⁸

Sidonius, ahogy Peter Brown megfogalmazta, egy tú fokán át szemlélte a római világot és egy olyan Rómáról álmodott, amilyen az századokkal előbb volt, és amely megérdemelte

²¹²⁸ Ismerte Rutilius Namatianust, huszonhatszor idézte. T. HORVÁTH 2000. 159.

²¹²⁹ Sid. Ep. IV, 3, 5.

²¹³⁰ A római arisztokrácia nevelési elveihez tartozott, hogy a fiúk már kora ifjúságukban elkísérték apjukat a *forumra*, meghallgatták a szónokokat és a tanácskozásokat. A családban is követhették ezt a gyakorlatot. Erre utalt As-tyrius *consul* beiktatásán való részvétele (Sid. Ep. VIII, 6, 5.).

²¹³¹ Id. előző jegyzet. A „gyakorlati képzéshez” tartozott, hogy figyelték a szónoki beszédeket és családi körben is kaptak a gyermekek olyan feladatot, hogy különböző tárgyról beszédeket írjanak, elmondják azokat, amit aztán a jelenlévők megbíráltak vagy dicsérték.

²¹³² Jogi ismereteinek hiányos volta leveleiben is tetten érhető, pl. Sid. Ep. V, 19. Ehhez ld. GREY 2008.

²¹³³ Pl. Sid. Ep. II, 5, 1. stb.

²¹³⁴ Sid. Ep. III, 14, 1; IV, 11, 6; VIII, 4, 1; VIII. 11, 2; és a II, 9, 4, amely a hagyományos „kettős könyvtár” helyett a könyvtárak hármas felosztását említi, először az irodalomban. A korra már a görög és latin irodalom mellett az egyházi könyvek is megjelentek, és birtoklásuk túlment a nyelvi beosztáson, saját szekciót alakítottak ki ezek számára.

²¹³⁵ Az olvasás gyakorlatáról vagy arra buzdításról ld. Sid. Ep. II, 10, 3; IV, 12, 2, IV, 17, 2; V, 1, 1 és 4; VII, 18, 4; VIII, 4, 3; VIII, 6, 1; VIII, 16, 3; IX, 7, 1.

²¹³⁶ Vö. Riché tanulmányai: RICHÉ 1959. 43–44.; RICHÉ 1962; RICHÉ 1957. 421–436; HAARHOF 1920; HAGENDAHL 1958. 311.

²¹³⁷ HAGENDAHL 1983. 94. A témára részletesebben ld.: RICHÉ 1962; DIESNER 1964.

²¹³⁸ „oly mértékben megnövekedett a lusta emberek sokasága, hogyha nem lennétek néhányan, akik megvédelmezik a latin nyelv tisztaságát a mindennapi nyelv durva rozsdájától, akkor rövid időn belül elpanaszolhatnánk, hogy a latin nyelv megsemmisült és kihalt.” (ford.: T. Horváth Á) Ep. II, 10, 1.

a feltétlen hűséget és odaadást. Minden levelében ott érezhetjük, hogy számára Róma egyet jelent a civilizációval, amelyet mindenképp meg kell őrizni.²¹³⁹

FELESÉGE

Sidonius számára már származása is biztosította a gallo-római arisztokrácia tekintélyes köreivel a kapcsolatot, házasságával pedig a politikai pályára lépő fiatalember kitűnő patrónusra tett szert. Miután 452–455 között visszatért Lugdunumba (Lyon), megnősült. 452 októbere körül vette feleségül Papianillát,²¹⁴⁰ az arvernumi (Auvergne) Eparchius Avitus leányát.²¹⁴¹ Kétségtelen tény, hogy Sidonius családja tehetős volt, de az igazi gazdagság és a politikai tekintély a felesége révén jött a családba. Híres birtokleírása az avitacumi²¹⁴² villáról felesége tulajdonának bemutatása volt. Így írt erről: „Avitacumban élünk: így hívják a birtokot, ami, mert a feleségemé, kedvesebb nekem atyai örökségemnél is”.²¹⁴³ A leplezetlen büszkeség azonban a sidoniusi módszerrel azt mondja el, hogy atyai birtokai nem értek fel ezzel a vilával, és ő elégedetten kürtöli világga igazi rómaihoz illő birtokának mibenlétét. Papianilla is büszke lehetett gazdagságára, és számot is tartott öröksége minden részletére. Erről szól a Tours-i Gergely által megörökített történet,²¹⁴⁴ amely szerint Sidonius a szegényeknek adományozta ezüst edényeik egy részét, amit Papianilla ugyancsak nehezményezett, olyannyira, hogy Sidonius kénytelen volt azokat visszavásárolni. Anyósa örökségének elvesztését is fájlalta.²¹⁴⁵

Papianillával nemcsak egy később császárrá lett apóst szerzett, de, ha Mathisen²¹⁴⁶ érve-lése valóban helytálló, akkor nejének családja anyai ágon Valentinianus és Theodosius le-származottja is volt,²¹⁴⁷ amely tény kortársai előtt különös tekintélyt kölcsönözhetett neki. Nem Sidonius volt azonban az első, aki ebbe a családba beházasodott, ő csak követte apja példáját. Anyja ugyanis Agricolának az unokahúga, azaz Sidonius anyja, és Papianilla apja első unokatestvérek voltak.²¹⁴⁸ [A családfákat ld. a Mellékletben]

Feleségének családja tovább szélesítette Sidonius előkelő kapcsolatait az Ommatiusok, Agroeciusok, Ferreolusok családjával, és szinte minden tekintélyesnek számító galliai famí-liával rokoni kapcsolatokat ápolhatott.

²¹³⁹ BROWN 2014. 404.

²¹⁴⁰ PLRE II. Papianilla 2.

²¹⁴¹ STEVENS. 1933. 19. n. 4.

²¹⁴² *Avitacum*: Aydat.

²¹⁴³ *Ep.* II, 2, 3. (ford. T. Horváth Á.)

²¹⁴⁴ Greg. Tur. *Hist Franc.* II, 22.

²¹⁴⁵ *Ep.* VII. 2. 2.

²¹⁴⁶ MATHISEN 2003. 55-71.

²¹⁴⁷ Ld. MATHISEN 2003. 71.

²¹⁴⁸ MATHISEN 1981.109.

GYERMEKEI

Ebből a házasságból egy fiú, Apollinaris,²¹⁴⁹ és két lány, Roscia²¹⁵⁰ és Severiana²¹⁵¹ származott. Gyermekei közül kettő ugyanazon a napon, július 28-án született.²¹⁵² Gregorius Turonensis szerint volt egy harmadik lány is, akinek a neve Alcima.²¹⁵³ Már Stevens is amellett érvelt, hogy Severiana és Alcima ikrek voltak, de ennek maga Sidonius mond ellent a *Carm.* 17. 3-ban.

Sidonius utódai közül kiemelkedik fia, Apollinaris,²¹⁵⁴ aki ifjúkori kilengéseit levetkőzve²¹⁵⁵ követte apja pályáját. Politikai-katonai vonalon folytatta Gallia rómaiak számára történő megőrzésének politikáját, a Sidoniushoz hasonló elveket valló Ruricius lemovicumi püspök követte volt. Ezután politikai pályája kissé zavarossá vált: 480 körül Victorinus *comes*szel együtt elmenekült Galliából,²¹⁵⁶ de Rómában először bebörtönözték, majd Mediolanumba (Milánó) száműzték. Innen megszökött és hazatért szülőföldjére. II. Alarich nyugati gót király alatt magas tisztséget töltött be, *vir illustris*,²¹⁵⁷ és feltehetően *comes civitatum Arvernorum*²¹⁵⁸ volt. Emellett egy, a gótok oldalán harcoló katonai egységet irányított a frankok elleni vesztes 507. évi, Campus Vogladensis-nél²¹⁵⁹ vívott csatában. Felesége, Placidina²¹⁶⁰ és nővére, Alcima segítségével 515-ben maga is püspök lett Clermontban. Hivatalát azonban csak négy hónapig töltötte be,²¹⁶¹ Felesége legalább olyan előkelő, mint tulajdon anyja, végső soron Arcadiusok közé tartozott és I. Theodosius (379–395) császár leszármazottja volt.²¹⁶² Házasságával, úgy tűnik, folytatta a családi tradíciót, hogy császári családokkal keressen összeköttetést. Egy fia született, Arcadius, akinek lánya, Placidina, Leontius (c. 510–565) Bordeaux-i püspök felesége lett.²¹⁶³ Az ő politikai szerepe már nem olyan fényes, a frank udvarban ugyancsak kényes ügyekbe keveredve támogatta Clovis fiait, hogy megszabaduljanak unokaöccseiktől.²¹⁶⁴

²¹⁴⁹ *Ep.* III, 13. címzettje.

²¹⁵⁰ *Ep.* V, 16, 5.

²¹⁵¹ *Ep.* II, 12, 2.

²¹⁵² *Carm.* XVII, 3.

²¹⁵³ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* III, 2.

²¹⁵⁴ PLRE II. Apollinaris 3.

²¹⁵⁵ Erre utal az Sid. *Ep.* III, 13. *suasoriának* is felfogható, ironikus ábrázolása. Az Sid. *Ep.* IV, 11, 3-ban lévő rövid példaállítás az atyai mintán túlmenő példázat, amit követendőnek állít fia elé, mert bár vannak jó tulajdonságai, egyes dolgokban lusta és hanyag: „Jóllehet Apollinarisod, aki egyéb ügyekben gondos, ebben igencsak hanyag, ugyanis kevésbé érdekli a válogatás, akár kényszerből teszi, akár önszántából.” (Sid. *Ep.* IX, 1, 5. Ford. T. Horváth Á.)

²¹⁵⁶ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* II, 20.

²¹⁵⁷ Avitus, *Ep.* 24; 36.

²¹⁵⁸ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* II, 37.

²¹⁵⁹ Ma Vouillé.

²¹⁶⁰ PLRE II. ~ (p. 889–890).

²¹⁶¹ Gregorius Tur. *Glor. Mart.* 44; Gregorius Tur. *Hist. franc.* III, 2.

²¹⁶² MATHISEN 2003. 64. skk.

²¹⁶³ MATHISEN 2003.

²¹⁶⁴ BROWN 2014. 407

APÓSA

Sidonius apósa, Eparchius Avitus, a házasságkötéskor még csak egy előkelő származású arisztokrata, Aëtius barátja, aki előtt fényes, ám tragikus kimenetelű karrier állt. Petronius Maximus császár²¹⁶⁵ alatt (439) *magister utriusque militiae per Gallias*,²¹⁶⁶ majd annak halála után, amikor Rómát a vandálok kifosztották, az Ugernumban (Beaucaire) összegyűlt gallo-római arisztokrácia II. Theoderich (451–464) nyugati gót király támogatásával és akaratából Avitust választotta császárnak,²¹⁶⁷ és a galliai római hadsereg Arelatében *imperator*nak kiáltotta ki.²¹⁶⁸

HIVATALI PÁLYÁJA

Sidonius Apollinaris császárrá lett apósa támogatásával indult el a hivatali pályán. A Birodalomra támadó Attilával szemben 451-ben létrejött római–gót–alemann koalíció idején járt először a gót udvarban. Római követként való megjelenése minden bizonnyal Avitusnak köszönhető, aki jó viszonyt ápolt a vizigótokkal.

Amikor 455 júliusában Avitust császárrá kiáltották ki, Sidonius vele együtt Rómába ment. Avitus²¹⁶⁹ alatt kapott először birodalmi tisztséget, valószínűleg *tribunus et notarius*, vagy valami ehhez hasonló, alacsonyabb rangú hivatalt töltött be, méltósága pedig *vir clarissimus*.²¹⁷⁰ 456. január 1-jén a császár *consul* éve megkezdése alkalmából Sidonius Rómában egy *panegyricus*t adott elő.²¹⁷¹ Annak ellenére, hogy a mű nem a költészet csúcsa, inkább iskolás tollgyakorlat, mégis kedvező fogadtatásban részesült. Ezért kapott szobrot Traianus-*forum*án.²¹⁷² Ez – szerepelni a „*summi viri*”, a „halhatatlanok” csarnokában – még akkor is nagy megtiszteltetés volt, ha a császár*forum*okon sok római nagyság kapott, néha egymást leváltva, szobrot. Az a tény is sokat levon a költői nagyság megítélésének mértékéből, hogy apósától kapta ezt a megtiszteltetést. Költői működésének mindenesetre ez volt – ha a hasonló módon megszerzett *praefectus Urbi Romae* tisztségétől eltekintünk – a társadalmi elismerés tekintetében a legnagyobb eseménye, és ő, a maga álszerű módján, igencsak büszke volt rá.

Pályája innen szépen ívelt felfelé, annak ellenére, hogy előmenetelét nagymértékben meghatározták a kor politikai viszonyai. Abban a korban, amikor a politikai állhatatosság nem éppen jellemző tulajdonság, az egymást váltó császárok alatti nehéz időkben Sidonius bámulatra méltó rugalmassággal igyekezett követni a gyors hatalmi változásokat.²¹⁷³

Sidonius az Avitus-*panegyricus*ban Iuppiter szájába adta, hogy Rómát Gallia menti meg új császárával, de az itáliai és római arisztokrácia nem értett egyet a pogány főistennel és a gótbarát császárral sem. Itália egyre csökkenő politikai súlya még tovább értéktelenedett volna egy barbár-gall kapcsolattal. Nem kívánták Galliát megmentőként üdvözölni, és miután a keleti *augustus*, Leo sem ismerte el, Maiorianus *comes domesticorum*nak és Ricimer *magister*

²¹⁶⁵ 455. márc. 17. – 455. máj. 31.

²¹⁶⁶ *Carm.* VII, 376–378.

²¹⁶⁷ 455. júl. 7. *Carm.* VII, 525–575.

²¹⁶⁸ 455. júl. 9. *Carm.* VII, 576–579.

²¹⁶⁹ 455. júl. 9. – 456. okt.

²¹⁷⁰ Vö. MATHISEN 1979. 170.

²¹⁷¹ *Carm.* VII.

²¹⁷² *Ep.* IX, 16.

²¹⁷³ Ezt bizonyíthatják az épp hatalmon levő császárra írott *panegyricus*ai: Avitus: *Carm.* VI–VII; Maiorianus: *Carm.* IV–V; Anthemius: *Carm.* I–II. Vö. CHIANÉA 1969. 353–389.

*militum*nak más tervei voltak Róma megmentésére. Az események pontos menetét nem ismerjük, feltehetően a kifizetetlen²¹⁷⁴ gót testőrség elbocsátása kínált lehetőséget Ricimernek arra, hogy Avitus ellen forduljon.²¹⁷⁵ Sidonius 456. október 17-én Avitusszal együtt ott volt a szerencsétlen kimenetelű Placentia melletti ütközetben. Miután Ricimer 456 őszén megdöntötte Avitus császárságát, Sidonius szerencsésebb volt, mint apósa – aki tisztázhatatlan körülmények között 456 végén, vagy 457 januárjában meghalt²¹⁷⁶ –, ő visszatért Galliába.²¹⁷⁷ Az Avitus halála után létrejött ún. *Coniuratio Marcelliniana*ban (457–458) Sidonius feltehetően semmilyen szerepet nem vállalt.²¹⁷⁸ De amennyiben elfogadjuk azt, hogy ez az összeesküvés a még életben lévő Avitus gót és gallo-román segítséggel történő ismételt trónra emelésére irányult, akkor Sidonius mély hallgatása ismét új nézőpontba helyezi az eseményeket. A Paeonius kapcsán említett esemény arra utal, hogy ha tudott is a dologról, valóban nem az ötletadók között szerepelt.²¹⁷⁹ Amikor az új császár hatalomra került, az Avitusszal rokon-szenvező és a gótokkal mindazidáig együttműködő gall arisztokrácia elzárkózott Maiorianus elől. Sidonius – politikai nézetei és családi kötődése miatt is – a hatalmát ellenzőkhöz csatlakozott. Ahogyan Avitus császárságáról, úgy a lugdunumi arisztokrácia Maiorianus-ellenes fellépéséről se ír le egyetlen utalást sem.²¹⁸⁰ Így e két év történései kapcsán csak a későbbiekből visszakövetkeztetve vonhatunk le óvatos állításokat. Maiorianus 458-ban Galliába ment, és elfoglalta Lyont. Sidonius fogságba került, de ismertsége miatt, és talán a *coniuratio Marcelliniana*tól való távolságtartása miatt, szabadon bocsátották, és Sidonius a többi galliai arisztokráciával együtt meghódolt a császárnak. Bevált módszerként Lugdunumban (Lyon) egy *panegyricus*²¹⁸¹ is írt hozzá. A dicsőítő költemény, akár az Avitus-*panegyricus*, dús mitológiai példatár közepette fontos történelmi adatokat szolgáltat Maiorianusról és koráról, többek között egy vandál hadjárat előkészítéséről is. Ugyancsak Maiorianusnak címezte a *Carm.* XIII-at, amelyben adóelengedést kért, és kapott szülőföldje számára. Az utóbbi hangneme bizonyítja, hogy Sidonius elérte, hogy a császár ne apósa vejét, hanem egy Galliában szövetségesként felhasználható személyt lásson benne. Maiorianus megbocsátott Sidoniusnak, és bizalmi viszonyt ápolhatott vele. Sidonius elejtett megjegyzései pedig a Maiorianus iránti tiszteletről tanúskodnak, azaz szerzőnk is elfogadta és értékelte a császár államférfiúi kvalitásait. Mindkét említett művének politikai eredménye is volt, de saját karrierjét is támogatta. Sidonius 460-ban részt vett a császár Hispaniában való felvonulásában, a sikertelen vandál hadjáratban.²¹⁸² Nem tudjuk, csak feltételezhetjük, hogy korábbi nézeteit, amely a gótokkal való együttműködésben látta Róma lehetőségét a vandál invázió ellen, még a hadjárat

²¹⁷⁴ Avitus a vandálok kirablása utáni fizetésektelen államkincstár feltöltésére Róma még megmaradt szobraiát olvasztatta be, ami kiváltotta a rómaiak ellenérzését. Johannes Antioch. *frg.* 294; ROBERTO 2017.

²¹⁷⁵ Johannes Antioch. *frg.* 202.

²¹⁷⁶ Egyes feltételezések szerint Avitus vagy már magában a csatában, vagy menekülés közben halt meg. Testét hazavitték – még Sidonius is lehetett, bár hallgat róla – és a családi sírboltban temették el (St. Julian in Brioude). Emellett Mathisen felvetette annak lehetőségét, hogy Avitus volt az, akit az ún. *coniuratio Marcelliniana* trónra kívánt emelni. Vö. MATHISEN 1985.

²¹⁷⁷ *Carm.* IV, 11skk.

²¹⁷⁸ LOYEN 1942. 60. A későbbiek politikai eseményei, az, hogy Maiorianus hajlandó támogatni, mindenképp ennek köszönhető.

²¹⁷⁹ Sid. *Ep.* I, 11, 6.

²¹⁸⁰ STEVENS 1933. 181–185.

²¹⁸¹ *Carm.* V.

²¹⁸² LOYEN 1943. 39. Maiorianus egy vandál hadjáratot tervezett. Priscos *frg.* 27., vö. STEIN 1959. 379. 22. Hydatius 200, *Chronica Gallica* a. 551 (ed.: Th. Mommsen, *Chron. Min.* D.) 460, 2. (232).

előkészítésekor sem adta fel.²¹⁸³ Amikor Maiorianus 461-ben ismét Galliába ment, Arelatéban (Arles) meghívta Sidoniust is az asztalához.²¹⁸⁴ Ezen a lakomán nevezte a császár először *comes Sidonius*-nak. Maiorianustól²¹⁸⁵ a *comes* címmel együtt megkapta a *vir spectabilis* méltóságot, és hivatal is járt vele,²¹⁸⁶ valószínűleg *comes civitatum Arvernorum* volt. Erre az időre esik Sidonius állami tisztviselői tevékenysége: a sírfelirata szerint *rector militiae*, ami nagyjából a *tribunus* vagy a *dux* rangnak felelt meg. Később *praefectus praetorio Galliarum* lett. Maiorianus halála után (462. aug. 2.) az avitacumi (Aydat) birtokára költözött. Hanaghan feltételezi,²¹⁸⁷ hogy korábbi véleményekkel ellentétben Sidonius nem vonult teljesen vissza, hanem az állami karriert megszakítva a helyi politikával foglalkozott. Ez a közélettől való ideiglenes visszavonulás irodalmi működésének megélénkülésével járt.

Maiorianus és utódja, a jelentéktelen Libius Severus (465) halála után Ricimer *magister militum* az egyre erősödő vandál nyomás miatt Leo keleti *augustus*tól kért és kapott császárt. A keletről jött, Sidonius által is „görögnek”²¹⁸⁸ titulált Anthemius (467–472) császár 467-ben ismét Rómába hívta Sidoniust.²¹⁸⁹ Feltehetően ezt az utat írta le az *Ep.* I. 5. 2-ben. Úgy gondoljuk, hogy ő vezette az arvernumiak²¹⁹⁰ küldöttségét, amely a császárt üdvözölte beiktatása alkalmából. Emellett képviselte a provincia ingataggá vált helyzetének stabilizálását kívánó kérelmeket is, ugyanis Eurich ebben az időben területszerzést célzó, aktív politikába kezdett. Annak ellenére, hogy nem nagyon bízott Anthemius és Ricimer szövetségének tartósságában, láthatóan alkalmatlannak látta az új császárt a birodalom helyzetének stabilizálására. Sidonius Anthemius²¹⁹¹ alatt jutott hivatali pályafutása csúcsára: Rómában 468. január 1-jén – már szinte szokás szerint –, *panegyricus*t mondott a császárra.²¹⁹² Jutalmul Anthemius *praefectus Urbi Romaenae*-nak nevezte ki, méltósága *vir illustris* volt, és megkapta a tiszteletbeli *patriciusi* címet is.²¹⁹³ Nem volt könnyű helyzetben, a vandálok miatt akadozott a gabonaellátás, és neki etetnie kellett a még mindig milliós nagyvárost.²¹⁹⁴

468 végén vagy 469 elején otthagya az állami szolgálatot. Az esemény okáról mélyen hallgat, csak találgathatunk. A legnagyobb valószínűsége Arvandus, a korábbi *praefectus praetorio Galliarum* perében²¹⁹⁵ való részvételtől való húzódozásnak van. A perben, mint *praefectus Urbinak* komoly szerepe lett volna, de olyanokkal került volna összeütközésbe, akikkel

²¹⁸³ Vö. FURBETTA 2014–2015. 137–143.

²¹⁸⁴ *Ep.* 11, 10.

²¹⁸⁵ 457. ápr. 1. – 461. aug. 7.

²¹⁸⁶ *Ep.* I, 11, 13; STEVENS 1933. 52. A dátum vitatott, feltehetően 461-ben kapta meg a címet.

²¹⁸⁷ HANAGHAN 2019. 5. not. 26.

²¹⁸⁸ *Ep.* I. 7. 5.

²¹⁸⁹ Az Sid. *Ep.* I, 5, 2. legalábbis erre utal, de azt nem mondja meg, hogy miben állt a megbízás.

²¹⁹⁰ Feltehetően a *concilium septem provinciarum* küldöttségének vezetője volt.

²¹⁹¹ 467. ápr. 12 – 472. júl. 11.

²¹⁹² *Carm.* I, 2.

²¹⁹³ Vö. CHASTAGNOL 1978. 57–70; A császár által adományozott *patriciusi* cím elméletben az állam legmagasabb méltóságának számít, s elviekben együtt járt a késő-római időkben a *magister militum* tisztségével. Sidonius lehetett *patricius*, de amit a patriciusi cím igazán jelentett, a katonai főparancsnokok megkülönböztető címét a többi katonai parancsnokkal, különösen a *magister utriusque militiae*vel szemben, tehát a katonai ranglétra tetejéit jelentő magas tisztséget még elviekben sem tudhatta magáénak, s ezirányú ambícióiról sem tudunk.

²¹⁹⁴ *Ep.* I, 10, 2.

²¹⁹⁵ *Ep.* I, 7.

szoros baráti, és feltehetően rokoni kapcsolatban állt.²¹⁹⁶ Emellett kínos lett volna, ha felelevenedik korábbi szimpátiája a gótokkal, rokoni kapcsolata Avitusszal, és Sidonius nem kívánta felvállalni azt, hogy a barátjaként ismert Arvandus révén kompromittálja magát. Vélhetően ez volt az oka annak, hogy Sidonius hivatali idejét ki sem töltve távozott hivatalából, és 468 végén²¹⁹⁷ vagy 469 elején²¹⁹⁸ visszatért Galliába. Célzásai, megjegyzései arra utalnak, hogy Sidoniusnak komoly fenntartásai, mondhatni averziói voltak Anthemiusszal szemben. Az eseményekről, tettei mozgatórugóiról, talán bölcsen, de a történész számára bosszantóan, mélységesen hallgatott. Feltehetően ekkor adta ki leveleinek első kötetét. Lugdunumban (Lyon) élt, de gyakran felkereste felesége szülővárosát, Augustonemetumot (Clermont-Ferrand). Később, 469 vagy 471-ben²¹⁹⁹ a politikai életben elfoglalt tekintélyes állása miatt Eparchius püspök utódjaként Augustonemetum (Clermont-Ferrand) püspökévé avatták. Erről több levélben is megemlékezett.²²⁰⁰ Egyes feltételezések szerint Sidonius nem *laikus*ként lett püspökké, hanem előtte valamilyen alacsonyabb egyházi hivatalt is viselt.²²⁰¹ Ez azonban nem lehetett okvetlenül szükséges, a közéletben szerzett tapasztalata alapján is megválaszthaták.²²⁰² A család ugyan keresztény volt, de Sidonius korábbi művei nem árulkodnak vallási elmélyültségről vagy bármiféle elhivatottságról. Ettől kezdve azonban felhagyott a világi költészettel,²²⁰³ leveleinek hangneme pedig erősen megváltozott. A pogány istenek, bár továbbra is fel-fel tűnedeznek, de átadják helyüket Krisztus harcos hívének. Leveleiben nincs nyoma annak, hogy lelki indítatásból lett volna püspökké, világias érdeklődése, költészet iránti vonzalma miatt mindvégig önváddal küzdött. De míg a hasonló önvád, pl. Hieronymust nagyformátumú egyházfilozófussá tette, Sidonius műveiben egy kenetteljes máz csupán, amellyel visszaeső bűnősként mentegődzött újból és újból püspök-társai előtt világias szokásainak megőrzése miatt. Emögött a bűntudat mögött ott állhatott korábbi politikai nézeteinek ártételezése is, amelynek eredményeképpen, szakítva az egykor a gótok barátságát kereső arisztokrata körökkel, felvállalta a gallo-római államférfi, a világi politikus helyett a *miles Christi* szerepkörét.²²⁰⁴ Egyházi pályára lépése nem jelentette a közügyektől való elfordulását, a döntéséről való hallgatás arra utal, hogy külső kényszerítő körülmények miatt döntött a papi pálya, pontosabban a püspöki hivatal mellett. Ez a kényszer²²⁰⁵ igen erős lehetett, hogy egy tekintélyes és szépen ívelő pályát, a birodalmi fővárost, Rómát, önként elhagyva, egy viszonylag jelentéktelen galliai város²²⁰⁶ püspökévé szenteltesse magát. Ez, politikai értelemben lecsúszást jelentett számára. Püspöksége azonban új dimenziót

²¹⁹⁶ Tonantius Ferreolus, Petronius és Thaumastus ellenségeskedése ellenérzést szült Sidoniusban. Az *amicitia* ápolása jegyében nem kockáztatta, hogy ezt a baráti és rokoni kört magára haragítsa. Arvandusszal ápolat viszonya sokkal felszínebb és kevésbé fontos lehetett számára,

²¹⁹⁷ LOYEN 1943. 40.

²¹⁹⁸ STEVENS 1933. 108.

²¹⁹⁹ LUETJOHANN 1887. xlvii. Stevens szerint 469 őszén (STEVENS 1933. xiii). LOYEN 1960. 1. xxii szerint pedig 471-ben.

²²⁰⁰ *Ep.* VII, 9, 14; *Sid. Ep.* III, 1, 2.

²²⁰¹ LOYEN 1942. 38.

²²⁰² A legjobb példa erre Ambrosius, akit Mediolanum kormányzójaként választottak püspökké, anélkül, hogy meg lett volna keresztelve.

²²⁰³ *Ep.* IX, 12, 1.

²²⁰⁴ Sidonius és a vallás kapcsolatához ld. BAILEY 2020.

²²⁰⁵ Nagyjából ugyanazt mondja, mint Szt Ágoston: Augustinus *Serm.* 355, 1, 2. Vö. HANAGHAN 2019. 6.

²²⁰⁶ Augustonemetum virágkora a II. századra esik, amikor 15–30000 közé teszik lakosainak számát. Az V. századra azonban szinte elnéptelenedett, Namatius püspök idején, aki alatt püspöki székhely lett, már csak 700 körüli a lakossága.

nyitott baráti körének bővítésében, amelyet felhasználhatott céljai megvalósításának érdekében.²²⁰⁷ Továbbra sem az egyházban, mint inkább Rómában hitt,²²⁰⁸ nem a patrisztika nagyja, hanem a korabeli gall egyház egyik leglelkesebb vezetője lett. Feladatát pedig igen komolyan vette, és minden lehető megtett hívei és Gallia érdekében. Ő maga tehát a politizáló és immár a barbárok ellen aktívan fellépő püspökök közé tartozott. Világias tettekkészségére szükség is volt, hiszen püspöksége Gallia legveszélyeztetettebb területén feküdt. Sógorával, Ecdiciusszal szervezte Augustonemetum (Clermont-Ferrand) védelmét a korábbi szövetséges nyugati gótok ostromával szemben. A burgundok és az általuk támogatott Glycerius²²⁰⁹ nem sokat tettek a gót veszély elhárítására. A Leo²²¹⁰ keleti *augustus* által elismert, utolsó legitímnek tekinthető nyugatrómai *augustus*, Julius Nepos²²¹¹ pedig tárgyalásokba kezdett a gótokkal. Négyévnnyi hősies küzdelem és elkeseredett békeszerzési kísérletek után 475 közepén Julius Nepos császár átadta a várost Eurich²²¹² nyugati gót királynak, hogy kicserélhesse az Itáliához közelebbi területekért (Provence). Sidonius is fogságba esett, 475–476-ban a mai Carcassonne mellett, Livia(na)²²¹³ várában raboskodott. Teljes elkeseredésében leveleiben nagyon is világias hangot ütött meg, nyíltan szitkozódott.²²¹⁴ Korának zűrzavaros politikai helyzetében Sidonius végképp nem értette, hogyan hagyhatta Róma cserben azokat, akik a Római Birodalomért harcoltak. Szabadságát Leo nyugati gót *consiliarius* segítségével szerezte vissza.²²¹⁵ Ezután egy darabig Tolosában élt, majd egy ideig Burdigalában (Bordeaux), a nyugati gót udvarban tartózkodott. Úgy tűnik, vagy megbékélt helyzetével, vagy jól bevált politikai státusteremtő eszközéhez nyúlt: Eurich dicsőítésére írt egy *panegyricust*. Ennek őszinteségét nem kívánjuk itt elemezni, de talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy ezután ismét visszatérhetett Auvergne-be, püspöki hivatalába. Itt írt először keserűen az ariánus gótok vallásüldözéséről.²²¹⁶ Azt ugyan nem ismerte fel, hogy emögött is a politika állt: Eurich reálpolitikusként, a vele szembeni ellenállást megszervező püspökök, és nem az ortodoxia ellen lépett fel. Victorinus, Auvergne nyugati gót *comes*e igen jó viszonyban volt Sidonius-szal.²²¹⁷ Amikor azonban Victorinusnak túlkapasai miatt Itáliába kellett menekülnie, átmene-tileg Sidonius helyzete is megrendült.²²¹⁸ Politikai pályáját befejezte, leveleinek kiadásával foglalkozott.²²¹⁹ Sidonius halálának pontos évére nincs adatunk.²²²⁰ Ha *epitaphium*ának²²²¹ azt a változatát nézzük, amely Zeno *consul*ságához köti a halálát, akkor 469, 475 vagy 479 a szóba jöhető dátum.²²²² Mommsen Sidonius halálának évét 479-ra teszi, de ennél a dátumnál csak Sidonius *epitaphium*ára támaszkodik. Azt azonban a levelei alapján kijelenthetjük, hogy ennél

²²⁰⁷ HARRIES 1994. 208.

²²⁰⁸ SEMPLE 1967–68. 136.; HANSON 1972. 273. HARRIES 1994. 2.

²²⁰⁹ Glycerius (473 március–474. június) római császár.

²²¹⁰ Leo (457–474)

²²¹¹ Julius Nepos (474. jún. 24. – 475. aug. 28) nyugatrómai *augustus*.

²²¹² Eurich (464–484) gót király.

²²¹³ Ld. Helynévmutató.

²²¹⁴ Pl. *Ep.* VII, 7.

²²¹⁵ ANDERSON 1936. XLIX.

²²¹⁶ *Ep.* VII, 6.

²²¹⁷ *Ep.* VII, 17, 1.

²²¹⁸ STEVENS 1933. 178.

²²¹⁹ 477–78-ban kiadta az (1)–2–7, 480-ban a 8, majd 482-ben a 9. könyvet.

²²²⁰ STEVENS 1933. 116.

²²²¹ Paris CP 347.

²²²² MATHISEN 2020. 63.

tovább élt. Stevens *terminus post quem*nek a 480-as évet,²²²³ *terminus ante quem*nek pedig a 490-as évet tekinti, mivel ebben az évben halt meg Aprunculus, Sidonius utódja az augustone-metumi (Clermont-Ferrand) püspökségben.²²²⁴ Az utolsó levele (*Ep.* IX. 12.) feltehetően 482-ben íródott. Halála idejének Gregorius Turonensis²²²⁵ a frank invázió idejét (486/487) jelöli meg.

Halálának éve ugyan bizonytalan, de napja ismert sírfeliratából: *XII Kal Sept Zenone imperatore (Zenone Augusto iterum consule)*, tehát augusztus 21. Levelei alapján²²²⁶ legalább ötvenéves lehetett. Tours-i Gergely szerint nagyon megsiratták.²²²⁷ A római katolikus egyház szentté avatta, emléknapja augusztus 21, ami egybeesik az *epitaphium* dátumával, még akkor is, ha Mathisen bizonyítja, hogy a dátum eredetileg nem volt a sírfelirat része.²²²⁸ Sírjának, pontosabban sírkövének egy darabját 1991-ben azonosították.²²²⁹

IRODALMI TEVÉKENYSÉGE

Közéleti pályafutása mellett számunkra irodalmi tevékenysége is fontos. Kortársai körében nagy népszerűségnek és elismerésnek örvendett. Prózaí tehetségét Pliniuséhoz, poétai képességeit pedig Ausoniuséhoz és Claudiuséhoz hasonlították.²²³⁰ A valóságban azonban Ausonius hatása sokkal kisebb volt Sidoniusra, mint Statiusé,²²³¹ aki viszont a kortársak számára, feltehetően, kevésbé volt ismert. Ránk maradt költeményeinek és leveleinek gyűjteménye. Költeményei részben politikai jellegűek: *panegyricusok*; részben vegyes költemények: *epitaphiumok*, *epistulák*, hexameteres köszönőlevelek, epigrammák stb.²²³² Költészete „pogány” alapokról indult, majd ahhoz a Prudentiusszal és Paulinus Nolanusszal induló, az egyházon belül kialakuló költői irányzathoz tartozott, akik stílusukban és tartalmukban egyaránt erősen ragaszkodtak a klasszikusokhoz. Sidoniusnál Krisztus és az olümposzi istenvilág jól megfér egymással.²²³³ Műveit a tartalom és forma tekintetében vizsgálva, ha eltekintünk történelmi forrásul szolgáló adataitól, akkor mindenképp a forma kerül ki győztesen. A kereszténység és pogány klasszikusok között Sidonius életművében nem volt semmi konfliktus, annál inkább a klasszikus római tradíciók és a barbarizmus között.²²³⁴ Könnyen és szívesen verselt, mestere volt a rögtönzésnek, de művei közül ő nem ezeket tartotta értékesnek. Így írt róluk: „*Porro autem super huismodi opusculo tutius conticueramus, contenti versuum felicitus quam peritius*

²²²³ *Ep.* IX, 12, 2.

²²²⁴ STEVENS 1933. 211.

²²²⁵ Greg. Tur. *Hist.* 23.

²²²⁶ *Ep.* V, 9, 4; VIII, 6, 2; IX, 16, 3.

²²²⁷ Gregorius Tur. *Hist. Franc.* II, 23.

²²²⁸ MATHISEN 2020. 64.

²²²⁹ FURBETTA 2014; FURBETTA 2015; MONTZAMIR 2017; VAN WAARDEN 2020. 28. A latin szöveget és a fordítást. ld. <https://sidonapol.org/epitaph/>. MONTZAMIR 2017. rekonstrukciója arra az eredményre jutott, hogy a megtalált epitaphium töredék nem Sidonius, hanem a fia, Apollinaris sírfelirata, amelyet Avitus írt, megismételve Sidonius dédapjának írt sírfeliratának egyes passzusait. Ez az allúziókra építő technika Sidonius sajátossága volt.

²²³⁰ SEMPLE 1967–1968. 136.

²²³¹ Sidonius műveiben 98 Ausonius allúziót vagy citatumot találunk, Statiusnál ez a szám viszont 437.

²²³² Panegyricusok: *Carm.* I–VIII; vegyes költemények: *Carm.* IX–XXIV; epitaphium: *Carm.* XI.; Epistula: *Carm.* XII. hexameteres köszönőlevél: *Carm.* XVI.; epigramma: *Carm.* XVII–XXI. stb.

²²³³ HAGENDAHL 1983. 93.

²²³⁴ Vö. HARRIES 1994. 3.

*editorum opinione, de qua mihi iam pridem in portu iudicii publici post lividorum latratum Scyllas enavigatas sufficientis gloriae ancora seder*²²³⁵ Hogy ebben mennyi a korban kötelező szerénység, vagy a keresztényi álszemérem,²²³⁶ ma már nehéz megítélni. Annyi bizonyos, hogy a verseléssel püspökké szentelése után sem hagyott fel, levelei betétdarabjai és stílusának költői és retorikus fordulatai, amelyek hosszú idő óta megkeserítik az irodalmi jártasság terén tőle elmaradó fordítóinak életét,²²³⁷ mindvégig megőrizték a „*poeta doctus*”. Virtuóz stílusbravúrok, a műfaji változatosság és a klasszikusok beható ismerete teszi elismerésre méltó teljesítménnyé életművét.

Utóélete bizonyítja, hogy előbb műfaji-, majd kötelezően követendő formai példa volt. Művei számos irodalmi műfaj továbbélésében és átalakításában játszottak szerepet. Így a *speculum regis*²²³⁸ középkori műfaj kialakulásában, melynek alapja a *suasoria*, a tanító levél és a *commonitorium*, a verses erkölcsi tanítás. Műfaji példa volt a *panegyricus* reneszánsz itáliai művelői számára, része volt a *propemptikon*, az *epitaphium* műfaj népszerűsítésében is. *Epistolái* miatt a levéltudomány kizárólagosan olvasott négy klasszikusa²²³⁹ között tartották számon. Európában a XII–XIII. század volt Sidonius népszerűségének középkori csúcspontja, műveit a vezető humanisták népszerűsítették és széles körben olvasták.²²⁴⁰ Csodálói mint az „antik ékeesszólás helyreállítóját”²²⁴¹ idézték. Költészetben való jártassága valóságos verstani tankönyvvé tette munkáit. Nyelvezetén erősen érződik a retorikai iskola hatása, rengeteg szerkesztésmintával találkozhatunk nála. Stílusának bonyolultságára mi sem jobb bizonyíték, hogy Sidonius kortársa és barátja, Ruricius néhol már maga sem értette Sidoniust, ezért annak fiához, Apollinarishoz fordult, hogy segítsen neki a levelek néhány bonyolultabb helyét megfejteni.²²⁴² Sidonius levelei irodalmi értékének megítélésében nem teljesen értenek egyet késői értékelői.²²⁴³ A klasszikusokban való jártasságát²²⁴⁴ és szédületes rögtönzéseinek

²²³⁵ *Ep.* I, 1, 4. „Korábbi írásaimról úgy vélem, jobb hallgatnom, s megelégednem költeményeim inkább a szerencse, mint saját hozzáértésem által kiváltott kedvező fogadtatásával. Az irigy szóbeszéd Skyllain ezek segítségével áthajózva már régen elegendő elismerést kaptam, és horgonyt vettem a közvélemény kikötőjében” (ford.: T. Horváth Á.)

²²³⁶ Vö. ADAMIK 1996. 316.

²²³⁷ Különleges stílusára ld. Wolff 2020. 398–417.

²²³⁸ ANTON 1968. 45 skk; ANTON 1989, ANTON 2000.

²²³⁹ Cicero, Plinius minor, Symmachus, Sidonius.

²²⁴⁰ LOBATO 2020. 264 skk.

²²⁴¹ PL. PETRUS PICTAVIENSIS: *Panegyricus ad Petrum Venerabilem* 71–72.

²²⁴² Ruricius, *Ep.* II, 26.

²²⁴³ PL. Legeltétlőleg REINACH (1890. 76) nyilatkozott róla, amikor nemes egyszerűséggel „*mauvais écrivain*”-nak minősítette. Ugyancsak elítélőleg nyilatkozott róla PETER (1965), s az ő ítéletét osztotta Savaron és Gessler, az MGH AA kiadója is. Legismertebb ebben a témában talán LOYEN (1943) tanulmánya, amelyikben „*l'esprit précieus*”-nek minősíti, nem minden alap nélkül, de Sidoniust teljesen meg nem értve. SEMPLE (1967–1968) anakronisztikusnak tartotta, Schanz (SCHANZ – HOSIUS 1920. 53) ugyan epigonnak ítéli, de leveleit művészinak, sőt költőinek tartja. Leffler Sámuel egyenesen ízléstelennek nyilvánítja (LEFFLER 1893. 184). Történeti szempontból azonban rendkívül fontosak, ebben STEIN, E. (1928) elemzésétől kezdődően minden szövegkiadó (Loyen, Anderson stb.) megegyezik, és Adami Tamás is erre hivatkozik. (ADAMIK 1996. 315). Sidonius levelezésének legújabb értékelésére ld. HANAGHAN 2019; GIBSON 2020. 373–392. További irodalom ugyanitt (GIBSON 2020. 392). Hanaghan véleménye szerint Sidonius modern kutatóinak elítélő véleménye nem a szerzőt, hanem annak bírálóit minősíti. HANAGHAN 2019. 9.

²²⁴⁴ Az általa legtöbbet idézett szerzők: Plinius minor, Statius, Claudianus, Vergilius, Ovidius, Horatius, Ausonius és Martialis. Ez nagyjából megfelel a kortársak által idézetteknek, csak a hangsúlyok esnek máshová. Különlegessége, hogy egyedül ő idézi Calpurnius Siculust, Caesart, Laberius, Livius, Pacuvius, Persius, Petronius, Plautus, a Priapeát, Propertius, Silius Italicus, Statius, Symmachus és a tizenkétféleképpen

gyorsaságát csodálták, élvezetesnek tartották szarkasztikus humorát, veretesnek szánt stílusa azonban gyakran ellenérzést keltett.²²⁴⁵ Néha képes volt túllépni mesterkelt stílusán, valószínűleg azért, mert az események szorításában nem tudott igazán figyelni a formára, s ekkor leveleinek társalgási hangneme igazán magával ragadó.²²⁴⁶ Semple ugyan azt állítja róla,²²⁴⁷ hogy sohasem tanulta meg az egyszerűség kecsességét és báját, de még őt is lebilincselte groteszk és anakronisztikusnak ható klasszicizáló latinságával. Lehet, hogy hiányzott belőle a modern bírálók által számon kért, a reneszánsz óta megkövetelt egyéniség? Egyáltalán nem. Azonban az *imitatio*²²⁴⁸ nagymestere volt. Róma egész költészete a horatiusi „*Aeolium carmen ad Italos...modoson*”²²⁴⁹ alapszik, mind műfaji, mind metrikai, mind pedig gondolati tekintetben tele van átköltésekkel és átvételekkel. Műfaji sokszínűségében is megfoghatók a klasszikus elődök. Prudentius mintájára írt hexametert, Propertius szerint elégiát, Martialis után epigrammát. Horatius volt a szapphói strófái, Ausonius az *epitaphiumai*, Plinius a levelei, és részben a *panegyricus*ainak mintája. Fronto archaizáló stílusa, Calpurnius és Laberius szónokias színezetű nyelvezete, Petronius elegáns szellemessége, Plautus szabadszájú, a Priapeia pikáns sikamlóssága és a többiek egyaránt azt a nyelvi, előadásbeli ideált képviselték, amelynek szinte valamennyi eleme megtalálható a Sidoniust jellemző archaizáló, retorikus és erősen költői fordulatokban is. Erősen hatott rá Pacuvius nyelvi pedantériája és a Cicero által is csodált etikája, Apuleius ritmikus prózája,²²⁵⁰ valamint Statius ellentétekre épülő gondolatrímusa. Kortársai közül Salvianusszal hozható a legszorosabb kapcsolatba.

És éppen ez, a klasszikusok beható ismerete és felhasználása teszi Sidonius kivételes formaművészetét egyénivé. Olyannyira, hogy bár sokakat *exemplum*ként kezelt, de nem volt epigon. És mivel oly sok szerző hatott rá, nem volt imitátor sem. „Le style c'est l'homme”²²⁵¹ írta akadémiai székfoglalójában Buffon grófja. Ő természettudós, filozófus és író volt, aki azt fejtegette, hogy csak a jól megírt művek számíthatnak maradandóságra. Ha hihetünk neki, akkor Sidonius bonyolult, de kifinomult jellem volt, és méltó az irodalmi halhatatlanságra.

A fentiek alapján le is zárhatnánk Sidonius irodalmi teljesítményének méltatását, ha nem lenne egy olyan szempont, amely részben minden korábban elhangzott bírálatot felülír. Korábbi fanyalgó elemzői ugyanis főként a klasszikus irodalom ismeretére koncentráltak, és ennek alapján minősítették a stílusát hol archaikusnak, hol manieristának. Gualandri volt az első, aki észrevette, hogy Sidonius megérne egy új megközelítési módot.²²⁵² Innen kezdve kutatása és a róla alkotott értéktételek jelentősen megváltozott. Ebben az olvasatban előkerültek ironizáló ellentétei, hosszas felsorolásai, szinonimáinak szójátékai mögöttes tartalmai.

törvényeket. Széleskörű ismeretanyagát támasztja alá, hogy rajta kívül Apuleiust, Enniust, Rutilius Namatianust, Suetoniust, Szophoklész, Terentius, Tibullust és Valerius Flaccust csak Salvianus, Juvenalist csak Fastus, Martialist csak Orientius, Plinius minort pedig csak I. Leo pápa idézte.

²²⁴⁵ Még fordítói sem értékelték meg, és meglehetősen keményen fogalmaztak: „It is pathetic to think that such mouldy antiquarianism was considered a worthy tribute.” ANDERSON 1936. liv.

²²⁴⁶ Vö. AUERBACH 1965.

²²⁴⁷ SEMPLE 1967–1968. 158.

²²⁴⁸ Whittton így vélekedett az imitációról: WHITTON 2019. 60: “Ancient imitation was a game with high ethical stakes. Artistic mimesis meant imitating both life and other art”. [„Az antik *imitatio* nagy etikai téttel bíró játék volt. A művészi mimézis mind az élet mind a többi művészet utánzását jelentette”. ford. T. Horváth Á].

²²⁴⁹ Hor. *Carm.* III, 30, 12–13.

²²⁵⁰ SCHANZ – HOSIUS 1920. 45–54.

²²⁵¹ BUFFON 1894. 43.

²²⁵² GUALANDRI 1979.

Michael Roberts így fogalmazott: „Sidonius Apollinaris, who is perhaps the most unremitting exponent of the synonymic, enumerative, and antithetical sequences characteristic of the jeweled style”.²²⁵³ Sidoniust nem lehet „csak úgy” olvasni. Minden nehezen érthető szóképe olyan erős intertextuális célzást tartalmaz, hogy leveleit szinte egyenként kellene szavakra bontva elemezni.²²⁵⁴ A legújabb kutatások újraértelmezik Sidonius levélkorpuszát, és mikroallúzióit feltérképezve rajzolják újra Sidonius énképét, geopolitikailag meghatározott történet szemléletét. Minden allúziója része egy „kódolt kommunikációnak”,²²⁵⁵ amelyet a művelt gall arisztokrácia legfelsőbb köreiből használtak, hogy mondanivalójukat a politikai szükségszerűség miatt homályossá²²⁵⁶ tegyék, de valódi gondolataik mégis olvashatóvá váljanak a sorok között. Ez a Sidonius narratív technikáján alapuló metakommunikáció jelenti leveleinek lényegét.²²⁵⁷

Sidoniust nem könnyű fordítani, mert hihetetlenül bonyolult politikai helyzetben próbálta elhallgatva kibeszélni korának történeteit, személyes kapcsolatainak mibenlétét, politikai nézeteit. Sidoniust nem könnyű fordítani, mert a mából visszatekintve, a nyelvek logikájának szorításában általában az azonnali és gyors érthetőséget keressük. Sidonius azonban a grammatikai struktúra, a lexika és poétika olyan ismerője volt, amelyhez közel férni nagyon nehéz. Fordítását az is nehezíti, hogy elemzői, miután kiszemezgették történelmi adatait, csak a nyelvezetét vagy irodalmi stílusát vizsgálták, de az irodalmi konstrukció, a narráció felépítésének módját és technikáját csak kevesen. Ezen kevesek közül a Sidonius-életmű irodalmi értékéről szólva Hanaghan²²⁵⁸ véleményével kell egyetértünk, aki szerint a késő ókor levelezői közül kevesen voltak képesek a narratívát az irodalmi hatás érdekében hozzá hasonló mértékben befolyásolni. Sidonius irodalmi technikája szinte mindenkit felülmúlt, és csak Hieronymus jellembrázolása és Augustinus széleskörű dialógushasználata mérhető hozzá, de egyetlen késő antik szerző sem közelítette meg következetesen Sidonius egyedi narratív technikáját és nyelvezetét. Hanaghan szerint a leveleiben az a tudatos törekvés, hogy követi Pliniust, tökéletesre sikerült. Hozzá kell tennünk, hogy ez a tökéletesség abban áll, hogy valóban megtanulta Pliniustól a közvetlenséget, és a levél műfajának azt a követelményét, hogy egy levél egy téma, és szerkesztési finomságai is mintájául szolgáltak. Ennek alapján az ő levelei állnak legközelebb a pliniusi ideálhoz. Hanaghan így összegezte értékelését: „Sidonius nemcsak a következő Plinius, hanem az utolsó Plinius.”²²⁵⁹

²²⁵³ ROBERTS 1989. 31. „Sidonius Apollinaris, aki az 'ékes stílusra' jellemző szinonimikus, felsoroló és ellentétes szekvenciák talán legrendíthetlenebb képviselője.” (ford. T. Horváth Á.)

²²⁵⁴ A kérdéshez legújabbán ld. GUALANDRI 2020.

²²⁵⁵ HANAGHAN 2017b. 634.

²²⁵⁶ SCHWITTER 2015.

²²⁵⁷ Lobato „mikroallúzióknak” nevezi (LOBATO 2012. 536.), Gavin Kelly „tüköralallúzióknak” (KELLY 2008. 209–211.).

²²⁵⁸ HANAGHAN 2019. 188.

²²⁵⁹ „Sidonius is not just the next Pliny, he is the last Pliny.” HANAGHAN 2019. 188.

SIDONIUS ÉS MAGYARORSZÁGI ISMERTSÉGE

Magyarországi ismertségét eddig senki kutatta úgy irodalmunkban, hogy kifejezetten Sidonius hatásának kimutatására törekedett volna. A magyar Sidonius-fordítás mellé azonban feltétlenül szükségesnek tartok egy rövid, tájékoztató áttekintés elkészítését arról, hogy miként alakult Sidonius és a magyar olvasók kapcsolata.

Sidonius kéziratának hagyatékát Franz Dolveck tekintette át legalaposabban.²²⁶⁰ 116 hiánytalan vagy töredékes kéziratot kutatott fel, de ez a lista sem teljes, közül hiányzik az az egy, amely a *carmen*eket tartalmazza, és magyar vonatkozása is van. Tehát, ha csak rögtönözve végig lapozunk néhány könyvet, legyen az bár a legteljesebb Sidoniusra vonatkozó munka is, akkor – elhamarkodott ítéletként – azt kellene mondanunk, hogy kevés adatunk van magyar ismertségéről. Ha jobban beletekintünk az irodalomba, akkor viszont meglepődve azt kell tapasztalunk, hogy valaha sokkal népszerűbb volt, mint ma.

Anélkül, hogy azt állíthatnánk, hogy feltártuk a Magyarországra vonatkozó, teljes, Sidonius ismertségét tükröző könyvtári anyagot, kísérletet tettünk arra, hogy feltérképezzük azokat a Sidonius-kiadványokat, amelyek megtalálhatók a magyar könyvgyűjteményekben, és amelyeken keresztül lemérhetjük szerzőnk magyarországi hatását. A legkorábbi időktől kezdve leltári feljegyzésekre, könyvrajstromokra, hagyatéki leltárakra és könyvtári katalógusokra támaszkodhatunk. Azonban a konkrét könyvrajstromokon kívül maguk a magyar szerzők által írott munkák is tanúskodhatnak arról, hogy Sidonius mikor és ki által kerülhetett a magyar közönség elé. Az előbbi forrásbázist valamivel könnyebb áttekinteni, mint a teljes magyar irodalmat. Néhány adalék azonban itt is hozzáfűzhető magyarországi ismertségéhez. Összefoglalóan azt kell mondanunk, hogy szórt adatokon, egy-egy szerzőn keresztül Sidonius folyamatosan tetten érhető a magyar irodalomban.

A KÖZÉPKOR: MŰFAJI PÉLDA

Középkori jelenléte irodalmi életünkben hipotetikus alapokon nyugszik. Úgy tűnik, a kora középkori kéziratok között nem szerepelt. A magyarországi írásbeliség első három századából nincs kézzelfogható információnk Sidonius-kéziratról Magyarországon. Középkori kultúránk alapjait képező könyvgyűjteményeinkről csak töredékes információink vannak. Maguk a könyvlisták a legszükségesebb művek, *psalteriumok*, liturgikus és teológiai könyvek szerény kollekciójára utalnak, hiszen István korában egy új kultúrát is meg kellett honosítani Magyarországon. Ehhez, hagyományok híján, példákra volt szükség. Ezeket a hazánkba érkező egyházi személyek hozták magukkal. Az ő irodalmi jártasságuk alapozhatta meg Sidonius megjelenését a magyar irodalomban.²²⁶¹ Feltételezhetjük, hogy mivel Európában a IX. századtól folyamatosan másolták munkáit²²⁶² és *citátumai* az irodalmi művekben is fellelhetők, ezért a külföldről érkező papok, szerzetesek hozzánk is eljuttatták ezeket. Azt, hogy ez így volt, szerzőnk középkori irodalmi jelentőségének igazolásával támaszthatjuk alá.

²²⁶⁰ DOLVECK 2020. 479–542.

²²⁶¹ Legkorábban a bencések érkeztek, de a francia szerzetesrendek közül a premontreiek vagy a rend központjainak és Sidonius működési területének egybeesése alapján a ciszterciek révén is kerülhetett kézirat Magyarországra.

²²⁶² Pl. Paris, BNF Lat. 13744, Avranches BM, 242; Cluny, Libri epistolarum Sidonii episcopi In: CHRONOPOULOS 2010. 265–267.

A feltevés igazolása lehet a királytükör első közti megjelenése a hazai irodalomban. A *speculum regis*²²⁶³ műfaji kialakulásának alapja a *suasoria*,²²⁶⁴ a tanító levél és a *commonitorium*, a verses erkölcsi tanítás. Nem állíthatjuk ugyan, hogy Szent István király *Intelmek* közvetlen mintája Sidonius lett volna, de mivel az *Intelmek* forrásául a Karoling királytükrök szolgáltak, amelyek műfaji kialakulásában Sidonius jelentős szerepet játszott, ezeken keresztül közvetett hatása lehetett rá. Sidonius is írt *suasoriát*, amelynek két, egymással ellentétes megnyilatkozása az *Ep.* I, 2. és az *Ep.* III, 13, a pozitív és negatív példaállítás klasszikusaiként kerültek a középkori egyházi irodalomba. Közülük az első a középkor sokat idézett forrása volt, és a személyiségrajz és a *panegyricus* középkori mintájául szolgált. Azok a keresztény erények, amelyek a Karoling királytükrökben felbukkannak és az *Intelmek* gerincét alkotják,²²⁶⁵ Sidonius leveleiben is megtalálhatók, és mintaadóan a hagyományos római erények krisztianizált változataivá lettek.²²⁶⁶

Az *Intelmek* és a Karoling királytükrök eszmei és nyelvi kapcsolata ma már vitathatatlan.²²⁶⁷ Hans H. Anton²²⁶⁸ bizonyította ennek az állambölcseleti műfajnak antik gyökereit, és Havas László a Szent Istváni *Intelmek* kapcsán forrásként Seneca, Marcus Aurelius, Plinius minor, Augustinus mellett Sidoniust emeli ki.²²⁶⁹ Ez ugyan nem közvetlen hatás, nem egy Sidonius-szöveghely vagy kódex feltűnése a magyar irodalomban, de az első olyan jel, amely arra mutat, hogy Sidonius, európai ismertsége folytán, a királytükrökbe beépülve, eljuttatott hozzánk is.

Sidonius műveinek részletei kezdetben *florilegium*okban terjedtek,²²⁷⁰ majd *epistolái* miatt a levélirodalom kizárólagosan olvasott négy klasszikusa²²⁷¹ között tartották számon. Európában a XII–XIII. század volt Sidonius népszerűségének középkori csúcspontja.²²⁷² Csodálói mint az „antik ékesszólás helyreállítóját”²²⁷³ idézték. A szórványos említésekből toposzok lettek, ezek a *chrestomathiák* szövegeit gyarapították, majd felfedezték a teljes szerzői életművet is. Így lehetett Magyarországon is.

Magyarországra először francia területekről kerülhettek be Sidonius-szövegek. Már a somogyvári bencés monostor alapítólevelében is találkozhatunk egy francia *grammaticusszal*, Petrus Pictaviensisszel,²²⁷⁴ aki első között hozhatta magával a francia kolostorokban oktatott irodalmat. A káptalani iskolák már a XI. századtól léteztek, számuk egyre gyarapodott, és eltétlenül szükségük volt olyan könyvekre, amelyből taníthattak. A kolostori tankönyviro-

²²⁶³ A műfaji kérdésekhez bő irodalmat ad HAVAS 2012. 364. n. 4. A klasszikus ókor hagyományait ebben a műfajban H. H. Anton tanulmányai vizsgálják részletesen: ANTON 1968. 45 skk; ANTON 1989, ANTON 2000.

²²⁶⁴ Magyar vonatkozásaihoz ld. HAVAS 2012. 366 skk.

²²⁶⁵ HAVAS 2012.

²²⁶⁶ *Sapientia (divina sapientia és clementia), fides, caritas, spes, lectio scripturae, indulgentia, patientia, confessio, timor Domini, ieiunium, castitas:* Sid., *Ep.* IX, 9, 13; *Ep.* I, 2, 9; *Ep.* IV, 17, 1; *Ep.* I, 9, 3; *Ep.* IV, 17; *Ep.* IX, 15, 2; *Ep.* V, 1, 1. stb. „*militia clericali*” *Ep.* IV, 1. 1; VI, 1, 3; *Ep.* VII, 2, 3. stb.

²²⁶⁷ Az *Intelmek* forrásainak értelmezésére a korábbi vitákat és eredményeket is összegzően ld. ADAMIK 2008.

²²⁶⁸ ANTON 2000.

²²⁶⁹ HAVAS 2002. 7. n. 4.

²²⁷⁰ CHRONOPOULUS 2020. Az E. M. Sanford által összeállított „tankönyvlistán” kilenc gyűjteményben található meg. SANFORD 1924. 207: 32; 229. 274: 277; 232: 314; 233: 327; 234: 344; 235: 351; 236: 376; 238: 390.

²²⁷¹ Cicero, Plinius minor, Symmachus, Sidonius

²²⁷² LOBATO 2020. 264 skk.

²²⁷³ Pl. Petrus Pictaviensis: *Panegyricus ad Petrum Venerabilem* 71–72.

²²⁷⁴ Nem azonos a skolasztikus teológussal. GERECE 1897. 134. Poitiers Szt. Márton alapította kolostora kapcsolatban állt Magyarországgal.

dalom kapcsán – könyvlisták híján – csak sötétben tapogatódzunk. Lányi Károly egyháztörténete a középkor oktatásra használt szövegei között ugyan név szerint is megnevezi szerzőnket,²²⁷⁵ „Következett a középkori tanodák latin chrestomathiájában Dares Phrygius álnév alatt Iscanus József trójai háborúja²²⁷⁶ hat könyvben, Homer, Caius Sollius Sidonius versei.²²⁷⁷ Nem tudjuk, hogy milyen forrásokra hagyatkozott, ő maga Bethuni Eberhardra²²⁷⁸ és J. A. Fabricius *Bibliotheca Latina Mediae et Infimae Aetatis*ára²²⁷⁹ hivatkozik. Ha valóban lehetünk neki, mivel az Eberhardus Bethuniensis vers²²⁸⁰ 1124-ben jelent meg, feltehető lenne, hogy Sidonius neve már a XII. században ismert volt nálunk is. Az oktatott anyag kapcsán Sidoniusszal együtt említi Dares Phrygiust is, akinek irodalmi hatását már vizsgálták Anonymus kapcsán.²²⁸¹ Legutóbb Juhász Péter állapította meg, hogy az a „humanista” érdeklődés, amely a *Gestát* jellemzi, a XII. század közepi Loire-vidékre vezethető vissza.²²⁸² Ez az a terület, ahol Sidonius kultuszát őrizték, és ahonnan a ciszterciek közvetítésével Sidonius-szövegek kerülhettek Magyarországra. Az antik szövegek fennmaradásában komoly szerepe volt a helyi szövegagyománynak. Ez lehet a magyarázata, hogy a középkori műformák kialakulásakor a folyamatosan olvasott, ún. „nagy klasszikusok” mellett a késő római irodalom alkotásai éppoly példateremtők, néha még azoknál is ismertebbek.

Ezt a feltevést további tények is erősítik. A levelek műfaji előzményül szolgáltak az oklevelek számára is.²²⁸³ Ezek szoros kapcsolatát már sokan vizsgálták, de középkori leveleink kapcsán már Mezey László utalt az antik levelezés és az okleveles gyakorlat kölcsönhatására.²²⁸⁴ Déri Balázs²²⁸⁵ egy II. András 1217-ben kiadott oklevelében fellelt Ovidius-disztichon kapcsán kifejti, hogy a XIII. századtól megszorodtak okleveleinkben az antik idézetek. Ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy ekkortól már közkézen kellett, hogy forogjanak antik kéziratok, vagy legalább *florilegium*ok, amelyekből műveltebb oklevélíróink is meríthettek. Az általa vizsgált disztichont a Sidonius által leírt (*Ep.* II, 13, 4) Damoklész-történettel hasonlítja össze. Déri ugyan nem igazolja, hogy maga Sidonius lehetett a forrás, de példákat hoz arra, hogy egy-egy történetet, mint esetünkben a Cicerótól eredeztethetőt, számtalan elbeszélő átírta, és ezek kivonatokban, vagy egyéb művek részleteiben terjedtek.²²⁸⁶ Így Európához hasonlóan, ahol Sidonius már a XI–XII. századi bencés kolostorok iskoláinak könyvlistáján is szerepelt,²²⁸⁷ jelen lehetett Magyarországon is.²²⁸⁸

Egyes kutatások szerint a középkor legnépszerűbb novella-gyűjteményének, a *Gesta Romanorum*nak²²⁸⁹ a 2. és 13. története is Sidonius leveleiből merítkezett,²²⁹⁰ így a legnépszerűbb középkori anekdota-gyűjtemény révén is ismerős lehetett néhány története. Pontosabban: a

²²⁷⁵ LÁNYI 1866. 566.

²²⁷⁶ Iosephus Iscanus: *De bello Troiano*.

²²⁷⁷ LÁNYI 1866. 566.

²²⁷⁸ LÁNYI 1866. 565. not. 4.

²²⁷⁹ FABRICIUS 1858. Vol. 5. 464–474.

²²⁸⁰ FABRICIUS 1858. Vol. 1. 487–488

²²⁸¹ GYÖRY 1948. 41–42.

²²⁸² JUHÁSZ 2019. 37 skk.

²²⁸³ Róma jogbiztosító iratainak formája: levél. T. HORVÁTH 2002. 16–17.

²²⁸⁴ Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. 1960. 16.

²²⁸⁵ DÉRI 2005.

²²⁸⁶ Cic. *Tusc. disp.* V, 61–62. Már ez is *imitatio*, az eredeti történet forrása Timaios vagy Diodoros Szikulosz lehet.

²²⁸⁷ VIZKELETY 2015. 418.

²²⁸⁸ Ugyanezt a történetet ld. Janus Pannonius 243.

²²⁸⁹ A novella-gyűjtemény 1432 óta ismert, számtalan kiadást ért meg változó tartalommal.

²²⁹⁰ *Gesta Romanorum*. ford. Haller János. Kolozsvár, 1695. (Bp. Franklin, 1900). 50.

gyűjtemény összeállítója mindenképp ismerte, és történeteinek beemelése révén biztosította további népszerűségét. Az 1342-es innsbrucki kézirat magyarországi hatásáról nem tudunk, de már 1403–1432 között Gyulafehérváron megtalálható volt. Így találtunk egy olyan adatot, amely a *carminák*on túl, már tartalmi okból a leveleket használta.

A RENESZÁNSZ

Magyarországon a reneszánsz korától jelentek meg az első Sidonius-kéziratok és nyomtatott kiadások. Sidonius olvasását többször csak abból feltételezhetjük, hogy neve és műveinek címe szerepelt a kézirat-leltárak listáin. Így olvasóira gyakorolt hatása a Sidonius-kötetek birtokosainak egy részénél nem vizsgálható. Azonban az intertextuális kutatások eredményeképpen az utóbbi időben több olyan publikáció²²⁹¹ is megjelent, amely a régi magyar irodalom emlékeiben Sidonius hatását, illetve a tőle vett idézeteket is kimutatta.

Florilegium

A legkorábbi Sidonius-kéziratot egy reneszánsz kori összeállításban találjuk.²²⁹² Ez VIII/IX–XVI. század közötti kéziratok heterogén gyűjteménye, amelynek legkorábbi irata egy – Endlich által IX. századra, Dolveck szerint²²⁹³ pedig a VIII. század végére datált – Sidonius-epigramma. A kötetet a polihisztor filológus, Zsámboky János (1531–1584) állította össze. A különböző keletkezési idejű másolatok egy *Anthologia Latiná*hoz hasonló kollekciót alkotnak. Juvenalis, Albertus Magnus, Eucheria, Ovidius, Gratius Faliscus, Martialis és Rutilius Numantianus (sic!) társaságában²²⁹⁴ rangot és Zsámboky korának irodalmi értékítéletét jelenti Sidonius beillesztése a születendő kötetbe. A válogatás elve a *florilegium*ok európai mintáit követi. A Sidonius-kézirat Lyonból származik, és egyidős a legrégebbi Sidonius-kódexekkel, sőt úgy tűnik, hogy ez a töredék minden ismert kézirat közül a legkorábbi. Pontos provenienciája nem állapítható meg, jelenleg ugyanis nem ismerünk más olyan Sidonius-kéziratot, amely a VIII/IX. század fordulóján keletkezett volna. Azt sem tudjuk, hogy Zsámboky honnan jutott hozzá. Mivel lyoni, az irat kora miatt a lugdunumi kötődésű püspök francia kézirat-hagyományához kell, hogy tartozzon. Az ott másolt szöveg Zsámbokyhoz kerülésének módja kérdéses, vagy szerzetesek²²⁹⁵ hozták magukkal, de lehetséges, hogy Janus Pannonius vagy Galeotto kézíratai közül került hozzá.

Carminák

A Petrus Cenninius firenzei *scriptor* által 1468-ban másolt kódex az első ismert Sidonius-munka,²²⁹⁶ amely bizonyíthatóan magyar megrendelésre készült. A *Bibliotheca Corviniana* 117. kódexe²²⁹⁷ a verseket illetően majdnem teljes, 23 Sidonius *carminát* tartalmaz. A kódexben

²²⁹¹ Ld. pl. Fazekas Sándor, Vadász Géza, Kiss Farkas Gábor stb. cikkünkben is idézett tanulmányait.

²²⁹² A bécsi királyi könyvjegyzék CCXXVII tétele. Cod. Vindob. lat. 277, (ÖNB 277). ENDLICH 1836. 121.

²²⁹³ ENDLICH 1836. 121, DOLVECK 2020. 542

²²⁹⁴ *Tabulae codicum* 1864–1899. 39. A név bevett írásváltozata: Rutilius Namatianus.

²²⁹⁵ A bencések, de a premontreiek, vagy a rend központjainak és Sidonius működési területének egybeesése alapján a ciszterciek révén is eljuthatott a kézirat Magyarországra.

²²⁹⁶ CSAPODINÉ 1974; FOHLEN–JEUDY–RIOU–PELLEGRIN 1982. 244–245.

²²⁹⁷ Vat. Pal. Lat. 1587. MAILLARD–MONOK–NEBBIAI 2009. 61.

szerepel továbbá Q. Serenus *Liber medicinalis* és Crispus Mediolanensis Diaconus *Carmen medicinale* c. műve. A kötet, amelyben két orvosi tartalmú költemény mellett egy mitologikus és történelmi tárgyú Sidonius-versgyűjtemény áll, első látásra mehökkentő elegyet alkot. A kódex összeállítása Mátyás érdeklődésén túl alighanem Galeotto Marzio hatását mutatja, aki nek egyike kedvelt forrása Serenus volt.²²⁹⁸ Feltehetően az ő javaslatára tették hozzá az orvosi művekhez másik kedvencét, Sidoniust is. Galeotto Sidoniust a pogány kulturális hagyományt a kereszténységgel ötvöző szemlélete, a pogány erények krisztianizálása miatt kedvelte. A kódex eredetileg Vitéz Jánosé lehetett. A szöveg lapszéli jegyzetei mindenesetre az ő kezétől származnak. A bejegyzések használatra utalnak, túlnyomó többségükben nem emendációk, hanem főként lapszéli emlékeztetők. A szövegjavítások is inkább értelmezések, mintsem egy másik kézírrattal történő összevetés eredményei.²²⁹⁹ A megjegyzések a klasszikusok beható ismeretét és Vitéz János történelmi érdeklődését tükrözik.²³⁰⁰ A hunokra vonatkozóan két helyen is²³⁰¹ javított, a „*chinnus*” mellett a lapszálon „*hunnus*” áll, ugyanakkor Acincum (Aquincum)²³⁰² fölött elsiklott, feltehetően nem tudta azonosítani. A kódex kézírtas megjegyzései alapján teljesen biztos, hogy Vitéz János ismerte a *carmen*eket,²³⁰³ de az sem lehetetlen, hogy a leveleket is. Ekkor a kulturális hatás nálunk már itáliai, így Sidonius – szemben a legkorábbi kézirattal feltételezett provenienciájával²³⁰⁴ – már nem francia, hanem olasz közvetítésen keresztül kerülhetett a magyar humanisták látókörébe.

Ez a kötet több másolatot is megért. Mintegy száz évvel később, a körmöcbányai könyvtárak között 1598-ban szerepel egy 30 tételből álló lista, amelyen az „1598. Egger és Leidhold: *Kreutterbüchl Apollinaris fl.*”²³⁰⁵ tétel mögött is a vatikáni kódex egy másolatát sejthetjük, ahol Sidonius *Carmináját* Quintus Serenus Sammonicus *Liber medicinalis (Praecepta de medicina parvo pretio parabili)* követi. Ehhez hasonló gyanús cím, ahol orvosi műként tüntetik fel, máshol is akad.²³⁰⁶

²²⁹⁸ SZÖRÉNYI 1982. 48.

²²⁹⁹ Pl. 13v. „*Fulminis et lapidem scopulos*” mellett a lapszálon: „*Flu*”, azaz Vitéz János „*Fluminis*”-ra javít, tévesen. Ez arra utal, hogy nem egy másik kézírrattal vetette össze. Ld. még a 28v; 30v; 32r; 38r javításait is.

²³⁰⁰ Avitus-*panegyricus*hoz (*Carm.* VII) fűzött, Ovidiusra történő utalása 21r, vagy a 24–44. sorok mellé tett megjegyzései, ahol a Sidonius által gyakran különös módon használt *épüthet*okra hívta fel a figyelmet (25v). Kiemeli a Caligulától Traianusig terjedő császárok sorát (27r). A *Carm.* IX-ből Küroszt, Dareioszt és egy széles mitológiai körképet (*Carm.* IX, 30: 37v; *Carm.* IX, 54: 38r) is figyelemre méltónak tartott.

²³⁰¹ Fol. 29, 31.

²³⁰² „*Fertur, Pannoniae qua Martia pollet Acincus*”. Sid. *Carm.* V, 107.

²³⁰³ CSAPODINÉ 1979.

²³⁰⁴ Cod. Vindob. lat. 277, ÖNB 277.

²³⁰⁵ ČIČAJ – KEVEHÁZI – MONOK – VISKOLCZ 2003. 233.

²³⁰⁶ Wilhelm Mihály János (1638 k.-1704) pesti polgár, fürdős sebész hagyatéki leltárában 1704-ből fennmaradt jegyzék. *Kräuter Buch Apollinaris*. Monok István (szerk.): Magyarországi magánkönyvtárak II. Szeged, Scriptum 1992. 166. Monok I. azonosításával szemben inkább valószínű, hogy Quintus Apollinaris (1500?–1548) rejlik mögötte, a maga Kurtzes Handtbüchlein und Experiment vieler Artzneyen, durch den gantzen Körper des Menschens, von dem Haupt biss auff die Füsz. Sampt lebendiger Abcontrafactur, etlicher ... Kräutter ... Durch den hochgelehrten Q. Apollinarem selbs erfahren und bewehret ... Sampt den Experimentbüchlin von zwantzig pestilentz wurtzlen des hochgelehrten Tarquinij Ocyori. 1599-ben Strassbourghan kiadott művével.

Epistolák

Szintén Zsámboky gyűjtése²³⁰⁷ az ÖMV 3204 jelzetű kódex.²³⁰⁸ Ez a XV. század végére datált kötet Sidonius leveleinek szemelvényeivel kezdődik, s Galeotto Marzio, Janus Pannoniusz és Prothasius olmtüzi püspök²³⁰⁹ levelezését is tartalmazza.²³¹⁰ A kötet rendező elve a levél, mint műfaj, tehát nem véletlenül kerültek egy csoportba a kéziratok. A szerkesztés tipikusan humanista: a reneszánsz szerzők levelei előtt ott áll Sidonius, mint kétségtelen bizonyíték arra, hogy levélgyűjteményét nemcsak ismerték, de *exemplum*ként használták is.

Sidonius mint a levél-műfaj modelljét már láttuk a Vienna ÖMV 3204. kódexben, de kézzel fogható hatása Vitéz Jánosnál mutatható ki először. A magyar irodalomban ő adott ki először rendezett leveleskönyvet. Erről Vitéz János első kiadójának, Bél Mátyásnak megjegyzését kell idéznünk,²³¹¹ miszerint Vitéz János mintája a levélkiadásban Symmachus és Sidonius lehetett.²³¹² Az *imitatio* hatása valóban érezhető, különösen a hangnemet illetően, elég, ha csak Vitéz leveleinek Sidoniusra is jellemző álszerűen mentegetőzését tekintjük,²³¹³ amelynek során dús antik példatárral állítja szembe saját „gyengécske” műveit. Ez az álszerű affektáltság, amely Cicerótól és Tacitustól ered, a késő római irodalomban retorikai toposzként élt tovább Venantius Fortunatus és Sidonius műveiben. Ennek stílusformaként történő hagyományozódását ismerjük a középkor irodalmában,²³¹⁴ de tovább élése a reneszánszban is kétségtelen. A humanista tudósok kiterjedt levelezésén is érződik a későantik hagyomány. Sidonius igen népszerű volt Itáliában, és bár Petrarca keményen bírálta, Poliziano hatására a kor megkerülhetetlen antik szerzőjévé és a kialakuló új irodalmi normák alapjává vált.²³¹⁵ Sokan birtokolták teljes kéziratát,²³¹⁶ és ottani olvasásának hatása hozzánk is elérhetett. Szinte valamennyi magyar szerző levélgyűjteményének szóhasználatában, fordulataiban ott érezhető Sidonius stílushatása. A levelekben is a Sidonius-*panegyricus*ok gondolatísága tükröződik vissza: a sokoldalú műveltség és a vezetői rátermettség hangoztatása.²³¹⁷

²³⁰⁷ CSONTOSI 1884. 188.

²³⁰⁸ Cod. Vindob. lat. 3201. DOLVECK 2020. 535.

²³⁰⁹ Protasius von Boskowitz und Černahora (1459–1482).

²³¹⁰ ÁBEL 1880. 27.

²³¹¹ Bél maga is idézte Sidonius, tehát nem alap nélküli a megjegyzése.

²³¹² HORVÁTH 1935. 73, vö. KISS 2019. 483 n. 55.

²³¹³ Csak egy példa: Előszó Zrednai János úrnak...1. A szöveg hangneme és szókészlete szinte teljesen megegyezik Sid. Ep. VII, 18, 1. és Ep. VIII, 16, 3. mentegetőzéseivel.

²³¹⁴ CURTIUS 1973. 410.

²³¹⁵ LOBATO 2020. 676–677.

²³¹⁶ V. Miklóstól Pico della Mirandoláig számos tulajdonosról tudunk. LOBATO 2020. 678

²³¹⁷ Egy szép példa Filippo Beroaldo levele Váradi Péterhez, akinek Apuleius-kommentárját ajánlotta. „*Haec omnia acerratim congesta et citra cessationem quot diebus resurgentia efficiunt, ut vix sit interdum respirandi locus, ut cogar etiam in gratis esse breviliquis sed illud imprimis breviliquentem me facit, quod eloquentiae tuae fulmina et flumina perborresco, quod tua dapilis facundia et largus orationis fons me retardant et reprimunt, cum tu in copioso dicendi genere domineris, nos in brevibus potius siccio characterē cōhibeamur. Accepi adeo nuper litteras tuas, dii boni, qua ubertate praescatentes, quibus flosculis excoltas, quibus eloquiū pigmentis coloratas!*” [VÉBER 2006. 416]. Ez a néhány sor kísértetiesen hasonlít Sidonius frázisaíra, akinek a választékosság, a nyelv hajlékonysága és színessége, a tiszta latinság, a bővizű folyóként áramló beszéd, és a vidéki születés ellenére a kultúra központjának műveltségével bíró alkotó stb. mint igény gyakran visszatéró motívumai. Pl. Sid. Ep. IV, 17, 1: „*quarum utique virtutum caritas prima est, quae te coegit in nobis vel peregrinis vel iam latere cupientibus humilia dignari; tum verecundia, cuius instinctu dum immerito trepidas, merito praedicaris; tertia urbanitas, qua te ineptire facetissime allegas et Quirinalis impletus fonte facundiae poto Mosellae Tiberim ructas, sic barbarorum familiaris, quod tamen nescius barbarismorum, par ducibus antiquis lingua manuque, sed quorum dextera solebat non stilum minus tractare quam gladium.*”

A panegyricusok és Janus Pannonius

Sidoniusnak egy műfajon keresztül való ismertté válása elmondható *panegyricus*aírójáról is. Ennek eredetét Janus Pannoniusra vezethetjük vissza, akinek dicsőítő énekei voltak nálunk az elsők ebben a műfajban. Az ő forrásának Claudius Claudianust szokták tekinteni, de ha figyelembe vesszük Janus itáliai útját, az ott szerzett irodalmi tapasztalatokat és a Corvinák Sidonius-kötetét, feltételeznünk kell a Sidonius-művek ismeretét is. Arról sem feledkezhünk meg, hogy az elemzők, amikor Claudianusra hivatkoznak, nem minden esetben veszik figyelembe, hogy ő viszont Sidoniusra gyakorolt hatást, így a Claudianusnak tulajdonított stílushatás az *imitatio*-láncon keresztül ugyanúgy lehetett Sidoniusé is.

Janus Pannoniusnak már tanulóéveiben kezébe kerülhetett Sidonius. A leginkább elfogadott nézet, hogy a *Thespiszről és Aiszkhiüloszról*. c. versében²³¹⁸ a horatiusi *ars poeticát* Sidoniuson keresztül öntötte versebe.²³¹⁹ Még metrikailag is hozzá igazodik, hiszen a horatiusi versformát is disztichonná és hendecasyllabusszá alakítja át. A reneszánszban a *hendecasyllabus* sidoniusi eredetének lehetőségét nálunk még nem vizsgálták, de olasz hatását igen, és a sor spondeusos kezdésének követelménye tőle ered,²³²⁰ amit az itáliai költészetben Galeottótól Polizianóig a tiszta formák igényének jegyében alkalmaztak. Ugyancsak sidoniusi allúzióknak látszik a *De se ipso* c. vers zárata: „*At nunc ex aequo divisa est gloria nobis: vinco materia, vincitis eloquio*”, amely a „*materia est maior, si mihi Musa minor*”²³²¹ átköltésének tűnik. Ugyanez mondható el a fentebb már említett Damoklész-történet janusi utalásáról (243), amelyben korábban Cicero hatását látták.²³²² Vadász Géza Janus műveinek filológiai vizsgálatokor konkrét példákkal is illusztrálta a Sidoniusszal kapcsolatba hozható lehetséges nyelvi egyezéseket.²³²³ Csorba Győző ezen túlmenően a műfaji befolyást is kimutatta,²³²⁴ és különösen a Guarino-*panegyricus* 95–98. és 174.²³²⁵ sorában látja Sidonius hatását. Ennek alapján kijelenthetjük, hogy Janus Pannonius is olvasott Sidoniuszt, sőt azt is tudhatjuk, hogy Itáliából, feltehetően Firenzéből ismerte. Költeményeinek allúziói a legjobb bizonyítékok erre, ugyanis ezek működési mechanizmusa éppen abban áll, hogy mind a szerző, mind a célközönség érti, hogy mire vonatkozik. A firenzei kapcsolat, Sidonius reneszánsz kori recepciójának tekintetében igen fontos,²³²⁶ hiszen innen eredeztethetjük azt a hatást,²³²⁷ amely a magyar irodalom számára is ismertté és fontossá tette szerzőnket.

Janus Pannonius Sidoniusszal való találkozása talán Petrus Cenninius műhelyéből ered, és lehet, hogy éppen ő ajánlhatta a könyvmásolót Mátyásnak. Csapodiné Gárdonyi Klára bizonyította, hogy Jankovich Miklós még látta Mátyás számadáskönyveit, amelyek alapján a Corvinák Cenninius-kódexei kapcsán egy, a firenzei könyvkiadónak szóló másolói megbízásról, és nem egyszerű könyvvásárlásról van szó. Cenninius Janus Pannoniusszal való

²³¹⁸ Janus Pannonius 292.

²³¹⁹ *Régi magyar* 1990. 130. Vö. Sid. *Carm.* IX, 236.

²³²⁰ Sid. *Carm.* 23, 25–27.

²³²¹ „Ámde azóta dicsőségetek fele része miénk lett: Stílusban tietek, tárgyban enyém a babér.” (ford. Kálnoky L.); Sid. *Carm.* VI, 36. „legyen bár a téma hatalmas, ha Múzsám kicsiny” (ford. T. Horváth Á.)

²³²² RITÓÓK 1975. 413.

²³²³ VADÁSZ 1993. 29, 34–35, 132, 151, 229. A lehetséges egyezéseket Török László recenziójában még tovább bővítette. Török 1994. 420–421.

²³²⁴ CSORBA 2008. 203–262.

²³²⁵ CSORBA 2008. 228, 231.

²³²⁶ A kérdésre ld. LOBATO 2014.

²³²⁷ A kérdésre ld. LOBATO 2020.

ismeretsége Vespasiano Bisticci könyvkereskedőhöz kapcsolódik,²³²⁸ aki bevezette őt Cosimo Medici udvarába. Részben ez alapozza meg annak lehetőségét, hogy Janus ennek viszonzásul ajánlhatta Cenniniust Mátyásnak. Bisticci és Cennini között ugyanis családi kapcsolat is volt.

A magyar irodalomban tehát Claudianus és Sidonius nyomán Janus Pannoniusszal kezdődően virágzásnak indult a dicsőítő költemény műfaja. Hatása sokkal mélyebb és tovább tartott, mint Itáliában, ahol a XVI. században már veszített népszerűségéből. Nálunk még Istvánffy Miklós 1564-ben Oláh Miklós tiszteletére írt *panegyricusa* kapcsán is felvetődik Claudianus és Sidonius hatásának lehetősége.²³²⁹ A *panegyricus*-irodalomban meghonosított epikus keret, a szerkezeti felépítés és a részletezett elbeszélés mindenképp tőlük származik, ezt pedig átvitték más irodalmi műfajokba is.

Sidonius stílushatása: De arte versificandi

A XVI–XVII. századi értékes kéziratgyűjtemények anyagáról készített feljegyzések már a Sidonius-művek közvetlen birtoklását jelzik. Sajnos a teljes könyvtári lista nem rekonstruálható, de így is találhatunk olyan könyvgyűjteményt, amelynek állományában Sidoniust is feltűntették.

A legtöbb ide vonható adatot a Bakócz Tamás esztergomi érsek udvara köré csoportosuló értelmiség körében találtam. Eck Bálint (Valentin Eckius 1494–1556) 1515-ben Krakóban jelentette meg a *De arte versificandi opusculum*²³³⁰ c. munkáját. Ebben a költészetben a példák között Sidonius is szerepelt.²³³¹ Eck 1517 körül a bártfai iskola rektora lett, így ettől számíthatjuk Sidonius kétségtelen tankönyvi jelenlétét. Sidonius megjelenése a magyarországi tanításban Eck által már biztos pont, és nem csupán feltételezés. Mivel korábbi konkrét adatot nem találtam, úgy gondolom, Eck munkája lehetett az első, a magyar oktatásban is felhasznált könyv,²³³² amely Sidonius költői képei és verselése kapcsán tovább vitte a költészetben középkori – európai tankönyvek általi – iskolai hagyományát. Sidonius még tudott görögül,²³³³ így késői olvasói számára a görög versmérték és annak latinizált formakincsének egyedülálló forrása volt.²³³⁴ Azt nem tudjuk, hogy maga Eck milyen forrásból dolgozott, de ha saját válogatásról lenne szó, akkor ismerve a Sidonius kiadásokat, vagy az 1473/74-es,²³³⁵ vagy az 1498-as²³³⁶ kiadás lehetett a Sidonius-példák forrása. Az utóbbi több magyar könyvtárban is fellelhető volt. Külön kutatás anyaga lehetne, hogy vajon Eck egy Sidonius-kötetből, vagy az általa már említett Eberhardus Bethuniensis munkából, esetleg valamely ahhoz hasonló műből szerezte-e ismereteit.

A klasszikus görög-római metrumokat virtuóz módon kezelő Sidonius formakultúrája mindenképp kiemelkedett a késő római irodalomban is. Sidonius verseiben a legismertebb a

²³²⁸ CSAPODINÉ 1958. 14 skk.

²³²⁹ KISS 2018. 207–224.

²³³⁰ ECK 1515. (Hozzáférés: 2020. szept. 5)

²³³¹ GUITMAN 2009. 46.

²³³² Eck forrásai Tortellius, Despauterius, Celtis, Bebel, Laurentius Corvinus, és Ulrich von Hutten voltak.

²³³³ Pl. Sid. *Ep.* IV, 12, 1.

²³³⁴ Hexameter, *bendecasyllabus phalaecius* (*Carm.* 9, 14, 24), *jambikus senarius* (*Carm.* 40), de az anagrammák egyik formáját, az általa „*recurrentes versus*”-nak nevezett metrikai játékot is bemutatja Sid. *Ep.* IX, 14, 6. Összefoglalóan Sidonius verselésére ld. CONDORELLI 2020.

²³³⁵ Nicolaes Ketelaer és Geraert van Leempt, Utrecht.

²³³⁶ Giovanni Baptista Pio, Milánó.

hexameter, de előfordul az alkaioszinál ritkább *hendecasyllabus phalaecius*,²³³⁷ a *jambikus senarius*,²³³⁸ a *kisebb aszklépiadészi* strófa,²³³⁹ az *anacreóni sor*,²³⁴⁰ a *szaḡpphói strófa*,²³⁴¹ de az anagrammák egyik formáját, az általa „*recurrentes versus*”²³⁴²-nak nevezett metrikai játékot is bemutatja.²³⁴³ A versformákkal való latin nyelvű zsonglörködés tehát mindenképp formai hatást gyakorolt a későbbi olvasóközönségre, és talán a középkori verselés kezdeti formáira is. Sidonius még tudott görögül,²³⁴⁴ és olyan görög versmértékeket is használt latinul, amelyeket a latinul verselő nagyok – Vergilius, Horatius, Ovidius, Martialis – sem használtak. Így Sidonius késői olvasói számára a görög versmérték és annak latinizált formakincsének egyedülálló forrása volt. Ez a metrikai hagyomány látszik még Szenczi Molnár Albert szótárkiadásain is, ahol az *anaphes-tus*, *choriambus* nem görög metrikai utalással, hanem Sidonius példáján keresztül került bele.²³⁴⁵

Sidonius műfaji hatása

A speculum regisből személyiségrajz

A Sidonius-levelek korábban is népszerű mintáit az irodalmi fejlődés során fokozatosan más célra kezdték használni. Így volt ez a SIDONIUS, *Ep.* I. 2. esetében is, amely az európai irodalomból kikopó *speculum regis* helyett két műfajra is hatott. A korábban erénykatalógusként használt bemutatás, amelynek elemeit a jellemrajz kialakításához használták fel, már a XIII. századtól a személyleírás, a személyiségrajz mintája, másrészt az ezzel érintkező *panegyricus* alapja lett. A levél önállósodott a gyűjteményből és a tankönyvi szövegek szemelvényeitől is elkülönülten kezdett terjedni.

Magyar példa erre egy Bakócz Tamás köréhez tartozó személy, a főként gazdaságtörténészek által ismert Johann Dernschwam²³⁴⁶ (1494–1568/69) könyvtára, aki 1514-ben Bakócz Tamás környezetében került Magyarországra. Római romok után kutató ásatásai komoly feliratos anyagot tártak föl, amelyre Theodor Mommsen kiadásai is hivatkoztak. Könyvtárát a Bibliotheca Palatina Vindobonensis *őrzi*. Dernschwam leltárában a „6384. C. *Sollij Apollinaris Sidonij epistola, qua Theodericum Vese Gotorum regem eleganter describit.*” és a „6385. *Sidonij Apollinaris poema et epistole cum annotationibus Joannis Baptiste Pij*”²³⁴⁷ bizonyítja, hogy a korábban már látott, Theoderich bemutatását tartalmazó Sidonius-levél (SIDONIUS, *Ep.* I. 2) önállóan is közkézben foroghatott. Ez az *epistola* – bár a leltár úgy kezeli – nem önálló mű volt, hanem egy 1531-es Procopios-kiadás melléklete, amelyből külön kiemelték és lajstromozták. Ugyanígy jártak el a bécsi könyvtárban őrzött Endlich²³⁴⁸ által CCCLXIII szám alatt olvasható szövegek esetében is. Ez Cassiodorus levélgyűjteménye, a *Variae* mellett Sidonius három levelét

²³³⁷ Sid. *Carm.* 9, 14, 24.

²³³⁸ Sid. *Carm.* 40.

²³³⁹ Sid. *Carm.* 36.

²³⁴⁰ Sid. *Carm.* 37.

²³⁴¹ Sid. *Carm.* 4.

²³⁴² Sid. *Ep.* IX, 14, 6. Nála a szabály az: *recurrens* az, amire a *recurrencia* jellemző.

²³⁴³ Összefoglalóan Sidonius metrumaira ld. CONDORELLI 2020.

²³⁴⁴ Pl. Sid. *Ep.* IV, 12, 1.

²³⁴⁵ *Retorikai, irodalomelméleti címszavak* 2003. 466–477.

²³⁴⁶ KISS 2019. 483 n. 55.

²³⁴⁷ BERLÁSZ – KEVEHÁZI – MONOK – VARGA 1984. 30, 232.

²³⁴⁸ Cod. Vindob. lat. 79. ENDLICH 1836. 253–254.

(Ep. I, 8; VI, 11; I, 2) is tartalmazza. A kézirat 1375/1380 között keletkezett.²³⁴⁹ Ez egy korábbi bizonyíték arra, hogy a Theoderich-leírást tartalmazó levél más művek állandó mellékleteként széles körben terjedt,²³⁵⁰ mellékelték Procopioshoz,²³⁵¹ és Cassiodorus-kiadásaihoz is.²³⁵² A mű tehát nem merült feledésbe, hanem a portrétól elvárt műfaji szabályok alapjául szolgált. Ennek előzménye, hogy a francia irodalomban a XIII. századra rögzült egy sablon az emberek bemutatásának módjáról, amely Sidoniust vette mintául. A kánont Geoffroi de Vinsauf fogalmazta meg az 1200 körül írt *Documentum de arte versificandi* című művében. Ebben egyértelmű a minden prózaíró számára követendő példa: „*Si tamen affectatis prosaica, recurrere ad secundam epistolam Sidonii, ubi describit regem Theodoricum quantum ad habitum corporis, quantum ad mensam, quantum ad ludum, quantum ad alia*”.²³⁵³

A levél ismétlődő kiadásainak megléte alátámasztani látszik azt, hogy a portré és a *panegyricus* műfaji mintájául nálunk is ez szolgált.²³⁵⁴

Propemptikon

Sidonius *exemplum*ként szerepelhet a *propemptikon* XV. századra önállóvá váló, és Magyarországon is populáris²³⁵⁵ műforma esetében is. Már maga a műfajra használt szó is csak Statiusnál és Sidoniusnál fordult elő, így a sidoniusi példa, szintén külföldi közvetítéssel, elért hozzánk is.²³⁵⁶ A leghíresebb búcsúversként Janus Pannonius Búcsú Váradtól²³⁵⁷ c. költeményét ismerjük, de a Perinushoz írt elégia²³⁵⁸ is szabályos propemptikon. A műfaj a XVI. század magyar irodalmában, különösen a protestánsok által kedvelt műforma.²³⁵⁹ Hatását általában Statiusból eredeztetik, akinél először fordult elő, de az ő műfaji befolyása sokkal szűkebb közönséget ért el, mint maga Sidonius.

Epithalamium

Sidoniust egy másik műfaj, az *epithalamium* kapcsán is mintául használták. Az RMK névtelen szerzőinek alkalmi versei kapcsán Szilády Áron több ismert nevet is megemlít, köztük Sziráky Balázsét (1550), mint világiás költőt. Szilády a műfaji előzmények között Venantius Fortunatust és Sidoniust említi, jöllehet elítélőleg, mint akiknél vallásos mivoltuk ellenére Amor, Cupido, Venus uralkodik.²³⁶⁰ Feltehetően azonban épp ez volt az, ami miatt példaképpé lettek.

²³⁴⁹ DOLVECK 2020. 342.

²³⁵⁰ Pl. a *Dernschwam-lettár 6384 és 6385.* tétele szerint egy 1531-es *Procopius-kiadásban*, amit megtalálhatunk a Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állományában is. EMÓDI 2005. 318.

²³⁵¹ Procopius 1531. 689–690. EMÓDI 2005. 128, 318.

²³⁵² Pl. Egy Hervagius-kiadás: OSZK Ant. 808. és egy 1600-as párizsi: OSZK Ant. 6568 (BNH Cat. C 424).

²³⁵³ Idézi: FARAL 1924. 273.

²³⁵⁴ Ez a levél már a korai középkortól kezdődően például szolgált Sidonius egyéb műveivel együtt. Pl. Galfredus de Vinosalvo XII. századi angol nyelvész *Poetria nova* és *Documentum de arte versificandi* c. műveiben mindkét műfaj, a vers és a próza példaként szerepel. In: FARAL 1924. 197–262, 265–320.

²³⁵⁵ A műfaj magyar vonatkozásait Móré Tünde vizsgálta doktori disszertációjában: MÓRÉ 2015.

²³⁵⁶ Stat. *Silvae* 3, 2. az első, amely ezt a műfaji megjelölést mutatja. Tőle veszi át Sidonius, és ezzel műfajt is teremt. Sid. *Carm.* 24, SANTELIA 2002. A műfajként való önállósodás eredetére P. Harsting kifejezetten Sidoniust hozza példának. HARSTING 1995. 208–209. A protestáns búcsúversek műfajára nálunk mindketten hatottak.

²³⁵⁷ Janus Pannonius 21. *Abiens valere iubet sanctos reges, Waradini.*

²³⁵⁸ Janus Pannonius 23. *Ad Perinum.*

²³⁵⁹ BEREKSZÁSZI 1569. stb.

²³⁶⁰ RMK IV. 298.

Fordítás és allúziók

A kötet-leltárak alapján csak következtethetünk a Sidonius-művek ismeretére és felhasználására. Hatásának felmérésekor azonban sokkal fontosabb, hogy szerzőnk ténylegesen is megjelen legyen a magyar szerzők szövegeiben. Ez a valódi irodalmi átvétel már látszott Janus Pannonius allúzióiban. Konkrét *citátumai* azonban a vizsgált művekben még nem jelentek meg. Ezek megjelenése csak a XV–XVI. század irodalmában mutatható ki. Példa rá a korai fordításirodalom egyik darabja a Prágai András által fordított és 1628-ban Bártfán megjelenttetett *Fejedelmeknek serkentő órája*.²³⁶¹ a Prágai András *Fejedelmek serkentő órája*²³⁶² – amely Antonio de Guevara (1485 körül), királytükrenek²³⁶³ fordítása. Az eredeti szövegtől eltérő latin fordítás, amelyet aztán Prágai ültetett át magyarra, Johannes Conrad Wanckel (1553–1616) munkája, és ötször is utal Sidoniusra.²³⁶⁴

A királytükörök forrásairól korábban elmondottakat támasztja alá, hogy éppen vele egészítette ki de Guevara szövegét. Az most nem feladatunk kideríteni, hogy vajon Wanckel milyen mélységben ismerte Sidonius, de a Prágai-fordítások egy kivételével egész pontos fordítások,²³⁶⁵ látszik rajtuk a szöveg elmélyült ismerete. Nem tartom valószínűnek, hogy Prágai pusztán a Wanckel-féle beszűrésokból dolgozott volna, ugyanis szerzőnk latinsága elég bonyolult ahhoz, hogy szövegkörnyezetükből kiragadva ilyen jól fordítsák őket. A mű filológiai elemzése kapcsán Fazekas Sándor tanulmánya²³⁶⁶ – a Sidonius–Statius hatásról fentebb elmondottakat alátámasztva – azt is bizonyítja, hogy Sidonius Statiusra visszamenő, ellentétekre épülő stílusa a késő-reneszánsz jelentős szerzőjének, Rimay Jánosnak a költészetére is hatott. Az biztos, hogy Prágainak a Wanckel-féle kiegészítések a rendelkezésére álltak, de azt nem tudjuk bizonyítani, hogy Rimay honnan ismerte.²³⁶⁷ Fazekas Sándor egy másik cikkében²³⁶⁸ a „bíborrongy-toposz”²³⁶⁹ elemzése kapcsán kifejti, hogy ez a Sidoniusról eredő motívum Rimayn keresztül Laskay Jánoson és Madách Gáspáron át egészen Gyöngyösi kimutatható. A humanista hagyományokat és caludianusi–sidoniusi motívumokat Gyöngyösi másutt is folytatja, így a *Palinódia*²³⁷⁰ (Kesergő Nimfa)²³⁷¹ c. 1681-ben kiadott

²³⁶¹ FAZEKAS 2012. 192. n. 10.

²³⁶² FAZEKAS 2012. 192. n. 10.

²³⁶³ *Libro áureo de Marco Aurelio*. 1529.

²³⁶⁴ „Az jó esztenőt nem az bevsegről kell dicsírni hanem az jó Fejedelemsegről”: Sid. *Ep.* III. 6. 3: „Legalábbis az egyszerű provinciálisok gyakran mondogatják, hogy nem az a jó esztendő, mikor bőséges a termés, hanem amikor jó a kormányzás.” (Ford. T. Horváth Á.) Sid. *Ep.* VIII. 3. 1; II. 10. 4; V. 10. 2. az elsőhöz hasonlóan szép, a Sid. *Ep.* VIII. 10. 4. már nem egészen pontos fordítás.

²³⁶⁵ „Az jó esztendőt nem az bevsegről kell dicsírni hanem az jó Fejedelemsegről”: Sid. *Ep.* III. 6, 3: „Legalábbis az egyszerű provinciálisok gyakran mondogatják, hogy nem az a jó esztendő, mikor bőséges a termés, hanem amikor jó a kormányzás.” (Ford. T. Horváth Á.) stb.

²³⁶⁶ FAZEKAS 2012. 189–196.

²³⁶⁷ Ugyanis sem az ő, sem a neki a *Fejedelmek serkentő óráját* megküldő I. Rákóczi György erdélyi fejedelem általunk ismert könyvjegyzékein nem szerepelt. Azonban nem lehetetlen, hogy a Rákóczi-könyvtárban megvolt. A fejedelem ugyanis eszméi példaképének tekintette Mátyást, nemcsak mint uralkodót, de mint könyvtáralapítót is.

²³⁶⁸ FAZEKAS 2015. 275–284.

²³⁶⁹ „sic omnes nobilium sermonum purpuræ per incuriam vulgi decolorabuntur” Sid. *Ep.* II, 10, 1. „opulentet ut meraco/ bibulum colore vellus” SIDONIUS, *Ep.* IX, 13, 5. v. 18–19. stb.

²³⁷⁰ Eredeti címe: *Maga gyámoltalanságát kesergő, és abban a Kardos Griffnek szánya alá folyamodó Nimfa, amellyel Magyarország mostani állapotját példázza.*

²³⁷¹ JANKOVICS 2000. 131–157.

művében is. Itt a „kesergő nimfa” előképét látja Trencsényi–Waldapfel Imre²³⁷² a Sidonius Avitus-panegyricusában is megtalálható megszemélyesített Róma istennőben.²³⁷³

A magyar középkori és főleg a reneszánsz irodalom kapcsán tehát elmondhatjuk, hogy ismerték Sidonius Apollinarist. Művei az iskolai példatárak válogatásától a teljes *corpus*ig, mind kéziratban, mind nyomtatott formában terjedtek. Főként műfaji exemplumként szerepelt (*suasoria*, *epistola*, *panegyricus*, *propemptikon*, jellemzés), de költői formakincse, az antikot a vallással ötvöző gondolatvilága által is hatott a születőben lévő magyar irodalomra. Történeti forrásként még nem használták. A Theoderich királyt bemutató levele nem a gótok története, hanem a leírás műfaji kliséje miatt volt népszerű, a hunok neve pedig csak Vitéz Jánosnak szűrt szemet. Sidonius mégis bekerült a tankönyvekbe. Bírálói főként arra hivatkozva szoktak csodálkozni ezen, hogy hiányzott belőle az igazi eredetiség. Azonban az *imitatio* nagymestere volt. Róma egész költészete a horatiusi „*Aeolium carmen ad Italos...modos*”²³⁷⁴ on alapszik, mind műfaji, mind metrikai, mind pedig gondolati tekintetben tele van átköltésekkel és átvételekkel. Ily módon Sidonius az antikvitás iránti érdeklődés feléledésének időszakában kitűnő példatárnak és valóságos formai kincseshányának bizonyult.

Sidonius olvasásának kiszélesedése, citátumok

A humanizmus szellemisége nem múlt el, de a XVI. századra a világi formák ismét az egyházi témák felé fordultak a reformáció és ellenreformáció harcaiban. A könyvnyomtatás által széles körben is terjedő művek ismét gyűjtemények lettek, ezúttal már nem annyira szemelvénygyűjtemények, hanem a kiadók teljes szerzői életművek kiadására is vállalkozhattak. Ez különösen igaz volt a patrisztikus irodalom szerzőire, akiknek műveihez előszeretettel nyúltak vissza a XVI. századtól kezdve. Sidoniusnak több nyomtatott kiadása is napvilágot látott. A magyarországi könyvtárakban ma megtalálható példányok alapján²³⁷⁵ már a legkorábbi nyomtatott kiadványok is bekerültek a gyűjtők bibliotékáiba. Már az 1498-as kiadás is legalább két példányban található meg ma is könyvtárainkban,²³⁷⁶ de ott találhatjuk az 1542-es kiadást²³⁷⁷ is. Ha hozzászámítjuk a Pázmány által ismert *Bibliotheca Patrum* sorozatait is, akkor tizenkilenc kiadásának különböző kötetei²³⁷⁸ találhatók meg jelenleg. Ezek provenienciája nem minden esetben ismert, de Sidonius folyamatos olvasása így is alátámasztható velük.

²³⁷² TRENCSENYI-WALDAPFEL 1932. 58.

²³⁷³ Id. Sid. *Carm.* 2.391–523; 5.13–53, 63–106, 351–67; Vö. ROBERTS 2001.

²³⁷⁴ Hor. *Carm.* III, 30, 12–13.

²³⁷⁵ Az elérhető katalógusok alapján nem lehet teljes képet felvázolni. Erre csak egy szegedi példát hoznék, ahol a Somogyi Könyvtár gyűjteményében szereplő, MIGNE PL kötetet gyakran használtam, de a nyilvános katalógusban nem szerepel, mert a Somogyi-gyűjtemény része.

²³⁷⁶ OSzK, Kaposvári Szent István Egyetem.

²³⁷⁷ ELTE Ant. 1574.

²³⁷⁸ SIDONIUS 1498 (OSzK, SZIE); 1542 (ELTE Ant. 1764); 1598 (MTA, SZIE, OSzK); 1599 (SZIE); 1600 (ELTE, a kötet provenienciája alapján a pozsonyi jezsuita kollégiumból való); 1652 (A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára); 1844 (SZIE); 1847 (SZIE, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, PPKE); 1862 (PTE, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Somogyi Könyvtár, ELTE, Esztergomi Főegyházmegye Hittudományi Főiskola Könyvtára); 1887 (OSzK, ELTE); 1895 (PTE, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Somogyi Könyvtár, ELTE, Esztergomi Főegyházmegye Hittudományi Főiskola Könyvtára); 1960 (SZTE, PPKE, ELTE); 1961 (SZTE, Balassa István Művelődési Ház és Könyvtár, Magyar Nemzeti Múzeum Központi Könyvtár); 1963 (SZTE); 1980 (PPKE, ELTE); 1985 (SZTE, OSZK).

Ezek közül a legnépszerűbbnek az 1598-ban Párizsban Jean Savaron munkájaként²³⁷⁹ megjelent kötet számít, amelynek az OSZK-ban ma is megtalálható egy példánya,²³⁸⁰ de ott szerepel ugyanennek a kötetnek a második kiadása is.²³⁸¹ A kötetek provenienciáját nem sikerült a katalógusból kideríteni. Ugyanez a kötet szerepel az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban²³⁸² is, ahol az ex librisek tanúsága szerint a könyv először Fugger Anton (1552–1616) tulajdona volt, majd Lippay György esztergomi érseké (1642–1666) lett. Lippay volt az, aki érsekké szentelése után megvásárolta a Fugger-gyűjteményt Fugger Antontól, vagy annak kisebbik fiától, Fugger Heinrich Raymund gróftól (1611–1656).²³⁸³ Így került a Fugger-könyvtár részeként a Savaron-féle Sidonius kötet Esztergomba.

A XVII. század vallásos irodalmát Sidonius hatása után kutatva átvizsgálni herkulési feladat lenne. Már nemcsak a katolikus oktatás, de az ellenreformáció prédikátorainak képzése is alapműként tekintett rá. Az eddig feltárt gall–francia, olasz hatás mellett feltűnnek a német nyelvterület iskoláinak tankönyvei, és ezek is tartalmaznak Sidonius remniszcenciákat. A nálunk is megtalálható kiadások pedig Bázeltől²³⁸⁴ származnak.

Pázmány Péter és a jezsuiták

A század könyvgyűjtői megszorodtak, a gyűjtemények is egyre nőttek, a könyvtár a vagyon részeként öröklődött. A legnagyobbak közül emeljük ki Pázmány Pétert (1570–1637). Pázmány 1606-ban megjelentetett Imádságos könyvében²³⁸⁵ két Sidonius-levelet szerepel lapszéli jegyzetként: SIDONIUS, *Ep.* VII. 1; V. 14. Illetve a *Davidnak, het poenitencia* 267:6 soránál: „*Sidonius Apollinaris lib. II.*” jegyzet.²³⁸⁶ Ez három különböző könyv három levele, aminek alapján ugyan feltételezhetnénk szöveggyűjteményt, de Pázmány olvasottságához nem fér kétség, tehát Pázmánynak valahonnan ismernie kellett egy, legalább a levelek gyűjteményét tartalmazó kéziratot. Az Imádságos könyv 1606-os dátumát figyelembe véve egy ennél korábbi Sidonius kiadás lehetett a kezében, és nem a jezsuiták által kiadott *Bibliotheca Patrum*, hanem feltehetően annak egy korábbi, a születő franciaországi protestantizmus elleni küzdelem „fegyvereként” összeállított, Bigne-féle kiadása.²³⁸⁷ Ez a sorozat mintegy kétszáz korai egyházatyá művét tartalmazta, köztük Sidoniusét is. Azt már Bitskey István is bizonyította, hogy Pázmány *Bibliotheca Patrum* mindkét sorozatát ismerte és használta is.²³⁸⁸ Az is kétségtelen, hogy ha ő szerepeltette Sidoniusét ebben az igen népszerű művében, akkor mint forrásinformáció, igencsak sokfelé eljutott, és elindíthatott egy *imitatio*-sort, amelyben Sidonius a pázmányi szövegekből átvéve, a konkrét sidoniusi szöveg ismerete nélkül is terjedhetett. A *Bibliotheca Patrum*ra történő utalások száma oly nagy, hogy azokból Sidonius kibozni szintén szétfeszítené jelen tanulmányunk kereteit.

²³⁷⁹ SIDONIUS APOLLINARIS 1598.

²³⁸⁰ Ant. 6294.

²³⁸¹ SIDONIUS APOLLINARIS 1598. Ant 2099.

²³⁸² BV658

²³⁸³ S. SASVÁRY 2005.

²³⁸⁴ J. B. Pio 1542, 1597.

²³⁸⁵ PÁZMÁNY 1895. 220.

²³⁸⁶ Vö. BAJÁKI 2009.

²³⁸⁷ *Bibliotheca Veterum Patrum et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum Latine*. Párizs, 1575–1579.

²³⁸⁸ BITSKEY 1975. 23–36.

Sidonius versei és levelei világi és egyházi körökben egyaránt hozzáférhetők voltak. Nem kívánnék direkt összefüggést találni a fentebb tárgyalt Pázmány és a jezsuiták között, de iskoláikban való megjelenése bizonyosra vehető. Az egyházi körökben való ismertsége még töredékes információink által is igazolható. A Sidonius művek magyarországi jezsuita könyvtárakban való meglétére példa a rend pozsonyi gyűjteményének²³⁸⁹ 1639-es adata a *Patrus Graeci et Latini*²³⁹⁰ felsorolásában, és ugyanitt a „*Poetae*” listán is megtalálható.²³⁹¹ A két Sidonius mű mellett ott szerepel a B. P. jelzés, ami azt jelentette, hogy ezt a kivonatot az egyházatyák egyéb műveivel egy kötetben együtt adták ki, és a Bigne-féle az 1654-ig hét kiadást megért *Bibliotheca Patrum*²³⁹² modern jezsuita kiadásából, az 1618-as *Magna bibliotheca veterum patrum*²³⁹³ származik, amely Pázmány prédikációinak forrásalapját is jelentette. Ebben a kiadásban az V. kötetben szerepeltek a Sidonius-levelek. Ez a monumentális mű magába foglalta Gregorius Turonensis munkáját is, amely életrajzi információt is tartalmazott Sidoniusról, és megtalálható benne Gregorius értékelése és Sidonius csodáló kritikája is. Ezeknek a passzusoknak a felhasználása a későbbi szerzőknél szintén tetten érhető.

Forgách Ferenc (1560–1615) esztergomi érsek nagyszombati könyvtárának 1614-es jegyzékében szintén ott szerepel egy Sidonius-összes: *Caij Solij Apollinaris opera*.²³⁹⁴ Figyelemre méltó a könyvlista megjegyzése is: „*Catalogus Librorum, qui aducti sunt Francofurto ex nundinis Vernalibus*”. Ennek tanúsága szerint a könyvek a frankfurti könyvvásárról valók, ahol ugyan kéziratok is árultak, de feltehetően, mint újdonság, ezen a listán a Jacques Sirmond által kiadott, nyomtatott mű, a *Caii Sollii Apollinaris Sidonii Arvernorum episcopi opera*, Paris, 1614. szerepelt. Ugyanis, ha a fentebb már említett, nálunk is népszerű Savaron-féle 1609-es újranyomás lett volna, az aligha szerepelhetett volna az újdonságok között. Forgách érdeklődését dicséri, hogy kétszáznál több könyv szerepel a listáján, amelyet Frankfurtból szereztetett be. Forgách Ferenc szívén viselte a könyvtárügyet, ő volt az, aki az 1611-es nagyszombati zsinaton rendeleti úton biztosította az érseki könyvtárnak az érsekek és a kanonokok hagyatékából a könyveket. Ez azért is érdekes, mert az esztergomi könyvtár már fent említett Savaron-kiadása ekkor még nem volt a könyvtár (az érsek) birtokában, csak Forgách halála után került a gyűjteménybe. Ez igazolja, hogy Forgách szerezte be, és halála után saját rendelete értelmében az érseki könyvtárba került.

A reformátusok

A mérvadó, a máig is használt kommentár és kiadás a fent említett Sirmond-kiadás 1652-es második kiadása és annak utánnomásai lettek. Ez is eljutott Magyarországra. A példány provenienciáját nem ismerem, de a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményében ma is megtalálható egy példánya,²³⁹⁵ jelezvén, hogy nemcsak a jezsuiták, de a református prédikátorok is ismerték.

²³⁸⁹ *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegij Posoniensis Societatis Jesu Anno Domini 1639*. B.P. 5. 1. 1042.

²³⁹⁰ FARKAS – MONOK – POZSÁR – VARGA 1990. 91.

²³⁹¹ FARKAS – MONOK – POZSÁR – VARGA 1990. 131.

²³⁹² Első kiadása *Bibliotheca Veterum Patrum et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum Latine*. ed. M. de la Bigne, Paris, 1589.

²³⁹³ *Magna Bibliotheca veterum patrum*. Sumptibus Antonii Hierati sub signo Gryphi, Colonia Agrippina, 1618.

²³⁹⁴ VARGA 1986. 98

²³⁹⁵ Ráday Cat. 0-1243.

Sidonius XVII. századi, evangélikus körökben való népszerűségét mutatta ki Papp Ingrid²³⁹⁶ Jakub Stephanides Přibislavsky evangélikus lelkész két, 1632-ben, illetve 1637-ben elmondott gyászbeszéde kapcsán. Mindkettőben a SIDONIUS, *Ep.* VIII. 11. 4.-et idézi *exemplumként* az emberi múlandóság kapcsán.²³⁹⁷ Stephanides Přibislavsky viszonyát Sidoniushoz nehéz megítélni, a hely valóban találó, de mint a disszertáció szerzője is kimutatta, Přibislavskyra jellemző, hogy néhány idézetet variál és ismétel, így nem lehet biztosan kideríteni, hogy ő maga lapozta-e végig Sidoniust, esetleg tanulmányaiból emlékezett a passzusra, vagy valamilyen idegen átvételtől lehet szó, lett légyen az *florilegium*, tankönyv, iskolai előadás, vagy más által elmondott beszéd.

Listius László és a kötelező olvasmányok

Egy mára alig ismert költő, Listius László (1628–1662), 1653-ban adta ki a *Magyar Márs, avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete* c. munkáját. Ez, a tartalmában Brodarics és Zrínyi Szigeti veszedelme, formájában Balassi által inspirált mű érdekes darabja a Sidoniust idéző műveknek. A munka nem keltett nagy visszhangot, a botrányos életű, végül hamis pénzverésért halálra ítélt gróf költeményében is fellelhetünk hamis sorokat. A mű lényegében Brodarics István²³⁹⁸ latin prózai szövegének magyar nyelvű, verses átköltése, amelyben a saját szövegek mellett, mint Pintér Jenő kimutatta, mintegy harminc klasszikus és tizen-nyolc biblikus hely többszörös citátuma található meg.²³⁹⁹ De mint Pintér is rámutat, ez a hatalmasnak látszó ismeretanyag azonban leginkább „hamis pénzt” tartalmaz. Pintér kimutatja ugyan, hogy az idézetek jó része valamilyen „jobb klasszikus” kiadásának névanyagából származik. De a *Magyar Márs* előszavában (*Az Nemes Magyarországi Státusszoboz, Ajánlólevél*) egy olyan Sidonius-idézet van, amely kiválóan illeszkedik a korszemlemezhez, és látszólag a levelek beható ismeretére utalna: „*Sidonius azt írja: Ducum antiquorum dextra solebat non minus stylum tractare quam gladium. Sidon. 4. 17. az az a' régi had-viselő Kapitányoknak szintén olyan gyakran forgót könyv a' kezükben mint a' mezételen szablya.*”²⁴⁰⁰ Ott a hely megjelölése is, de nem bizonyítható, hogy nem valamely *florilegium*ból való, és pusztán véletlen, hogy ide betoldhatta. A hely azért gyanús, mert ezzel már találkozunk Filippo Beroaldónál, ahol Sidonius reneszánsz kori népszerűségét bizonyítva a Sidonius-allúziók egyik példaként idéztük. A hely maga – ha nem is az életmű egészéből – ismert lehetett, Listius becsületesen meg is adja a forrás helyét. Emellett még el kell mondanunk Listius védelmében azt is, hogy a „*non minus*” valóban Sidonius kedvelt fordulata volt, huszonhétszer használja a levelekben, és a gondolat is igazolható Sidoniusból, hiszen gyakran bíztat az olvasás szorgalmas gyakorlására, még hadi körülmények között is. Listius tehát egész egyszerűen átköltötte Sidoniust is. Az azonban mégis beszédes, hogy ennek a magyar rablólovagnak az irodalmi fosztogatásai milyen környezetben szerepeltetik szerzőnket.²⁴⁰¹ Könnyen feltehető, hogy Listiusnál találtuk meg azt az antik *florilegiumot*, vagy „kötelező irodalom jegyzéket”, amely a XVII. század előkelő neveltetésű ifjainak általánosan ismerendő olvasmányait tartalmazta. És a listán Sidonius is szerepelt.

²³⁹⁶ PAPP 2016.

²³⁹⁷ PAPP 2016. 81 és 91–92.

²³⁹⁸ BRODARICS 1527.

²³⁹⁹ PINTÉR 1906a. és 196b.

²⁴⁰⁰ LISTIUS 1653. 2.

²⁴⁰¹ Diodoros, Ennius, Gellius, Hesiodos, Juvenalis, Lucanus, Solonius, Suidas, Strabon, Rutilius, Tibullus, Claudianus, Herodotos, Horatius, Papinianus, Seneca, Cicero, Plinius, Martialis, Plutarchos, Virgilius, Ovidius, Quintus Curtius, Sidonius, Velleius, Livius, Bonfini.

Miután csak az egyházi gyűjtemények jelentettek valamiféle szervezett és megkötésekkel, de nyilvános könyvtárat, továbbiakban is a magánkönyvtárak, a legnagyobb könyvgyűjtők leltárai fontosak számunkra. A reformáció előretörésével az ország egyes területein elpusztították a katolikus könyvtárak egy részét. Szerencsés helyzetben ezek könyvvállománya magángyűjtők kezébe került. Ez a korszak volt a magánkönyvtárak felvirágzásának korszaka. A legmagasabb köröktől a szerény jövedelmű *rectorok*ig sokféle és különböző nagyságú könyvgyűjtemények jöttek létre. A korai egyházatyákat – szemben a korabeli katolikus vita-irodalommal – megőrizték. Sidonius birtoklására is találunk példát. Esterházy József országbíró (1682–1748), cseklézi könyvtára 1749. évi összeírásának egyik tétele: „(255) *Caii Sollii Apollinaris Sidonii Opera Paris 1609*”.²⁴⁰² A cím és a címlap alapján ez a *Sidonii Opera ex officina Plantiniana, apud Hadrianvm Perrier*, 1609-es, második kiadása volt. Ebben a 210 oldalas, nyomtatott könyvben a levelek és a *carmenek* egyaránt megtalálhatók.

Bél Mátyás

Vitéz János kapcsán már idéztük Bél Mátyást (1684–1749). A polihisztor Bélről már rövid vizsgálódás után is kiderült, hogy maga is ismerte szerzőnket, nem alap nélküli tehát a megállapítása Vitéz leveleinek sidoniusi hasonlóságáról. Sidonius Bél Mátyásnál is feltűnik hivatkozásaiban, így az *Adparatus*ban,²⁴⁰³ de még a *Notitiae Hungariae*...-ban is.²⁴⁰⁴ A két idézett helyen a levelekből és a *carmenekből* is citált, tehát rendelkeznie kellett egy olyan kiadással, amelyben mindkettő megtalálható. Az, hogy épp a megfelelő helyen, épp a megfelelő Sidonius passzust volt képes idézni, kétségtelenné teszi, hogy a teljes Sidonius életmű ismert volt Bél kutatási körében.

Az egyházi és irodalmi művek szerzői mellett történeti munkák írói is ismerősként kezelték. Egy szép magyar nyelvű példa Bod Péter (1712–1769) *Az Isten, Vitézkedő Anyaszentegyháza*²⁴⁰⁵ című munkája 1760-ból, amelyben így jellemzi Sidonius: „Nagy familiából való Őri ember”, aki „*az ítélő székből a prédikáló székbe vitetett át.*” Forrása azonban nem maga Sidonius, hanem Tours-i Gergely lehetett.

Költői exemplumból történelmi forrás

A latin klasszikusok, és különösen a későrómai irodalom, a magyar irodalmi nyelv kialakulásával párhuzamosan veszítettek népszerűségükből. A nemzeti irodalom megerősödése és virágzása háttérbe szorította a görög–latin példákat. Azonban ismeretük – néhol csak iskolás szinten – megmaradt. Sidoniusra irodalmi *exemplum*ként már nem volt szükség, de műveiben felfedezték a történeti forrásértéket. XIX. század történeti és irodalomtörténeti munkáinak sora szintén tükrözi a korszak Sidonius-olvasottságát. A XIX. századi történetírás Crocén²⁴⁰⁶ alapuló módszertana a romantika és a pozitívizmus.²⁴⁰⁷ Ez adott esetben a nemzeti romantikában és a forráskutatásban nyilvánult meg. Ebben a korszakban egyesült a történetfilozófia a filológiával, és született meg a művészi, irodalmi igényű történetírás

²⁴⁰² CZEGLÉDI – KRUPPA – MONOK – ZVÁRA 2010. 124.

²⁴⁰³ BÉL 1735.101. not b.: *Carm.* VIII; 103. not. u: *Carm.* VIII.

²⁴⁰⁴ *Bányavárosok* 2004. 215. BÉL 1742. IV. Bars XXIV. „*Nimirum , quod C. Sollis Sidonius Apollinaris (m) ad. Thaumastum suum, de Galliae provincialibus queritur, huc id omne prorsus quadrat,*”

²⁴⁰⁵ BOD Péter: *Az Isten, Vitézkedő Anyaszentegyháza Allapotjának*, 1760. 158.

²⁴⁰⁶ CROCE 1915.

²⁴⁰⁷ A témához ld. R. VÁRKONYI 1973.

eszméje. Ennek legnagyobb alakjai Barthold Georg Niebuhr, Theodor Mommsen, Amédée Thierry, Fustel de Coulanges, akik ókori kutatásaikkal a nemzeti eredetkutatás alapjait is megvetették. Valamennyien erősen hatottak a magyar történetiszemléletre, különösen Mommsen, aki a „történelem művészi ábrázolásának legnagyobb élő mestereként” kapott történetésként irodalmi Nobel-díjat.

A XIX. század a magyarság nemzeti tudatának kiépítésére irányuló törekvések százada. Történeti és nyelvészeti irodalmunk nagy gonddal kutatta fel az igencsak töredékes forrásanyagot, hogy kialakítsa saját nemzettudatának őstörténeti kötődési pontjait, a rokonságkutatás és gyakran a délibábos nyelvhasznítás eszközeivel.

A cél pedig tiszta és nemes volt, ahogy a Magyar Történelmi Társulat alapítóinak egyike, Horváth Mihály fogalmazott: „*a nemzeti érzelemnek a történelem tudománya képezi leghatékonyabb dajkáját ... A nemzetet nemcsak az élő nemzedékek alkotják: részei annak a letűnt nemzedékek is egyiránt, s a voltak nagy befolyást gyakorolnak az élőkre... nem lehet öntudatos nemzeti érzelem senkiben, a ki nemzeti történelmét nem ismeri ... minden nemzetnek legelső kötelessége közé tartozik a maga történelmének buzgó tanulmányozása... Nehogy... téveszmék, hibás nézetek kapjanak lábra történelmünkben: a valóság, a hűség és alaposság mindenekelőtt a lelkiismeretes történetnyomozást, a kútfők ... ítéletes fűrkészletét, az adatok összes tömegének felbúvárlását és megrostálását teszik műlbatalan kötelességünk-ké.*”²⁴⁰⁸ Az „ítéletesen felbúvárlott kútfők” között legkorábban talán a hunokra és a népvándorlás egyéb – néha rokonnak tekintett – népeire koncentráltak. A dicsőséges nép, a Római Birodalmat is megtámadó hunok története kapcsán Priszkosz mellett a nyugati források is előkerültek.

Sidonius történeti forrásként történő felhasználására mutat egy kötet²⁴⁰⁹ az OSZK ritkaságai között, a Johann von der Woweren hamburgi humanista szerkesztette és Petrus Colvius kommentálta 1598-as, párizsi Sidonius-kiadás. Ez gróf Apponyi Sándor (1844–1925) gyűjteményéből való. Az Apponyi-gyűjtemény 283. és 284. darabja eredetileg két kötetben tartalmazta a szöveget és a kommentárt.²⁴¹⁰ Apponyi főként hungaricumokat gyűjtött, a „*Rariora et curiosa*” gyűjteménye olyan műveket tartalmaz, amely kapcsolatban áll Magyarországgal történetével. Így nyilván történeti forrásközlőként szerezte be az értékes Sidoniuszt. Ez is tükrözi azt a másik érdeklődési vonulat, amely már nem szépirodalmi *exemplum*ként használja Sidoniuszt, nem költői *imitatio*s minta, hanem mint primer forrást keresik a korai magyar történelem rekonstruálására.

Hunok

A hunokról szóló adataiért is forgatták Sidonius írásait is, különösen a *panegyricus*okat. Mind a hunok, mind a kunok kutatása felhasználta, hiszen mint kortárs, valóban látott hunokat, ezért nagy respektussal bírt. Ipolyi Arnold, aki igazi műgonddal nyomozta ki a magyar középkor mindaddig ismeretlen emlékeit, a *Magyar mythológiában*, mint a magyar ősvallás és mitológia elsődleges kútfőjét tartotta számon,²⁴¹¹ de csak mint a hunokra vonatkozó adatközlőt. Pontos helyet nem idéz tőle, így kideríthetetlen, hogy olvasta, vagy másodlagos forrásból ismerte a nevét.

²⁴⁰⁸ HORVÁTH 1867.

²⁴⁰⁹ OSZK Ant. 5356.

²⁴¹⁰ VÉGH 1925. 56.

²⁴¹¹ IPOLYI 1854. XLIII. n. 1.

Az 1892-ben összeállított Attila-bibliográfiában²⁴¹² Ballagi Aladár sajnálattal fedezte fel Sidonius Attiláról írott történeti művét, amelyet William Cave az elveszett munkák közé sorolt.²⁴¹³ Cave ugyan tévedett, hiszen Sidonius maga írta meg²⁴¹⁴ Prospernek, hogy nem képes megírni ezt a történeti munkát. Abban viszont egyet érthetünk Ballagival, hogy bár sajnálatos tény, hogy ez a mű meg sem született, de ennél az még sajnálatosabb lenne, ha létezett, de elveszett volna.

Ne feledjük, ez a „szittyá” és „hun-magyar” rokonság bizonyításának korszaka, amikor a regényes történelem rendkívüli népszerűségével csak nehezen vette fel a harcot a kritikai történetírás. A korszak Sidonius-helyeinek magyarázatával és felhasználásának szövegkontextusaival ma már nem minden ponton lehet azonosulni, de itt és most nem is felhasználásának kritikája a cél.

Amikor Sidonius ismételtelen feltűnik forrásainkban, úgy tűnik, hogy az egy ideje már polcokon porosodó köteteit vették elő, ugyanis az egyre sűrűbben hivatkozott *locusok* igencsak régi nyomtatványok lapjairól kerültek be a korabeli feldolgozásokba. Ismerete ennek alapján inkább arra utal, hogy egyszeri felfedezés után futótűzként terjedtek citátumai, szinte toposz szerűen idézik újra és újra, de mint Attila kortársát, nagy respektus övezi, és a rá való hivatkozás kihagyhatatlan.

Catalaunum

A hun történet egyik ismert eseménye a római–hun összeütközés csúcspontja, a catalaunumi (campus Mauriacus) csata. Megtaláljuk *Fejér György Codex diplomaticus*ába is, ahol a 451. évnél²⁴¹⁵ az *Ep. VIII*, 15-re hivatkozik, amit aztán a 60. lapon teljes terjedelmében latinul közöl is. Mivel a korábbi Sidonius szövegközlések – eltekintve Prágai néhány mondatától – nem voltak magyarországiak, úgy tűnik, ez az első eset, amikor hazai munkában teljes terjedelmében közöltek egy Sidonius-levelet. A csata kapcsán a Sidonius Avitus-*panegyricus*át²⁴¹⁶ – érdekes módon – nem ismeri, így feltehető, hogy ez a szöveghely átvétel volt, de tisztességgel utánanézett, és az egész forrást leköszölte.

Aquincum: „Martia pollet Acincus”.

A hunok történetének kutatása miatt Aquincumot is új nézőpontból szemléltek. Aquincum feltárásai 1778-ban kezdődtek el, de a kutatás csak az 1820-as évektől vált rendszeressé. A klasszikus források közül Sidoniusnál fordul elő Aquincum (*Acincum*) neve utoljára a római

²⁴¹² BALLAGI 1892. 234.: „De SS. et Cave: C. Sollius Apollinaris Sidonius, *História Attilae Regis et Obsidionis Aurelianensis*, suadente Leone Erarigis Regis Consiliario suscepta et inchoata, statim vero prae taedio laboris intermissa.” A zágrábi érsekség könyvtárában, L. *Repertorium Manuscriptorum et Monumentorum Diplomaticorum*, ex bibliotheca Exc. D. Episcopi Zagrabienensis. — Martini Georgii Kovachich Senquiciensis *Manuscriptorum volumen complectens Repertorium Manuscriptorum et Monumentorum Diplomaticorum in expeditione diplomatico-literaria conscriptum*, anno 1810. 1811. 1812. (kéziratban) p. 207. — Kovachich főttebbi jegyzetét, Sidoniusnak, Attila gallus kortársának életével együtt azon mód megjeltem Guilielmi Cave Scriptorum Ecclesiasticorum *História Litteraria* ez. művében (Genevae, 1693. p. 259. 2-r.), hol e munka Sidonius »scripta deperditák« közt van említve.”

²⁴¹³ CAVE 1705. 292.

²⁴¹⁴ Sid. *Ep. VIII*. 15. 2: „Te pedig, mint igazságos hitelező, majd dicséretesen megbocsátod könnyelmű adósodnak ezt a nem szándékosan késlekedő oktalanságot, hogy ami számomra megoldhatatlannak tűnik, az te sem fogod tőlem követelni.” (ford. T. Horváth Á).

²⁴¹⁵ FEJÉR 1830. 12; 60.

²⁴¹⁶ SIDONIUS, *Carm.* 7.

irodalomban.²⁴¹⁷ Ő volt a legfőbb bizonyíték arra, hogy a várost a hunok nem pusztították el, ezért elkezdték idézni. A legkorábban talán Hampel József Aquincumról írott munkája,²⁴¹⁸ majd a magyar őstörténeti kutatások kapcsán egyre többen ismerték – vagy vették át egymástól – a Sidonius-citátumokat.

Az Aquincum bibliográfiáját összeállító munka, amely 1939-ben jelent meg,²⁴¹⁹ egy olyan Sidonius kötetre hivatkozik,²⁴²⁰ amelynek meglétéről a bibliográfia által jelzett helyen jelen pillanatban nincs tudomásunk. Ezzel szemben ismerős, már Pázmány Péternél feltűnt, de a későbbiekben talán kikerült a Nemzeti Múzeum könyvtárának anyagából. Különös azonban, hogy miért épp a *Veterum Patrum* sorozatra hivatkoznak, amikor voltak modernebb kiadásai is.

Szászok

Ugyanez a helyzet egy másik Sidonius-*locusszal*. A barbárokról szóló adatait, mint kortárs szemtanúét igen komoly forrásértékkel ruházták fel, így szerepelt Érdy János²⁴²¹ tanulmányába a szászokról írottak miatt,²⁴²² aki SIDONIUS, *Ep.* VIII, 9. sorait idézte. Ő is egy meglehetősen régi, Jean Savaron kiadásra hivatkozott. Ez a mű ekkor már majdnem háromszáz éves, az 1599-es kiadás. Ez a kötet már szóba került a Fugger-könyvtár Esztergomba kerülése kapcsán, ezt találtuk meg Forgách Ferenc könyvtárában is, és úgy tűnik, Lenhossék József is ezt látta, bár közlését csak feltételekkel fogadhatjuk el.²⁴²³ Azt nem állíthatjuk, hogy valamennyien ezt látták, sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy milyen forrásból vették, de úgy tűnik, hogy azok a munkák, amelyeket alapul vettek, Sidonius kiadásai közül erre hivatkoztak.

Numizmatika

Nem állíthatjuk azonban, hogy senki sem ismerte volna jól a Sidonius-életművet. Ugyancsak beszédes adat ugyanis Sidonius tekintélyét illetően az, hogy Luczenbacher (Érdy) János, az MTA éremgyűjteményének őre alpműként ismerhette Sidoniust. Egy I. Constantinus idején Narbóban vert érme kapcsán²⁴²⁴ úgy idézi a narbói pénzverőházról Sidoniust,²⁴²⁵ mint ami közkézen forgott. A várost igyekszik elhelyezni a topográfiai ismeretek tárában, de semmi magyarázatot nem fűz ahhoz, hogy ki volt a szerző. Ez azt jelzi, hogy Narbonne a magyar történelem számára nem volt számottevő, viszont Sidoniusnak ismertnek kellett lennie. Luczenbacher számára, feltehetően, sokat forgatott olvasmány lehetett, és alaposan elmélyülhetett benne. Az idézett költemény, a Consentius-hoz írott vers, ugyanis 512 sorból áll, és ő a 40–41. sort idézi, nem kétséges tehát, hogy otthonosan mozgott a Sidonius-versgyűjteményben, különben miért épp őt idézte volna Narbo pénzverése kapcsán?

²⁴¹⁷ SIDONIUS, *Carm.* V.: „Martia pollet Acincus”.

²⁴¹⁸ HAMPEL 1871.159. n. 7.

²⁴¹⁹ *Aquincum irodalma*. 1939.

²⁴²⁰ *Bibliotheca veterum patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum*. Tom. X. Venetiis: Hieron 1765.

²⁴²¹ ÉRDY 1871. 73–83.

²⁴²² ÉRDY 1871. 80: C. S. Sidonii Appolinaris, Opera. Parisiis, 1599. 4; Epistolarum Lib. VIII. Epistola IX. pag. 491. pag. 495. in notis.

²⁴²³ LENHOSSÉK 1882. 156–157. Ld. a frenológia fejezetben.

²⁴²⁴ LUCZENBACHER 1841. 62.

²⁴²⁵ „Narbo Gallia Narbonensis római tartomány’ városa, ezt Sidonius pénzverő házról is dicséri: „Portis, porticibus, foro, theatro, / Delubris, capitoliis, MONETIS” (Sid. *Carm.* XXIII. Kiemelés tőlem [T. Horváth Á.])

Sidonius visszatérése az irodalomba: az őseposz, a történelmi regény és a regényes történelem

A magyar őstörténet

A történeti érdeklődés a művelődés minden területére jellemző volt. Ennek alapján főként a középkori krónikairódalom (Anonymus, Ákos mester, Kézai, Thuróczy) hun történetének forrásait keresték a nyugati irodalomban. Természetesen az V. századi kortársak jelentették a legfontosabb primer anyagot. Így kerültek elő a népvándorlás népeit említő Sidonius-helyek. A hunok mellett számos nép, alán, gót, herul, szász stb. szerepel *panegyricu-*saiban és leveleiben. Ő maga is találkozott ezekkel a népekkel – legalábbis jó részükkel – és mint szemtanúét keresték munkáiban a rájuk vonatkozó közléseket.

Dugonics

Dugonics András, az első magyar nyelvű regény szerzőjének 1806-ban megjelentetett munkája, a *Szittyjai történetek*²⁴²⁶ már nem regény, de a regényes történelem műfajába sorolandó. Forrásismerete azonban igen imponáló, számunkra kiemelendő, hogy Sidonius is ismerte és a SIDONIUS, *Carm.* VII, 5, 241. sorára hivatkozik is.²⁴²⁷ Szegeden lévő könyvtárában²⁴²⁸ azonban, jelenlegi tudásunk szerint, nem volt Sidonius-kötet. Dugonics jelentősége, hogy magyar nyelvű munkái már a nagyközönség számára is érthető történeteket nyújtottak. Hatása a korszak íróin folyamatosan tetten érhető. A vele kezdődő, majd báró Jósika Miklóssal folytatódó történelmi regényirodalmunk párhuzamosan fejlődött az ekkor szaktudománnyá váló történettudománnyal. Dugonics nyelvezete a népszerű irodalom, írói módszere a tudományos héttérkutatás alapján átmenetet képez a regényes történelem és a történetírás között. Dugonics szövegkommentárjai példát – nem minden esetben pozitív példát – mutathattak a kritikai forrásfelhasználás úttörőinek.

Ez a megszépített magyar múlt került elő Pálóczi Horváth Ádámnál is. Dugonics hatása mindkét őstörténeti regényen erősen érződik. A kettő közül²⁴²⁹ *A magyar Magóg pátriárkától fogva I. István királyig* sikerült jobban. Módszerei ugyan nem tartalmaznak forráskritikát, minden közlést egyformán fontosnak fogad el, de modern abban a tekintetben, hogy már nemcsak a történeti forrásokra, de kora legújabb nyelvészeti felfedezésire is támaszkodott. Igaz, nyelvészkedése nem mellőzi kora irodalmának délibábos magyarázatait sem. Azonban a történeti nyelvészetben megjelenő finnugor elmélet először nála került a hun hagyományokkal való összeegyeztethetőség kontextusába. Sidonius a harcmódor kapcsán²⁴³⁰ őseinkre nézve nem éppen dicső módon idézi, amikor az öldöklés művészetében a vad lerohanás mintájaként említi.

²⁴²⁶ DUGONICS 1806

²⁴²⁷ DUGONICS 1806. 76.

²⁴²⁸ Szeged, Somogyi Könyvtár. <http://dugonics.sk-szeged.hu/katalogus.html#251>

²⁴²⁹ A másik a, Barragóné és Zalád (1818), már sokkal kevésbé tekinthető tudományosnak, jórészt az ismeretanyag összedobálása egy fikció köré.

²⁴³⁰ PÁLÓCZI HORVÁTH 1817. 317. n. 103. Sid. *Carm.* II. v. 241.

Az őseposz felé

Ahogy a történetírás, a szépirodalom is valamiféle magyar őstörténetet kívánt megrajjzolni, amelynek töredékei talán Ráday Gedeonnal²⁴³¹ kezdődnek, majd Batsányi tízsorosa után Csokonai Vitéz Mihály Árpádiásának terve már a forráskutatást is célul tűzte ki. A magyar őstörténet, amely ekkor nem több egy mitológiai fikciónál, Vörösmarty eposzában, a Zalán futásában (1825) öltött testet. A mű azonban nem érte el azt a kívánt történeti szintet, amelyet a hitelesség tekintetében egyesek vele szemben támasztottak. Maga Arany bírálta a hiányzó történeti forrásbázis hiányát. Ő maga, akitől a közvélemény a Toldi után a „nemzeti eposzt” is várta, a történelmi regényeknek is témát adó forrásanyagban valóban alaposan nekikezdett a romantikus háttérkutatásnak.

Thierry

Sidonius friss népszerűségéért és újra felfedezéséért alighanem Thierry Amadée a felelős. A magyarra fordított, és rendkívül népszerű szerző két kötete: *Elbeszélések a rómaiak történetéből az V-ik században: a nyugati birodalom végső napjai*,²⁴³² és az *Attila: Attila fia és utódai történelme a magyarok Európába telepedéséig*.²⁴³³ c. munkái Sidoniust tekintették egyik alapvető forrásuknak. Műveit Arany tanártársa és barátja, Szabó Károly fordította magyarra. (Attila. Francziából Thierry Amadé után).²⁴³⁴ Thierry elsöprő hatással volt minden olvasójára, így a fordító Szabó Károlyra is, akinek irodalmi jártassága elegendő lett volna, hogy felfedezze, hogy a nálunk is élő hun mondák főként külföldi munkákból származnak, mégis lelkesen magáévá tette – talán a Grimm testvérek hatására is – Thierry nézetét, hogy Pannóniában maradnia kellett Attila-hagyománynak. Ezért már 1854-ben a magyar hun hagyományok összegyűjtését szorgalmazta.²⁴³⁵ Ehhez hatalmas lelkesedéssel neki is vágtak, míg Horváth Mihály saját kutatásai nyomán végül le nem szűrte a tanulságot, hogy a hun mondák történelmi alapjait már nem lehet feltárni.²⁴³⁶ De Thierry befolyása miatt nagy lendülettel indult meg a hunok kutatása, a kor neves tudósai közül szinte mindenki a hatása alá került, így Szilágyi Sándor,²⁴³⁷ Csengery János,²⁴³⁸ Toldy Ferenc²⁴³⁹ stb. is. Valamennyien összefűrködtek a szóba jöhető forrásanyagot, köztük Sidoniust is. Ez a romantikus tekintély azonban komoly feladat elé állítja a mai kutatókat, hogy rájöjjenek: vajon Thierry hatására ténylegesen el is olvasták Sidoniust, vagy pusztán átvették tőle az információkat. Az utóbbi látszik valószínűbbnek. Ennek bizonyosságául szolgál Vámbéry²⁴⁴⁰ A magyarság keletkezése c. munkája, ahol Sidonius-hivatkozásainál – becsületesen – feltüntette Thierryt is, mint forrásközlőt.

²⁴³¹ *Árpádról írandó bajnoki éneknek kezdete*. 1787.

²⁴³² THIERRY 1884.

²⁴³³ THIERRY 1865.

²⁴³⁴ SÁFRÁN – BISZTRAY – SÁNDOR – KERESZTURY 1983. 890.

²⁴³⁵ R. VÁRKONYI 1973. 407.

²⁴³⁶ HORVÁTH 1868.

²⁴³⁷ SZILÁGYI 1854.

²⁴³⁸ CSENGERY 1856. stb.

²⁴³⁹ TOLDY 1853; Toldy 1865–1866.

²⁴⁴⁰ VÁMBÉRY 1895. 52, 54.

Arany

Arany a nagy nemzeti eposz munkálatai közben beszerzett mindent, ami a magyarok őstörténetére vonatkozhatott. Szabó Károly folyamatosan adta ki az általa fordított szövegeket, többek között Priszkoszt és a Sidonius citátumokban is bővelkedő Thierryt is. Szabó és Arany Nagykőrösön együtt is tanárkodtak, így Szabó lelkesedése Aranyt is megihlette, különösen Thierryt illetően. Arany János Keveháza c. költeményében (1853) a *szjürr* népnév magyarításában talán Sidoniusra megy vissza: „*Alán, berul, gót, longobárd, / Szjürr, kelta hozza táborát.*”²⁴⁴¹ A *szjürr*-nél maga jegyzi meg: „*Így írák a scyrr-i nép nevét.*” Erről a népnévről már Tolnai Vilmos bizonyította,²⁴⁴² hogy Thierry művéből²⁴⁴³ merítette forrását. A népnevek felsorolásakor Thierry²⁴⁴⁴ Sidonius *Avitus-panegyricus*-ára hivatkozik, így ezt a formát Arany se vehette máshonnan. A korszak nagyjait jellemző tudásszomj bizonyítéka az, hogy Arany nem a Szabó Károly-féle fordítást olvasta, hanem a *Revue des deux Mondes*-ban megjelent francia nyelvű, bemutató részekből ismerte meg először a művet.²⁴⁴⁵ Azt is hozzá kell tennünk, hogy Thierryt máshol is felhasználta, ami nem véletlen, ugyanis Thierry történetírói stílusa felelt meg leginkább a korszak jellemző, a mesélő, mitologizáló, de komoly forrásbázison alapuló történetírásnak.

A történeti forráskutatáson alapuló irodalmi háttér, és a történelmet népszerűsítő irodalom nemcsak a nemzeti őseposzt, de a történeti dráma és a történeti regény műfaját is népszerűvé tette. Mivel nem volt konkrétan megfogható történet, Priszkosz²⁴⁴⁶ és Sidonius alapján a Thierry-féle fikciót is tovább vitték.

Vajda

Thierry volt a forrása²⁴⁴⁷ Vajda János Ildikó c. drámájának is, amely csak sugópéldányokban maradt fenn.²⁴⁴⁸ A mű talán mindössze két előadást ért meg, a kritika kedvezőtlenül fogadta. Ennek oka Attila személyének a nemzeti romantika által elvárttól elütő ábrázolása volt.

Primer forrás

Vannak azonban olyan adataink is, amelyek azt mutatják, hogy Sidonius maga is olvasott volt.

Erre elég csak báró Eötvös Józsefet (1813–1871) idéznünk, aki nemcsak politikus, jogász, de szépíró is. Életműve tüzetes átvizsgálása nélkül is megtaláljuk, hogy az államok felbomlása kapcsán például hozott burgundok, gótok, frankok és hunok kapcsán az általa Jordanes mellett emlegetett Sidonius valódi olvasmányélményként került a példatárába.²⁴⁴⁹

²⁴⁴¹ ARANY JÁNOS, Keveháza 4.

²⁴⁴² TOLNAI 1922. 27–38.

²⁴⁴³ Thierryt még magyar megjelenése előtt, franciául olvasta. TOLNAI 1922. 31–32.

²⁴⁴⁴ THIERRY 1856. I. 141.

²⁴⁴⁵ TOLNAI 1922.

²⁴⁴⁶ JÓKAI 1854–1860. jegyzeteiben Priszkoszra hivatkozott.

²⁴⁴⁷ Pl. II. felvonás 250.: „Hírheft vezérek — élükön Leóval, Az egyház főnökével” sorában Gennadius Avienus kapcsán Thierry (THIERRY, Amade: Történeti beszély. Budapest, 1855. 162) konkrétan Sidoniuszt idézte: „fejedelem volt a fejedelem után, ki a bíbort viselte”. BIKÁCSI – PÖR 1977. 406.

²⁴⁴⁸ Quart. Hung. 2372; Quart. Hung. 2623.

²⁴⁴⁹ Pl. EÖTVÖS 1902. 113.

Kétségünk sem lehet arról, hogy báró Jósika Miklós: A magyarok őstörténelme²⁴⁵⁰ megírásakor szintén magát Sidoniust olvasta. Ő ugyanis az 1852-es párizsi kiadást tüntette fel forrásként,²⁴⁵¹ így mint a legfrissebb kiadás olvasója, mindenképpen forgatnia is kellett szerzőnket.

Sidonius primer történelmi forrásértékét olyannyira nagyra tartották, hogy bár a reneszánsz kapcsán már kiemeltük tanító leveleit, Jacob Burkhardt magyar fordítója, Bánóczy József (1849–1926) nem áttolta Burkhardt jegyzeteit is megtoldani Sidoniusszal.²⁴⁵² A filozófiában és irodalomtörténetben jártas²⁴⁵³ Bánóczinak, aki Révay Miklósról és Kisfaludy Károlyról maga is kiváló életrajzokat írt, még a XIX. század végén is a sidoniusi portré műfaji követelményrendszere jutott az eszébe, miközben a reneszánszról szóló irodalomelmélet egyik alapművét fordította.

A latin Sidonius a deákos latinságú kora-újkori, újkori szerzők számára hozzáférhető kellett, hogy legyen, bár nincs magyar kiadása. Fordítása sem született, a korban jól-rosszul, de mindenki tudott latinul azokban a körökben, ahol a művelődés virágzott. Ezzel magyarázható, hogy a Millenniumra készülő irodalomtörténeti és történeti szakmunkák úgy idézik, mintha a könyvespolcra egyszerűen leemelhető klasszikus *auctor* lenne. A Nagy képes világtörténetől (szerk. Marczali Henrik) Szilágyi Sándor: A Magyar nemzet történetén (1894) át felsorolhatatlanul sok munkában szerepelt.²⁴⁵⁴

A frenológia forrása

Sidoniusra az irodalom és történelem mellett a kor természettudományos irodalma is felfigyelt. Az őstörténeti kutatásoknak egy másik vonulata a régészeti felfedezéseken túl az anatómia és főként a frenológia előretörése volt. A Franz Joseph Gall által kifejlesztett koponyatan nálunk mint anatómiai szakterület is megjelent. A fentiekben Sidonius könnyű elérhetőségéről és olvasottságáról elmondottaknak kissé ellentmond az a Lenhossék József: *Az emberi koponyaismé*²⁴⁵⁵ (1875) c. művének 79. oldalán megtalált hivatkozás, amelyet teljes terjedelmében szeretnék idézni: „így Davis B. idézi Sidonius Apollinaris latin költőt, ki a hunnok leírásánál ezt mondja: »Consurgit in arctum massci rotunda caput«¹ már pedig egy mesterséges macrocephal koponya épen nem lehet gömbölyű.” A közlésnél csak a lábjegyzet izgalmasabb: „Mint hogy Sidonius Apollinaris e munkája előttem ismeretlen vala, Davis B. urnak, Angolhon legelső anthropologusának írtam, kérve őt fevilágosításért, mire ő oly szíves volt f. é. május 9-én írt levelében velem a következőket közölni, mely eredetiben így hangzik: »It seems me, that in the learned Commentary of Professor von Baer: »Über Papuas und. Alfuren«, the respective passage from Sidonius Apollinaris is given. It is from his Panegyric upon Anthemius. In this verse the expression »Consurgit in arctum massa rotunda caput,« occurs pag. 37. 1 truth that You will find von Baers Commentary in the Library of the University of Pest.«/ Baer

²⁴⁵⁰ JÓSIKA 1861.

²⁴⁵¹ I. 65, 276;

²⁴⁵² Burkhardt 1860-as Baselben kiadott munkájában (BURKHARDT 1860. 341) nem található meg ez a jegyzet: „Igaz, hogy némely nagy hanyatlófélben levő irodalmak is buzgók a rendkívül pontos leírásban. V. ö. p. o. Sidonius Apollinarisnál a nyugati gót király rajzát (Epist. I. 2), egy személyes ellenségét (Epist. III. 13), vagy költeményeiben az egyes germán népségek típusait.” BURKHARDT 1896. 75.

²⁴⁵³ Többek között Schopenhauer és Kantot is magyarra fordította.

²⁴⁵⁴ Csak néhány: PODHRADČKY 1838; HUNFALVY 1876; VÁMBÉRY 1881; HUNFALVY 1894; BEKSICS 1895; BÁRCZAY 1895; ORTVAY 1896; MÁRKI 1899. stb.

²⁴⁵⁵ LENHOSSÉK 1875.

K. E. tanár említett műve: *Über Papuas und Alfuren. Ein Commentar zu der Abhandlung: Crania selecta ex thesauris anthropologicis Academiae imperialis Petropolitanae. St. Petersburg 1859. meg van ugyan az egyetemi könyvtárban, de az Apollinarisra vonatkozó említett hely nem jön elő. Sidonius Apollinaris panegyricus-a Anthemiüs fölött azonban egy könyvtárban sincsen meg.* Tekintve, hogy Lenhossék a budapesti nyilvános könyvtárakat nézhette meg, azt a következtetést kellene levonnunk, hogy fővárosunk nyilvános könyvtáraiban 1875-ben nincs Sidonius-kötet. Miután a történetek és régészek művei azt sugallják, hogy láttak Sidonius-kötetet, csak azt feltételezhetnénk, hogy szerzőnk csak a magánkönyvtárakban szerepelt. Ennek némiképp ellentmond, hogy az MTA könyvtárában egy 1598-as párizsi kiadás is megtalálható,²⁴⁵⁶ amely 1662-ben Jacob Daniel Ernest tulajdonában volt, innen került a Telekiek alapítványához, majd az MTA könyvtárába. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusában valóban nem szerepelt. Az ELTE könyvtára viszont egy 1542-es²⁴⁵⁷ kiadás birtokosa volt. Lenhossék ezek szerint csak az orvosegyetemi könyvtárat, vagy a Fővárosi Könyvtárat tekintette át. A későbbiekben pedig ugyanazt a művet vette Sidonius-forrásul, mint sok más hun rajongó, Thierryt. Idézi ugyan a Szeged környéki ásatások leletei kapcsán az 1690-es Savaron-féle kiadást, de az Thierry áttételes adata lehet, de még az is pontatlan, ugyanis az Attila és hunjainak francia kiadási dátumát is elírta.²⁴⁵⁸ A másodlagos átvétel nála talán bocsánatosabb lenne, mint egy történetésznél, az már kevésbé, hogy a hely embertani leleteinek elemzésekor éppoly pontatlanságokat mutat, mint antik forrásainál.²⁴⁵⁹

Azonban a Lenhossék-hely a kutatások kapcsán szemet szúrt az orvostársadalomnak is. Akadtak klasszikusokban járatosabb kollégái is, és Scheuthauer Gusztáv, az orvosi egyetem kórbontani tanára előadásaiban már az egyetemi ifjúság is hallgatót Lenhossék Scheuthauer által pontosított Sidonius-idézetéről a macrocephalia kapcsán. Scheuthauer így nyilatkozott a szaktársa idézte helyről: „csak tökéletlenül idéztetik és tévesen értelmeztetik.”²⁴⁶⁰ Ő latinul közölte is az Avitus-panegyricus vitatott passzusát. Scheuthauer számára tehát hozzáférhető volt latinul, nem sajnálta a fáradságot a hely megkeresésére, közlésére, és innentől az orvosi szakirodalom is bőségesen, és immár helyesen értelmezve idézte.

Sidonius tehát igen sokáig elsődleges forrásként használták a magyar–hun őstörténet történetének és irodalmának, valamint a születő néprajzi (népisme) stúdiumok kutatásához. Idézték mondatait a barbárokról, elemezték név- és helynévközléseit. Népleírásainak pontossága, és az, hogy ő valóban látott eleven gótot, alánt, hunt stb., pótolhatatlan adatközlővé tették. Műfaji példaként (*panegyricus*, *epitafium*, *epistola*) és történelmi kincsestárként tekintettek rá. Kiadásai, ha nem is könnyen, de az igazi érdeklődők számára elérhetőek voltak. Szegedi vonatkozása, hogy a Somogyi Károly által 1881-ben Szeged városának ajándékozott könyvtára tartalmazta többek között a *Patrologiae cursus completus* köteteit, így a Sidonius-kötetet is (PL LVIII), amely a későbbiekben az olvasók rendelkezésére állt.

Sidonius a ponyván

A tudományos közönség általi ismertségtől már csak a ponyvai népszerűség megszerzése volt hátra. A nagyközönség számára Margalits Ede: *Florilegium proverbiorum universae latinitatis*:

²⁴⁵⁶ MTA 543.569, de ugyanez ott van az OSZK és a MATE Kaposvári Campus Könyvtárában.

²⁴⁵⁷ Ant.1764.

²⁴⁵⁸ LENHOSSÉK 1882. 156–157.

²⁴⁵⁹ BÁLINT 1968. 47–48. not. 2.

²⁴⁶⁰ SCHEUTHAUER 1881. 559–560.

proverbia, proverbiales sententiae gnomaeque classicae, mediae et infimae latinitatis. Kókai, Budapest, (1895) c. munkája volt az első, amely még az oktatási művek népszerűségi szintjén, tucatnyi-nál is több helyen idézte speciális szóhasználatát. Neve aztán az 1901-ben kiadott, Tóth Béla által összegyűjtött *Mendemondák. A világtörténet furcsaságai.*²⁴⁶¹ című anekdota-gyűjteményben is ott szerepelt Buda és Etzelburg kapcsán. A hunok széles körben szaktekintéllyé vált forrásává pedig az avatta, hogy 1911-ben bevonult a Kincses Kalendárium lapjaira, mondván: „Más nép csak ül a ló hátán, a hun rajta lakik...”²⁴⁶² Az idézet a Szilágyi Sándor szerkesztette *A magyar nemzet története* c. művéből való. A hunokról szóló fejezetet Nagy Géza írta, de a Kincses Kalendárium teremtette meg az új hun toposzt, amely a köztudatból a mai napig sem törlődött ki.

A MAGYAR SIDONIUS-KUTATÁS TÖRTÉNETE

Az első komoly tanulmányt Sidoniusról Pirchala Imre (1845–1923) nyelvész, gimnáziumi tanár, tankerületi felügyelő írta 1912-ben. Az alapos szakmunka főként magára Sidoniusra, Gregorius Turonensire, Cassiodorusra, Mommsenre, az MGH AA kiadásra és Büdingerre²⁴⁶³ épített. Tekintve, hogy a Sidonius-szakirodalom csak a XIX. század végén kezdett tanulmányokkal bővülni, ez szép teljesítmény volt Pirchalától, különösen, ha hozzátesszük, hogy cikkének adatai, némi kiegészítéssel, ma is helytállóak.

Aztán Sidonius többé-kevésbé eltűnt a köztudatból és a történeti irodalomból is. Ennek egyik oka a latin oktatás és a klasszika-filológia politikai megokolású háttérbe szorítása volt a második világháború után. Ahol még megmaradt a latin oktatás, ott inkább a klasszikus szerzőkkel, vagy a magyarországi humanista irodalommal foglalkoztak. A magyar őstörténet feltárása egy ideig szintén megtorpant, majd egészen más alapokon kezdődtek meg kutatásai. A hun-magyar rokonság háttérbe szorult, helyére a finnugor elmélet lépett, és elsődleges forrássá a bizánci történetírók és a középkori annales- és krónikairódalom, de főként a magyarországi forrásbázis lépett.

Volt azonban egy olyan terület, ahol elengedhetetlen volt Sidonius ismerete: a késő római birodalom története és irodalma. Magyarországon nagyon kevesen vizsgálták ezt a korszakot. A szintén politikai indíttatású, „polgárinak” kikiáltott kutatási területek itt is háttérbe szorultak. Természetesen nem feledkezhetünk meg e téren sem Alföldi András, sem Alföldy Géza vagy Várady László munkáiról, és a pannóniai régészet volt és jelenlegi jeles képviselőiről sem, de modern értelemben vett „történeti vagy filológiai iskola” a Sidonius-kutatások mentén nem jött létre. A Szegedi Tudományegyetemen²⁴⁶⁴ Szádeczky-Kardoss Samu, majd Czúth Béla kezdett el foglalkozni a műveivel, először az 50-es évek szellemének megfelelő osztályharcos bagauda mozgalmak kutatásával. Szádeczky-Kardoss professzor úr azonban az avar történelem felé fordult, Czúth Béla azonban folytatta munkáit a későrómai politika-történettel is. Sidonius leveleit, mint forrást használta, és tanítványai több szakdolgozatban

²⁴⁶¹ TÓTH 1901.

²⁴⁶² *A hun nép és birodalma.* Kincses Kalendárium. Rákosi Jenő Budapesti Újság Kiadóvállalata, Budapest, 1911. 221–231. 222.

²⁴⁶³ BÜDINGER 1881. Büdinger érdeklődött a magyar történelem iránt is (BÜDINGER 1866), feltehetően ez hívta fel Pirchala figyelmét a szerző más műveire is.

²⁴⁶⁴ Akkor még József Attila Tudományegyetem.

is magyarra fordították.²⁴⁶⁵ Ezek különböző szintű, általában csak egy történeti záródolgozathoz illő fordítások voltak. Czúth Bélát korai halála megakadályozta abban, hogy igazi kutatói iskolát teremtsen az egyetemen. Bár szorgalmazta a fordítást, de nem állt szándékában sem egy Sidonius-kutatócsoportot létrehozni, sem a Sidonius-corpus teljes fordítását és kommentárját elvégezni. Elve volt: ókortörténeti szakdolgozat nem születhet fordítás nélkül, és tanítványainak Sidonius lett a teljesítendő penzum. A Sidonius-kutatás így elszigetelt maradt. A diákként megkezdett munkák nem folytatódtak.²⁴⁶⁶ Az Ókortörténeti Tanszék késő ókori kutatásai,²⁴⁶⁷ bár nem Sidoniusra irányulnak, de valamennyire folytatják a szegedi egyetemi hagyományt. A magyar egyetemek doktori iskoláinak disszertációit áttekintve úgy tűnik, megelégnül a késő ókor, korai egyetemes középkor kutatása. Szegeden két (Kovács Tamás, Bara Péter Tamás) ilyen témájú disszertáció is született az utóbbi években, de egyik sem konkrétan Sidoniusszal foglalkozik. A fentiekben bemutatott korai magyar irodalom kutatói szintén használják legújabb munkáikban, de náluk sem ő a központi téma.

Irodalomtörténeti értékelése is sokat változott Lefflertől, aki ízléstelennek nevezte nyelvezetét, és csak történeti forrásértékét emelte ki,²⁴⁶⁸ egészen a legutolsó, korrekt irodalomtörténeti értékeléséig Adamik Tamás művében.²⁴⁶⁹ Ezzel együtt életműve kikerült az általánosan ismert olvasmányok köréből.

Sidonius eddig magyarul megjelent, lefordított művei a teljes *corpus* tekintve jelentéktelen töredékek csupán. A mondatokra szorítkozó citátumokon túlmenő, teljes levelek vagy versek fordításai a költeményekre koncentráltak: Csengery János: A görög líra gyöngyszemei, 1933. (1 epigramma); Római költők antológiája 1963. Kárpáty Csilla fordításában közöl 5 verset. Legújabbban Diószegi Szabó Pál: IdőmÉrték húsz év verseiből (1991–2001). Hódmezővásárhely, 2011. ültette magyarra az Ep. II. 8; II. 10; VIII. 9; IX. 16. versbetéteit.

Jómagam a témában írt diplomamunkák²⁴⁷⁰ és cikkeim²⁴⁷¹ mellett római epistolográfiával foglalkoztam, amiből a PhD disszertációmon alapuló monográfiám is megjelent.²⁴⁷² Ezeknek elengedhetetlen része volt Sidonius ismerete, és így lett a tudományos háttérkutatások eredménye a magyar Sidonius levélgyűjtemény-fordítás.

²⁴⁶⁵ BOZSÓ KLÁRA: Sidonius Apollinaris. (SIDONIUS, *Ep.* I.); T. HORVÁTH ÁGNES: Sidonius, *Ep.* VII.; SZABÓ SÁRA (Horváth Gyuláné): Sidonius Apollinaris levelei alapján a gall arisztokrácia politikai törekvései az i.sz. V. században. SIDONIUS, *Ep.* VIII. 1–9; HORVÁTH GYULA: Sidonius Apollinaris műveltsége és püspöki tevékenysége. *Ep.* VIII. 10–16.; SIMON ERZSÉBET: Sidonius Apollinaris és kora. (1972).

²⁴⁶⁶ Mayer Péter foglalkozott Sidoniusszal diák korában, Sidonius leveleiből írta szakdolgozatát, de ő sem folytatta ezirányú tanulmányait, ma a görög nyelv és irodalom oktatójaként működik. MAYER PÉTER: *Sidonius Apollinaris levélgyűjteménye*. 1994. MA szakdolgozat (Témavezető: Dr. Tar Ibolya)

²⁴⁶⁷ A Tanszék jelenlegi vezetője, Draskóczy Székely Melinda fordításai ebben a tárgykörben Sevillai Izidort és Pacatust érintik.

²⁴⁶⁸ LEFFLER 1893. 183–184.

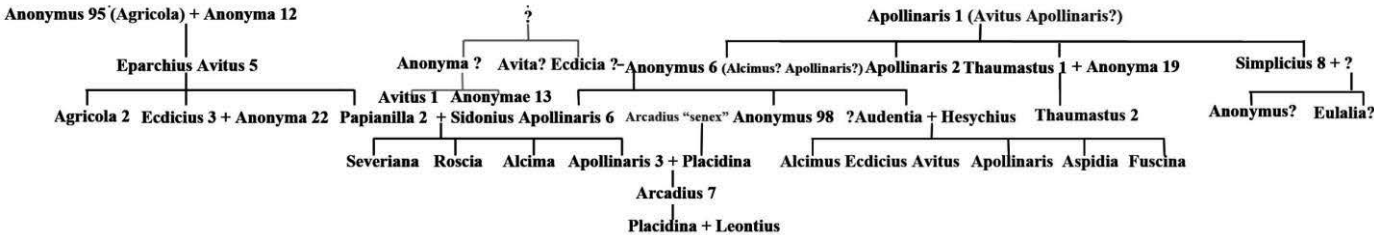
²⁴⁶⁹ ADAMIK 1996. 307–319.

²⁴⁷⁰ T. HORVÁTH 1981. [Sidonius, *Ep.* VII]; T. HORVÁTH 1984 [Sidonius, *Ep.* IV.]; T. HORVÁTH 1999a.

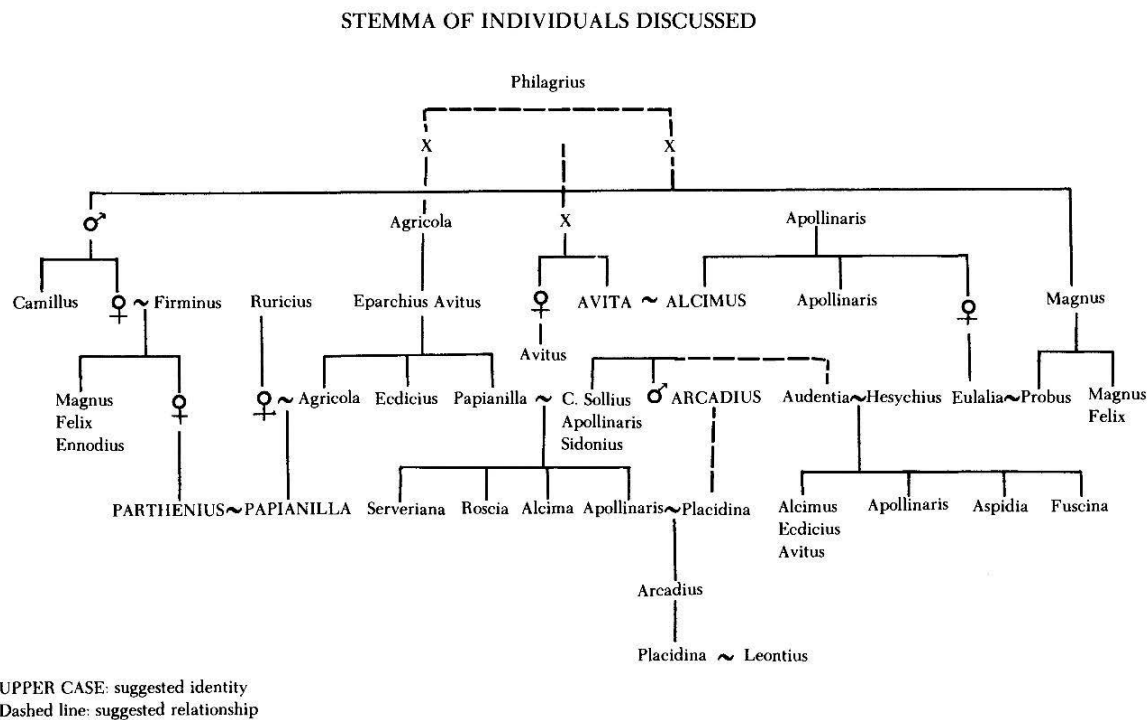
²⁴⁷¹ T. HORVÁTH 1982; T. HORVÁTH 1991; T. HORVÁTH 1992; T. HORVÁTH 1994; T. HORVÁTH 1995; T. HORVÁTH 1997; T. HORVÁTH 1999b; T. HORVÁTH 2000; T. HORVÁTH 2001; T. HORVÁTH 2007.

²⁴⁷² T. HORVÁTH 2002.

MELLÉKLETEK

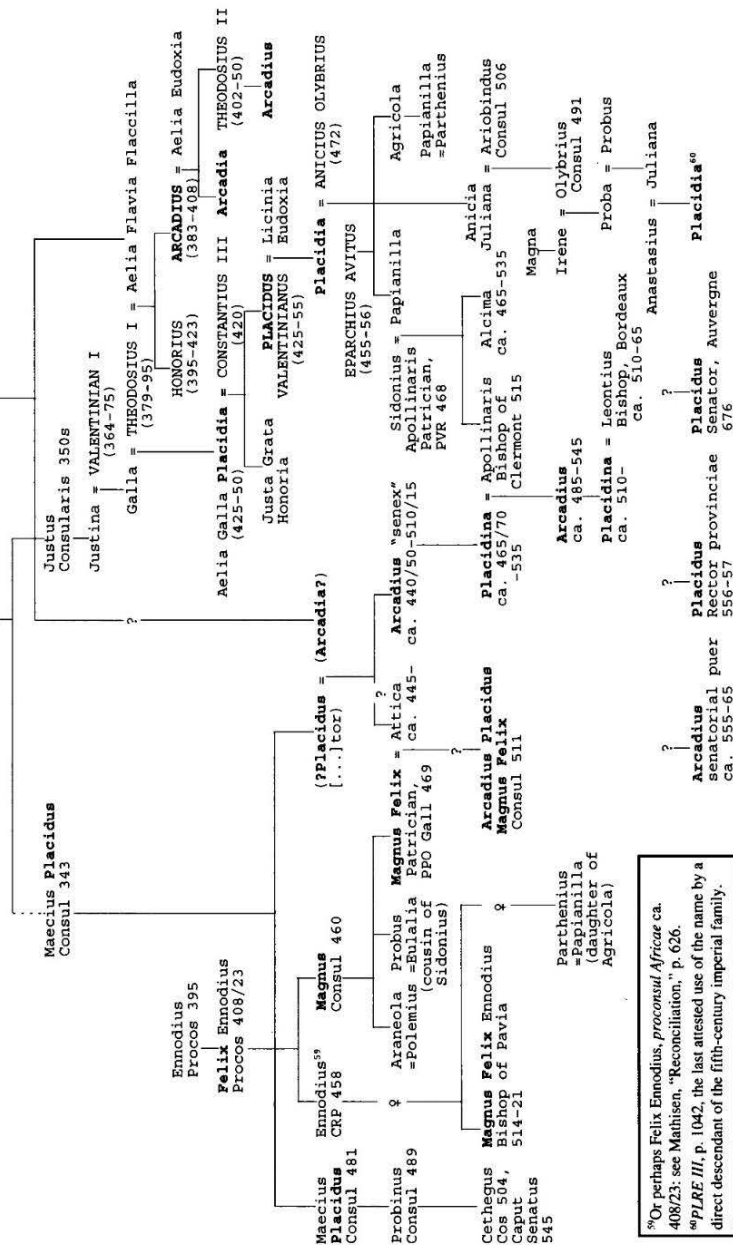
1. ábra: A PLRE II és Mathisen tanulmányai alapján rekonstruált családfá (T. Horváth Á.).

2. ábra: Mathisen rekonstrukciója. MATHISEN 1981. 109.

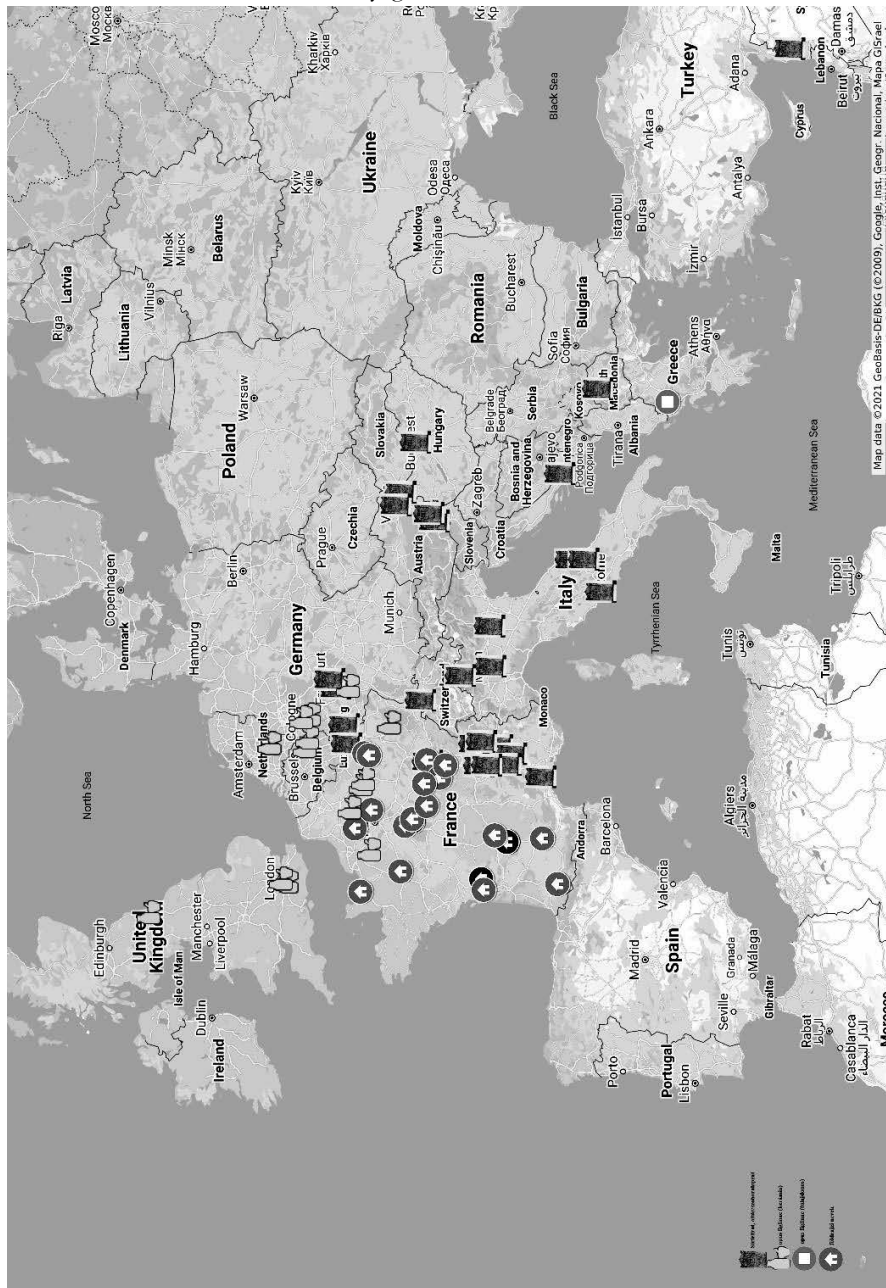
PATTERNS OF NOMENCLATURE AND HYPOTHETICAL FAMILY TIES OF ARCADIUS PLACIDUS MAGNUS FELIX

NAMES indicate Roman emperors; (dates), regnal years.

⁵⁰Or perhaps Felix Ennodius, *proconsul Africae* ca. 408/23; see Mathisen, "Reconciliation," p. 626.

A Solliusokhoz köthető feliratos anyag²⁴⁷³

²⁴⁷³ A Google Maps segítségével készítette: T. Horváth Á

SIDONIUS-PROSOPOGRAPHIA

- Ablavius, Flavius Ablabius:** Thrák származású *vir illustris*. I. Constantinus alatt az egyik legbefolyásosabb politikus volt. 324/26-ban *vicarius Asiae*. 329–339 között *praefectus praetorio Orientis*, Ugyanakkor 329-ben *praefectus praetorio Italiae*. 331-ben *consul*. (†338) PLRE I. 3. ~4. MATHISEN 2020. 77. Sid. *Ep.* V, 8, 2.
- Abraham:** Clermonti Szt. Ábrahám. Aszkéta szent volt, Szíriában az Euphrátész mellett született, aki a perzsák keresztényüldözése elől menekült Galliába, Augustonemetumba (Clermont-Ferrand). A városlal mellett kunyhót épített, hogy a szíriai és egyiptomi anahoréták mintájára magányosan éljen. Hamarosan sok tanítvány szegődött mellé, akik monostort építettek, amelyet Szent Cyriacusról neveztek el, s apátul Abrahamot választották. 473-ban újabb monostor épült, itt halt meg Abraham 477. jún. 15-én. Epitaphiumát Sidonius írta meg. MATHISEN 2020. 77. Sid. *Ep.* VII, 17, 1–2.
- Adelphius (Adelfius):** *Rhétor* volt, *vir clarissimus*, többet nem tudunk róla. PLRE II. ~4. MATHISEN 2020. 77. Sid. *Ep.* V, 10, 3.
- Aëtius, Flavius** (390/396–454. szeptember 21.): Pannoniai családból származott. Durostorumban (Szilisztra) született. 405 előtt *tribunus*. 405–408 között Alarich nyugati gót király udvarában tús volt. Johannes ellencsászársága alatt 423–425 között *cura palatii*. 425–429 között *comes et magister utriusque militiae per Gallias*. 429–432 *comes et magister utriusque militiae praesentalis*. 432-ben *consul*, 433–454 között ismét *magister utriusque militiae*, 435–454 *patricius*. 437-ben, 446-ban *consul*. 451-ben a mauricumi (catalaunumi) csatában visszaszorította Attilát, majd egy évvel később megállította itáliai előrenyomulását is. Udvari intrikák áldozata lett, III. Valentinianus saját kezűleg ölte meg. PLRE II. 21. ~ 7. MATHISEN 2020. 77. Sid. *Carm.* 5, 126, 198, 217, 254, 275, 306; *Carm.* 7, 230; *Ep.* VII, 12, 3.
- Agricola:** *Vir illustris*. Papianillának, Sidonius Apollinaris feleségének testvére, Eparchius Avitus fia. Magas hivatalokat viselt, valószínűleg *praefectus praetorio Galliarum* is volt, végül belépett a pápi rendbe. STROHEKER N° 9. PWRE I. 892. ~ 4.; PLRE II. 37. ~ 2. MATHISEN 2020. 77. Sid. *Ep.* I, 2; II, 12.
- Agrippinus:** Pragmatius püspök egyik papja, Eutropia menyének apja. STROHEKER N° 11. MATHISEN 2020. 78. Sid. *Ep.* VI, 2, 1–4.
- Agroecius (Agricius), Censorius Atticus:** *Vir illustris*, a *De orthographia* szerzője, talán burdigalai (Bordeaux) tanár és *rhétor* a IV. század közepén. PWRE I/1 (1893) ~1. MATHISEN 2020. 77. Sid. *Ep.* V, 10, 3. Tanári mivolta ellen: JOHN 2021. 21.
- Agroecius:** Senon származású *vir illustris*. Lugdunensis IV. metropolitája, Senones püspöke volt. Nem azonos a Sid. *Ep.* V. 10. 3. -ban említett Agroeciusszal. PLRE II. ~ 3. PLRE II. 39.~ 3; MATHISEN 2020. 78. Sid. *Ep.* VII, 5; VII, 9, 6.
- Albiso:** pap, vagy püspök, levelet vittek Sidoniusnak Euphroniustól. Máshonnan ismeretlen. MATHISEN 2020. 78. Sid. *Ep.* IX, 2, 1.
- Alethius 1:** Latinus Alcimus: Nitiobrogesben (Périgueux) született, *vir clarissimus, rhétor* volt Burdigalában. (Bordeaux) (HIERONYMUS *Chron.* 355). Talán azonos Latinus Alcimus Alethiusszal, Iulianus császár tanárával. Pogány volt. PWRE I/2 (1894) Alkimos 19. Sidonius lányának (Alcima) és a viennai püspök unokájának (Alcimus Eclicius Avitus) névadója, így feltehetően távoli rokoni kapcsolat lehetett köztük. MATHISEN 2020. 78. Sid. *Ep.* V. 10. 3; VIII. 11. 2.
- Alethius 2:** *decurio* volt a 460-as években, *vir honestissimus*. Alba Helviában (Viviers) temették el. Nem azonos a Sid. *Ep.* V, 10, 3; VIII, 11, 2. által említett Alethiusszal. PLRE II. ~ 2. MATHISEN 2020. 78. Sid. *Ep.* II, 7, 2.
- Alypia (?):** *Femina illustrissima*. Anthemius lánya, Ricimer felesége. MATHISEN 2020. 127. Anonyma 2. Sid. *Carm.* II 484–486. Sid. *Ep.* I, 5, 10; I, 9, 1.
- Amantius:** *lector, vir honestissimus*. Ambiciózus fiatalember, akiről Sidonius anekdotaszerű történeteket mesélt, mint levélvivőjéről. MATHISEN 2020. 79. Sid. *Ep.* VI, 8, 1–2; VII, 2; VII, 7, 1; VII, 10, 1; IX, 4, 1.
- Ambrosius 1: Ambrosius Aurelianus.** 374-ben *consularis Aemiliae et Liguriae*. 374–397 között Mediolanum (Milánó) püspöke. PWRE I. 1812. ~ 7.; PLRE I. 52. ~ 3; MATHISEN 2020. 79. Sid. *Ep.* IV, 3, 7; VII, 1, 7.
- Ambrosius 2:** Püspök 477–482 körül, *vir illustris*. Székhelyét nem ismerjük. MGH AA VIII. 419. MATHISEN 2020. 79. Sid. *Ep.* IX, 6.
- Anianus:** Attila hadjárata idején Aurelianum (Orleans) püspöke, *vir illustris*. Vö. Greg. Tur. *Hist. Franc.* II. 7. MATHISEN 2020. 79. Sid. *Ep.* VIII, 15, 1.
- Anonyma 1:** Avitus császár özvegye. Semmi közelebbit nem tudunk róla. MATHISEN 2020. 128. Anonyma 5. Sid. *Ep.* VIII, 9, 2.
- Alcimus (?):** Sidonius apja. *Vir illustris*, de 448-ban és 449-ben *praefectus praetorio Galliarum* volt. Volt legalább egy fivére és egy nővére, aki Thaumastus felesége. Unokája Eulalia, aki Probus felesége. Unokatestvérei Thaumastus,

- Apollinaris és Simplicius. Sidonius nem említi a nevét. PLRE II. Anonymus 6. MATHISEN 2020. 134. Anonymus 8. Sid. *Ep.* I, 3, 1; III, 12, 5; IV, 1, 1; V, 9, 2; VIII, 6, 5.
- Anthedi**us: Petrocorii (Perigeux) költő. Pontius Leontius barátja. Csak Sidonius említi, ő viszont rendkívüli csodálattal. PWRE I/2 (1984) Anthedius. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 79. Sid. *Carm.* 9, 312. 22 praef. 2; Sid. *Ep.* VIII, 11, 2.
- Anthemius, Procopius Flavius**: Constantinopolisban (Isztambul) született 467-től katonaként szolgált. 453/4-ben *comes (rei militaris per Thracias?)*. 454–467 *magister utriusque militiae*, közben 455-ben *consul*, 455–467-ben *patricius*. 467–472-ig *augustus* a Nyugatrómai Birodalomban. PWRE I. 2365. ~ 3. MATHISEN 2020. 80. Sidonius, *Carm.* 2, 1; 2, 479; Sid. *Ep.* I, 5, 10; I, 7, 5; I, 7, 8; II, 1, 4; V, 16, 2.
- Antiolus**: Lerins korábbi apátja, *vir spectabilis*. Máshonnan nem ismerjük. MATHISEN 2020. 80. Sid. *Ep.* VIII, 14, 2; IX, 7.
- Aper**: *Aedius* származású auvergnei földbirtokos. Fronto és Auspicia unokája. Anyja halála után nagyanyja nevelte fel. STROHEKER N° 19. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 80. Sid. *Ep.* IV, 21; V, 14.
- Apollinaris 1**: Auvergne-ben született *vir illustris*. 408/409-ben volt *praefectus praetorio Galliarum*. Szülőföldjén temették el. Négy fiáról tudunk, Apollinaris (PLRE II. Apollinaris 2), Simplicius (PLRE II. Simplicius 8), Thaumastus (PLRE II. Thaumastus 1), és Sidonius név szerint nem ismert – talán Alcimius nevű – apja (PLRE II. Anonymus 6.). A családból ő volt az első, aki megkeresztelkedett. PLRE II. ~1. MATHISEN 2020. 80. STROHEKER N° 20. Sid. *Ep.* I, 3, 1; III, 12, 1; III, 12, 1, v. 9; V, 9, 1–4; VII, 1, 7.
- Apollinaris 2**: Gall *senator*, *vir clarissimus*. Sidonius atyai nagybátyja. PWRE I. 2845. ~ 10.; STROHEKER N° 21. PLRE II. 113. ~ 2. MATHISEN 2020. 80–1. Sid. *Carm.* XXIV. 53; Sid. *Ep.* II. 9. 1; IV. 4; IV. 6; IV. 12; V. 3; V. 6; VII. 4. 4.
- Apollinaris 3**: Sidonius fia, *vir clarissimus*. Placidina férje, Arcadius apja. 507-ben II. Alarich nyugati gót királytól magas katonai rangot kapott. STROHEKER N° 22. PLRE II. 114. ~ 3. MATHISEN 2020. 81. Sidonius, *Carm.* XVII, 3; Sid. *Ep.* III, 13; IV, 12, 1; V, 9, 4; V, 11, 3.; VIII, 6, 12; IX, 1, 5.
- Aprunculus**: Sidonius és Ruricius levelezőpartnere. *Vir illustris*, Tricasses (Troyes) püspöke. MGH AA VIII. 420. MATHISEN 2020. 82. Sid. *Ep.* IX, 10.
- Aquilinus**: Rusticus unokája. Sidonius Apollinaris barátja. STROHEKER N° 25. PLRE II. 125. ~ 3. MATHISEN 2020. 82. Sid. *Ep.* V, 9.
- Arcadius, Flavius**: I. Theodosius és Aelia Flaccilla idősebb fia. 377 körül született. Aelia Eudoxia férje, II. Theodosius és három lány apja. 383. jan. 19-én *Augustus* a Keletrómai Birodalomban. 408. máj. 1-jén halt meg. PLRE I. 99. ~5.
- Arbogastes**: Frank *vir clarissimus*. 477-ben *comes civitatis Treverorum*. PWRE II. 419. ~ 2; PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 82. Sid. *Ep.* IV, 17.
- Arvandus**: *Vir illustris*, 461–468 között kétszer volt *praefectus praetorio Galliarum*. Megvádolták azzal, hogy a vizigótokkal és a burgundokkal összeesküvést szőtt. Arvandust halálra ítélték, de az ítéletet száműzetésre változtatták. STROHEKER N° 37. PLRE II. 157. MATHISEN 2020. 82. Sid. *Ep.* I, 7.
- Asellus**: Flavius Eugenius Asellus: Római *vir illustris*, *comes sacrarum largitionum* 468/9-ben. MATHISEN 2020. 83. Sid. *Ep.* I, 7, 4.
- Asturius (Astyrius), Flavius**: 441-ben és 443-ban *dux* vagy *magister utriusque militiae* volt Hispaniában. 441-ben legyőzte Hispania Tarraconensisben a bagaudákat. 449-ben volt *consul* Flavius Flor(entius?) Romanus Protogenesz-szel együtt. Beiktatására Arelatében került sor. Flavius Merobaudes apósa volt. Ennodius rokona. PWRE II. 1878. ~2.; PLRE II. Fl. Astyrius. MATHISEN 2020. 83. Sid. *Ep.* VIII, 6, 5.
- Athenius**: *Vir illustris*. Máshonnan ismeretlen. Részt vett Sidoniusszal Maiorianus lakomáján Arelatében. STROHEKER N° 41. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 83. Sid. *Ep.* I, 11, 10.
- Attalus (?) Gregorius**: 450-ben született *vir clarissimus*, igen fiatalon, 465–505 között *comes civitatis Augustodunensis*. Felesége Armentaria, fia Tetricus. Felesége halála után 506/507 körül Lingona (Langrès) püspökévé szentelték, és 539/540-ig viselte. STROHEKER N° 182, PLRE II. Gregorius Attalus 1. MATHISEN 2020. 83. Sid. *Ep.* V, 18.
- Atila**: hun király 434/440–453 között. MATHISEN 2020. 83. Sid. *Carm.* VIII, 327; Sid. *Ep.* VII, 12, 3; VIII, 15, 1.
- Audax, Castalius Innocentius**: *Vir illustris*, Iulius Nepos alatt (474–475) *praefectus Urbi Romae*. PLRE II. Castalius Innocentius Audax 3. MATHISEN 2020. 83. Sid. *Ep.* VIII, 7.
- Augustinus, Aurelius**: *Vir illustris*, 354. nov. 13-án született Thagastében (Souk Ahras). Anyja, Monica keresztény volt, apja, Patricius csak halálos ágyán keresztelkedett meg. Augustinus tanulmányait Thagastében és Cartagóban folytatta. Ifjúkorában tizenhárom évig élt együtt élettársával, akitől fia, Adeodatus született. Előbb a manicheizmus vonzotta, 383-as római látogatása alatt azonban megszakította velük a kapcsolatot. 384-ben a mediolanumi császári udvarban kapott állást, s itt Ambrosius beszédeinek hatására kezdett a keresztény tanokkal

- foglalkozni. 387. április 23-án felvette a keresztséget. 391-ben Thagastében pappá szentelték. 395–430. augusztus 28. között Hippo Regia püspöke volt. Teológiai munkáiban a hit és az ész, a megismerés, a szabad akarat kérdéseit tárgyalta. Bekapcsolódott kora nagy dogmatikai vitáiba. Mái legnépszerűbb munkái a *Confessiones* és a *De civitate Dei*. PWRE II. 2363.; PLRE II. 186. ~ 2. MATHISEN 2020. 83. Sid. *Ep.* II, 9, 4; IV, 3, 7; IX, 2, 2.
- Ausonius, Decimius Magnus:** *vir illustris*. 375–376-ban *comes et quaestor sacri palatii*. 377–378-ban *praefectus praetorio Galliarum*. 378–79-ben *praefectus praetorio Galliarum, Italiae et Africae*. 379-ben *consul*. *Consul* éve után visszavonult Burdigalába (Bordeaux). Keresztény költő. STROHEKER N° 51. PLRE I. 140. MATHISEN 2020. 84. Sid. *Ep.* IV, 14, 2.
- Auspicia:** *Clarissima femina*. Fronto felesége, Aper és Frontina nagyanyja. Apert ő nevelte fel anyja halála után. STROHEKER N° 53. MATHISEN 2020. 84. Sid. *Ep.* IV, 21, 4. PLRE II. ~.
- Auspicius:** *Vir illustris*. Tullum (Toul) püspöke 375–480 között. HÖFER – RAHNER I. 1115. MATHISEN 2020. 84. Sid. *Ep.* IV, 17, 3; VII, 11.
- Auxanius:** *Vir clarissimus*. *Praefectus* családból származott, az apja vagy *praefectus praetorio Galliarum*, vagy *praefectus Urbis Romae* volt. Az arvernumi (Auvergne) küldöttség tagja volt Arvandus perének idején, Sidoniusszal együtt megpróbálták segíteni neki. Később, 477 után az arvernumi Abraham alapította kolostor apátja. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 84. Sid. *Ep.* I, 7, 6–7; VII, 17, 4.
- Avienus, Gennadius:** *Vir illustris*. Feltehetően M. Valerius Messala Corvinus családjából származott. 450-ben *consul*. Sidoniust ő támogatta Rómában. 452-ben Leo pápa kísérői között volt, amikor Attilát lebeszéltek Róma ostromáról. PLRE II. Gennadius Avienus 4. MATHISEN 2020. 84. Sid. *Ep.* I, 9, 2.
- Avitus 1:** Feltehetően Sidonius unokatestvére, vele együtt kezdi a pályáját, mint *tribunus et notarius*. A *vir clarissimus* rangot viselte. 471-ben tárgyal a vizigótokkal. STROHEKER N° 59. PLRE II. ~1. MATHISEN 2020. 84. Sid. *Carm.* XXIV, 75; Sid. *Ep.* III, 1.
- Avitus 2, Eparchius ~:** Augustonemetumban (Clermont-Ferrand) született *senatori* családból. 437-ben *magister utriusque militiae per Gallias*, 439-ben *praefectus praetorio Galliarum*, 455-ben *praefectus praetorio (praesentalis?)*. A nyugati gót király támogatásával 455–456-ban *augustus*. PWRE II. 2395. ~ 5.; STROHEKER N° 58. PLRE II. 196. ~ 5. MATHISEN 2020. 84–85. Sid. *Carm.* VI, 7, 161; VI, 7, 220; XXIII, 430; Sid. *Ep.* I, 3, 1; I, 11, 7.
- Avitus 3, Alcimus Ecdicius ~:** 494–518 között volt Vienna püspöke. Ő térítette katolikus hitre Sigismundust, az ariánus burgundiai trónörökösöt és a burgund udvart. PLRE II. 195. ~ 4.
- Basilius 1:** Caesarea püspöke. Caesareai Nagy Szent Vazul (329/330–379). Kiemelkedő egyházatya, a keleti szerzetesség kialakítója, amelynek alapja az aszketizmus és a folyamatos tanulás. MATHISEN 2020. 85. Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Basilius 2:** Aix (Aquae Sextiae) püspöke volt. Egyike a 475 tavaszának végén Julius Nepos császár megbízásából Eurich nyugati gót királlyal tárgyaló püspököknek. Nem azonos a Sid. *Ep.* I, 9, 2-ben szereplő Caecina Basiliusszal. Vö. GRIFFE, 1957. 252; MGH AA VIII. 421 Sidonius címzettje. MGH AA VIII. 421. MATHISEN 2020. 85. Sid. *Ep.* VII, 6.
- Basilius 3, Flavius Caecina Decius:** először Maiorianus alatt, 458-ban és 463–465-ben *praefectus praetorio Italiae*, 463-ban *consul*, és *patricius*. Sidonius pártfogója Rómában. PLRE II. Fl. Caecina Basilius Decius 11. MATHISEN 2020. 85. Sid. *Ep.* I, 9, 2.
- Bigerrus:** Arelatēi *vir clarissimus*. Paeonius barátja. 461-ben részt vett Maiorianus lakomáján. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 85. Sid. *Ep.* I, 11, 3.
- Burgundio:** Neve alapján burgund. Iskoláskorú ifjú, *vir clarissimus*. PWRE III. 1063. ~2.; STROHEKER N° 74. PLRE II. 243. MATHISEN 2020. 86. Sid. *Ep.* IX, 14.
- Caelestius:** Klerikus. Máshonnan ismeretlen. MATHISEN 2020. 86. Sid. *Ep.* IX, 10, 1.
- Calminius:** Arvernumi (Auvergne) előkelő, *vir clarissimus*. Katona volt. MGH AA VIII. 422. MATHISEN 2020. 86. Sid. *Ep.* V, 12.
- Camillus:** Magnus Felix unokaöccse, 457 előtt *praefectus praetorio Galliarum* (vagy *Italiae*), és 461-ben megkapta az *illustris* címet. 461-ben csatlakozott Arelatében (Arles) Maiorianus udvarához, részt vett a lakomán. STROHEKER N° 83. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 86. Sid. *Carm.* IX, 8; Sid. *Ep.* I, 11, 10–11.
- Campanianus:** Rangja alapján *vir spectabilis*, talán *senator* is. *Praefectus annonae*. PLRE II. 255. ~1. MATHISEN 2020. 87. Sid. *Ep.* I, 10.
- Candidianus:** Sidonius barátja, *vir clarissimus*. Caesenai (Cesena) előkelő, de háza volt Ravennában. PLRE II. ~4. MATHISEN 2020. 87. Sid. *Ep.* I, 8.
- Capreolus Carthagiensis:** Carthago püspöke volt 430–437-ig. PWRE III. 1548. ~2.
- Catullinus:** Arvernumban (Auvergne) született, valószínűleg, kevéssel 461 előtt Rómában Sidoniusszal együtt viselt hivaltal (*tribuni et notarii*). Rangja ekkor *vir clarissimus*. 461-ben csatlakozott Arelatében Maiorianus udvarához, ahol

- Sidonius ellenségei egy szatíra kapcsán megpróbálták szembefordítani őket. Ekkor már valószínűleg *vir illustris*. STROHEKER N° 84. PLRE II. 272. ~1. MATHISEN 2020. 87. Sid. *Carm.* XII; Sid. *Ep.* I, 11, 3.
- Censorius:** Autissiodurensis (Auxerre) püspöke, *vir illustris*. Constantius, Lugdunum (Lyon) püspöke neki dedikálta a *Vita Germani*. MGH AA VIII. 422. MATHISEN 2020. 87. Sid. *Ep.* VI, 10.
- Chariobaudus:** apát, *vir spectabilis*. Vigasztaló levelet írt Sidóniusnak száműzetése után. Szerintünk talán az az ariánus nyugati gót pap, aki segített Sidóniusnak liviai fogsága idején. MATHISEN 2020. 87. Sid. *Ep.* VII, 16.
- Chilpericus:** (443–480 körül) burgund király. Gundioch testvére, és feltehetően Gundahar fia. Testvére életében már királynak címezték, és annak halála után (473/474) egyedül uralkodott. 473–474-ben *magister utriusque militiae* (*per Gallias?*) és *patricius*. PLRE II. ~II. MATHISEN 2020. 87–88. Sid. *Ep.* V, 6, 2; V, 7, 1; VI, 12, 3.
- Claudianus Ecdicius Mamertus:** Viennensisben *presbyter*, szabályozta a liturgiát. Mamertus püspök öccse, a riezi Faustus ellen írt *De statu animae* c. munkájában a lélek anyagtalanságáról értekezett. 474 körül halt meg. PWRE III. 2660. Claudianus 10. MATHISEN 2020. 88. Sid. *Ep.* IV, 2, 1; IV, 3; V, 2, 1.
- Consentius 1:** Narbói (Narbonne) költő, szofista. Fl. Jovinusnak, a 367. év *consul*ának a leszármazottja, *vir clarissimus*. Két nyelvészeti munkát írt, az *Ars de duabus partibus orationis, nomine et verbót*, és az *Ars de barbarismis et metaplasmist*. PLRE II ~1. MATHISEN 2020. 88. Sid. *Carm.* XXIII. 33; XXIII. 98; XXIII 170–177; Sid. *Ep.* IX, 15, 1. v. 22.
- Consentius 2:** Narbói (Narbonne) születésű, Consentius 1 fia. *Vir clarissimus, tribunus consistorio sacro. Legatus*, akit Avitus alatt Constantinopolisba küldtek, majd *cura palatii*. 456 előtt cirkuszi játékokat rendezett Rómában. Narbo (Narbonne) mellett volt egy villája, amelyet *ager Octavianus*nak neveztek. Nevezetes volt görög nyelven írt epikus költeményeiről. PWRE IV. 911. ~2.; STROHEKER N° 95. PLRE II. 308. ~2. MATHISEN 2020. 88. Sid. *Carm.* XXIII, 2; XXIII, 98; XXIII, 176; XXIII, 230; XXIII, 430 sqq. Sid. *Ep.* VIII, 4; IX, 15, 1. v. 22.
- Constans:** Augustonemetumi *lector*. Máshonnan ismeretlen. MATHISEN 2020. 88–89. Sid. *Ep.* IV, 12, 2.
- Constantinus, Flavius Valerius:** I. Constantinus császár (306–337). PWRE IV. 1103. ~2. MATHISEN 2020. 89. Sid. *Ep.* V, 8, 2.
- Constantinus, Flavius Claudius:** III. Constantinus császár. 407–411 között Honorius ellencsászára volt Britanniában, Galliában és Hispaniában. PLRE II Flavius Claudius Constantinus 21. MATHISEN 2020. 89. Sid. *Ep.* V, 9, 1.
- Constantius:** Lugdunumi (Lyon) *presbyter*, *vir clarissimus*. előkelő származású, kitűnő irodalmi műveltségű pap. Költő és szónok. A *Vita S. Germani Antisiodorensis* szerzője. 470 körül élt. Sidónius barátja. Ő biztatta Sidóniust levelei kiadására, aki neki ajánlotta leveleinek első hét könyvét. PWRE IV. 1103. ~14.; STROHEKER N° 97. PLRE II. 320. ~10. MATHISEN 2020. 89. Sid. *Ep.* I, 1; II, 10, 3; III, 2; VII, 18; VIII, 16; IX, 16, 1.
- Crispus:** Flavius Iulius Crispus (299–305 között–326): I. Constantinus fia és kijelölt utódja. 317–326 között *caesar*. Ammianus Marcellinus szerint Fausta hamis, vérfertőző vádja miatt apja elítélte és kivégeztette. MATHISEN 2020. 89. PLRE I. Fl. Iulius Crispus 4. Sid. *Ep.* V, 8, 2.
- Crocus:** Sirmond szerint Nemausus (Nîmes) püspöke volt, de semmivel sem bizonyítja. Duchesne véleménye szerint csak a VII. században volt ebben a városban ilyen nevű püspök. DUCHESNE I. 313. (idézi A. LOYEN, 1970. 320.) Crocushoz Lucidius (?) 470–471 körül írt egy levelet. A kilétéről szóló viták még megoldatlanok. Székhelye ismeretlen. Eurich kivégeztette. MGH AA VIII. 290–291. MATHISEN 2020. 89. Sid. *Ep.* VII, 6, 9.
- Dardanus, Claudius Postumus:** Claudius Lepidus bátyja. Pályája kezdetén *consiliarius Vienenensis provinciában*, majd valószínűleg *magister scrinii libellorum*, és talán *quaestor sacri palatii*. 401/4-ben vagy 416/7-ben, 412–13-ban *praefectus praetorio Galliarum* és *patricius*. Birtoka volt *Narbonensis secundában*. Segusterében keresztény közösséget hozott létre Theopolis néven. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 89–90. Sid. *Ep.* V, 9, 1.
- Delphidius, Attius Tiro:** Attius Patera (AUSONIUS *Prof. Burd.* 6, 3) Burdigalai (Bordeaux) *rhétor* fia. Apja Baiocas-sesből (Bayeux) származik, és Apollo Belenus régi papi családjához tartozott. Pogány volt (Hieronymus, *Ep.* 120 *pref.* = Migne 22, 982), és irodalmi karrierjét egy Iuppiterhez írt himnusszal alapozta meg. Később írt eposzt, és beszédek is. (Ausonius, 6, 5-18. Hieron. *Chron.* 2371; Hieron. *Ep.* 120 *pref.* Apoll. Sid. *Ep.* V. 10, 3). Magnentius (350–353) alatt udvari szolgálatba lépett, és jelentős méltóságra emelkedett (Ausonius 6, 23), de bukása után veszélybe került, és csak Constantius bocsátott meg neki az apja kérésére (Ausonius 6, 31). Ezután *rhétorként* telepedett le Burdigalában, de nem maradt ott sokáig (Ausonius 6, 33. Hieron. *Chron.* 2371). Már 359-ben megjelent Iulianus Caesar előtt, és Numerius, Narbonensis volt kormányzója ellen ő képviselte a vádat (Ammianus Marcellinus XVIII 1, 4). Nem sokkal ezután, úgy tűnik, meghalt (Ausonius 6, 36). PWRE IV/2 (1901) Delphidius. PLRE I. ~. MATHISEN 2020. 90. Attius Tiro Delphidius. Sid. *Ep.* V, 10, 3.
- Desideratus:** *Vir clarissimus*. Máshonnan ismeretlen. MATHISEN 2020. 90. Sid. *Ep.* II, 8.
- Domitius:** Augustonemetumban (Clermont-Ferrand) és Narbóban (Narbonne) élt. Grammaticát tanított. PLRE II. 371. ~2. MATHISEN 2020. 90. Sidonius, *Carm* XXIV, 10; Sid. *Ep.* II, 2.

- Domnicius:** *Vir clarissimus*, Sidonius Apollinaris barátja. Lugdunumban (Lyon) élt. STROHEKER N° 104. MATHISEN 2020. 90. Sid. *Ep.* IV, 20; V, 17, 6.
- Domnulus:** Narbói (Narbonne) *vir illustris*. Korábban *quaestor sacri palatii*. Afrikai származású. *Quaestor* Arelatében. A *Vita S. Hilari* szerzője. PWRE V. 1526. Domnulus 2; PLRE II.374. ~1. STROHEKER N°105. MATHISEN 2020. 90. Sid. *Ep.* IV, 25; IX, 13, 4; IX, 15, 1.
- Donidius:** *Vir spectabilis* Arvernumban (Nemausus). Sidonius közbenjárta a családi birtokának, Eborolacum egy részének visszaszerzésében. PWRE V. 1548.; STROHEKER N° 106. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 90–91. Sid. *Ep.* II, 9; III, 5, 1–2; VI, 5, 1.
- Drepanius, Latinius Pacatus:** gall származású (Nitiobroges) római szónok, *vir illustris*. 389-ben I. Theodosius Magnus Maximus feletti győzelme tiszteletére írt egy *panegyricus*t. 389–390-ben *comes rei privatae* volt Keleten. 390-ben *proconsul Africae*. PLRE I. Latinius Pacatus Drepanius. MATHISEN 2020. 91. Sid. *Ep.* VIII, 11, 1, 2.
- Ecdicius:** Arvernumi (Auvergne) előkelő. Eparchius Avitus fia, Papianilla és Agricola testvére, Sidonius Apollinaris sógora. Anthemius alatt *comes* és *magister utriusque militiae per Gallias* (467–472). 474–475-ben Iulius Nepos alatt *patricius*. STROHEKER N° 110. PLRE II. 383. ~3. MATHISEN 2020. 91. Sid. *Carm.* XX. Sid. *Ep.* II, 1; II, 2, 15; III, 3; V, 16, 1.
- Elaphius:** *Vir clarissimus*. Volt egy *castellum*a a hegyekben Rodez (*Segodunum Rutenorum*) mellett, ahol keresztelőkápolnát építtetett. Gazdag gallo-római, aki feltehetően magas tisztséget viselt a vizigótok között. Később talán Rodez püspöke. STROHEKER N° 111. PLRE II ~3. MATHISEN 2020. 91. Sid. *Ep.* IV, 15.
- Eleutherius:** *Vir illustris*. Püspök volt, székhelyét nem ismerjük. MATHISEN 2020. 91. Sid. *Ep.* VI, 11.
- Eminentius:** *Vir honestissimus*. Arbogastes egyik barátja Tréves-ben (*Augusta Treverorum*, Trier). Feltehetően valamilyen *curialis* tisztséget viselt, talán *decurio* volt. MATHISEN 2020. 91–92. Sid. *Ep.* IV, 17, 1.
- Ennodius, Magnus Felix:** 473–74-ben született galliai arisztokrata családból. Szülei kora ifjúságában meghaltak, egy nagynénje nevelte. Mediolanumban retorikát tanított, 503-ban *diaconus* lett, majd 513-tól Ticinum püspöke volt. 521-ben halt meg. A klasszikus latin irodalom kiváló ismerője volt. PWRE V. 2629. ~4.; PLRE II. 399. ~3.
- Epiphanius:** Máshonnan ismeretlen, a szöveg szerint Philomathius titkára. MATHISEN 2020. 92. Sid. *Ep.* V, 17, 10.
- Eriphius:** Philomathius veje, Philomathia férje. Lugdunumi (Lyon) *vir clarissimus*. Beteg volt, állapotát Sidonius „*debilis*”-ként írja le, és azt sugallja, hogy jobb lenne, ha hamarosan megszabadulna kinyitól. STROHEKER N° 116. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 92. Sid. *Ep.* II, 8, 1–3; V, 17.
- Eucherius 1:** *Senator* családból származott, *vir clarissimus*. Lerinumban (Lerins) pap, majd 440-től Lugdunum püspöke. 450-ben halt meg. PWRE VI. 883. 14.; PLRE II. 405. ~3. MATHISEN 2020. 92. Sid. *Carm.* CVI, 115; Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Eucherius 2:** *Vir illustris*. Biturigai (Bourges) *senator* volt, jelöltette magát Bituriga püspöke székére, de mivel kétszer nősült, ez eleve érvénytelen volt. Kitűnt bátorságával Augustonemetum gótok elleni védelmében (471–474). Victorius, a terület későbbi nyugati gót helytartója 479-ben kivégeztette. (GREG. TUR. *Hist. Franc.* II. 20.). STROHEKER N°121. PLRE II. ~4. MATHISEN 2020. 92. Sid. *Carm.* XVI, 115. Sid. *Ep.* III, 8; VII, 9, 18.
- Eulalia:** Az Idősebb Thaumastus lánya, Thaumastus, Apollinaris és Simplicius nővére. Sidonius unokanővére, *clarissima femina*. STROHEKER N° 124; PLRE II. Probus 4. MATHISEN 2020. 92–93. Sid. *Carm.* XXIV, 95; Sid. *Ep.* III, 11, 1–2; IV, 1, 1.
- Eulogius** vagy **Eulodius:** Palladius követi a püspöklistán, utódja Simplicius, aki feltehetően a fia volt. PLRE II. Eulodius, SIDONIUS *Ep.* VII, 5, 1.
- Euphronius:** Augustodunumi (Autun) püspök, *vir illustris*. 476-ban, idős korában halt meg. PWRE VI. 1220. ~4. MATHISEN 2020. 93. Sid. *Ep.* IV, 25, 5; VII, 8; IX, 2.
- Eurich:** [Evarix, Eurichus] (466–484) nyugati gót király. I. Theoderich fia, Thorismund, II. Theoderich, Frederick, Himmerith és Retemer. A felesége Ragnahilda. Fivére, II. Theoderich meggyilkolásával került uralomra. Alatta jött létre a független gót állam. MATHISEN 2020. 93. Sid. *Ep.* I, 7, 5; IV, 8, 1; IV, 8, 5; IV, 22, 3; VII, 6, 4; VIII, 3, 3; VIII, 9, 1.
- Eusebius 1:** egyháztörténész, Caesarea püspöke (264–340 körül). MATHISEN 2020. 93. Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Eusebius 2:** A retorika és filozófia professzora volt 450 táján Arelatében (Arles). A képzés Eusebius házában történt, előkelő tanítványai voltak, akik egyben baráti kört is alkottak. PLRE II ~ 12 és 13. MATHISEN 2020. 93. Sid. *Ep.* IV, 1, 3.
- Eustachius:** *Vir illustris*, Graecus előtt volt Massilia (Marseille) püspöke. MATHISEN 2020. 93. Sid. *Ep.* VII, 2, 4; VII, 2, 9.
- Eutropia:** *Clarissima femina*. Agrippinus nászasszonya, egyébként a levél tartalmán túl ismeretlen. Anderson feltételezi, hogy egyike azoknak a szent özvegyasszonyoknak, akikről szeptember 15-én emlékeztek meg. ANDERSON II. 253. n. 2. MATHISEN 2020. 94. Sid. *Ep.* VI, 2, 1–4.

- Eutropius 1:** *Presbyter, vir illustris*, majd Arausica (Orange) püspöke 475 körül. PWRE VI. 1521. ~9. MATHISEN 2020. 94. Sid. *Ep.* VI, 6.
- Eutropius 2:** *Senatori* családból származó *vir illustris*. Avitus alatt udvari hivatalt töltött be, feltehetően Sidoniusszal együtt. 470-ben (?) *praefectus praetorio Galliarum*. Érdeklődött a neoplatonista filozófia iránt. STROHEKER N° 137. PLRE II ~3. MATHISEN 2020. 94. Sid. *Ep.* I, 6; III, 6.
- Euanthius:** *Vir clarissimus*, 469-ben talán *praeses* (?) *Aquitaniae Primae*. STROHEKER N° 138. PLRE II. Evantivs. MATHISEN 2020. 94. Sid. *Ep.* V, 13, 1.
- Evodius:** Sidonius barátja, *vir clarissimus*. Eurich (466-485) nyugati gót király szolgálatában állt, Ragnahilda *cliense*. Feltehetően Fl. Euodius *consul* (386) leszármazottja. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 94. Sid. *Ep.* IV, 8.
- Explicius:** Gazdag *index* vagy püspök. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 94. Sid. *Ep.* II, 7.
- Fausta**, Flavia Maxima (290 után–325): Maximianus császár és Eutropia Galeria Valeria leánya, Maxentius testvére. I. Constantinus császár felesége, *angusta*. Mostohafia, Crispus halála miatt annak felesége, Helena bevádolta, hogy házasságtörést követett el, ezért Faustát a császári eunuchok bezárták egy fürdőbe, amit addig fűtöttek, amíg Fausta meg nem halt. PLRE I. F. Maxima Fausta. MATHISEN 2020. 95. Sid. *Ep.* V, 8, 2.
- Faustinus:** Előkelő születésű, talán *vir clarissimus*. Sidonius régi barátja, feltehetően lugdunensisi születésű. Sidonius püspöksége alatt pap volt Augustonemetumban (Clermont-Ferrand). STROHEKER N° 144. PLRE II. ~4. MATHISEN 2020. 95. Sid. *Ep.* IV, 4, 1; IV, 6, 1.
- Faustus:** Britanniában vagy Bretagne-ban született 410 körül, *vir illustris*. Riez (Reiensis) püspöke 433–490/500 között, és Lerins apátja. Feltehetően az ő hatására választotta Sidonius a papi pályát. PWRE VI. 2093. ~18. MATHISEN 2020. 95. Sid. *Carm.* XVI. Sid. *Ep.* VII, 6, 10; IX, 3; IX, 9.
- Felix, Magnus:** Narbonne-i előkelő, Sidonius iskolatársa. Feltehetően Philagrius leszármazottja, Magnus *consularis* fia, Probus és Arneola testvére. A felesége: Attica. 469-ben *praefectus praetorio Galliarum* és *patricius* volt. PWRE XIV. 490. ~21.; STROHEKER N° 145. PLRE II. 463. ~21. MATHISEN 2020. 95. Sid. *Carm.* IX, 1–2; XXIV, 91; Sid. *Ep.* II, 3; III, 4; IV, 5; IV, 10.
- Felix, III:** Rómában született. Megvédte a római egyházat Acacius constantinopolisi patriarcha monofizita irányzata ellen. Pápa volt 483. március 6. és 492. február 25. között. PWRE VI. 2169. ~20.
- Ferreolus:** *Tribunus, vir clarissimus*. Szt. Iulianus mártírtársa. GREGORIUS TUR. *Hist. Franc.* II, 11. MATHISEN 2020. 95. Sid. *Ep.* VII, 1, 7.
- Ferreolus, Tonantius:** Egy *patricius*, talán Philagrius leszármazottja, *vir illustris*. Anyai nagytatyja Flavius Afranius Syagrius 382 *consulja*. Felesége Papianilla (Nem azonos Sidonius feleségével), fia Tonantius. 451–52/3-ban, Attila, és feltehetően a vizigót Thorismodus támadása idején volt *praefectus praetorio Galliarum*. 469-ben a gallok követtségét vitte Rómába, hogy képviselje a vádat Arvandus ellen. Az ő *cliense* volt a zsidó Gozolas, aki gyakran vitte a leveleit Sidoniusnak. A birtokai: Prusianum Nemausus mellett, és Trevidon, Rodez mellett. PWRE VI. 2221.; STROHEKER N° 149. PLRE II. Tonantius Ferreolus. MATHISEN 2020. 96. Sid. *Carm.* XXIV, 34; Sid. *Ep.* I, 7, 4; I, 7, 9; II, 9, 1–9; VII, 12.
- Finminus:** Gelasiusnak és Sidonius fiának, Apollinarisnak a barátja. Ő vette rá Sidoniust a IX. könyv kiadására. Feltehetően azonos az arelatei *vir illustriusszal* (*V. Caesarii* 1. 8.), vagy a paviai Ennodius rokonával. STROHEKER N° 156. PLRE II. ~4. MATHISEN 2020. 96. Sid. *Ep.* IX, 1; IX, 16.
- Flavianus, Virius Nicomachus:** grammatikus, történetíró és filozófus volt, szoros barátság fűzte Quintus Aurelius Symmachushoz. 364–365-ben *consularis Siciliæ*, 377-ben *vicarius Africae*, 390–394 között kétszer volt *praefectus praetorio Italiae*, 394-ben *consul*. 389/90-ben *quaestor sacri palatii*. PLRE I. Virius Nicomachus Flavianus 15. MATHISEN 2020. 96. Sid. *Ep.* VIII, 3, 1.
- Florentinus:** Sidonius levelező partnere, *vir clarissimus*. Közelebbről ismeretlen. Hozzá írta a levélgyűjtemény leg-rövidebb levelét. MGH AA VIII. 426. MATHISEN 2020. 96. Sid. *Ep.* IV, 19.
- Fonteius:** *Vir illustris*, 442-től Vasio (Vaison-la-Romaine) püspöke. Még mint *presbyter* ott volt a 441-es arausicai zsinaton. MGH AA VIII. 426. MATHISEN 2020. 96. Sid. *Ep.* VI, 7; VII, 4.
- Fortunalis:** Hispániai származású *vir illustris*, Sidonius Apollinaris barátja. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 97. Sid. *Ep.* VIII, 5.
- Frontina:** Augustonemetum ban született *clarissima femina*, Fronto és Auspacia lánya, Aper atyai nagynénje. STROHEKER N° 165. PLRE II ~. MATHISEN 2020. 97. Sid. *Ep.* IV, 21, 4.
- Fronto:** Augustonemetumi *vir clarissimus*. Aper nagyapja, Auspacia férje. 452–455 körül *comes*. Mansuetus *comes Hispaniarum* társaként Rechiarus svév királlyal tárgyalt a békéről. (Hydatius Lem. 147; 153.) Feltehetően szintén őt küldte 455-ben Avitus a svévekhez. STROHEKER N° 166. PLRE II ~. MATHISEN 2020. 97. Sid. *Ep.* IV, 21, 4.

- Fulgentius:** *Vir illustris*, feltehetően *quaestor sacri palatii* volt. Petronius Maximus barátja. Mivel Ricimer alatt nem játszott jelentős szerepet, feltehető, hogy ezeket a hivatalokat Petronius Maximus, Avitus és Majorianus idején töltötte be. STROHEKER N° 167. PLRE II. ~1. MATHISEN 2020. 97. Sid. *Ep.* II, 13, 5.
- Gallicinus:** *vir illustris*, püspök Burdigalában (Bordeaux) 475–480 körül. MATHISEN 2020. 97. Sid. *Ep.* VIII, 11, 3. v. 39.
- Gallus:** *Vir honestissimus*, feltehetően *decurio*. MATHISEN 2020. 97. Sid. *Ep.* VI, 9, 1–2.
- Gaudentius:** Származása bizonytalan, *vir spectabilis*, valamikor *tribunus et notarius*, majd 476 végén *vicarius septem provinciarum*. STROHEKER N° 175. PLRE II. ~8. MATHISEN 2020. 98. Sid. *Ep.* I, 3, 2; I, 4; III, 12, 4.
- Gelasius:** *Vir clarissimus*, Tonantius és Firminus barátja. Közlebről ismeretlen. MGH AA VIII. 426. MATHISEN 2020. 98. Sid. *Ep.* IX, 15; IX, 16, 3.
- Gelasius, I:** Afrikában született. Fellépett a pelagianizmus, manicheizmus, eutychianizmus és nestorianizmus ellen. Védte a pápák joghatósági primátusát. Rendelkezett a bibliai kánonra vonatkozóan is. Pápa volt 492. március 1.–496. november 19.-ig. PWRE VII. 966. ~3.
- Genesius:** Apollinaris *diense*. MATHISEN 2020. 98. Sid. *Ep.* IV, 6, 4.
- Germanicus:** *Vir spectabilis*, papi családból származott, az apja püspök, a fia pap volt. 469 körül 60 éves lehetett, és kiváló egészségnek örvendett. STROHEKER N° 177. PLRE II ~. MATHISEN 2020. 98. Sid. *Ep.* IV, 13, 1.
- Germanus:** *Vir spectabilis*, talán azonos azzal, aki *dux tractus Armorici et Nervicani* volt 418-ban. Autissiodorum (Auxerre) püspöke a 418–448 közötti években. A lyoni Constantius megírta az életrajzát. (*Vita s. Germani episcopi Autessiodorensis*). PLRE II ~1. MATHISEN 2020. 98. Sid. *Ep.* VIII, 15, 1.
- Gerontius:** (†411). Brit származású római hadvezér. Először III. Constantinus ellencsászárt támogatta mint *magister utriusque militiae* (409–411), majd Maximust (409–417 között ellencsászár Hispaniában) használta ki. PLRE II ~5. MATHISEN 2020. 98. Sid. *Ep.* V, 9, 1.
- Gozolas:** zsidó férfi, feltehetően kereskedő, aki gyakran továbbította Sidonius leveleit. Magnus Felix *diense*. Sidonius talán remélte, hogy megtérítheti, de nem sikerült. MATHISEN 2020. 99. Sid. *Ep.* III, 4, 1; IV, 5, 1.
- Graecus:** Massilia püspöke 485–500 között, *vir illustris*. MGH AA VIII. p. LXIX. MATHISEN 2020. 99. Sid. *Ep.* VI, 8; VII, 2; VII, 6, 10; VII, 7; VII, 10; IX, 4.
- Gratianensis:** *Vir illustris*. Máshonnan ismeretlen. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 99. Sid. *Ep.* I, 11, 10.
- Gregorius, Nazianzenos** (329–390): 379–381 között constantinopolisi püspök. Neves egyházatya. MATHISEN 2020. 99. Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Heliodorus:** papi személy. Nem tudunk többet róla. MATHISEN 2020. 99. Sid. *Ep.* IV. 10. 1.
- Heronius:** Csak Sidonius leveleiből ismerjük, *vir clarissimus*. Feltehetően Lugdunumi (Lyon) költő. PWRE VIII. 1102.; PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 99. Sid. *Ep.* I, 5; I, 9.
- Hesperius:** *Vir clarissimus*. Szónok és költő. Sidonius tréfásan *vir magnificus*-nak szólítja. PLRE II. 552. ~2. MATHISEN 2020. 100. Sid. *Ep.* II, 10; IV, 22, 1.
- Hieronymus, Sophronius Eusebius:** 340-ben született Stridonban (Strigovo). Rómában tanult, majd Galliában működött, végül Aquileiában telepedett meg. 374–379-ig visszavonult a chalkisi sivatagba. Antiochiában *presbyter*-é szentelték. 380–382 között Constantinopolisban nazianzusi Gregoriust hallgatta; 382–85-ig Rómában élt, Damasus pápa munkatársa volt. 386-ban Betlehemben szerzeteskolostort alapított. Itt halt meg 420. szept. 30-án. Kiterjedt munkásságából a Vulgata szövegének átdolgozása az egyik legjelentősebb. PWRE VIII. 1565. ~16. MATHISEN 2020. 100. Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Hilarius:** Limonum (Pictavium, Poitiers) püspöke (?–368). Életrajzát Venantius Fortunatusnál találjuk meg: *Vita Hilarii Pictaviensis*. STROHEKER N° 192. MATHISEN 2020. 100. Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Hilarus (Hilarius):** Sardinián született. 465-ben Rómában zsinatot tartott az egyházi fegyelem megerősítése céljából. Ő alapította meg a lateráni bazilika két könyvtárát. Pápa volt 461. nov. 21. és 468. febr. 21. között. HEFELE–LECLERCQ II. 900–905.
- Himerius 1:** *Vir honestissimus*. Sulpicius apja, Himerius nagyapja. Feltehetően valami *curialis* hivatalt viselt, talán *decurio*. MATHISEN 2020. 100. Sid. *Ep.* VII, 13, 5.
- Himerius 2:** pap, lehet, hogy püspök. *Vir honestissimus*. Sulpicius fia, Lupus püspök tanítványa. Hist. litt. de la Franc. II. 490. MATHISEN 2020. 100. Sid. *Ep.* VII, 13, 1.
- Honorius, Flavius:** 383-ban született Constantinopolisban. I. Theodosius és Aelia Flavia Flaccilla második fia. 386-ban *consul* volt, 393–423 között pedig *augustus* a Nyugatrómai Birodalomban. PLRE I. 442. ~3. PLRE I. 442. ~3. MATHISEN 2020. 101. Sid. *Ep.* V, 9, 2.
- Hypatius:** Ügyvéd, *vir clarissimus*. PLRE II. 577. ~4. MATHISEN 2020. 101. Sid. *Ep.* III. 5.
- Industrius:** Közlebről ismeretlen *vir clarissimus*. MGH AA VIII. 427. MATHISEN 2020. 101. Sid. *Ep.* IV, 9.
- Iniuriosus:** A levélben közölteknél többet nem tudunk róla. MATHISEN 2020. 101. Sid. *Ep.* IX, 10, 1–2.

- Innocentius:** *vir spectabilis*, csak annyit tudunk róla, amennyit a levél közöl: Lupus Tricasses (Troyes) püspöke ké-résére hűségesen végrehajtotta Sidonius utasításait, így feltehető, hogy Lupus alárendeltje volt. PLRE II. ~3. MATHISEN 2020. 102. Sid. *Ep.* VI, 9, 3.
- Iohannes 1:** *Vir illustris*, Cabillonum (Chalon-sur-Saône) püspöke volt valamikor 470 és 484 között. DUCHESNE, Fastes Épisc. II. 192. MATHISEN 2020. 102. Sid. *Ep.* IV, 25, 3–4.
- Iohannes 2:** *Vir clarissimus*. Sidonius *familiaris*a. MATHISEN 2020. 102. Sid. *Ep.* II. 5. 1.
- Iohannes 3:** Grammatikát tanított. PWRE IX. 1747. ~16.; PLRE II. 601. ~30. MATHISEN 2020. 102. Sid. *Ep.* VIII, 2.
- Iohannes Chrysostomus** (345–407): Aranyszájú Szent János, prédikátor, constantinopolisi pátriárka. Elhatáro-lódott mind az arianusoktól, mind Novatianus követőitől. MATHISEN 2020. 102. Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Iovinus:** ellencsászár (*augustus*) volt Nyugaton, 411–412-ben egyedül, majd 412–413-ban Sebastianusszal együtt. A burgundok (Gundahar) és az alánok támogatták. A burgundok ennek következtében alapították meg királysá-gukat a római területen. STROHEKER N° 203. MATHISEN 2020. 102. Sid. *Ep.* V, 9, 1.
- Iulianus 1:** Genavai *vir illustris*. Ismeretlen székhelyen volt püspök. Valószínűleg azonos azzal a püspökkel, aki részt vett az arelatei zsinaton. MGH AA VIII. 427. MATHISEN 2020. 103. Sid. *Ep.* IX, 5.
- Iulianus 2:** Ferreolus mártírtársa. Több mártírológia is párban emlegeti őket. Mártíromságuknak időpontját és körülményeit nem ismerjük. Griffe a Decius-féle keresztényüldözésre gondol feltételesen. GRIFFE, 1957. p. III. n. 76. MATHISEN 2020. 103. Sid. *Ep.* VII, 1, 7.
- Iulius:** Rómában született. Az arianusokkal harcolt. Tekintélyét emelte, hogy a sardicai zsinat 343-ban hozzá fel-lebbezett. Pápa volt 337. febr. 6.–352. ápr. 12-ig. PWRE X. 108. ~11.
- Iustinus:** A költő Victorinus unokaöccse, Sacerdos testvére, *vir clarissim*i. Gabalesben élt. PLRE II. 648. ~2. MATHISEN 2020. 103. Sid. *Carm.* XXIV. 26–28. Sid. *Ep.* V, 21.
- Iustus 1:** 350 körül Lugdunum (Lyon) püspöke, *vir illustris*. 381-ben részt vett az arianusokat elítélő aquileiai zsi-naton, majd remete lett Észak-Afrikában, és ott is halt meg (†389). Testét hazavitték, és abban a temetőkápol-nában helyezték el, amelyet eredetileg a Makkabeusoknak szenteltek. MATHISEN 2020. 103. Sid. *Ep.* V, 17, 3.
- Iustus 2:** Kortárs orvos. Ó ápolta Sidonius lányát, Severianát, amikor az beteg volt. Máshonnan nincs információnk róla. MATHISEN 2020. 103. Sid. *Ep.* II, 12, 3.
- Lactantius, L. Caecilius Firmianus** (?–327): szónok, teológus, apologeta, író. MATHISEN 2020. 103. Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Lampridius:** Burdigalában élt *rhétor* és költő, *vir clarissimus*. Maorianus alatt Rómában volt. PLRE II. 656 ~2. MATHISEN 2020. 104. *Carm.* IX, 314. Sid. *Ep.* VIII, 9; VIII, 11, 3; IX, 13, 2. v. 20; IX, 13, 4.
- Leo:** Eurich nyugati gót király *consiliaris*a. *Vir spectabilis*, jogász, igen jó verseket írt. Narbóban (Narbonne) és To-losában (Toulouse) élt. PWRE XII. 1962. ~5.; STROHEKER N° 212. PLRE II. 662. ~5. MATHISEN 2020. 104. *Carm.* IX, 314; XIV. *Ep.* 2; XXIII, 446. Sid. *Ep.* IV, 22; VIII, 3; IX, 13, 2. v. 20; IX, 15, 1. v. 19.
- Leo I. (Nagy Szent):** Etruriai nemes családból származott. Pápai tevékenysége átfogta keletet és nyugatot. Pá-pasága alatt az eretnekek ellen kellett megvédenie az egyházat, a barbárok ellen pedig a Nyugatrómai Birodalmat. Erélyesen fellépett a manicheusok, priscillianusok és a pelagianusok ellen. 452-ben Attilát, 455-ben pedig Geiserichet vette rá, hogy kímélje meg Rómát. Ő állapította meg véglegesen a Húsvét idejét. Műveit kivételesen tiszta stílusban, hibátlan okfejtéssel és rendkívül szép és választékos latinsággal írta. Nagy Szent Gergely mellett az ókori kereszténység legnagyobb pápájának tekintik. XIV. Benedek az egyház doktorává avatta. Ő építtette a Szt. Péter templomot Rómában. Pápa volt 440. szeptember 1.–461. november 10.-ig. PWRE XII. 1962. ~7.
- Leontius:** Arelatei, *vir illustris*, előbb *diaconus* 442-ben, majd 462. jan. 25–464. febr. 24. között a város püspöke. PL LVIII. col. 20. MATHISEN 2020. 104. Sid. *Ep.* VI, 3; VII, 6, 10.
- Leontius, Pontius:** Aquitaniában született *vir illustris*, Burdigalában (Bordeaux) élt. Pontius Paulinus leszármazott-ja, Paulinusnak, Trygetius barátjának az apja. Tulajdonosa volt egy megerődített birtoknak, amelyet Burgusnak hívtak. STROHEKER N° 215. PLRE II. Pontius Leontius 30. MATHISEN 2020. 104. Sid. *Carm.* XX, 194–196. Sid. *Ep.* VIII, 12, 5.
- Liberius:** Római születésű, rendkívül népszerű volt szülővárosában. Az arianusokkal folytatott viták miatt zavaros pápasága. Miután nem akarta kiátkozni Athanasiuszt, II. Constantinus császár Bereoba száműzte, s helyébe II. Felixet ültette. 358. augusztus 29-én azonban visszatérhetett, miután megtagadta a közösséget Athanasiuszal és szövetségre lépett a keleti püspökökkel. Pápa volt 352. május 24.–366. szeptember 24.-ig. PWRE XIII. 98. ~3.
- Licinianus:** 474–475-ben Iulius Nepos *quaestor sacri palatii*-ja. 474 végén elkísérte a császárt a vizigótokhoz. Ő vitte Ediciusnak a *magister militum* és *patricius*i kinevezését. PWRE XIII. 214. ~3. PLRE II ~1. MATHISEN 2020. 104. Sid. *Ep.* III, 7, 2; V, 16, 1.
- Livia:** Pontius Leontius anyja. Burdigalai, *senatori* családból származó *clarissima femina*. STROHEKER N° 224. PLRE II ~. MATHISEN 2020. 105. Sid. *Ep.* VIII, 11, 3.

- Lucontius:** Arvernumi (Auvergne) *vir clarissimus*. Sidonius barátja. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 105. Sid. *Ep.* IV, 18.
- Lupus 1:** *Vir illustris*, előbb Lerinsben volt szerzetes, majd Tricasses (Troyes) püspöke 426–27 körül. Tárgyalt Arbogastessel. DUCHESNE II. 453. MATHISEN 2020. 105. Sid. *Carm.* XVI, 111. Sid. *Ep.* IV, 17, 3; VI, 1; VI, 4; VI, 9; VII, 13, 1; VIII, 14, 2; VIII, 15, 1; IX, 11.
- Lupus 2:** Nitiobrogesben született *rhétor, vir clarissim*. A felesége vesunnai (Périgueux). PLRE II. ~1. MATHISEN 2020. 106. Sid. *Ep.* VIII, 11.
- Magnus 1:** Narbói (Narbonne) *vir illustris*. Feltehetően *magister officiorum* volt Hispaniában. 458–459-ben *praefectus praetorio Galliarum*, 460-ban *consul*. Magnus Felix és Arneola apja, Agricola nagyapja. STROHEKER N° 232. PLRE II ~2. MATHISEN 2020. 106. Sid. *Carm.* XIV, *Ep.* 2; XXIII, 455; XIV, 90. Sid. *Ep.* I, 11, 10.
- Magnus 2, Flavius:** *Rhétor, vir clarissimus* Rómában. PLRE I. 701. Fl. Magnus 10. PLRE II Fl. Magnus 4. MATHISEN 2020. 106. Sid. *Ep.* V, 10, 3.
- Maiorianus, Flavius Iulius Valerius:** Aëtius vezér-társa. Részt vett Tours megvédésében. Harcolt Galliában a frankok ellen Vicus Helenánál. 454–56-ban *comes domesticorum* nyugaton. 457-ben *magister utriusque militiae*. 457–461 között *augustus*. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 106. Sid. *Carm.* IV, 1; V, 112. Sid. *Ep.* I, 11, 10–17; IX, 13, 4.
- Mamertus:** *Vir clarissimus*, Vienna (Vienne) püspöke. Mamertus Claudianus idősebb bátyja. Grieffe, 1957. MATHISEN 2020. 106. 215–216. Sid. *Ep.* IV, 11, 5; V, 14, 2; VII, 1.
- Marcellinus:** Narbói (Narbonne) jogász. Közelebről ismeretlen. Sidonius kortársa. PWRE XIV. 1448. ~26. PLRE II ~5. MATHISEN 2020. 106–107. Sid. *Carm.* XXIII, 465–470, Sid. *Ep.* II, 13, 1.
- Marcellus:** Összeesküvést szőtt Maiorianus bukása után a hatalom megszerzéséért. Az összeesküvés vezetője Marcellinus vagy Marcellus. A név a kéziratokban elég romlott formában maradt fenn. CZÚTH 1983. 454-ben *comes rei militaris* Dalmatiában, 461–468 között *magister militum* (?). PLRE II Marcellinus 6. MATHISEN 2020. 107. Sid. *Ep.* I, 11, 6.
- Martinus:** SZL. Márton (316–397). Savariában (Szombathely) született, katona, aki szerzetes lett, ő alapította az első európai szerzetes kolostort, majd 371-től Tours püspöke. MATHISEN 2020. 107. Sid. *Ep.* IV, 18, 4.
- Maurusius:** Pagus Vialoscensis (Volvic) lakott, *vir clarissimus*. Sidonius barátja. PWRE XIV. 2396.; STROHEKER N° 242; PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 107. Sid. *Ep.* II, 14.
- Maximus 1:** Korábban *palatinus*, majd pap. Sidonius régi barátja. Valahol Augustonemetum (Clermont-Ferrand) és Tolosa (Toulouse) között lakott. STROHEKER N° 245. PLRE II. ~12. MATHISEN 2020. 107–108. Sid. *Ep.* IV, 24, 1–6.
- Maximus 2, Petronius:** 415-ben *tribunus et notarius*, 416–419 között *comes sacrarum largitionum* nyugaton. 420–421-ben és 421–439-ben *praefectus Urbi Romae*. 421–439 között *praefectus praetorio* nyugaton, majd 433-ban és 443-ban *consul*. 439-ben *praefectus praetorio Italiae*. 445-ben *patricius*. 455 márc. 17- máj. 31-ig *augustus*. PWRE XIV. 2543. ~32.; PLRE II. 749. ~22. MATHISEN 2020.108. *Carm.* VII, 360; VII, 376. Sid. *Ep.* II, 13, 1–7.
- Maximus 3:** A lerinsi kolostor apátja, később Riez püspöke. MATHISEN 2020. 107. SIDONIUS: *Carm.* XVI, 112, Sid. *Ep.* VIII, 14, 1.
- Megethius 1:** Valószínűleg azonos Bellitium (Belley) püspökével. 475-ben részt vett az arelatei (Arles) zsinaton. MGH AA VIII. 430. MATHISEN 2020.108. Sid. *Ep.* VII, 3.
- Megethius 2:** Egyházi személy, leveleket közvetített Sidonius és Principius (Soissons) között. MATHISEN 2020.108. Sid. *Ep.* VIII, 14, 8; IX, 8, 1.
- Menstruanus:** Máshonnan ismeretlen *vir clarissimus*. PLRE II. ~. MATHISEN 2020.108. Sid. *Ep.* II, 6, 1.
- Modaharius:** Vizigót előkelő, máshonnan ismeretlen. MATHISEN 2020.108. Sid. *Ep.* VII, 6, 2.
- Montius:** Sequanus, „*vir divertissimus*”, azaz szakember, amit leginkább a jogászokra értettek. PWRE XVI. 211. ~3.; PLRE II. 766. ~2. MATHISEN 2020.109. Sid. *Ep.* I, 11.
- Namatius:** Sidonius barátja és levelezőtársa. Gallo-római tengerésztiszt volt, 477/478-ban Eurich szolgálatában állt. *Civitas Olarionensium* (Oléron) volt a birtoka. PWRE XVI. 1611. ~2.; STROHEKER N° 253. PLRE II. 771. ~1. MATHISEN 2020.109. Sid. *Ep.* VIII, 6.
- Nepos, Iulius:** 473-ban *magister militum Dalmatiae*. 474-ben *patricius*, 474–475 között *augustus*. 475-ben kénytelen Orestes államcsínye miatt elmenekülni Dalmatiába. 480. máj. 8-án halt meg, ő volt a Nyugatrómai Birodalom utolsó legitim uralkodója. PLRE II. 777. ~3. MATHISEN 2020.109. Sid. *Ep.* V, 6, 2; V, 7, 1; V, 16, 2; VII, 7, 4.
- Nicetius 1:** Földbirtokos Galliában. Feltehetően 470/471-ben halt meg. STROHEKER N° 257. PLRE II. ~1. MATHISEN 2020.109. Sid. *Ep.* III, 1, 3.
- Nicetius 2, Flavius:** Arvernumi (Auvergne) születésű, 448/449-ben, mint *advocatus* szolgált a *praefectus praetorio Galliarum* udvarában. 449-ben *assessor* (törvényszéki ülnök vagy segéd). 478/80-ban *vir spectabilis* lett, feltehetően

- akkor, amikor visszavonult a hivatalától. STROHEKER N° 258. PLRE II. Flavius Nicetius 2. MATHISEN 2020.109. Sid. *Ep.* VIII, 6, 2–9.
- Nunechius [Nonnechius]:** Namnetica (Nantes) püspöke. Részt vett a 461-es vannes-i zsinaton. PWRE XVII. 1473. ~6. MATHISEN 2020.109. Sid. *Ep.* VIII, 13.
- Nymphidius:** *Vir clarissimus*, Polemius és Arneola nagyapja. Dél-Galliában élt. STROHEKER N° 264. PLRE II. 789. ~1. MATHISEN 2020.109–110. Sid. *Carm.* XV, 200. Sid. *Ep.* V, 2.
- Optantius:** *Vir clarissimus*. Máshonnan ismeretlen. STROHEKER N° 268. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 110. Sid. *Ep.* II, 4, 2.
- Oresius:** Hispaniai származású, narbói előkelő, gazdag birtokos, talán püspök. Rusticus püspöksége idején templomot építtetett Narbóban (Narbonne). PWRE XVIII. 960. ~1.; PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 110. Sid. *Ep.* IX, 12.
- Orosius, Paulus:** Keresztény író. Bracara (Braga) *presbytere*. Tarracóban (Tarragona) tanult. Meglátogatta Augustinust és Hieronymust. Fellépett a pelagianusok ellen. Fő művét 417–18-ban írta *Historiarum adversus paganos lib. VII*. címen. PWRE XVIII. 1185. MATHISEN 2020. 110. Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Paeonius:** 456–457-ben, az Avitus és Maiorianus közötti időszakban megüresedett *praefectus* posztot megszerezve *praefectus praetorio Galliarum*. Nem volt előkelő származású, talán *curialis*, csak jó házassága révén jutott előbbre. Mindent csak Sidonius leveléből tudunk meg róla. STROHEKER N° 273. PLRE II. ~2. MATHISEN 2020. 110. Sid. *Ep.* I, 11, 3–16.
- Palladius:** *Rhétor*. Személye bizonytalan, vagy a Methonében született szónok, Athénben élt, Symmachus barátja. Esetleg a *vir illustris* Palladius, a *De re rustica* szerzője. [PLRE I Palladius Rutilius Taurus Aemilianus 7.] MATHISEN 2020. 111. Sid. *Ep.* V, 10. 3.
- Pannychius:** *Vir illustris*. Biturigában (Bourges) élt. PWRE XVIII/3. 629. ~2.; PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 111. Sid. *Ep.* V, 13; VII, 9, 18.
- Papianilla:** Avitus császár lánya, Agricola és Ecdicius nővére. 452-től Sidonius Apollinaris felesége. Gyermekei: Apollinaris, Roscia, Severiana, Alcima. PWRE XVIII/3. 964. ~2.; STROHEKER N° 281. PLRE II. 830. ~2. MATHISEN 2020. 111. Sid. *Ep.* II, 2, 3; II, 12, 2; V, 16.
- Pastor:** Arelatei (?) *vir honestissimus, decurio*. MGH AA VIII. 432. MATHISEN 2020. 111. Sid. *Ep.* V, 20.
- Paterninus:** Máshonnan ismeretlen. MATHISEN 2020. 111. Sid. *Ep.* IV, 16, 1.
- Patiens:** Lugdunum (Lyon) püspöke, *vir illustris*. MGH AA VIII. 432. STROHEKER N° 285. MATHISEN 2020. 112. Sid. *Ep.* II, 10, 2; III, 12, 3; IV, 25, 1; V, 17, 10; VI, 12.
- Paulinus 1:** Vesunnában (*Périgueux*) lakó *rhétor*, versben írta meg Martinus életét: *Vita Martini*. PLRE II ~7. MATHISEN 2020. 112. Sid. *Ep.* VIII, 11, 2.
- Paulinus 2:** Pontius Leontius fia, *vir clarissimus*. PLRE II ~10. MATHISEN 2020. 112. Sid. *Ep.* VIII, 12, 5.
- Paulinus 3, Meropius Pontius: ~Nolanus.** (353–?), Burdigalai arisztokrata családból származott. 378-ban *consul suffectus*, 381-ben *consularis Campaniae*. 389-ben feleségül vette Therasiát. 395-ben előbb pap, majd Nola püspöke 395–431 között. 291. PLRE I. 681. ~ 21. MATHISEN 2020. 112. Sid. *Carm.* IX, 304. Sid. *Ep.* IV, 3, 7.
- Paulus 1:** Cabillonum (Chalon-sur-Saône) püspöke volt, ezen a néven a második, valamikor 470 előtt halt meg. MATHISEN 2020. 112. Sid. *Ep.* IV, 25, 1.
- Paulus 2:** *Vir honestissimus, decurio*. Máshonnan ismeretlen. PLRE II. ~19. MATHISEN 2020. 112–113. Sid. *Ep.* II, 7, 2.
- Paulus 3, Flavius Synesius Gennadius:** *Vir illustris*, 438-ban volt *praefectus Urbi Romae*, ott volt azon a *senatus* ülésen, ahol elfogadták a Codex Theodosianust. PLRE II. ~31. MATHISEN 2020. 113. Sid. *Ep.* I, 9, 1.
- Pegasus:** Sidonius címzettje, máshonnan ismeretlen *vir clarissimus*. Feltehetően Sidonius köréhez tartozó gall előkelő volt. PWRE XIX. 56. ~1; PLRE II. ~2. MATHISEN 2020. 113. Sid. *Ep.* II, 6.
- Perpetuus:** *Vir clarissimus*, 458–488 között Turones (Tours) püspöke, Lugdunensis metropolitája. PWRE XIX. 904. Perpetuus 4; STROHEKER N° 295. PLRE II. 860. MATHISEN 2020. 113. Sid. *Ep.* IV, 18, 4; VII, 9.
- Petreus:** Mamertus Claudianus nővérének a fia, *vir clarissimus*. PWRE XIX. 1182. ~2. MATHISEN 2020. 113. Sid. *Ep.* IV, 11.
- Petronius:** Arelatei (Arles) előkelő, kiemelkedő ügyvéd 469-ben Gallia *legatusa*, ő is az Arvandus elleni per vádlói között van. 478-ban *Vir illustris*. Sidonius barátja, neki ajánlja leveleinek VIII. könyvét. PWRE XIX. 1195. ~8.; STROHEKER N° 297. PLRE II. 863. ~5. MATHISEN 2020. 113. Sid. *Ep.* I, 7, 4; II, 5; V, 1; VIII, 1; VIII, 16, 1.
- Petrus 1:** 458-ban *magister epistularum* Maiorianus császár alatt. PLRE II. 866. ~10. MATHISEN 2020. 113–114. Sid. *Carm.* III, 5; V, 564–571; IX, 308. Sid. *Ep.* IX, 13, 4; IX, 15, 1.

- Petrus 2:** Petrus: *tribunus et notarius, vir clarissimus*. Lehet, hogy csak tiszteletbeli címként kapta meg ezeket. Többet nem tudunk róla. STROHEKER N° 298. PLRE II. ~12. MATHISEN 2020. 114. Sid. *Ep.* VII, 11, 2.
- Philagrius:** Sidonius *senatori* rangú, művelt barátja, *vir clarissimus*. Talán leszármazottja annak a Philagrius patriciusnak, akit Sidonius a *Carm.* VIII, 156. és *Ep.* II, 3, 1-ben említ. STROHEKER N° 300. PLRE II. ~2. Mathisen 2020. 114. Sid. *Ep.* VII, 14.
- Philomathia:** Feltehetően Philomathius lánya és Eriphius felesége volt. Öt gyermeke volt, és harmincévesen halt meg. STROHEKER N° 302. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 114. Sid. *Ep.* II, 8, 1–3.
- Philomathius [Filimatus]:** Lugdunumi (Lyon) előkelő. *Vir amplissimus, vir illustris, consiliarius*. 467/478-van a *vicarius (? Septem Provinciarum)* mellett, majd 468-ban a *praefectus praetorio* mellett *assessor*. Philomathia apja, Eriphius apósa. PWRE XIX. 2514. ~3., STROHEKER N° 303. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 114. Sid. *Ep.* I, 3; II, 8, 1; V, 17, 7.
- Placidus:** Gratianopolisi (Grigny) *vir clarissimus*. Gundobad burgund király udvarában magas tisztséget viselt. Sidonius úgy említi, mint az irodalmi művek szakértőjét. PWRE XX. 1936. ~8. PLRE II ~1. MATHISEN 2020. 114. Sid. *Ep.* III, 14.
- Polemius:** Arelatei (Arles) előkelő. *Praefectus praetorio Galliarum* 471–472-ben. Sidonius barátja, Arneola férje, Magnus sógora. PWRE XX. 1259. ~5.; Stroheker N° 309. PLRE II ~2. Mathisen 2020. 115. Sid. *Carm.* XIV, ep. 1; XV, 118; XV, 188–189. Sid. *Ep.* IV, 14.
- Potentinus:** Arvernumi (Auvergne) előkelő, *vir clarissimus*. MGH AA VIII. 422. STROHEKER N° 310. PLRE II ~. MATHISEN 2020. 115. Sid. *Ep.* V, 11.
- Pragmatius 1:** Püspök volt, valahol Augustonemetum (Clermont-Ferrand) mellett. *Vir illustris*. STROHEKER N° 312. MATHISEN 2020. 115. Sid. *Ep.* VI, 2.
- Pragmatius 2:** *Vir illustris*. Priscus Valerianus *parefectus praetorio* mellett *consiliarius*. Feleségül vette Priscus Valerianus lányát. Híres volt beszédeiről. PWRE XII. 1685. ~1.; PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 115. Sid. *Ep.* V, 10, 1.
- Principius:** Remigius Remensis bátyja, *vir illustris*. Suessionum (Soissons) püspöke 475-ben. PWRE XII. 2313. ~7. MATHISEN 2020. 115. Sid. *Ep.* VIII, 14; IX, 8.
- Probus:** Magnus fia, Sidonius diáktársa. A testvére Magnus Felix és Arneola. Narbói (Narbonne) *senator*, bíró. Sidonius unokahúgát, Eulaliát vette feleségül. STROHEKER N° 315. PLRE II. ~4. MATHISEN 2020. 115. Sid. *Carm.* XXIV, 94; IX, 333. Sid. *Ep.* IV, 1.
- Proculus 1:** Autunból való *diaconus*. Egy Albiso nevű pappal együtt levelet vittek Sidoniusnak Euphroniustól. MATHISEN 2020. 116. Sid. *Ep.* IX, 2, 1.
- Proculus 2:** Ligur származású költő, *vir clarissimus*. PLRE II. 923. ~4. MATHISEN 2020. 116. Sid. *Ep.* IX, 15, 1.
- Proculus 3:** máshonnan ismeretlen, *vir honestissimus, decurio*. Nem azonos sem a liguriai költővel, sem az autuni *diaconusszal*. MATHISEN 2020. 116. Sid. *Ep.* IV, 23.
- Proiectus:** *Vir clarissimus* volt, apja és anyai nagyapja *vir spectabilis*, a nagyapja püspök. Optantius lányát kérte feleségül. STROHEKER N° 317. PLRE II. ~2. MATHISEN 2020. 116. Sid. *Ep.* II, 4, 1.
- Promotus:** áttért zsidó, aki rendszeresen vitte Sidonius levelét Nunechiushoz Namneticába (Nantes). MATHISEN 2020. 116. Sid. *Ep.* VIII, 13, 3.
- Prosper:** *Vir illustris*, Aurelianum (Orleans) püspöke. PWRE XXIII. 898. ~5. MATHISEN 2020. 116. Sid. *Ep.* VIII, 15.
- Prudens:** Kereskedő volt. Sidonius alapján rabszolgakereskedelemmel is foglalkozott, ugyanis közrejárzott egy, a vargusok által elrabolt asszony eladásában. MATHISEN 2020. 116–117. Sid. *Ep.* VI, 4, 1–3.
- Prudentius, Aurelius Clemens:** (348–413), hispaniai születésű, római himnuszalköltő. PLRE I Aur. Prudentius Clemens 4. MATHISEN 2020. 117. Sid. *Ep.* II, 9, 4.
- Pudens:** Gall földbirtokos, *vir honestissimus, decurio*. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 117. Sid. *Ep.* V, 19.
- Ragnahilda:** Eurich nyugati gót király felesége és II. Alarich anyja. Amit tudunk róla, Sidoniustól tudjuk. Neve alapján svév, talán Reicharius svév király lánya. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 117. Sid. *Ep.* IV, 8, 5.
- Remigius:** Remensis (Reims) püspöke (458–532), Remorum, *Belgica secunda* metropolitája. Nemes családból származott. STROHEKER N° 322. PLRE II. ~2. MATHISEN 2020. 117. Sid. *Ep.* V, 19. Sid. *Ep.* IX, 7.
- Ricimer, Flavius:** Apai ágon a svév királyi, anyai ágon a nyugati gót királyi családból származott. 456-ban *comes rei militaris*, 456–57-ben *magister militum* nyugaton. 457–472 között *comes et magister utriusque militiae, patricius*. 459-ben *consul*. Ariánus volt. PLRE II. 942. ~2. MATHISEN 2020. 117–118. Sid. *Carm.* II, 352; II, 484; II, 502; V, 267. Sid. *Ep.* I, 5, 10–11; I, 9, 1.
- Riochatus:** Pap, máshonnan ismeretlen. MATHISEN 2020. 118. Sid. *Ep.* IX, 9, 6.

- Riothamus:** Breton király (*rex Bretonum*), 467/472-ben Anthemius kérésére Eurichra támadt, de súlyos vereséget szenvedett. A burgundokhoz menekült. Jordanes, *Get.* 237–238, GREG. *Tur. Hist. Franc.* II. 18. PWRE IA. 846.; PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 118. Sid. *Ep.* III, 9.
- Roscia:** Sidonius és Papianilla lánya, *clarissima femina*. STROHEKER N° 325. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 118. Sid. *Carm.* XVII, 3. Sid. *Ep.* V, 16, 5.
- Rufinus, Tyrannius** (Toranus vagy Turranius Aquieleiensis) (345–†410 körül): Szerzetes történész és teológus. Aszketikus életet élt, Melániával felkereste Egyiptomot, majd az Olajfák hegyi kolostorban telepedett le 379-ben. 410/411-ben Messinában halt meg. Görög egyházatyákat fordított latinra, többek között Órigenészt. PWRE IA. 1193. ~24. MATHISEN 2020. 118. Sid. *Ep.* II, 9, 5; IV, 3, 7.
- Ruricius:** Nemes származású, *vir clarissimus*, Leontius testvére, Hiberiának, Ommatius lányának a férje. Őt fia volt. Gurdóban (Guordonne) volt birtoka. 485–507 között Augustoritum (Limoges) püspöke. Sidoniushoz hasonlóan aktív levelezést folytatott, ránk hagyott egy 83 levélből álló gyűjteményt. PWRE IA. 1233. ~3.; STROHEKER N°327. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 118. Sid. *Carm.* X, 11, 63. Sid. *Ep.* IV, 16; V, 15; VIII, 10.
- Rusticiana:** *Femina illustrissima*, Memmius Vitrasius Orfitus, a kétszeres *praefectus Urbi Romae* lánya, Symmachus felesége. PLRE I ~. MATHISEN 2020. 118. Sid. *Ep.* II, 10, 5.
- Rusticus 1:** *Vir illustris*. Burdigala mellett élt, Pontius Leontius szomszédságában. PWRE IA. 1242. ~12; STROHEKER N° 332. PLRE II. 964. ~4. MATHISEN 2020. 119. Sid. *Ep.* II, 11; VIII, 11, 3. v. 35–36.
- Rusticus 2:** Decimius Rusticus dédunokája, Aquilinus fia. Magas tisztséget töltött be a burgund udvarban, 494–501 között Lugdunum püspöke. STROHEKER N° 333. PLRE II. 964. ~5. MATHISEN 2020. 119. Sid. *Ep.* V, 9, 4.
- Rusticus 3, Decimius:** Aquilinus nagypapja, *vir illustris*. III. Constantinus alatt *magister officiorum*, 409–13 között III. Constantinus és talán Jovinus idején *praefectus praetorio Galliarum*. Lehet, hogy Sidonius nagypapjának az utódja ebben a tisztségben. Jovinus bukása után kivégezték. STROHEKER N° 331. PLRE II. Decimus Rusticus 9. MATHISEN 2020. 119. Sid. *Ep.* V, 9, 1, 4.
- Sabinianus:** Feltehetően *senatori* családból származott, és valamilyen tisztséget viselt, amiért kellemetlen emlékek fűződtek hozzá. Semmi konkrét adatunk nincs róla. PLRE II. ~3. MATHISEN 2020. 119. Sid. *Ep.* III, 6, 3.
- Sabinus:** Eutropius egyik leszármazottja. Feltehetően egyik őse Antonius Caecina Sabinus (PLRE I.) 316 *consul*ja volt. PLRE II. ~3. MATHISEN 2020. 119. Sid. *Ep.* III, 6, 3.
- Sacerdos:** *Vir clarissimus*. A költő Victorius unokaöccse, Iustinus testvére, Gabales mellett élt. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 119. Sid. *Carm.* XXIV, 26, 8. Sid. *Ep.* V, 21.
- Sagittarius:** *Vir clarissimus*. Optantius lányának a gyámja. STROHEKER N° 338. MATHISEN 2020. 119–120. Sid. *Ep.* II, 4. Lehet, hogy Syagrius nevének elírása. Id. *Ep.* II, 4. jegyzet.
- Salonius:** Salonius és testvére gazdag klerikusok voltak, házuk volt Viennában (Vienne) és birtokuk a környéken. Valószínűleg rokonságban álltak Salonius genfi püspökkel (439 körül). MGH AA VIII. 435. MATHISEN 2020. 120. Sid. *Ep.* VII, 15.
- Salvianus:** Világi keresztény volt, 420 körül Lerinumban pappá szentelték. A *De gubernatione Dei* c. műve a barbár invázió korának egyik legfontosabb forrása. A Római Birodalom hanyatlásának teológiai magyarázatát először ő kísérelte meg. 480 körül halt meg. PWRE IA. 2017. ~3.
- Sapaudus:** Viennai (Vienne) rhétor. *Vir clarissimus*. PWRE IA. 2320.; PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 120. Sid. *Ep.* V, 10.
- Secundinus:** Lugdunumi (Lyon) költő. PLRE II. ~3. MATHISEN 2020. 120. Sid. *Ep.* II, 10, 3; V, 8.
- Secundus:** Lugdunumi (Lyon) *vir clarissimus*, Sidonius Apollinaris unokaöccse. PLRE II. 986. ~2. MATHISEN 2020. 120. Sid. *Ep.* III, 12.
- Seronius:** 469-ben feltehetően *vicarius septem provinciarum*, vagy *rationalis quinque provincias* lehetett. Komoly adókat vetett ki. Jó kapcsolatokat ápol a vizigótokkal. Végül árulással vádolták, mivel nem kapott támogatást, mint Arvandus, 471-ben kivégezték. STROHEKER N° 352. PLRE II. ~. Mathisen 2020. 120–121. Sid. *Ep.* II, 1, 1; V, 13, 1–2; VII, 7, 2.
- Serranus:** Petronius Maximus *cliense*, *vir clarissimus*. PWRE IIA. 1664. ~2.; PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 121. Sid. *Ep.* II, 13.
- Severiana:** Sidonius és Papianilla lánya, *clarissima femina*. PLRE II. ~. MATHISEN 2020. 121. Sid. *Carm.* XVII. 3. Sid. *Ep.* II, 12, 2.
- Severianus:** Galliai *vir clarissimus*, költő és rhétor. Feltehetően azonos Iulius Severianusszal, a *Praecepta artis rethoricae* szerzőjével. PLRE II ~3. MATHISEN 2020. 121. *Carm.* IX, 315. Sid. *Ep.* IX, 13, 4; IX, 15, 1. v. 37.
- Severinus Flavius:** 461-ben volt *consul*. PLRE II ~5. MATHISEN 2020. 121. Sid. *Ep.* I, 11, 10.

- Sidonius, C. Sollius Modestus Apollinaris:** 430 nov. 5-én született. 458–461 között *tribunus* és *notarius*. 468-ban *praefectus Urbi Romae. Patricius*, megtsztló címként kapta. 469-től Augustodunum püspöke. PWRE IIA. 2230. ~1.; STROHEKER N° 358. PLRE II. 115. Apollinaris 6.
- Sigismer:** Frank vagy burgund herceg. Ariánus volt. PLRE II. ~1. MATHISEN 2020. 121. Sid. *Ep.* IV, 20, 1.
- Simplicius 1:** Gall *vir clarissimus*. Apollinaris és Thaumastus testvére, Sidonius nagybátyja. Voracingusban élt. PWRE IIIA. 203. ~8.; STROHEKER N° 362. PLRE II. 1015. ~ 8. MATHISEN 2020. 122. Sid. *Ep.* III, 11; IV, 4, IV, 7; IV, 12; V, 4; VII, 4, 4.
- Simplicius 2:** *comes et vir spectabilis*, aki *praefectus* felmenőkkel rendelkezett. Fiatalkorában valamiféle birodalmi hivatalt viselhetett. Diplomáciai tárgyalásokat folytatott, a vizigótok bebörtönözték. Palladius bourgesi (Bituriga) püspök veje és 469/70-től utódja a püspöki székben. Eurich 471-ben száműzte és megfosztotta püspöki méltóságától. GRIFFE, 1957. 63–64. PLRE II ~9. MATHISEN 2020. 122. Sid. *Ep.* VII, 6, 9; VII, 8, 2–3; VII, 9, 16–17.
- Simplicius 3:** Tiburban született. Harcolt a monofiziták ellen. 3. levelében a pápai döntések örök érvényéről írt. Pápa volt 468. február 24.–483. március 2. között. ALTANER⁶ 426.
- Sixtus, III:** Rómában született. Ő küldte Szt. Patrikot Írországba téríteni. Ő építtette Rómában a Santa Maria Maggiore bazilikát. Pápa 432. aug. 10.–440. júl. 22.-ig. CASPAR I. 416–422.
- Sulpicius:** *Vir honestissimus, decurio*. A fia Hilarius. MGH AA VIII. 436. MATHISEN 2020. 122. Sid. *Ep.* VII, 13.
- Syagrius 1, Flavius Afranius:** 379-ben *proconsul Africae*, 381-ben *comes sacrarum largitionum* (?) nyugaton, ugyanebben az évben *praefectus Urbi Romae*. 382-ben *praefectus praetorio Italiae* és *consul*. Költő volt, Ausonius barátja. PWRE IVA. 997. ~1.; STROHEKER N° 368. PLRE I ~2. MATHISEN 2020. 122. Sid. *Carm.* XXIV, 36. Sid. *Ep.* V, 5, 1; V, 17, 4; VII, 12, 1.
- Syagrius 2:** Lugdunumi *vir clarissimus*, ügyvéd. Fl. Afranius Syagrius dédunokája, Aegidius fia. Taionnacus a birtoka az *aeduis* területen. PWRE IVA. 998. ~5.; PLRE II. 1042. ~3. STROHEKER N° 369. MATHISEN 2020. 122. Sid. *Ep.* V, 5; VIII, 8.
- Symmachus, Q. Aurelius Eusebius:** 365 előtt *quaestor, praetor*. 365-ben *pontifex maximus, corrector Lucaniae et Brutorum*. 370-től Valentinianus császárral Galliában tevékenykedett. 373-ban *proconsul Africae*, 384–85-ben *praefectus Urbis Romae, princeps senatus*. Pogány volt. PWRE IVA. 1146. ~18.; PLRE I ~4. MATHISEN 2020. 122–123. Sid. *Carm.* IX, 304. Sid. *Ep.* I, 1, 1; II, 10, 5; VIII, 10, 1.
- Tetradius:** Arelatei (Arles) *vir clarissimus*, ügyvéd. PWRE VA. 1072. ~3.; PLRE II. 1060. MATHISEN 2020. 123. Sid. *Carm.* XXIV, 81. Sid. *Ep.* III, 10.
- Thaumastus 1:** *Vir illustris*, Thaumastus, Apollinaris és Simplicius apja, Sidonius apai nagybátyja. 469-ben a gall provinciák küldöttségét vezette Rómába (*legatus provinciae*). Tres Villae a birtoka, Narbonne-tól északra. PWRE VA. 1339.; PLRE II. 1062. ~1. MATHISEN 2020. 123. Sid. *Carm.* XXIV, 85. Sid. *Ep.* I, 7, 4.
- Thaumastus 2:** *Vir clarissimus*. Simplicius és Apollinaris bátyja, Sidonius unokatestvére. Úgy tűnik, egyszerre viselték a *tribunus et notarius* hivatalt Avitus alatt 455–456-ban. A 470-es években Vaisonban lakott. STROHEKER N° 387. PLRE II ~2. MATHISEN 2020. 123. Sid. *Carm.* XXIV, 84–87. Sid. *Ep.* V, 6, 1; V, 7.
- Theoderich, II:** I. Alarich unokája, I. Theoderich fia, Thorismund, Frederic és Eurich testvére. 453–466 között király (*rex Gothorum*). Ariánus volt. Sid. *Carm.* XXIII, 72. PLRE II ~3. MATHISEN 2020. 123. Sid. *Ep.* I, 2, 1; II, 1, 3.
- Theodorus:** *Vir clarissimus*, Galliában élt 461/467 körül. Máshonnan ismeretlen. STROHEKER N° 392. PLRE II. ~31. MATHISEN 2020. 124. Sid. *Ep.* III, 10, 1–2.
- Theoplastus:** Genava püspöke. MGH AA VIII. 437. MATHISEN 2020. 124. Sid. *Ep.* VI, 5.
- Thorismund** (419–453): I. Alarich unokája, I. Theoderich fia, Theoderich, Frederich és Eurich testvére. nyugati gót király. PLRE II Thorismodus. MATHISEN 2020. 124. Sid. *Ep.* VII, 12, 3.
- Tonantius:** Tonantius Ferreolus fia, *vir clarissimus*. Volt egy birtoka Nemausus (Nîmes) mellett: Prusianum, és egy másik Sugodunum (Rodez) mellett: Trevidon. PWRE VIA. 1709. ~2.; STROHEKER N° 395. PLRE II. 1123. MATHISEN 2020. 124. Sid. *Carm.* XXIV, 34. Sid. *Ep.* II, 9, 7; IX, 13; IX, 15, 1.
- Trygetius:** Basatumban (Bazas) lakott, *vir clarissimus*. MATHISEN 2020. 124–125. PWRE VIIA. 711. ~3.; P STROHEKER N° 396. LRE II. ~2. Sid. *Ep.* VIII, 12.
- Turnus:** Turpio fia, *vir clarissimus*. PWRE VIIA. 1414. ~4.; STROHEKER N°397. PLRE II. Turpio. STROHEKER N° 397. MATHISEN 2020.125. Sid. *Ep.* IV, 24.
- Turpio:** *vir clarissimus, tribunus et notarius* STROHEKER N°398. PLRE II. Turpio. STROHEKER N° 398. MATHISEN 2020.125. Sid. *Ep.* IV, 24, 1.

- Valentinianus, Flavius Placidus III:** I. Theodosianus unokája. *nobilissimus, caesar*, majd 425–455 között *augustus*. PWRE VIIA. 2232. ~4.; PLRE II. 1138. ~8. MATHISEN 2020.125. Sid. *Carm.* V, 305–306; VII, 359; XXIII, 310. Sid. *Ep.* V, 9, 2.
- Valerianus, Priscus:** *praefectus praetorio Galliarum* volt 456 előtt. Egyik őse *patricius* volt. Rokonságban állt Eucherius Lugdunumi (Lyon) püspökkel. Egyik lánya Pragmatius felesége volt. STROHEKER N° 400. PLRE II. Priscus Valerianus 8. MATHISEN 2020.125. Sid. *Carm.* VIII; Sid. *Ep.* V, 10. *Carm.* VIII, 1. Sid. *Ep.* V, 10, 2.
- Vettius** (Vectius): Arvernumi (Auvergne) *Vir illustris* 470-ben. Nagybirtokos, Cantilia (Chantelle-la-Vieille) mellett élt. PLRE II. Vectius; Stroheker N° 403. MATHISEN 2020.126. Sid. *Ep.* IV, 13.
- Victorianus, Tascius:** *Vir clarissimus*. Együtt dolgozott Philostratuszal Nicomachus latinra fordításán. Csak Sidonius említi. PLRE II Tascius Victorianus 2. MATHISEN 2020.126. Sid. *Ep.* VIII, 3, 1.
- Victorius 1:** *Vir clarissimus*, talán burdigalai (Bordeaux). Csak annyit tudunk róla, hogy egyike azoknak a *rhétorok*nak, akiket Sidonius csodált. PLRE II. ~2. MATHISEN 2020.126. Sid. *Ep.* V, 10, 3.
- Victorius 2:** Költő. Iustinus és Sacerdos atyai nagybátyja. PLRE II. ~3. MATHISEN 2020.126. Sid. *Ep.* V, 21, 1.
- Victorius 3:** *Vir clarissimus, comes civitatis Arvernensis et dux Aquitanae Primae* (kb. 470–kb. 479) a vizigótok alatt. PLRE II. ~4. MATHISEN 2020.126–127. Sid. *Ep.* VII, 17, 1.
- Vincentius:** 465(?)–473 között a vizigótok alatt *dux* és *magister militum*. PLRE II. ~3. MATHISEN 2020.127. Sid. *Ep.* I, 7.
- Vindicus:** *Diaconus* volt Augustonemetumban (Clermont-Ferrand). *Vir honestissimus*. STROHEKER N° 409. MATHISEN 2020.127. Sid. *Ep.* V, 1, 2; VII, 4, 1.
- Volusianus:** *Vir clarissimus*, 488/9–495/6 vagy 491–97 között Turones (Tours) püspöke. Baiocassiumban (Bayeux) volt birtoka. PWRE IXA 898. ~12.; STROHEKER N° 411. PLRE II. 1183. ~4. MATHISEN 2020.127. Sid. *Ep.* IV, 18, 2; VII, 17.

BIBLIOGRÁFIA

RÖVIDÍTÉSEK

- AASz: Acta Academicae Szegediensis
 ACD: Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis
 ActaAntHung: Acta antiqua, Academiae Scientiarum Hungaricae
 AE: L'Année Épigraphique, Paris 1888-
 AEA: Annona Epigraphica Austriaca, 1979-
 AncSoc: Ancient Society
 AT: Antik Tanulmányok
 AUSz: Acta Universitatis Szegediensis
 BECh: Bibliothèque de l'École des Chartes
 BSAF: Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France
 BStudLat: Bollettino di Studi Latini
 Bull. Acad. delphinal: Bulletin de l'Académie delphinale
 BullJ RylandsLib: Bulletin of the John Ryland Library
 CB: The Classical Bulletin
 CCID: M. Hörig - E. Schwertheim, Corpus Cultus Iovis Dolicheni (CCID), Leiden 1987
 CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum (Berolini 1863-)
 CPh: Classical Philology
 CQ: Classical Quarterly
 CR: The Classical Review
 CSIR-Oe: Corpus Signorum Imperii Romani. Österreich (Oe): Kremer, G. (2012) Götterdarstellungen, Kult- und Weihedenkmäler aus Carnuntum, Wien
 DT: Delestrée, L.-P.– Tache, M. (2002–2008): Nouvel atlas des monnaies Gauloises. Saint-Germain-en-Laye.
 Edinburgh Companion to Sidonius: The Edinburgh Companion to Sidonius Apollinaris. Ed. Kelly, G.–van Waarden, Joop, Edinburgh, 2020.
 Grbic: Grbić, D. (2014): Tribal communities in Illyricum. Pre-urban administrative structures in the Roman provinces between the Adriatic and the Danube (first - third centuries), Belgrad.
 Gummerus 02: Rowland, R. J. (1977): Some new medici in the Roman empire, Epigraphica 39, 174–179.
 Gummerus 04: Rémy, B. Nouvelles inscriptions de médecins dans la partie occidentale de l'empire romain (l'Année Épigraphique 1983-1996), Epigraphica 63, 2001, 277-283
 HK: Hadtörténeti Közlemények
 IFF: M. G. Granino Cecere (2014): Il flaminato femminile imperiale nell'Italia romana, Roma.
 IJCT: International Journal of the Classical Tradition
 ILN 05: Vienne, Paris, 2005
 ILN 07: Les Voconces - 1. Die, Paris, 2012
 ILN: Inscriptions Latines de Narbonnaise (I.L.N.)
 InvLuc: Invigilata Lucernis
 IupGer: G. Bauchhenß – P. Noelke, Die Iupitersäulen in den germanischen Provinzen, Köln - Bonn 1981
 JECS: Journal of Early Christian Studies
 JLA: Journal of Late Antiquity
 JRS: The Journal of Roman Studies
 KLTE: Kossuth Lajos Tudományegyetem (Debrecen)
 LCL: Loeb Classical Library

- MEFR: Mélanges de l'école française de Rome
 MEV: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
 MGH AA: Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi. Ed.: Mommsen, Th.
 MGR: Miscellanea Graeca e Romana
 MH: Museum Helveticum
 MTA: Magyar Tudományos Akadémia
 Pinna: L. Franchi dell'Orto (Hg.), Pinna Vestinorum e la città romana, Roma 2010
 PL: Patrologia Latina. Ed.: Migne, J. P. 1844. ff.
 PLRE I: Prosopography of the Later Roman Empire. ed. Jones, A. H. M.–Martindale, J. R.–Morris, J. Cambridge, 1971
 PLRE II: Prosopography of the Later Roman Empire. ed. Martindale, J. R., Cambridge, 1980.
 PWRE: Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft. Rev. Ed. Wissowa, G.–Kroll, W. Stuttgart, 1894–1978.
 RAN: Revue archéologique de Narbonnaise
 RBPh: Revue belge de Philologie et d'Histoire
 RET: Revue des Études Tardo-antiques
 Rev. Arch: Revue archéologique
 Rev. Hist. Droit: Revue historique de droit français et étranger
 RHR: Revue de l'histoire des religions
 RISch: G. Walser, Römische Inschriften in der Schweiz, Bern 1979-
 TAPhA: Transactions of the American Philological Association
 VChr: Vigiliae Christianae
 WS: Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie und Patristik. Wien, Verl. der Österr. Akademie
 ZaCarnuntum: E. Vorbeck, Zivillinschriften aus Carnuntum, Wien 1980
 ZPE: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

FORRÁSOK

Klasszikus szerzők, rövidítések

Ambros. <i>De dignit. Sacerdot.</i>	Ambrosius, <i>De dignitate Sacerdotii</i>
Ambros. <i>de Abraham</i>	Ambrosius, <i>de Abraham</i>
Ambros. <i>De paenitentia</i>	Ambrosius, <i>De paenitentia</i>
Ambrosius, <i>Ep.</i>	Ambrosius, <i>Epistulae</i>
Ambrosius, <i>Serm.</i>	Ambrosius, <i>Sermones</i>
Amm. Marcell.	Ammianus Marcellinus, <i>Rerum gestarum</i>
Apul. <i>Apol.</i>	Apuleius, <i>Apologia</i>
Apul. <i>De deo Socratis</i>	Apuleius, <i>De deo Socratis</i>
Apul. <i>Florida</i>	Apuleius, <i>Florida</i>
Apul. <i>Metamorph.</i>	Apuleius, <i>Metamorphoses</i>
Arr. <i>Anab.</i>	Arrianosz, <i>Anabaszisz</i>
August. <i>Conf.</i>	Augustinus, <i>Confessiones</i>
August. <i>De civ. D.</i>	Augustinus, <i>De civitate Dei</i> ,
Auson. <i>Ep.</i>	Ausonius, <i>Epistulae</i>
Auson. <i>Idyll.</i>	Ausonius, <i>Idyllia</i>
Auson. <i>Mos.</i>	Ausonius, <i>Mosella</i>
Auson. <i>Ordo urb. nob.</i>	Ausonius, <i>Ordo urbium nobilium</i> .
Avit. <i>Ep.</i>	Avitus, <i>Ep.</i>

Avit. <i>Hom. de rogat.</i>	Avitus, <i>Homilia de rogationibus.</i>
Caes. <i>B Gall.</i>	Caesar, <i>De bello Gallico</i>
Caes. Arelat. <i>Hom.</i>	Caesarius Arelatensis, <i>Homilia</i>
Cassian. <i>De hab. mon.</i>	Cassianus, <i>De habitu monachi</i>
Cassiod. <i>Chron.</i>	Cassiodorus, <i>Chronica</i>
Cassiod. <i>Var.</i>	Cassiodorus, <i>Variae</i>
Catull.	Catullus, <i>Carmina</i>
Cic. <i>Brut.</i>	Cicero, <i>Brutus (De claris oratoribus)</i>
Cicero, <i>Cat. I.</i>	Cicero, <i>In Catilinam I.</i>
Cic. <i>Cat. II.</i>	Cicero, <i>In Catilinam II.</i>
Cic. <i>Cael.</i>	Cicero, <i>Pro Caelio</i>
Cic. <i>Div.</i>	Cicero, <i>De divinatione</i>
Cic. <i>De imp. Cn. Pomp.</i>	Cicero, <i>De imperio Cn. Pompei</i>
Cic. <i>De nat. D.</i>	Cicero, <i>De natura Deorum</i>
Cic. <i>De or.</i>	Cicero, <i>De oratore</i>
Cic. <i>Dom.</i>	Cicero, <i>De domo sua</i>
Cic. <i>Ep. ad Att.</i>	Cicero, <i>Epistulae ad Atticum</i>
Cic. <i>Fam.</i>	Cicero, <i>Epistulae ad familiares</i>
Cic. <i>Har.</i>	Cicero, <i>De haruspicio responso</i>
Cic. <i>Verr. I</i>	Cicero, <i>In Verrem I</i>
Cic. <i>Verr. II</i>	Cicero, <i>In Verrem II</i>
Cic. <i>Cluent.</i>	Cicero, <i>Pro Cluentio</i>
Cic. <i>Sest.</i>	Cicero, <i>Pro P. Sestio</i>
Cic. <i>Tusc.</i>	Cicero, <i>Tusculanae disputationes</i>
Claud. IV.	Claudius Claudianus, <i>Panegyricus de quarto consolatui Honorii Augusti</i>
Claud. VIII.	Claudius Claudianus, <i>Panegyricus de quarto consolatui Honorii Augusti</i>
Claud. X.	Claudius Claudianus, <i>De nuptiis Honorii et Mariae</i>
Claud. XXVIII.	Claudius Claudianus, <i>Panegyricus de sexto consolatui Honorii Augusti</i>
Claud. XXXVI.	Claudius Claudianus, <i>Raptus Proserpinae II</i>
Claud. LXXIII.	Claudius Claudianus, <i>Epigrammata LXXIII. (De fraeno, phaleris, et cingulo equi Honorii a Serena missis)</i>
Claud. Mam. <i>Stat. anim.</i>	Claudianus Mamertus, <i>De statu animae</i>
<i>Cod. Eurich.</i>	<i>Codex Euricianus</i>
<i>Cod. Just.</i>	<i>Codex Iustinianus</i>
Columella	Columella, <i>Res rustica</i>
<i>Conc. Gall.</i>	Concilia Galliae
Constantius, <i>Vita Germani</i>	Constantius, <i>Vita Germani</i>
Curt.	Curtius Rufus, <i>Historiae Alexandri Magni</i>
Cypr.	Cyprianus, <i>Epistolae</i>
Dio	Cassius Dio, <i>Rómaiké isztoria</i>
Ennod. <i>Ep.</i>	Ennodius, <i>Epistolae</i>
Ennod. <i>Vit. Epiph.</i>	Ennodius, <i>Vita Epiphani</i>
Euseb.	Eusebius, <i>Historia Ecclesiastica</i>
Faustus, <i>Ep.</i>	Faustus, <i>Ep.</i>
Festus	Festus, <i>De verborum significatu</i>
Fronto, <i>Ep. ad M. Caes.</i>	Fronto, <i>Ep. ad Marcus Caesar</i>
Gaius, <i>Inst.</i>	Gaius <i>Institutiones</i>

Gelasius, <i>Ep.</i>	Gelasius, <i>Epistolae</i>
Gell.	Gellius, <i>Noctes Atticae</i>
Gildas, <i>De excidio Britanniae</i>	Gildas, <i>De excidio Britanniae</i>
Greg. Tur. <i>De Gloria Confess.</i>	Gregorius Turonensis, <i>De Gloria Confessorum</i>
Greg. Tur. <i>De glor. mart.</i>	Gregorius Turonensis, <i>In gloria martyrum</i>
Greg. Tur. <i>de S. Martino,</i>	Gregorius Turonensis, <i>De virtutibus sancti Martini episcopi</i>
Greg. Tur. <i>Hist. Franc.</i>	Gregorius Turonensis, <i>Historia Francorum</i>
Greg. Tur. <i>Mirac.</i>	Gregorius Turonensis, <i>Miracula et opera minora</i>
Gregorius Magnus, <i>Ep.</i>	Gregorius Magnus, <i>Epistolae</i>
Hérodotosz	Hérodotosz: A görög–perzsa háború
Hieronymus <i>in Euseb. Chron. Olymp</i>	Hieronymus, <i>Chronikon.</i>
Hieronymus , <i>Ep.</i>	Hieronymus , <i>Epistolae</i>
Hom. <i>Od.</i>	Homérosz, <i>Odüsszeia</i>
Hor. <i>Ep.</i>	Horatius, <i>Ep.</i>
Hor. <i>Ars poetica</i>	Horatius, <i>Ars poetica</i>
Hor. <i>Carm.</i>	Horatius, <i>Carmina</i>
Hor. <i>Sat.</i>	Horatius, <i>Saturae</i>
Hyg. <i>Fab.</i>	Hyginus, <i>Fabulae,</i>
Isid. <i>Orig.</i>	Isidorus, <i>Origines</i>
Juv. <i>Sat.</i>	Juvenalis, <i>Saturae</i>
Lactant. <i>Inst.</i>	Lactantius <i>Institutiones Divinae</i>
Livius	Livius, <i>Ab urbe condita</i>
Lucan. <i>Phars.</i>	Lucanus, <i>Pharsalia</i>
Lucr.	Lucretius, <i>De rerum natura</i>
Mart.	Martialis, <i>Epigrammaton libri XII</i>
Menandrosz: Ítéletkérők	Menandrosz, <i>Ítéletkérők (Epitrepontesz)</i>
Origen.	Órigenész
Ovid. <i>Am.</i>	Ovidius, <i>Amores</i>
Ovid. <i>Consolatio ad Liviam</i>	Ovidius, <i>Consolatio ad Liviam</i>
Ovid. <i>Fasti</i>	Ovidius, <i>Fasti</i>
Ovid. <i>Met.</i>	Ovidius, <i>Metamorphoses</i>
Ovid. <i>Trist.</i>	Ovidius, <i>Tristia</i>
Paulinus, <i>Ep.</i>	Paulinus, <i>Epistolae</i>
Paulus, <i>Sentent.</i>	Paulus Iulius, <i>Sententiae</i>
Petron. <i>Sat.</i>	Petronius, <i>Satyricon</i>
Plaut. <i>Amph.</i>	Plautus, <i>Amphitrio</i>
Plaut. <i>Aulul.</i>	Plautus, <i>Aulularia</i>
Plaut. <i>Bacch.</i>	Plautus, <i>Bacchides</i>
Plaut. <i>Capt.</i>	Plautus, <i>Captivi</i>
Plaut. <i>Cur.</i>	Plautus, <i>Curculio</i>
Plaut. <i>Epid.</i>	Plautus, <i>Epidicus</i>
Plaut. <i>Miles gloriosus</i>	Plautus, <i>Miles gloriosus</i>
Plaut. <i>Mostell.</i>	Plautus, <i>Mostellaria</i>
Plaut. <i>Poen.</i>	Plautus, <i>Poenulus</i>
Plaut. <i>Trin.</i>	Plautus, <i>Trinummus</i>
Plin. <i>Paneg.</i>	Plinius, <i>Panegyricus</i>
Plin. <i>Ep.</i>	Plinius, <i>Epistolae</i>
Plin. <i>Nat. Hist.</i>	Plinius, <i>Naturalis Historia</i>
Plutarchosz, <i>Sulla</i>	Plutarchosz, <i>Sulla</i>
Propertius, <i>Eleg.</i>	Propertius, <i>Elegiae</i>

- Prudentius, *Psychom.*
 Quint. Inst.
 Ruric. *Ep.*
 Sallustius, *Catilin.*
 Sallustius, *Jug.*
 Salvianus, *De gubernatione Dei*
 Salvianus, *Ep.*
 Sen. *Cons.*
 Sen. *De beneficiis*
 Sen. *De brevitae vitae*
 Sen. *Ep.*
 Servius *ad Verg. Aen.*
 SHA VIII. Ae. Lampr.: Alex. Sev.
 Sid.
 Sil.
 Stat. *Silvae*
 Suet. *Aug.*
 Suet. *Caesar*
 Suet. *De Grammaticis*
 Suet. *De viris illustribus*
 Suet. *Tib.*
 Suet. *Vit.*
 Sulpicius Severus, *Dialogus*
 Sulpicius Severus, *Ep. ad Bassulam*
 Symm. *Ep.*
 Tac. *Ann.*
 Ter. *Ad.*
 Ter. *Eun.*
 Ter. *Phorm.*
 Ter. *Andria*
 Tertull. *Adv. Marc.*
 Tertull. *Apologeticus*
 Thuküdidész
 Ulpianus, *Dig.*
 Val. Max.
 Varro L. L.
 Varro R. R.
 Venantius Fortunatus, *Carm.*
 Venantius Fortunatus, *Vit. S. Mart.*
 Verg. *Aen.*
 Verg. *Ecl.*
 Verg. *Georg.*
 Vincentius Lirin.
 Vitruvius
 Zosimus, *Nova Hist.*
 Prudentius, *Psychomachia*
 Quintilianus, *Institutio oratoria*
 Ruricius, *Epistolae*
 Sallustius, *De coniuratio Catilinae*
 Sallustius, *Bellum Inguirthinum*
 Salvianus, *De gubernatione Dei*
 Salvianus, *Epistolae*
 Seneca, *De consolatione*
 Seneca, *De beneficiis*
 Seneca, *De brevitae vitae*
 Seneca, *Epistolae*
 Servius *ad Vergilii Aeneidem commentarii*
 Scriptores Historia Augusta VIII. Lampridius, *Alexander Severus*
 Sidonius Apollinaris
 Silius Italicus, *Punica*
 Statius, *Silvae*
 Suetonius, *Augustus*
 Suetonius, *Caesar*
 Suetonius, *De Grammaticis*
 Suetonius, *De viris illustribus*
 Suetonius, *Tiberius*
 Suetonius, *Vitellius*
 Sulpicius Severus, *Dialogus*
 Sulpicius Severus, *Ep. ad Bassulam*
 Symmachus, *Epistolae*
 Tacitus, *Annales*
 Terentius, *Adelphoe*
 Terentius, *Eunuchus*
 Terentius, *Phormio*
 Terentius: *Andria*
 Tertullianus, *Adversus Marcionem*
 Tertullianus, *Apologeticus*
 Thuküdidész: A peloponnészoszi háború
 Ulpianus, *Digestae*
 Valerius Maximus, *Factorum ac dictorum memorabilium*
 Varro, *De lingua Latina*
 Varro, *Rerum rusticarum*
 Venantius Fortunatus, *Carmina*
 Venantius Fortunatus, *Vita S. Martini*
 Vergilius, *Aeneis*
 Vergilius, *Eclogae*
 Vergilius, *Georgica*
 Vincentius Lerinensis, *Commonitorium*
 Vitruvius, *De architectura*
 Zosimus, *Nova Historia*

Szövegkiadások²⁴⁷⁴

- AUSONIUS: *Ordo urbium nobilium*. ed. Evely-White–Hugh Gerard. W. Heinemann. London–New York, 1919.
- AVITUS Viennensis: *Ad Sirmondianam Aviti editionem auctarium. S. Aviti Viennensis epistolae quatuor*. PL LIX.
- AVITUS Viennensis: *Alcimi Ecdicii Aviti epistolae*. Migne PL LIX.
- AVITUS, *Homilia de rogationibus*. Migne PL 59.
- CASSIODORUS 1587 = Cassiodorus *Opera*. ed. Ioannis Hervagii 1587. Basileae.
- CASSIODORUS 1600 = Marcus Aurelius Cassiodorus, *Opera omnia*. Cum aliis aliorum opusculis. Edictum. Epistola de Theoderico rege. De rebus Geticis. *Panegyricus* dictus clementissimo regi Theoderico. Marcum Orry, Parisiis, 1600.
- FAUSTUS RHEGIENSIS: *S. Fausti Rhegiensis epistolae*. Migne PL LVIII.
- Forum Judicum* (1910): *The Visigothic Code (Forum Judicum)*. transl. Scott, S. P. Boston.
- Gesta Romanorum*. ford. Haller János. Kolozsvár, 1695. (Budapest, Franklin, 1900).
- GILDAS: *De excidio Britanniae* XVII. MGH AA XIII. (Migne PL LXIX.)
- GREGORIUS TURONENSIS, *Miracula et opera minora* (ed. Bruno Krusch), MGH SRM I 2, Hannover 1969, 211–294 (repr. 1885)
- GREGORIUS TURONENSIS: *Historia Francorum*. Ed. Büchner, R. Berlin, 1967.
- PROCOPIUS 1531 = Procopii Caesariensis *De rebus Gothorum, Persarum ac Vandalorum libri VII*, una cum aliis mediorum temporum historicis, quorum catalogum sequens indicabit pagina. His omnibus accessit rerum copiosissimus index. Basileae. Ex Officina Ioannis Hervagii, Mense Septembri Anno 1531.
- RURICIUS: *Ruricii episcopi epistolae*. Migne PL LVIII.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1473 = Apollinaris Sidonius *Opera*. Nicolaes Ketelaer–Geraert van Leempt, Utrecht.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1498 = *C. Sollii Sidonii Apollinaris Auernorum episcopi, uiri, ob elegantiorum literarum studium, & humanarum diuina ruina[ue] rerum scientiam, primo inter sumos autores loco à doctissimis merito iudicati, lucubrationes, liberalium literarum studiosis connooscendae & iterum atque iterum repetende[m], linguam enim, mentem & ingeniu[m] locupletabu[n]t, ornabunt, & acue[n]t/ item Ioannis Baptistae Pii comentaria quae impedita expediunt, et obscura reconditaq[ue]; in lucem proserunt.*
- SIDONIUS APOLLINARIS 1542 = Sidonius Apollinaris, C. S. M. *Opera*. (1542).
- SIDONIUS APOLLINARIS 1598 = C. Solli Sidoni Apollinaris Aruernorum episcopi, *Opera*: ex veteribus libris aucta & emendata I. de Wovweren recensuit, & notas adiecit Petri Colvi Parisiis: apud Ambrosium Drovart.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1598 = *Caii Sollii Apollinaris Sidonii Arvernorum episcopi opera*, ed. Savaron, Jean, Paris.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1599 = *Caii Sollii Apollinaris Sidonii Arvernorum episcopi opera, multo quam antea castigatius recognovit et librum commentarium adiecit ...*, ed. ... Jo. Savaron.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1600 = *M. Aurelii Cassiodori Senatoris ... Operum Quae Extant. Tomus Secundus*. Parisiis: apud Marcum Orry.

²⁴⁷⁴ Csak azokat a kiadásokat tüntettük fel, amelyekből konkrétan dolgoztunk a szövegek fordításakor. A többi klasszikus több szövegkiadását is használtuk, de nem a filológiai pontosság volt a döntő. Itt tüntettük fel azokat a Sidonius-kiadásokat is, amelyeket a fordítás és a kommentár kapcsán használtunk, és amelyek kommentárjai kiinduló pontul szolgáltak jegyzeteinkhez. Természetesen nem szerepelnek a szótárak és az általános lexikonok.

- SIDONIUS APOLLINARIS 1614 = C. Sollii Apollinaris Sidonii Arvernorum Episcopi *Opera*. ed.: Sidonius, Gaius Sirmond, Jacques, Paris.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1652 = Sirmond, Jacques, *Caii Sollii Apollinaris Sidonii Arvernorum episcopi opera*, Paris, 1614; revised 2nd ed. 1652 (= Migne PL 58, 1846; repr. 1862).
- SIDONIUS APOLLINARIS 1836 = *Oeuvres de C. Sollius Apollinaris Sidonius*. trad. Gregoire, J. F.–Collombet, F. Z. I–II. Lyon–Paris.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1844 = *Epistola* Maximi, Urbani, *Sidonii* et Macharii Ad Cyprianum. (Erasm. III, 13 b. Pamel. Rigalt. Baluz. L. Paris. XLIX., Oxon. Lips., LIII.) Patrologiae Cursus Completus, sive bibliotheca universalis ... omnium S.S. Patrum, Doctorum, Scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad Innocentii III tempora floruerunt ... Migne PL 58.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1847 = C. S. Apollinaris Sidonii *Carmina*. Patrologiae Cursus Completus... Migne PL 58.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1847 = C. Sollii Apollinaris Sidonii *epistolae*. Migne PL LVIII.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1862 = Saeculum V. anni 461–492: Sanctorum Hilari, Simplicii, Felicis III, romanorum pontificum, Victoris Vitensis, *Sidonii Apollinaris*, Gennadii, presbyteri massiliensis *Opera omnia*, ... cura ... Mansi, Gallandii, Jacobi Sirmondi, Edmundi Martene, Stephani Baluzii, Alberti Fabricii atque Margarini de La Bigne ... J.-P. Migne, Lutetiae Parisiorum.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1887 = Sidoine Apollinaire, *Oeuvres*. trad. E. Baret, (coll. Nisard) Paris.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1887 = Gai Sollii Apollinaris Sidonii *epistulae et carmina*. Rec., emend. Christianus Luetjohann. Accedunt Fausti aliorumque epistulae ad Ruricium aliosque Ruricii epistulae. Recensuit, emend. Bruno Krusch. Berolini, Weidmann. MGH AA VIII.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1895 = Sidonius, Gaius Sollius Apollinaris. rec. Paulus Mohr, Lipsiae, Teubneri.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1915 = Sidonius Apollinaris, *Letters*. Tr. O. M. Dalton.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1960 = Loyen, A: *Sidoine Apollinaire*. tom. I. Paris.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1961 = *Gai Sollii Apollinaris Sidonii epistulae et carmina*. rec. et emendavit Christianus Luetjohann... Berolini, Weidmann. MGH AA VIII.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1963 = Sidonius Poems and letters; transl. W. B. Anderson, Cambridge (Mass.) London: Harvard UP. Heinemann, 1963–1965.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1970 = Loyen, A: *Sidoine Apollinaire*. tom. II. III. Paris.
- SIDONIUS APOLLINARIS 1980 = *Poems and letters*; with an Engl. transl., introd. and notes by W. B. Anderson. – Repr. Cambridge–Massachusetts–London, Harvard UP, Heinemann, (Loeb classical library 296)
- SIDONIUS APOLLINARIS 1985 = *Gai Sollii Apollinaris Sidonii epistulae et carmina*. rec. Christianus Luetjohann ... München, MGH AA VIII.
- ZOSIMUS papa: Zosimi papae *epistolae et decreta*. Migne PL XX.

FELDOLGOZÁSOK

- A hun nép és birodalma.* (1911) In: Kincses Kalendarium.[NAGY GÉZA] Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Újság Kiadóvállalata, 221–231.
- ÁBEL JENŐ (1880): *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon.* Budapest, MTA.
- ADAMIK TAMÁS (1996): *Római irodalom a késő császárkorban.* Seneca Kiadó, Budapest.
- ADAMIK TAMÁS (2008): Szent István király Intelmei prológusának forrásai. *Vallástudományi Szemle* IV/1. 155–179.
- ALLMER, M. AUGUSTE (1860-1861): Découverte de colonnes et le tombeaux antiques dans l'église de Saint Pierre a Vienne. *Mémoires de l'Académie des sciences, belles-lettres et arts de Lyon.* 9. 299–326.
- ANDERSON, WILLIAM B. (1936): Sidonius Apollinaris. *Poems and Letters.* I. LCL 296, Cambridge, repr. 1980.
- ANDERSON, WILLIAM B. (1965): Sidonius Apollinaris. *Poems and letters.* II. LCL 420, Cambridge.
- ANTON, HANS HUBERT (1968): *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit,* Bonn, Bonner historische Forschungen, 32.
- ANTON, HANS HUBERT (1989): s. v. „Fürstenspiegel”. In: *Lexikon des Mittelalters,* IV, München, 1040–1049.
- ANTON, HANS HUBERT (2000): s. v. „Fürstenspiegel” In: *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike,* XIV, Stuttgart, 76–81.
- Aquincum irodalma.* (1939) A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Budapesti Gyűjteményének bibliográfiai munkálatai V. Összeáll. Kelényi Béla Ottó és Szász Béla. Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Budapest.
- AST, RODNEY (2021): Marcus Laelius Cosmus. Italian merchants and Roman trade at Berenike under the Julio-Claudian emperors. In: *Merchants, Measures and Money. Understanding Technologies of Early Trade in a Comparative Perspective.* ed. Lorenz Rahmstor – Gojko Barjamovic – Nicola Ialongo. Wachholtz, Göttingen. 141–157.
- AUERBACH, ERICH (1965): *Literary language and its public in late antiquity and the middle ages.* Bollingen Series LXXIV. London, Princeton UP.
- AUSTIN, ROLAND G. (1934): *Roman Board Games I. Greece & Rome.* IV/10. 24–34
- BAILEY, LISA KAAREN (2020): Sidonius and Religion. In: *Edinburgh Companion to Sidonius,* 261–275.
- BAJÁKI RITA (2009) „Csak az tud jól élni, a ki jól tud imádkozni.” Pázmány Péter Imádságos könyvének szövegkritikai vizsgálata. PhD disszertáció, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- BÁLINT CSANÁD (1968): *Honfoglalás kori sírok Szeged-Öthalmon.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged. 47–89.
- BALLAGI ALADÁR (1892): Atila bibliographiája. Kéziratok és nyomtatványok 1472–1700. *ItK* 1892. 2/2. 229–269.
- Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt.* Válogatás Bél Mátyás leírásaiból. Sopron, Bányászati Múzeum 3. 2004.
- BÁRCZAY OSZKÁR (1895): *A hadügy fejlődésének története.* I. Budapest, MTA.
- BEKSICS GUSZTÁV (1895): A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon. Budapest, Athaeneum.
- BÉL MÁTYÁS (1735): *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim ...* Typis Joannis Paulli Royer.
- BÉL MÁTYÁS (1742): *Notitia Hungariae novae historico geographica;* divisa in partes quator, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam, altera Transdanubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscanam, universim XLVIII. comitatibus designatam, expromit 1–4. tom. J. P. van Ghelen, Viennae Austriae. IV. Bars XXIV.
- BEREGSZÁSI PÉTER (1569): *Propemptikon in discussum ornatissimorum juvenum dominorum Johannis Beregszasi et Johannis Bonifacii Debreczini e gymnasio celebri Varadiensi Wittebergam proficiscentium scriptum anno 1568. 20. julii. Wittenbergae.*

- BÉRETTA, AMÉDÉE (1909): Le sarcophage. *Bulletin de la Société Départementale d'Archéologie et de Statistique de la Drome*. 168. 444.
- BERLÁSZ JENŐ.–KEVEHÁZI KATALIN.–MONOK ISTVÁN–VARGA ANDRÁS, eds. (1984): *A Derschwamkönyvtár: egy magyarországi humanista könyvjegyzéke*. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12. Szeged.
- Bibliotheca Veterum Patrum et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum Latine*. ed. M. de la Bigne, Paris, 1589.
- BIKÁCSI LÁSZLÓ–PÓR PÉTER (szerk.) (1977): *Vajda János: Nagyobb költői művek*. Ildikó. *Elbeszélő költemények*. Vajda János összes művei 3. szerk. Barta János, Akadémiai, Budapest.
- BINGHAM, JOSEPH (2006): *The Antiquities of the Christian Church*. Eugene, Wipf and Stock Publishers.
- BITSKEY ISTVÁN (1975): *Patrisztikái források Pázmány beszédeiben*. (Pillantás egy barokk írói műhelybe). Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, *Studia litteraria* XIII. 23–36.
- BLANC, ANDRÉ–DESAYE, HENRI (1975): Inscriptions nouvelles de la Drôme et de l'Ardèche. *Gallia* 33/ 2. 229–256.
- BOD PÉTER (1760): Az Isten, Vitézkedő Anyaszentegyháza Allapotjának, És Világ Kezdetétől Fogva A Jelen Való Időig Sokféle Változásinak Rövid, Historiája Melly Az Isten Magyar Népeinek Hasznára Egyben Szedegetetett, És A Dolgok Nagyobb Meg Világosittatásáért. Á Világ Négy Fő Mappáival. Basilea, Im-Hof Rodolf János.
- BRODARICS ISTVÁN (1527): *De conflictu Hungarorum cum Turis ad Mohacz verissima historia*. Krakkó.
- BROECKAERT, WIM (2013) *Navicularii et Negotiantes. A prosopographical study of Roman merchants and shippers Pharos*. Studien zur griechisch-römischen Antike, Bd 28.
- BROWN, PETER (1992): *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*. University of Wisconsin Press, Madison.
- BROWN, PETER (2014): *Through the Eye of a Needle*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- BUFFON, LECLERC GEORGES-LOUIS DE (1894) *Discours sur le style*. Libraire Ch. Delagrave, Paris.
- BURKHARDT, JACOB VON (1860): *Die Cultur der Renaissance in Italien*. Schweighauser, Basel.
- BURY, JOHN BAGNALL: *History of the Later Roman Empire*. New York, 1958.
- BÜDINGER, MAX (1866): *Ein Buch ungarischer Geschichte*, 1058–1100, Leipzig, Teubner.
- BÜDINGER, MAX (1881): *Apollinaris Sidonius als Politiker*. Wien, Carl Gerold's Sohn.
- CANBY, COURTLANDT (1984) *The Encyclopedia of Historic Places*. New York, Factson File Publications
- Catalogus Librorum Bibliothecae Collegij Posoniensis Societatis Jesu Anno Domini 1639*. B.P. 5. 1. 1042. In: Farkas, Gábor – Monok, István – Pozsár, Annamária – Varga, András, eds. *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig: 1., Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár*. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (17/1). Szeged, Scriptum, 1990.
- CAVE, WILLIAM (1705): *Guilielmi Cave Scriptorum ecclesiasticorum historia litteraria: á Christo nato usque ad saec. 14*. Chouet.
- CHASTAGNOL, ANDRÉ (1978): Sidoine Apollinaire et le Sénat de Rome. *Acta AntHung* 16. 57–70.
- CHIANÉA, GÉRARD (1969): Les Idées politiques de Sidoine Apollinaire. *Rev. Hist. Droit*. 47. 353–389.
- CHORIER, NICHOLAS (1846): *Recherches sur les antiquités de la ville de Vienne, métropole des Allobroges, capitale de l'Empire romain dans les Gaules et des deux royaumes de Bourgogne*. Chez Girard, Vienne.
- ČÍČAJ, VILIAM – KEVEHÁZI, KATALIN – MONOK, ISTVÁN – VISKOLCZ, NOÉMI, eds. (2003): *Magyarországi magánkönyvtárak*. 3. A bányavárosok olvassmányai: Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya, 1533–1750. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (13/3). Országos Széchényi Könyvtár, Scriptum, Budapest, Szeged.
- COBBETT, ROLAND (2020): The Colliton Park Dice Tower and others Made of Wood and Bone. *Lanceterna* 58. 10–13.
- COLTON, ROBERT E. (1988): Some Echoes of Persius in Sidonius Apollinaris, *CB* 64, 1988, 49–52.
- CONDORELLI, SILVIA (2004): L'officina di Sidonio Apollinare: tra »incus« metrica e »asprata lima«. *Bollettino di studi Latini* 34/2. 558–598.
- CONDORELLI, SILVIA (2020): Metrics in Sidonius. In: *Edinburgh Companion to Sidonius*, 440–462.

- CONDORELLI, SILVIA (2021): *Sulle perdute Declamationes di San Remigio: Sidon. ep. 9.7.* In: *Paulo maiora canamus Raccolta di studi per Paolo Mastandrea.* (Cur.) Massimo Manca – Martina Venuti. Antichistica 32/Filologia e letteratura 5. Università Ca' Foscari, Venezia 294–309.
- CORBIER, MIREILLE (1974): *L'aerarium saturni et l'aerarium militare. Administration et prosopographie sénatoriale.* École Française de Rome, Rome. 3–792. (Publications de l'École française de Rome, 24).
- COUCHOUD, PAUL-LOUIS–AUDIN, AMABLE (1952): *Requiem aeternam... L'ascia, instrument et symbole de l'inhumation.* RHR 142/1. 36–66.
- CROCE, BENEDETTO (1915): *Theorie und Geschichte der Historiographie.* Tübingen.
- CURTIVS, ERNST ROBERT (1973): *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter.* Bern und München, Francke.
- CZEGLÉDI, LÁSZLÓ – KRUPPA, TAMÁS – MONOK, ISTVÁN – ZVARA, EDINA, eds. (2010): *Magyarországi magánkönyvtárak: 5., 1643–1750. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (13/5).* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- CZÚTH BÉLA (1983): «Coniuratio Marcelliana oder Marcelli(n)ana? Sidonius Apollinaris, Ep. 1. 11. 5–6», *ACD* 19 (1983) 113–122.
- CSÁKÓ JUDIT (2012): Szent Ányos püspök franciaországi és magyarországi kultuszáról. *MEV* 2012/3–4. 5–22.
- CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA (1958): *Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius.* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XLV. Klny.
- CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA (1974): Ismeretlen korvina a Vatikáni Könyvtárban. *MKsz* 90, 3–4. (1974), 217–221.
- CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA (1979): *Les manuscrits copies par Petrus Cenninius. Liste revue et augmentée.* (Miscellanea codicologica F. Masai dicata.) Gand. Story-Scientia. 413–416.
- CSENGERY JÁNOS (1856): Az avarok története Thierry Amadé után. *Pesti Napló* 1856. ápr. 4.
- CSONTOSI JÁNOS (1884): A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. *MKsz* IX. 1–6. 157–308.
- CSORBA GYÓZÓ (2008): *Panegyricus ad Guarinum Veronensem.* In: Török László: *Janus-arcok: összegyűjtött tanulmányok, recenzíók, fordítások és kommentárok.* Budapest. Typotex. 203–262.
- DÉRI BALÁZS (2005): „... tenui pendentia filo ...”. Ovidius-distichon egy Árpád-kori oklevélben. *LK*, 76/2. 5–12.
- DIESNER, HANS–JOACHIM (1964): *Kirche und Staat im spätrömischen Reich: Aufsätze zur Spätantike und zur Geschichte der Alten Kirche.* Berlin, Evangelische Verlagsanstalt.
- DIÓSZEGI SZABÓ PÁL (2011): *IdőmÉrték bús év verseiből (1991–2001).* Hódmezővásárhely.
- DOLVECK, FRANZ (2020): The Manuscript Tradition of Sidonius. In: *Edinburgh Companion to Sidonius.* 479–542.
- DU CANGE, et al. (1883–1887): *Glossarium mediae et infimae latinitatis.* Niort, L. Favre.
- DUCHESNE, LOUIS (1894–1915): *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule.* Paris, Fontemoing, 1894–1915.
- DUGONICS ANDRÁS (1806): *Szittyai történetek. Első könyv. A' Szittyiai útban történtek.* Posony és Pest, Fűskúti Landerer Mihály.
- ECK, VALENTIN (1515) Valentini Echii Lendani *De versificandi arte opusculum omnibus studiosis ad poeticam anhelantibus...*
<https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/315551/edition/366648/content?ref=%2Fpublication%2F559612%2Fedition%2F481099>. (Hozzáférés: 2020. szept. 5.)
- EMÓDI ANDRÁS (2005): *A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya: 1.,* Ösnyomtatványok, XVI. századi nyomtatványok, Régi Magyar Könyvtár: katalógus. A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei (1). Budapest, Nagyváradi, Akadémiai Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, Egyházmegyei Könyvtár.
- ENDLICH, STEPHAN LADISLAUS (1836): *Catalogus codicum philologicorum latinorum bibliothecae palatinae Vindobonensis,* Vindobonae, Beck.

- EÖTVÖS JÓZSEF (1902): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Báró Eötvös József Összes Munkái XIII., Révai Testvérek Irodalmi Intézet, Budapest.
- ÉRDY JÁNOS (1871): Pilini pogány sírok. *ArchKözl* VIII. 73–83.
- FABRICIUS, JOHANN ALBERT (1858): *Bibliotheca Latina Mediae et Infimae Aetatis*. Florentiae
- FARAL, EDMOND (1924): *Les arts poétiques de XIIe et du XIIIe siècle*. Paris, Champion.
- FARKAS GÁBOR – MONOK ISTVÁN – POZSÁR ANNAMÁRIA – VARGA ANDRÁS eds. (1990): *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. 1.*, Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (17/1). Szeged, Scriptum.
- FAZEKAS SÁNDOR (2012): A gyöngy és az árpaszem. (Prágai András: Fejedelmeknek serkentő órája). *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28. szerk. Kecskeméti G. – Tasi R. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK. Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet. 189–196.
- FAZEKAS SÁNDOR (2015): Az elme és a kelme. Új irodalomelméleti toposz azonosítása a 17. század verses irodalmában és a Fejedelmeknek serkentő órájában. In: Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára. Szerk. Jankovics J. – Jankovits L. – Szilágyi E. R. – Zászkaliczky M. Budapest, Reciti. 275–284.
- FEJÉR, GEORGIUS (1830): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi VII. Vol. 1. (Budae)
- FOHLEN, J.–JEUDY, C.–RIOU, Y.–PELLEGRIN, É.– BIBLIOTHECA APOSTOLICA VATICANA [eds.] (1982): *Les manuscrits classiques latins de la Bibliothèque Vaticane* (2,2): Les manuscrits classiques latins de la Bibliothèque Vaticane: Fonds Palatin, Rossi, Ste-Marie Majeure et Urbinate Paris: Éd. du Centre National de la Recherche Scientifique.
- FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intéstitúciói*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- FRERE, SHEPPARD, S. – HASSALL, M. W. C. – TOMLIN, R. S. O. (1987): Roman Britain in 1986. *Britannia*, 18, 301–377.
- FRIEDLÄNDER, LUDWIG (1922): *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*. tom. I. Leipzig, S. Hirzel.
- FURBETTA, LUCIANA (2014–2015): Empereurs, rois et délateurs: esquisse d'étude sur la représentation du pouvoir et de ses dégénérescences dans l'œuvre de Sidoine Apollinaire. *RET* 4, 123–154.
- GAGGADIS-ROBIN, VASSILIKI–GASCOU, JACQUES (1996): Les sarcophages décorés du musée de Vienne (Isère). *RAN* 29, 145–171.
- GALASSO, LUIGI (2014): The Ars poetica of Horace in Ovid's Exile Poetry. *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 72, 193–206.
- GERECZE, P. (1897): A Somogyvári szent Egyed (Aegidius)-monostor-templom maradványai. *Archaeologiai Közlemények*, 20. 131–160.
- Gesta Romanorum*. ford. Haller János. Kolozsvár, 1695. (Bp. Franklin, 1900).
- GIBBON, EDWARD (1901): *The history of the decline and fall of the Roman Empire*. tom. I. London.
- GIBSON, ROY (2020): *Sidonius' Correspondence*. In: *Edinburgh Companion to Sidonius*. 373–395.
- GILLET, ANDREW (1995): The birth of Ricimer, *Historia* 44, 380–4
- GIULIETTI, ILENIA (2014): *Sidonio Apollinare, difensore della Romanitas. Epistulae 5, 1-13: saggio di commento*. PhD thesis 2014, University of Macerata.
<https://sidonapol.org/wp-content/uploads/2018/07/Giulietti-Libro-5.1-13-1.pdf>
- GOFFART, WALTER A. (1980): *Barbarians and Romans, A. D. 418–584: The Techniques of Accommodation*. Princeton, Princeton UP.
- GOODBURN, R., ET AL. (1976): Roman Britain in 1975. *Britannia*, 7, 291–392.
- GREY, CAM (2008): Two Young Lovers: An Abduction Marriage and Its Consequences in Fifth-Century Gaul. *CQ*, 58/1. 286–302.
- GRIFFE, ÉLIE (1957–1959): *La Gaule chrétienne a l'époque Romaine*, II. Paris, Letouzey et Ané.
- GRIFFE, ÉLIE (1979): *La Gaule chrétienne a l'époque Romaine*, III. Paris, Letouzey et Ané.
- GRÜLL, TIBOR (2019): Medicine and Trade in the Classical World - Conference in Honour of Vivian Nutton (Cambridge, September 9-10, 2019). *Commercialization of medicinal herbs in the Roman Empire*

- *Exploration, exploitation, and marketing*.
https://www.academia.edu/40309442/Commercialization_of_medicinal_herbs_in_the_Roman_Empire_Exploration_exploitation_and_marketing_ppt (Hozzáférés, 2021. 01. 10.)
- GUALANDRI, ISABELLA (1979): *Furtiva lectio. Studi su Sidonio Apollinare*. Testi e documenti per lo studio dell'antichità, 62. Milano, Cisalpino-Goliardica.
- GUALANDRI, ISABELLA (2020): Sidonius' Intertextuality. In: *Edinburgh Companion to Sidonius*, 279–316.
- GUTTMAN BARNABÁS (2009): *A bártfai reformáció első évtizedei és kapcsolatrendszere*. Doktori (PhD) értekezés. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- GYÓRY JÁNOS: *Gesta rerum – gesta nobilium*. Budapest, OSZK. 1948. 41–42.
- HAARHOFF, THEODORE J. (1920): *Schools of Gaul. A study of pagan and christian education in the last century of the Western Empire*. London, H. Milford.
- HAGENDAHL, HARALD (1958): *Latin fathers and the classics; a study on the Apologists, Jerome and other christian writers*. Studia Graeca et Latina Gothoburgensia, VI. Göteborg.
- HAGENDAHL, HARALD (1983): *Von Tertullian zu Cassiodor. Die profane literarische Tradition in dem lateinischen christlichen Schrifttum*. Studia Graeca et Latina Gothoburgensia. LXIV, 2.
- HAMPEL JÓZSEF (1871): Aquincum történetének vázlata. *Archeológiai Közlemények* 8 158–198.
- HANAGHAN, MICHAEL P. (2017c) All in a Word or Two; Micro Allusions in Sidonius' Programmatic Epistles. *IJCT* 24/3. 249–261.
- HANAGHAN, MICHAEL P. (2017a): Micro Allusions to Pliny the Younger and Virgil in Sidonius' Programmatic Epistles. *IJCT* 24/3. 249–261.
- HANAGHAN, MICHAEL P. (2017b): Latent criticism of Anthemius and Ricimer in Sidonius Apollinaris' Epistulae 1.5. *CQ* 67/2 631–649.
- HANAGHAN, MICHAEL P. (2019): *Reading Sidonius' Epistles*. Cambridge, Cambridge UP.
- HANAGHAN, MICHAEL P. (2021): „Sidonius Apollinaris contra Claudianus Mamertus: Jerome, Julianus Pomerius, and the Subversion of Praise,” *JECs* 29/2, 215–236. [Az oldalszámok a szövegben a beküldés előtti szerzői kéziratra utalnak.
https://www.academia.edu/40862246/_Sidonius_Apollinaris_contra_Claudianus_Mamertus_Jerome_Julianus_Pomerius_and_the_Subversion_of_Praise_Journal_of_Early_Christian_Studies_29_2_2021_215_236. Hozzáférés: 2022. 05. 13.]
- HANSON, RICHARD PATRIC C. (1972): The reaction of the Church to the collapse of Western Roman Empire in the fifth century. *VChr* 26. 278.
- HARRIES, JILL (1994): *Sidonius Apollinaris and the Fall of Rome A. D. 407–485*. Oxford, Clarendon Press.
- HARSTING, PERNILLE (1995): Latin Valedictory Poems of the 16th Century. Tradition and Topically of a Classical Genre. In: SKAFTE JENSEN, M.: *Friendship and Poetry: Studies in Danish Neo-Latin Literature*. Renaissancestudier 12. Copenhagen. 203–218.
- HATVANY LAJOS (1908): Die Wissenschaft des nicht Wissenswert. Ein Kollegienheft. Zeitler, Leipzig.
- HAVAS LÁSZLÓ (2002): *Sallustius kézíratos hagyományozódásához. Újabb szempontok a Szent Istvánnak tulajdonított «Intelmek» forrásaihoz*. Könyv és könyvtár. XXIV. 5–32.
- HAVAS LÁSZLÓ (2012): A Szent István-i Intelmek mint a teokratikus keresztény monarchia eszményének úttörő jelentőségű metaforikus műfaji megszólaltatása. *ItK* CXVI. 4. 363–379.
- HECQUET-NOTI, NICOLE (2005): Faut-il lire "senem Arcadium" dans la lettre 51 d'Avit de Vienne?: Etude sur le lien familial entre Avit de Vienne et Sidoine Apollinaire. *MH* 62/3. 148–161.
- HEFELE, KARL J. – LECLERQ, HENRI et al. (eds.) (1907–1952): *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Paris, Letouzey et Ané.
- HINDERMANN, JUDITH (2020): At Leisure with Pliny the Younger: Sidonius's Second Book of the Epistulae as the Book of Otium. *JLA* 13/1, 94–116.
- HIRSCHBERG, THEO (1992): Zu Apollinaris Sidonius, Epist. 4,3,6. *Hermes*, 120/1. 124–127.
- HODGKIN, THOMAS (1892): *Italy and his invaders*. tom. II. London, Clarendon.

- HOLDER, ALFRED (1904): *Alt-celtischer Sprachschatz*. II. Teubner, Leipzig.
- HORVÁTH JÁNOS (1935): *A magyar irodalmi műveltség megoszása*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- HORVÁTH MIHÁLY (1867) beszéde a történelmi társulat első közgyűlésén, 1867-ki május 15-kén. Századok I. 3.1–11.
- HORVÁTH MIHÁLY (1868): *A hunok maradványai Schweitzban, az anmviessi völgyben*. Horváth Mihály kisebb történelmi munkái 3. Pest, 449–460.
- HÖFER, JOSEF – RAHNER, KARL [Hrsg.] (1965): *Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg, Herder.
- HUNFALVY PÁL (1876): *Magyarország ethnographiája*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata.
- HUNFALVY PÁL (1894): *Az oláhok története*. I. Budapest, MTA.
- IPOLYI ARNOLD (1854): *Magyar mythológia*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- JANKOVICS JÓZSEF (2000) „Gyöngyösi restitutus”. In: *Gyöngyösi István, Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. Palinódia*, 131–157. Szerk. Jankovics József és Nyerkes Judit. Budapest, Balassi Kiadó.
- JOHN, ALISON (2021): (Mis)Identifying Teachers in Late Antique Gaul. Sidonius’ Ep. 4.11, Mamertus Claudianus and Classical vs. Christian Education. *Mnemosyne* 1–25.
- JÓKAI MÓR (1854–1860): *A magyar nemzet története regényes rajzokban*.
- JÓSIKA MIKLÓS (1861): *A magyarok őstörténelme*. I–III. 1861. Budapest, Heckenast.
- JOSPIN, JEAN-PASCAL (2018) – Une famille de notables de Cularo: les Attii. *Bull. Acad. delphinale* 8. 203–217.
- JUHÁSZ PÉTER (2019): *Anonymus: fikció és realitás. Az Álmos-bázis bonfoglalása*. Szeged.
- KAJANTO, IIRO. (1967): *Supernomina: A Study in Latin Epigraphy*. Societas Scientiarum Fennica, 83.
- KELLY, GAVIN (2008): *Ammianus, the Allusive Historian*, Cambridge.
- KELLY, GAVIN (2020): *Dating the Works of Sidonius*. In: *Edinburgh Companion to Sidonius*, 166–197.
- KELLY, GAVIN (2021): A textual and onomastic problem in Sidonius.
<https://ausonius.blogspot.com/2021/10/a-textual-and-onomastic-problem-in.html> (Hozzáférés 2022. jan. 18.)
- KISS FARKAS GÁBOR (2018): *Istvánffy Miklós Oláh-panegyricusa*. In: „A magyar történet folytatója.” Tanulmányok Istvánffy Miklósról Szerk.: Ács Pál Tóth Gergely, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 207–224.
- KISS FARKAS GÁBOR (2019): ‘Origin Narratives’. *HHR* 8 (2019) 471–496.
- KISS P. ATTILA (2010): *German népek részvétele a hunok hadjárataiban*. HK 123/1–2. 137–167.
- KOPTEV, ALEXANDR (2004): The "Raptor" and the Disgraced Girl in Sidonius Apollinaris' "Epistula" V 19. *AncSoc*, 34. 275–304.
- KULIKOWSKI, MICHAEL (2000): Barbarians in Gaul, Usurpers in Britain. *Britannia*, 31. 325–345.
- KURTH, GODEFROID (1919): *Études franques*. 2 vols. Les sénateurs en Gaule au VIe siècle, H. Champion, Paris.
- LÁNYI KÁROLY: (1866): *Magyar egyháztörténelem* 1. 889–1526. Knauz Nándor (átdolg.) Esztergom.
- LEATHERBURY, SEAN (2017): Writing (and Reading) Silver with Sidonius: The Material Contexts of Late Antique Texts. *Word & Image* 33/1. 35–56.
- LEFFLER SÁMUEL (1893): *Római irodalomtörténet*. Budapest, Lampel Róbert.
- LENHOSSÉK JÓZSEF (1875): *Az emberi koponyáisme*. MTA Évkönyvei XVII/VII. Budapest.
- LENHOSSÉK JÓZSEF (1882): *A Szege-dőthalmi ásatásokról, különösen az ott felfedezett ősmagyar, ó-római és kelta sírokban talált csontvázakról, továbbá egy ugyanott talált sphenocéphal és katarribin hyperchamaecephal koponyáról, végre egy Ó-szönyön kiásott mesterségesen eltorzított makrocephal koponyáról*. A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- LISTIUS LÁSZLÓ (1653): *Magyar Márs, avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete*. Bécs, Kozmerovius László.
- LOBATO, JESÚS HERNÁNDEZ (2012): *Vel Apolline muto: estética y poética de la Antigüedad tardía*. P. Lang, Bern.

- LOBATO, JESÚS HERNÁNDEZ (2014): *El Humanismo que no fue. Sidonio Apollinar en el Renacimiento*. Patron, Bologna.
- LOBATO, JESÚS HERNÁNDEZ (2020): Sidonius in the Middle Ages and the Renaissance. In: *Edinburgh Companion to Sidonius*, 665–686.
- LOT, FERDINAND (1928): Du régime de l'hospitalité. *RBPb* 7. 975–1011.
- LOYEN, ANDRÉ (1942): *Recherches historiques sur les panégyriques de Sidoine Apollinaire*. Paris, E. Champion.
- LOYEN, ANDRÉ (1943): *Sidoine Apollinaire et l'esprit précieux en Gaule aux derniers jours de l'empire*. Paris, Les Belles Lettres.
- LOYEN, ANDRÉ (1960): *Sidoine Apollinaire*. tom. I. Collection Budé, Les Belles Lettres, Paris.
- LOYEN, ANDRÉ (1970): *Sidoine Apollinaire*. tom. II. III. Collection Budé, Les Belles Lettres, Paris.
- LUCZENBACHER JÁNOS (1841): Kiadatlan római pénzék. *Tudománytár*. Új folyam. Ötödik év. 10. kötet. 58–62.
- Magna Bibliotheca veterum patrum*. Sumptibus Antonii Hierati sub signo Gryphi, Colonia Agrippina, 1618.
- MAILLARD, JEAN-FRANÇOIS – MONOK, ISTVÁN – NEBBIAI, DONATELLA, eds. (2009): *Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'État moderne*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- MÁRKI SÁNDOR (1899): *Longobárdok hazánkban*. Kolozsvár, Ajtay Nyomda.
- MATHISEN, RALPH W. – SIVAN, HAGITH S. (1999): Forging a new Identity: The Kingdom of Toulouse and the Frontiers of Visigothic Aquitania (418–507). In: *The Visigoths. Studies in Culture and Society*. ed. Ferreira, A. Brill, Leiden – Boston – Köln, 1–62.
- MATHISEN, RALPH W. (1979): Sidonius on the Reign of Avitus: A Study in Political Prudence. *TAPhA* 109. 165–171.
- MATHISEN, RALPH W. (1981): Epistolography, Literary Circles and Family Ties in Late Roman Gaul. *TAPhA* 111. 95–109.
- MATHISEN, RALPH W. (1985): The Third Regnal Year of Eparchius Avitus. *CPh* 80/4. 326–335.
- MATHISEN, RALPH W. (1991): Phoebus, Orpheus and Dionysus: Nicknames and the Literary Circle of Sidonius. In: MATHISEN, R. W. ed., *Studies in the History, Literature, and Society of Late Antiquity*. A. M. Hakkert, Amsterdam, 29–44.
- MATHISEN, RALPH W. (2003): "Qui genus, unde patres?" The Case of Arcadius Placidus Magnus Felix. *Medieval Prosopography*. Vol. 24. 55–71.
- MATHISEN, RALPH W. (2013): Dating the Letters of Sidonius. In: *New Approaches to Sidonius Apollinaris*. Ed. Johannes A. – van Waarden – G. Kelly. Leuven–Paris–Walpole, Peeters, 221–248.
- MATHISEN, RALPH W. (2020): *Sidonius' People*. In: *Edinburgh Companion to Sidonius*, 29–165.
- MATTHEWS, FREDERICH JOHN (1975): *Western Aristocracies and Imperial Court AD 364–425*. Clarendon Press, Oxford.
- MAX, GERALD E. (1979): Political Intrigue during the Reigns of the Western Roman Emperors Avitus and Majorian. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. 28/ 2. 225–237.
- MAZZOCCHI, ALEXIUS SYMMACHUS (1739): *Epistola, qua ad 30. virorum clarissimorum de dedicatione sub ascia commentationes integrae recensentur. Quibus ... adnotationes adpersit...* Felix Carolus Musca, Neapolis.
- MOHR, PAUL (1886): *Zu Apollinaris Sidonius* Bremerhaven, Ostern.
- MOHR, PAUL (1895): *C. Sollis Apollinaris Sidonius* Leipzig, Teubner.
- MONTONE, FRANCESCO (2016): Lettere dalla Gallia del V Secolo D. C. Sidonio Apollinare scrittore e vescovo e il sesto libro dell'epistolario. *Salernum*, XX, 36–37, 139–155.
- MONTZAMIR, PATRICE (2017): *Du nouveau sur l'épître attribuée à Sidoine Apollinaire*. XXXIXe réunion Association pour l'Antiquité Tardive, Jun 2017, Clermont-Ferrand, France. fthalshs-02275957.
- MÓRÉ TÜNDE (2015): *Ars peregrinandi. A 16. századi wittenbergi magyar peregrinusok neolatin búcsúztatóverseinek vizsgálata hazai és nemzetközi kontextusban*. Debrecen, Debreceni Egyetem PhD értekezés.
- MORTET, VICTOR (1896): La mesure des colonnes à la fin de l'époque romaine, d'après un très ancien formulaire. *BECb*, 57, 277–324.
- MRATSCHEK, SIGRID (2016): "The Letter Collection of S. A.," in: *Late Antique Letter Collections*. C. di Sogno, B. Storin, E. Watts (eds). California Press, Berkeley. 309–336.

- MRATSCHEK, SIGRID (2020a): Sidonius' Social World. In: *Edinburgh Companion to Sidonius* 214–237.
- MRATSCHEK, SIGRID (2020b): The Silence of the Muses in Sidonius Apollinaris (Carm. 12–13, Ep. 8.11): Aphasia and the Timelessness of Poetic Inspiration. *JLA*, 13/1, 10–43.
- NÉMETH GYÖRGY (1994): *Ókori játékok könyve*. Budapest, Pesti Szalon Kiadó.
- O'BRIAN, MARY BRIDGET (1930): Title of Address in Christian Latin Epistolography to 543 A.D. Catholic University of America, Washington D.C.
- ONORATO, MARCO (2017): Dal novum al notum: Gli anacreontei di Sidonio Apollinare. *BStudLat* 47, 112–155.
- ORTVAY TIVADAR (1896): Temesvár vármegye és Temesvárváros története I. Pozsony.
- PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM (1817): *A' magyar Magóg pátriárkhatúl fogva I. István királyig*. Trattner János Tamás, Pest.
- PAPP INGRID (2016): *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszéddek a 17. századi Magyarországon. A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata*. PhD értekezés. Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- PÁZMÁNY PÉTER (1895): *Pázmány Péter bíbornok esztergomi érsek Magyarország primása összes Munkái*. II. Imádságos könyv. X. Az anyaszentegyház litaniáiról, tanúság. Budapest, Magyar Királyi Tudomány-Egyetem.
- PETER, HERMANN (1965): *Der Brief in der römischen Literatur*. Leipzig, Teubner, 1901. Repr.: Hildesheim 1965.
- PINTÉR JENŐ (1906a): Listius László Mohácsi veszedelmének forrásai. *ItK* 16. évf./2. 152–171.
- PINTÉR JENŐ (1906b): Listius László Mohácsi veszedelmének forrásai. *ItK* 16. évf./3. 280–291.
- PISANO, CARMINE (2014): Guttura sulphurea: anatomia simbolica e rappresentazioni latine del crapolone. *BStudLat* 44, 557–565.
- PLATNER, SAMUEL BALL (1911): *The Topography and Monuments of Ancient Rome*. Boston, Allyn and Bacon.
- PODHRADCZYK JÓZSEF ed. (1838): *Chronicon Budense: Post elapsos ab editione prima et rarissima 365 annos, secundam adornavit textum recogn., notis illustr. leniata ac indices adi., et prae.est: Iosephum Podhradczky*. Buda, Gyurian et Bagó.
- R. VÁRKONYI ÁGNES (1973): *A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban*. I—II. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Régi magyar* (1990): *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény* I. szerk. Ács Pál, Jankovics József, Kőszeghy Péter, Budapest, Balassi Kiadó.
- REINACH, SALOMON (1890): Sur un passage de Sidoine Apollinaire: Les prétendus volcans de la France centrale au Ve siècle. *Rev. Arch.* 16, 76–81.
- RÉMY, BERNARD (2007): La dénomination des habitants d'Aix-les-Bains (Aquenses). *Revue archéologique de Narbonnaise*, Tom. 40, 447–454.
- Retorikai, irodalomelméleti címszavak* Szenci Molnár Albert latin-magyar szótárkiadásaiából (1604, 1611, 1621). (2003) In: *Retorikák a reformáció korából*. vál. szerk. Imre Mihály, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 466–477.
- RIBAS, PAU MARIMON (2017): *Entre el Mediterráneo y el limes germanico: el río Ródano como factor de comunicación e integración económica*. Universidad Barcelona, PhD thesis.
- RICHE, PIERRE (1957): La survivance des écoles publiques en Gaule au Ve siècle. *MA LXIII*. 421–436.
- RICHE, PIERRE (1959): La fin des écoles publiques en Gaule au Ve siècle. *BSAF* 1957 (1959) 43–44.
- RICHE, PIERRE (1962): *Éducation et culture dans l'Occident barbare VIe–VIIe siècles*. Paris, Seuil.
- RITOÓK ZSIGMOND (1975): Janus Pannonius görög versfordításai. In: *Janus Pannonius*. (Tanulmányok.) Szerk. Kardos T.–V. Kovács S. Mem. Saec. Hung. 2. Budapest, 407–438.
- ROBERTO, UMBERTO (2017): Dépouiller Rome? Genséric, Avitus et les statues en 455. *Revue historique* 684. 775–801.
- ROBERTS, MICHAEL (1989): *The Jeweled Style: Poetry and Poetics in Late Antiquity*. Cornell University Press, Ithaca.

- ROBERTS, MICHAEL (2001): Rome Personified, Rome Epitomized: Representations of Rome in the Poetry of the Early Fifth Century. *AphA*, Winter, 2001, Vol. 122, No. 4. 533–565.
- ROUGÉ, JEAN (1966): *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire romain*. Paris.
- S. SASVÁRY ZOLTÁN (2005): *Adatok egy könyvgyűjtemény történetéhez. Az Esztergomi Bibliotheca Fugger gyűjteménye*. Budapest, [magánkiadás] <http://mek.niif.hu/06800/06803/html/#5> (Hozzáférés: 2020. szept. 10.)
- SÁFRÁN GYÖNGYI – BISZTRAY GYULA – SÁNDOR ISTVÁN – KERESZTURY Dezső (szerk.) (1983): Arany János levelezése 2. 1852–1856. Arany János összes művei 16. Budapest, Akadémiai.
- SALLES, CATHERINE (1982): Les cachets d'oculistes. *Revue archéologique du Centre de la France*, Tome 21, fasc. 3. 227–240.
- SALWAY, BENET (1994): What's in a Name? A Survey of Roman Onomastic Practice from c. 700 B. C. to A. D. 700. *JRS*, Vol. 84. 124–145.
- SANDRINE, AUGUSTA-BOULAROT (1994): Les références épigraphiques aux Grammatici et Γραμματικοί de l'Empire romain (Ier s. av. J.-C., IVe s. ap. J.-C.). *MEFR* 106/2. 653–746.
- SANFORD, EVA M. (1924): The Use of Classical Latin Authors in the Libri Manuales. *TAPhA*, Vol. 55. 190–248.
- SANTELLA, STEFANIA ed. (2002): *Sidonio Apollinare. Carme 24, propempticon ad libellum*. Quaderni di “In-vigilata Lucernis”, 16. Bari 2002.
- SAVAY-GUERRAZ, HUGUES (2005): Les dieux de Lugdunum. In: Savay-Guerraz, H. Destat, A. (sous la dir.), *Rencontres en Gaule romaine, 2005-Expo*. Lyon, 55–60.
- SCHANZ, MARTIN – HOSIUS, CARL (1920): *Geschichte der römischen Literatur*. München, I⁴ 1927, II⁴ 1935, III³ 1922, IV.¹² 1914, IV.²¹ (=München, 1959–1966)
- SCHEUTHAUER GUSZTÁV (1881): Anthropologikus előadások. I. Macrocephalia. *Orvosi Hetilap*, 25/24, 554–564.
- SCHMIDTS, THOMAS (2011): *Akteure und Organisation der Handelschiffahrt in den nordwestlichen Provinzen des Römischen Reiches*, Mainz.
- SCHWITTER, RAPHAEL (2015): *Umbrosa lux, Obscuritas in der lateinischen Epistolographie der Spätantike*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- SEMPLE, WILLIAM H. (1967–1968): Apollinaris Sidonius a Gallo–Roman Seigneur. *BullJ Rylands Lib* 50, 136–158.
- SIVAN H. S. (1989): ‘Sidonius Apollinaris, Theodoric II, and Gothic-Roman Politics from Avitus to Anthemius’ *Hermes* 117, 85–94.
- SIVAN HAGITH S. (1989): ‘Sidonius Apollinaris, Theodoric II, and Gothic-Roman Politics from Avitus to Anthemius’ *Hermes* 117, 85–94.
- SMITH, LUDWIG (1941): *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. I. Die Ostgermanen*. München, C. H. Beck.
- SMITH, WILLIAM – CHEETHAM, SAMUEL eds. (2005): *Encyclopaedic Dictionary of Christian Antiquities. I*. New Delhi, Concept Publishing Company.
- SOLER, JOËLLE (2005): *Écritures du voyage. Héritages et inventions dans la littérature latine tardive*. Institut d'Études Augustiniennes, Paris.
- ST. JOHN-MILDMAY, AUBREY NEVILLE (1899): Five Difficult Passages in Apollinaris Sidonius (Ob. 488). *CR* 13/9, 434–436.
- STEIN, ERNEST (1928): *Geschichte des spätrömischen Reichs*. vol. I. Vienna, L. W. Seidel & Son.
- STEIN, ERNEST (1959): *Histoire du Bas-Empire*. Tome premier: De l'Etat Romain à l'Etat Byzantin (284–476). Desclee de Brouwer, Bruxelles.
- STEVENS, COURTENAY EDWARD (1933): *Sidonius Apollinaris and his Age*. Oxford, Clarendon Press.
- STROHEKER, KARL (1948): *Der senatorische Adel im spätantiken Gallien*. Tübingen, Alma Mater.
- SZILÁGYI SÁNDOR (1854): Vázlatok a hun hagyományok köréből. *Délibáb*. 5. sz.,

- T. HORVÁTH ÁGNES (1981): Sidonius Apollinaris levelezési kapcsolatai és leveleinek VII. könyve. Szakdolgozat Szeged, (JATE BTK).
- T. HORVÁTH ÁGNES (1982): *Sidonius Apollinaris levelezési kapcsolatai*. AUSz. Acta Iuvenum. Sectio Historica. Tom. III. Szeged, 45–60.
- T. HORVÁTH ÁGNES (1984): *Az V. század műveltségének és latin nyelvű levelezésének néhány kérdése*. Bölcsészdoktori disszertáció (JATE BTK). [SIDONIUS, *Ep.* IV.] Szeged.
- T. HORVÁTH ÁGNES (1991): Püspök-portrék Sidonius Apollinaris leveleiben. *AASz* (Sectio Humana) Series Historica 1989–1990. Szeged, 5–11.
- T. HORVÁTH ÁGNES (1992): Megjegyzések az V. századi latin nyelvű levelezés néhány kérdéséhez. *AT* XXXI. 1–2 sz. 99–104.
- T. HORVÁTH ÁGNES (1994): Maiorianus császár bukása. In: Szegfű L.–Nagy T. (szerk.) „*Nem búcsú-
zom...*” *Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére*. Szeged, Generalia, (Belvedere Meridionale kiskönyvtár 7.) 47–52.
- T. HORVÁTH ÁGNES (1995): Egy történelmi toposz: 476-ban megbukott a Nyugat-Római Birodalom. *AT* XXXIX. 1–2 sz. 108–114.
- T. HORVÁTH ÁGNES (1997): Labdázó püspökök az ókor alkonyán. *Belvedere Meridionale*. IX. 3–6. sz. 68–72.
- T. HORVÁTH ÁGNES (1999a): *A Római Birodalom latin nyelvű levéltudományának néhány aspektusa*. (Tanulmányok a latin nyelvű levelezés köréből) PhD disszertáció (DE BTK). Debrecen.
- T. HORVÁTH ÁGNES (1999b): Some Aspects of the Roman Empire's Correspondence in Latin in the Fourth and Fifth Centuries A.C. *ACD* Tom. XXXIV–XXXV. (1998–1999) 269–277.
- T. HORVÁTH ÁGNES (2000): The Education of Sidonius Apollinaris in the Light of his Citations. *ACD* Tom. XXXVI. 293–302.
- T. HORVÁTH ÁGNES (2001): Caius Sollius (Modestus) Sidonius Apollinaris. in: Havas L. (szerk.) *Bevezetés az ókortudományba IV*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 383–387.
- T. HORVÁTH ÁGNES (2007): A császárok és a birodalmi katonai vezetők hatalmi erőviszonyainak változásai Róma V. századi történelmében. In: *Dixit et salvavi animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*. Szerk.: Jancsák Cs. – Kiss G. F. – Zakar P. – Döbör A. Szeged, Belvedere Meridionale, 11–32.
- T. HORVÁTH ÁGNES (2011): Róma ókori városközpontja. A Forum Romanum és közvetlen környezetének története. Szeged–Budapest, Historiaantik Kiadó.
- T. HORVÁTH ÁGNES (2019): A császárforumok bikaölő Victoriáinak ikonográfiai háttere. *Acta Historica* (Szeged) 144, 3–14.
- T. HORVÁTH, ÁGNES (2002): *A Római Birodalom latin nyelvű levelezésének három évszázada*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum*, ed. Academia Caesarica Vindobonensis I. - Wien: Gerold, 1864–1899.
- The Edinburgh Companion to Sidonius Apollinaris*. ed. Kelly, G. – van Waarden, J. Edinburgh, Edinburgh UP, (Edinburgh Companion to Sidonius)
- Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig. vol. II. 1906; vol. V. 1910.
- THIERRY, AMADÉ (1884): *Elbeszélések a rómaiak történetéből az V-ik században: a nyugoti birodalom végső napjai*. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata.
- THIERRY, AMADÉE: *Történeti beszély*. Budapest, 1855.
- THIERRY, AMÉDÉE (1856): *Histoire d'Attila et de ses successeurs jusqu'à l'établissement des Hongrois en Europe suivie des légendes et traditions* I. Paris, Didier et Cie.
- TOLDY FERENC (1853): *A hun–magyar kor történeti költészete*. Pesti Hírlap.
- TOLNAI VILMOS (1922): Arany Keveháza című költeményéről. *ITK* 123 (1922/1) 27–38.
- TÓTH BÉLA (1901): *Mendemoniák. A világtörténet furcsaságai*, Budapest, Athenaeum.
- [TRENCSÉNYI-JWALDAFFEL IMRE (1932): Gyöngyösi-dolgozatok, *ITK* 42/1. 1932, 41–61.

- VADÁSZ GÉZA (1993): *Janus Pannonius epigrammái. Műelemzések és magyarázatok*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1881): *A bunnok és avarok nemzetisége*. Budapest, MTA.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1895): *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Budapest, Franklin.
- VAN WAARDEN, JOOP (2009): *Writing to survive: A commentary on Sidonius Apollinaris, Letters Book 7, volume 1: The episcopal letters 1–11*. PhD thesis, Amsterdam, University of Amsterdam.
- VAN WAARDEN, JOOP (2010): *Writing to Survive: A Commentary on Sidonius Apollinaris Letters Book 7. Volume 1: The Episcopal Letters 1–11*. Peeters, Leuven.
- VAN WAARDEN, JOOP (2011): Episcopal Self-Presentation: Sidonius Apollinaris and the Episcopal Election in Bourges AD 470. In: J. Leemans et al. (eds), *Episcopal Elections in Late Antiquity*, Berlin, Walter de Gruyter, 555–561.
- VAN WAARDEN, JOOP (2018): «Il tempo invecchia in fretta»: la biografia di Sidonio Apollinare nella sua corrispondenza. *InnLuc* 40, 187–198.
- VAN WAARDEN, JOOP (2020): Sidonius' Biography in Photo Negative. In: *Edinburgh Companion to Sidonius* 13–29.
- VAN WAARDEN, JOOP (2021): Leafing through Pliny with Sidonius Sidon. Ep. 1.1, Plin. Ep. 1.1, 1.2, and 1.5, and Satire. *Mnemosyne*. 1–23.
- VARGA ANDRÁS ed. (1986): *Magyarországi magánkönyvtárak. 1. 1533–1657*. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (13). Budapest, MTA.
- VÉGH GYULA (1925): *Rariora et curiosa. Gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára.
- VIGIER, ARNAUD (2011): *Dévôts et dédicants: intégration des élites dans la civitas des Allobroges sous le Haut-Empire*. Archéologie et Préhistoire. Université de Franche-Comté. (PhD-thesis)
- VISSER, JELLE (2014): Sidonius Apollinaris, Ep. II. 2: The Man and His Villa. *Journal for Late Antique Religion and Culture* 8, 26–45.
- VIZKELETY ANDRÁS (2015): A könyv kialakulása, használata, gyűjtése, terjesztése. *MaTud* 2015/4. 416–420.
- WHITTON, CHRISTOPHER (2019): *The Arts of Imitation in Latin Prose. Pliny's Epistles/Quintilian in Brief*. Cambridge.
- WOLFRAM, HERVIG (1990): *History of the Goths*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London.
- WOOD, IAN N. (1992): 'Continuity or Calamity: The Constraints of Literary Models,' In: *Fifth-century Gaul: a crisis of identity?* eds. Drinkwater, J. F.–Elton, H. Cambridge, 9–18.
- ZEIDLER, JÜRGEN (2011): Gallia Celto-Romanica. Onomastische, sprachliche und kulturelle Interferenzen in Gallien während der Römischen Kaiserzeit. In: *Interferenz-Onomastik. Namen in Grenz- und Begegnungsräumen in Geschichte und Gegenwart Saarbrücker Kolloquium des Arbeitskreises für Namenforschung vom 5.-7. Oktober 2006*. Wolfgang Haubrichs–Heinrich Tiefenbach (Hg.). Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung, Saarbrücken. 7–28.
- ZELLER, JOSEPH (1905): „Das concilium der Septem provinciae in Arelate”, *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* 24. 1–19.
- ZOETER, MATTHIJS (2011): *Reading the Future, Writing the present. A literary and interpretive commentary on Sidonius Apollinaris Letter 8.11*. MA Thesis, Nijmegen, Radboud University.
https://sidonapol.org/wp-content/uploads/2019/03/MaThesis_MatthijsZ_revision.pdf
 (hozzáférés: 2020. január 24.)

MUTATÓ

- ÁBEL, JENŐ, 325
 Abihu, 211
 Ablavius, Flavius (Ablabius), 127, 304
 Ábrahám, 183, 210
 Abraham, Szt., 147, 182, 183, 304, 306, *Lásd*
 Abraham, Szt.
 Acacius, 309
 Achilles, 82, *Lásd* Akhilleusz
 ADAMIK, TAMÁS, 271, 325
 Adelpheus, 130, 304
 Adeodatus, 305
 Adria-tenger, 23, 24, 34
adsexores, 21
 Adua, 23
advocatus, 191, 312
aedícula, 31
aedilis, 197, 253
aedilis curulis, 192, 197
aeduns, 111, 117, 133, 138, 305, 316
 Aegidius, 122, 196, 316
 Aelia Eudoxia, 305
 Aelia Flavia Flaccilla, 305, 310
 Aemilia, 24
 Aeneas, 52, 82, 111
 Aesculapius, 32, 90
 Aethiopia, 189
 Aëtius, Flavius, 26, 65, 176, 213, 232, 265, 304, 312
 Africo, 46
 Aganippe, 214, 234
ager Falernus, 67
ager Octavianus, 189, 307
agnatio, 144
agnomen, 246, 247, 250, 251, 252, 259
 Agricola, 17, 64, 304, 308, 312, 313
 Agrippina, Julia Vipsania, 126
 Agrippinus, 144, 304, 308
 Agroecius, 161, 162, 170, 304
 Agroecius, Censorius Atticus, 130, 304
 Agroeciusok, 263
 Aineasz. *Lásd* Aeneas
 Aiszkhinész, 91
 Aix-les-Bains, 253
 Akarnania, 57
 Akhilleusz, 64, 82, 259
alae, 251
alán, 87
 Alarich, I., 23, 304, 316
 Alarich, II., 97, 264, 305, 314
 Alba, 153
 Alba Helvia, 304
 Albiso, 216, 304, 314
 Alcima, 264, 304, 313
 Alcimius, 259
 Alcimius (?), 20, 81, 192, 259, 260, 304
 Alethius 1, 130, 202, 304
 Alethius 2, 55, 304
 Alexandros, 81
 Alföldi, András, 298
 Alföldy, Géza, 298
 Alingo, 208
 Alkaios, 203
alkaioszi strífa, 206, 231
 Alkimosz, 259
 ALLMER, M. AUGUSTE, 253, 325
allobroges, 87, 249
allobrox, 252, 255
Alpes Maritimae, 21
 Alpok, 23, 24, 45, 106
 Alypia, 26, 27, 304
 Amantius, 148, 156, 158, 159, 166, 174, 219, 304
 Ambrosius 1, Aurelianus, 92, 156, 268, 304, 305
 Ambrosius 2, 220, 304
amicitia, 29, 37, 99, 104, 257, 268
 Ammianus Marcellinus, 127, 307
 Amphión, 90, 122
amphora, 242
 Amyclae, 193
anadiplosis, 205
anakreóni sor, 282
anapestus, 92, 237, 282
 Anchises, 52
 Ancus Martius, 126
 ANDERSON, WILLIAM B., 22, 42, 46, 56, 84, 144,
 156, 238, 259, 269, 271, 272, 308, 325
 Anianus, 213, 304
 Anio, 25
antesignati, 142
 Anthedius, 202, 305
 Anthemius, Procopius Flavius, 26, 27, 30, 31, 36,
 45, 53, 65, 70, 78, 135, 265, 267, 304, 305, 308,
 315
 Antibes, 250
 Antiochia, 183, 310
 Antiolus, 211, 305
 Antipolis, 252
 Antissiodorum, 310
 ANTON, HANS HUBERT, 271, 325
 Antonius, Remete Szt. Antal, 171
 Apelles. *Lásd* Apellész
 Apellész, 160
 Aper, 111, 112, 133, 305, 306, 309
 Aphrodité, 82, 97, 125, 254, 255
 Apicius, 96, 117
 Apollinaris, 57, 81, 129, 202, 246, 247, 248, 249,
 254, 255, 256, 257, 259, 260, 264, 270, 310,
 333

- Apollinaris 1, 20, 80, 128, 129, 258, 305
 Apollinaris 2, 46, 57, 93, 94, 95, 102, 120, 123, 161,
 245, 259, 305, 308, 316
 Apollinaris 3, 82, 102, 131, 194, 215, 239, 264, 271,
 305, 309, 313
 Apollinaris 4, 81
 Apollinarisok, 248, 256
 Apollo, 50, 63, 90, 137, 198, 202, 203, 231, 234,
 252, 255, 307
 Apollo Belenus, 130, 307
 Apollón, 125, 198, 200, 202, 203, 225, 238, 248
 Apolloniosz Rhodiosz, 89
apologéta, 91, 311
apostol, 25, 142, 172
apotheosis, 252
 Appius, Claudius Caecus, 91
 Aprunculus, 227, 270, 305
 Apta, 223
 Apuleius, Lucius, 15, 59, 62, 89, 154, 232, 272
 Apulia, 25
 Aquae, 163, 167, 249, 253, 306
 Aquae Calidae, 133
 aquileiai zsinat, 136, 311
 Aquilinus, 128, 259, 305, 315
Aquitania I, 21, 74, 162, 164, 174
Aquitania I., 161, 162
Aquitania II., 21, 162, 164
 Aracynthus, 57
 ARANY, JÁNOS, 15, 294, 295, 333, 334
 Arar, 15, 23, 33, 111, 117, 152
 Aratus, 225
 Arausica, 147, 153, 309
 Arbogastes, 107, 122, 177, 305, 308, 312
 Arcadius, Flavius, 264, 305
archidiaconus, 117
 Archimédész, 90
area Capitolina, 31
arecomicusok, 57
 Arelate, 21, 30, 36, 38, 40, 54, 73, 78, 86, 104, 119,
 140, 145, 153, 154, 165, 177, 186, 213, 219,
 232, 238, 258, 260, 265, 267, 305, 306, 308,
 309, 311, 312, 313, 314, 316
 Aremorica, 30, 78
Areopagus, 225
 Argentaria, Polla, 63
 Argus, 125
arianizmus, 18
ariánus, 18, 26, 136, 163, 164, 168, 181, 269, 306,
 307, 311, 314, 316
 Ariminum, 24, 33
 Aristoteles, 226, *Lásd* Arisztotelész
 Arisztotelész, 67, 91, 225, 226
 Arles, 21, 38, 70, 78, 104, 140, 145, 153, 154, 165,
 166, 177, 232, 258, 260, 267, 306, 308, 312,
 313, 314, 316
 Armentaria, 305
 Arminium, 24
 Arneola, 120, 309, 312, 313, 314
 Áron, 211
 Arvandus, 22, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 44, 132, 167,
 177, 267, 268, 305, 306, 309, 313, 315
 Arvernum, 22, 36, 38, 39, 44, 52, 57, 63, 69, 70, 71,
 74, 80, 103, 111, 123, 130, 131, 134, 146, 147,
 153, 154, 157, 162, 166, 167, 172, 175, 186,
 221, 223, 255, 263, 267, 306, 308, 312, 314,
 317
arvermusok, 44, 80, 132, 223
 Ascanius, 111
 Asellus, Flavius, 29
 Asiaticus, 124
assessor, 191, 248, 312, 314
 AST, RODNEY, 253, 325
 Asturius, Flavius, 192, 260, 262, 305
Aszklepiádész-i strófa, 230
 Aszklepiosz, 64
 Atabulus, 25
ataraxia, 28, 225
 Atax, 89, 189, 238
Athaenaeum, 58
 Athanasius, 311
 Athén, 50, 62, 85, 86, 92, 98, 114, 122, 186, 187,
 193, 225, 235, 252, 313
Athenaeum, 225, 235
 Athéné, 90, 234
 Athenius, 41, 305
 Athesis, 23
 Atlasz, 90
atrium, 27, 72
 Attalus, Gregorius, 138
 Attia Aurelia, 254
 Attia Viriola, 201
 Attica, 309
 Atticus, 250
 Atticus, Titus Pomponius, 107, 304
 Attika, 92
 Attila, 23, 35, 176, 199, 213, 304, 305, 306, 309,
 311
 Attius Patera, 130, 307
 Aturres, 44
 Aturricus, 209
auctor, 296
 Audax, Castalius Innocentius, 195, 305
 Audientia, 259
 AUDIN, AMABLE, 254, 327
 AUERBACH, ERICH, 272, 325
 Aufidus, 238
augur, 122, 197
augusta, 309
 Augusta Treverorum, 107, 308
 Augustinus, Aurelius, 15, 59, 91, 92, 146, 216, 268,
 273, 305, 313
 Augustodunum, 138, 196, 308, 316
 Augustonemetum, 44, 45, 53, 54, 67, 69, 70, 71,
 74, 75, 76, 77, 86, 89, 93, 94, 95, 98, 99, 102,

- 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 114,
115, 119, 120, 121, 126, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 138, 139, 141, 142, 144, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 156, 159,
160, 163, 166, 168, 169, 174, 175, 176, 182,
184, 186, 187, 189, 190, 191, 195, 196, 200,
202, 210, 211, 213, 215, 216, 219, 220, 221,
222, 227, 229, 230, 234, 237, 268, 270, 304,
306, 307, 308, 309, 312, 314, 317
Augustoritum, 134, 162, 164, 315
augustus, 20, 41, 42, 65, 232, 258, 265, 267, 269,
305, 306, 310, 311, 312, 317
Augustus, 24, 47, 48, 53, 58, 63, 69, 87, 96, 107,
111, 126, 127, 161, 165, 166, 188, 199, 232,
249, 253
augustusi regio, 25
Aurelianum, 213, 304, 314
Aurora, 50
Auscenses, 164, 165
Ausonius, Decimus Magnus, 50, 104, 122, 136,
270, 271, 272, 306, 307, 316
Auspicia, 112, 305, 306, 309
Auspicius, 108, 175, 306
Auster, 46
AUSTIN, ROLAND, G., 19, 325
Autissiodurensis, 307
autochton, 249
Autun, 111, 117, 138, 196, 216, 308
Auvergne, 73, 80, 94, 103, 108, 146, 157, 162, 163,
165, 166, 172, 175, 221, 223, 258, 263, 269,
305, 306, 308, 312, 314, 317
Auxanius, 30, 184, 306
Auxerre, 150, 213, 307, 310
Avenio, 153
Avienus, Gennadius, 35, 36, 306
Avita, 260
Avitacum, 45, 46, 54, 58, 95, 108, 111, 115, 121,
126, 130, 139, 141, 263, 267
Avitus 1, 69, 306
Avitus 2, Eparchius, 17, 20, 32, 36, 38, 39, 43, 46,
49, 64, 65, 67, 70, 71, 86, 134, 135, 146, 198,
245, 259, 260, 263, 264, 265, 266, 268, 304,
306, 307, 308, 309, 310, 313, 316
Avitus 3, Alcimius Ecdicius, 247, 260, 270, 306
Avitusok, 256, 260
Aydat, 45, 46, 51, 263, 267
Aydat-tó, 45, 51
Baetica, 252
bagauda, 305
BAILEY, LISA KAAREN, 268, 325
baiocasses, 108
Baiocasses, 307
Baiocassium, 108, 130, 317
BAJÁKI, RITA, 325
Bakócz, Tamás, 281, 282
Balbus, Lucius Cornelius, 236
BÁLINT, CSANÁD, 325
BALLAGI, ALADÁR, 291, 325
baptisterium, 48
Barbus barbus, 51
BÁRCZAY, OSZKÁR, 296, 325
Basatum, 316
basilica, 18, 26, 39
basilica Argentaria, 98
Basilica Porcia, 32
Basilica San Sebastiano, 25
Basilius 1, 91, 306
Basilius 2, 163, 306
Basilus 3, Flavius Caecina Decius Magnus, 35, 36,
166, 248, 306
Batsányi, János, 294
Bayeux, 108, 130, 307, 317
Beatus, 247
Beaucaire, 265
BEKSICS, GUSZTÁV, 296, 325
Bél, Mátyás, 279, 289, 325
Belgia, 107, 314
Belgia prima, 107
Belgia secunda, 107, 221, 314
Belley, 159, 312
Bellitium, 159, 312
Benedek, XIV., 311
beneficiarius, 253
BEREGSZÁSZI, PÉTER, 283, 325
BÉRETTA, AMÉDÉE, 252, 326
BERLÁSZ, JENŐ, 326
Beroaldo, Filippo, 288
Beroe, 311
Betlehem, 310
Béziers, 70, 190, 227
Bibliotheca Corviniana, 277
Bigerrus, 38, 306
BIKÁCSI, LÁSZLÓ, 295, 326
BINGHAM, JOSEPH, 142, 326
Biterrensium, 190, 227
BITSKEY, ISTVÁN, 286, 326
Bituriga, 132, 161, 162, 165, 168, 169, 172, 174,
308, 313, 316
BLANC, ANDRÉ-DESAYE, HENRI, 249, 326
Bod, Péter, 289, 326
Bolinus brandaris, 48
Bonifatius, 26
Bordeaux, 63, 92, 104, 130, 164, 197, 198, 202,
204, 208, 209, 217, 231, 264, 269, 304, 306,
307, 310, 311, 317
Boreas, 46
Bourges, 77, 132, 161, 162, 163, 168, 169, 172,
174, 308, 313, 335
Bourget-tó, 253
Bracara, 92, 313
Braga, 313
Brescello, 24
Bretagne, 30, 217, 309
Briareus, 125

- Britannia, 128, 217, 307, 309
 Brivas, 95
 Brixillum, 24
 BRODARICS, ANDRÁS, 288, 326
 BROECKAERT, WIM, 252, 326
 BROWN, PETER, 257, 263, 264, 326
 Brundisium, 37
 Brutus, Lucius Iunius, 77
 Buda, 298, 332
 BUFFON, LECLERC GEORGES-LOUIS DE, 272, 326
 Burdigala, 63, 92, 104, 130, 164, 197, 198, 202,
 204, 208, 209, 217, 231, 269, 304, 306, 307,
 310, 311, 313, 315, 317
burgund, 28, 30, 38, 73, 74, 85, 87, 110, 122, 123,
 128, 152, 175, 176, 199, 234, 269, 306, 307,
 311, 314, 315, 316
 Burgundio, 234, 306
 BURKHARDT, JACOB VON, 296, 326
 BURY, JOHN BAGNALL, 326
 BÜDINGER, MAX, 298, 326
Byrsa, 183
 Cabillonum, 117, 311, 313
 Caecubus, 67
 Caelestius, 227, 306
 Caelius, 26
 Caere, 111
caesar, 258, 307, 317
 Caesar, Caius Julius, 24, 26, 41, 67, 82, 87, 91, 103,
 107, 111, 126, 191, 193, 199, 236, 249, 250,
 255, 271
 Caesar, Caius Julius Strabo Vopiscus, 91
 Caesarea, 91, 92, 195, 306, 308
 Caesena, 24, 33, 306
 Caesennia, 63
 Cafatius Cosmus, Titus, 253
 Calabria, 25, 38, 231
caldarium, 46
 Calentes Baiae, 133
 Caligula, 58, 126, 250
 Calpis, 208
 Calpurnia, 62, 158
 Calpurnius Siculus, 271, 272
 Camena, 50, 234
Camenae, 72, 198
 Camillus, 41, 306
 Camillus, Marcus Furius, 196
 Campania, 67
 Campanianus, 37, 306
 Campus Mauriacus, 176, 304
 Campus Vogladensis, 264
 CANBY, COURTLANDT, 44, 326
 Candidianus, 33, 306
 Cantilia, 98, 103, 317
Capitolinus, 32
Capitolium, 29, 33, 39, 72, 242
 Capo Metapan, 48
 Capreolus Carthagiensis, 306
 Carcaso, 188
 Carcassone, 188
 Carcassonne, 188, 269
Carver, 33
carver centumviralis, 32
carver Mamertinus, 32
carver publicus Lautumiarum, 32
 Carnuntum, 250
 Carthago, 207, 305, 306
 Carus, 124
 Carystos, 48
 Cassiodorus, Aurelius Magnus, 32
castellum, 308
castrum, 49
 Catilina, Lucius Sergius, 44
 Cato, Marcus Porcius, 19, 197, 236
 Cato, Marcus Porcius Uticensis, 91
 Catullinus, 38, 39, 306
 Catullus, Caius Valerius, 56, 63, 97, 127
cavanes, 153
 Cave, William, 291, 326
 Cenninius, Petrus, 277, 280, 327
censor, 55, 189, 197
 Censorius, 150, 304, 307
centurio, 142, 254
 Cerberus, 84, 114
 Cesena, 33, 306
cesura, 221
 Cethegus, 91
 Cévennes, 69
 Chalkis, 310
 Chalon-sur-Saône, 117
 Chantelle-la-Vieille, 103, 317
 Chariobaudus, 181, 307
 Charybdis, 220
 CHASTAGNOL, ANDRÉ, 267, 326
 CHEETHAM, SAMUEL, 333
 CHIANÉA, GÉRARD, 265, 326
 Chilperic, 123, 126
 Chilpericus, 123, 152, 307
 Chiron, 64
choriambus, 282
 CHORIER, NICHOLAS, 255, 326
chorijambus, 206
 Chremes, 39
chrestomathia, 275
 Chrysippus, 90, 226
 Cibyrates, 126
 ČIČAJ, VILIAM, 278, 326
 Cicero, Marcus Tullius, 15, 16, 19, 27, 44, 45, 59,
 62, 66, 91, 97, 107, 122, 132, 155, 180, 186,
 187, 191, 196, 201, 203, 271, 272
 Cincinnatus, Lucius Quinctius, 197
circumcisio, 210
circus, 52, 70
ciuitatum, 274, 284, 291
Civitas Olarionensium, 191, 312

- clarissima femina*, 306, 308, 309, 311, 315
clarissimus. Lásd vir clarissimus, Lásd vir clarissimus
 Claudianus, Claudius, 23, 25, 26, 87, 88, 89, 91,
 120, 270, 271
 Claudianus, Ecdicius Mamertus, 29, 87, 89, 100,
 101, 120, 133, 154, 247, 248, 261, 307, 312,
 313
 Clausetia, 132
 Cleanthes, 226
 Clemens Romanus, 142
 Clermont-Ferrand, 44, 45, 67, 69, 71, 72, 77, 93,
 94, 112, 144, 154, 174, 175, 182, 195, 196, 264,
 268, 269, 270, 304, 306, 307, 309, 312, 314,
 317
cliens, 34, 35, 49, 54, 65, 74, 95, 97, 98, 108, 116,
 124, 139, 182, 248, 256, 309, 310, 315
 Clio, 36
 Clitumnus, 25
Clivus Argentarius, 32
Clivus Lautumiarum, 32
 Clodia, 63
 Clodius Pulcher, Publius, 63
 COBBETT, ROLAND, 209, 326
 Codex Euricianus, 45
 Codex Theodosianus, 35, 45, 313
cognomen, 246, 247, 248, 249, 251, 254, 255, 256,
 259
cobors, 254
collega, 31
 Colli Euganei, 23
colonia, 24, 190
colonia Iulia Augusta Reiorum Apollinaris, 248
colonus, 139
 COLTON, ROBERT E., 83, 326
 Columella, Lucius Iunius Moderatus, 120, 193
comes, 100, 112, 158, 165, 168, 182, 264, 267, 269,
 305, 306, 308, 309, 316
comes civitatis Arvernensis et dux Aquitanae Primae,
 182, 317
comes civitatis Augustodunensis, 305
comes civitatis Treverorum, 305
comes civitatum Arvernorum, 42, 264, 267
comes civitatum Augustoduni, 138
comes domesticorum, 232, 265, 312
comes et magister utriusque militiae, 26, 35, 314
comes et magister utriusque militiae per Gallias, 304
comes et magister utriusque militiae praesentalis, 304
comes Hispaniarum, 309
comes largitionum, 29
comes rei militaris, 26, 312, 314
comes rei militaris per Thracias, 305
comes rei privatae, 308
comes sacrarum largitionum, 29, 305, 312, 316
comes Trevirorum, 107
 Commodus, 253
commonitorium, 271
 Comói-tó, 23
concilium septem provinciarum, 21, 28, 30, 36, 44, 267
 CONDORELLI, SILVIA, 56, 97, 221, 326, 327
coniuratio Marcelliniana, 39, 41, 266
 Consentius 1, 189, 238, 248, 307
 Consentius 2, 189, 307
consiliarius, 21, 129, 269, 314
consiliarius, 307
 Constans, 102, 258, 307
 Constans, II., 258
 Constantinopolis, 30, 37, 49, 91, 193, 305, 307,
 309, 310, 311
 Constantinus, I., 25, 26, 38, 45, 49, 61, 127, 128,
 139, 162, 304, 307, 309
 Constantinus, II., 311
 Constantinus, III., 128, 258, 307, 310, 315
 Constantius, 15, 61, 70, 123, 184, 213, 239, 307,
 310
 Constantius I., 307
 Constantius, III., 26
consul, 26, 27, 30, 35, 36, 38, 41, 43, 44, 53, 65, 66,
 76, 77, 91, 92, 104, 122, 127, 130, 135, 136,
 180, 192, 196, 197, 236, 248, 250, 253, 256,
 260, 262, 265, 304, 305, 306, 307, 309, 310,
 312, 313, 314, 315, 316
consul ordinarius, 41
consul suffectus, 41, 92, 104, 130, 250, 313
consularis, 26, 229, 309
consularis Aemiliae et Liguria, 304
consularis Campaniae, 313
consularis Siciliae, 309
consulatus, 35
contestatio, 159
 Convenae, 164, 165
 CORBIER, MIREILLE, 250, 327
 Corinna, 63
corrector Lucaniae et Brittorum, 62, 316
 COUCHOUD, PAUL-LOUIS, 254, 327
 Crassus, Lucius Licinius, 91
 Cremona, 23
 Crispus, Flavius Iulius, 127, 307, 309
 Crispus, Mediolanensis Diaconus, 278
 CROCE, BENEDETTO, 289, 327
 Crocus, 165, 307
cryptoporticus, 49
 Ctesiphon, 233
 Cularo, 85, 253, 254
Cunctos populos, 258
cura palatii, 189, 248, 304, 307
curia, 254
Curia, 31
curialis, 27, 38, 178, 308, 310, 313
 Curio, 40
 Curio, Caius Scribonius, 91
cursus honorum, 38, 259
cursus publicus, 23
 CURTIUS, ERNST ROBERT, 327
 Cuticiacum, 69

- cymbula*, 51
cynicos, 226
cynicus, 226
 Cynthia, 63
 Cyrrha, 198
 Cythere, 97
 CZEGLÉDI, LÁSZLÓ, 289, 327
 CZÚTH, BÉLA, 13, 39, 298, 312, 327
 CSÁKÓ, JUDIT, 213, 327
 CSAPODINÉ, GÁRDONYI KLÁRA, 277, 278, 280, 281, 327
császártforum, 48, 241, 265
császártforumok, 26
 CSENGERY, JÁNOS, 68, 82, 83, 294, 299, 327
 CSOKONAI, VITÉZ MIHÁLY, 15, 294
 CSONTOSI, JÁNOS, 279, 327
 CSORBA, GYÖZÖ, 280, 327
 Daedalus, 84
 Daidalosz. *Lásd* Daedalus
daktilus, 56, 61, 205, 206, 231, 237
 Dalmatia, 135, 312
 Dalmát-tenger. *Lásd* Adriai-tenger
 Damasus, 216, 310
 Damocles, 29, 33, 65, 66, 67
 Dardanus, Claudius Postumus, 128, 307
 de Guevara, Antonio, 284
 Dea Augusta Vocontiorum, 252
decemlecti, 253
decemvir, 192
decemviri, 55
decurio, 55, 114, 139, 140, 149, 177, 178, 253, 304, 308, 310, 313, 314, 316
 Delia, 63
 Délosz, 63, 198
 Delphica, 238
 Delphidius, Attius Tiro, 130, 307
 Delphoi, 39, 188, 198, 238
 Demades, 186
 Démétér, 152
 Democritus, 226, *Lásd* Démokritosz
Demosthenes, 187, *Lásd* Démoszthenész
 Démoszthenész, 59, 91, 186, 187, 252
 DÉRI, BALÁZS, 276, 327
 Desideratus, 55, 307
Deuteronomium, 224
diaconus, 119, 150, 160, 216, 308, 311, 314, 317
dictator, 24, 27, 53, 65, 67, 77, 82, 191, 192, 197, 236
 DIESNER, HANS-JOACHIM, 262, 327
 Diocletianus, 25, 107, 123
diocoesis, 21
 Diogenes, 225
 Dionüszosz, 57, 126
 Dionysios, II., 66, 67
 DIÓSZEGI SZABÓ, PÁL, 57, 62, 200, 299, 327
Dis Manibus, 254
dispensator, 253
disztichon, 42, 56, 97, 109, 138, 183, 198, 205, 235
dithyrambus, 92
docimium, 48
 DOLVECK, FRANZ, 274, 277, 279, 283, 327
dominus, 15, 139
 Domitianus, 113, 124, 126
 Domitius, 45, 307
 Domnicius, 110, 137, 308
 Domnulus, 117, 232, 238, 308
Domus Aurea, 49
Domus Flavia, 49
Domus Tiberiana, 49
 Donidius, 57, 74, 147, 308
 Drepanius, Latinus Pacatus, 202, 308
 DU CANGE, 31, 327
 DUCHESNE, LOUIS, 108, 117, 165, 307, 311, 312, 327
 DUGONICS, ANDRÁS, 293, 327
 Duna, 23, 208, 249, 251
 Durostorum, 304
dux, 28, 267, 305, 317
dux Belgicae secundae, 196
dux Germanicae primae, 196
dux tractus Armorici et Nervicani, 196, 310
 Eborolacum, 74, 308
 Ecdicia, 260
 Ecdicius, 44, 51, 71, 72, 73, 134, 166, 259, 304, 308, 313
ecboicus, 205
 ECK, VALENTIN, 281, 327
ecloga, 51
 Elaphius, 105, 308
 Eleazar, 211
elegia, 56, 190
elenkbosz, 91
 Eleuszisz, 152
 Eleutherius, 151, 308
 Elissa, 183
 Eminentius, 107, 308
 EMÓDI, ANDRÁS, 283, 327
 ENDLICH, STEPHAN LADISLAUS, 277, 282, 327
 Ennius, Quintus, 91, 272
 Ennodius, Magnus Felix, 166, 305, 308, 309
 EÖTVÖS, JÓZSEF, 295, 328
 Eparchius, 256
 Epicurus, 28, 225
epigramma, 56, 97, 109, 198, 205, 230, 236, 242, 270
 Epikurosz, 28, 225
epilógus, 215, 242
 Epiphanius, 138, 166, 308
episcopus, 94, 119, 142, 150
epistola, 149, 228, 282, 285, 297
epistula, 270
epitaphium, 102, 258, 269, 270, 271, 304
epithalamium, 283
epitritus, 92
 Epóna, 250

- ÉRDY, JÁNOS, 292, 328
ergastulum, 32
 Eridanus, 23, 24
 Eriphius, 55, 56, 135, 308, 314
 Etruria, 25, 29, 111
 Etzelburg, 298
 Euandros, 111
 Euanthius, 132, 309
 Euboia, 48
 Eucherius 1, 92
 Eucherius 2, 77, 92, 172, 317
 Euclides, 226
 Euclides, 90
 Euganei, 23
 Eulalia, 79, 86, 304, 308
 Eulogius, 161, 308
 Euodius, Flavius, 309
 Euphrates, 90
 Euphrátész, 304
 Euphronius, 117, 118, 168, 216, 308
 Eurich, 28, 30, 45, 70, 96, 97, 98, 100, 112, 113,
 135, 154, 158, 163, 164, 165, 166, 168, 172,
 174, 187, 188, 191, 197, 198, 199, 219, 229,
 231, 238, 267, 269, 306, 307, 308, 309, 311,
 312, 314, 316
 Eusebius 1, 47, 92, 195, 216, 308
 Eusebius 2, 86, 308
 Eustachius, 157, 159, 308
 Eutropia, 127, 144, 145, 304, 308, 309
 Eutropius, 315
 Eutropius 1, 147, 309
 Eutropius 2, 27, 75, 76, 309
 Evodius, 96, 97, 309
 exconsul, 35
exemplum, 272
 Explicius, 55, 309
 Fabaris, 25
 Fabius, Quintus Maximus Rullianus, 53
 Fabius, Quintus Maximus Verrucosus Cunctator,
 91
 FABRICIUS, JOHANN ALBERT, 276, 328
familiaris, 54
 Fanum Fortunae, 24
 FARAL, EDMOND, 328
 FARKAS, GÁBOR, 328
fascēs, 75
 Fausta, 127
 Fausta, Flavia Maxima, 127, 307, 309
 Faustinus, 93, 94, 309
 Faustus, 29, 88, 89, 165, 217, 222, 261, 272, 307,
 309, 320
 FAZEKAS, SÁNDOR, 277, 284, 328
 FEJÉR, GEORGIUS, 291, 328
 Felix, II., 311
 Felix, III., 309
 Felix, Magnus, 41, 52, 74, 76, 94, 99, 261, 309, 310,
 312, 314
femina illustrissima, 304, 315
 Ferreolus, 156, 309, 311
 Ferreolusok, 263
fescennina, 205
fescennina carmina, 26
fescennius, 26
fetialis, 214
filius familias, 158, 173
 Firminus, 215, 237, 239, 240, 309, 310
flamen, 124, 214
flamines, 254
 Flaminia, 25
 Flavianus, Virius Nicomachus, 187, 309, 317
 Flavius Eugenius Asellus, 29, 305
 Florentinus, 110, 309
florilegium, 275
 Florus, 15
foederati, 34
foederatus, 34
foedus, 18, 147
foedus concordiae, 26
 FOHLEN, J., 277, 328
 Fonteius, 148, 160, 309
 Forgách Ferenc, 287
 Fortuna, 24, 66
 Fortunalis, 190, 309
 forum, 26, 33, 40, 81, 93, 98, 125, 155, 234, 235
Forum Angustum, 26
Forum Romanum, 26, 31, 39
Forum Traianum, 26
fossa Angusti, 24
 FÖLDI, ANDRÁS, 144, 328
frank, 107, 110, 270
 Frederic, 316
 Frederich, 308, 316
 FRERE, SHEPPARD S., 254, 328
 FRIEDLÄNDER, LUDWIG, 34, 328
frigidarium, 47
 Frontina, 112, 306, 309
 Fronto, Marcus Cornelius, 16, 89, 112, 162, 188,
 201, 272, 305, 306, 309
 Fronto, Valerius, 251
 Fugger Anton, 286
 Fugger Heinrich Raymund, 286
 Fulgentius, 66, 114, 310
 FURBETTA, LUCIANA, 17, 267, 270, 328
 Gabales, 141, 311, 315
 Gabali, 162, 164
 Gades, 208
 Gaetulicus, Gnaeus Cornelius Lentulus, 63
 GAGGADIS-ROBIN, VASSILIKI, 251, 328
 GALASSO, LUIGI, 97, 328
 Galba, 126
 Galeotto, Marzio, 277, 278, 279
 Galeria Valeria, 127, 309
 Gall, Franz Joseph, 102, 139, 154, 296, 305, 314,
 316, 320

- Gallia, 15, 24, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 39, 40, 43, 46,
62, 69, 71, 78, 80, 81, 94, 100, 104, 107, 111,
119, 120, 128, 134, 135, 136, 145, 151, 152,
153, 154, 158, 162, 163, 166, 176, 187, 193,
194, 195, 213, 223, 229, 238, 248, 249, 255,
256, 257, 258, 259, 260, 264, 265, 266, 267,
268, 269, 304, 307, 310, 312, 313, 316, 326
Gallia Aquitania, 132, 162
Gallia Cisalpina, 23, 24, 63
Gallia Lugdunensis, 15
Gallia Lugdunensis IV, 162
Gallia Narbonensis, 17, 38, 69, 85, 89, 153, 238
Gallicinus, 204, 310
Gallio, Lucius Iunius Annaeanus, 130
gallo-romai, 22, 26, 45, 62, 100, 153, 223, 245, 248,
263, 265, 268, 308
Gallus, 149, 310
Garda-tó, 23
Garonne, 17, 69, 132, 164, 200, 204, 208, 209
Garumna, 17, 51, 164, 200, 204, 209
GASCOU, JACQUES, 251, 328
Gaudentius, 21, 81, 310
Geiserich, 311
Gelasius, 215, 237, 239, 240, 309, 310
Gelasius I., 173, 310
gelón, 87
Gemoniae, 33
Genava, 147, 316
Genesis, 95, 310
genius, 252
Gennadius Avienus, 35
gens, 188, 251, 252, 253, 254, 255, 261
gens Annia, 252
gens Iulia, 82
gens Sollia, 249, 252, 255, 256
gentilicium, 249, 251, 252, 253, 255
GERECZE, P., 275, 328
Germania, 126, 250
Germanicus, 103, 310
Germanicus, Julius Caesar Claudianus, 53
Germanicus, Nero Claudius Drusus, 126
Germanus, 213, 310
Gerontius, 128, 258, 310
giallo antico. *Lásd* Marmor Numidicum
GIBBON, EDWARD, 20, 21, 328
Gibeon, 222
GIBSON, ROY, 271, 328
GILLET, ANDREW, 26, 328
GIULIETTI, ILENIA, 119, 328
gladiátor, 84
Glycerius, 73, 269
Glyconiusi sor, 231
Gnato, 82
GOFFART, WALTER A., 44, 328
GOODBURN, R., 254, 328
gót, 45, 70, 94, 167, 266, 268, 269
Gourdonne, 106
Gozolas, 74, 94, 309, 310
Gracianopolis, 85
Graecus, 148, 156, 157, 165, 166, 174, 219, 308,
310
Grammati, 252
grammatica, 45, 307
Gratianensis, 41, 42, 310
Gratianopolis, 85, 314
Gregorius Magnus, 105
Gregorius Turonensis, 159, 245, 257, 263, 264, 270
Gregorius, Nazianzenos, 91, 310
GREY, CAM, 139, 262, 328
GRIFFE, ÉLIE, 154, 156, 157, 167, 306, 311, 316,
328
Grigny, 183, 314
Grinicum, 183
GRÜLL, TIBOR, 252, 328
GUALANDRI, ISABELLA, 17, 143, 272, 273, 329
GUTTMAN, BARNABÁS, 281, 329
Gundahar, 128, 307, 311
Gundioch, 307
Gundobad, 85, 314
Guordonne, 315
Gurdo, 315
Gurdone, 106
gymnasium, 47
gymnosophistes, 189
GYÖRY, JÁNOS, 276, 329
HAARHOFF, THEODORE J., 329
Hadrianus, 58, 90, 225, 235, 254
Hágár, 210
HAGENDAHL, HARALD, 262, 270, 329
HAMPEL, JÓZSEF, 292, 329
HAMZA, GÁBOR, 144, 328
HANAGHAN, MICHAEL P., 16, 20, 23, 24, 26, 27,
43, 44, 65, 87, 88, 89, 91, 92, 99, 110, 120, 257,
258, 261, 267, 268, 271, 273, 329
HANSON, RICHARD PATRIC C., 269, 329
Harpalyce, 203
HARRIES, JILL, 246, 256, 269, 270, 329
HARSTING, PERNILLE, 283, 329
Hasdrubal, 24
HASSALL, M. W. C., 254, 328
bastati, 142
HATVANY, LAJOS, 13, 329
HAVAS, LÁSZLÓ, 275, 329, 334
HECQUET-NOTI, NICOLE, 258, 329
Hector, 82
HEFELE, KARL J., 310, 329
Hektór. *Lásd* Hector
Helena, 127, 309
Helikon, 198
Heliodorus, 99, 254, 310
Héliosz, 254, 255
Hellász, 57
Helusani, 164, 165
Helvia, 130

- hendecasyllabus*, 56, 57, 61, 62, 81, 102, 127, 190,
 198, 200, 204, 205, 231, 234, 237
hendecasyllabus phalaecius, 57, 282
 hendekaszillabusz. *Lásd* hendecasyllabus
heptateuchus, 134
 Heraclitus, 226
 Héraklész, 64
 Hercules, 208
 Hermész, 74, 103
 Hérodotosz, 29, 87, 252
 Heronius, 22, 35, 310
herul, 199
 Hesperius, 60, 112, 310
hexameter, 36, 61, 205, 270, 272
 Hiberia, 315
 Hieronymus, Sophronius Eusebius, 89, 91, 92,
 105, 155, 169, 211, 216, 217, 261, 273, 304,
 307, 310, 313
 Hilarius, 91, 177, 310, 316
 Hilarius, gázai Szt. Hiláron, 171
 Himerius 1, 178, 310
 Himerius 2, 177, 178, 310
 Himnerith, 308
 HINDERMANN, JUDITH, 46, 57, 329
 Hippo Regia, 306
 Hippocrates, 235
 Hippocrené, 234
hippodromos, 49
 Hippokréné-forrás, 188
hippínusok, 84
 HIRSCHBERG, THEO, 91, 329
 Hispania, 37, 39, 57, 59, 63, 128, 130, 190, 229,
 250, 258, 266, 305, 307, 310, 312, 313, 314
Hispania Tarraconensis, 229, 305
 HOCK MIKLÓSNÉ DR., BAJTAI MÁRTA, 13
 HODGKIN, THOMAS, 32, 34, 329
 HOFFMANN, ZSUZSANNA, 14
 HOLDER, ALFRED, 249, 330
 Homérosz, 24, 50, 106, 256, 259
homo novus, 40, 256
honestiores, 253, 254
honoratus, 40
 Honorius, Flavius, 24, 26, 128, 134, 258, 259, 260,
 307, 310
 Horatius, Quintus Flaccus, 24, 50, 56, 59, 67, 72,
 87, 97, 197, 199, 203, 206, 226, 230, 231, 234,
 238, 261, 271, 272
hortator, 209
 Hortensius, Quintus Hortalus, 62, 91
 HORVÁTH, JÁNOS, 330
 Horváth, Mihály, 290, 330
 HOSIUS, CARL, 271, 272, 333
 HÖFER, JOSEF, 306, 330
humiliores, 254
 HUNFALVY, PÁL, 296, 330
 Hyantész, 198
 Hypatius, 74, 310
 Hyppolytus, 159
 Ikarosz, 85
illustris. *Lásd vir illustris*
imitatio, 272
imperator, 42, 43, 72, 265
 Industrius, 98, 310
 Iniuriosus, 227, 310
 Innocentius, 150, 305, 311
insula Tiberina, 32
 interregnum, 39, 40, 109
 Iohannes 1, 117, 311
 Iohannes 2, 54, 311
 Iohannes 3, 187, 311
 Iohannes Chrysostomus, 91, 311
 Iovinus, 128, 311
 Iscanus, József, 276
 Istvánffy, Miklós, 281, 330
 Isztambul, 305
 Itália, 24, 33, 73, 89, 154, 166, 252, 265, 269
 Italica, 252
 Ithamar, 211
iudex, 42, 55, 158, 309
ingerum, 46
 Iugurtha, 207
 Iulianus 1, 219, 311
 Iulianus 2, 156, 311
 Iulianus, Flavius Claudius, 304
 Iulius Nepos, 76, 134, 195
 Iulius pápa, 311
 Iulius–Claudius-dinasztia, 252, 255
 Iuno Regina, 251
 Iuppiter, 39, 130, 265, 307
 Iuppiter Optimus Dolichenus, 251
 Iuppiter Optimus Maximus, 251
 Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus, 250
 Iustinus, 141, 311, 315, 317
 Iustus 1, 136, 311
 Iustus 2, 64, 311
jambikus senarius, 282
jambus, 56, 92, 190, 205, 206, 231, 237
 JANKOVICS, JÓZSEF, 284, 328, 330, 332
 Janus, 68
 Janus Pannonius, 276, 277, 279, 280, 283, 284,
 332, 335
 Jason, 64
 Jeruzsálem, 142, 164, 183, 210
 JEUDY, C., 277, 328
 JOHN, ALISON, 304, 330
 JÓKAI, MÓR, 295, 330
 JÓSIKA, MIKLÓS, 293, 296, 330
 JOSPIN, JEAN-PASCAL, 254, 330
 Jovinus, Flavius, 258, 307, 315
 József, Jákob fia, 153
 JUHÁSZ, PÉTER, 276, 330
 Julius Nepos, 123, 135, 163, 165, 167, 195, 219,
 269, 306
 Julius Titianus, 16

- Juppiter, 31
 Juvenalis, Decimus Iulius, 272
 KAJANTO, IIRO, 252, 330
 KÁRÁCSONYI, BÉLA, 13
 Kárpáty, Csilla, 4, 102, 242, 299
 KELLY, GAVIN, 15, 53, 273, 318, 330, 331, 334
 KEVEHÁZI, KATALIN, 278, 282, 326
 Kharübdisz, 16
 Kirké, 16, 170
 KISS FARKAS, GÁBOR, 277, 330
 KISS P. ATTILA, 87, 330
 Kleopátra, 209
 KOPTEV, ALEXANDR, 139, 330
 Kréta, 85
 Kreuzsa, 82
 Kroiszosz, 29
Krokaetis Lithos, 48
 KRUPPA, TAMÁS, 289, 327
 KULIKOWSKI, MICHAEL, 258, 330
 KURTH, GODEFROID, 257, 330
 Kylon, 39
 Laberius, Decimus, 271, 272
 Lactantius, L. Caecilius Firmianus, 91, 311
laicus, 268
 Lambrus, 23
 Lampridius, 177, 197, 198, 202, 231, 232, 311
 Langrès, 138, 305
 LÁNYI, KÁROLY, 276, 330
 Laomedón, 125
Lapis Porphyrites, 49
Lapis pyrrhopoecilus, 48
 Lapurdum, 209
larurium, 34
lares familiares, 34, 254
lautumia, 32
Lautumiae, 32
 LEATHERBURY, SEAN, 97, 330
 LECLERQ, HENRI, 310, 329
lector, 102, 117, 148, 157, 158, 304, 307
lectus triclinaris, 50
 LEFFLER, SÁMUEL, 271, 330
legatus, 30, 119, 213, 307, 313
legatus legionis, 250
legatus provinciae, 30, 316
 Leges Visigothorum. *Lásd* Codex Euricianus
legio, 142, 250, 254
Legio I Adiutrix, 251
Legio VII Claudia (Septimana), 69
Legio VII Gemina Felix, 250
 Lemovices, 164
 Lemovicum, 106, 162, 164, 200, 264
 LENHOSSEK, JÓZSEF, 292, 296, 297, 330
 Leo, 112, 187, 188, 231, 238, 269, 311
 Leo, I., 26, 265, 267, 269, 311
 Leo, I. pápa, 35, 261, 272, 306
 Leo, IV. pápa, 25
 Leontinum, 67
 Leontius, 145, 165, 264, 311, 315
 Leontius, Pontius, 204, 209, 305, 311, 313, 315
 Lepidus, Claudius, 307
 Leptis Magna, 208
 Lerins, 108, 142, 146, 165, 177, 183, 211, 217, 218, 222, 305, 308, 309, 312
 Lerinum, 315
 Lesbia, 63
 Liberius, 311
libertinus, 251, 252, 253, 254, 255
 Libius Severus, 267
librarius, 253
 Licinianus, 76, 134, 311
 Licinius, 91, 94, 124
 Licinus, 124
 Liger, 30, 70, 111, 154, 176
 Liguria, 23, 234, 239
limes, 250
 Limoges, 162, 164, 315
 Limonum, 310
 Lingona, 138, 305
 Lippay, György, 286
 LISTIUS, LÁSZLÓ, 288, 330, 332
Lithos Romaion, 49
 Livia, 126, 188, 198, 204, 269, 311
 Livius, Titus, 26, 32, 48, 70, 142, 154, 173, 197, 236, 271
 LOBATO, JESÚS HERNÁNDEZ, 271, 273, 330, 331
 Loire, 30, 70, 111, 154, 176
 LOT, FERDINAND, 34, 331
 LOYEN, ANDRÉ, 13, 17, 164, 165, 173, 178, 230, 266, 268, 271, 307, 331
 Lucanus, Marcus Annaeus, 45, 63
 Lucius Marinus Italicensis, 252
 Lucontius, 108, 312
 Lucretius Carus, Titus, 261
lucumo, 126
 LUCZENBACHER, JÁNOS, 292, 331
 Lugdunensis, 108, 117, 146, 169, 177, 304, 313
Lugdunensis I., 162
Lugdunensis II., 146, 177
Lugdunensis IV., 161, 304
Lugdunensis secunda, 108
 Lugdunum, 15, 20, 21, 22, 23, 28, 30, 33, 35, 38, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 70, 75, 78, 79, 80, 82, 85, 86, 92, 95, 96, 99, 108, 110, 115, 117, 121, 122, 123, 126, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 151, 153, 165, 177, 178, 181, 184, 196, 218, 239, 248, 254, 255, 258, 260, 263, 266, 268, 307, 308, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317
 Lupus 1, 108, 142, 143, 146, 149, 150, 177, 211, 213, 227, 247, 310, 311, 312
 Lupus 2, 202, 312
lustrum, 103, 241
 Lyon, 15, 20, 22, 30, 33, 35, 56, 58, 61, 70, 71, 80, 92, 96, 99, 110, 117, 126, 135, 136, 137, 138,

- 151, 153, 177, 184, 196, 239, 253, 260, 263,
266, 268, 307, 308, 310, 311, 313, 314, 315,
317
- M. Valerius Messala Corvinus, 306
- Macarius, alexandriai szt. Makáriosz, 171
- Macellum Magnum*, 26
- Machaón, 64
- magister epistolarum*, 232
- magister epistularum*, 238, 313
- magister equitum*, 53
- magister equitum Galliarum*, 196
- magister militum*, 26, 28, 35, 73, 123, 135, 196, 266,
267, 311, 312, 314, 317
- magister militum Dalmatiae*, 312
- magister militum per Gallias*, 176
- magister militum per Orientem*, 76
- magister officiorum*, 20, 128, 196, 312, 315
- magister scrinii libellorum*, 307
- magister utriusque militiae*, 123, 128, 232, 258, 267,
305, 310, 312
- magister utriusque militiae per Gallias*, 265, 306, 307,
308
- magistratura*, 192, 197, 254, 262
- magistratus*, 27, 31, 65
- Magnentius, 307
- Magnus, 202, 309
- Magnus 1, 41, 306, 312, 314
- Magnus 2, Flavius, 130, 312
- Magnus Maximus, 202, 308, 310
- MAILLARD, JEAN-FRANCOIS, 277, 331
- Maioianus, Flavius Iulius Valerius, 38, 39, 41, 42,
43, 65, 197, 202, 231, 232, 238, 265, 266, 267,
305, 306, 310, 311, 312, 313
- malabathrum*, 189
- Mamertus, 101, 133, 154, 156, 307, 312
- manicheizmus*, 305, 310
- manipulus*, 142
- Mansuetus, 309
- Mantova, 23
- Mantua, 23, 239
- manus*, 144
- Marcellinus, 39, 65, 312
- Marcellinus/Marcellus, 39, 312
- Marcia, 62
- Marcianus, 49
- Marcus Antonius, 126, 186
- Margalits, Ede, 297
- MÁRKI, SÁNDOR, 296, 331
- Marmor Carystium, 48
- Marmor numidicum*, 48
- Marmor Tuenarium*, 48
- Mars, 111, 200, 206
- Marseille, 103, 148, 154, 156, 157, 165, 166, 167,
174, 219, 308
- Martialis, 67
- Martialis, Iuventius, 236
- Martialis, Marcus Valerius, 34, 101, 107, 271, 272
- Martinus, 108, 109, 202, 312, 313
- Márvány-tenger, 48
- Massa, 124
- Massilia, 73, 148, 154, 156, 157, 165, 166, 167, 174,
219, 255, 308, 310
- MATHESEN, RALPH W., 15, 21, 25, 39, 44, 53, 65,
144, 153, 188, 245, 247, 259, 260, 263, 264,
265, 266, 269, 270, 304, 305, 306, 307, 308,
309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317,
331
- matrona*, 55, 144
- MATTHEWS, FREDERICH JOHN, 258, 331
- Maurusius, 67, 312
- MAX, GERALD E., 39, 47, 331
- Maxentius, 127, 309
- Maximus 1, 115
- Maximus 2, Petronius, 65, 66, 67, 265, 310, 312,
315
- Maximus 3, 211
- MAZZOCCHI, ALEXIUS SYMMACHUS, 254, 331
- Mediolanum, 23, 92, 183, 264, 268, 304, 308
- Mediolanum Santonum, 194
- Mefitis, 83
- Megethius 1, 159
- Megethius 2, 212, 222
- Melania, 315
- Meliboea, 232
- Meliboeus, 200
- Memmius Vitrasius Orfitus, 62, 315
- Menandrosz, 102, 261
- Menstruanus, 54, 312
- Merobaudes, Flavius, 305
- Messina, 315
- meta*, 52, 70
- Metaurus, 24, 25
- Metellus, Quintus Celer, 63
- Methone, 130, 313
- metropolita*, 108, 161, 169, 174, 221, 304, 313, 314
- metrum*, 92
- Metz, 107
- Mezentius, 111
- Midas, 126
- Midász, 126
- Milánó, 23, 264, 304
- miles Christi*, 143, 268
- Milétosz, 90, 159
- Mincius, 23
- Minerva, 234
- Minotaurus, 85, 125
- Mithrász, 251
- Modaharius, 163, 312
- Modestus, 246
- Moeris, 23
- Mogontiacum, 251
- MOHR, PAUL, 22, 324, 331
- molossus*, 92
- Mommsen, Theodor, 142, 266, 269, 282, 290, 319

- Monica, 305
monofisita, 309
 MONOK, ISTVÁN, 277, 278, 282, 287, 289, 326, 327, 328, 331
 Montius, 38, 312
 MONTONE, FRANCESCO, 142, 331
 MONTZAMIR, PATRICE, 270, 331
mora, 92
 MÓRÉ, TÜNDE, 283, 331
 MORTET, VICTOR, 49, 331
mos maiorum, 18, 22, 257
 Mosella, 107, 319
 Mózes, 134, 143, 173, 211, 224
 MRATSCHEK, SIGRID, 15, 204, 331, 332
mullus, 51
municipium, 23
 Múzsák, 50, 92, 120, 141, 198, 202, 203, 238
 Nabab, 211
 Nagy Sándor. *Lásd* Alexandros
 Nagy, Géza, 298
 Namatius, 191, 268, 312
 Namnetica, 210, 313
 Nantes, 210, 313, 314
 Nar, 25
 Narbo Martius, 45, 65, 86, 149, 189, 190, 307, 308, 311, 312, 313, 314
Narbonensis, 57, 87, 123, 161, 256, 307
Narbonensis I, 21
Narbonensis II, 21, 307
 Narbonne, 45, 52, 70, 74, 76, 94, 99, 117, 188, 189, 229, 238, 248, 261, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 316
 Narcissus, 124
 Nattia Severa, Sollius filia, 255
 Nemausus, 57, 165, 307, 308, 309, 316
 NÉMETH, GYÖRGY, 137, 172, 332
 Nepos, Iulius, 305, 308, 311
 Nero, 39, 49, 124, 126, 208
 Nicetius 1, 69
 Nicetius 2, Flavius, 191
 Nílus, 208
 Nîmes, 57, 59, 70, 165, 307, 316
 Niphatis, 233
nitiobroges, 202
 Nitiobroges, 202, 304, 308, 312
nobilissimus, 245, 317
 Nola, 92, 313
nomen gentilicium, 246, 248, 259
Novempopulana, 21, 162, 165
numerarius, 40
 Numerius, 307
 Nunechius, 210, 313
 Nymphidius, 120, 313
 Nysa, 57
 O'BRIAN, MARY BRIDGET, 15, 119, 146, 148, 161, 211, 332
 Octavianus. *Lásd* Augustus
 Ókeánosz, 23, 83
 Oláh, Miklós, 281
 Oléron, 191, 312
 Olümpiodoros, 252
olympius, 230
 Ommatius, 315
 Ommatiusok, 263
 ONORATO, MARCO, 234, 332
 Optantius, 53, 54, 313, 314, 315
optio custodiarum, 251
 Orange, 147, 153, 309
ordo amplissimus, 21, 136, 182
 Oresius, 229, 313
 Orestes, 214, 312
 Orientius, 272
 Origenes Adamantius, 59
 Órigenész. *Lásd* Origenes Adamantius, *Lásd* Origenes
 Órigenész Adamantiosz. *Lásd* Origenes Adamantios
origo, 139
 Orleans, 176, 213, 304, 314
 Orosius, Paulus, 92, 313
 Orpheus, 90, 331
 ORTVAY, TIVADAR, 296, 332
oscillum, 252
oscus, 83, 187
 Otho, 126
ovatio, 72
 Ovidius, Publius Naso, 16, 63, 97, 271
oxygarum, 232
 Pacuvius, Marcus, 271, 272
 Padus, 23, 24, 34, 234
 Paconius, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 266, 306, 313
 Pagus Vialoscensis, 67, 312
paideia, 257
paion, 92
 Palaemon, Q. Remmius, 130
palatinus, 115, 312
 Palatinus, 49, 111
 Palladius, 130, 161, 165, 168, 172, 174, 308, 313, 316
 Pallas, 111, 124
 PÁLÓCZI HORVÁTH, ÁDÁM, 293, 332
 Pamphilus, 39
 Pandión, 50
pangegyricus, 23, 36, 37, 201, 202, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 275, 280, 281, 282, 283, 285, 297, 308
 Pannonia, 250, 304
 Pantheon, 48
 Pannychius, 132, 172, 313
 Papianilla, 17, 46, 64, 134, 263, 304, 308, 309, 313, 315
 Papírius, Lucius Cursor, 53
 PAPP, INGRID, 288, 332
 Párisz. *Lásd* Paris
 Párkák, 44

- parochus*, 94
 Paros, 48
 Parrhasia, 199
 Parthenius, 124
 Pastor, 140, 313
pater familias, 79
 Paterninus, 106, 313
 Patiens, 61, 80, 117, 118, 136, 138, 151, 313
patria potestas, 158
patriarcha, 183, 309
 patricius, 26, 35, 52, 65, 74, 76, 94, 98, 99, 104,
 123, 129, 134, 135, 176, 196, 201, 248, 256,
 267, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312,
 314, 316, 317
 Patricius, 305
patronus, 78, 124, 139, 147, 163, 251
 Paulinus 1, 202
 Paulinus 2, 209
 Paulinus 3, Meropius Pontius Nolanus, 92, 270
 Paulus 1, 117
 Paulus 2, 55
 Paulus 3, Flavius Synesius Gennadius, 35
 Paulus, Remete Szt. Pál, 171
 Pavia, 309
 Pázmány, Péter, 285, 286, 287, 292, 325, 326, 329,
 332
 Pegasus, 54, 313
 Pégaszozs, 188, 198
pelagianus, 92, 311, 313
 Péleusz, 82
 Peloponnészozs, 48
pellu, 252
 penates, 34
pentameter, 205, 235, 241
 Perdix, 90
 Périgueux, 202, 312, 313
peripatetikus, 226
peripatheticus. *Lásd peripateticus*
 Perpetuus, 108, 109, 169, 313
 Persius, Flaccus Aulus, 130, 261, 271
 Perszephoné, 152
 PETER, HERMANN, 271, 332
 Petrarca, 56, 279
 Petreius, 100, 313
 Petrogori, 164
 Petronius, 30, 54, 119, 186, 213, 214, 268, 313
 Petronius Arbitrator, 271, 272
 Petrus 1, 232
 Petrus 2, 175
 Petrus Pictaviensis 2, 275
 Phaeton, 23
 Phalaris, 125, 126
 Pheidias. *Lásd Pheidiasz*
 Pheidiasz, 160
Pherecratesi sor, 231
 Philagrius, 52, 178, 309, 314
 Philistio, 47
 Philomathia, 55, 56, 308, 314
 Philomathius, 20, 55, 56, 136, 137, 138, 248, 308,
 314
 Philoméla, 50
 Philostratus, Lucius Flavius, 187, 317
 Philostratosz. *Lásd Philostratus, Lucius Flavius*
 Phoebus, 200, 203, 204, 247, 255, 331
 Phorküsz, 16, 170
 Picenum, 25
pietas, 80
 Pindaros, 238
 Pindarosoz, 141, 206, 231, 238
 Pinna Vestiorum, 250
 PINTÉR, JENŐ, 288, 332
 Pirchala, Imre, 298
 Pireneusok, 69
 PISANO, CARMINE, 83, 332
piscina, 48
 Placentia, 266
 Placidina, 264, 305
 Placidus, 85, 314
 PLATNER, SAMUEL BALL, 32, 332
 Platón, 59, 91, 225, 226
 Plautus, Titus Maccius, 37, 63, 159, 202, 271, 272
plebeius, 32, 139, 249, 256
 Plinius, Caius Caecilius Secundus Minor, 15, 16,
 51, 62, 89, 90, 95, 113, 186, 196, 201, 215, 270,
 271, 272, 273
 Plinius, Caius Secundus Maior, 15, 57, 89, 106, 261
 Plutarkhosz, 84
 Pó, 23, 24, 234
 PODHRADCZYK, JÓZSEF, 296, 332
poeta doctus, 99, 247, 271
 Poitiers, 91, 310
 Polemius, 104, 120, 313, 314
 Poliziano, 279
 Polükleitosz, 160
 Polyclitus. *Lásd Polükleitosz*
 Polymestor, 125
 Polyphemos, 180
 Pompeius, Gnaeus Magnus, 24, 53, 91, 191
pontifex maximus, 62, 316
 PÓR, PÉTER, 295, 326
Porta Carmentalis, 25
Porta Pandana, 25
Porta Saturnalis. *Lásd Porta Padana*
Porta Triumphalis, 25
 Poszeidón, 125, 198, 220
 Potentinus, 130, 314
praefectura, 32, 176
praefectus, 29, 31, 35, 38, 40, 41, 43, 45, 58, 65, 81,
 124, 128, 135, 136, 140, 165, 168, 172, 177,
 193, 195, 256, 258, 259, 312, 313, 316
praefectus aerarii militaris, 250
praefectus annonae, 37, 306
praefectus praetorio, 20, 21, 40, 41, 65, 104, 128, 129,
 136, 140, 192, 196, 207, 255, 257, 312, 314

- praefectus praetorio Galliarum*, 17, 20, 27, 28, 29, 30,
 38, 41, 52, 57, 74, 75, 76, 80, 94, 99, 104, 128,
 129, 140, 176, 191, 257, 258, 259, 267, 304,
 305, 306, 307, 309, 312, 313, 314, 315, 317
praefectus praetorio Galliarum, Italiae et Africae, 306
praefectus praetorio Italiae, 35, 136, 176, 248, 304, 306,
 309, 312, 316
praefectus praetorio Orientis, 304
praefectus praetorio praesentalis, 306
praefectus Urbi Romae, 15, 20, 28, 30, 31, 35, 36, 37,
 62, 65, 104, 174, 176, 195, 201, 255, 257, 267,
 305, 306, 312, 313, 315, 316
praefectus Urbis. Lásd praefectus Urbi Romae
praenomen, 246, 247, 249
praeses, 132, 138
praeses (?) Aquitaniae Primae, 132, 309
praetor, 26, 30, 46, 62, 172, 192, 197, 201, 250, 253,
 316
 Prágai, András, 284, 328
 Pragmatius 1, 144, 304, 314
 Pragmatius 2, 129, 314, 317
presbyter, 15, 61, 70, 87, 89, 92, 119, 120, 144, 150,
 184, 307, 309, 310, 313
Priapeia, 271, 272
 Přibislavsky, Jakub Stephanides, 288
princeps, 42, 238
princeps senatus, 15, 62, 201, 316
principatus, 41
 Principius, 211, 212, 222, 312, 314
 Probus, 86, 304, 308, 309, 314
 Proconnesos, 48
proconsul, 41, 63
proconsul Africae, 62, 308, 316
 Proculus 1, 216
 Proculus 2, 239
 Proculus 3, 114
procurator, 141
 Proiectus, 53, 314
 Prokné, 50
 Promotus, 210, 314
propemptikon, 271, 283, 285
 Propertius, Sextus, 63, 271, 272
 Prosper, 178, 213, 314
 Protheus, 85
provincia, 15, 26, 29, 30, 31, 75, 76, 107, 117, 162,
 165, 176, 189, 229, 251, 267, 307
 Prudens, 146, 314
 Prudentius, Aurelius Clemens, 18, 25, 59, 270, 272,
 314
 Prusianum, 57, 59, 230, 237, 309, 316
prytaneion, 225
psalterium, 274
 Pudens, 139, 314
 Pudentilla, Aemilia, 62
 Püthagoras, 91
 Pygmalion, 125
pyrgus, 209
pyrrichius, 92, 237
 Pythagoras, 91
quadragesimae, 253
quaestor, 62, 76, 94, 134, 238, 311, 316
quaestor sacri palatii, 196
quaestor sacri palatii, 66, 76, 117, 134, 238, 306, 307,
 308, 309, 310, 311
 Quintilianus, Marcus Fabius, 130
Quirinalis, 107
 R. VÁRKONYI, ÁGNES, 289, 294, 332
 Racilia, 197
 Ragnahilda, 97, 308, 309, 314
 RAHNER, KARL, 306, 330
 Rajna, 87, 107, 176, 188, 199, 249
rationalis quinque provincias, 44, 132, 167, 315
 Ravenna, 24, 33, 34, 49, 134, 183, 248, 251, 306
 Reate, 89
 Rechiarius, 309
rector militiae, 42, 267
recurrentes, 205, 235
Regia, 39, 216
 Reicharius, 97, 314
 Reiensis, 153, 165, 167, 217, 222, 223, 309
 Reims, 107, 221, 314
 REINACH, SALOMON, 271, 332
 Remensis, 211, 221, 314
 Remigius, 87, 199, 211, 221, 222, 314
 RÉMY, BERNARD, 249, 318, 332
 Retemer, 308
rex Britonum, 78, 315
rex Gotthorum, 316
 Rhenus, 107
rhétor, 16, 89, 129, 130, 197, 202, 231, 232, 238,
 304, 307, 311, 312, 313, 315, 317
 Rhodanosia, 23
 Rhodanus, 15, 23, 33, 38, 69, 70, 152, 153, 154,
 176, 234
 Rhône, 15, 23, 33, 38, 60, 69, 70, 87, 152, 153, 154,
 176, 234, 249, 255
 RIBAS, PAU MARIMON, 252, 332
 RICHÉ, PIERRE, 262, 332
 Ricimer, Flavius, 23, 26, 27, 32, 35, 45, 65, 265,
 266, 267, 304, 310, 314
 Riez, 88, 89, 153, 165, 167, 211, 217, 218, 222, 223,
 248, 307, 309, 312
 Rimini, 24, 33
 Riochatus, 223, 314
 Riothamus, 78, 315
 RITOÓK, ZSIGMOND, 280, 332
 ROBERTO, UMBERTO, 266, 332
 ROBERTS, MICHAEL, 273, 332
 Rodez, 105, 162, 164, 230, 237, 308, 309, 316
 Róma, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
 32, 33, 35, 36, 37, 38, 47, 48, 53, 58, 62, 77, 89,
 94, 98, 104, 105, 107, 110, 122, 126, 130, 132,
 176, 183, 197, 202, 207, 208, 214, 225, 231,
 235, 240, 242, 245, 249, 250, 253, 262, 264,

- 265, 266, 267, 268, 269, 272, 306, 307, 309,
310, 311, 312, 316
- Romulus, 234, 255
- Roscia, 135, 264, 313, 315
- rosso antico*, 48
- Rostra*, 39
- ROUGÉ, JEAN, 253, 333
- Rubico, 24, 25
- Rufinus, Tyrannius, 59, 92, 315
- Ruricius, 106, 134, 200, 227, 245, 247, 248, 264,
271, 305, 315
- Rusticiana, 62, 315
- Rusticus 1, 63, 204, 315
- Rusticus 2, 129, 305, 315
- Rusticus 3, Decimius, 128, 129, 315
- Ruteni, 105, 162, 164
- Rutilius Namatianus, 262, 272
- S. SASVÁRY, ZOLTÁN, 286, 333
- sabell*, 83
- Sabinianus, 76, 315
- Sabinianus, Caius Iulius, 250
- Sabinus, 27
- Sabinus, 27, 76, 250, 315
- Sabinus, Antonius Caecina, 27, 76, 315
- Sacerdos, 141, 311, 315, 317
- SÁFRÁN, GYÖNGYI, 294, 333
- Sagittarius, 53, 315
- Salamon, 109, 173
- SALLES, CATHERINE, 250, 333
- Sallustius, Caius Crispus, 107, 121, 161, 223
- Salonius, 181, 315
- Salvianus, 18, 98, 104, 146, 261, 272, 315
- SALWAY, BENET, 247, 333
- Samnium, 250
- San Paolo Fuori le Mura, 25
- San Stefano Rotondo, 26
- Sanctus, 247
- SANDRINE, AUGUSTA-BOULAROT, 252, 333
- SANFORD, EVA M., 275, 333
- SANTELLA, STEFANIA, 283, 333
- Sapaudus, 129, 315
- Sára, 210
- Sardanapal, 67
- sardicai zsinat, 311
- Sarranis. *Lásd* Tyros
- Saturninus, Fullonius, 206, 242
- Saturnus, 127, 206
- Savaria, 312
- SAVAY-GUERRAZ, HUGUES, 248, 255, 333
- saxum Tarpejum*, 31
- Sculae Gemoniae*, 33
- SCHANZ, MARTIN, 271, 272, 333
- SCHUTHAUER, GUSZTÁV, 297, 333
- SCHMIDTS, THOMAS, 252, 333
- SCHWITTER, RAPHAEL, 273, 333
- Scipio Numantinus. *Lásd* Scipio, Publius Cornelius
Africanus
- scordiscus*, 251
- Scylla, 16, 170
- Scythicum, 45
- Sebastianus, 128
- secretarium senatus*, 31
- Secundinus, 61, 126, 315
- Secundius, Lucius, 250
- Secundus, 80, 215, 315, 323
- Segodunum Rutenorum, 105, 308
- Segustero, 307
- Seianus, Lucius Aelius, 207
- sella curulis*, 18
- SEMPLE, WILLIAM H., 269, 270, 271, 272, 333
- senarius*, 237, 239
- senator*, 21, 27, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 44, 52,
53, 59, 66, 74, 76, 77, 78, 86, 98, 99, 135, 136,
150, 168, 172, 177, 178, 182, 191, 192, 195,
196, 197, 204, 213, 235, 245, 248, 250, 254,
256, 257, 258, 305, 306, 308, 311, 314, 315
- senatus*, 27, 31, 33, 35, 40, 72, 76, 91, 136, 234, 253,
313
- Seneca, Lucius Annaeus, 15, 63, 96, 130, 261
- Seneca, Lucius Annaeus Maior, 130
- senon*, 304
- Senones, 161, 162, 304
- Senonia*, 162
- Sens, 161, 162, 170, 194
- Septimania*, 69
- Sequana*, 107
- sequanus*, 38
- Serenus, Quintus, 278
- Seronatus, 44, 132, 167, 315
- Serranus, 65, 196, 315
- Severiana, 64, 264, 311, 313, 315
- Severianus, 232, 238, 315
- Severinus, Flavius, 41, 315
- Severus-dinasztia, 253
- seviri Augustales. Lásd* VIIviri Augustales
- SHEPPARD, S., 328
- Sidonius, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51,
52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
113, 114, 115, 117, 119, 120, 121, 122, 123,
126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144,
145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154,
155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173,
174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183,
184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194,
195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 204, 206,
207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216,

- 217, 219, 220, 221, 222, 225, 226, 227, 229,
230, 234, 235, 237, 238, 239, 241, 242, 243,
245, 246, 247, 248, 249, 251, 254, 255, 256,
257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265,
266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275,
276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284,
285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 298, 299, 304, 305, 306,
307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315,
316, 317, 318, 322, 323, 324, 325, 326, 327,
328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335
Sidonius Apollinaris, 14, 44, 46, 51, 64, 128, 134,
265, 273, 304, 305, 308, 309, 313, 315
Sigismer, 110, 316
Sigismundus, 306
siglinum, 255
sigma, 41
signum, 246, 247, 252, 255, 259
Silius Italicus, 271
Simon mágus, 172
Simplicius, 79, 123, 161, 172, 173, 174, 259, 305,
308, 316
Simplicius 1, 79, 93, 95, 102, 121, 161
Simplicius 2, 165, 168
Sinon, 125
SIVAN, HAGITH S., 22, 44, 331, 333
SMITH, LUDWIG, 166, 333
SMITH, WILLIAM, 138, 333
societas publicanorum, 253, 255
Socrates, 225, *Lásd* Szókratész, *Lásd* Szókratész
Soissons, 312, 314
JOLER, JOELLE, 333
JOLER, JOËLLE, 25
Sollia, 252
Sollia Annia, 252, 254
Sollia Demostheniana, 251
Sollia Fida, 253
Sollia Fortunata, 250
Sollia Sabina, 252
Sollia Tossa, 249
Sollius, 137, 238, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253,
254, 255, 256, 259
Sollius Atticus, M., 250
Sollius Calendio, Lucius, 252
Sollius Decuminius, 251
Sollius Demosthenianus, Sextus, 251, 252, 253,
254
Sollius Epaphroditus, Marcus, 254
Sollius Gallicianus, 251
Sollius Genitor, Titus, 250, 252
Sollius Gracilis, Marcus, 251
Sollius Heliodorus, Caius, 254
Sollius Marculus, Caius, 253
Sollius Olympiodorus, 251
Sollius Optatus, Caius, 250, 251
Sollius Siro, 250, 251
Sollius Ursius, Lucius, 249
Sollius, Lucius, 250
Sollius, M. Iulianus, 254
Sollius, Marcus, 250
Souk Ahras, 305
Spárta, 259
Spartacus, 84
spectabilis. *Lásd* *vir spectabilis*
speculum regis, 271, 275, 282
Speusippus, 225
spondens, 92, 205, 237
ST. JOHN-MILDMAY, AUBREY NEVILLE, 46, 333
stadium, 51
Stadium, 49
statio, 253, 254
Statius, Publius Papinius, 270, 271, 272
STEIN, ERNEST, 35, 266, 271, 333
STEVENS, COURTENAY EDWARD, 17, 32, 42, 166,
246, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 333
stibadium, 41, 50
Stilicho, 26
strigilis, 46
STROHEKER, KARL, 144, 260, 304, 305, 306, 307,
308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316,
317, 333
Styx, 83
suasoria, 82, 271, 275, 285
sub ascia, 256
sub ascia dedicaverunt, 252
sub ascia dedicavit, 252, 254
sudatorium, 47
Suessionum, 211, 222, 314
Suetonius, Caius Tranquillus, 272
Sugodunum, 316
Sulis, 255
Sulla, Lucius Cornelius, 65, 84, 96
Sulpicius, 177, 178, 310, 316
summi viri, 122, 265
Syagrius 1, Flavius Afranius, 30, 122, 136, 176,
196, 309, 316
Syagrius 2, 122, 196
sygamber, 87, 199
Symmachus, Quintus Aurelius Eusebius, 15, 62,
130, 151, 201, 271, 309, 313, 315, 316
Syracusae, 66, 67
szabell, 111
Szádeczky-Kardoss, Samu, 298
Száva, 251
Szent Cyriacus, 304
Szerémség, 251
szfinx, 125
Szilády, Áron, 283
SZILÁGYI, SANDOR, 294, 296, 298, 328, 333
Szilénosz, 126
Szilisztra, 304
Szirák, Balázs, 283
Szíria, 253, 304
szofista, 187, 238, 307

- Szókratész, 91, 225, 226, 235
 Szolón, 29, 122
 Szombathely, 312
 Szophoklész, 272
 Szt. Apollinaris, 248
 Szt. Gervasius, 156
 Szt. Iulianus, 309
 Szt. Pál, 25, 142, 208, 210, 220
 Szt. Péter, 25, 311
 Szt. Protasius, 156
 Szt. Sebestyén, 25
szfoikus, 90, 225, 226
 Sztrabón, 23, 208
sztratégosz autokrator, 126
 Sztüx. *Lásd* Styx
 T. HORVÁTH, ÁGNES, 14, 26, 32, 42, 43, 58, 109,
 137, 186, 191, 211, 236, 248, 258, 261, 262,
 263, 264, 271, 272, 273, 303, 334
tabula ansata, 252
tabularius, 253
 Tacitus, Cornelius, 104
 Tacitus, Publius Cornelius, 41, 87, 104, 113, 199
 Taionnacus, 196, 316
 Tanaquil, 126
 Tantalus, 67
 Tarnis, 132
 Tarquinius Priscus, 126
 Tarquinius Superbus, 77, 126
 Tarraco, 92, 313
 Tarragona, 313
tectosages, 17
templum, 31
 Tenariumi-öböl, 48
 Terentia, 62
 Terentius Afer, Publius, 37, 59, 82, 89, 102, 159,
 202, 261, 272
terminus ante quem, 270
terminus post quem, 270
 Terpsichore, 214
 Téthüsz, 23
 Téthüsz, 83
 Tetradius, 78, 79, 316
tetrarcha, 123
tetraszichon, 205
 Tetricus, 305
 Thagaste, 305
 Thalés, 90
 Thalia, 198, 203
 Thaumastus 1, 30, 268, 304, 305, 308, 316
 Thaumastus 2, 123, 161, 259, 304, 316
 Theoderich, I., 49, 308, 316
 Theoderich, II., 17, 18, 19, 45, 97, 163, 265, 308,
 316
 Theodorich, I., 24, 134
 Theodorus, 78, 316
 Theodosius, I., 33, 45, 128, 202, 258, 263, 305,
 308, 310
 Theodosius, II., 45, 193
 Theodotia Basilissa, 251
 Theoplastus, 147, 316
 Theopolis, 307
 Therasia, 313
 Théreusz, 50
therma, 189
 Theseus, 85
 Thetisz, 82
 THIERRY, AMADÉE, 290, 294, 295, 297, 327, 334
 Thorismodus, 309, 316
 Thorismund, 176, 308, 316
 Thraso, 37
 Thrasylbulus, 206
 Thuküdidész, 32
tiara, 189
 Tiberis, 24, 25, 33, 107
 Tiberius, 33, 49, 53, 96, 126, 130, 207, 253
 Tibullus, Albius, 63, 272
 Ticinum, 23, 250, 308
 Ticianus, 23
 Tityros, 199
 Tityrus, 23, 200
toga, 26, 27, 31, 68, 72, 76, 122, 192, 197
 TOLDY, FERENC, 294, 334
 TOLNAI, VILMOS, 295, 334
 Tolosa, 17, 96, 112, 115, 132, 165, 231, 238, 242,
 269, 311
 TOMLIN, R. S. O., 254, 328
 Tonantius, 230, 237, 240, 316
 Tonantius Ferreolus, 29, 31, 46, 57, 58, 59, 176,
 177, 230, 237, 268, 309, 310, 316
 Torquatus, Titus Manlius, 77
 Tóth, Béla, 298, 334
 Toul, 108, 175, 306
 Toulouse, 17, 96, 112, 115, 132, 231, 238, 242,
 311, 312
 Tours, 108, 169, 270, 312, 313, 317
 Toursi Gergely. *Lásd* Gregorius Turonensis
 Traianus, 15, 48, 89, 96, 104, 113, 201, 235, 241,
 265
 Traianus-*forum*, 48, 122, 241, 265
 Trasimenus-tó, 25
 TRENCSENYI-WALDAPFEL, IMRE, 285, 334
 Tres Villae, 316
 Trèves, 107, 308
 Trevidon, 230, 237, 309, 316
tria nomina, 246, 251, 254
triarius, 142
tribunus, 21, 40, 115, 175, 260, 267, 304, 314, 316
tribunus consistorio sacro, 189, 307
tribunus et notarius, 21, 81, 115, 175, 259, 260, 265,
 306, 310, 312, 314, 316
tribunus plebis, 39
tribus, 23
tributarius, 139

- Tricasses, 108, 142, 146, 149, 150, 153, 177, 211, 213, 227, 305, 311, 312
triclinium, 41
 Trier, 107, 308
trimetros, 237
 Triptolemosz, 152
 Triptolemus, 152
 Triton, 97
triumphus, 65, 72
triumvir, 24, 67, 82, 191, 236
triumviratus, 53, 117, 186
trochaikus, 56, 205, 231, 237
trocheus, 61, 92, 127, 237
trocheusz, 61
 Trója, 125
 Troyes, 108, 142, 146, 149, 150, 153, 177, 211, 213, 227, 305, 311, 312
 Trygetius, 35, 208, 311, 316
Tullianum, 32
 Tullum, 108, 175, 306
tunica, 26, 27, 110, 192, 196
 Turnus, 115, 316
 Turones, 108, 169, 182, 313, 317
 Turpio, 115, 116, 316
 Tükhé, 66
türannosz, 126
tyrannosz, 66
tyrannus, 66
 Tyrrhenia, 29
 Tyrrhén-tenger, 152
 Ugernum, 265
 Ulixes, 125, 220, 234
 Umbria, 25
unctorium, 46
unctuarium, 47
unguentarium, 46
uxor, 251
 VADÁSZ, GÉZA, 277, 280, 335
 Vaison-la-Romaine, 123, 161, 309
 Valentinianus, Flavius I., 15, 62, 263, 316
 Valentinianus, Flavius Placidus III., 65, 128, 177, 259, 304, 317
 Valerianus, Priscus, 129, 156, 314, 317
 Valerius Flaccus, 272
 Valetina, 153
 VAMBÉRY, ÁRMIN, 294, 296, 335
 VAN WAARDEN, JOOP, 14, 15, 154, 158, 159, 161, 163, 173, 245, 246, 258, 260, 270, 335
vandal, 31, 266, 267
 Várad, László, 298
 VARGA, ANDRÁS, 282, 287, 326, 328, 335
vargus, 146
 Varro, Marcus Terentius, 46, 47, 59, 89, 195
 Vasatium, 165, 208
 Vasio, 123, 148, 160, 161, 309
 Vectius, 98
 VÉGH, GYULA, 290, 335
 Velinus, 25
 Venantius Fortunatus, 310
 Venetia et Histria, 250
 Venus, 111
 Venus Genetrix, 82
 Vergilius, Publius Maro, 23, 25, 37, 51, 57, 87, 101, 115, 122, 132, 137, 193, 199, 203, 208, 239, 271
 Vertacus, Iulianus, 206
 Vesunna, 202, 312, 313
 Vettius, 98, 103, 317
 Veyre-folyó, 51
Via Aemilia, 24, 33
Via Appia, 25, 37, 84
Via Caesaris, 24
Via Flaminia, 24
Via Traiana, 250
vicarius, 21, 40, 128, 248
vicarius Africae, 309
vicarius Asianae, 304
vicarius septem provinciarum per Gallias, 21, 44, 81, 132, 167, 310, 315
 Victorianus, Tascius, 187, 317
 Victorinus, 264, 269
 Victorinus 2, 311
 Victorius, 317
 Victorius 1, 130, 317
 Victorius 2, 141, 315, 317
 Victorius 3, 100, 182, 308
vicus, 253
 Vicus Helena, 312
Vienensis, 21, 123, 251, 307
 Vienna, 87, 100, 101, 123, 124, 133, 154, 181, 249, 251, 252, 253, 306, 312, 315
 Vienne, 87, 101, 124, 129, 133, 154, 181, 312, 315
 VIGIER, ARNAUD, 249, 253, 335
vigintiviri, 192
VIIviri Augustales, 253, 255
 Vincentius, 28, 145, 317
 Vindicius, 119, 160, 317
vir amplissimus, 314
vir clarissimus, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 74, 78, 85, 96, 98, 102, 105, 108, 110, 112, 115, 129, 130, 133, 135, 175, 182, 189, 191, 196, 202, 208, 209, 230, 234, 237, 239, 240, 248, 257, 260, 265, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317
vir divertissimus, 312
vir egregius, 141
vir gloriosissimus, 196
vir gloriosus, 196
vir honestissimus, 55, 114, 139, 140, 149, 177, 304, 308, 310, 313, 314, 316, 317
vir illustis, 220, 304
vir illustris, 17, 20, 38, 40, 41, 42, 63, 66, 98, 103, 117, 129, 130, 132, 136, 138, 145, 172, 191, 195, 196, 209, 213, 214, 216, 219, 257, 264,

- 267, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311,
312, 313, 314, 315, 316, 317
vir perfectissimus, 138
vir spectabilis, 21, 40, 42, 53, 57, 74, 81, 103, 147,
150, 165, 168, 172, 191, 257, 267, 305, 306,
307, 308, 310, 311, 312, 314, 316
VISKOLCZ, NOÉMI, 278, 326
VISSER, JELLE, 45, 46, 335
Vitellius, 124, 126
Vitéz, János, 278, 279, 289
Vitruvius, Marcus Pollio, 46, 47, 70, 90, 193, 262
Viviers, 153, 304
VIZKELETY, ANDRÁS, 276, 335
Volusianus, 107, 108, 109, 182, 317
Volvic, 67, 312
Voracingus, 57, 59, 316
Vorocingus, 102
Vortumna, 66
Vörösmarty, Mihály, 294
Vulgata, 15, 216, 310
WAARDEN, JOOP VAN, 155, 318, 331, 334
Wanckel, Johannes Conrad, 284
WHITTON, CHRISTOPHER, 113, 272, 335
WOLFRAM, HERVIG, 163, 335
WOOD, IAN N., 29, 257, 335
Woweren, Johann von der, 290
Xenocrates, 226
ZEIDLER, JÜRGEN, 253, 335
ZELLER, JOSEPH, 36, 335
Zeno, 269
Zenon, 225
Zethus, 90
Zeusz, 23, 82, 90, 103, 125, 199, 220
ZOETER, MATTHIJS, 202, 335
Zurae, 251
ZVARA, EDINA, 289, 327
Zsámboky, János, 277

Kiadó:

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

Felelős kiadó: *Forró Lajos igazgató*

Terjedelem: 8 ív (B5)

Nyomdai kivitelezés:

Innovariant Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: *Drágán György*

www.innovariant.hu

www.facebook.com/Innovariant